JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 2.

Tárkány Szücs Ernő
Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport
www.jogineprajz.hu

Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok

SZOKÁSJOG ÉS JOGSZOKÁS
I.

Szerkesztette: Nagy Janka Teodóra

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KULTURATUDOMÁNYI, PEDAGÓGUSKÉPZŐ ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR

SZEKSZÁRD
2016

SZOKÁSJOG ÉS JOGSZOKÁS

I.

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 2.

Sorozatszerkesztő: Nagy Janka Teodóra

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS JOGI NÉPRAJZI TANULMÁNYOK

SZOKÁSJOG ÉS JOGSZOKÁS I.

Szerkesztette: Nagy Janka Teodóra

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KULTÚRATUDOMÁNYI, PEDAGÓGUSKÉPZŐ ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR

SZEKSZÁRD
2016

Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport
www.jogineprajz.hu

ISSN 2064-888X
ISBN 978-963-429-080-3-ö
ISBN 978-963-429-081-0

© Szerzők 2016
© Szerkesztő 2016

Készült *A jogtörténeti kutatások új forrásai: jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi digitális adattár*
K-109191 számú OTKA pályázat támogatásával

Kiadja: Pécsi Tudományegyetem
Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar

Felelős kiadó: Dr. Horváth Béla dékán

Borító és könyvterv: Erky-Nagy Tibor
Technikai szerkesztő: Szabó Ernő
Nyomda: Szekszárdi SZC Nyomdája
Vezető: Ábrahám Norbert

TARTALOMJEGYZÉK

I.
Előszó ... 7
Preface ... 9
Vorwort ... 11
Bánkiné Molnár Erzsébet: A jogi gondolkodás és a társadalmi normák változásai a 18. század első felében a Jászkun kerületben ... 13
Bárth János: A népi jogéletkutatás forrásai a székely köznépi családok „levelesládáiban" ... 32
Bató Szilvia: Változatok culpára – szakirodalom és praxis a reformokban ... 38
Béli Gábor: Női törvényes öröklés a Hármaskönyvben ... 60
Bódiné Beliznai Kinga: Talár vagy díszmagyar? Adalékok a bírói uniformis történetéhez ... 75
Bognár Szabina: A jogszokásgyűjtés és ami mögötte van. Egy nyitrai levéltáros család két generációja: Tagányi Imre (1808–1881) és fia, Tagányi Károly (1858–1924) ... 93
Gelencsér József: A hónaposok szőlőbeli jogviszonya a Káli-medencében ... 114
Gyáni Gábor: Tárkány Szücs Ernő és a vásárhelyi Bethlen gimnázium ... 129
Herger Csabáné: A törvényes és az írott hitbér Baranyában 1848 után ... 139
Homoki-Nagy Mária: A szokásjog hatása a magyar magánjog fejlődésére ... 165
Horváth József: A kora-újkori nyugat-dunántúli kisnemesi végrendeletek jogtörténeti forrásértékéről ... 176
Kajtár István: Szakrális elemek a jogi kultúrtörténetben ... 196
Kisteleki Károly: Az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságának hatalmi szimbolikai elemei ... 204

II.
Kothencz Kelemen: Végrendelkezés Bajaszentistvánon a 19. század elején ... 219
Kriston Vízi József: Büntetés, kiközösítés a népi gyermekjátékokban ... 236
Lanczendorfer Zsuzsanna: Krimiből ballada, avagy egy népballada-kutatás jogtörténeti vonatkozásai ... 244
Mezey Barna: Kényszer és szankció a nép joggyakorlatában ... 261
Nagy Janka Teodóra: A „jó Rend" szabályai: a makói történeti népi jogéletkutatás, mint jogi néprajzi kutatásmódszertani modell ... 271
Nánási László: Vajna Károly „Hazai régi büntetések" monográfiájának keletkezése és forrásai ... 281
Örsi Julianna: A közösségi élet szabályai a 18–19. századi Jászkunságban ... 302
Petercsák Tivadar: Az egri fertálymesterség útja a közigazgatási feladatoktól a hagyományőrző tisztségig ... 313
Szádeczky-Kardoss Irma: A hatalmi szimbolika keresztény köntösű tradicionalitása egyes Árpád-kori pénzeinken ... 325
Varga István: Egy jogszokás intézményesülése: törvénytelen születésű gyermekek tartása iránti perek a két világháború között ... 335
Varga Sándor: Táncszervező kezesek az erdélyi Mezőségen ... 355

Völgyesi Levente: A Hármaskönyvben fellelhető, a jobbágyság öröklésére vonatkozó szabályok továbbélése a 18–19. században, különös tekintettel a Tárkány Szücs Ernő munkássága során feldolgozott öröklési jogi népszokásokra ... 377
A tanulmánykötet szerzői ... 387
A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport szakmai munkája (2011–2016) ... 388
Fotók a konferenciáról ... 400
Content ... 404
Inhalt ... 406

Előszó

A *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* kutatási eredményeinek megismertetését célul tűző sorozat, a *Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár* második kötetét veheti kezébe a Tisztelt Olvasó.

Bár a kiadvány alapját és kiindulópontját a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Interdiszciplináris Konferencia* (Szekszárd, 2014. október 2–3.) előadásai jelentik, a megszületetett publikációk tematikus sokszínűsége és a kutatási eredmények fontossága a gazdag képi anyaggal kiegészülve önálló tanulmánykötetté formálták azt.

A *Szokásjog és jogszokás…* cím arra utal, ami az interdiszciplinaritást vállaltan célul tűző kutatásokat összefűzi és a kötetben publikáló 24 jogtörténész, történész, néprajzkutató számára keretet teremt. A határterületiséget hangsúlyozva (és dicsérve) a tanulmányokat a szerzők nevének alfabetikus sorrendjében közöljük, még a jogi kultúrtörténet, jogi néprajz tematikus tagolástól is eltekintve. Fogalmazhatnánk úgy is: hagyjuk érvényesülni a tudományköziség kontextuális erejét.

A kötet három hívószava: *folyamatosság, szinergia, eredményesség*. A tanulmánykötet ugyanis nemcsak formailag követi a *Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár* első, a hazai jogi néprajz legkiválóbb kutatója, Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulóján tisztelgő kötetét. A *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* működése révén a szerzők és a kutatási irányok, témák tekintetében a folyamatosság lehetőségét is jelenti. A kutatócsoporton belüli együttműködés, szakmai párbeszéd pedig módot nyújt a kutatási témák árnyalására, a mind differenciáltabb megközelítésre és a szinergiából adódó előnyök érvényesítésére.

A kiadvány tanulmányai egyenként és a kötet egészében összességében is új, legszélesebb közösségében a szokásjoghoz és/vagy jogszokáshoz kötődő

kutatási eredmények közreadásával gazdagítják a hazai és nemzetközi jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi kutatásokat.

Szekszárd, 2016. Szent Jakab havában

Nagy Janka Teodóra

Preface

The present book is the second piece of the collection entitled *"Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár"* [Legal Culture-historical and Legal Ethnographical Book Collection] that is closely related to the scientific activity of the *Tárkány Szücs Ernő Legal Culture-historical and Legal Ethnographical Research Group.*

Although the studies compiled into this book are largely based on the lectures held at the *"Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Interdiszciplináris Konferencia"* [Tárkány Szücs Ernő Legal Culture-historical and Legal Ethnographical Interdisciplinary Conference] (Szekszárd, 02-03/10/14); the thematic diversity and the importance of the findings, together with a rich collection of images have united the writings based on the presentations into a separate book.

The title *"Szokásjog és jogszokás…"* [Customary law and legal traditions…] defines the focus of the book that links the intentionally diverse and interdisciplinary studies together and ensures a common conceptual framework for the 24 legal historians, historians and ethnographers. To further emphasize (and praise) the coherence to be found in this interdisciplinary approach, the order of the studies in this book is determined by the alphabetical order of the authors, rather than creating disciplinary groups, like legal culture-history or legal ethnography. We hope that the interdisciplinary context will be even more evident this way.

The three keywords of the book are continuity, synergy and productivity. Not only formally does it fit into the sequence that was initiated by the first book of the *"Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár"* [Legal Culture-historical and Legal Ethnographical Book Collection] that was published on the 90th birthday of Tárkány Szücs Ernő, in honour of the excellent Hungarian legal ethnographer. The existence of the *Tárkány Szücs Ernő Legal Culture-*

historical and Legal Ethnographical Research Group offers the possibility of continual elaboration of research areas and topics, while building a network of long-term collaborations among researchers. This collaborative effort, improving communication, did already help to better define key scientific questions, to diversify the approaches utilized during research, and thus, to take advantage of the synergy between distinct scientific domains.

Every study in the book, as well as this book itself, are aimed to contribute to the Hungarian and international legal culture-historical and legal ethnographical research by publishing novel findings related closely or distantly to customary law or legal traditions.

Szekszárd, 2016. in St. James's Month

Janka Teodóra Nagy

Vorwort

Die sich die Bekanntmachung der Forschungsergebnisse der *Tárkány Szücs Ernő Forschungsgruppe der Rechtlichen Kulturgeschichte und der Rechtlichen Volkskunde* zum Ziel gestellte Serie, den zweiten Band der *Kleinen Bücherei der Rechtlichen Kulturgeschichte und der Rechtlichen Volkskunde*, kann der geschätzte Leser nun in die Hand nehmen.

Obwohl die Grundlage und der Ausgangspunkt der Ausgabe die Vorträge *Tárkány Szücs Ernő auf der Interdisziplinären Konferenz der Rechtlichen Kulturgeschichte und der Rechtlichen Volkskunde* (Szekszárd am 2.-3. Oktober 2014) bedeuten, die thematische Vielfältigkeit und die Bedeutung der Forschungsergebnisse der erstellten Publikationen, ergänzt um ein reiches Bildmaterial, haben dies zu einem selbständigen Studienband geformt.

Der Titel *Gewohnheitsrecht und Rechtsgewohnheit* weist darauf hin, was die Interdisziplinarität bewusst zum Ziel gesetzte Forschungen verbindet und für die im Band publizierenden 24 Rechtshistoriker, Historiker, Volkskundeforscher einen Rahmen bildet. Die Grenzterritorien betonend (und lobend) teilen wir im Namen der Verfasser die Studien in alphabetischer Reihenfolge mit, auch abgesehen von der rechtlichen Kulturgeschichte, der thematischen Aufgliederung der rechtlichen Volkskunde. Wir könnten das auch so ausdrücken: lassen wir die kontextuelle Kraft der Wissenschaftsnähe zur Geltung gelangen.

Die drei Rufworte des Bandes: Kontinuität, Sinergie, Erfolg. Der Studienband folgt nicht nur in seiner Form dem ersten Band der *Kleinen Bücherei der Rechtlichen Kulturgeschichte, der Rechtlichen Volkskunde,* dem Band des ausgezeichneten Forschers der heimischen rechtlichen Volkskunde, zum 90. Jahrestag der Geburt von Tárkány Szücs Ernő. Die Arbeit der *Tárkány Szücs Ernő Forschungsgruppe der Rechtlichen Kulturgeschichte und der Rechtlichen Volkskunde* bedeutet hinsichtlich der Verfasser und

der Forschungsrichtungen, Themen auch die Möglichkeit der Kontinuität. Innerhalb der Forschungsgruppe bieten die Zusammenarbeit, die fachlichen Gespräche Wege zur Schattierung der Forschungsthemen, für ein noch differenzierteres Herangehen und zur Geltendmachung der sich aus der Sinergie ergebenden Vorteile.

Die Studien der Ausgabe bereichern als einzelne und in ihrer Gesamtheit in 2 Bänden auch eine neue, weit reichende Gemeinschaft mit der Veröffentlichung der an das Gewohnheitsrecht und /oder die Rechtsgewohnheit gebundenen Forschungsergebnisse, unterstützen die heimischen und internationalen rechtlichen kulturgeschichtlichen und rechtlichen volkskundlichen Forschungen.

Szekszárd, im Monat des Heiligen Jakob 2016

Janka Teodóra Nagy

A jogi gondolkodás és a társadalmi normák változásai a 18. század első felében a Jászkun kerületben[*]

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

A helyi autonómiával élő közösségekben a társadalom önszerveződésének kovásza a szabadságtudat. A jászok és kunok történelmében a szabadságtudat mindenkor erős összetartó, koordináló erőt jelentett. Kimutatható ez a szabad kerületbe szerveződés időszakában éppúgy, mint a kerület eladatása és népének jobbágysorba kerülése időszakában vagy a redempció után, helyenként egészen napjainkig. A jászkunokéhoz hasonló jelentőséggel bírt a szabadság és autonómia az erdélyi székelyek körében. Egyed Péter a „székely szabadság" kifejezést társadalmi szimbolikának tekinti.[1] Egyed fogalomalkotása nyomán a „jászkun szabadság" éppúgy a helyi társadalom szimbolikájának tekinthető a Jászkun kerületben, mint a „székely szabadság" a székely székekben. Úgy gondolom, Egyed fogalom alkotását tiszteletben tartva és annak szimbolikus érvényét elfogadva, a „jászkun szabadság" kifejezést méltán besorolhatjuk a jászkun társadalom sajátos jogi kultúrájának szimbólumai közé.

A történeti kutatás számos tanulmányban tárta fel, hogyan alakult át a kunok és a jászok személyes szabadsága a jászkun autonómiát és a jászkun öntudatot tápláló filozófiává, az önszerveződésnek erőt adó társadalmi szimbolikává a redempció után.[2] A Jászkun kerület történeti-néprajzi

* Készült az OTKA K–109191 pályázat támogatásával.

1 Egyed Péter: Intézmények erkölcsök és személyes szabadság a székely társadalomban. In: Korunk, XXXVII. (1978) 11. 919–926. p.

2 Bánkiné Molnár Erzsébet: A jász és kun öntudat megnyilvánulásai a Kiskunságban. In: Jászkunok a XVIII–XIX. században. Történelmi és néprajzi tanulmányok. Debrecen, Csokonai Kiadó, év n. U.ő: Földadta sors. Népélet a Jászkunságban (1745–1848). Jászberény, 2012.; Szabó László: A jász öntudat alakváltozatai. In: Selmeczi László (szerk.): Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. Szolnok, Damjanich János Múzeum. 1981. 129–145. p.; Szilágyi Miklós: A nagykun öntudat. In: Bellon Tibor–Örsi Julianna (szerk.): A Jászkunság összefogása. Karcag, 1996. 171–195. p.

szakirodalma több olyan feldolgozást tartalmaz, melyek a különböző szintű intézményeik jászkun redempció előtti működését, azok közösségükre gyakorolt hatását, szervező és összetartó erejét igazolják.[3] A Jászkunságra vonatkozó szakirodalomból néhány a népi kultúra jogi területeire is kiterjedt.[4] Ám azzal alig foglalkoztunk, mit jelentett, hogyan érvényesült a jászkun szabadság a helyi társadalom szokásjogi viszonyaiban és jogi kultúrájában, milyen szerepe volt a helyi igazgatás intézményeinek a jogi kultúra formálásában, hogyan hatott a szabadságeszme a népi kultúra jogi területeire. Mindezekre figyelemmel kutatásom jelenlegi szakaszában az egyes települések levéltári forrásaiból azokra fordítottam kiemelt figyelmet, amelyek a községi működést meghatározó gondolkodásmódba és a közösségi normák kialakulásába, változásaiba adnak betekintést.

Amint a hivatkozott szakirodalom[5] feldolgozta a földesúri alávetettség időszakában (1702–1745) nem csak megmaradt, hanem egyre differenciáltabban működött a Jászkun kerület helységeinek önkormányzati igazgatása. A kerületi önkormányzatban – mind a Német Lovagrend, mind a Pesti Invalidus Ház földesurassága idején – bár kiépült a földesúri adminisztráció – a Jászkun kerület kerületi tisztségviselői közül a földesurak csak a főkapitány kinevezési jogát tudták megszerezni, az alkapitány választott tisztség maradt, bár választását a földesúr hagyta jóvá. Az irányításban a generális közgyűlés részben megőrizte önkormányzati vonásait, részben a földesúri adminisztráció igazgatási fóruma lett. Az alapos jogismerettel és erős szabadságtudattal rendelkező kerületi igazgatás apparátusa a földesúri adminisztráció ellenére megakadályozta a robotkényszer bevezetését, s ez által

[3] Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun autonómia. Szeged, 1995.; Gyárfás István: A jász-kunok története I–IV. Budapest, 1992. (reprint); Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Budapest, 1979.; U.ő: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731–1745. Budapest, 1992.

[4] Bánkiné Molnár Erzsébet: Földadta sors. Népélet a Jászkunságban (1745–1848). Jászberény, 2012.; Papp László: Kiskunhalas népi jogélete. Budapest, 1941.; Szabó László: A jászsági nagycsalád és az öröklésjog (a leányrész) In: Radics Kálmán szerk. Vármegyék és szabad kerületek I-II. Debrecen, 2001. 233–240. p.; Szilágyi Miklós: A nagykunsági helyi jogszolgáltatás szokásjogi alapja. 321–336. p.; Örsi Julianna: Családi és vérségi kapcsolatok érvényesítésének jogi eszközei a Jászkunságban a 18–19. században. 337–348. p.; Nagy Janka Teodóra: A Jászkunság és a jogi népszokásgyűjtés (1939–1948). In: Bánkiné Molnár Erzsébet szerk.: Jogszabályok – jogszokások. Kiskunfélegyháza, 2005. 363–374. p.; Örsi Julianna: Népi bíráskodás a Jászkunságon a 18. században. In: Bánkiné Molnár Erzsébet szerk.: Autonóm közösségek a magyar történelemben. Kiskunfélegyháza, 2003. 153–166. p.

[5] Lásd 3. lábjegyzet.

a földesúri majorsági gazdálkodás meghonosítását. A jászkunok az eladatás ideje alatt mindvégig taksás jobbágyok voltak, akik az árenda megfizetése mellett szabadon gazdálkodhattak. A robotkényszer megtagadását az adásvételi szerződés tette lehetővé, amelybe befoglalták, hogy a kerületbeliek „a királyság törvényeiben elfogadott szokás szerint" kötelezhetők robotra. A szerződő Lovagrend nem volt tisztában azzal, hogy a jászok és a kunok soha nem tartoztak robottal, arra csak külön országgyűlési határozattal kényszeríthették volna őket. A bonyolult és hosszadalmas jogszerzést a lovagrend nem vállalta, inkább meghagyta „jobbágyainak" régi szokását és elfogadta az árendát a robot helyettesítésére. A robotkényszer elkerülésének következményei közül talán a legnagyobb hatásúnak a parasztgazdaságok megerősödését tekinthetjük, hiszen a lakosság gazdasági ereje nélkül nem valósulhatott volna meg a jászkun redempció.

A településeken az 1702 előtt kialakult igazgatási szervezet az eladatás után is tovább működött, tisztségviselőit a lakosok választották. A választott tisztségviselőkkel működtetett közigazgatás apparátusa támaszkodva a helyi társadalomban ismert és eleven jogszokásokra jelentős eredményeket ért el a jászkun szabadság védelmében. A 18. század elején a jász és kun kerületek községeiben a közösségi önszerveződés hatása a községek helyi igazgatásban érvényesült legerősebben. Szabó László a Jászság 1705-ös összeírásából kimutatta, hogy az összeírt helyi tisztségviselők sokasága olyan közigazgatási rendszer működésére utal, amely a lakosság életének minden területét átfogta. „A közösség életében és halálában is mellette állott tagjainak."[6] A községre vonatkozó rendelkezéseket akár a kapitányoktól, akár a földesúri adminisztrációtól származtak vasárnaponként a falu lakossága előtt olvasták fel, a nótárius feladata volt a felolvasottak megmagyarázása, a rendelkezés megtartásáért a bíró felelt, akinek felelősségére a publikálandó levélben is figyelmeztettek. A többszöri ismételt felolvasás és magyarázat valamint az ügyek és események népgyűlés jellegű megvitatása közben ki-ki megtanulta, melyek a soron következő kötelességei, meddig és mire terjednek a saját és választott vezetőinek jogai. A helyi bíráskodás jogforrásai szintén a népgyűlések joggyakorlatában gyökereztek, a társadalmi együttélés normái a közösség mindennapi életében kristályosodtak a testületi üléseken megfogalmazott, jóváhagyott, elfogadott statútumokká. Ezek a jogforrások tehát nem felülről érkeztek, hanem „alulról törtek

[6] Szabó László: Jász Etnikai csoport I. Szolnok, 1979. 174–175. p.

utat a főhatóságok felé".[7] A helyi bíráskodás a jogszokásokra támaszkodott, a szokáshoz igazodott a jogsértések kivizsgálása, felderítése, tárgyalása. Az ítéletekben azonban nem csak a közösség köznépi normarendszere tükröződött, hanem teret kapott a hatalmi érdek érvényesítése is.

A 18. század közepéig a megmaradt jegyzőkönyvekben alig van bejegyzés. Szabó László a jegyzőkönyvi írásbeliség mellőzését annak tulajdonította, hogy a községek belső önszerveződése a helyi gyakorlatban elfogadott jogszokásokra támaszkodott. Magam is így gondolom. Az 1750 előtti jegyzőkönyvi bejegyzések felsőbb rendelkezéseket, helyi normaszegéseket, a választott tisztségviselőknek és a helység konvenciósainak a lakosság iránti kötelezettségeit és jogait tárják elénk, csak az 1740-es években szaporodtak meg az egyéb, főleg a redempcióval kapcsolatos feljegyzések. Amikor a jegyzőkönyvekben jogforrásra hivatkoznak az legtöbbször szokás s csak elvétve írott jog. Arra is van példa, hogy egy jogügyletet azért nem ismernek el törvényesnek, mert a lebonyolítása sem az írott jognak sem a jogszokásoknak nem felelt meg. 1737-ben egy ház eladásának ellentmondott az eladó veje, mert sem szerződés nem készült az adás-vételről, sem az eladást jelképező szokást nem gyakorolták. A szokás szerint valamelyik párnát vagy egy széket ki kellett volna vinni a házból, annak jeléül, hogy az eladó abban „tovább már nem gazda". A bíróság a vőnek adott igazat, hiszen a meg sem kötött szerződést a tanács sem hagyhatta jóvá, nem hirdethették ki és csorbult a birtokbavétel nyilvánossága is. A vő ilyen körülmények között nem értesülhetett az adás-vételről, s az elővásárlási joga, amely mint rokont megillette, nem érvényesülhetett.[8]

A jogszokások jelentőségére mutatnak a publikált rendelkezések nyomatékosításában fellelhető különbségek. A földesúri adminisztráció vezetője, aki magát főkapitánynak titulálta, körleveleinek befejező részében szankciók hangoztatásával emelte ki intézkedésének jogi érvényét. 1742 tavaszán Podhradszky hosszadalmas cikkelyekbe szedett körlevéllel próbálta megakadályozni az idegenek befogadását. Rendelkezésének megerősítésére

---

[7] Kiss József: Helyhatósági bíráskodás a Jászkun Kerületben az 1730–40-es években. In: Cumania 12. Szerk.: Bánszky Pál–Sztrinkó István. Kecskemét, 1980. 283. p.

[8] MNL JNSZML [Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára] Karcag tanácsi jegyzőkönyve 1737. 18. p. Az estet közli Györffy István: Egy régi jogszokás a Nagykunságban. In: Ethnographia XXXII. évf. 1. sz. 1921. 130. p. valamint Örsi Julianna: Jegyzőgenerációk. A vidéki értelmiség szerepe a mezőváros fejlődésében. Túrkeve, 2011a. 205. p.

Podhradszky a végrehajtás felelőseit a következőként nevezte meg: *minden czikkelyeiben való megtartására a Helység Bírái, Eskütti és Lakosi intetnek a Helység notariussinak pedig sub accessione sui oficis parancsoltatik, hogy ki ki ezen Currenst praeteállya , ne lehessen a Helység Bíráinak ezen rendeléseknek nem tudásával mentségek, sőt minden Vasárnap a Helység lakosi edgyütt lévén ezen Currenst publicállyák és continentiáit magyarázzák, de magokis a nótáriusok is observállyák mind."*[9]

A kerületi közgyűlésekből kelt körlevelekben, ugyanebben az időszakban, az utasítások hatékonyságának növelését a rendeletet megelőzően már ismert jogszokások beemelése szolgálta. Az ilyen esetekben a kerület nem csak azt tudatta, milyen szankciókat von maga után ha a helység nem hajtja végre a közgyűlés határozatát. A szankciók mellett nem egyszer ott a végrehajtást buzdító, az intézkedést nyomatékosító régi szokásra történő hivatkozás. 1736 tavaszán a Jászberényben tartott generális gyűlésben a jelenlévők határozatot hoztak a helységek első bíróságáról, a kerületi assessorokról, választásukról és a szükséges határ megújításokról. *„ Az előbbeni régi szokás szerint továbbis statuáltatik hogy minden helységh az maga határit minden esztendőnként Szent György nap előtt statualt 24 f. büntetés alatt tartozik renoválni"* – írták.[10] A választott kapitányok, és a kerületi tisztségviselők ugyanis ismerték a helyi népi jogszokásokat, hiszen a kerületben éltek. A földesúri adminisztráció viszont bürokratikusan kívülről szemlélte a falvak működését, s intézkedéseit csak szankciók hangoztatásával tudta nyomatékosítani.

Települési szinten a tanácsi jegyzőkönyvek bejegyzései alapján vizsgáltam a tisztségviselők intézkedéseinek, döntéseinek jogi vonatkozásait. A gondolkodásmód megismeréséhez minden településen az azonos típusú eseményekre, igazgatási és jogszolgáltatási folyamatokra koncentráltam. A módszer elősegítette a községek közötti eltérések és az eltelt évtizedek során bekövetkezett változások felderítését. Jelenleg három nagykun kerületi (Kunmadaras, Kunhegyes, Túrkeve) és négy jász kerületi (Jászkisér, Jászdózsa, Jászalsószentgyörgy, Jászfényszaru), valamint két kiskun kerületi (Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas) település jegyzőkönyveit tekintettem át, a folytatást a következő esztendőkre tervezem.

A jegyzőkönyvekben megfigyelhető, hogy a rituális keretek között lezajlott periodikus eseményekben, mint például, a bíró választás, az éves szá-

[9] MNL JNSZML Kunmadaras, Protocollum 1742. 13–15. p.
[10] MNL JNSZML Jászkisér, Protocollum 1736. 5. p.

madás, szinte minden alkalommal a jogszokásokra hivatkozva erősítik az intézkedés törvényességét. Ez akkor is érezhető, ha a szöveg direkt módon nem utal rá. 1730-ban Jászfényszaru számadásában olvasható: *„Mi Alúl írt Nemes Jász Fénszarusi Bírák, Esküttek, és Közönséges Lakosok, Adgyuk értésére mindeneknek az kiknek illik ez levelünknek rendiben; hogy helységünknek igaz törvénnye, s Régi édes eöreginknek helyes és szép szokása szerint az 1728 dik esztendőben Markó Jakab Uram eő Kegelme Feő Bírája, és Török Mihály Uram eő kegyelme kiss Bírája lévén helységünknek; Annak okáért eő kegyelmek, a szép igasságnak rende és mivoltának folytatására való nézve: előttünk magok számadását ki terjesztvén, és ki világosítván, egyszer s mind korcsma és mészár székbeli jövedelmekről, nem külömben Arenda, és Portionak Quantum fel vetése szerint való Perceptioirol számot adván: […] Azért praesentes attestallyuk, Hogy felül írt Markó Jakab eöreg Bíránk, Török Mihály Kis Bíránk jó akaró urainkat eő kegyelmeket több magokhoz tartozó tisztivel együtt absolvalyuk; Ugy hogy sem most, sem jövendőben semmis némű szín és akarmitis gondolhatunk Practica, vagyis inventio alatt, semmi némű praetentioval ne legyen és neis lehessen, seőt inkább minden nemű legitismus inpetitorok ellen , tartozunk eő kegyelmeket tucalni, defendalni és oltalmazni; melynek erősségére és nagyobb allandóságának mi voltánkal hitelére adtuk ezen absolutionalis levelünket, Helységünk szokott illő Pecsétivel, s magunk nevei subscriptiojaval, meg erősítven Jász Fén Szaru 3.apr. 1730."*[11] A jegyzőkönyvben név szerint felsorolták a jelenlévőket, hiszen ők voltak az ünnepélyes akció hiteles tanúi, s a falu közösségének képviselői.

Az évente ismétlődő számadási procedúra jegyzőkönyvezésében csekély fogalmazásbeli eltérés mutatható ki. Fontos jellemzője az ünnepélyesség és annak rögzítése, hogy a számadás lebonyolítása és a számadó felmentése őseik szokása szerint történt. Jászfényszaruban az 1742-ben kelt felmentő bejegyzésből ugyanaz a szokásjogi hivatkozás tűnik elénk, mint 12 évvel korábban:

„Mi Nemes Jász Fenszarusi Bírák és esküttek Praesentem recognoscállyuk és agyuk tudtára mind azoknak az kiknek illik, hogy nemes Jász Fenszaru Helységünknek ordinarius Bírája Halápi János Urunk eő Kegyelmek Szabó István kis Bírájával és több hozzá tartozandó Polgárjaival együtt adott számott az Helségünk Lakossai előtt régi édes öreg attyáink szokások szerint minden némű proventusokrúl Arenda és portio impositákrúl és Erogatiokrúl

[11] MNL JNSZML Jászfényszaru, Protocollum 1. 23-24. p.

és Malombéli perceptiokrúl, és erogatiokrúl. [részletes számszaki elszámolás] „mind ezekről előttünk Számadását megh világosította volna Semmivel Restantiarius nem maradott hanem plenariae (teljesen) mindenekrül eleget tett. Ehez képest az modo imposterii eő kegyelmük és hozzá tartozandó tisztjeit absolvállyuk, ugy hogy sem mink sem posteritásink eő kegyelmeken vagy is successorin semminémű Praedensióink ne lehessen, hogy ha pediglen valaki ez iránt háborgatná, tartozunk minden némü Impeditorok ellen oltalmazni; kinek is nagyobb és állandóbb el hitelére adván ezen absolutionalis levelünket."[12] A jegyzőkönyvi bejegyzést ekkor is a számadáson jelenlévő személyek név szerinti felsorolása tette hitelessé. A jelenlévők között a 12 évvel korábbiakhoz hasonlóan név szerint felsorolták a jelenlévő tanácsbelieket, és az úgy nevezett közönséges lakosokat. A számadás ily módon jelképesen ugyanúgy, mint 12 évvel régebben az egész faluközösség előtt zajlott.

Jászdózsán Jászfényszaruhoz hasonló ünnepélyességgel tartották meg a számadást, de ők a szokásra történő közvetlen hivatkozást elhagyták a feljegyzésből. *„Számot vetvén N. Szikszai Miklós Bíró Uramval minden Impositák, Introitusok, és Exitusokrúl, mellyeket percepiált, és erogált eő Kigyelme az 1740. maga fő Bíróságabéli esztendőben, mellyekrül is eő Kigyelme Istenessen, Dicséretessen számot adott, úgy hogy se eő Kigyelme az becsülletes Helységnek adós nem maradot azon említett 1740dik esztendőre sem pedig az Helység eő Kegyelmének semmivel sem restált, Kiért is az B. N. Tanács parancsolattyábul azon Számadásrúl, mintegy quietantiájúl örök emlékezetre improtocolláltatott 1741dik esztendőben, die 22án júli, Azon Számadás volt az egész Becsülletes Nemes Helység előt; Úgy mint akkori Fő Bíró Szikszai Miklós Uram első esztendeire adván számot. Törvény Bíró Bálinth Tamás, Gulyás György, Nagy István, Tóth István, Bozóki Mátyás, és az többi becsülletes Esküt Uraimék előt mp. et coram me Jurato notario Joanne Kirják pro tune Possessionis*"[13]

Nem lehet tudni, hogy a nótáriusokon múlott vagy a települések közötti mentalitásbeli különbséget tükrözi, hogy a reformátusok lakta kunsági településeken sokkal szűkszavúbbak a számadás megtörténtéről készült bejegyzések. Túrkevén a szokást nem is említik*: „Számot vetvén N. Kallós István Urral az Festo S. Georgy 1727 egész két esztendőbéli Bíróságában interveniált Congesztrumokról és Erogatumokról, nem külömben maga költsön*

[12] MNL JNSZML Jászfényszaru, Protocollum 1. 1742. 119. p.
[13] MNL JNSZML Jászdózsa, Protocollum 1741. 5. p.

ki adott pénzeirül, mellyet az Falu szükségére adott eö kegyelme azokban az esztendőkben, nem maradott eö kegyelme az Falunak adóssá sem az Falu eö kegyelmének, söt az egéss Datumig, sem adós eö Kegyelmének az Helységh."[14]

Az esemény jegyzőkönyvi rögzítése azonban – amint az idézetből is kitűnik – ugyanúgy mint a jász helységekben, a számadó felelősség alóli felmentését jelentette, akit a faluközösség többé nem vonhatott felelősségre a rábízott közpénzekkel kapcsolatban. A számadót felmentő mondatot minden község jegyzőkönyvében megtaláljuk, jogi érvénye kétségbe sem vonható, amint nyilvánvaló, hogy a helyi közösségek jogszokásainak és szokásjogának is szerves része volt nem csupán az elszámoltatás, hanem az elszámoltatott munkájának ünnepélyes elismerése és a további felelősség alóli felmentése.

A 18. század első felében malombírót is választottak. A malombíró a község közös malmából keletkezett jövedelmét óvta, megakadályozta a tékozlást és mind ezek mellett a malom üzemeléséhez kapcsolódó konfliktusokban – közvetlenül vagy a helyi bíróságnak feladva az ügyet – eljárt. A malombíró számadás alóli felmentése a főbíróéhoz hasonló módon történt, de a felmentési formula eltért a főbíróétól. Jászdózsán a malombíró számadási felmentésébe befoglalták, hogy 1744-ben *„minden fogyatkozás, és tékozlás, avagy tellyes tehettsége szerint való gondviseléssel volt a Helységünk Malma körül"*.[15]

A felmentő formulák sablonosnak tűnő szövege valójában a bírói tekintélyt védte. Bírónak titulálták mindazokat a választott tisztségviselőket, akiknek a szava valamely rájuk bízott tevékenységben ügydöntő lehetett. A bírók között rangban első a főbíró volt, őt követte a törvénybíró. A redempció előtt ugyanis néhány településen a főbíró mellé külön törvénybírót választottak. A törvénybíró egyedül nem ítélkezett, egyike volt a tanácstörvényszék azon tagjainak, akik az első folyamodású bíróság funkcióit igazgatási feladataik mellett ellátták. Választottak bírónak titulált személyt bizonyos gazdálkodással összefüggő feladatok ellátására, felügyeletére, olykor időszakra szóló eseti megbízással. Közéjük tartozott a malombíró, a földbíró, az úgynevezett fogott bíró, a szőlőbíró, stb. Számuk és megnevezésük helyi meghatározottságú volt. Az elöljárók tevékenysége folyamatosan a nyilvánosság előtt zajlott, s esetleges normaszegésük gyorsan szóbeszéd tárgya lett, amit a tekintélyrombolás elkerülése végett minden eszközzel

[14] MNL JNSZML Túrkeve, Protocollum 1733. május 31. 7. p.
[15] MNL JNSZML Jászdózsa, Protocollum 1. 1745. május 8. 14. p.

igyekeztek megakadályozni. A lakosság szemében az igazság megszemélyesítője és törvényes őre a kapitány és a főbíró volt, mögöttük mindenki más háttérbe szorult, ismereteiken kívül esett.

Ahogyan a helyi normák, úgy az igazságkeresés rendje és intézményrendszere is fokozatosan alakulhatott ki. A lakosok szemében a kapitány volt az a személy, aki ítélkezhetett vitáik, sérelmeik esetén, akitől a falu elöljáróival szemben is védelmet és igazságtételt kaphattak. A közgondolkodásban teret nyert bizalom középkori gyökerekből táplálkozhatott, s besorolható abba a körbe, amelynek középpontjában a már említett jászkun szabadság, mint társadalmi szimbolika áll. A kunok számára adott 1279. augusztus 10-én kelt királyi oklevél – melyet a Jászkun kerület megszerveződése után a jász és kun kerületek alkotmányos alapjának tekintettek – elismerte etnikai autonómiájukat, amibe befoglalta a kun társadalom jogszokásait és szokásjogát. A kiváltságlevél megengedte, hogy belső ügyeikben a nemzetségi bírák döntsenek. A jászok 1323-ban Károly Róbert királytól kapott oklevele szintén tartalmazta azt a kiváltságot, hogy *„kapitánnyá és bíróvá szabadon választhatnak bárkit, akit akarnak, mindazonáltal a királyi felséghez hűségest."*[16] A kapitányok különleges tekintélyét a kunok és jászok számára az idők során kiadott királyi oklevelek sorra alátámasztották, előjogaikat az általuk irányított közösség jogszokásai megőrizték és nemzedékről nemzedékre hagyományozták.

A 17. század elején a Jászságban *„mikor valaki bort kezdett a faluban, minden hordóból egy-egy iccze járt az kapitányoknak, az ki Dósában lakott, – ha az mészáros tehenet vágott akár Dósában, akár Négyszállásban, annak is a nyelve és veséje a kapitányoknak járt, ki Dósában lakott."*[17] A község közös tulajdonának haszonvételeiből a kapitányt egyharmad rész illette. A kapitány természetbeni járandóságának szokása érvényes volt a halászó vizekből, a Millér rekeszes morotváiból kifogott halra épp úgy, mint a jász település határában szedett madártojásra, és a vizes réteken, például a Sebesérfenéknek nevezett réten fogott csíkra. A fogást követően legelőször a kapitány részét kellett kivenni, s csak azután lehetett a megmaradt kétharmadot tovább osztani. A kapitány, ha akart, lemondhatott a maga részéről.

---

[16] Gyárfás István: A jász-kunok története I–IV. Budapest 1990. (hasonmás kiadás) III. 463–465. p.; Kring Miklós: Kun és jász társadalomelemek a középkorban. In: Századok, 1932. 35–63, 169–188. p.

[17] Gyárfás István: A közbirtokossági és községi vagyonokról. In: Jász-Kunság I. évf. 6. sz. 1868. febr. 9. 43–44. p.

A középkori gyökerű társadalmi mentalitás folyamatos hagyományozódását igazolják jegyzőkönyvi forrásaink. 1742-ben, kocsmai mulatozás és beszélgetés közben a beszélgetők a bíró ellen fordultak. A harag oka a szerintük hibás földosztás volt, amiért az egyik sértett a bírót kicsapatta volna a faluból, sőt még az adójának kifizetését is megajánlotta, csak menjen ki a faluból. Az ügy kivizsgálása közben kihallgatott egyik tanú szerint a helytelenített beszélgetésben elhangzott: *„Bírák Uraink csak magok között osztyák el a jó földet. Teremtő útet úgy segillye holnap kihozza a kapitányt"* A másik tanú a perbe fogott Nyíri Gergelytől hallotta, megesküdött, hogy *„holnap kihozza a főkapitányt, hogy ossza el a földet"*. Az idézetthez hasonló megnyilvánulások minden esetben megismétlődtek, amikor úgy gondolták a főbíró vagy a tanács megsértette a szokást és nem az elvárt igazságosság szerint cselekedett. Ilyenkor mindig akadt valaki, aki kimondta: felmegyek a kapitányhoz. Az efféle fenyegetőzést, mind a közvélemény mind a tanács eltűrte, de a földesúri korszakban már zavar keletkezhetett a bírósági hatáskörök érvényesülésében, mert 1731. februárjában az egyik bűnügy tárgyalásakor szükségesnek tartotta a túrkevei bíró jegyzőkönyvezni, hogy ha valakit sérelem ér először a *„Helységbeli N. Törvényszéken"* tartozik kivizsgáltatni, de ha előbb a kapitány esküttyének vagy magának a kapitánynak adja elő, s a pertől elmarad vagy valamely részben egyezség születik is a kapitánnyal, követelését fenntarthatja. A kapitánynak azonban hiába volt megkülönböztetett tekintélye, a jelenlétében történt békekötések semmivel sem voltak tartósabbak, mint a tanács előttiek. A visszaesők vinculuma azonban jóval nagyobb volt, mint amit a főbíró kiszabhatott. 1744 nyarán ugyanaz a két házaspár már másodszor kötött békét egymással Kálmán Imre nagykunkapitány előtt. A második békekötéskor a kapitány arra az esetre, ha ismét felbontanák a békességet 100 botütést szabott vinculumnak.[18]

A mindennapok történéseinek, konfliktusainak igazságkereső és igazságosztó folyamataiban a lakosok legkönnyebben a főbíróhoz fordulhattak. A főbírót ők választották, ismerték, maguk közül való ember, tekintélyes gazda volt, akit betöltött hivatala emelt lakos társai fölé, aki ismerte a helyben törvénynek számító szokásokat, és tudta hol a helye az egyes embernek, családnak a falu társadalmában. A szomszédasszonyok veszekedéseiben, a kocsmai és egyéb verekedésekben, az apróbb és nagyobb sértegetések, lopások, erkölcsi normaszegések első és természetes igazságtevője a főbíró

[18] MNL JNSZML Kunmadaras, Protocollum 1733–1830. /1744. 17. p.

volt. Ha valaki magát saját ügyében bíróvá tette, az hatalmaskodás vétkével került a főbíró elé és önbíráskodásáért megkapta méltó büntetését.

Hatalmaskodásnak tekintették, ha egy konfliktusban – többnyire verés-sel – a sértett fél maga vett elégtételt. Ilyenkor a megvert személy, még inkább annak hozzátartozói panaszt tettek a bírónak. A bíró elé vitt panasz lényege és esetenként ismétlődő formulája az esemény felvázolása mellett mindenkor az volt, aki elégtételt vett az a *„Bíró úr híre és akarattya nélkül magát bíróvá tette"* , vagyis hatalmaskodást követett el. A hatalmaskodás büntetése 12 forint volt. A 12 forintos büntetés nagynak számított, a vizsgált helységekben más bűnügyek esetén a visszaesőket büntették 12 forintra. Például Jászdózsán, aki a közös határban tilalom ellenére nagyobb menynyiségű nyársnak való fát vágott, annak a büntetése 3 máriás volt, ha ismételten hasonló bűncselekményt követett el, akkor 12 forintot kellett fizetnie büntetésül. A közvagyon megkárosítása esetén a büntetéspénz kétharmada az egyházé lett, az egyharmadon pedig bort vásároltak, amit azután közösen megittak. A békepohár ivásának többféle módját gyakorolták, anélkül, hogy a békepohár kifejezés elhangzott volna az ítéletben. Ezt a fajta szankciót gyakran alkalmazták, ha a bíróság elé állított személy megsértette az elöljáróság valamelyik tagját. Az ügy kivizsgálása és a normaszegés megállapítása után a felek 1 icce pálinka áldomással békéltettek, és az ítéletbe befoglalták, aki a békét felbontja, büntetésül 12 forintot fizet.

Ugyancsak 12 forintos büntetés járt a rossz példaadásért, ha az a bíró tudomására jutott. 1733-ban Túrkevén azért kapott 12 forintos büntetést Nagy Mihály, mert azt mondta az öccsének: *„viseld meg legénységedet eöcsém, akármi rosszat tselekedjél, míg én élek ne félly"*. Nagy Mihály rossz példát mutatott a testvérének, ezért feljelentették, s a bíróság elítélte.

A 12 forintos szinte rituális büntetést akkor is kiszabta a bíró, ha az ítélet kihirdetésekor azonnal elengedett belőle valamennyit. Túrkevén, amikor 1735-ben Csótó János az egész tanácsot szidta büntetésül 12 forint megfizetésére ítélték. A büntetést először személyenként kellett volna megfizetnie, majd néhány nap múlva, amikor a tanúk meghallgatása már megtörtént a büntetés összesen 12 forint lett, de ebből csak 6 forintot kellett megfizetnie. Az engedmény oka nem derül ki a jegyzőkönyvből. A legvalószínűbb, hogy a büntetés ténylegesen kifizetendő mértéke igazodott a bűnös anyagi teherbíró képességéhez, amit a faluban nagyon jól ismertek.

A hatalmaskodás kategóriáján belül a legnagyobb véteknek az számított, ha magát a bírót, a bíróságot sértették meg. Utóbbi esetben nem a bírósá-

got, hanem a bírákat szidták, hiszen gondolkodásuk szerint csakis egyes személyek követhettek el hibákat. Ha a közvélemény hibásnak, sértőnek talált egy- egy intézkedést, soha nem a bíróságot, hanem a bírót vagy bírákat kárhoztatta. Nem úgy, ha olyan tanácsi döntésről volt szó, amit nem fogadott el a lakosság. Ilyenkor nem valamelyik esküdtet, esküdteket, hanem a tanácsot kárhoztatták. A tanács intézménye megszemélyesítődött a szóbeszédben, a bíróság azonban kikerült az emberközelinek számító körből, megmaradt misztikus, hivatalos fórumnak. Bírálhatók a lakosok szemében a bíróság intézménye helyett csak a bírák lehettek. Amikor Jászkiséren Deló Ferenc azt mondta *„egyet megnyomorítanak mást felemelnek"* ezekkel a gondatlan szavakkal a bírót és személyében a tanácsot is megsértette becsületében, büntetése személyenként 1 forint lett. Amennyiben az egész tanácsot számoljuk, ez a büntetés 12 forint.

Halason a bírói tekintélyt rombolóknak írásbeli kötelezvényt kellett adniuk, hogy hasonló vétket többé nem követnek el. A halasi Tari János a bírák házánál – a helység házánál, a tanács házánál, ahogy máshol nevezték – mivel tartozására figyelmeztették, a bírák ellen támadt és bántalmazta azokat, ezért kénytelen volt megjavulására írásbeli kötelezvényt adni. Tari ebben kötelezte magát, hogy ezután a bírák szavát megfogadja s ha *"én szót nem akarván fogadni többé bíráimnak ellene támadnék, szavakat nem fogadnám legh kissebbik dologbanis ... sőt ha ezenexcessusom rendkívül való lenne, mint mostis volt, Bírák Urak az Urak kezére, érdemem szerént való büntetésre, talyiga tolásra, avagy más rendelendő büntetésre adattassam".*[19] A bírói tekintély védelmében olykor a pénzbeli büntetésnél és a megszégyenítésnél is hatékonyabb büntető eszközhöz folyamodtak. 1742-ben Jászdózsán beírták a jegyzőkönyvbe *„Valaki a Bíró szavát nem akarja fogadni, és nem is fogadta, vétessen el a földgye, és az után, ha nem fogadgya mennyen ki, és az kik magokat nem legitimálták, honnand jöttek, és jöttek a falubúl ki mehetnek, és mennyenek is".*

A jászdózsai ítélet súlyosságát akkor érthetjük meg teljességében, ha tudjuk, amilyen gazdasági előnyökkel járt még a földesúri hatalom alatt is a Jász kerületben élés, és a büntetés által a jász jogok elveszítése. A taksás jobbágy helyzete lényegesen kedvezőbb és kevésbé kiszolgáltatott volt a robotkényszerben élőkénél. Az önkormányzatok több olyan jogot meg tudtak menteni a földesúri birtokbavételtől, amivel a helység gazdasági

[19] MNL JNSZML Halas F50 N°4/1731. október 3.

erejét növelhették. Ilyen volt a beneficiumok községi kezelésben tartása. A kocsmák, a mészárszékek, a halászat, a vadászat jövedelmei, a földesurat illették volna, de a tanácsok ellenállása, a kezelés átadása helyett ezeket is az árenda összegébe szorította. Az árenda viszont – mivel a tanácsok soha nem adtak a földesúrnak pontos elszámolást – mindig kevesebb volt, mint a tényleges jövedelem. A megóvott közpénzek lehetővé tették, hogy a községek az elöljáróik koordinálásával új pusztabérleteket szerezzenek, melyeket saját közösségi szabályaik szerint használtak. Ha az ítélet a vétkest kitiltotta a helységből vagy szántójának elvételével sújtotta, az elítélt kimondatlanul elveszítette a legelőhasználat jogát is. Kitoloncoltakat más szabadalmas településre sem fogadtak be, ha a szabad menetelű jászok közül kizártak valakit az földönfutóvá vált, esetleg zsellérsorsba kerülhetett valamelyik jobbágyfaluban. A Jász és Kun kerületekben az önigazgatás és az általa működtetetett földközösségi rendszer a megmaradást és a gazdasági megerősödést segítette, s a legerősebb összetartó erőnek bizonyult. Akit azzal büntettek, hogy a kiköltözésre kényszerítették, annak nagyobb volt a büntetése minden tömlöcözésnél vagy megszégyenítésnél, és ha családos volt a büntetés az egész családját sújtotta.

A redempció előtt a földhasználatot a Jászságban és a Kunságban a helyi jogszokások szabályozták és a tanács felügyelte. A tanács által fogadott szegődményesek, pásztorok, csőszök népes csoportja mutatja, hogy a határhasználat és a falusiak gazdálkodási rendszere a faluközösségben elfogadott szokásokon nyugodott. A tanács állapította meg, hogy a község által a földesúrnak fizetendő árenda összegéből a lakosnak mennyit kell fizetnie a közösbe. Az 1741. évi árenda elosztásából kiderül, hogy a tanács az egész közösség és az egyének érdekeit azáltal védte, hogy a fizetési kötelezettséget a teherbíró képességhez igazította. A legszegényebbnek is fizetnie kellett, hiszen aki a helységben lakhatás előnyeit élvezte, annak a terhekből is ki kellett vennie a részét. A maga személye után mindenki fizetett egy rovást, kivéve a koldust, de a koldus fiának már fizetnie kellett 1 tallért, a gazdák 15-16-17 éves fiaira pedig 1-1 rovást, azaz 1 forint fizetési kötelezettséget állapítottak meg. A többi árendát a vagyonra vetették ki. A lakosokat három kategóriába sorolták: egész helyes, fél helyes és fejszés megnevezéssel, fizetni kellett a ház és az állatok után is.

Különös helye volt a közvagyonban a malomnak. Amikor Jászdózsán malmot építettek, a tanácsban elfogadták, hogy a malomházra mindenki 2 forintot fizessen akár szegény, akár gazdag. Akik az után költöztek a helység-

be, hogy a malom felépült azoknak mintegy a terhek megváltásául a szerint kellett fizetniük a közpénztárba, hogy a helyben elfogadott három kategória közül az egész helyesek, a fél helyesek vagy a fejszések közé sorolták őket. Az egész helyes taksája egyszeri 12 forint, a fejszésé 3 forint volt. Azt, hogy a teherviselés kötelezettsége mindenkire vonatkozik a Jászkun kerületben sehol nem kérdőjelezték meg. 1733-ban a generális közgyűlésben külön határozatot fogadtak el arról, hogy a helységek esküdtjeinek, amikor a helység javáért, annak érdekében járnak el, azaz a *„helység mellett fáradoznak… semminemű szolgálatra cselédjüket ugy marhájokat ne adigálják”*. Ugyanekkor mentetnek fel a katonaság beszállásolásaiból származó terhek alól.

Helyi sajátosságnak és korjelenségnek is tekinthető, hogy a vétkesek, ha valóban elkövették a normaszegést, jogosnak tartották a bűnhődést. Mindenkor elismerték sértő szavaikat vagy büntetendő cselekedeteiket, a tagadás nem szerepelt a maguk mentségére felhozottak között. Enyhítő körülményként esetleg a boros állapotra vagy a tudatlanságra, meggondolatlanságra hivatkoztak. Volt, aki azt állította, hogy a sértő kijelentéseket nem sértésnek, hanem tréfának szánta, de az elhangzottakat elismerte.[20] Az ilyen tréfa 1 icce pálinkába került, amit békekötésük jeléül közösen megittak. Azt, hogy mi számít normaszegésnek nem foglalták írásba, hiszen mindenki tudta. A káromkodókat mindenkor elítélte a közvélemény, megszégyenítő büntetésük soha nem maradt el, hiszen valaki mindig feladta a vétkeseket. A káromkodás, mint a közösség erkölcsi normáját sértő cselekedetnek a büntethetőségét és szankcióját csak 1744-ben foglalták írásba, mert túl sokszor fordult elő a vétek elkövetése, és nyomatékosítani kellett a tilalmat. Bizonyára hozzájárult a jogszokás statútummá emeléséhez, hogy a Jászkun kerület községi és kerületi vezetői mindent megtettek, hogy kedvét keressék a katolikus királynőnek, hiszen ügyvivőik folyamatosan arról tájékoztatták megbízóikat, hogy hamarosan felszabadulhatnak a földesúri függés alól. Ezért nem csak a katonaállításban és a harcokban jeleskedtek, hanem közösségük erkölcsi kordában tartását is erősebben igazították a felsőbb hatalom elvárásaihoz. A községi statútum megszületése különleges esemény volt, ezért megfogalmazása ünnepélyes keretek között történt. A tanács jegyzőkönyvében mindenek előtt a jelenlévőket sorolták fel, akik között először a főbírót, a törvénybírót és az esküdteket találjuk, majd a törvényalkotásra való felhatalmazás és a törvény részletezése következett

[20] MNL JNSZML Jászdózsa, Protocollum 1738–1782./1743. 11. p.

különös tekintettel a szankciókra. *„ A Szent Lélek Malaszttya és Istennek segéttségébül tettünk ilyen törvényt, mellyet meg is tartunk, s mind pedig megtartatunk alattunk valókkal is, hogy valaki Attával, és Teremtettével akár ki légyen az, minden személy válogatás nélkül az Deresben, vagy is a Templomnál lévő kalodában meg csapatik, vagy is Büntettetik ötven Pálczával, vagy 50 Korbácsval, mely büntetést semmi némű fizetése az Bűnösnek, vagy más adománya ell nem vétetik"*[21]*– írták.* A statútum szövegébe befoglalták, hogy vigyázókat rendeltek, akik a káromkodókra figyelnek. Jászdózsán ekkor négy név szerint megnevezett személyt valamint a hadnagyot és a tizedest rendelték vigyázóknak. Utóbbiak a rendészeti igazgatásra évente megválasztott és felesketett szegődményes alkalmazottak voltak, akik esküvel fogadták, hogy feladatukat a számukra megszabottak szerint végzik.

Az esküt tett úgynevezett hites személyek közé tartoztak a főbírón, a törvénybírón és a tanács többi tagján kívül a hadnagyok, tizedesek, a polgárok, az ármások, és a szegődményes pásztorok. A 18. század első felében Túrkevén a mészáros is a hitesek közé tartozott, s midőn a tanúk vallomásából bebizonyosodott, hogy Mészáros Varga István egy neki levágásra átadott marha *„valamely részét mázsálatlan elmérte"* akkor *„hiti ellen cselekedett"*, amiért eklézsia követésre ítélték.[22]

Az eklézsia követés büntetést a források tanúsága szerint az esküszegések bűnébe esettekre alkalmazták. Esküszegő lett a község hites alkalmazottja, ha a beiktatásakor letett esküjét megszegte, munkáját nem a tőle elvártak szerint, a közösség hasznára végezte. Súlyosabb esetben, ha a hittel szolgáló szegődött hite ellen cselekedett szolgálatából elcsapathatott. Ugyancsak Túrkevén történt 1732-ben, hogy az arra az évre megfogadott úgy nevezett *„esztendős ármás hadnagy"* éjszakai vigyázó szolgálata alatt a gyanús háznál mulató borivók közé bement, velük együtt ivott. Mivel *„eő kegyelmének kellett volna az ollyatén törvénytelen dolgot vigyázni és büntetetlen nem hagyni kötelessége ellen véteni ítéltetett, azért mostani hittel való szolgálatától admoveáltatik, 12 forintokig büntetése; és eklézsia követésre ítéltetik."*[23]

Az 1740-es években, a jegyzőkönyvekben terjedelmesebbek lettek a bejegyzések, és több településen szükségesnek tartották a jogszokások és

---

[21] MNL JNSZML Jászdózsa protocollum 1738–1782./1744. 11. p.
[22] MNL JNSZML Túrkeve protocollum 1730. 30. p. szept. 13.
[23] MNL JNSZML Túrkeve protocollum 1732. 50. p.

szokásjogok írásba foglalását illetve új törvényerejű szabályozás meghonosítását. A redempció ügyének előrehaladtával megszaporodtak a különféle hatóságok rendelkezései. A rendelkezések azonban ideig-óráig bizonyultak hatékonynak. Az évszázadok mindennapi gyakorlatában letisztult jogi tartalmak jogszokásokká alakultak, beépültek a lakosság közösségi normarendszerébe, gondolkodásába, amit tőlük idegen felsőbb rendelkezésekkel, sőt szankciókkal sem lehetett egyik napról a másikra megváltoztatni. A redempció hírére Jászkun kerületen kívüli helységekből a kerületekbe költözöttek igyekeztek a törzslakosokhoz igazodni befogadásuk és saját gazdasági érdekeik miatt. A megnövekedett népesség és a kilátásba helyezett redempció elnyeréséért vállalt terhek így is számos konfliktust, engedetlenséget okoztak. Tudjuk, hogy az 1745. május 6-án engedélyett jászkun redempció megvalósulásáért a Jászkun kerület minden lakójának, elsősorban a földváltóknak erejükön felüli terhet kellett vállalniuk. A hatalmas tehervállalás több településen ellenállást váltott ki. Különösen a kiskunságiak valamint Árokszállás és Fényszaru lakossága sokallta a terhet. Ahhoz, hogy a redempcióért vállaltakat teljesíthessék a tanácsoknak szigorúan kordában kellett tartani az elégedetlenkedőket, behajtani a váltság összegét és nem utolsó sorban igazságosan, azaz a lakosság számára elfogadhatóan lebonyolítani az új földosztást.[24] A Jászkun kerület számára Mária Terézia királynő redempciót engedélyező diplomája új korszakot nyitott, melyeknek törvényeit és megváltozott szokásrendjét meg kellett értetni és elfogadtatni a lakossággal. A változás megrendítő hatását érzékelteti az 1746-ban Jászkiséren megalkotott statútum keletkezése. Jászkisér lakossága kunsági eredetű volt és a református vallást követte. A település belső rendje zártabb és szigorúbb volt – később is az maradt – , mint a Jász kerület többi helységéé.

Egy év telt el a redempció engedélyezésétől, amikor a kiséri tanács elhatározta a statútum megalkotását. A terv nem aratott osztatlan pártolást, felmerült miért kell olyan dolgokról és rendtartásról gondoskodni, amilyen korábban soha nem volt *„sőt mégh Atyajinktól sem hallottuk, hogy valaha erül emlékeztek volna mégis jó helységh tartott emberek és jó gazdák voltak*". A választ is olvashatjuk: *„mivel a nép igen engedetlen és szófogadatlan el annyira hogy kiki maga akaratyan kiván járni azért a közönséges jónak*

[24] A redempció elnyeréséért folytatott törekvésekről és a lebonyolítás módszereiről lásd: Bagi Gábor: A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig 1745–1848. Szolnok, 1995.; Bánkiné Molnár Erzsébet: Redemptusok. Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első évszázadában. Debrecen, 2000.

elő mozdítására,hogy a nép anyival is inkáb engedelmességgel viseltessék, illő sőt szükséges hogy bizonyos statútumok és végzések legyenek punctumok szerint.[25] A rendtartás kidolgozására négy fős bizottság kapott megbízást, melynek tagja volt a főbíró és a nótárius.

A helyi törvény írásba foglalásának szükségességét a kidolgozással megbízott deputáció a nép szófogadatlanságával indokolta, hozzátéve a tanács véleményéhez, hogy sokan közülük sem az Isten sem a haza törvényeit nem tanulták s *„a nagy tudatlansághban és meghrögzött erköltstelen szokásban továbbis örömest kivánnának maradni".* Ezért illő, hogy mindazt, amit e téren az elődök elmulasztottak most pótolják. Egyben elhatározták, hogy a megírandó dolgokat esztendőnként a bírótétel alkalmával az egész nép előtt felolvassák, s *„méltó hogy bé vágjuk és megh tarcsuk".*

A konkrét törvénycikkelyeket megelőzi annak fejtegetése, mit kell tudni az igazságról, a törvényről és annak nemeiről, a szokásról és annak tulajdonságairól. A leírtakat összevetve a Werbőczy István Tripartitumának bevezetőjében olvasható fejtegetésekkel számos hasonlóságot, azonosságot találunk.[26] A statútum alkotással megbízottak, tehát jogi műveltségű tanult személyek voltak, akik jászkiséri lakosok lévén a helyi viszonyokat jól ismerték. Az oktató hangnemben megfogalmazott jogfilozófiai fejtegetések után következik a tényleges rendtartás a bíró feladatairól, hivataláról valamint a törvényhez illő dolgokról.

Az igazságból – írják – kétféle létezik, az egyik a természet szerinti igazság, ami az Istentől adatott, a másik a törvény szerinti igazság, ami a világi dolgok zsinórmértéke. Utóbbiakba sorolják az emberek közötti végzéseket, amit írott és kiadott törvénynek neveznek. A törvény pedig nem más, mint az igaz egyik ága, a méltó és jó dolgok tudománya. A törvényeket további két csoportba sorolták: egyik csoport a közönséges állapotokra (közállapotra) vonatkozhat, a másik csoport az magányosokra. Utóbbiak a személy szerinti igazságot tartalmazzák, kinek-kinek a jó sorát illetik.

A magányos, azaz az egyes személyekre vonatkozó igazságot három csoportba tagolták. Első a természet törvénye, aminek a lényege, hogy a természetből és nem a szerzésből születik. Tömören megfogalmazott filozófiája: Úgy cselekedj mással amint akarod, hogy veled cselekedjenek. A második csoportba sorolják a nemzet törvényét a harmadikba a polgári törvényt. A

---

[25] MNL JNSZML Kisér protocollum 1746. 56– 76.

[26] Werbőczy István: Tripatitum. Corpus Iuris Hungarici (CD-változat)

hosszas filozofálásból számunkra ez utóbbi érdekes, mivel ebbe a csoportba tartoznak a helyi törvények, az új statútum is.

Polgári törvénynek nevezik, amit egy község vagy város Isten dicsőségére és az emberek javára szerez, ez a törvény a város tulajdona. Ezért – írják – , ha helységünkben a közjóra akarunk használni, bizonyos rendet kell tenni. Kell, hogy ki-ki a maga kötelességét, a közönséges jónak előmozdítását a királyné és a haza törvényeinek praejudiciuma nélkül megértse. Majd felteszik a kérdést: miért kell a törvény? A felelet: „*Ez okájért hogy az Törvénytül való félelem miatt az Emberek vakmerőségek megh tiltassék és a gonosz emberek az artatlanoknak ne árcsonak és az gonoszok vakmerőségekis és ártásra való erejek a büntetéstül való félelem miat megh zaboláztassék*".

„…*Minden Törvény az vagy valamit megh enged, avagy megh tilt, avagy büntet az vagy valamit parancsol. Enged ugy mint hogy a jó Vitéz és jóságos cselekedetű ember valami jutalmat kereshessen, Tilt úgy mint Senki ne lopjon, senki felebarátyának kárt ne tegyen, Istenit ne Káromolya s a.t. büntet, mint hogy aki embert ölend, Feje essék el érette. Parancsol penigh mikor így szól: Szeressed a te uradat Istenedet.*"

Az oktatásba beemelték, amit szerintük tudni kell a szokásról. „*Az szokásrúl és annak megh erősítésirűl jegyezzük megh röviden mi légyen a szokás, nem egyébb, hanem annak erkölcséböl föl vött valaminemű oly Törvény az Embereknek az mely közönséges méltóságbúl ugyan Törvéntis szerezhetne, és ez az oka hogy az szokásis nehányszor Törvénynek neveztetik. de megh kel tartani hogy azon szokás mindenkor és mindenek előt tiz esztendők folyásában állandó képen szokásban légyen.*" Werbőczy ugyanezeket fogalmazza meg törvénykönyvében a szokásról, de a Jászkun kerület helységei közül először itt, Jászkiséren rögzítették jegyzőkönyvben, a lakosságnak kihirdetendő rendelkezésben, hogy a szokásnak akkor van törvényereje, ha már tíz esztendő óta gyakorolták. Mai ismereteinkre lefordítva, a szokásokból kialakult társadalmi norma, amíg tíz esztendeig gyakorolják jogszokás, tíz év után átalakul szokásjoggá, azaz helyi szinten törvényerőre emelkedik.

Mivel a község életében a legfontosabb tisztség a bíráké volt, a statútum legelőször a bírák jogait és kötelességeit tárgyalja, mert ők azok, akik „*ítélettel törvényt mondanak*", s ítéletüknek igaznak és törvény szerint valónak kell lenni. A hosszadalmas bevezetőhöz viszonyítva feltűnően röviden fogalmazzák meg az ordinárius más néven főbírónak szánt oktatást. Idézem: „*Megh értvén az Bíró mijért mondatik Bírónak azért tisztiben és hivatallyában szorgalmatossan el járván Kötelességének esmérje lenni hogy a mely dol-*

gokat Fő és Districtualis Tiszt Uraimék parancsolnak és az mellyeket a Nemes Tanács concludal serényen és minden idő halasztás nélkül effectuallya, és végben vitesse. nem külömben alatta levő tisztviselőkre kivált a szék Birora quantumot szedő perceptorra és a Csaplárosra szorgalmatossan vigyázzon, gyakran próbára vonván, az Szék Bírót és Csaplárost.”

A statútumban sorra veszik a tanácsbelieket, a nótáriust, a borbírót a malombírót, a hadnagyot, a polgárokat, majd legvégül a köznépnek szánt instrukciók következnek. A céheket a köznéphez sorolják. A lakosságnak szánt oktatásban részletezik a közösségi együttélés szabályait, külön felsorolva mi az, amit ezentúl Kiséren írásba foglalt statútummal tiltanak, s a tilalmak megszegői milyen szankciókra számíthatnak. A statútum a mindennapi élet egész területére kiterjed, a viselkedési szabályoktól a gazdálkodás szabályozásáig. Az 1799-ben megjelenő Jászkun statútumot megelőző korszakból ez a húsz oldalnyi jegyzőkönyvi feljegyzés a legrészletesebb helyi törvény, amit jelenleg a Jászkun kerületből ismerünk, s ami kétséget kizáróan beemelte a jogszokást a helyi törvények, a statútumok sorába.

A népi jogéletkutatás forrásai a székely köznépi családok „levelesládáiban”

BÁRTH JÁNOS

Családi dokumentum, mint történeti-néprajzi forrás

Amikor a történészek és a néprajzkutatók írott történeti forrásokról beszélnek, általában az állami (országos, megyei, városi) valamint az egyházmegyei (érseki, püspöki) és a szerzetesi levéltárakra gondolnak. Viszonylag kevés kutató vállalkozik arra, hogy a falusi plébániák, parókiák néha méltatlan viszonyok között tárolt irattáraiban, hajdani társadalmi, gazdasági szerveződések kamrákban, padlásokon, csűrökben elfekvő, széthányt papírjai között keressen forrásokat. Még kevesebben kísérlik meg, hogy a falusi házak családi leveles ládikáiban, leveles dobozaiban, leveles nejlonzacskóiban próbáljanak történeti forrásokra lelni.

Az elmúlt negyed évszázadban plébániai kutatással, hajdani társadalmi és gazdasági szerveződések dokumentumainak nyomozásával és családi írott dokumentumok föltárásával egyaránt kísérleteztem, mégpedig a Székelyföldön: udvarhelyszéki, csíki és háromszéki falvakban.

Plébániai iratfeltárásaim és kutatásaim különösen az alábbi helységekben vezettek eredményre: Udvarhelyszék területén: Oroszhegyen, Székelyvarságon, Székelyudvarhelyen, Zetelakán, Korondon, Atyhán. Csíkban: Csíkszentgyörgyön, Menaságon, Csíkszentmártonban, Csíkkozmáson, Csatószegen, Csíkszentkirályon, Csíkszentmiklóson, Gyimesfelsőlokon, Csíkcsobotfalván, Csíkszentléleken, Csíkkarcfalván. Háromszék keleti szélén: Ozsdolán, Gelencén, Esztelneken, Sárfalván, Kézdiszentléleken, Nyújtódon. Ezeknek a kutatásaimnak az eredményeit néhány publikációm is jelzi.[1] Az

[1] Bárth János: A vigasztaló Napbaöltözött Asszony. Csodás gyógyulások egyházi vizsgálata Csíksomlyón 1784-ben. Szeged, Agapé Kiadó, 2000.; Bárth János: Gyimesfelsőloki emléklapok a templom építésének 100. évfordulójára. Kecskemét, 2003.; Bárth János: Templom jobbágya, megye zsellére, eklézsia árendása. Fejezetek a katolikus székelység egyház-

utóbbi években bizonyos falvak plébániai iratait már az új katolikus gyűjtőlevéltárakban tanulmányozhattam.[2]

A hajdani társadalmi és gazdasági szerveződések, elsősorban a közbirtokosságok és a *tizes*ek elveszettnek hitt, vagy nem is feltételezett iratainak, protokollumainak nyomozása, feltárása, tanulmányozása vezetett el a korondi közbirtokosságról, illetve a tizesnek nevezett falurészek önállóságáról írott tanulmányaim megszületéséhez.[3]

Megpróbálkoztam családi levelesládák feltárásával is, de csak úgy „mellékesen", más néprajzi témák kutatásának „melléktermé̇ke" gyanánt. Alcsíkban jutottam legtöbbre, az egymással összeépült Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván. A kettős faluban 2004 és 2012 között, 8 év alatt 40 székely ház családi iratait tanulmányoztam, válogattam, rendszereztem és másoltam le. Volt olyan ház, ahonnan 3, de volt olyan is, ahonnan 200 irat másolata került a Családi Archívumnak nevezett Kecskeméten egyre szaporodó gyűjteményembe. A 40 családi irategyüttes a többszöri selejtezés, válogatás után 582 olyan iratot tartalmazott, amelyet a magamfajta néprajzi, agrárhistóriai szemléletű kutató a székely népélet történeti forrásának tekinthet. Ezek a dokumentumok, keletkezési idejüket tekintve, 1677-től a XX. század közepéig terjedtek. A legtöbb kiválasztott irat a XIX. századból származott.

A Csíkszentgyörgyön gyűjtött és fénymásolóval lemásolt családi iratok nagy többsége a következő „műfajok", iratfajták körébe tartozott:

1. Osztálylevelek, vagyonmegosztó egyezségek
2. Testamentumok, végrendeletek, adományozó levelek
3. Perefernumlevelek, hozománylevelek
4. Földzálogosító levelek

---

történetéhez. Kecskemét, 2011.; Bárth János: Szentgyörgy megyéje Alcsíkban. Esettanulmány a katolikus székelység egyháztörténetéhez és társadalomnéprajzához. Kecskemét, 2012.

2 A Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárban: Ditró, Kilyénfalva, Gyergyószentmiklós; a Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltárban: Egrestő, Kerelőszentpál, Marosszentgyörgy, Székelyhodos, Székelykál, Székelyvécke; a Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltárban: Árkos, Barót, Brassó, Miklósvár, Sepsiszentgyörgy, Sepsiszentiván; Az Udvarhelyi Gyűjtőlevéltárban: Bözödújfalu, Etéd, Fenyéd, Homoródkarácsonyfalva, Kadicsfalva, Kápolnásfalu, Küküllőkeményfalva, Lengyelfalva, Lövéte, Máréfalva, Szentegyháza, Székelyszentlélek, Vágás.

3 Bárth János: A korondi közbirtokosság három évtizede (1904–1933). (Libelli Transsilvanici 1.). Kecskemét, 2006.; Bárth János: Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek működése a XVII–XX. században. Kecskemét, 2007.

5. Örökös földeladások egyezséglevelei
6. Földcserék egyezséglevelei

Mind a hat csoport olyan iratokat foglal magába, amelyek kiváló forrásai a XVIII-XIX. századi székely népi jogéletnek. A dokumentumok felvillantják a családi vagyonok sorsát, az öröklés, a kiházasítás rendjét, a földforgalom jellemző sajátosságait.

Közbevetőleg érdemes megjegyeznem, hogy a 40 családi „levelesládában" nem találtam első vagy második világháborús katonaleveleket. Ez persze lehet véletlen, de lehet valamiféle természetes családi szelekció eredménye is. Figyelemre méltó, hogy a leveles dobozokban, leveles zacskókban távolba szakadt rokonok levélkötegei sem fordultak elő. Mindebből az gyanítható, hogy a csíkszentgyörgyiek, legalábbis azok, akiknek családi iratait átválogattam és tanulmányoztam, nem tulajdonítottak túlzott jelentőséget a postán futott magánlevelek megőrzésének. Levelesládáikban elsősorban a családi vagyon, a családi földbirtok, a vagyongyarapítás, az örökség jogbiztosító iratait őrizték.

A fentebb felsorolt hat „műfaj" mindegyikéről hosszadalmas elemzést lehetne előadás gyanánt elmondani, vagy tanulmány formájában papírra vetni. Erre itt nincs lehetőség. Ezért kiválasztottam közülük egyet, mégpedig a földzálogosító leveleket. A következőkben példa gyanánt, csak róluk lesz szó.

Földzálogosító levelek

Az örökös földeladás gyakorlata nehezen honosodott meg a Székelyföldön. A székely gazdák még a XIX. század első felében is ritkán váltak meg „örökre és visszavonhatatlanul" a birtokukban lévő szántóktól, kaszálóktól, belterületi kertektől. Ha szükséghelyzetbe kerültek és csak föld eladása útján juthattak pénzhez, akkor sem az örökös eladást, az „örökös vásárt", hanem a zálogba adást választották. Az örökös eladást valószínűleg a határőrkatonai hatóságok sem nézték jó szemmel. A határozott vagy határozatlan idejű zálogba adást bizonyára könnyebben tudomásul vették a katonai vezetők, mint a katonaszékely családok nyilvánvaló, végleges birtokvesztését.

Ha valaki földet zálogosított el kölcsönpénz, illetve annak kamata fejében, a hitelező és a kölcsönvevő személy „kézen fogott bírák", helyi elöljárók, tanúk előtt egyezséget kötött egymással. A megállapodást a XVIII–XIX. században írásba foglalták. Ezeket a leírt és gondosan megőrzött megállapodásokat *földzálogosító levelek* néven emlegetem.

A földzálogosító egyezségek alaki szempontból alapvetően kétfélék. A régebbiek és a gondosabban megfogalmazottak a föld átadásának tényét helyezik a megállapodás középpontjába. Szinte „mellékesen" esik szó arról, hogy a föld „eladója" a vevőtől pénzt kap, és a „vevő" a pénz kamatai fejében meghatározott ideig, illetve a pénz visszatérítéséig használja a birtokába jutott földet. Némely későbbi és kevesebb gonddal fogalmazott megállapodás inkább pénzkölcsönzési „kötelezvény", mint földzálogosító egyezség. Az ilyen iratban központi helyen szerepel az a tény, hogy egy megszorult helyzetben lévő személy pénzt vesz kölcsön valamely magánszemélytől, és szinte csak „mellékesen" esik szó benne arról, hogy a pénz kölcsönvevője a tartozás visszafizetéséig egy földarabot bocsát a hitelező rendelkezésére.

A föld zálogba adásának időtartama[4] szempontjából a földzálogosító leveleknek három alapváltozata különíthető el:

1. Olyan megállapodások, amelyekben különösen hosszú időre adta át a földjét a hitelfelvevő a hitelezőnek. A XIX. század első és második feléből egyaránt maradtak fenn olyan szerződések, amelyekben 99 évre kötötte le birtokát a pénz kölcsönvevője. Az ilyen szerződések aláírói számára nyilvánvaló ténynek számított, hogy a föld visszaváltása csak az unokák életében lesz lehetséges. Ebbe a csoportba soroljuk a 90, az 50, a 40 és a 30 évre zálogosításokat is.

2. Olyan egyezségek, amelyekben a pénz kölcsönvevője „egy trágya eltöltéig", vagyis 14 évig bocsátotta földjét kamatfizetés helyett a pénz hitelezője rendelkezésére. A 14 év általánosan elterjedt trágyahasznosítási időnek számított a XVIII–XIX. században a Székelyföldön. A kétnyomásos gazdálkodás keretei között a 14 év hét vetést és hét aratást jelentett. Készültek olyan földzálogosító szerződések, amelyben a föld zálogban tartásának tervezett ideje 28 év, vagyis „két trágya idő" volt. Előfordult 7 éves zálogosítás is, ami viszont a „trágya idő" felének felelt meg.

3. Olyan egyezségek, főleg a XIX. század második feléből, amelyekben nem határozták meg a kölcsönpénz visszafizetésének és a „zálog titulus alatt" birtokolt föld visszaadásának idejét. Az ilyen szerződések megalkotói legtöbbször úgy fogalmaztak, hogy amikor az adósnak lesz pénze a kölcsön visszafizetésére, visszakaphatja birtokát.

---

[4] A székelyföldi „köznépi" zálogszerződésekben nem tekinthető jellemzőnek az Eckhart Ferenc által (valószínűleg nem újkori és nem paraszti viszonyokra vonatkoztatva!) emlegetett 32 éves zálogba adási időhatár. Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1947. 377–378. p.

A föld zálogba adási időhatárának megjelölése a kölcsönt nyújtó személy érdekeit szolgálta. A meghatározott időpontnál előbb ugyanis a föld gazdája nem válthatta vissza birtokát, még ha időközben valamiféle szerencse folytán sok pénzhez jutott volna is. A hitelező személy ideiglenes birtoklása és „haszonélvezete" tehát a zálogidő végének meghatározásával, 99, 50, 40, 30, 28, 14, 7 esztendőre zavartalanná vált.

Néhány szerződésben a kiváltás körülményeit is meghatározták a szerződő felek. Például megállapodtak abban, hogy a földet tavasszal, Szent György nap táján, vagy ellenkezőleg, ősszel, esetleg nyomás idején kell a hitel visszafizetésével visszaváltani. Arra is akadt példa, hogy a két szerződő fél megosztozott az utolsó évi termésen, mivel a zálogba adáskor a föld be volt vetve.

A visszaváltás egyébként, ha egyáltalán megtörtént, lassan, sok idő elteltével következett be. Jellemző, hogy például egy 1862. június 1-jén zálogba adott *Küsbértz tetején* fekvő *3 köböl féreje* zabföldet a zálogba adó utódai 1907. december 6-án váltottak vissza.

Azok a családok, amelyek hitelt vettek föl és emiatt földet zálogosítottak el, általában a zálogidő lejártakor sem voltak fényes anyagi helyzetben. Következésképp, földjük 14 év helyett esetleg hosszú évtizedekig zálogban maradt. A végrendeletekben és osztálylevelekben többször emlegettek régi zálogos földeket mindkét oldalon. A földzálogosító levelek hátulján vagy kísérőlapján utólagos bejegyzések révén néha évtizedekig követni lehet a zálogba adott föld sorsát. Előfordult, hogy a pénz hajdani hitelezője eladta a hitel beszedésének és a zálogos föld birtoklásának jogát. Az egykori zálogba adó fiainak, unokáinak „véreinek" ilyen esetekben más hitelező utódaitól kellett a földet visszaváltaniuk, mint akinek elődjük annak idején zálogba adta.

A földzálogosító levelek nem különösképpen keltették föl a magyar néprajzkutatók érdeklődését.[5] Falusi, mezővárosi, vagyis paraszti környezetből származó példányaik közreadására ez idáig nem igazán történtek kísérletek.

Az általam tanulmányozott csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi családi levelesládákból, illetve a XX. században múzeumba került Fiság táji családi iratok közül 52 földzálogosító levél került elő. Nagy többségük a XIX. század

[5] A földzálogosítás és a földzálogosító levelek jelentőségére Tárkány Szücs Ernő már felhívta a figyelmet: Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, Gondolat Kiadó, 1981. 532. p.

középső évtizedeiből származik. A gyűjtött és lemásolt 52 földzálogosító levélből 24 kapott helyet a *Két véka féreje* című forrásközlésemben.[6] Közülük egy a XVIII. században, 1788-ban készült. 12 irat a XIX. század első felében, 11 pedig 1850 és 1881 között keletkezett.

Bár 1903-ban is adtak zálogba földet kölcsönpénz kamata fejében Csíkszentgyörgyön, az efféle ügylet akkortájt már nem lehetett gyakori. A föld zálogba adásának divatja 1880 tájától valószínűleg veszített népszerűségéből.

[6] Bárth János: Két véka féreje. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi székely családi levelesládák. Kecskemét, 2013. 119–142. p.

Változatok culpára – szakirodalom és praxis a reformokban[*]

BATÓ SZILVIA

A magyar jogi néprajz „*klasszikus*" területének számít a „*bűnök és büntetések*" témaköre,[1] hiszen Szendrey Ákos tanulmánya óta számos közlemény érinti a „*népi büntetőszokásokat*".[2] A vonatkozó publikációk azonban igen sokféle – itt terjedelmi és tematikus okok miatt részletekbe menően nem tárgyalható – álláspontot fogalmaznak meg a népi jogélet-kutatás büntetőjoggal kapcsolatos „hatásköréről". A megszólalók két nagy csoportba sorolhatók: a szociológiai ihletésű jogtudat-vizsgálatokat szorgalmazók mellett a tágan értelmezett büntetőjog-történet és a népi jogélet-kutatás azonosságát vallók figyelhetőek meg. Az előbbihez tartozik Bónis György, aki a falusi közvéleményben az egyes bűncselekményekről kialakult „*helybeli jogfelfogás*" fontosságára mutat rá.[3] Béli Gábor hasonló véleménye szerint büntetőjogi jogesetekből az anyagi kultúrára és a népi jogismeretre vonhat le a néprajztudomány fontos következtetéseket.[4] Lényegesen tágabb Gelencsér József kiindulópontja: a népi jogfelfogás büntetőjogi megnyilvánulásának – a talio érvényesítésének – tekinti a gyújtogatónak vélt ember falusiak általi megégetését, vagyis az egyértelműen büntetendő önbíráskodást is.[5] Egy

* A Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Mezey Barna–Nagy Janka Teodóra: Előszó. In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből (szerk.: Mezey Barna–Nagy Janka Teodóra). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 12. p.

2 Szendrey Ákos: Népi büntetőszokások. Ethnographia, (47), 1936, 1-2, 65-72. p.

3 Bónis György: Magyar népi jog. Magyar Szemle, (36), 1939, 125. p.; Bónis György: Papp László: Kiskunhalas népi jogélete. Budapest 1942. Orsz. Táj- és Népkutató Intézet. 72 l, 8. (Magyar Táj- és Népismerek Könyvtára 2.), Századok, (77), 1943, 7-10, 522. p.

4 Béli Gábor: A XVIII. századi megyei törvényszéki büntetőperek néprajzi vonatkozásai. In: Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére (szerk.: Nagy Janka Teodóra). Szekszárd, PTE IGYK, 2014. 105. p., 110. p., 119. p.

5 Gelencsér József: A gyújtogató megégetése (Norma, joggyakorlat, jogszokás). In: Ünnepi kötet Szalay Gyula tiszteletére, 65. születésnapjára (szerk.: Bihari Mihály–Patyi András).

mezővárosban előforduló bűncselekmények tanácsi jegyzőkönyvekben fellelhető nyomaira Nagy Janka Teodóra terjeszti ki a kutatást.[6] Jelen tanulmány – a szokásjogi jogrendszerben egyedül értelmezhető bűncselekmény definíciót[7] szem előtt tartva – a szűkebb felfogáshoz csatlakozik, és egy – a közbeszédben is gyakran használt – büntetőjogi fogalom 1848 előtti értelmezési lehetőségeit vizsgálja.

A büntetőjog központi kérdése az elkövető bűnössége, az erről kialakított tudományos koncepciók a büntetőjogi szakirodalom kezdeteitől megjelennek, így ez a problémakör Magyarországon a 18. század közepétől foglalkoztatja a szerzőket. A bűnösség két alapkategóriája a szándékosság (dolus) és a gondatlanság (culpa), amelyek fogalom-meghatározási kísérletei, valamint a valós történeti tényállások besorolását lehetővé tevő osztályozásai mindenkor jelen vannak az elméleti szakmai diskurzusban, sőt a 19. század közepéig a jogalkotásban is.[8]

A büntetőjogi felelősség az objektív felfogásától elszakadva differenciálódik, a napi jogalkalmazás dilemmáira az emberölés kapcsán a 18. századra a jogtudomány és a jogalkotás fokozatosan alakítja ki a gondatlanság fogalmát.[9] Az élet és testi épség elleni cselekmények csoportjában jelenik meg először, hiszen a tradicionális mezőgazdasági termelés korában és a városiasodás előtt nem jelentkeznek olyan veszélyforrások, amelyek igénylik ennek a dogmatikai kategóriának a kiterjesztését az ölési cselekményeken kívülre. Emellett az is indokolja a jelen vizsgálódás leszűkítését az ember élete elleni cselekményekre, hogy a 18. századi szakirodalom alapvetően

---

Győr, Széchenyi István Egyetem, 2010. 214. p.

6 Nagy Janka Teodóra: Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti forrás tükrében (1781-1821). Mindennapi jegyzőkönyvek a Makó Városában előfordúlt ügyes bajos állapotokról. Szekszárd, PTE IGYK, 2012. 29. p., 31-114. p.

7 Bűncselekmény: a korabeli felfogás szerint büntetendőnek tartott, büntető hatáskörű bíróság által bűncselekménynek minősített és megbüntetett cselekmény. Bató Szilvia: Deviancia és bűnözés a 18-19. századi Magyarországon. In: Deviancia konferenciakötet. Szakkollégiumi Füzetek VI. (szerk.: Szegedi Eszter–Kovács Attila–Kriston Pálma–Marsi Gabriella). Szeged, Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium, 2011. 111. p.

8 Finkey Ferenc: Culpa. In: Magyar jogi lexikon II. (szerk.: Márkus Dezső). Budapest, Pallas, 1899. 722. p. (Finkey Ferenc 1899a); Finkey Ferenc: Dolus. Magyar jogi lexikon III. (szerk.: Márkus Dezső). Budapest, Pallas, 1900. 67. p.

9 Finkey Ferenc: A szándék fogalma és ismérvei a büntetőjogban különös tekintettel „a szándék hiánya miatt" történő felmentésekre. Budapest, Pesti Lloyd-Társaság Könyvnyomdája, 1899. 2. p. (Finkey Ferenc 1899b); Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve I. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részv.-Társ., 1920. 318. p.; Békés Imre: A gondatlanság a büntetőjogban. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974. 118. p.

eljárásjogi szemléletéből fakadóan nem alakul ki önálló általános rész, ezért a szerzők homicidium tárgyalásánál fejtik ki felelősségtani nézeteiket, így nem állítanak fel egy általános érvényű bűnösség-felfogást.

A tanulmány két alapvető forráscsoportra épül: szűken vett Magyar Királyság területén 1745–1849 között megjelent nyomtatott szakirodalomra és kéziratos jegyzetekre. Az egyetlen kiadásban megjelent első önálló magyar büntetőjogi kézikönyvön (Tarnói Gochetz Gábor, 1746)[10] kívül Bodó Mátyás kötetének első (1751),[11] Huszty István alapművének pedig hatodik (1794) kiadása[12] képezi az elemzés tárgyát. Szlemenics Pál (1783–1856) igen népszerű tankönyvének az összes 1848 előtti változata bemutatásra kerül, mert minden egyes kiadás tartalmaz újdonságot.[13] Fabriczy Sámuel (1791–1858) könyve és Vuchetich Mátyás (1767–1824) kötete csak egyetlen kiadást ér meg.[14] Szokolay István (1822–1904) modern szemléletű tankönyve és Kassay Adolf (1828–1903) archaikus elemeket tartalmazó könyve egyaránt 1848-ban jelenik meg.[15] A nyomtatott büntetőjogi szakirodalom mellé társul három kéziratos előadásjegyzet. Kövy Sándor

---

10 Gochetz, Tarnói Gábor: Systema praxis criminalis inclyti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum in duas partes divisum quarum prima, de maleficiis et malefactoribus in genere, altera de criminibus in specie continet articulos. Buda, Veronica Notrenstein, 1746.; Bató Szilvia: Mert az Ördög velem volt. Élet elleni bűncselekmények a 19. század első felében. Budapest, L'Harmattan, 2012. 48. p., 90-92. p.

11 Bodó, Mátyás: Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones hungaricas in partes duas divisa. Pozsony, Joannis Michaelis Landerer, 1751.; Bató Szilvia 2012. 48-49. p., 83-90. p.

12 Huszty, István: Jurisprudentia practica seu commentarius novus jus Hungaricum III. Eger, Episcopus, 1794.; Bató Szilvia 2012. 48. p., 81-82. p.

13 Szlemenics, Pál: Elementa juris criminalis hungarici. Pozsony, Belnay, 1817.; Szlemenics, Pál: Elementa juris hungarici judicarii criminalis. Pozsony, Belnay, 1827.; Szlemenics, Pál: Elementa juris hungarici judicarii criminalis. Pozsony, Belnay, 1833.; Szlemenics Pál: Fenyítő törvényszéki magyar törvény. Buda, Magyar Királyi Egyetem Könyvnyomtató Intézet, 1836.; Szlemenics Pál: Fenyítő törvényszéki magyar törvény. Pest, Beimel József, 1847.; Beksics Gusztáv: Büntetőjogi műszavaink. Magyar Igazságügy, (5), 1877, 8, 460-461. p.; Bató Szilvia 2012. 49-50. p., 95-99. p.

14 [Fabriczy Sámuel]: Elementa juris criminalis hungarici. Lőcse, Joannis Werthmüller, 1819.; Vuchetich, Mátyás: Institutiones iuris criminalis hungarici in usum Academiarum Regni Hungariae. Buda, Universitaet, 1819.; Vuchetich Mátyás: A magyar büntetőjog rendszere, I. könyv elméleti büntetőjog. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2010.; Bató Szilvia 2012. 45. p., 50-51. p., 100-106. p.

15 Szokolay István: Büntető jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen biráink és ügyvédeink számára. Pest, Heckenast Gusztáv, 1848.; Kassay Adolf: Büntető magyar jogtan. Buda, Kilian György, 1848.; Bató Szilvia 2012. 51-53. p., 106-110. p.

(1763–1829) 1813/1814-ben tartott sárospataki előadásainak Almási Balogh Pál (1794–1867) által lejegyezett változata foglakozik büntetőjoggal.[16] Vuchetich Mátyás 1813-as előadásai nemcsak a pesti professzor nézeteinek változása, hanem a hazai Feuerbach-recepció szempontjából is kiemelkedően fontos.[17] Henfner János (1799–1856) kézirata feltételezhetően legkésőbb 1849-ben készülhetett, így ez a későrendi büntetőjog utolsó kortárs összefoglalása.[18]

Az elemzés célja a gondatlanság saját korában történő feltárása, ezért helytelen lenne a mai gondatlanság-fogalomból kiindulni. A későbbi szakirodalomból mindössze arra lehet támaszkodni, hogy a bűnösségi alakzatok esetén az elkövetőnek az akaratát és a tudatát kell vizsgálni, tehát megkülönböztethető az ún. akarati és a tudati oldal.[19] Ez az a modell, amely lehetővé teszi az egyes koncepciók összehasonlítását. Hasonló felfogás a 18. század közepétől ismert, a szerzők rendszeresen vizsgálják mindkét elemet.

Az egyes szerzők gondatlanságra vonatkozó nézetei után a tendenciák ismertetése, majd három jogeset elemzése kapcsán a bírósági aktákban feltűnő eltérések bemutatása következik.

1. Bűnösségi koncepciók

Huszty István az emberöléseket felelősségi szempontból két nagy csoportra bontja: az akaratlagos (*voluntarium*) ölésen belül a szükségest (*necessarium*) és a szándékost (*dolosum*) különbözteti meg, a történeti (*casuale*) pedig magában foglalja a gondatlan (*culposum*) és a tisztán történeti (*pure casauale*) cselekményeket. A bűnösségre alapvetően büntetési szempontból tekint: a szándékos ölés halálbüntetéssel büntetendő, a gondatlan emberölés viszont nem. A bűncselekmény minősítésénél az eredményt és az elkövető szándékát egyaránt vizsgálni kell, utóbbira a cselekvés minőségéből és az eszközből lehet következtetni. Ha az elkövető az eszköz alapján tudta

[16] [Kövy Sándor]: Observationes Generales Historico-Juridico Politicae. (kézirat) ELTE-EK B26.; Bató Szilvia 2012. 43. p., 92-94. p.; Bató Szilvia: Egy magánjogász büntetőjogi felelősségi koncepciója – Kövy Sándor ismeretlen kéziratos előadásjegyzete. In: Ünnepi kötet a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj 15 éves évfordulójára (2015 tavaszán megjelent) (Bató Szilvia s.a.a).

[17] Vuchetich, Mátyás: Praelectiones ex iure criminali, habitae in r. scient. univers. Hungaica Pestini 1813. (kézirat) ELTE-EK B111.; Bató Szilvia: A dolus indirectus az 1848 előtti magyar büntetőjog-tudományban. FORVM Acta Juridica et Politica (2015 tavaszán megjelent) (Bató Szilvia s.a.b)

[18] Henfner János: Büntetőjog. [1849] (kézirat) ELTE-EK B114.; Bató Szilvia 2012. 110-113. p.

[19] Finkey Ferenc 1899a. 719. p.

vagy tudnia kellett volna, hogy rendszerint halálos eredmény következik be, akkor szándékosságot kell megállapítani. Az ölésre irányuló szándékot és a testi sértésre irányuló szándékot elkülöníti, és hosszan elemzi, hogy szándékos emberölés megállapítására csak ölési akarat esetén kerülhet sor. Az ölési szándék hiányára és a büntetlenségre példa az a vadász, aki az elhagyatott erdőben vadra célozva rejtőzködő embert talál el. Ezzel szemben megállapítható a büntetőjogi felelősség a szándékos bántalmazást követő és abból eredő halálos eredménynél. Ha más ok közbejötte miatt hal meg a passzív alany, akkor nem büntethető szándékos emberölésért az elkövető.[20]

Huszty a történeti emberöléssel két helyen foglalkozik. Főszabály szerint ez akkor állapítható meg, ha a szándékosság hiányzik: a történetből gondatlanul elkövetett ölést nem lehet halállal büntetni, a történetből véletlenül bekövetkezett halálos eredmény pedig nem büntethető. Ha az elkövető ölési szándék nélkül használ bántalmazásra olyan eszközt (puszta kéz, kis pálca), amelyet nem szokott halálos eredmény követni, akkor gondatlanságot kell megállapítani. Tévedésnél, ha nincsen ölési szándéka az elkövetőnek, akkor történeti emberölés valósul meg szerinte. A gondatlanságot tovább bontja: tilos cselekvésből származó típusra (pl. városban házak között madárra vadászik, tudva nyugtalan lovakkal gyorsan kocsizik), valamint olyan cselekményekre, amelyek nem tiltottak, de az elkövető a kellő gondosságot elmulasztja. Ezt nem magyarázza példával, a szövegben előforduló culpa lata/levis fogalompárról sem közöl bővebb információkat. Leszögezi, hogy a gondatlanság nagysága (súlya) büntetéskiszabási szempont. A tisztán történeti emberölés mindenféle előrelátás, szándékosság vagy gondatlanság hiányában, nem tiltott cselekvésből származik, és természete szerint a cselekményből nem következik halálos eredmény. Példákat is hoz a vétlenségre: az ág levágása előtt a favágó kiáltott; a kőműves kiáltott a tégla ledobása előtt.[21]

Gochetz Gábor könyvének második részében az emberölésnél tér ki a bűnösségre, öt csoportot különít el: elhatározott (*deliberatum*), szándékos (*dolosum*), gondatlan (*culposum*), véletlen (*fortuitum*) és szükséges (*necessarium*). Definiálja a szándékos ölést, szerinte az elkövetésre használt eszköz és az okozott sebesülés utal a tettes ölési szándékára. A gondatlanságot egészen röviden, de pontosan határozza meg két kategóriát alkotva: előre nem látottan, váratlanul tiltott cselekvésből következik be, vagy megenge-

[20] Huszty István 1794. 55-63. p.
[21] Huszty István 1794. 57-59. p., 61-63. p., 65. p., 68-71. p.

dett cselekvésből a kellő gondosság hiányában. Kizárt a megbüntetése annak, aki sem szándékos, sem gondatlan magatartást sem tanúsít.[22]

Bodó Mátyás munkájában a büntetőjogi felelősségre vonatkozó koncepciója eltér a más kérdésekben követett Huszty-féle szövegtől, az akaratlagos vagy szándékos (*voluntarium seu dolosum*) ölés mellett gondatlan (*culposum*), történeti (*casuale*) és szükséges (*necessarium*) létezéséről tesz említést, sőt itt feltűnik a szándékból és történetből vegyesen származó gondatlanság (*culposum ex voluntario et casuali mixtum*), amely a vegyes bűnösségű cselekményekkel azonosítható. A szándékos emberölés akkor valósul meg, ha az elkövető tudva és akarva, rossz és elhatározott szándékkal öl. Hangsúlyozza, hogy egyedül a bekövetkezett eredményből vagy a cselekvésből nem lehet a szándékosságot megállapítani. Az alkalmazott eszköz viszont utalhat az elkövető szándékára.[23]

A gondatlanság kapcsán kétféle konstrukciót mutat be: egy szöveghelyen a gondatlanság a szándékosság és a történeti keveréke, máshol azonban a történeti a gondatlanság és a vétlenség összefoglalva. Szerinte a tisztán történeti ölés, ahol nincs szándékosság vagy gondatlanság, nem büntethető. A vegyes bűnösséget is magában foglaló változatánál (*dolus indirectus*) megállapítja, hogy súlyosabban büntetendő az egyszerű gondatlanságnál. Bírói büntetést kell alkalmazni, ha járatlanság vagy gyakorlatlanság miatt gondatlanságból következik be a halálos eredmény. A gondatlanság két típusát különíti el, az egyik esetben a magatartás eleve tiltott, és ebből következik be halálos eredmény, a másik esetben nem tiltott a tevékenység, csak a szükséges gondosságot nem tanúsítja az elkövető, ezt hanyagságnak (*negligentia*) nevezi. Utóbbira példa, ha gyakorlótéren vagy vadászaton puskával gyakorlatlanul lőnek. A gondatlan ölésnél a római jogra visszavezethető három fokozatú gondatlanságot (*culpa lata, levis, levissima*) definiálja, majd a korábban megemlített kételemű felosztásra (*Majoris & Minoris culpa*) tér át, és a továbbiakban minden magyarázat nélkül ezt használja a példák egymáshoz viszonyítása során.[24]

Kövy Sándor a kéziratban a delictum definíciójánál rögzíti, hogy a bűncselekmény lehet szándékos és gondatlan. A culpa kifejezés itt szerepel egyedül, de bővebben nem fejti ki. A gyújtogatásnál a Tripartitumra alapoz-

[22] Gochetz Gábor 1746. 48-49. p.
[23] Bodó Mátyás 1751. 161-162. p., 165-168. p., 171-172. p.
[24] Bodó Mátyás 1751. 161-163. p., 165. p., 168. p., 174-176. p.

va határozza meg a szándékos változat büntetését, majd leszögezi, hogy a részegségből (*ob ebrietatem*) és a hanyagságból (*ob supinam negligentiam*) okozott tűz kártérítést von maga után, azonban a büntetendő gondatlanság kimarad. A szöveg egyetlen gondatlan élet és testi épség elleni cselekményt sem említ, ezzel alapjaiban eltér a korabeli szakirodalomtól.[25]

Vuchetich Mátyás *Praelectiones ex Jure Criminali* (1813) kézirata a jogtörténeti kutatás számára mindeddig ismeretlen. A szöveg egyértelműen az 1819-es kötet előzménye, azonban néhány eltérés is megfigyelhető. A korszerű felfogásnak megfelelően ez az előadásjegyzet az első magyarországi büntetőjogi szakmunka, amely elkülöníti az anyagi jogot az eljárási szabályoktól, és az előbbit általános és a különös részre osztva tárgyalja.[26] Felelősségtani felfogásában is eltér a korábbiaktól, alapvetően új – Paul Johann Anselm Feuerbach (1775-1833) bűnösségfogalmára[27] épülő – koncepciót vázol.

A büntetőjogi felelősség kérdése a kézirat általános részi szabályai között két helyen fordul elő. A büntetendő cselekmények rendszerezésénél határozza meg a dolus és a culpa fogalmát (19-22.), majd a beszámításnál (41.) kifejti, hogy a szándékos bűncselekményt elkövető veszélyesebb a társadalomra, ezért súlyosabban kell büntetni, mint a gondatlan tettest. A kézikönyv anyagi jogi általános részében már három téma kapcsán olvashatók Vuchetich gondatlanságra vonatkozó elképzelései: a bűncselekmény fogalmát és lehetséges felosztásait bemutató (9. §), a bűncselekmény cselekményét és módját tárgyaló (26-34. §), valamint a beszámításról szóló fejezetekben (58. §).[28]

A büntetendő cselekményeket a beszámításra tekintettel szándékos (*delicta dolosa*) és gondatlan (*culposa*) cselekményekre osztja fel. A kötet itt tovább megy a kézirat szövegénél, amikor tévesnek minősíti azt az álláspont, amely szerint a gondatlan cselekmények a római jogi *quasi delic-*

---

[25] Kövy Sándor 1814. 4. p., 11. p.; Bató Szilvia 2012. 156. p.; Bató Szilvia s.a.a.

[26] Bató Szilvia s.a.b.

[27] Werner Rezső: A dolus és culpa jelentősége a büntetőjogban. Befejező közlemény. Magyar Igazságügy, (6), 1879, 11, (Werner Rezső 1879a) 406. p.; Löffler, Alexander: Die Schuldformen des Strafrechts in vergleichend-historischer und dogmatischer Darstellung I. Leipzig, C. L. Hirschfeld, 1895. 212-219. p.; Finkey Ferenc 1899a. 726. p.; Finkey Ferenc 1900. 70. p.; Békés Imre 1974. 119-125. p.; további irodalommal Vormbaum, Thomas: Einführung in die moderne Strafrechtsgeschichte. Springer, Heidelberg, 2009. 43-48. p., 54. p.

[28] Vuchetich Mátyás 1813. 14B-16A. p., 23A. p.; Vuchetich Mátyás 1819. 50. p., 73-85. p., 120-122. p.; Vuchetich Mátyás 2010. 84-85. p., 110-123. p., 162-164. p.

*tum*okkal azonosíthatóak.[29] Véletlen (*casus*) az a cselekvés, amely sem a szándékosság, sem a gondatlanság jegyeit nem hordozza magán, ezért nem büntethető.[30]

A gondatlanság megbüntetésének alapja, hogy az állam elvárhatja polgáraitól a kellő gondosságot mások jogainak védelmében. A kötetben a culpát vigyázatlanságból (*inconsiderentia*), hanyagságból (*negligentia*) vagy hamarkodásból (*praecipitantia*) származtatja. A kéziratban két feltétele van a gondatlanság megállapításának: a kötelezettség fennállása a gondosságra és ennek a kötelezettségnek az ismerete. A könyvben kiegészíti a második elemet a kötelezettség megsértésének az ismeretével, valamint harmadik elemként bevezeti annak fizikai lehetőségét, hogy a gondossági kötelezettségnek megfelelően cselekedjen. Ezek fennállása esetén az elkövetőnek nem áll szándékában a bekövetkezett eredmény, azonban véletlennek sem lehet mondani, így a tevékenység közben kötelező figyelem és gondosság elhanyagolása alapozza meg a cselekmény büntetendő voltát. A 18. századi szakirodalomban előforduló példákkal – figyelmeztető jelet ki nem tevő építőmester, a járókelők között vadra célzó vadász – magyarázza el mondanivalóját (19.).[31]

Vuchetich előadás-jegyzete gondatlanság fajainál (*species*) kétféle – később is feltűnő – besorolást említ, de a szempontot nem adja meg. A könyvben viszont már a gondatlanság három forrását (*fontes*) különbözteti meg: a kötelezettség nem tudását (*ignorantia vincibilis*), vakmerőségnek (*temeritas*) nevezve a törvények elhanyagolását, valamint hanyagság (*negligentia*) a cselekvés és a bekövetkezhető sérelem közötti okozati összefüggés ismerete ellenére cselekvést, itt Cajus jogeseteivel illusztrálja ezeket. Három fokot (*gradus*) is elkülönít: *culpa lata*, *levis* és *levissima*, amelyeket a bekövetkezés valószínűsége alapján határol el egymástól. A kéziratban a szándékosságról szóló ponton belül magyarázza el a dolus és a culpa együttes előfordulását (*culpa dolo determinata*) Titius Cajus általi megverését tartalmazó példával. Említi, hogy a korábbi szerzők ezt *dolus indirectus*nak nevezték és a szándékosság fogalma alá sorolták. A nyomtatott változatban

[29] Vuchetich Mátyás 1813. 14B-15A. p.; Vuchetich Mátyás 1819. 50. p.; Vuchetich Mátyás 2010. 84-85. p.

[30] Vuchetich Mátyás 1813. 16A. p.; Vuchetich Mátyás 1819. 81. p.; Vuchetich Mátyás 2010. 118-119. p.

[31] Vuchetich Mátyás 1813. 15A-15B. p.; Vuchetich Mátyás 1819. 74-77. p.; Vuchetich Mátyás 2010. 112-114. p.

már külön alfejezetben tárgyalja a culpa dolo determinata fogalmát Feuerbach tankönyvét hivatkozva, kifejezetten elvetve a korábbi dolus indirectusra épülő felfogást. A beszámítás kérdéseinél szerepel, hogy a gondossági kötelezettség mértéke képezi alapját a büntetéskiszabásnak.[32]

A különös részben az emberölésnél foglalkozik Vuchetich felelősségtani kérdésekkel. A kézirat és a tankönyv itt felépítésében és koncepciójában is eltérő: korábban még nem szerepel a kételemű emberölés-koncepció, a kötetben viszont már erre épül a szabályozási struktúra: az előre elhatározott emberölésnél (gyilkosság) megemlíti a német terminológiát (*Mord*), ahogy a hirtelen felindulásból elkövetett ölésnél (*Todschlag*) is. A jegyzetben az emberölés fajait (*species homicidii*) a szándékos és a gondatlan felosztással azonosítja (16.). A következő pontban a gondatlan emberölést írja körül, előkerül ismét az előzetes kiabálás nélkül eldobott tégla. Itt is leszögezi, hogy a véletlen miatt bekövetkező halál (*homicidium casuale*) ölésre irányuló szándék vagy gondatlanság hiányában nem büntethető. A könyvben a szubjektív jellegére és a beszámításra tekintettel bontja az emberölést szándékosra és gondatlanra (19. §), majd külön pontot szentel a gondatlan emberölésnek (32. §). Megismétli a kézirat megállapításait, majd jelzi, hogy a véletlen miatti haláleset és a gondatlan emberölés a hazai szerzők számára egymást fedő fogalmak. A jogos védelmi helyzet túllépésénél is feltűnik a gondatlanság.[33]

A 19. század első büntetőjogi kézikönyve Szlemenics Pál 1817-es munkája, amely az általános részi szabályoknál a bűncselekmények felosztásának egyik módjaként említi a dolus és culpa alapján történő megkülönböztetést, a gondatlan bűncselekményeket *quasi delictum*nak nevezi. A különös részben leszögezi, hogy csak akkor lehet valakit megbüntetni, ha a szándékosság vagy a gondatlanság megállapítható.[34]

A szerző 1827-ben már az általános részi szabályok között részletesen foglalkozik a bűnösség kérdéseivel. Az ész használatának eltérő fokára tekintettel szándékos és gonosz (malitia), valamint gondatlan bűncselekményeket különböztet meg ezeknek különböző fokozatai vannak. A gondatlanságnak két változatát határozza meg: *culpa simplex*, *culpa dolo determinata*.

---

[32] Vuchetich Mátyás 1813. 15A-16A. p.; Vuchetich Mátyás 1819. 77-80. p.; Vuchetich Mátyás 2010. 115-118. p.

[33] Vuchetich Mátyás 1819. 233-236. p., 245-246. p., 254. p., 257-258. p.; Vuchetich Mátyás 2010. 280-283. p., 293., 302. p., 305. p., 307. p.; Bató Szilvia 2012. 104. p.

[34] Szlemenics Pál 1817. 50-51. p., 111. p., 114. p.

Az egyszerű gondatlanság a törvény minden bűntett célul tűzése nélküli megsértése. A szándékosság meghatározta gondatlanság pedig akkor állapítható meg, ha a kitűzött bűncselekményen kívül olyan eredmény bekövetkezik, amelynek lehetőségével számolhatott az elkövető. Mindenhova megjegyzést fűz Vuchetich kötetének megállapításaival vitatkozva. Az 1795-ös tervezet bűnösségi fokozatait megemlíti, de nem építi be a koncepciójába. A különös részben az emberölésnél csak a gondatlanság fennállását említi. Ezt az álláspontot 1833-ban is fenntartja.[35]

Az 1836-os kézikönyv bűnössége vonatkozó terminológiája kiforratlan és következetlen, a dolust *álnokság*ként adja vissza, de a különféle fajaira használt kifejezések között a szándékosság is feltűnik. A culpa „*vétkes*" fordításban szerepel, a culpa dolo determinata pedig „*álnokság-határozta vétkesség*" elnevezéssel olvasható. A korábbi felelősségtani koncepcióját – más kortárs szerző által nem használt kifejezésekkel – ismétli meg, valamint fenntartja Vuchetich álláspontjával kapcsolatos kritikáját, az 1795-ös tervezetet említi, az 1830-ast nem. Ezt a bűnösségi felfogást 1847-ben is megismétli, egyes kifejezéseken módosít, de a dogmatikai terminológia változatlan, az 1843-as javaslat újdonságai nem szerepelnek. A jogos védelem túllépésénél feltűnik a vétkes emberölés lehetősége.[36]

Fabriczy Sámuel kiindulópontja büntetési szemléletű, az általános részt erre felfűzve építi fel. Bűnösségi koncepciójára vonatkozó információk az általános részi szabályokon belül (33-34. §), valamint az élet és testi épség elleni cselekményeknél találhatók. Röviden definiálja a szándékosságot és a gondatlanságot (nem irányozta a törvény ellen, de előre láthatta). A szándékos vagy gondatlan bűncselekményen kívül van a véletlen, amely nem büntethető. Megemlíti, hogy vannak olyan deliktumok, amelyek szándékosan és gondatlanul is megvalósíthatók, a lopás viszont kizárólag szándékosan követhető el. Az ittas állapotban elkövetett bűncselekmény gondatlan, azonban aki törekszik a lerészegedésre, és úgy követ el bűncselekményt, annál szándékos emberölés állapítható meg. Mindkét felelősségi formának vannak fokozatai, az 1795. évi tervezet három fokozatra épülő rendszerét fogadja el, de nem az ott szereplő elnevezéseket, hanem a római jogi megjelöléseket használja a culpa esetén. A különös részben a fokozatok már nem

[35] Szlemenics Pál 1827. 49-52. p., 120. p., 124-125. p., 127. p.; Szlemenics Pál 1833. 40. p., 49-52. p., 120. p., 124-125. p., 127. p.

[36] Szlemenics Pál 1836. 43-44. p., 53-55. p., 57-58. p., 117. p., 120. p., 124-125. p.; Beksics Gusztáv 1877. 470. p.; Szlemenics Pál 1847. 39-40. p., 47-51. p., 100. p., 102-103. p., 106. p.

kerülnek elő, csupán a gondatlanság kifejezés szerepel.[37] Szokolay István bűnösségi felfogása három helyen figyelhető meg: az általános részen belül a bűntettek általános jellemzőiről szóló és a beszámításról szóló fejezetekben, valamint az élet-jogot sértő bűntettekről szóló különös részi fejezetben. Ezeket összevetve megállapítható, hogy nem következetes a terminológiája, különösen a culpa magyar megfelelőjére változatos a szóhasználatára. Ennek ellenére az általános részben egy viszonylag koherens elméleti hátteret épít fel a korabeli német irodalomra és európai kodifikációs megoldásokra hivatkozva.[38]

Hosszan ismerteti a szándékosság típusait, hat lehetséges felosztási lehetőséget emel ki. Az egyenes/nem egyenes fogalompárnál az utóbbi szerinte az, ha *„a vétkes valamelly büntettre magát elhatározta, de abból más eredmény származik, mint ő létesíteni akart, ámbár tudta, hogy azon rosz eredmény is származhat belőle."* Ezt a változatot azonban azonosítja azzal – az *„újabban a jogtudósok által"* a vétkes vigyázatlansághoz sorolt – esetkörrel, amelyben *„a tett elhatározásánál szándékosság van, a végrehajtásnál pedig vétkes vigyázatlanság"* áll fenn. Szokolay erre alapítva a vétkes vigyázatlanságról szóló fejezetben foglalkozik Feuerbachra hivatkozva a culpa dolo determinata elnevezéssel illetett bűnösségi alakzattal. A *„szándékossággal párosult vétkes vigyázatlanság"*-nál kizárólag az enyhébb eredményre irányul az elkövető szándéka, a súlyosabb következményt csak tudhatta vagy előre láthatta volna a tettes. Ezt hangsúlyozza a beszámítás különös eseteinél is.[39]

Szokolay a gondatlanságot az 1843-as javaslat nevezéktanával *vétkes vigyázatlanság*nak, néha *hibá*nak nevezi, olyan cselekményeket ért alatta, amelynek eredményét az elkövető nem akarja, azonban a *„természet törvényei szerint be kelle következni"*, de ezt annak ellenére nem látta és tudta, hogy előre kellett és lehetett volna látni. A beszámításnál kifejti, az állam méltán követelheti polgáraitól, hogy tetteikben annyi vigyázatot használjanak, hogy a közbiztonságot ne veszélyeztessék. A vétkes vigyázatlanságnak (*vétség*) három *forrás*át jelöl meg: *vigyázatlanság*, *hanyagság* és *tudatlanság*, de máshol feltűnik a *hiba*, *gondatlanság* és a *tévedés* is. Emellett két szempont szerint megkülönbözteti a vétkes vigyázatlanság (*culpa*, *hibás bűntett*) fokozatait. A kifejtett magatartás és az abból bekövetkező ered-

[37] Fabriczy Sámuel 1819. 33-36. p., 68-70. p.

[38] Szokolay István 1848. 20. p., 46. p., 57-59. p., 64. p., 76-85. p., 199-204. p., 247-270. p.; Beksics Gusztáv 1877. 470-471. p.

[39] Szokolay István 1848. 76-80. p., 84-85. p., 202. p.

mény előre láthatósága alapján *tetemes* (*súlyos*), *kevésbé* és *legkevésbé* (*gyöngébben*) vétkes fokozatok léteznek. Előbbinél szinte bizonyos volt a bekövetkezés, a másodiknál valószínű, valamint közönséges megfontolás és ítélő tehetség kellett a kapcsolat felismeréséhez, a harmadiknál viszont a közönséges vigyázat és rendes gondosság mellett nem lehetett előre látni. Ez nagyfokú hasonlóságot mutat a beszámításnál szereplő culpa lata/levis/levissima besorolással. A másik felosztás szerint a *közvetlen vétkes vigyázatlanság*nál a tettből egyenesen következik az eredmény. A *közvetett gondatlanság*nál viszont az elkövető olyan állapotba helyezi magát, amelyben megszűnik az akarat és a gondolkodás képessége (pl. lerészegedik), így követi el a bűntettet. Elveti azt a felfogást, amely szerint a culpa azonos a quasi delictummal.[40]

A különös részben Szokolay a gondatlan emberölés kapcsán az elkövetés módjából és eszközéből az elkövető valódi szándékára utaló elemekkel foglalkozik.[41]

Kassay Adolf rövid népszerűsítő jellegű összefoglalásában az általános részi szabályokon belül két helyen szerepelnek a büntetőjogi felelősségre vonatkozó információk. A bűntény fogalmi elemeként leírja az „*álnok vagy rossz akarat*”-ot és a „*hibá*”-t, utóbbi a sérelem eltávolításának elmulasztása a szerző olvasatában (1. §). A bűntények felosztásában (3. §) sorra veszi az álnokság típusait, ebből a közvetett álnokság fedi le azt az esetkört, amelyben az elkövető csak megsebesíteni kívánt valakit, de azt akarata ellenére megölte. A hibán belül is két fokozatot határoz meg: „*tettleges*”-t, ha az értelem munkálkodásának hiánya miatt történt, valamint „*rosz lelkű hibásság (culpa dolo determinata)*” miatti cselekményt, ahol a célul tűzött tények végrehajtásából származó eredményeket átláthatta, de mégsem mulasztotta el elkövetni a bűnt. A különös részben ez a fogalmi rendszert nem viszi tovább. A jogos védelem túllépésénél említi, hogy „*vétkes ügyetlenség által*” vétkes gyilkossággá válik.[42]

Henfner János kéziratának az általános részében a bűncselekmény fogalmánál álnokságot és vétkes akaratot említ: a cselekvő személy tudja, hogy tette tiltott és büntetéssel járó cselekedet, vagyis ismeri a büntető törvényt és azt, hogy azon tett a törvényben foglaltatik. Az álnokság többféle mód-

[40] Szokolay István 1848. 20. p., 46. p., 57-58. p., 64. p., 66. p., 76. p., 80-84. p., 199. p., 202-203. p.
[41] Szokolay István 1848. 249-252. p.
[42] Kassay Adolf 1848. 1-4. p., 30. p.

dal és fokozattal rendelkezik, *nem egyenes álnokság*ról van szó, ha a bűntevő célján kívüli bűntett származik, például valakit meg akar sebesíteni, de megöli. Ennek a fennállását az újabb írók közül többen tagadják és a *vétkesség*hez (*culpa*) sorolják. A *meghatározott*, *határozatlan* és *álnokság-határozta vétkesség* közötti különbségtételnél Feuerbachra hivatkozik. Utóbbi akkor létezik, ha a szándék és a cselekvés eredménye egymástól különböznek (*culpa dolo determinata*): a szándékot tekintve álnokság, az eredményt tekintve pedig vétkesség valósul meg. A vétkesség állapítható meg, ha az elkövető nem kerülte el a sérelmet pedig kötelessége lett volna, az alapja az előrelátás, ennek megfelelően vannak fokozatai: *nagy*, *kisebb* és *legkisebb vigyázatlanság* (*vétkesség*). Szerinte némelyek kiterjesztik a vétkességet arra is, ha a cselekvő nem látta előre, de nagyobb vigyázattal láthatta volna cselekménye eredményét, ez alapján pedig közeli és távoli vétkességet lehet megkülönböztetni. A távoli vétkességre azonban célszerűbb a kártérítés alkalmazása. A különös részben ezek egy része jelenik meg változatos elnevezéssel.[43]

2. A culpa olvasatai

A 19. század közepéig a gondatlanságot nemcsak a szakirodalomban, hanem a büntető törvénykönyvekben is kimerítő részletességgel definiálják.[44] A hazai büntetőjogi szakmunkák kivétel nélkül foglalkoznak a culpa meghatározásával, általában hosszabb-rövidebb magyarázatokkal, sőt szemléletes példákkal (Bodó, Huszty, Vuchetich, Szokolay) és konkrét jogesetekkel (Bodó) is szolgálnak erről.

A gondatlanság megbüntetésének a jogalapjával mélyebben Vuchetich és Szokolay foglalkozik. Mindketten – Feuerbach nyomán és az anyagi jogi legalitás elvének megfelelően[45] – arra mutatnak rá, hogy az hogy az állam elvárhatja polgáraitól a kellő gondosságot (vigyázatot) mások jogai és a közbiztonság védelmében. Ehhez hasonló Henfner – terminológiai következetlenség miatt nehezebben elemezhető – felfogása, amely szerint „*feltesszük*”,

---

43 Henfner János 1849. 6) 15-16. p., 7) 17-20. p., 8) 21-22. p.; a) 3-4. p., e) 19. p.

44 Werner Rezső: A dolus és culpa jelentősége a büntetőjogban. Magyar Igazságügy, (6), 1879, 11, (Werner Rezső 1879b) 285. p.; Battlay Imre: A magyar büntetőtörvénykönyv a dolus és culpa tana szempontjából. Magyar Igazságügy, (7), 1879, 12, (Battlay Imre 1879a) 1. p.; Finkey Ferenc 1899a. 722. p.

45 Bató Szilvia: Törvényesség törvény nélkül. Az anyagi jogi legalitás elve a Csemegi-kódex előtt. In: IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról (szerk.: Homoki-Nagy Mária). Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2011. 36-37. p.

hogy a tettes *„tudva s akarva tett a szükséges elővigyázat kötelessége ellen."*[46]

A culpa beszámításának feltételeit Vuchetich 1813-ban még a gondossági kötelezettség fennállásában és ennek az elkövető általi ismeretében jelöli meg, a nyomtatott változatban már teljesen magáévá teszi Feuerbach álláspontját és követelményként írja elő annak fizikai lehetőségét, hogy a tettes gondossági kötelezettségnek megfelelően cselekedjen. Más szóhasználattal és az elemeket két helyen említve Henfner is csatlakozik ehhez a felfogáshoz. Szokolay érvrendszere az 1813-as bajor kódexre alapítva erőteljes hasonlóságot mutat ezzel: másnak jogsérelmet okozzon, az állam által elvárt gondossági kötelezettség álljon fenn (törvényi előírás) és az elkövető beláthatta cselekménye következményét.[47]

A két bűnösségi alakzatot a 18-19. századi szakirodalom különféle szempontok szerint csoportokra osztja fel, az egyes szerzők a culpán belül fajokat és fokokat határoznak meg.[48] Az elemzett forrásokhoz igazodva jelen esetben csak azokra a besorolási kérdésekre lehet kitérni, amelyek az 1848 előtti hazai irodalomban is szerepelnek. A nem szándékos bűnös cselekmények forrásainak megjelölése is ilyennek tekinthető, emellett kvalitatív (fajok) és kvantitatív (fokok) felosztási lehetőségek vannak, de feltűnik a részegség és a quasi delictum problémaköre is.

A gondatlanság „forrásait" Vuchetich a kéziratban még csak a culpa „fajainak" egyik szempontú felosztásaként jelöli meg, a könyve és Szokolay munkája viszont már kifejezetten forrásokat említ. Vuchetich a kötelesség nem tudását, a vakmerőséget (törvények elhanyagolását) és a hanyagságot sorolja fel. Szokolaynál a vigyázatlanság, a hanyagság és a tudatlanság szerepel a vétkes vigyázatlanság forrásaként. A 18. századi szerzők a forrás kifejezést nem használják, azonban a culpa egyik felosztása ehhez hasonló: tiltott cselekvésből származó vagy nem tiltott cselekvésből származó kellő körültekintés nélküli magatartásokra vezethetőek vissza a gondatlan emberölések.[49]

---

[46] Vuchetich Mátyás 1813. 15A-15B. p.; Vuchetich Mátyás 1819. 74-75. p.; Vuchetich Mátyás 2010. 112-113. p.; Szokolay István 1848. 202. p.

[47] Vuchetich Mátyás 1813. 15A. p.; Vuchetich Mátyás 1819. 75-76. p.; Vuchetich Mátyás 2010. 113. p.; Henfner János 1849. 7) 19-20. p.; Szokolay István 1848. 202-203. p.

[48] Werner Rezső: A dolus és culpa jelentősége a büntetőjogban. Magyar Igazságügy, (6), 1879, 11, (Werner Rezső 1879c) 1-2. p.; Battlay Imre 1879a. 1. p.; Battlay Imre: A magyar büntetőtörvénykönyv a dolus és culpa tana szempontjából. Magyar Igazságügy, (7), 1879, 12, (Battlay Imre 1879b) 83-85. p.; Finkey Ferenc 1899a. 722. p.

[49] Gochetz Gábor 1746. 48-49. p.; Bodó Mátyás 1751. 54. p., 175-176. p., 178. p.; Huszty István

Fabriczy a bűnösség – így a gondatlanság – minőségi eltéréseit a bűncselekmény által megsértett jogok (élet, tulajdon) eltéréseiben látja.[50]

A gondatlan cselekmények minőségi szempontú csoportosítása a tudatos (luxuria) és nem tudatos (hanyagság, negligentia) culpa elkülönítése,[51] ez a megkülönböztetés ebben a formában azonban az 1848 előtti magyar szakirodalomban még nem ver gyökeret. A legkorábbi kvalitatív elhatárolás a 18. század közepi szerzőknél a tilos cselekvésből származó emberölés és nem tilos, de kellő körültekintés nélküli cselekvés által okozott emberölés, amely szintén az elkövető tudattartalma alapján tesz különbséget, a negligentia kifejezést Bodó az utóbbi változatra alkalmazza is.[52] Henfner János közeli és távoli vétkességről szóló megjegyzése áll még tartalmilag a legközelebb: távolabbi a vétkesség, ha „*a cselekvő a tettével összekötött sérelmet nem sejdíti, nem látja át, de nagyobb vigyázattal élvén átláthatta volna.*" Erre az esetkörre azonban nem kívánja a büntetőjog eszközeit kiterjeszteni, elegendőnek tartja a kártérítést.[53]

Sajátos Szokolay közvetlen és közvetett vétkes vigyázatlanságra vonatkozó felosztása: az adott cselekményből egyenesen következik a jogsértés, vagy az elkövető korábbi olyan magatartása teszi lehetővé, amellyel a belátási képessége megszűnik. Példaként a lerészegedés után elkövetett lopást hozza: tudatos a részegség előidézése, de nem célzatos, és ebben az állapotban viszi el más pénzét, „*hiányozván felfogásom tettem helyes megítélhetésére.*"[54]

A gondatlanság minőségi szempontú felosztásának egyik legfontosabb oka a mai fogalomhasználat szerint vegyes bűnösségű (praeterintentionalis) cselekmények problémája. Ezekben az esetekben ugyanis az elkövető szándéka egy enyhébb eredményre (testi sértés) irányul, de gondatlansága miatt súlyosabb eredmény (halál) következik be. A 17. századtól a büntetőjog-tudomány az ún. áttételes szándék (dolus indirectus) körébe sorolja be ezeket a cselekményeket, Feuerbach azonban elveteti ezt, bevezetve a

1794. 59-60. p., 68-70. p.; Vuchetich Mátyás 1813. 15A-15B. p.; Vuchetich Mátyás 1819. 78-79. p.; Vuchetich Mátyás 2010. 115. p.; Szokolay István 1848. 82. p.

50 Fabriczy Sámuel 1819. 34-35. p.

51 Werner Rezső 1879b. 299-301. p.; Finkey Ferenc 1899a. 722. p.; Angyal Pál 1920. 341. p.

52 Gochetz Gábor 1746. 48-49. p.; Bodó Mátyás 1751. 54. p., 175-176. p., 178. p.; Huszty István 1794. 59-60. p., 68-70. p.

53 Henfner János 1849. 7) 20. p.

54 Szokolay István 1848. 83-84. p.

gondatlansághoz kapcsolódva a culpa dolo determinata fogalmát.[55] A paradigmaváltás Magyarországon 1813-ban Vuchetich előadás-jegyzetével következik be, ekkor még az áttételes szándékkal összefüggésben tárgyalja, az 1819-ben megjelent kötetben viszont már a gondatlanság után, tehát a szándékosságból átkerül a culpához. Ezt követően minden hazai büntetőjogi szerző foglalkozik az új kategóriával, viszont Vuchetich kivételével megtartják a dolus indirectust is szűkebb értelmezéssel. Szlemenics 1827-től megkülönböztet egyszerű gondatlanságot (*culpa simplex*) és a súlyosabbnak tekintendő culpa dolo determinatát. Szokolay és Henfner viszont nem nevesít egyszerű culpát, másfajta klasszifikációt írnak le. Kassay használja a latin kifejezést a „*hiba*" súlyosabb változatára, azonban teljesen félreérti, és a bekövetkezett eredmény előre látásával azonosítja, tehát a tudatos gondatlanságot érti alatta.[56]

A gondatlan cselekmények kvantitatív szempontú felosztása a római jogi culpa lata/levis/levissima fogalmak felelevenítésével a súlyossághoz igazodik, azonban a kategóriák között nincsen éles határvonal.[57] Bodó és Huszty a majoris/minoris fogalompárt használja, előbbi az előreláthatósággal hozza összefüggésbe, utóbbi büntetéskiszabási szempontnak tekinti.[58] Szokolay (tetemes, kisebb, legcsekélyebb) és Henfner (nagyobb, kisebb, legkisebb) besorolása a bekövetkezés valószínűsége alapján állítja fel a kategóriákat.[59] A hagyományos latin formula a szakirodalmi hivatkozást alkalmazó, európai kitekintésű szerzőknél fordul elő, Huszty, Bodó, Vuchetich, Fabriczy és Szokolay határoz meg ilyen súlyossági fokokat.[60]

Szlemenics 1817-ben a gondatlanságot a római jogi quasi delictum fogal-

---

55 Battlay Imre 1879a. 15-16. p.; Werner Rezső 1879c. 27. p.; Werner Rezső: A dolus és culpa jelentősége a büntetőjogban. Magyar Igazságügy, (6), 1879, 11, (Werner Rezső 1879d) 148-156. p.; Werner Rezső 1879a. 405-408. p.; Löffler, Alexander 1895. 170-173. p., 212-219. p.; Finkey Ferenc 1899a. 725-726. p.; Finkey Ferenc 1900. 70. p.; Angyal Pál 1920. 343. p.; Békés Imre 1974. 121-123. p.; Bató Szilvia s.a.b.

56 Vuchetich Mátyás 1813. 16A. p.; Vuchetich Mátyás 1819. 79-80. p.; Vuchetich Mátyás 2010. 117-118. p.; Szlemenics Pál 1827. 51. p.; Szlemenics Pál 1833. 51. p.; Szlemenics Pál 1836. 54-55. p.; Szlemenics Pál 1847. 48-49. p.; Kassay Adolf 1848. 4. p.; Henfner János 1849. 7) 18-19. p.; Bató Szilvia s.a.b.

57 Werner Rezső 1879b. 302-303. p.; Finkey Ferenc 1899a. 724. p.; Angyal Pál 1920. 341. p.

58 Bodó Mátyás 1751. 163. p., 175. p.; Huszty István 1794. 70. p.

59 Szokolay István 1848. 82-83. p.; Henfner János 1849. 7) 20. p.

60 Bodó Mátyás 1751. 174-175. p.; Huszty István 1794. 55. p., 71. p.; Vuchetich Mátyás 1813. 15B. p.; Vuchetich Mátyás 1819. 78-79. p., 121. p.; Vuchetich Mátyás 2010. 116-117. p., 163. p.; Fabriczy Sámuel 1819. 35. p.; Szokolay István 1848. 202-203. p.

mával azonosítja minden magyarázat nélkül, ezt az álláspontot Vuchetich a könyvében határozottan elutasítja, arra hivatkozva, hogy a római felfogás nem követel meg bűnösséget a megállapításához. Szokolay több jogtudós véleményeként írja le a két fogalom azonosságát, de ő is elveti.[61]

Az 1848 előtti magyar büntetőjogi irodalom és a bírói gyakorlat is beszámítást kizáró vagy enyhítő oknak tekinti a részegséget,[62] azonban a bűnösséggel összefüggésben is felmerül a kérdés. Kövy a gyújtogatásnál hozza fel, hogy a részegen okozott tűzvész hanyagság, de kártérítéssel kell csak szankcionálni, így nem büntetőjogi kategória. Fabriczy viszont kifejezetten gondatlanságnak tekinti az olyan eseteket, amikor részegségben követ el bűncselekményt valaki. Pontosan körülírja, hogy ez csak akkor alkalmazható, ha az elkövető nem azért ittasodik le, hogy bűncselekményt kövessen el. Szokolay a közvetett vétkes vigyázatlanság fogalmát vezeti be erre az esetkörre és még két példát is közöl magyarázatul, de nem élet és testi épség elleni cselekményeket, hanem lopást. A részegen elkövetett lopás is problémás, az ittasan elalvó őr mellett eltűnt értékek miatt az őr gondatlanságának megállapítása azonban már nehezen értelmezhető. Itt érződik az a dogmatikai tévedés, amely az csecsemőgyilkosságnál más szerzőknél is felmerül, összemossák a gondatlanságot a mulasztással.[63]

A culpa kapcsán az 1848 előtti hazai büntetőjogi szakirodalmat áttekintve három fontos megállapítás tehető.

Nemcsak az ölési cselekmények és a lopás szintjén mutatható ki erőteljes kapcsolat Huszty és Bodó műve között, hanem a bűnösségi koncepciójuk is „egy horizontba" sorolható.[64]

Az a közkeletű felfogás, amely szerint Vuchetich könyve visszhangtalan marad a hazai büntetőjogi gondolkodásban és a „*gyakorlati jogéletre*" nincs

---

61 Szlemenics Pál 1817. 50-51. p.; Vuchetich Mátyás 1819. 50. p.; Vuchetich Mátyás 2010. 85. p.; Szokolay István 1848. 58. p.

62 Both Ödön: A beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okok Szeged város reformkori büntetőjogában (1790-1848). Acta jur. et pol. Szeged, (10), 1963, 28-43. p.

63 Kövy Sándor 1814. 11. p.; Fabriczy Sámuel 1819. 34. p.; Szokolay István 1848. 83-84. p.; Bató Szilvia 2012. 215. p.

64 Béli Gábor: Magyar jogtudományi munkák a Klimó Könyvtárban. In: A Klimó-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában: A 2001. szeptember 28-án rendezett konferencia előadásai (szerk.: Csóka-Jaksa Helga). Pécs, Pécsi Tudományegyetem Könyvtára, 2001. 45. p.; Béli, Gábor: Strafrechtspraxis und Strafrechtswissenschaft in Ungarn im 18. Jh. In: Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes (szerk.: Mezey, Barna). Budapest, Gondolat, 2003. 115. p.; Bató Szilvia 2012. 114-115. p.

hatása,[65] nem támasztható alá. A bűnösség alapkategóriáiról Feuerbach nyomán kifejtett nézetei és a culpa dolo determinata fogalma könyvének 1819-es megjelenése után bekerül a magyar jogirodalomba, minden szerzőnél szerepel. Ez a praxisba történő beszivárgást önmagában nem bizonyítja, azonban Vuchetich tankönyve Pesten és a királyi jogakadémiákon az 1830-as években is kötelező, Szlemenics tankönyve pedig nemcsak a pozsonyi jogakadémián használatos, hanem országszerte elterjed, valamint Henfner csak a korszak legvégén foglalja össze magyarul az addigi előadásait.[66] Ennek alapján az új bűnösségi koncepció és más, eddig nem vizsgált dogmatikai elemek könnyen hozzáférhetőek a jogalkalmazók számára.

Igazolható az a feltevés, hogy a tudományos diskurzus büntetőjogi dogmatikai kérdések kapcsán már az 1810-as években lassan megindul. Erre mutat rá Vuchetich és Szlemenics szövegeinek „vitája", amely lehetővé teszi a bepillantást a reformkori tudományos kapcsolatokba. Vuchetich 1819-ben határozottan elveti a culpa quasi delictummal történő azonosítását, ennek előzménye Szlemenics 1817-es könyve, ahol a Vuchetich által kifogásolt álláspont szerepel. Szlemenics a hivatkozás nélküli – de a kortársak számára nyilvánvaló – kritikára reagál az 1827-ben megjelenő teljesen átdolgozott tankönyvében, így már részben alkalmazkodik a modernebb felfogáshoz. Szakít a quasi delictum gondatlanságként megjelölésével, beépíti a culpa dolo determinata kifejezést. Néhol azonban bizonygatja álláspontjaik hasonlóságát (culpa), máshol (dolus indirectus) pedig vitába száll az akkor már elhunyt pesti professzorral.

3. Jogesetek culpára

A levéltári források feldolgozatlansága miatt a gondatlan elkövetés előfordulási gyakoriságáról az 1848 előtti bírói praxisban nem állnak rendelkezésre megbízható adatok. Az egyetlen szisztematikus feldolgozás alapján ritka jelenségnek tűnik, Szeged város törvényszékén egy év alatt mindössze két adat van vigyázatlanságról: egy gázolás és egy gyújtogatás kapcsán merül fel.[67] Jelen tanulmány három – részben hasonló történeti tényállási elemeket tartalmazó – jogeseten keresztül mutatja meg a culpa értelmezési határait.

---

[65] Nánási László: Az első magyar jogász-akadémikus, Szlemenics Pál élete és munkássága (1783-1856). FORVM Acta Juridica et Politica, (3), 2013, 2, 174. p., 10. lj.

[66] Bató Szilvia 2012. 14. p., 43. p., 49-50. p.

[67] Both Ödön: Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban. Acta jur. et pol. Szeged, (4), 1958, 31-32. p.

Előre látta és belenyugodott = gondatlanság

Dory István (49) apátfalvai lakos 1792. augusztus 26-án vasárnap feleségével (Dory Éva, 30) pálinka fogyasztása közben összeszólalkozott, a nő kiszaladt a házból, a férfi kiabálva utána ment egy piszkafával a kezében, ezért Éva beszaladt a szomszéd udvarára a kisajtón keresztül. Erre a férfi a sövényen – a feleségét pontosan nem látva – átdobta a piszkafát, amely a nőt fejen találta, aki összeesett és vérezni kezdett. A feleségét ezt követően felemelte és bevitte, de az 13 nap múlva meghalt. Az apátfalvi bírák a történet leírásban (species facti) azt írták, hogy a Dory „*szerencsétlen hajtással magát azonnal véletlen gyilkossá tette.*" Az elkövető „*szerencsétlenségből*" eredeztette a sérülést, úgy védekezett, hogy „*akaratom ellen*" ütöttem főbe. Az orvos szakértői vélemény a sebet abszolút halálosnak minősítette, tehát emberölésként kellett elbírálni a cselekményt. A vád az 1723. évi 11. tc. alapján minősített halálbüntetést kért Dory ellen feleséggyilkolás miatt, a védelem viszont culpa lata és történeti (casuale) emberölés megállapítása mellett érvelt. Csanád vármegye törvényszéke a vádlottat „*casuale culposum*" emberölésben találta bűnösnek 1792. október 14-én: fél év tömlöcre, kétszer elverendő összesen 80 botra, költségek és károk megtérítésére ítélte.[68]

Az egykorú szakirodalom szerint az elkövetés módjából, az eszközből vagy annak hiányából következtethet a bíró az ölési szándék meglétére.[69] Az elkövetésnél használt eszköz (piszkafa) pontos méretei nem ismertek – a kihallgató csak felismertette az elkövetővel –, de a korabeli közfelfogás szerint is ölésre alkalmas eszköznek minősül. Dorynak tudnia kellett, hogy a felesége hol áll, és azt is, hogy az eszközzel akár halálos sérülést is okozhat, mégis az irányába hajította a piszkafát. Az egykorú szakirodalom ezt a történeti tényállást egyértelműen a dolus indirectus kategóriájába sorolta volna és halálbüntetést tartott volna kiszabandónak. Ennél a jogesetnél világosan látszik az eltérés az uralkodó tudományos felfogástól. A bírák szóhasználata (*véletlen gyilkos*) utal arra, hogy a gyilkosság fogalmát lényegesen tágabban értelmezték, nemcsak az előre megfontolt ölési cselekményeket értették alatta, hanem minden halálos eredményű cselekményt. A *véletlen* és a *szerencsétlen* kifejezések pedig arra utalnak, hogy a nem szándékos cselekményeket igen változatos elnevezéssel illették. A vádlott szavai

[68] Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, Csanád Vármegye Törvényszékének Iratai, Bűnügyi peres iratok CSML IV.A.11.g/16. 1792/51.

[69] Bató Szilvia 2012. 144. p., 148. p., 161. p.

(pl. szerencsétlenség) azonban inkább saját felelősségének csökkentésére irányultak.

Alkalmas eszközzel, nem halálos sérülés, más ok közbejötte = gondatlanság

A battonyai Vaszilika kocsmában 1791. augusztus 26-án a betérő battonyai lakos Hegyes Tódor a földön ülő és már boros Stragár Paskúl (28) battonyai csikóst hátulról a hajánál fogva elkezdte húzni, erre az a nála levő nagy késsel hátra szúrt eltalálva Hegyes bal karját csontig sebet ejtve. Azonnal elborította a spriccelő vér a sértettet, a kocsmában tartózkodók megpróbáltak segíteni neki, de nem engedte bekötözni. A szúrásba belehalt, de az orvosi vélemény szerint a sérülés és a vérzés önmagában nem volt halálos. A battonyai elöljárók iratok megküldéséről szóló megyei ügyésznek írt levelében a tömlöcbe bekísérendő vádlottat *„ezen Gyilkos mellett még is mindazonáltal mint Culposus Homicida"* megnevezéssel illették. A vád szándékos emberölésért halálbüntetés kiszabását indítványozta, a védő azonban végig casuale homincidium megállapítása mellett érvelt. Stragárt *„gonosz"* cselekedeteiről már ismerték a hatóságok, korábban szalonna lopásért büntették. Csanád vármegye törvényszéke 1792. február 29-én *„culposum homicidium"* miatt az eddigi fogsága betudása mellett 80 botra ítélte.[70]

A bíróság az orvosi szakvéleményből indult ki, mivel a sérülés nem volt önmagában halálos és a vádlott által használt eszközön kívül semmi sem utalt ölési szándékra, ezért nem állapította meg a szándékosságot. Az egykorú szakirodalom azonban az okozott sérülés és a halálos eredmény közötti okozati összefüggést is vizsgálta, a sérülésnek halálosnak kell lennie ahhoz, hogy ölési szándék nélkül, de ölésre alkalmas eszközzel okozott sérülés esetén áttételes szándékot vagy culpát állapítsanak meg.[71] Ebben az esetben azonban sértetti közrehatás vezetett a nem halálos sérülésből a halálos eredményhez, így az uralkodó felfogás szerint nem lehetett volna emberölést megállapítani, csak testi sértésért vonhatták volna felelősségre a csikóst. A sedria itt a gondatlanságot kiterjesztette a vétlen eredményre is. Az elkövető részegségére sem a védő sem vádlott nem hivatkozott, az ítélet sem tartalmazza, így ez nem játszhatott közre a gondatlanság megállapításánál. A gyilkosság tág értelmezése itt is feltűnik, a bűncselekmény

[70] CSML IV.A.11.g/15. 1792/9.
[71] Bató Szilvia 2012. 139-140. p.

szinonimájaként pedig a „*gonosz cselekedet*" szerepel. A vádlott került minden olyan kifejezést, amely ölésre utalt volna, először a kés használatát is tagadta.

Puszta kézzel, ölési szándék nélkül, ittasan = gondatlanság

Juhász József (33) házzal és 2/4 földdel bíró gyomai lakos 1842. október 14-én az osztályos atyafiaival vitatkozott. Testvére, Béres József felesége Zsuzsanna (38) már indult, amikor Juhász odaszaladt és ököllel kétszer pofon vágta bal felől. A nő elesett, elejtette a 6 hetes gyermekét és leesett a főkötője is, de felállt és saját lábán fenyegetőzve távozott, hazament és meghalt. Az orvosi szakvélemény a koponyát ért ütések következtében az agyban keletkezett vérömlenyt jelölte meg a halál egyedüli okának. A vádat képviselő alügyész gyilkosság miatt halálbüntetés kiszabását kérte. Az eset előtt Juhász mintegy 2 icce (3 butykos) bort ivott meg. A védő erre és a puszta kézzel történt ütésre alapozta a védelmet. Nem lehetett szerinte szándékos az ütés, mert „*bortól megzavart józan belátás nélkül*" ütött a vádlott, „*az az nem ivott, mert előre józanúl határozott, hanem vétkesül határozott, mert határozat előtt ivott.*" A bíróság szerint mivel puszta kézzel és csak kétszer ütött, ittas is volt Juhász, így „*szántszándékos gyilkosnak egyáltaljában nem, hanem csak testvérje halálának gondatlan vétkes eszközlője tekintvén*", így 1 év vasban, közmunkán és heti 2 nap böjttel történő rabságra ítélték. A Királyi Tábla 1843. július 21-én kelt ítélete helybenhagyta a törvényszék döntését, azonban a bűnösséget fordított módon jelölte: „*szándékos gyilkosnak éppen nem tekinthetik*".[72]

A korabeli szakirodalom az elkövető szándékának megállapításához az eszköz és a mód feltárását és a körülmények mérlegelését írja elő.[73] Ezt a bíróság meg is tette, részben az eszköz hiányára hivatkozva tekintett el a szándékosság megállapításától, azonban nem vette figyelembe a „*lát lelet*" fontos megjegyzését, amely szerint a nő szemmel láthatóan gyenge alkatú és gyermekágyas volt, valamint az ökölcsapás ereje okozta a halálát. Ennek alapján hiába nem használt semmilyen fegyvert a vádlott, a konkrét esetben mégis számára is felismerhetően alkalmas volt az eredmény előidézésére az elkövetési magatartása. A bíróság másik hivatkozási alapja a gondatlan-

[72] Békés Megyei Levéltár, Gyula, Békés Vármegye Törvényszékének Iratai, Büntetőperek BML IV.A.10.c/64. 1844/34.

[73] Bató Szilvia 2012. 135-136. p.

ság megállapításához az elkövető ittassága volt, amely Fabriczy korábbi és Szokolay későbbi álláspontjával azonos.

4. Elmélet és gyakorlat a gondatlanság megítélésében

A bemutatott három jogeset messzemenő következtetések levonását nem teszi lehetővé, azonban néhány jelenségre érdemes felfigyelni.

A vád minden esetben szándékos emberölés megállapítását és ezzel együtt halálbüntetés kiszabását indítványozta, holott a szándékosságot kizáró körülmények már a vádemelésnél is rendelkezésre álltak. További – bűnözéstörténeti – kutatás tárgya lehet, hogy mivel magyarázható a vád ilyen szigorúsága: köthető ügyészekhez vagy általános büntetőpolitikai megfontolások állnak a háttérben.

A mérvadó szakirodalmi álláspontokkal majdnem összhangban állapították meg a bűnösséget, Justizmord nem történt, a büntetési tételek a korszakban elfogadott mértéket mutatták. Az eltérések akár a szokásjogi jogrendszer sajátosságai is lehetnek, kodifikált büntetőjog hiányában ugyanis diffúzabbak a fogalmak is. A büntetőjog-történet jövőbeni egyik feladata az egyes jogintézményekről (pl. gondatlanság) kialakult egykorú szakirodalmi álláspontok elemzése és a kapcsolódó joggyakorlat szisztematikus feltárásával annak megállapítása, hogy a szokásjog mennyiben követte a tudományt, valamint a jogirodalom támaszkodott-e a praxisra.

A tanúk és vádlottak szóhasználatában a gyilkosság kifejezés minden halálos eredményű cselekményre kiterjedt, azonban valamilyen jelzővel módosították a jelentését. Többször szerencsétlenség és véletlen kifejezéseket használnak olyan esetben is, amikor az elkövető felelőssége megállapítható, szélesebben értelmezik ezt a fogalomkört is. Ennek alapján a jogi néprajz izgalmas kutatási területe lehet a tanúvallomások és vádlotti megnyilatkozások, valamint a „jogtudók" által szerkesztett szövegek (védelem, ítélet, vádlevél) összevetése egyes szakjogi fogalmak, kifejezések és fordulatok kapcsán.

Női törvényes öröklés a Hármaskönyvben

BÉLI GÁBOR

A Hármaskönyvben a női vagyonjogok tárgyalására nem a nemes nők vagyoni érdekinek védelmében, hanem a nővel szemben az atyai ági férfi rokonokat, valamint a férjet, illetve annak törvényes házasságából származó férfi utódait terhelő kötelezettségek megállapítása és egyúttal a férfiak által identifikált, a nőt elbocsátó, hasonlóképpen a nőt befogadó jog és vérközösség *(communio juris et sangiunis)* tagjainak, a nemesi családnak, majd a családi osztatlanság felszámolásával az egykori közös családi vagyonra igényt tartó osztályos atyafiak jogainak kifejtése végett került sor. A nem nemes, egészen pontosan a jobbágy jogállású nő esetében pedig elsősorban a földesúr jobbággyal szemben érvényesülő követeléseinek tisztázása várta el vagyoni jogaik említését.

Jóllehet, már a kezdetektől, a lekötelezési alapon szerveződő királyság létrejötte, illetve megerősödése óta a társadalomban egyetemessé váló keresztény erkölcsi elvek érvényesülése a nőt a házasságban *de jure* a férjjel egyenlő szerződő féllé, ezzel együtt vagyonszerzési képességgel rendelkező jogalannyá tették, a nő vagyoni helyzetét, mint egykor, a vérségi alapon szerveződő nemzetségi viszonyok között, továbbra is családja, rokonsága és férje, valamint férje rokonságának vagyoni érdekei, és nem utolsó sorban atyja, majd férje jogállása jelölte ki.

Szent István I. dekrétumának 6. fejezete szerint a leány és a feleség az atya, illetve a férj rendelkezéséből tulajdont szerezhetett, ami tulajdonszerzési képességének elismerését, következésképpen jogképességének kiteljesítését jelentette:

„[…] *unusquisque habeat facultatem sua dividendi, tribuendi uxoris, filiis, filiabus atque parentibus sive ecclesie, nec post eius obitum quis hoc destruere audeat*" (legyen szabad mindenkinek sajátját felosztani, feleségének, fiai-

nak, leányainak és rokonainak vagy az egyháznak juttatni, és ezt halála után se merje senki érvénytelenné tenni).[1]

Ezzel a király nemcsak deklarálta a tulajdon *(„sua")* felőli rendelkezés jogát, hanem jogvédelmet is biztosított a tulajdonos számára. Szent István II. dekrétumának 2. fejezete a saját vagyont, amit ebben az esetben *„propria"*, tudniillik „saját tulajdonú javak" jelöltek, akként pontosította, hogy azzal együtt határozott a királyi adományból származó javakról is: *„dona"* (adományozottak):

„[…] *unusquisque propriorum simul et donorum regis dominetur, dum vivit,* […] *ac post eius vitam filii simili dominio succedant"* (rendelkezzen mindenki tulajdon javaival, valamint királyi adományaival, amíg él, és halála után fiai is ugyanilyen tulajdonnal örököljék).[2]

Következésképpen az I. dekrétumbeli *sua (bona sua)* ugyanúgy az eredetileg foglalással tulajdonba vett családi, illetve az abból örökléssel szerzett vagyonra vonatkozott, amit, mint közös őstől eredőt, úgy tartottak számon az osztatlan közösségben élők, illetve az osztatlan közösség felszámolása és a családi vagyon megosztása után az egykor vagyonközösséget tartók, mint öröklött vagyont *(bona haereditaria)*. Szent István I. dekrétumának 6. fejezetéből az is kitetszik, hogy a feleség férjének, a leány pedig atyjának halál esetére szóló rendelkezése alapján, vagyis örökléssel szerezhetett tulajdont, hozzátéve, hogy a szóhasználat leányra nézve nemcsak halál esetére szóló rendelkezést feltételez, hanem élők köztit is. Szent István I. dekrétumának 24. fejezete szerint a férj halála miatt az annak családját elhagyó (újabb házasságot kötő) nő illő ruhákat *(congrua vestimenta)* követelhetett, az özvegységben maradt asszony pedig holtig tartó haszonélvezője volt férje vagyonának.

Az első magyar király dekrétumaiban a szabadok vagyoni viszonyait érintő, nőkre (is) vonatkozó rendelkezésekre vezetnek vissza végső soron a későbbiek során az előkelő, majd nemes nők esetében kiteljesedő női vagyonjogi intézmények: a nemes nőt atyja vagyona terhére megillető törvényes örökrész, a leánynegyed, illetve kiházasításáig az atyjában árvultat a hajadoni jog, házasságkötéskor a jegyajándék, a hozomány, továbbá a házasság megszűntével a férj öröklött (ősi) ingatlan vagyonát terhelő, megváltható, pénz-

---

[1] The laws of the medieval Kingdom of Hungary I. Decreta regni mediaevalis Hungariae I. 1000-1301. Transl. and ed.: János M. Bak, György Bónis, James Ross Sweeney with an essay on previous editions by Andor Csizmadia. Idyllwild, California, MCMXCIX (DRMH) 3. p.

[2] DRMH 9. p.

ben fizetendő hitbér, az özvegyi haszonélvezeti jog, valamint a korlátozott, a férj ingó vagyonán legalább egy gyermek részre menő örökség.

A nők jogképessége sajátos vagyoni jogaik miatt a rendiség felszámolásáig korlátozott maradt, ami előkelő, illetve nemes nőnél elsősorban az atyai öröklött (ősi) vagyon egyfajta köteles részre szorított öröklésében mutatkozott meg. Nemes férfit illető joggal csak akkor élhetett a nő, ha királyi aktussal fiúsították. Az első fiúsítás 1332-ben esett meg. I. Károly, annak ellenére, hogy az ország szokásjognak ellentmondott, különös királyi kegyből és királyi hatalma teljességével Nádasd nembeli Csapó ágába tartozó (Gersei) László leányát, Margitot, Magyar Pál gimesi várnagy feleségét tette apja minden birtokában *„igazi örökössé”*.[3] A fiúsítást I. Lajos hatalmi-politikai céljainak szolgálatába állítva intézményesítette. Noha időnként komoly ellenzést váltott ki a *praefectio*, a XV. század végére beágyazódott a „nemesítési” aktusok közé.

Mivel öröklési joga reprezentálta a leglátványosabban a nemes nő joghelyzetét, és határozta meg egyúttal jogképességét is, a nők törvényes, különös rendelkezéseken nyugvó öröklési rendje meghatározó szerephez jutott vagyoni viszonyaik alakulásában, amit a XIII. század utolsó harmadától rendi hovatartozásuk jelölt ki.

1. A nemes nők öröklése

1146-ban kelt az az oklevél, ami Színes úrnőnek férje és rokonai tanácsával elhatározott, majd II. Géza által engedélyezett, a Pannónia hegyén lévő Szent Márton apátság javára szóló végrendeletét örökítette meg. Az örökhagyó a Kutas nevű prédiumot, amit minden tartozékával együtt juttatott, örökségének nevezte: „[…] *én, az örökös reményétől megfosztott Színes, mivel látom, hogy sokan erőszakkal vagy egyéb módon másoknak örökségeikbe lépnek, és maguk javára bitorolják azt, amit vér szerinti szülőik egyike sem szerzett, elhatároztam, hogy atyai örökségemet, ami engem öröklés jogán illet, úgy rendelem, hogy azt teszem örökösömmé, aki engem e világi élet után az örökkévaló örökségnek részesévé tesz*”.[4]

A végrendelkező a szóban forgó birtokot félreérthetetlenül atyja után öröklés jogán megillető örökségének nevezte: *„patrimonium, quod ad me*

[3] Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI. Budae, 1829–1844 (CD) VIII/3. 592. p.

[4] Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár I–XII, Pest, Budapest, 1860–1874 (ÁÚO) I. 56. p.

pertinet hereditario jure". Ezek alapján teljes egyértelműséggel nem lehet ugyan megállapítani, hogy a szóban forgó *patrimonium* végrendeleti vagy pedig törvényes örökségre vonatkozott, a *patrimonium* és a *jus hereditarium* együttese, mivel a törvényes öröklés címén öröklött vagyont a XIII. századtól következetesen *bona hereditaria* megnevezéssel azonosították, a körülírás megengedi, hogy ez törvényes örökrész volt. Feltétlenül ezt erősíti Adalbert végrendelete, aki megkülönböztette a törvényes örökléssel háramlott és királyi adományozásból származó vagyonát: *„omnem patrimonii mei porcionem, quam me hereditario jure noui contingere, nec non et ea, que regi seruiendo parata composui, more priorum* […] *sic* […] *disposui"* (egész atyai örökségem felől, amit öröklési jogon tudok magaménak, nemkülönben azokról is, amiket a királynak szolgálván gyűjtöttem a jelesebbek szokása szerint így rendelkeztem). Ezzel együtt meg kell jegyezni, hogy a *jus hereditarium* révén szerzett éppen úgy lehetett végrendeleti örökség is, amit egy másik, szintén 1146-ból származó, Fulkó jövevény (vendég) végrendeletét megőrző oklevél tanúsít. Az Álmos herceg idején, Magyarországra érkező, előbb Szerafin esztergomi érseket, utóbb veszprémi püspökök sorát szolgáló, képzett klerikus a pannonhalmi és az Ugrin ispán által alapított vértesszentkereszi apátságra, valamint egyetlen leányára hagyta vagyonát. A leány Wammában egy részint vásárolt, részint II. István és II. Béla királyok által adományozott prédiumot kapott azzal, hogy ha fia születnék, akkor azt *„jure hereditario"* bírja, ha pedig nem lesz örököse, maradjon a pannonhalmi Szent Márton apátságnak. A fiú gyermeke születése által meghatározott kondíciójú leány öröklési jogát az atyai végrendelet alapozta meg, míg a leány fia anyja után már törvényes örökösként örökölt, öröklési joga anyja után törvényes rendben következett.[5]

A XII. századból ismert források között több olyan is akad, amelyek nők vagyon felőli rendelkezését örökítette meg. A juttatásokról felvett oklevelek azt tanúsítják, hogy nők atyjuk, anyjuk (vagy más nő rokonaik), illetve férjük révén jutottak vagyonhoz. A vizsgálat szempontjából az ingatlan vagyon érdemel különös figyelmet, tekintettel arra, hogy a leánynegyed az 1222. évi aranybullát követően keletkezett források által igazoltan az atyai öröklött ingatlant terhelte. Magdolna úrasszony, Márton ispán felesége férjével együtt még 1137-ben kapott engedélyt II. Bélától arra, hogy a csatári Szent Péter apátság javára végrendelkezzenek, amiről aztán utóbb II. Géza idejé-

[5] ÁÚO I. 63., 58. p.

ben, valamikor 1141 és 1146 között készültek oklevelek. Végrendelete szerint Magdolna több ingatlannal rendelkezett. A Mura nevű prédiumot férjétől *„pro dotalibus vestibus”* kapta. Ez a *dos*szal, vagyis a hitbérrel, pontosabban ez esetben egyelőre egy olyan juttatással azonosítható, ami magában foglalta a *dos*ként feleségnek járó vagyont is. Emellett volt Magdolnának egy Ferte nevű prédiuma, valamint egy másik, Sayanban, amit Péter száznagy fiától vett 30 penzán. Magdolna 7 szőlője felől is nyilatkozott. Ezek közül 5 Bogotban [Bogát], egy-egy pedig Rocolinban [Rokolány], illetve Colosban volt. Nagyon valószínű, hogy az a bizonyos Ferte és a szőlők „törvényes” örökségeként illették.[6]

1181-ben III. Béla egyebek mellett nő tulajdonát képező ingatlan átruházásának megörökítése végett is adott levelet. Froa, Marcell prépost felesége, miután korábbi elhatározást megváltoztatta, hogy tudniillik az ispotályosok házának juttatja Szeles nevű birtokát, azt inkább Farkas nádorispánnak idegenítette el a király előtt 120 márkáért. Ez a Baranya megyében fekvő, jelentős értékű, 27 szabados háznéppel működtetett birtok nem lehetett más, mint amit Froa asszony örökségképpen bírt.[7]

Nő törvényes örökrészét először II. András 1222. évi dekrétumának 4. artikulusa határozta meg a királyi szolgák esetében, ami az atya ingatlan vagyonát terhelő negyed rész volt:

„Si quis serviens sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia obtineat, de residuo, sicut ipse volverit, disponat. (Ha valamelyik szerviens fiú nélkül hal meg, birtokának negyed részét leánya kapja, a maradékról rendelkezzék, ahogy akarja).[8]

Jóllehet az 1222 előtt kelt oklevelek között nem akad egy sem, amelyik előkelők nők törvényes örökészét a dekrétum szerinti pontossággal identifikálta volna, egy figyelemreméltó forrás mégis mutatkozik, amiből arra lehet következtetni, hogy az már régtől fogva az atyai vagyon negyedére terjedt ki. A nevezetes, II. András által adott, valamivel 1231 előtt, feltehetően 1230-ban kelt levél Monoszló nembeli Makariás fia Tamás ispán összes birtokait írta össze, és erősítette meg. Tamás vagyonát gazdagította többek között annak a földnek a negyed része is, amit egykor Endus fivére Péter bírt Nua-

6 CD II. 92. p.
7 CD II. 198. p.
8 DRMH 32. p.

chban, és halálával három leányának jutott: „[…] *mortuo Petro fratre Endus quarta pars terre, quam habebat in Nuach, ad tres filias peruenit*". A három leány egyike Makariásnak a felesége, Tamásnak az anyja volt, aki halála előtt részét, tudniillik Mihályfalvát és Szelkófalvát, a Dráva mentén fiának, Tamásnak hagyta. Tamás anyjának nővére, Cséva még életében a maga részét, Gongajt és Dragont átengedte fiának, Joankának, aki ezt 40 márkáért eladta Tamásnak. A harmadik nővérnek, Jécsának öt leánya és egy fia született. A fiút ugyancsak Joankának nevezték. Mivel ez a Joanka fiú utód nélkül halt meg, anyja elvonta a maga részét leányaitól és az elhunyt fia után maradt leányunokájától, majd örököst választott magának, *„de nem az idegenek közül, hanem aki tulajdon nővére méhéből született"*, vagyis Tamást. Péter leányai, Tamás anyja és nagynénéi már a levéladást sok évvel megelőzően – figyelembe véve a Tamásról tudósító más források adatait is –, minden bizonnyal jó néhány évvel 1222 előtt jutottak leánynegyedükhöz, és rendelkeztek az őket illető hányadok felől fiaik, illetve Jécsa asszony fia, a leánygyermeket hátrahagyó Joankának a halála után unokaöccse, Tamás javára.[9]

Monoszló Tamás birtokszerzései arról győznek meg, hogy a negyed nem II. András által 1222-ben bevezetett öröklési jogi újítás, hanem az előkelőek, az úri nemzetségekhez tartozók körében már régtől követett szokás formális elismerése volt a királyi szolgákra.[10]

Bár az 1222. évi dekrétum 4. artikulusa nem mondott közelebbit a *quarta* felől, az az atya ősi ingatlan vagyonát terhelte, ahogy ezt minden kétséget kizáróvá teszi IV. Bélának az ítéletlevele, amit 1239. június 11-én a Sólymos erdő mellett adott. Miután az örökös vigasza nélkül maradt Sathamar [Zatamár] fia Miklós II. András engedélyével Sopron vármegyei vásárolt falvait, Bőt, Damonyát, Lócsot, Salajzát, valamint házait a templomosok házának hagyta minden tartozékukkal, halála után a templomosok mesterét, Carumbi Rembald testvért Miklós rokonai perbe hívták, mondván, hogy mind-

---

9 ÁÚO XI. 218. p. A levél keltére nézve: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. 1001-1270. Szerk.: Szentpétery Imre. Budapest, 1923 I. (467.) 150. p.

10 Eckhart Ferenc: Vita a leánynegyedről. In: Századok 1932. 408-415. p.; Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. In: Mezey Barna (szerk.) Millenniumi Magyar Történelem, Budapest, 2000. 303. p.; Holub József: A leánynegyedről (Turul XLII.), Budapest, 1928. 7. p.; Homoki Nagy Mária: Az 1795. évi magánjogi tervezetek, Szeged, 2004. 56-57. p.; Illés József: A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában, Budapest, 1904. 37-44. p.; Kelemen László: A nem befolyása a jog- és cselekvőképességre a törzsi szervezettől a Hármaskönyv koráig, Szeged, 1929. 87-89. p.; Muraik Henrik: Az ősiség alapintézményeinek eredete. Budapest, 1938. 77-78. p.

azok, amiket rokonuk, Miklós az egyháznak adományozott, nem vásároltak, hanem öröklöttek voltak, és az ország kipróbált szokásjogára hivatkozva kijelentették, hogy *„azokat, mivel öröklöttek, pénzen megválthatják, és meg akarják váltani”*. Rembald erre azt felelte, hogy *„semmiképpen nem lehet visszaváltani, mivel azok annak* (Miklósnak) *vásároltjai voltak”*. A király ezért úgy döntött, hogy a perlekedő nemesek, tudniillik Oslu [Osl] ispán fia, Oslu ispán, Miklós győri ispán, Péter fia Péter, Móric fia György és Herbord tegyenek esküt a győri egyházban arról, hogy a falvak és a falvak földjei Miklósnak nem vásároltjai, hanem öröklöttjei voltak. Mivel a kötelezett rokonok a kitűzött napon, *„magukba szállva”*, nem kívántak esküdni, a falvakat földjeikkel és minden tartozékaikkal együtt békés birtoklásra átengedték a templomosoknak. Ezután Miklós veje, István perelte Rembaldot felesége, Miklós leányának negyed részét követelve, ami az ország szokásjoga szerint *„minden fent mondott birtokból megillette”*. IV. Béla hivatkozva az előző perben hozott ítéletére, báróival úgy döntött, hogy *„mivel azok vásároltak voltak, és nem atyjának öröklöttjei, és az atya leányának kifejezetten semmit nem hagyott azokból, ezért leánya jog szerint semmilyen részt nem bírhat”*.[11]

IV. Béla ítéletlevelének *„nobilis”*, vagyis előkelő jogállású perlői Miklós oldalági rokonságába tartoztak. Közülük szintén öregebb Osl fia volt Miklós győri ispán és Herbord. Más ágból származott viszont Péter fia Péter, ahogyan Móric fia György is, de valamennyien az öregebb Osl ispánnal identifikálható „ősnemzetséghez” sorolódtak, akik a közös ősre visszavezető vagyon megváltásának jogát a király lekötelezettjeinek kipróbált szokása szerint kívánták érvényesíteni, mint ahogy István is felesége számára az öröklött javakat terhelő negyed kiadását.[12]

A leánynegyed, ahogy az ugyancsak ősnemzetséghez tartozó Monoszló Tamás vagyonleltárából világosan kiderül, együttesen illette az örökhagyó atya összes leányát az előkelők körében kialakult szokást követve, és ezt igazolja egyebek mellett az esztergomi káptalannak az az 1227-ben kiadott levele is, ami azt rögzítette, hogy Füs falusi János leányainak kiadták örökrészüket János férfi rokonai: „[…] *János földjének és a ligetnek és kaszálónak és a Zsitva folyónak és erdőnek negyed részét, amit közönségesen harasztnak neveznek, ugyanebben a faluban e János leányainak* […] *örök jogba juttatták”*.[13]

---

[11] CD IV/1. 146. p.

[12] Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok: A középkori magyar arisztokrácia fejlődése, Budapest, 1986. 32. p.

[13] CD III/2. 485. p.

Mivel a negyed az atyai öröklött ingatlanvagyont terhelte, természetbeni kiadást várt el, de azt a XIII. századtól mind gyakrabban becsérték szerint megváltották az atya törvényes örökösei. Ezt nemegyszer a nőt anyja után megillető más követeléssel együtt elégítették ki a nő atyai ági férfi rokonai. Egy példával alátámasztva, 1255-ben a Bárkalán nembeli Nána ispán fia Pósa leánytestvérének, Lúciának, Csanád nembeli Vécs fia Vécs özvegyének anyjuk, Pok ispán leánya hitbéréből illető részét, valamint a Nána után járó leánynegyedét 12 ezüstmárkával váltotta meg, mely összeg kifizetéséről Lúcia és fia, János tett bevallást azzal, hogy egyéb követeléssel nem fognak élni Pósával szemben.[14] III. András 1290-91. évi dekrétumának 23. artikulusa már ezt a kialakult szokást követve rendelkezett a *quarta* megváltása felől:

„[…] *in possessiones nobilium seu Saxonum* […] *non possit introire extraneus ratione dotis aut ratione quarte filiabus debite, sed heredes decedentium vel proximiores de generatione sua redimant eas secundum extimationem iustam regni nostri consuetam"* (Nemesek vagy szászok birtokaiba ne lehessen idegent hitbér címén vagy leányokat illető negyed címén bevezetni, hanem az elhunytak örökösei vagy nemzetségéből közeli rokonai váltsák meg azokat).[15]

A családi vagyonból származó öröklött birtokban a törvényes örökösök számára, mint jogközösségükbe nem tartozók, leánytestvérük férje és leszármazói valóban idegennek számítottak. Ennek megfelelően a negyedet és a hitbért, ami, éppen úgy, mint a negyed, az atyai *bona hereditaria* terhe volt, a XIV. századra többnyire már pénzben váltották meg, illetve adták ki. A nő az őt megillető negyed részt már csak akkor követelhette természetben, ha nem nemessel, vagy birtoktalannal házasodott családja hozzájárulásával. 1346. augusztus 19-én kelt Gilétfi Miklós nádornak az az ítéletlevele, ami ezt a már meggyökeresedett szokást hivatkozta. Miután az örökös nélkül maradt Egyházasunyomi Sámson fia János fia Illés végrendeletével összes javait leánytestvérének, Ágnesnek, Csépán özvegyének a fiaira hagyta, Illés halála után azt Simon fia István, Illés *„atyai unokafivére"* (harmad ízű rokona) követelte pénzen megváltás fejében. Ágnes ezt azzal utasította vissza, hogy őt *„fivére, Illés nem nemes és birtoktalan férjhez adta"*, és ezt

[14] ÁÚO VII. 412. p.
[15] DRMH 45. p.

István sem ellenezte. *„Mivel pedig az ország szokásjoga megkívánja, sőt a szent kánon rendelése is megköveteli, hogy a nem nemesekkel és birtoktalanokkal házasodó nemes hajadonok és úrasszonyok leánynegyedeit nem lehessen megváltani, nehogy méltatlanokká váljanak az örökösök, akiket a nemesség folytatása rendelt e világra, hanem a nemesség a nem nemessel házasodott nemes hajadonok és asszonyok örököseire mindig kiterjedjen, az látszik helyesnek"* – állapította meg a nádor bírótársaival –, *hogy az ilyen nemes hajadonoknak és asszonyoknak a negyedeit birtokban adják ki"*, és ennek megfelelően Ágnesnek, illetve fiainak, valamint azok örököseinek juttatta Illés birtokainak negyedét. Az Illés után maradt vagyon fennmaradt részét viszont Istvánnak ítélte a nádor törvényszéke.[16]

Ezt az ítélet alapjául vett szokást rögzítette közel egy évszázaddal később Zsigmond 1435. március 8-i, ún. nagyobb dekrétumának 18. artikulusa, azzal kiegészítve, hogy a *„házasság után"* a nemes nő negyedjogainak, azaz negyedből származó ingatlanainak *(„jura sua quartalitia")* férfi rokonaira kell visszaszállni, ami ezt jelentette, hogy ha abból a házasságból, amit nemes nő, fivérei engedélyéből *homo impossessionatus*szal kötött, öröklésre jogosult leszármazó nem született, egyáltalán nem rendelkezhetett természetben kiadott negyede felől.[17]

I. Mátyás 1486. évi dekrétumának 26. artikulusa, amit azután az 1492: 63. tc. átvett, ezt azzal pontosította, hogy a leányt, legyen bárói vagy nemesi házból származó, aki atyja és fivére(i) beleegyezésével birtoktalanhoz ment férjhez, *„in quarta illa puellari per ipsum partem aut fratrem nobilitari debeat"* (az ilyen leánynegyedben atyjának vagy fivérének nemessé kell tenni), magyarán a negyed természetbeni kiadásával biztosítani kell számára, hogy nemes módján birtokolhasson.[18]

Mindezek mellett azt is meg kell jegyezni, hogy a természetben juttatott leánynegyed függetlenül attól, hogy a férj *homo possessionatus* vagy *impossessionatus* volt, ha a házasságból nem született törvényes örökös, visszaszállt az atya után törvényes öröklésre jogosultakra.[19] Ezt igazolja egyebek

---

[16] Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső (…): Hazai Okmánytár I-VIII., Győr, Budapest, 1865-1891 (HO) I. 190. p.

[17] Decreta reni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457, Coll. Francisci Döry, add.: Georgius Bónis, Vera Bácskai, Budapest, 1976. 272-273. p.

[18] Decreta reni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458-1490, Coll. Francisci Döry, add.: Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke, Budapest, 1989.(DRH II.) 282. p.

[19] Illés József. Öröklés a női vagyonban (Különlenyomat a Nagy Ferenc-emlékkönyvből), Budapest, 1906. 4. p.

mellett a váradi káptalannak az az 1342. május 1-jén kelt levele is, amit az Ákos nembeli Mihály fia Nagy Ákos halál esetére szóló rendelkezéséről vettek fel. Mihály fia Ákos két fiával, Dénessel és Lászlóval együtt állt a levéladók elé, ahol jelen volt Ákos veje, Zywlyi [Sülyi] Lőrinc fia János is. Ákos fiainak belegyezésével a Szolnok megyei Ákosmonostora, a Pest megyei Gyos és az Esztergom megyei Ákospalotája nevű, illetve minden más birtoka negyed részét leányának, Ilonának hagyta. Ez a végrendeltben megjelölt *„recta quarta pars"* nem volt más, mint az Ilonát megillető leánynegyed, egészen pontosan ennek részét képezte feltétlenül a törvényes *quarta puellaris*. Ákos leányára és vejére, illetve örököseikre *„mint valóságos tulajdonosokra és törvényes birtokosokra"* hagyta birtokai negyedét mégpedig azzal a kikötéssel, István részéről pedig azzal a kötelezettségvállalással, hogy beteg lévén, ellenszolgáltatásul veje *„ápolja, gondozza és támogassa, amíg él, ruhával és élelemmel, jóakarattal kedvére téve a szükségeseket"*. Ezzel együtt azt is rögzítették, *„hogy ha megesnék, hogy leánya* […] *örökösök vigasza nélkül távozna, akkor az előbb mondott, Ákos által már kiadott birtokbeli negyed rész, miután kipróbált férfiak megelőző becsűjével Jánosnak a kiadásokat, amiket megjegyzett Ákosra fordít életében, értékének megfelelően előbb megfizették, Ákos e fiainak és nemzetségüknek jogába és tulajdonába szálljon, miképp korábban birtokolták"*.[20]

Az örökhagyó apa a szokásjog szerint rendelkezett, és arra az esetre, ha leánya házasságából örökös nem születnék, a jog rendjének megfelelően állapította meg a háramlást fiaira, pontosabban törvényes örököseire, és ezek örököseire. Fontos azt is megjegyezni, hogy az örökhagyó nemegyszer avégre tett végrendeltet, hogy a későbbi vitákat elkerülje örökösei, illetve örökrészre jogosult leszármazói között, vagyis a szokást követve voltaképpen csak kijelölte a törvényesen járó részeket.[21] Lehetséges tehát, hogy ez késztette végrendelkezésre örökhagyót ebben az esetben is. Ugyanakkor Mihály fia Nagy Ákos birtokainak eredetéről nem nyilatkozott. Okkal feltehető, hogy valamennyi említett és általánosságban megjelölt birtoka ősi volt. Ugyanakkor azt sem lehet kizárni, hogy Ákos szerzeményeiből, még-

[20] Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső: A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának Okmánytára II., Budapest, 1872. 14. p.

[21] Somogyi Ferenc: Végrendelkezés nemesi magánjogunk szerint 1000-től 1715-ig, Pécs, 1937.; Béli Gábor: A vagyonmegosztás különös módja az Árpádkorban. In: Kokovai Szabina, Pohánka Éva (szerk.): Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére, Pécs, 2009. 41-45. p.

pedig szabad rendelkezésű javaiból is juttatott. A negyed kiadása szempontjából ennek semmi jelentősége nem volt, minthogy az az atyai öröklött ingatlan javakat terhelte, és azokból nyilván ki is adta a lánynak járó részt, az viszont, hogy a halál esetére szóló rendelkezés szerzeményekre, akár csak azok negyed részére is kiterjedt, az atya szabad rendelkezési jogából adódóan belátásától függött, ahogy az is, hogy a szerzett birtokok juttatásakor feltételhez kötötte a leány rendelkezését, és meghatározta azokban az öröklöttek módján az öröklés rendjét. Ezzel együtt a *quarta* természetbeni kiadásának hátterében egy fontos ok is meghúzódott, mégpedig a betegségben szenvedő Ákos ápolása, ami viszont arra enged következtetni, hogy sem örökhagyónak, sem fiainak nem volt elegendő készpénze, hiszen Ákos önfenntartása végett vagyoni támogatásra szorult.[22] Voltaképpen a vő, Lőrinc fia János arra az esetre, ha Ilonával kötött házasságukból, annak haláláig örökös nem születik, zálog címén tarthatta birtokában a feleségének törvényes örökrészül adott ingatlanokat költségeinek megtérítéséig.

Werbőczy a leánynegyed meghatározását a már régtől fogva szokásos, a törvényes örökös férfiakat illető megváltás jogára tekintettel határozta meg, ami a nőt az atyai öröklött vagyonból nem „gyökeres" vagy „öröklési jogon" *(non perennali vel haereditaria lege)*, hanem a leszármazás alapján illeti (HK I. 88.), minthogy örökösök alatt csak a férfiakat értették, és a negyed kiadása a testvérek és más örökösök jogának sérelmével nem járhatott (HK I. 17.). A birtoktalannal belegyezéssel házasságot kötő nő esetében a negyed természetbeni kiadásáról Werbőczy az 1435 (március 8.): 18. artikulust citálva emlékezett meg (HK I. 30.).

Werbőczy a kialakult szokásjognak megfelelően a nemes nőt csak a pénzen vásárolt atyai javak esetében tekintette a férfiakkal egyenlő, azaz megfelelő osztályrészekre *(portiones congruentes)* jogosultaknak (HK. I. 7.). Anyjuk után viszont minden megkötés nélkül, fitestvéreikkel egyenlő hányadban örököltek a nők a vásároltakban (HK I. 17.).

2. Nem nemes nő öröklése

Az 1222. évi aranybullában a nő öröklésére vonatkozó szabály megállapítása a királyi szolgák kapcsán nem egyedülálló. Az Árpád-korban néhány más öröklési rendszabás is napvilágot látott. Ezekben ugyancsak felbukkannak nők öröklését érintő rendelkezéselemek. IV. Béla 1243. június 7-én rögzítet-

[22] Holub József 1928. 20. p.

te a szepesei nemesek számára különös jogállásukból fakadó szabadságait, egyebek mellett megjelölve a férfi leszármazó hátrahagyása nélkül elhalt vagyonának örököseit is:

„Ha valaki közülük örökös nélkül halna meg, összes vagyonát, úgy ingóságait, mint ingatlanait örökölje utána leánya, ha volna, vagy özvegye, ha megházasodnak, de azokat ugyanazokra a szolgálatokra fordítsák, amikre az elhunyt volt köteles, aki után örököltek".[23]

A szóban forgó szolgálat nem volt más, mint az, hogy négyen olyanok, akik 8 eke földdel rendelkeznek, egy tisztességesen felfegyverzettet tartoznak a király zászlaja alá küldeni.

Tomaj nembeli Dénes nádor 1239-ben, amikor a fehérvári egyház és Uros, a Szent Márton egyház apátja és konventje közt Bogát, továbbá másik három falu ügyében támadt vitát lezárta, az érintett falvak lakóinak *(villani)* tarozásait is rögzítette, úgy, hogy ezzel együtt megállapította számukra az öröklés követendő rendjét:

„[…] ha megesnék, hogy valaki eme népek közül örökös nélkül távozna, és fivérei vagy közeli rokonai volnának, úgy a föld, mint más dolgok szálljanak kezeikre, ha pedig fivére nem volna, sem közeli rokona, hanem leánya, a földet kivéve, legyen övé a pénznek negyed része".[24]

A várszolgák kötelezettségeinek rendezése alkalmával IV. Béla 1240. április 25-én kelt levelében a győri várhoz tartozó Ság, Nyúl, Tirián és Écs falvakban lakó szőlőművesek *(vinitores)* szabadalmait és szolgálmányait tisztázta, beleértve a mondottak öröklési rendjét is:

„Hasonlóképpen elrendeltük, hogy az, akinek fivére van, örökös nélkül hal meg, ne mondják, hogy nem hagyott hátra örököst, hanem annak fivére fiúként [- - -] legyen örököse, ha pedig nem volna fivére, az elhalt vagyonának fele, ha vannak, feleségére és leányára, vagy leányaira szálljon a törvény szerint, a másik felét pedig kapja meg az ispán. Ha pedig teljességgel gyermek híján volna, az elhalt vagyonának harmad része legyen a feleségé, miként az igazságos és szokásos".[25]

---

23 CD IV/1. 279. p.
24 ÁÚO II. 96. p.
25 CD IV/1. 194. p.

Különös jogállású királyi népek közé számítottak a határőrök *(speculatores)* is. Életviszonyaikról a legbeszédesebb adatokkal V. Istvánnak a Vas megyei őrimagyarósdi határőrök jogait megállapító 1270-ben a bárók tanácsából adott rendszabása szolgál, amiben ugyancsak szerepel egy, főként az őrnagyok visszaéléseinek megfékezése végett adott öröklési rendszabás:

„Hasonlóképpen szigorúan szem előtt tartva elhatároztuk, hogy az örökös nélkül elhaltak javait, ha vannak fivérek, se az ispán, se az őrnagy ne használhassák, el ne vehessék, vissza ne tarthassák, hanem szálljon minden az elhaltak fivéreinek jogára, egy dolgon kívül, amit, kivéve a szolgákat és szolganőket, az ingókból az őrnagy elvesz, ha pedig fivérek vagy fivér nem volnának, az elhalt javainak fele szálljon az őrnagyok jogára, a maradék fél pedig, ha vannak, a leány vagy leányok és a feleség jogára, ha pedig megesnék, hogy az elhaltnak leánya vagy leányai nem volnának, akkor a javak harmad része a feleségé legyen, két rész pedig az őrnagyra szálljon".[26]

A XIII. század végén még egészen sokféle kondíciójú szolgáló népelemek szolgálatukból következő joghelyzetük szerint különös jogokkal éltek, illetve élhettek. A XIV. század folyamán számos kondíció eltűnt az egységesülő jobbágyság kialakulásának következtében. A különféle szolgálattevő elemek azokat a sajátos jogosítványokat, amik részint királyi rendszabásokon alapultak, elveszítették, és termelőtevékenységre kényszerült, dologi jogi lekötelezettekként új, jobban mondva a gazdálkodáshoz rendelkezésükre bocsátott föld művelése fejében teljesítendő pénz és terménszolgáltatási terhek teljesítésével tartozókká váltak. Életviszonyaik közös jellemzője, hogy a jobbágyszolgáltatással terhelt földnek (teleknek) birtokában lévén, rendelkezésük csak az azon folytatott gazdálkodási tevékenységből származó ingóságokra terjedt ki. A gazdálkodás alapját biztosító föld felől sajátos lekötelezetti mivoltukból folyóan nem rendelkezhettek, és abban voltaképpen nem is örökölhettek. Utódaik a birtoklásnak csak folytatói voltak, akiknek, miképp jogelődüknek, csak arra volt joguk, hogy jobbágyszolgáltatásaikat teljesítve a földesúr engedélyével felmondják lekötelezési jogviszonyukat, és elköltözve, jobbágyként másnak a földjén teljesítsék a föld használatáért elvárt szolgáltatásokat, hacsak nem szereztek gazdálkodási tevékenységük hasznából szabad ingatlantulajdont. A jobbágy, a Tripartitum szóhasználatával, *rusticus* öröklési joga végső soron a különféle XIII. századi szolgáló

[26] HO VIII. 127. p.

népek öröklési rendjére vezet vissza. A Tripartitumig egységes, helyesebben szokásos közös elemeket összegző rendszabások nem születtek.

A Hármaskönyvnek a jobbágyok öröklését érintő rendelkezései, mint ahogy a jogkönyv más intézményei is, a bevett szokásjogon alapultak. A vonatkozó rendelkezések, ahogy ezt a szerkesztő is megjegyezte, azonban nem tekinthetők általános érvényűnek a jobbágyok vagyoni jogaira kialakult különféle szokások érvényesülésére tekintettel, azt is megjegyezve, hogy a jobbágy után, aki csak haszonbérlője a földesúri földnek, örökösének tényleges öröklési joga nem volt: *„nil juris habet, sed totius terrae proprietas ad dominum terrestrem spectat et pertinet"*, esetében az öröklés pusztán *de facto* jogutódlásnak tekinthető (HK III. 30). Következésképpen a jobbágytelekre nézve csak a belső, az atya és leszármazói viszonyában lehet „öröklésről" beszélni. Ezzel együtt a leányörökös férfival egyenlő osztályrésze elismerést nyert (HK III. 29.).

A nem nemes, szorosabban a jobbágy nő atyja öröklött, azaz örökléssel szerzett, vagyis ősi javaiból és a szerzettekből egyaránt részesült. Ősinek voltaképpen azok az ingók számítottak, amit atyja felmenőjétől öröklés útján szerzett. Ingatlanon nem nemes, ide nem értve a szabad város joghatósága alá tartozókat és ingatlanaikat, tulajdont *de jure* már nem szerezhetett a XVI. század elejétől (HK I. 4.). Hogy kit tekintettek nemesnek, arról már I. Mátyásnak az adóreformról szóló 1467. évi dekrétuma pontos meghatározást adott, amivel a kamarahasznot és a harmincadvámot eltörölve bevezette a királyi kincstár adóját *(tributum fisci regalis)*, valamint a koronavámot *(vectigal corone)*: *„Az ország nemesei alatt kell pedig érteni azokat, akik az igazi nemességet a királyoktól bírják vagy az efféle nemesség privilégiumával rendelkeznek, éljenek az ilyenek akár királyi lekötelezés, akár egyházakéi, akár bárki másnak joghatósága alatt"* (1467: 1.).[27]

Azzal, hogy a XVI. századtól a jobbágyszolgáltatással nem terhelt szabad ingatlantulajdon szerzését csak nemes esetében ismerték el, a jobbágy e vonatkozásban szerzésképtelenné vált. Ez az *incapacitas* tehát abból következett, hogy a jobbágynak nem volt nemessége, jobbágyi lekötelezettsége abban, hogy *homo possessionatus*szá váljon, mit korábban, nem jelentett volna önmagában akadályt, viszont a formális nemesség hiánya a nemesi tulajdont kizárta számára.

[27] (DRH II.) 165. p.

A Hármaskönyvben rögzített, a nők törvényes öröklésére vonatkozó rendelkezések alapján megállapítható, hogy a nő családi helyzete és jogállása alapján törvényes örökségként alapvetően pénzre vagy ingókra számíthatott. A nemes nő joghelyzeténél fogva ingatlanban is örökölhetett, de törvényes negyedét jog szerint megválthatták, attól a kivételtől eltekintve, hogy ha férfi rokonai engedélyéből birtoktalannal házasodott, ami a XV. század végétől egyaránt feltételezhetett nemes és nem nemes férjet. Szerzett ingatlanban, ha az nem adományos jószág volt, örökhagyó atyja után fitestvéreivel egy sorban örökölhetett, de atyja ebből halál esetére szóló rendelkezésével kizárhatta. Adományos ingatlanban pedig csak kivételesen lehetett jogosult, ha a király *utriusque sexus* örökösökre állapította meg abban az öröklést.

A nemes nők tényleges öröklési viszonyainak megítéléshez fontos azt is megjegyezni, hogy a Tripartitum országgyűlésen történt bemutatásának időszakára a nemesség túlnyomó nagy része jobbágyporta felett nem rendelkező, „nem földesúr" kisnemes volt. A tulajdoni hányad szerint illető birtokrészeket legtöbbnyire nem lehetett már tovább osztani. Ekként, ahogyan a porciókkal rendelkező örökhagyó halálával az osztály is ténylegesen ellehetetlenült, a nőnek járó rész természetbeni kiadása már szóba sem jöhetett. A Hármakönyvben összegzett nemesi tulajdonra vonatkozó rendelkezések a birtokos nemesek számára jelentettek ténylegesen gyakorolható jogokat. A voltaképpen szabad paraszttá lett kisnemesek számára a tulajdon felőli rendelkezés kiürült élők közt és halál esetére egyaránt, csak a birtoklás, illetve együttbirtoklás joga maradt meg.

Talár vagy díszmagyar? Adalékok a bírói uniformis történetéhez

BÓDINÉ DR. BELIZNAI KINGA

„A ruha: az igazságszolgáltatás külső alakja, az államok egyéni sajátságához simul s az igazság szabómestere olvashat a ruháról: mi lakik abban, akit takar, minő az állam aki varratja, művelt-e, szabad-e, nemzeti jellegű, demokratikus-e." – írta dr. Mandel Zoltán ügyvéd 1912-ben.[1]

1. A bírói talár Európában

Európában a bírák hivatali öltözéke kezdetben nem volt egységes, ruházatukból következtetni lehetett rangjukra és tanultságukra is. Hivatali teendőiket általában hosszú köpenyben (palástban) látták el, amelyet derekukon övvel fogtak át, és fejükön a köpennyel egyező színű föveget viseltek. A bírói viselet színe a középkorban halványsárga, majd vörös volt. A XIII. századi Németországban a saját grófsága területén ítélkező gróf testhez simuló sárga köpenyt öltött magára, amelyet egy sárga és vörös szalagokkal díszített föveg egészített ki.[2] Kölnben 1476-

1. Bírósági jelenet (Berner Twingherrenstreit, 1470) (Berner Chronik von Diebold Schilling) http://www.in-nova-corpora.ch/bilder/rat/bernerschilling_gericht.JPG [2014. szeptember 30.]

[1] Dr. Mandel Zoltán: Jegyzetek a francia igazságszolgáltatás köréből. Ünnepélyesség, nyilvánosság, egyenlőség a törvény előtt, Jogtudományi Közlöny, 1912. június 21., 47. évf., 25. szám, 219. p.

[2] Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, HRG (szerk. Werkmüller, Dieter), IV. kötet, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1990. 1044. p.

ban a városi bíró térdig érő, hosszú, gombos köpenyt (tabbertz) és a térd alá érő ujjatlan pelerint (heucke) viselt.[3]

A francia eredetű talár, amely hosszú ujjú, sálgallérral díszített földig érő köpeny volt, a középkorban a papok (reverenda), a bírák és az ügyvédek öltözékeként jött divatba. A párizsi parlament (az akkori legfőbb bírói fórum) bírái (gens de robe longe) az udvari divatot utánozva hosszú köntöst kezdtek el viselni. A késő középkorban – tanultságukat szimbolizálva – már valamennyi jogvégzett személy talárt hordott. A XV. századtól kezdődően a talár anyaga, színe, minősége és díszítése alapján különböztették meg egymástól a különböző rangú bírákat. A talár színe jórészt fekete volt, de a pallosjoggal rendelkező városok bírái skarlátvörös talárban ítélkeztek. Egyes területeken a fekete talárt – spanyol módra – fehér nyakfodor egészítette ki.[4] A spanyol ihletésű fekete posztóruha viselése Európa-szerte a XVI. században vált divattá a főrangú körökben. A pompás, színes ruhadarabok helyét átvette a spanyol mértékletesség, a sötét színű anyagok, a nagyon magas gallér kis fodorral szegve. Bár a XVII. században már a francia viseletet kedvelik, Spanyolország az utolsó, amelyik befogadja a színes selymeket és a könnyed szabású öltözékeket. Az új divat sokáig kívül maradt IV. Fülöp udvarán, aki idegent csak akkor fogadott, ha az előírásos „fekete öltönyben" jelent meg.[5] A spanyol Királyi Bíróság bírái a század vége felé már hosszú, zárt, bíborszínű talárt viseltek, elöl bársonycsíkokkal. Az alsóbb bíróságok elnökei sárga, palástszerű palliumot hordtak.[6]

Hagyományokban és szimbólumokban bővelkedik az angol bírói öltözék is. A kora középkorban még nem voltak szigorú szabályok arra nézve, hogy a bírói viselet milyen színű legyen, és, hogy milyen anyagból készüljön. A szokás mindössze annyi volt, hogy a bírák télen prémmel bélelt, míg nyáron tafotából készült köpenyt öltöttek magukra. A XV. század elejére a téli öltözék színe a lila lett, nyáron zöldet, ünnepélyes alkalmakkor pedig vöröset viseltek. A ruhaanyagot hagyományosan az uralkodó adományozta a bíráknak.

---

3 Arlinghaus, Franz-Josef: Gesten, Kleidung und die Etablierung von Diskursräumen im städtischen Gerichtswesen (1350–1650), in: Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit (hrsg. Burkhardt, Johannes – Werkstetter, Christiane), München, 2005. R. Oldenbourg Verlag, 2005. 472. p.

4 HRG IV. kötet, 1093. p.

5 Braudel, Fernand: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV-XVIII. század (A mindennapi élet struktúrái), Budapest, Gondolat Kiadó, 1985. 320-321. p.

6 Kengyel Miklós: Perkultúra – A bíróságok világa, a világ bíróságai, Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2010. 252. p.

2. Doctor Juris (Velence, 1560 körül. http://codicon.digitale-sammlungen.de/-1bsb00010526_00033.jpg [2014. október 1.]

1635-ben a Bírói Szabályzat (Judges' Rules) gondos iránymutatást adott a bírák öltözékére vonatkozóan, újdonságot azonban nem hozott, pusztán a XVII. századra kialakult gyakorlatot foglalta össze. A Westminster Hall[7] bírói az ülésszakok idején fekete vagy ibolyaszínű talárt viseltek, amelyhez ugyanolyan színű pelerint és csuklyát vettek fel. A fejükre lenből készült főkötőt, bársony, kerek papi sapkát, a tetejére pedig még egy négyszögletes sapkát is tettek. Ünnepélyes alkalmakkor skarlátvörös talárt vettek fel, az évszaktól függően selyem- vagy hermelinszegéllyel.[8]

A bírói tekintélyt és méltóságot megtestesítő paróka viselése francia hatásra[9] terjedt el II. Károly uralkodása idején (1660-1685). A XVIII. század elejéig a parókákat fekete lószőrből készítették, amelyek állandó ápolást, parfümözést és rizsporozást igényeltek. A kenőcsök és a porozás a drága bírói öltözékek anyagát erősen kikezdték, így a rövid parókák végét egy kis fekete zacskóba („rosette" vagy „dress bag") kötötték. Az állandó ápolást megunván 1822-ben Humphrey Ravenscroft szabadalmaztatta a fehér lószőrből készült bodorított törvényszéki parókát, amelyet nem kellett göndöríteni, bodorítani és rizsporozni.[10]

A bírói öltözék korszerűsítésének köszönhetően Angliában és Walesben 2008. október 1-jétől a polgári és családjogi bírák már nem viselik az ódi-

---

7 A High Court elődje (1873/75. Judicature Acts)

8 Kengyel Miklós 2010. 252-253. p.

9 A francia XIV. Lajos hajbetegsége miatt volt kénytelen parókát viselni, természetes, hogy udvari embert el sem lehetett volna képzelni paróka nélkül. A divat így tulajdonképpen a testi hiba elpalástolásából született meg. Ráth-Végh István: Királyok divatjától a divatkirályokig, in: Öltözködés és divat (szerk. Hatvany Lili), Budapest, Pesti Napló Rt. – Az Est Lapkiadó Rt. – Magyarország Napilap Rt., 1936. 50. p.

10 http://legal.edeandravenscroft.co.uk/EvolutionOfLegalDress.aspx [2014. november 17.]

vatúnak titulált parókát. 1868-ban elsőként Sir Robert Collier szorgalmazta a parókaviselés megszüntetését. Hasonló reformgondolatok a XX. század elején is felbukkantak, habár az angol közjog szerint *„nem lehet jó és igazságos az az ítélet, amelyet kopaszon vagy széken ülve hoznak”*.[11] A Londonban szokatlan rekkenő hőség azonban többször felforgatta a hagyományokat, például 1934 nyarán, amikor egy bíró – tárgyalás közben – levette parókáját, és *„végre megtörülte gyöngyöző homlokát”*.[12]

3. Angol bírák hivatali pompában (London, 2010) http://www.dailymail.co.uk/debate/article-1263201/MAIL-COMMENT-Europe-control-courts.html [2014. október 3.]

Németországban, 1849 januárjában[13] a bírák, az ügyészek, a bírósági fogalmazók és az ügyvédek számára is kötelezővé vált a gyapjúból készült, bő ujjú, hosszú fekete köpeny viselése, amely fehér nyakkendővel és fekete barettel kiegészülve tette teljessé a hivatali öltözéket. A talárt a bíró rangjától függően egy vagy két arany, illetve ezüst zsinór díszítette.

2. A bírói talár megjelenése Magyarországon

Az 1912:54. tc.[14] 104. §-a felhatalmazta az igazságügy-minisztert, hogy *„a biróságnál meghatározott öltöny viselését rendelettel megállapitsa”*. A bírók korábban nem viseltek egységes hivatali öltözéket Magyarországon. Bíráink 1849 előtt nemzeti öltözetben ültek széket, a rendi korszakban a megyei törvényszéken mindössze nemesi kardjukat kötötték fel, amely sokkal inkább a nemesség jelvényeként jelent meg, és nem ítélkezési szimbólumként.[15]

---

[11] Paróka nélkül, Népszava, 1934. július 7., 62. évf., 150. szám, 7. p.

[12] Uo.

[13] Rechtsverordnung des Preußischen Justizministeriums vom 2. und 3. Januar 1849.

[14] A polgári perrendtartásról szóló 1911:1. tc. életbeléptetéséről szóló törvény

[15] Az igazságszolgáltatás és a kard összefüggése mindazonáltal vitathatatlan, gondoljunk a Justitia kezében tartott kardra, amely az ítélkezésre, elsősorban a bíró büntető hatalmára utal.

A törvény indoklása szerint: *„Megfelelő bírói öltöny behozatala iránt többször merült fel óhajtás. Bizonyos az, hogy sem az igazságszolgáltatás méltóságának, sem a bíróság tekintélyének nem válik előnyére, ha a bíróság vagy ügyészség tagjai rikító színű, vagy egyébként feltűnő ruhában teljesítik a közönség előtt hivatásukat, azért lehetővé teszi a javaslat a bírói öltönynek rendeleti úton szabályozását. Sem egyenruhára, sem a külföldi bíróságoknál elfogadott talárra nem gondol itt a javaslat, hanem oly öltönyt tart szem előtt, amely a bíróságok magyar jellege és működésüknek komolysága mellett a kényelmi szempontoknak is megfelel."*[16]

1869 és 1912 között számtalan lelkes és kevésbé lelkes vélemény kapott hangot a bírói egyenruhát illetően a napi sajtóban, a jogi szaklapokban, a jogászok és jogtudósok körében. A bírói öltözék egységesítésének hívei a bírói tekintély szimbólumaként hirdették az uniformis bevezetését, és számosan voltak azok is, akik szerint a bírói állással együtt járó tekintély fenntartása és megőrzése a bíró egyéni tulajdonságaitól, képzettségétől, tudásától és igazságérzetétől, nem pedig egyenruhájától függ.

1869 nyarán az újjászervezett Kúria Semmítőszékének alakuló tanácskozmányán részt vevőket komolyan foglalkoztatta a nyilvános üléseken viselendő öltözet kérdése. A bírák végül egyetértettek abban, hogy a nyilvános üléseken *„magyar felső öltönyben és karddal tartoznak megjelenni"*.[17] A bírói és az ügyvédi egyenruha kérdése *„tíz évi átlagos időközökben"* felbukkan az újságokban, *„innen is, onnan is hozzászólnak, jobbról-balra megvitatják, hogy azután elaludjon – a legközelebbi feltámadásig"*. Az elsők közt értekezett bírók és ügyvédek uniformisáról egy ügyvédgyűlésen Győri Elek[18], aki *„a jogot védő és jogot szolgáltató férfiak egyenruhájául"* a nemzeti ruhát javasolta. A terv azonban terv maradt, többek között azért, mert a bírók és az ügyvédek között is szép számmal akadtak *„kövér és jól táplált bácsik, akik terjedelmes pocakjukat nem igen akarták beszorítani a szűk és fiatalembernek való magyarruhába. A szűk nadrág, csizma, atilla vagy zeke nem való koros, beteg embernek, azonkívül mindig egy órai toilettet kellene*

---

[16] Képviselőházi irományok, 1910. XI. kötet, 280-347., XXXI-XXXVII. szám, Irományszámok 1910. 330, 325. p.

[17] Máthé Gábor: A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 99. p.

[18] Győri Elek (Győr, 1841. május 1. – Budapest, 1902. február 6.) jogi doktor, ügyvéd, országgyűlési képviselő. A budapesti ügyvédi kamarának ügyésze, majd elnöke (1893–1901) lett. 1873-ban az igazságügy-miniszter megbízta a magánjogi törvénykönyv általános részének kidolgozásával.

tárgyalás előtt és után csinálni […] Nem is szólva a nyári nagy melegekről, amikor valóságos kín a magyaros ruha viselése."[19]

1885 elején az Ügyvédek Lapja éles kritikával írt e kérdésről: *„Az apró bürokratikus ügyekkel foglalkozni szeretés untalan tárgyat keres magának a* [Pauler Tivadar igazságügyi] *miniszter irodájában s mert a tabelláris kimutatások készítése, a rubrika-csinálás gondja a nyujthatóság legszélsőbb határáig ki van már terjesztve: fel kellett találni egy olyan aprólékos munkát, mely a minisztériumot egy időre ismét elfoglalja s az igazságügyi szolgálat, törvényalkotás, reformok köréből egy időre elvonja. Ez a magyar birói kar uniformirozása."* A cikk írója szerint *„csirájában kell elfojtani az ily czéltalan, hazai tradiczióinkkal teljesen ellenkező s költségessége miatt ártalmas szándékot."*

Az egyenruha, mint megkülönböztető jelvény alkalmazását célszerűnek tartották a pénzügyi és vámőrségnél, a postánál és a távirdánál, a vasutaknál és a csendőrségnél, ahol a szolgálatot teljesítők nap mint nap *„nagy emberforgalommal keverednek össze s a szolgálat hivatalos épületen kívül is kiterjed [...] De e szempontok a bíróságok tagjaira épen nem alkalmazhatók. Az emberforgalom ez épületekben soha sem akkora, hogy a felek nem találhatnák meg a birót, a kit keresnek."*

Ugyanakkor a bírósági tárgyalások komolyságának és ünnepélyességének megőrzése érdekében elengedhetetlen, hogy a bírák (és a vád és a védelem képviselői) *„a szabad polgári öltözködés formáival ne éljenek visszsza a jó ízlés rovására. Bizonynyal fonák, bizarr látvány, ha a t. törvényszék tagjai: ügyész, jegyző, ügyvéd mindenféle szinű, minőségű szedett-vedett ruhákban, mint megannyi tarka genre-alakok jelennek meg. Itt lakk-czipő, ott sarkantyús csizma, szürke kabát, zsinóros bekecs, koczkás paletot és bakafántos nadrág, piros nyakkendő ne tegyék ilyenkor a bíróság fórumát vegyes társasághoz, etnográfiai gyűjteményhez hasonlóvá."*[20]

A bírói egyenruha szükségességéről győzi meg az olvasót a következő anekdotaszerű jelenet, amely a budapesti IV-X. kerületi járásbíróságon történt. A bíró *„Egy kis helyet kérek!"* felkiáltással lépett ki szobája ajtaján a várakozó felekkel teli előszobába. A következő válasz érkezett kérésére: *„Ne lökdössön az úr, ha nekünk nincs helyünk, akkor magának sem kell kényelem. Menjen félre az úr, úgy mint a többiek!"* A bíró természetesen nem szólt, csak azon töprenghetett, hogy ilyen párbeszédre nem kerülhetett volna

[19] (d.): Ügyvédi és birói uniformis, Pesti Hírlap, 1912. augusztus 7., 34. évf., 186. szám, 6. p.
[20] Biráink egyenruhában, Ügyvédek Lapja, 1885. február 21., 2. évf., 48. szám, 1-2. p.

sor, ha bírói öltönyéről mindenki felismerte volna őt már első látásra.[21]

Székács Ferenc a budapesti királyi törvényszék alelnöke 1889-ben a talár mellett érvelt: *„Ez megadja a bírónak a papi jelleget, a tudós jellemvonását, eltakarja a test egyenetlenségeit és fölemeli a bíró személyiségét még akkor is, ha benne azon egyéni tulajdonságok, melyek egyeseket mások fölé emelnek, hiányoznának. […] a talár könnyen felölthető, mi alatt bármiként lehet ruházkodni, tehát a bíró hivatalába polgári ruházatában mehet, ott átöltözködnie nem szükséges, csak a talárt ölti fel."*[22]

Farkas Lajos királyi törvényszéki bíró *„[…] a biró, ügyész és ügyvédnek egymástól eltérő, mondhatnánk fantasztikus, néha harlequin, néha meg pepitába átjátszó, a turfon és bizonyos salonokban talán ízléses, de a bírósági szentélyben méltán visszataszító ruházkodásától justitiánk tekintélyének sülyedését"* akarta megkímélni. *„[…] ily exotikus öltözködési módnak kiküszöbölésére hova-előbb meg kell tenni a kezdeményező lépéseket. […] még óhajtandóbb lenne, ha a bíróságok termeiben a fekete, ugynevezett salonöltözet, vagyis fekete hosszú kabát és ugyanily színű nadrágnak viselése emelkedne gyakorlattá. Csakhogy ezen kívánalomhoz jogos igényt akkor támaszthatunk, […] ha a birói javadalmazásnak sürgetett s immár elodázhatlan emelése életbe lép. Ily megfelelő emelés nélkül vajmi nehéz lenne a kizárólag birói fizetésére utalt s még hozzá több gyermekkel is megáldott bírót arra akarni szorítani, hogy a hivatali állás fenségének megóvása érdekében egy külön, csupán a hivatalos élet használatára szolgáló díszes salonöltözettel is lássa el magát."*[23]

A tárgyalótermek elgondolkodtató színpompájáról tudósított a Jogtudományi Közlöny 1892-ben. A királyi törvényszék egyik ülésén *„az elnök szürke sacco öltönyben, az egyik divatosabb szavazó biró sárga jaquet öltönyben, a másik szavazó biró barna kétsoros kabátban s kék nadrágban ül igazságot. A kir. ügyész sárga-fekete koczkás öltözetben képviseli az állam vádoló hatalmát. Ezt a szinpompát csak a védő fekete kabátja teszi kissé komorabbá."*[24]

Nem éppen parádés öltözködésről számolt be „Severus": *„[…] visszatetsző és a birói tekintélynek infámis módon praejudikál, ha a végtárgyalási*

---

[21] Irtások 72., A bírói egyenruha, Jogtudományi Közlöny, 1888. augusztus 10., 23. évf., 33. szám, 276. p.

[22] Székács Ferenc: A bírák egyenruházata kérdéséhez, Ügyvédek Lapja, 1889. december 21., 6. évf., 51. szám, 3. p.

[23] Farkas Lajos: A bírói egyenruha kérdéséhez, Jogtudományi Közlöny, 1890. március 21., 25. évf., 12. szám, 91. p.

[24] Szakolczai Árpád: „Minima", Jogtudományi Közlöny, 1892. szeptember 23., 27. évf., 39. szám, 310. p.

elnök pepita kabátban állit be a végtárgyaló-terembe, a szavazóbirák pedig esetleg tintapecsétes nanking kabátban assistálnak, mig a vádlott […] Keiserrokkban vagy pláne frakkban foglal helyet.

Még visszatetszőbb, ha a biró tintapecsétekben éppen nem szűkölködő fehér kitliben és komot sapkában tárgyal […].”[25]

Dr. Páyer Imre budapesti ügyvéd így vélekedett a talárviselésről: *„[…] legkevesebb, a mit megkívánhatunk, az, hogy a nyilvánosan tartott tárgyalásokon az igazságszolgáltatás tényezői fekete ruhában jelenjenek meg. Ezt parancsolja a jó izlés és a hely szentsége és komolysága. […] ideálom a nemzeti öltözet, mert ünnepélyesebb ruhát nem ismerek. Csak a mennyiben a nemzeti öltözetnek kivitele nehézséggel járna, első sorba helyezem a talárt, másod sorba a szalon-öltözetet. Főelvem […], hogy a birói, ügyvédi és ügyészi kar teljesen egyforma öltözetet használjon, legfeljebb oly kismérvű eltérés legyen az öltözékekben, a mely a különböző karokhoz való tartozást jelzi.*

A talár előnyei, hogy a legdíszesebb ruhadarabok egyike. Papos jelleget kölcsönöz. Eltakarja a test egyenetlenségeit, fogyatkozásait, az ízléstelen és szerény öltözetet. Könnyen kezelhető, olcsó és sokáig eltart. Igen alkalmas a rangkülönbség feltüntetésére, nincs alávetve a divat szeszélyének. Az alsó fokozatokon lehetne fekete, a curiai bíráknál bíbor.”[26]

A képviselőház üléstermében 1896. szeptember 11-én a bűnvádi perrendtartás tervezetének vitájához hozzászóló Visontai Soma[27] sürgette az egységes bírói öltözék bevezetését. *„Mint méltóztatik tudni, az egész czivilizált világban, nemcsak Nyugat-Európában, de a keleti államokban is, ott, hol nyilvános szóbeli tárgyalás folyik, a birák dignitása, a közreműködő ügyvédek fontos missziója, a külső ruházatban is kifejezésre jut. […] tény az […], hogy a végtárgyalás alkalmával […] a bírák és ügyvédek szürke utczai ruhában jelennek meg, a mi az eljárás ünnepélyességének […] épen nem válik előnyére. […] csak azt vagyok bátor a t. igazságügy-miniszter úrnak* [Erdély Sándor] *figyelmébe ajánlani, hogy a mennyiben ezt a maga részéről is elfogadja, leg-*

---

[25] Severus [Farkas Gábor, királyi táblai tanácselnök]: Az uniformis, A jog, 1897. január 17., 16. évf., 3. szám, 18. p.

[26] Dr. Páyer Imre: Külsőségek a jogszolgáltatásban, Jogtudományi Közlöny, 1895. május 3., 30. évf., 18. szám, 142-143. p.

[27] Visontai Soma (Gyöngyös, 1854. november 19. – Budapest, 1925. szeptember 22.) már a budapesti jogi kar hallgatójaként közgazdasági cikkeket írt, a Vasút című lap alapítója és szerkesztője volt. A joggyakorlatot szülővárosában kezdte meg a bíróságon, 1882-től, az ügyvédi oklevél megszerzésétől kezdődően Budapesten élt. Az ügyvédi munka mellett hírlapírással is foglalkozott. Újvidék, majd Gyöngyös országgyűlési képviselője volt.

alább az életbeléptetési törvénynél, például egy abba felveendő szakasz által […] méltóztassék talán arra is gondot fordítani, hogy ha nem is úgy mint, a hogy Ausztriában látjuk, […] a hol uniformisban jelennek meg, és ha talán nem is a talár behozatalával, a mi Nyugat Európában és egyebütt el van fogadva, de hagyományainknak szintén nem felel meg, hanem legalább nemzeti viseletünknek a törvényszéki nyilvános tárgyalásokhoz mérten átalakított egyik vagy másik robejának úgy a bírák, valamint a nyilvános tárgyalásokon közreműködő minden faktorra: a királyi ügyészre és a védőre is kötelezővé tételével oldja meg ezt a kérdést. Ez ugyan csak külsőség, de példák bizonyítják, hogy ebben a külsőségben […] van valami, a mi a kellő méltóságra ébreszti a közreműködőket."[28]

Ausztriában az 1897. augusztus 9-én kibocsátott igazságügyi miniszteri rendelet (Verordnung RGBl. Nr. 187/1897) tette kötelezővé a hivatali öltözék viselését. Eszerint 1898. január 1-jétől minden bírónak és ügyésznek, valamint laikus szakbírói ülnöknek a bírósági tárgyalásokon és az eskütétel (kivéve a tanúk és a szakértők eskütétele) alkalmával a fekete talárból és barettből álló hivatali öltözéket kellett viselnie. A „dúsan redőzött" és elöl begombolható, bokáig érő talárt könnyű gyapjúszövetből készítették. A nyakkivágást ibolyaszínű bársonyból varrták, a talár ujját fekete-ibolyaszínű selyemcsíkok díszítették. Az öltözéket fekete, fényes selyemből varrt, csokoralakú nyakkendő és fehér ing egészítette ki. A rendelet pontosan meghatározta, hogy hány darab, mekkora és milyen gombok kerüljenek a talárra, és hogy hol helyezkedjen el az öltözék zsebe. A barettet ítélethirdetéskor és eskütételnél kellett viselni. A talár nyakán és a baretten hatféle rangjelzést alkalmaztak. A Legfőbb Ítélőszék, az Oberster Gerichtshof elnökének talárját például még egy 12 cm széles, hermelinből[29] készült gallér is díszítette, barettjére pedig ibolyaszínű bársonysáv került, a másodelnök öltözete pedig mindössze annyiban különbözött ettől, hogy az ő hivatali köpenyére 6 cm széles hermelingallért varrtak. Az ügyészek rangbeli megkülönböztetésére három kategóriát alkalmaztak. A Generalprocurator tagjainak talárjáról hiányzott a hermelingallér, az öl-

[28] Képviselőházi napló, 1892. XXXIV. kötet (1896. szeptember 3.–október 3.), Ülésnapok 1892-652, 134-135. p.

[29] A hermelin a hatalom és a tekintély szimbóluma. A hermelinből készült vagy hermelinnel bélelt palást vagy köpeny viselése a királyok és fejedelmek, valamint a nemesi családok előjoga volt. Hermelinből készült béléssel és gallérral tanultságuk jeleként készítették a bírák köpenyét, majd talárját.

tözet egyebekben úgy nézett ki, mint az Oberster Gerichtshof elnökének talárja.[30]

„Eljött tehát Magyarország határszélére a talár. Most már nálunk is mind többet fognak foglalkozni e kérdéssel." – adta hírül a Jogtudományi Közlöny 1898 januárjában[31], és valóban, néhány hónappal később neves jogászaink között hosszas vita bontakozott ki arról, hogy milyen legyen a magyar igazságszolgáltató személyzet hivatali öltözete (talár vagy díszmagyar), és hogy ezt csak a bíráknak, vagy pedig az ügyészeknek és az ügyvédeknek is hordaniuk kell-e. A Mikszáth Kálmán által szerkesztett Országos Hírlap hasábjain 1898 júliusában több neves jogtudós fejtette ki véleményét.

Zsitvay Leó[32] a királyi büntetőtörvényszék elnökének érvelése szerint: *„Óvakodjunk a tulzástól, mely a magyar birót mint magyar embert mind délczegnek, lóra termettnek, daliásnak tekinti és reáveti a tetötöl-talpig, feszes ruhát csillogó sujtással. […] gondoljunk a modern magyar emberre, aki nap-nap mellett dolgozik és fárad, aki a sulyos munka terhe alatt nagynehezen egyenesedik ki türhetö délczeg alakká; és gondoljunk arra is, hogy vannak jó biráink, kik testi fogyatkozásaik miatt alig lesznek képesek valamiféle 'diszruhát' tetszetös külsö megjelenéssel viselni. Hátha a birói ruha szabása révén a törvényszéki elnökökböl régimódu huszárezredesek lesznek, akik vetélkedve majd csak a daliás termet után küldik a verbungost."*[33]

Hammersberg Jenő[34] királyi főügyész nem tartotta szükségesnek és ésszerűnek a különleges hivatali öltözet bevezetését: *„Biróságainknak eddig is megvolt s megvan a kellö tekintélyük s nem hiszem, hogy a talár, vagy bármiféle különleges öltözet akár ezt a tekintélyt, akár a biráink itélkezésébe helyezett közbizalmat emelni képes lenne. A biró tekintélyének forrását ne a*

---

30 Ausztriában az ügyvédek, ügyvédjelöltek és védők kötelező hivatali öltözékét - fekete talár és barett – az igazságügy-miniszter 1904. június 17-i rendelete szabályozta (Verordnung RGBl. Nr. 59/1904).

31 A talár, Jogtudományi Közlöny 1898. január 7., 33. évf., 1. szám, 8. p.

32 Zsitvay Leó (Vukovár, 1841. február 16. – Budapest, 1915. május 26.) ügyvéd, királyi ügyész, majd a szombathelyi királyi törvényszék elnöke, 1891-től büntető törvényszéki elnök Budapesten, 1909-től kúriai tanácselnök volt.

33 Talárt a bíráknak, Országos Hírlap, 1898. július 10., 2. évf. 189. szám, 4. p. http://epa.oszk.hu/00200/00242/00231/pdf/00231.pdf [2014. december 5.]

34 Hammersberg Jenő (Kassa, 1854. március 14. – 1918. február 20.) ügyvéd, majd bíró Kassán, 1872 és 1878 között országgyűlési képviselő, 1883-től budapesti királyi ítélőtáblai bíró, 1891-től kúriai bíró, 1896 és 1899 között budapesti főügyész, 1899-től az 1896:33. tc. alapján kinevezett első koronaügyész volt.

ruházatában, ne külsőségekben, hanem erkölcsi és szellemi tulajdonságaiban, kötelességeinek lelkiismeretes teljesitésében, viseletének komolyságában, ítéleteinek helyességében keressük."[35]

Márkus Dezső[36] királyi törvényszéki bíró véleménye szerint *„Mivel drágasága okából nem lehet kötelezövé tenni a kifogásolhatatlan szalon-öltönyt, melyet legmegfelelöbbnek és egyszerüsége folytán legelegánsabbnak tartok minden nyilvános müködésre, a javasolt két birói egyenruha közül a talárt választanám, mert ezt czélszerübbnek tartom a következö okokból: A talár olcsó, kényelmes, egyenlösit, elfödi a testi hibákat, amellett komoly és méltóságteljes külsöt biztosit a tárgyalásnak – tudjuk, hogy minden egyenruha imponál. A magyar nemzeti köntös nem czélszerü, mert: drága; szük nadrág, csizma, kard, nem épen kényelmes viselet mindennapra s mivel nem lehet oly kényelmesen a hivatalban felölteni és levetni, mint a talárt, naphosszat ebben a köntösben kellene járni; lehetövé teszi a diszes, diszesebb, legdiszesebb s az egyszerü, egyszerübb és legegyszerübb kivitelt, ékes és nem ékes kardokkal, ami a külsöségek után itélö tömeggel szemben sok […] inkonveniencziára szolgálhatna okul; végül kiemeli a testi hibákat, nem is szólva arról, hogy nem minden, bár ép és egészséges férfiun fest jól a magyar köntös összes járulékaival. Ami pedig a nemzeti jelleget illeti: ne abba helyezzük büszkeségünket, hogy a köntössel adjuk, vagy óvjuk meg nemzeti jellegünket! Az angolok, francziák, belgák, olaszok, németek ugyancsak törödnek nemzeti jellegükkel – mégis mindannyian a talárt fogadták el biráik számára."*[37]

A budapesti ügyvédi kamara ugyancsak szorgalmazta a talár behozatalát 1898-ban. A kamara álláspontja szerint a talár, mint a méltóság és komolyság jelképe a tárgyalás ünnepélyességét emeli, és hathatós módszer *„a most uralkodó ideges tárgyalási hangulat ellen".* Ugyanakkor *„nem ringatjuk […] magunkat abban a csalóka reményben, hogy a talárral, a komolyság külső jelvényeivel a megfelelő komoly belső, a szellem is mintegy varázsütésre uj életre fog kelni, de tény az, hogy a megfelelő szellem ébresztésének ez is egyik jelentékeny tényezője."*[38]

---

[35] Talárt a bíráknak 1898. 4. p.

[36] Márkus Dezső (Paks, 1862. október 13. – 1912. december 3.) 1894-től beosztott bíró volt az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztályán, 1911-től kúriai bíró. A Jogi Szemle és a Corpus Juris Hungarici 1896. évi millenniumi emlékkiadásának, valamint a Magyar Jogi Lexikon (I–VI. kötet, Budapest, 1898–1906) szerkesztője volt.

[37] Talárt a bíráknak 1898. 7. p.

[38] Különfélék – A talár, Jogtudományi Közlöny, 1898. április 1., 13. szám, 164. p.

1908-ban Somlyódy István[39] szegedi járásbíró felkérésére Kabók Imre[40] segédlevéltáros készített két talártervet. Az egyik elképzelés: *„Atilla és fölötte viselhető gallér, amely hasonló a papi-talár-gallérhoz"*, amelyet egy kapocs erősít a nyakhoz. A ruha magyar jellegét a zsinórdíszítés és a gombkötés adta. A gallért különböző hosszúságúra tervezték, karig, félkarig vagy könyökig érő, oldalnyílással, *„mint a mentén szokás, kiegészítve gombkötő munkával és megfelelő zsinórdísszel. A díszítés lehet bogárhátú zsinórzatú, valamint sujtásos is."* Az öltözék színe fekete, *„könnyű és kényelmes, fekete alapin, ripsz és habos-selyem"*. A bírói fokozatok megkülönböztetésére az atilla ujján és oldalnyílásán *„az elsőnél hármas karika dísz lesz lándzsaheggyel, a másodiknál ugyanez két, a harmadiknál pedig három karikával"*. A másik terv sokkal kényelmesebb, gallér nélkül is viselhető, térdig érő bő Zrínyi-mente volt. A ruhát egyszerű szabású, fekete bársonyföveg egészítette volna ki, amelyet a bírónak csak ítélethozatalkor kellett volna a fejére tennie.[41]

A talár bevezetését lelkesen szorgalmazó Somlyódy járásbíró 1912 szeptemberében a bírói tekintélyről értekezett a Pesti Hírlap hasábjain. A bírói uniformisról ekkor úgy vélekedett, hogy a bírók a talárt „nem kívánták", mert *„tapasztalatból tudjuk, hogy a magyar ember az egyenruhát nem szereti. Sőt idegenkedik attól, minden egyenruhásban idegent, parancsolót, elnyomót sejt és lát."* Ám utalt arra is, hogy a bírói kar nem utasította el teljes mértékben a talár bevezetésének *„ébredező reformtörekvését"*. Véleménye szerint a talárnak olyannak kell lennie, amely *„népünk érzés és gondolatvilágába mintegy önként beilleszkedjék, szóval ha már nem magyar ruha lesz is, de legalább magyaros legyen […]"*. A bírák legmegfelelőbb öltözékének kiválasztására azt javasolta, hogy az Igazságügyminisztérium hirdessen *„az amugy sem nagy elfoglaltságu magyar művészek számára nyilvános pályázatot s örömmel fogja látni, hogy milyen találékony a magyar elme és milyen művészi dolgot tud produkálni."*[42]

---

[39] Somlyódy István (Bezdid, 1862 – Szeged, 1923. július) a jogi tanfolyamot Sárospatakon végezte, előbb ügyvédként tevékenykedett, majd bírói pályára lépett. Szikszón, majd Szegeden volt királyi járásbíró. Az Országos Bírói és Ügyészi Testület megalakításának kezdeményezője, majd egyik igazgatója lett. Szépirodalmi és jogi cikkei jelentek meg a Jogban, a Büntetőjog Tárában, a Pesti Naplóban, a Szegedi Naplóban és a Budapesti Hírlapban.

[40] Kabók Imre a magyar zsinórdíszítés és gombkötő munka szakértője volt. Kabók Imre: Magyar zsinórdíszítés (kézirat), 1898.; Györgyi Kálmán: Kabók Imre: Magyar zsinórdíszítés, Magyar Iparművészet, 1899., 2. évf., 4. szám, 161-164. p.

[41] Magyar bírói talár, Pesti Hírlap, 1908. április 16., 30. évf., 93. szám, 16-17. p.

[42] Somlyódy István: A bírói tekintélyről, Pesti Hírlap, 1912. szeptember 13., 34. évf., 217. szám, 21. p.

Az 1912:54. tc.-ben foglalt felhatalmazással élve az Igazságügyminisztérium 1912 szeptemberében pályázatot hirdetett a bírói talár és föveg tervrajzaira. A pályázat intézésére az Országos Magyar Iparművészeti Társulatot kérték fel, a pályamunkákat bíráló bizottságban a Társulat által delegált tagok mellett az igazságügy-miniszter által kijelölt két tag is helyet kapott.

A pályázati kiírás megfelelt az új polgári perrendtartás és az azzal kapcsolatos szervezeti változások életbeléptetésével szükségessé váló új ügyviteli szabályokban foglaltaknak. Az igazságügyi szolgáltatási rendtartás tervezete szerint a bírói egyenruha nélkülözne minden felesleges díszt. A fekete színű szövetből készült és valamennyi szintű bíróságnál egyforma talárt a bírónak (és a jegyzőknek és joggyakornokoknak is) csak a nyilvános tárgyalásokon kell viselnie. A különböző szintű bíróságokon eljáró bírák öltözékét csak a díszként alkalmazott Szent István-i korona különböztetné meg egymástól: *„a zománczozott művű korona"* a járásbíróságnál, a törvényszéknél, az ítélőtáblán és a Kúrián *„más-más színű pajzsalaku alapon nyugodnék"*. A jegyzői talárra nem kerül korona. A tárgyalóteremben az egyenruhát kiegészítő föveget csak ítélethirdetéskor kellett volna a bírónak viselnie.

A talár beszerzésével kapcsolatban a tervezet általános indoklása úgy fogalmazott, hogy *„ajánlatos lesz az egyöntetűség szempontjából azt egy vállalkozóval készíttetni s árát szerződésileg megállapítani. A költségeket mindenki maga viselné s ahhoz az állam csak annyiban járulna hozzá, hogy minden újonnan kinevezett alkalmazottjának, aki talárviselésre kötelezve van, épp ugy mint a katonaságnál az első tiszti kinevezés alkalmával, egy összegben az első beszerzés megkönnyítésére bizonyos átalányösszeget folyósítana."* A talár megújításának, javításának és átalakításának költsége viszont mindenkor az illető alkalmazottat terhelné.[43]

A pályázat kiírás szerint: *„Kívántatik a bírói (ügyészi, jegyzői) talárnak és fövegnek kisméretű színes tervrajza, a bírói jelvénynek természetes nagyságú rajza és a bírói talárral és föveggel szabásban megegyező, de ettől könnyen megkülönböztethető ügyvédi talárnak és fövegnek kisméretű rajza. A pályázó vegye figyelembe, hogy a magyar bírói viselet nem lehet szolgai utánzása valami idegen állam bírói viseletének és hogy feltétlenül megkívántatik annak rendeltetéséhez méltó komolysága és eredeti jellege, végül, hogy a talárnak a polgári öltözetet egészen be kell borítania. Bírói jelvényként legmeg-*

[43] Igazságügyi szolgáltatási rendtartás, Jogtudományi Közlöny, 1912. augusztus 9., 47. évf., 32. szám, 277. p.

felelőbb Szent István koronája, mint a magyar bírói hatalomnak forrása."[44]

A pályázat megjelenését ekként kommentálta a Népszava: *„Most pályázatot hirdetnek arra, hogy milyen legyen a talár meg a föveg? Művészek versenyeznek majd a megfelelő minták teremtése körül. Egyet ajánlunk: a két ruhadarab jellemző elkészítésénél nem szabad hiányoznia a copfnak. A magyar bírót […] csakis így lehet legjobban megismerni és mily boldogság lesz, ha taláros férfiak csuknak be az államfogházba vagy ítélnek kötél általi halálra, mily boldogság!"*[45]

A pályázatot 1913. január 25-én bírálta el a bíráló bizottság, amelynek elnöke Alpár Ignác a Magyar Iparművészeti Társulat alelnöke, tagjai pedig az igazságügy-miniszter által delegált dr. Rickl Gyula miniszteri tanácsos és dr. Marschalko János ítélőtáblai bíró, valamint a Magyar Iparművészeti Társulat által delegált K. Lippich Elek miniszteri tanácsos és Kéméndy Jenő festőművész voltak.

A pályázatra 44 pályamű érkezett. Az 1200 koronás I. díjat Honti Nándor festő, litográfus és grafikusnak[46], az 500 koronás II. díjat Jeney Jenő fes-

---

[44] A részletes pályázati kiírás, „Pályázat bírói öltöny (talár) és föveg tervrajzaira" megjelent a Magyar Iparművészet című folyóiratban, 1912., 15. évf., 6. szám, 236. p.

[45] Legjobb az egyenruházkodás, Népszava, 1912. március 17., 40. évf., 66. szám, 8. p.
A Népszava „Rókatónija" értesülvén a pályázati kiírásról, az élcet nem mellőzve a következő pályázatot „nyújtotta be": *„Miután arra a bizonyos 1200 koronára alulírottnak égető szüksége volna, fölkéri pályázatot meghirdető társulatot, méltóztassék elfogadni az itt benyújtott minta-tervezetet:*
1. A föveg, kérem alássan, olyan legyen, amely határozottan megvédi a bíró és ügyész fejét minden káros és igazságra ártalmas befolyástól. E célból szükséges olyan mesebeli föveg, amely a viselőjét eltünteti a mindenkori többség kormányának a bosszúja elől. A biró és az ügyész az igazság kimondása után rögtön tűnjék el, hogy ezáltal az esetleges áthelyezés teljesen kizárassék. A föveg egyébként olyan is lehet, amely a fejben meglevő esetleges hiányokat teljesen pótolja. Erre való tekintettel megengedhető, hogy némelyik biró, illetve ügyész egynél több föveget viseljen. Idősebb bíráknál és főügyészeknél a fövegnek e célból való viselése a cug elleni védekezésnek minősítendő.
2. A talár, kérem alássan, minél hosszabb legyen. Lehet olyan hosszú is, hogy bizonyos ítéletekből kilógó lólábat elfödje és ama igazságszolgáltatási hiányokat eltakarja, amelyek már régen takaró után kiáltottak. Fő az, hogy egy biró, illetve ügyész se nyújtózzék tovább, mint a talár ér.
Kérem, ezek a rajzok, ezek a minták azok, amiket én a tisztelt Iparművészeti Társulat elé terjesztek. Kérem az 1200 koronát postafordultával."
Rókatóni [Farkas Antal]: Itt a föveg, itt a talár! Avagy kérem a pályadíjat!, Népszava, 1912. szeptember 22., 40. évf., 225. szám, 9. p.

[46] Honti Nándor (Budapest, 1878. április 25. – New York, 1961): 1896–1899 között Münchenben és Nagybányán Hollósy Simon, majd Párizsban a Julian Akadémia növendéke volt. 1903–1906-ig New Yorkban és Philadelphiában élt, majd Budapesten telepedett le. Az Újság c. lap rajzolója volt, emellett plakátokat és életképeket is festett. 1910-ben a Művész-

tőművésznek, a 300 koronás III. díjat pedig Böhm János bélyegtervezőnek ítélték oda. A bíráló bizottság 250-250 koronás díj ellenében megvásárlásra ajánlotta a „Péntek" és „Talár" jeligés pályaműveket is. A nyertes pályaműveket a bizottság azzal a javaslattal terjesztette az igazságügy-miniszter elé, hogy a végleges döntés előtt készíttesse el a tervezett talárokat a Magyar Királyi Operaház szabóműhelyében, és csak ezután döntsön arról, hogy mely pályázó talárja lesz a bírák, ügyészek, jegyzők és ügyvédek hivatali öltözéke.[47]

4. Honti Nándor talárterve. Vasárnapi Ujság, 1913. február 9., 60. évf., 6. szám, p. 115.

A pályaműveket 1913. január végén az Iparművészeti Múzeum földszinti helyiségeiben kiállították.

Az első helyezett Honti Nándor terve szerint: *„A talár anyaga fekete lüszter, a gallér és föveg fekete moiré. Az elnököt, birót és ügyészt a nyakba akasztott Szent István-korona jelvény különbözteti meg a láncz, illetve az arany paszománt különbözősége szerint. A jegyző a jelvényt láncz nélkül, a szive fölé tűzve viseli. Az ügyvédnek nincs jelvénye. A talárok szabása egyenlő; a felsőbirósági elnöké belül vörös, az alsóbirósági elnöké belül kék, a többi tiszta fekete."*[48]

Bár a pályamunkák 1913-ban elkészültek, és 1914-től igazságügy-miniszteri rendelet kötelezte nemcsak a bírókat, hanem az ügyészeket, a jegyzőket és az ügyvédeket is a talár és az ahhoz tartozó föveg viselésére, a talár bevezetésére akkor nem került sor, *„jött a háború és ennek nyomorusága nem engedte, hogy bíráink talárba öltözzenek"*.

---

házban, majd 1916-ban állították ki műveit. Az I. világháború után végleg New Yorkban telepedett le, utóbb a Hearst-lapvállalat képes folyóiratainál illusztrátor.

47 Pályázatok, Magyar Iparművészet, 1913., 16. évf. 2. szám, 65-66. p.

48 A bírói talár, Vasárnapi Ujság, 1913. február 9., 60. évf., 6. szám, 115. p.

Ruhmann Emil[49] királyi törvényszéki bíró, kúriai tanácsjegyző 1927-ben, a Budapesti Hírlapban írt a bírói talárról. Az ünnepélyes bírói öltöny véleménye szerint nem csak megkülönbözteti és kiemeli a bírót a felek és a tárgyalóterem hallgatói közül, hanem a bírót is figyelmezteti arra, hogy *„működésében felül kell emelkednie az átlagemberen, mert mindennemű politikai meggyőződéséből, társadalmi felfogásából és világnézetéből fakadó elfogultságán győznie kell, […] szubjektív énjét kell leküzdenie. A bírói talárt tekintse tehát oltalmául szubjektív hajlandóságaival szemben."*[50]

1928. május 10-én az igazságügyi tárca 1928/1929. évi költségvetésének részletes vitája szerepelt a képviselőház napirendjén. Váry Albert[51] hozzászólásában a bírói öltözékre is kitért. A talár helyett a sötét, ünnepi ruha viselését szorgalmazta a bírák számára. Utalt azonban arra, hogy a bírói öltözék kérdésénél jóval sürgetőbb a megfelelő bírói, illetve tárgyaló helyiségekről, valamint a bírósági altisztek hivatali ruházatáról való gondoskodás. *„Amint egy bíróságra bemegyünk, először is ott találunk egy altisztet, aki szerény, sokszor rongyos polgári ruhában, piszkosan fogadja a feleket […] Felhívom az igen t. igazságügyminister úr* [Pesthy Pál] *figyelmét erre a körülményre, mert nagyon nagy súlyt helyezek arra, hogy a törvényszéki és általában bírósági altiszteket megfelelő egyenruhába öltöztessék, hogy amikor bejön az a fél, rögtön lássa, hogy itt áll az ajtó előtt az igazságszolgáltatás egy közege […]."* Szólt arról is, hogy a probléma megoldását erőteljesen megnehezíti az, hogy megszűnt a bírósági alkalmazottak ruházati illetménye.[52]

1938. április 7-én az igazságügyi szervezet körébe tartozó rendelkezésekről szóló törvényjavaslatot tárgyalta a képviselőház. A bírói egyenruha viselése kapcsán Mikecz Ödön igazságügy-miniszter elmondta, hogy egyfelől anyagi és államháztartási okok, másfelől pedig bizonyos bíróságoknál az a környezet, amelyben a bírósági tárgyalások lezajlanak, *„nem tökéletesen alkalmas annak a bírói méltóságnak kifejezésére, amelyet egyébként kifejez-*

---

[49] 1930-tól Juhász Andor kúriai elnök tanácsosa volt.

[50] Ruhmann Emil: A bírói talár, Budapesti Hírlap, 1927. május 29., 47. évf., 121. szám, 5. p.

[51] Váry Albert (Makó, 1875. december 8. – Csengőd, 1953. október 1.) rövid ideig ügyvédként tevékenykedett, 1904-től bíró, 1908-tól budapesti királyi ügyész, 1914-től sajtóügyész, az első világháború idején sajtócenzor volt. 1919-ben főügyész-helyettessé nevezték ki, majd főügyész lett. 1920 októberétől az Igazságügyminisztériumban teljesített szolgálatot, 1921-ben a koronaügyész helyettese lett.

[52] Képviselőházi napló, 1927. XII. kötet (1928. május 2.-1928. május 16.), Ülésnapok 1927-168, 288. p.

5. A bíróság a Tisza-perben (1921). http://www.kepkonyvtar.hu/?docId=65489 [2014. november 19.]

nie kellene, magyarázzák, hogy az egyenruha nem bevezethető. Az igazságügyminisztérium fontolóra veszi azonban […], hogy […] a magasabb társas bíróságoknál bevezethető legyen a bírói talárnak tárgyalások alatt való viselése."[53]

A két világháború közötti Magyarországon sötét öltönyt és nyakkendőt viselt a bíró hétköznapi viseletként, a nagyobb nyilvánossággal járó ügyekben ennél ünnepélyesebben kellett öltöznie. Az 1950-es évek elejére szertefoszlott *„a kötelező elegancia"*, az állásukban megmaradt (meghagyott) bírák, illetve az új, egyéves *„bírói akadémiát"* végzett népi káderek igyekeztek megfelelni a kor kihívásainak.

Az öltözködés szempontjából új helyzetet teremtett a női bírók megjelenése. A tárgyalótermekben elvárt elegancia az ő esetükben a mindenkori divat függvényében alakult. *„Az első nagyobb sokkot"* a miniszoknya megjelenése idézte elő a hatvanas évek végén. A nyolcvanas évek második felének megfogalmazása szerint a bírónak *„pozíciójához méltó módon"* kellett felöl-

[53] Felsőházi napló, 1935. III. kötet (1937. október 26. – 1938. augusztus 18.), Ülésnapok 1935-60, 127. p.

töznie, azaz *„a bírónő ne miniszoknyában vagy sortban, a férfi pedig ne rövid ujjú ingben, nyakkendő nélkül”* ítélkezzen.[54]

1990 tavaszán a magyar alkotmánybírák sötétkék talárban jelentek meg a nyilvánosság előtt. Alig egy évvel később a Legfelsőbb Bíróság bírái fekete talárt öltöttek magukra.[55] A bírói hivatali öltözék általános bevezetéséről és viseléséről 1999-ben rendelkezett az Országos Igazságszolgáltatási Tanács szabályzata. A talár mai is *„a bírói méltóság kifejezője, amely növeli a bíróságok tekintélyét. Ezt kell megjelenítenie az eljárási cselekményen részt vevő ülnök, jegyzőkönyvvezető, valamint az eljárási cselekményt végző bírósági titkár ruházatának is.”* – szól az Országos Bírósági Hivatal elnökének 9/2012. (V. 8.) OBH utasítása.

[54] Kengyel Miklós: Talárban és talár nélkül. Öltözködési kultúra a bírósági tárgyalóteremben, Bírák Lapja, 1993., 3. évf., 3-4. szám, 4. p.

[55] Uo. 3. p.

*A jogszokásgyűjtés és ami mögötte van. Egy nyitrai levéltáros család két generációja: Tagányi Imre (1808–1881) és fia, Tagányi Károly (1858–1924)**

BOGNÁR SZABINA

Az ismert történész-levéltárnok Tagányi Károly nem sokkal nyugdíjazása előtt, 1917-ben tette közzé A hazai élő jogszokások gyűjtéséről című munkáját, elsőként az Ethnographia hasábjain, két évvel később pedig könyv alakban a Magyar Néprajzi Könyvtár sorozat új folyamának első köteteként (A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I. rész. A családjog és öröklési jog köréből). A Magyar Néprajzi Társaság, melynek Tagányi Károly 1920 és 1924 között elnöke volt, az európai tudományos közvéleménynek szánta a markánsan kutatástörténeti irányultságú dolgozatot, így a tanulmány 1922-ben németül is megjelenhetett. Tagányi könyve megjelenését követően további fejezetekhez gyűjtött anyagokat, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (a továbbiakban OSZK Kt.) a megjelent családjogi és öröklési jogi fejezetek jegyzetei, kéziratai, korrektúrái mellett borítékokba rendezve sorakoznak a tervezett folytatás anyagai. Ezek munkacímei: Dologjog, vagyonjog, vagyonjogi igazság szokásai, birtokjog; Kötelmi jog; és végül Büntetőjog, perjog, kiegyezési rendszer. A közel ezer, különböző terjedelmű jegyzet mellett a szerző jogszokásokról írott könyve befejezését is megfogalmazta, melyben összegezte a jogszokáskutatás célját, valamint részletes útmutatást adott a gyűjtés módszerére.

Jelen tanulmányban Tagányi Károly jogszokásgyűjtő programjának lehetséges előzményeiről szólnék. Mielőtt erre rátérnék, fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy természetesen nem a fentebb említett kiadvány Tagányi Károly főműve. Az 1897-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1918-ban rendes tagjává választott történész-levéltárnok Tagányi

Károly „virtigli medievistaként”[1], az Árpád-kori társadalomról készült monográfiát írni, s ehhez gyűjtötte évtizedeken keresztül anyagait; tulajdonképpen jogszokásgyűjtő programjától is ehhez a kérdéskörhöz várt további adalékokat. Az általam itt nyújtott Tagányi-pályakép ezen túl is töredezett: nem beszélek kiterjedt gazdaságtörténeti, helytörténeti munkásságáról, ahogy emlékezetes vitáiról sem. E helyett egy sajátos kutatás- és családtörténet felvázolására vállalkozom: azokat a kapcsolódási pontokat, azt a „családi örökséget” veszem számba, amit a mintegy fél évszázadon át a nyitrai levéltárban dolgozó Tagányi Imre hagyományozhatott fiára, a levéltárnok-történész Tagányi Károlyra.

1. Kutatástörténet és családtörténet

Nagy Janka Teodóra és Mezey Barna – a 2008-as szekszárdi konferencia előadásait közreadó – Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet kötet szerkesztői előszavában szemérmesen megállapítják, hogy a kutatástörténet „a jogi néprajz egyik meghatározó, bár publikációkban alig araszoló témája”.[2] Való igaz, az önnön létjogosultságát többszörösen bizonygatni kényszerülő jogi néprajz képviselői mindenkor komoly erőfeszítéseket tettek saját kutatástörténeti kánonjuk megalkotására[3], ugyanakkor be kell látnunk, hogy nem

---

* Készült az OTKA K 109191 pályázat támogatásával.

1 Tagányi Károly historiográfiai megítéléséhez hiánypótló szempontokat vet fel legújabban Szeberényi Gábor. Vö.: Szeberényi Gábor: A levéltárnok és „tanítványa”. Historiográfiai háttérrajz Tagányi Károly és Holub József történetírásának összefüggéséhez. In: Pedagógia - oktatás - könyvtár: Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére. (Csóka-Jaksa Helga, Schmelczer-Pohánka Éva, Szeberényi Gábor szerk.) Pécs, 2014. 453-472. p. uő.: Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején (I. közlemény). Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei. I. évfolyam, 2014/2. szám. 117–137. p.

2 A szerkesztők előszava. In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. (Szerk.: Mezey Barna és Nagy Janka Teodóra). Budapest, 2009. 11. p.

3 Részletesebben lásd: Nagy Janka Teodóra: A jogi néprajz a hazai kutatások tükrében. In: Jogi néprajz–jogi kultúrtörténet. Szerkesztette: Mezey Barna és Nagy Janka Teodóra, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 83–95. p.; uő.: European perspectives of studying Hungarian ethno-judicial life. In: Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History. (Szerk.: Béli Gábor, Duchonová Diana, Fundarková Anna, Kajtár István, Peres Zsuzsanna). Pécs–Bratislava, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2011. 377–386. p.; uő.: Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti és történeti forrás tükrében (1781–1821). Mindennapi jegyzőkönyvek a Makó Városában előfordult ügyes bajos állapotokról. (Documenta et Monographiae Universitas Quinqueecclesiensis Faculta de Illyés Gyula Nominata 1.) Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, 2012. 206–226. p. uő.: A népi jogélet kuta-

véletlenül nem ez a terület a jogi néprajz zászlós hajója (ahogy az elméletképzés sem). Illúzió lenne azt gondolni, hogy a kutatástörténet címre a tisztelt és kellően széles olvasóközönség felkapja a fejét és elégedetten bólogatva megjegyzi: igen ez hiányzott; egy markánsan kutatástörténeti munka kutatástörténeti előzményeinek bemutatása. A helyzet még ennél is súlyosabb: hiszen itt és most nem fogok beszámolni a Tagányi Károly-féle jogszokásgyűjtő program hazai és nemzetközi előzményeiről, hatásairól stb. A feloldozást Gyáni Gábor és Nánási László jelen kötetben is olvasható előadásai adták. Gyáni Gábor történész a jogi néprajzi kutatások kontinuitását személyében is megjelenítő jogász-néprajztudós, Tárkány Szücs Ernő kapcsán beszélt arról az iskolai (szellemi) milliőről és szocializációs kontextusról, mely a gimnazista Tárkány Szücs érdeklődését a paraszti világ felé fordította.[4] Nánási László főügyész pedig Vajna Károly életpályáját elemezve adott képet a gyermekkori szocializációs közeg tudományos érdeklődést befolyásoló hatásáról.[5]

A tudományos munkásság elemzése, megértése kapcsán lehet tehát relevanciája annak, ha azt a milliőt próbáljuk megidézni amiben az érintett szerző szocializálódott. Tagányi Károly így vélekedik erről a kérdésről: „Mikor a világba lépünk, már készen kapjuk az eszméket, a felfogást. Szüleinktől, az iskolától, a könyvekből, s az életből. E szerint cselekszünk tehát, ez lesz hitvallásunk. És a legtöbb ember haláláig megmarad ugyanabban a fölfogásban, világnézetben."[6] Nézzük meg közelebbről, milyen ez az életpályát befolyásoló „világ" Tagányi esetében!

2. A Tagányi család

A Tagányi család genealógiája jól feldolgozott. Tagányi Károly maga is kutatta családjának történetét, 1364-ig visszamenőleg készítette el a „Tagányi,

---

tása Erdélyben 1939–1948 között. In: Határjelek és hagyásfák: A hetvenedik életévébe lépő Bárth János tiszteletére írott tanulmányok. (Szerk.: Kothencz Kelemen). Baja, Türr István Múzeum, 2014. 539–547. p.

4 Gyáni Gábor: Tárkány Szücs Ernő és a vásárhelyi Bethlen gimnázium. In: Szokásjog és jogszokás. (Szerk.: Nagy Janka Teodóra). Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, 2016. 129-138. p.

5 Nánási László: Vajna Károly „Hazai régi büntetések" monográfiájának keletkezése és forrásai. In: Szokásjog és jogszokás. (Szerk.: Nagy Janka Teodóra). Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, 2016. 281-301. p.

6 Az eszmék biológiája. Tagányi Károly egy valószínűsíthetően a pályája elején keletkezett kézirata. OSZK Kt. Quart. Hung. 2284. 435.

Tagan, Tagany" családfát.[7] Baán Kálmán a Magyar Családtörténeti Szemle 1941-es évfolyamában közölt tanulmányt, melyben részben felhasználta Tagányi Károlynak az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található családtörténeti anyaggyűjtését is.[8] Baán adatait egyházi anyakönyvek alapján pontosította, egyúttal kiegészítette Peter Keresteš a Genealogicko-heraldický Hlas 2005. évi első számában megjelent cikkében.[9] Keresteš érdeme továbbá, hogy számba veszi a leszármazókat is.

A Tagányi ősök a XVI. század vége felé a környékbeli falvakból települtek be az akkoriban fejlődésnek indult Oszlányba (Bars vármegye, Privigyei járás). Tagányi Károly nagyapja az 1765-ben született Tagányi István 1812-ben már Oszlány szenátorai között szerepelt gazdálkodóként.[10] Unokája visszaemlékezése szerint nagy házzal, kerttel és csűrrel rendelkezett; az

---

7 Hagyatékában az OSZK Kt. Quart Hung. 2288-as dossziéban található, Tagányi család iratai cím alatt ez a gyűjtése, de az iratanyag sok más feljegyzéssel összekeveredett. Tagányi Károly saját feljegyzései mellett eredeti hagyatéki leltárak, végrendeletek, valamint a család különböző tagjainak leveleiből áll az anyaggyűjtés. Quart. Hung. 2288. 54–61. Tagan, Tagany családfa 1689–1884 közötti időszakból; Quart. Hung. 2288. 75,76, 87, 91–145. Családtörténeti adatgyűjtés 1364-tól; Quart. Hung 2288. 62–65. Tagányi Ferencz kanonok hagyaték átadó végzése 1894-ből; Quart. Hung 2288. 90. „Kézzel írott vélemény Tagányi János apáczai tanító 1848. és 1849. évi politikai magaviselete tekintetében. Kelt. Nagyváradon Március 24-én 1851."; Quart. Hung 2288. 88–89. Tagányi János apáczai tanító 1850-ben kelt kézzel írott levele, melyben nyilatkozik forradalmi tevékenységéről; Quart. Hung 2288. 68–69. Porukomstvo. Testament Josefa Taganyi. Oszlány, 1866. máj. 12. szlovák nyelven; Quart. Hung 2288. 72. Decisro Matrionem Agrormu Mojzivorzánozum cum Szepfarno Tagany 1798; Quart. Hung 2288. 70–71. Disprositro ad Patrone Auguzzi Die Defuncti Andrea Tagany 1794., Quart. Hung 2288. 73–74, 77–78. Testamentum Susanne Tagany 1812.; Quart. Hung 2288. 83–84. Excelsa Regia Camora Hungarico Aulica Domini Beningnissimi Pratiosifsimi 1764.; Quart. Hung 2288. 79–80. Testamentum Annae natae Taganyi Doris Joannis 1832; Quart. Hung. 2288. 81–82. Porukomstvo Maria Taganyi zrvde nej Stanga 1848; Quart. Hung. 2288. 85–86. Excelsum Camerale Consilium Domini et Patroni Pratiosifsimi Joannis Taganyi, 1772.; Quart. Hung. 2288. 67. Testamentum Andreas Tagany 1788. febr. 23. Tagányi Alajos bányász, János erdész, Ferencz előfordul a selmeczi akadémia anyakönyvében (A selmeczi m. Kir. bányász és erdész-akadémia évszázados fennállásának emlékkönyve 1770-1880. Selmec, 1871. erdőszemlész; Tagányi János (?) m. kancelláriánál a kir. pecsét őre; Tagányi Vince 1797–1829 között Miskolcon fabecslő majd Parasznyán erdőőr; Tagányi József 1790–1812 között erdőtiszt, erdőmester (OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 126–129).

8 Baán Kálmán: A Tagányi család. Magyar Családtörténeti Szemle, 1941. (7. évf.) 3. szám 49–58. p.

9 Peter Keresteš: Tagániovci z Oslian. Rod archivára, heraldika a genealóga Karola Taganiho. Genealogicko-heraldický hlas, 2005. (15. évf.) 1. szám 29–41. p.

10 A nagyapának, Istvánnak (1765-1830) három testvére volt: a legidősebb János csak egy évet élt (1761-1762-ig), a második, Pál 1763-ban született, az öccs, ismét János (1767) szintén nem élte meg az egyéves kort. OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 87.

1828. évi országos összeírás szerint 14 hold földje volt.[11] Tagányi István huszonöt évesen nősült, felesége N. Júlia 1805-ben meghalt, egy évvel később, 1806-ban újraházasodott, feleségül vette Agler Zsuzsannát, az akkori gödöllői plébános húgát.[12] A második házasságából hat gyermek született: Mária, 1806-ban, a legidősebb fiú Imre (1808), majd három lány Franciska (1811), Zsuzsánna (1812) és Franciska (1814), végül még egy fiú Ferenc (1816), aki papi pályára lépett és nyitrai őrkanonokként halt meg 1894. február 1-én. A Tagányi testvérek közül Ferencről tudunk a legtöbbet.

A nyitrai székes-káptalan őrkanonokjaként, címzetes apátként, szentszéki ülnökként és aranymisés áldozárként működött Tagányi Ferenc 1816. október 31-én született. Tanulmányait Nyitrán kezdte meg, Brogyán Jób, gróf Hunyady és Motesczky nagybirtokosok ügyvédje tanította. Teológiai iskoláit Nyitrán végezte, 1840 áprilisában szentelték fel. Első állomáshelye Orechó, ahol segédlelkészként teljesített szolgálatot. Több más település után 1849-ben az Eszterházy uradalomhoz tartozó Thurzófalvára került, immár lelkészként. Innen nevezik ki aztán 1883-ban nyitrai kanonokká.[13] Kanonoki működéséből az utókor mecénási tevékenységét emeli ki.[14] Rokonai, és a még lelkészként megismert családok éppúgy fordulhattak hozzá, mint a város szegényei. Rendszerint négy fiatal diákkal osztotta meg ebédjét, s több mint három évtizeden keresztül támogatta az őt taníttató, időközben elszegényedett Brogyán családot.[15]

3. Az apa, Tagányi Imre (1808–1881)

A legidősebb fiú, Imre életéről nem sok minden tudható. Oszlányban született 1808-ban, a nagyszombati gimnáziumban kezdte meg tanulmányait az 1819–20-as tanévben, ekkor a család Oszlányban, a Szent Jakab utca 140. szám alatt lakott. Húszévesen belép a nyitrai levéltárba, ahol ötvenhárom éven keresztül, 1881. április 27-én bekövetkezett haláláig dolgozik. A harmincas évei elején feleségül veszi Stapánek Annát, a házasságból hét gyermek születik: Franciska (1843-†1848), Alajos (1845), Mária (1848), Nán-

[11] Baán Kálmán 1941. 54. p. OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 111.
[12] OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 133.
[13] Tóth János: Tagányi Ferenc 1816–1894. február 1. Nyitramegyei Szemle 1894. 2. évf. 6. szám 3. p.; Vagner József: Adalékok a Nyitra székes káptalan történetéhez. Nyitra, 1896. 370–371. p.
[14] Peter Keresteš 2005.
[15] Tagányi Ferenc hagyatékátadó végzése OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 62-65.

dor (1850), István (1854), Fancsi (1856) és a legfiatalabb Károly (1858).[16] Tagányi Imrére a Századok egy rövid híradása irányította a figyelmet: „Tagányi Károly, tehetséges fiatal történetbúvár atyja, ki társulatunkat 1875. nyitrai kirándulása alkalmával oly derekasan kalauzolta, ápr. hó 27-én elhunyt. Tagányi Imre 53 évig volt Nyitra-vármegye levéltárnoka. Pontos, szakavatott tisztviselő vala, kinek megyéje sokat köszönhet."[17] Az apa, Tagányi Imre levéltárnok tehát kapcsolatban állt a Magyar Történelmi Társulattal.

Az apa „egykori szolgálati helyén", a mai Nyitrai Állami Levéltárban (Štátny archív v Nitre) ötvenegy számozott, sajnos meglehetősen rossz állapotú dobozt tesz ki a megyei levéltárosokra vonatkozó anyag. Az anyag egy részét áttekintve Tagányi Imre levéltárnoki tevékenységének első négy évtizedéről egyelőre nem állnak rendelkezésre dokumentumok, az 1862-es évtől kezdve viszont szinte napról-napra dokumentálható, milyen ügyekkel találkozott, milyen feladatokat kapott, az ekkor kiadóként-okiratkiadóként dolgozó hivatalnok.

Hetente tucatszám érkeztek a megkeresések különböző iratok kikeresésére, beküldésére, másolására, aminek a gondos hivatalnok, Tagányi Imre láthatóan készségesen eleget is tesz. Talán nem szükséges bizonygatni az ügyek sokféleségét, hányféle helyről érkezhettek ezek a megkeresések, egy-egy érdekességet emelnék ki csupán a kérések közül, például ahol Tagányi Imrét tulajdonképpen írásszakértői feladatok ellátására kérik fel.

A Nyitrán 1871. június 27-én tartott megyei fenyítő törvényszéki ülés alkalmával a sikkasztással vádolt Schurmann Ignácz elleni bűnügyben Tagányi Imre megyei levéltárnokot – Hábel Alajos megyei pertárnok és Nevedy Mihály megyei törvényszéki kiadóval együtt – felkérik, hogy „bűnügyi iratok közt létező vádlott által beterjesztett conventionális táblát megvizsgálván mint szakértők véleményt adjanak az iránt valjon a conventionális táblán lévő írás javítatott illetőleg az eredeti írás, mely állítólag nagyon világos tintával írva volt, már sokkal feketébb tintával átírva vagyon-e, és a 80. szám előtt lévő egyes szám egészen újra, vagyis utóbb hozzá, tulajdonképp a 80 elé íratott-e. Továbbá Ócskay Ignác által beterjesztett conventionális tábla iránt véleményt adjanak, valjon az 1868 évben melyről keltezve van, vagy csak most íratott-e, és valjon az a vádlott által beterjesztettnek eredetije-e."[18]

---

16 OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 87.

17 Századok 1881. 463. p.

18 ŠA Nitra, NŽ I/A-S Župný archivár; 1326

Készségesség, szakértelem és tapasztalat ide vagy oda, nem egyszer kényszerül Tagányi Imre arra, hogy nemleges választ adjon egyes megkeresésekre, mert az irat nem, vagy másik intézményben lelhető fel. Alispánja válogatja, hogy miként reagáltak a nemleges válaszra, mindenesetre ezekben az ügyekben Tagányi Imre nem egyszer megoldási – tulajdonképpen levéltár rendezési – javaslatokat is megfogalmazott. Láthatóan ez a Don Quijote-i harc felőrölte a tisztviselő Tagányi Imrét, nem csoda, hogy egy-egy újabb alispáni felhívásra sértődötten válaszol. Az alispán felszólítására, mely szerint „a kérdéses rabfőkönyveknek a megyei levéltárban újonnan leendő kinyomozását eszközöljék, eljárásának eredményéről szóló jelentését mielőbb elvárom". Tagányi Imre a következőket írja: „a keresett rabfőkönyvek a megyei levéltárban nem találtatnak. Egyébiránt ha az 1848 évi rendkívüli idők, és az azóta bekövetkezett változások miatt azon nincs mit csodálkozni, ha ezen időkből nem egy kevésbé fontos rabfőkönyv, de nagyobb fontosságú okmányok is hiányoznak, de igenis megütközéssel csodálni kell azt, hogy egy királyi törvényszéki bíró, egy 44 évet már becsülettel szolgáló tisztviselő hivatalos jelentését nemcsak nem méltányolja, de az ügynek ismételt szorgalmazásával gyanúsítja is."[19]

A napi ügyek intézéséhez szükséges iratok előkerítésén túl, Tagányi Imre kezéhez több olyan felhívás is érkezett, melyek „a régibb és hazai történelmünkre nézve netán becses adatokat tartalmazó" iratok megóvására, listázására szólították fel a levéltárat. 1865-ben a Magyar Királyi Helytartótanácstól érkezett felkérés „Nyitra megye közönségének": „Némely közleveltárak rendezése vagy áthelyezése közül követett bánásmód feletti panaszok s felszólalások alkalmából meghagyatik a közönségnek, hogy főleg régibb és hazai történelmünkre nézve netán becses adatokat tartalmazó közleveltárait gondosan őriztesse. Azoknak a netán szükségessé vált áthelyezése tekintetében a kellő rend további fenntartására ügyeljen és a mennyiben ily a hazai történelemre nézve érdekes adatokat rejtő, vagy általában régibb időkből származó levéltárak rendezése válnék szükségessé, arról ideje korán ide jelentést tegyen, hogy az ily féle rendezésnél a tudomány érdekeinek megóvása tekintetéből intézkedés tétessék. Kelt. Budán a magyar kir. helytartótanácstól. 1865. évi augusztus hó 28-án".[20]

---

[19] ŠA Nitra, NŽ I/A-S Župný archivár; 1266/877

[20] ŠA Nitra, NŽ I/A-S Župný archivár; 2. doboz. 1863-1865. 50. 914. Tagányi Imre m. levéltárnok úrnak

Néhány évvel később, 1871-ben a belügyminisztériumon keresztül a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságától érkezik hasonló megkeresés, melyet természetszerűleg a nagy tapasztalattal rendelkező Tagányi Imrére szignálnak.

Az MTA Történelmi Bizottsága 1857-ben – a német forráskiadvány-sorozat, a Monumenta Germaniae Historica mintájára – útjára indította a Magyar történelmi emlékek (Monumenta Hungariae Historica) sorozatot, amely magyar történeti forrásmunkák kiadását tűzte ki célul. A sorozat négy fő „osztályba" sorolva teszi közzé a hazai és „külhoni" levéltárak „kútfőit": 1. Okmánytár; 2. Irók (főként 16–17. századi elbeszélő források); 3. Országgyűlési Emlékek (főként a 16–17. századi magyarországi és erdélyi rendi országgyűlések iratai) 4. Diplomáciai emlékek.[21] A Történelmi Bizottság előterjesztésére az Akadémia 1871. évi május 22-iki közgyűlése azzal a kéréssel fordult a belügyminisztériumhoz, hogy az ország összes hatóságát szólítsa fel arra, „miszerint a gondjaikra bízott levéltárakat szakférfiak, illetőleg a levéltárnokok által gondosan kutattassák át, s tegyenek jelentést azirán: vajjon a magyar országgyűlésekre, horvátországi tartományi és magyarországi részleges gyűlésekre, végre a nádori confluxusokra vonatkozó mily irományokat, meghívóleveleket, követi utasításokat és jelentéseket tartalmaznak a levéltár iratai és jegyzkönyvei?"[22] A megkeresésé nyomán a belügyminisztérium ugyanazon év június 15-én körlevelet adott ki a törvényhatóságok részére.[23]

A másolatban Nyitrára is megérkezett irat a következőket tartalmazta: „Magyar királyi belügyminiszter. Valamennyi törvényhatóságnak. A magyar tudományos akadémia történelmi bizottsága […] azzal az előterjesztéssel járult hozzám, hogy szólítnám fel az országban levő »levéltárak« felől rendelkező hatóságokat, miszerint levéltárakat szakemberek illetőleg a levéltárnokok által kutattatnák ki gondosan, vajjon vannak-e azokban

a) Országgyűlési irományok
b) Meghívó levelek
c) Követi utasítások
d) Követi jelentések, úgy
e) Nádori confluxusokat

[21] Fraknói Vilmos: A magyar országgyűlések története. Első kötet. (1526–1536). Budapest, 1874. XVI. p.
[22] Uo. XVIII-XIX. p.
[23] ŠA Nitra, NŽ I/A-S Župný archivár; 14.141

f) Horvátországi tartományi gyűléseket

g) Kis országgyűléseket illető irományok is megfelelők közlemények és jegyzőkönyvek pontjai, és ezekről küldenének be az akadémiának gondos értesítéseket, megjegyezvén a címeket, a keletet, a levéltári számot, mely alatt az illető iromány találtatik, hogy a bizottság azok lemásoltatása iránt annak idején intézkedhessék. Ha az illető hatóság hajlandó volna az eredetieket az akadémiához másolás végett beküldeni, jelentené ki azt is, hogy midőn a sor egy vagy másik iratra kerülne, a bizottság rendelkezhessék.

Az hazai történeti emlékeknek gondos összeállítása és kiadása nagy fontossággal bíró közérdekű ügy lévén, a magyar tudományos akadémiának a részben hozzám intézett felszólítását egész készséggel felkarolom, felhívom a törvényhatóságot, hogy a hatósága alatt álló »levéltárt« az akadémiának fenjelzett kívánalmához képest átkutatván, az abban feltalált történelmi emlékekkel bíró adatok után a magyar tudományos akadémiát mielőbb közvetlenül értesítse. Budán, 1871. évi junius 15-én Budán. Tóth Vilmos sk. Oly felhívás mellett közöltetik a megyei levéltárnok úrral, hogy annak értelmében a levéltárban létező régibb okmányokról egy teljes jegyzéket készítvén, azt ide haladéktalanul terjessze elő. Nyitrán, 1871. év junius hó 25-én. Nyitra vármegye első alispánja."

Fraknói Vilmos – aki 1874 és 1890 között szerkesztette a Magyar országgyűlési emlékek (Monumenta comitialia regni Hungariae) sorozatot – beszámolója szerint a rendelkezés nyomán a következő hatóságok küldtek be jeletéseket: Abaúj, Arad, Bereg, Bihar, Csanád, Csongrád, Esztergom, Felő-Fehér, Liptó, Mosony, Nógrád, Nyitra, Sáros, Somogy, Soprony, Szatmár, Szepes, Túrócz, Vas, Zala, Zemplén megyék és a Jászkun kerület. A városok közül Brassó, Kassa, Komárom, Körmöcz, Nagy-Szeben, Pozsony, Soprony, Székelyudvarhely és Székesfehérvár, továbbá a jászói convent, a kassai és kalocsai káptalanok.[24] Forrásközlésének bevezetésében úgy értékelte, hogy a hatóságok nagy része a miniszteri rendelkezésnek nem tett eleget, és a beküldött jelentések is több kivetnivalót hagytak maguk után, így a kötet szerkesztőjeként maga kereste fel azokat a levéltárakat, ahonnan további anyagokat remélt. (Elsősorban az ország nyugati és „éjszaki" részén lévő szabad királyi városok levéltárait, valamint az uralkodóház, az egykori császári kamara, a magyar

[24] Fraknói Vilmos 1874. XVII. p.

udvari kancellária és a magyar kamara levéltárait, valamint természetesen a budai Országos Levéltárat.)[25]

Jó tíz évvel később a Magyar Királyi Belügyminisztérium újabb kéréssel fordul a levéltárakhoz, melyben tájékoztatást kér a levéltárak helyiségeinek állapotáról, illetve az ott felellhető „legrégibb iratokról". A megkeresésre adott alispáni jelentést Prónay József államtitkár[26] hiányosnak ítélte: „Nyitrán a folyó évi szeptember hó 12-én 17337 szám alatt kelt alispáni jelentéssel felterjesztett adatok szerint a törvényhatóság levéltári helyisége teljesen tűzmentesnek és gonosz ember szándéka ellen kellőleg biztosítottnak nem lévén tekinthető, felhívom a megye közönségét, hogy ezen bajnak a legczélszerűbb módon való orvoslása iránt saját hatáskörben haladék nélkül intézkedjék s ebbeli eljárásáról hozzám annak idején jelentést tegyen. A 18654/881 számú rendeletem 3-ik pontjában foglalt kérdésre adott válasz »az iratok és okmányok régi időkből a nyitrai várban vannak elhelyezve« igen határozatlan, mert nem említtetett meg, minő iratok és okmányok azok? mely évből valók a legrégiebbek? kinek kezelése alatt állanak? mikép kerültek oda? eredetileg miképp maradtak ott? A 7-ik kérdésre nézve adott válasz pedig »vannak 1849 után polgári, urbéri és fenyítő törvényszéki iratok« nem részletezi az 1849 utáni ideiglenes korszakbeli bíróságokat, melyeknek iratai a törvényhatóság levéltárában őriztetnek. Felhívom ennél fogva a megye közönségét, hogy jelzett körülményekre nézve azonnal felvilágosítólag nyilatkozzék. Minthogy pedig ez a város levéltárára nézve felterjesztett adatokból szintén ki nem tűnik, mely abszolút ideiglenességbeli hatóságok iratai vannak elhelyezve a nevezett levéltárban erre vonatkozólag Szakolcza város felhívandó, hogy a most felvetett kérdésekre nézve haladéktalanul tegyen pótjelentést […]. Buda Pesten, 1880. évi október hó 4-én a miniszter helyett: Prónay József államtitkár."[27]

A hiányos jelentés ügyében az alispán természetesen a levéltárhoz fordult. A válasz Tagányi Imrétől érkezik: „Tettes Alispán Úr! folyó év február 10-én 23614. ssz. meghagyás útján van szerencsém a mk Belügyminisztérium 43254 számú rendelet következtében kellő felvilágosítással szolgálni és pedig: 3. pontjában foglalt azon kérésre, mely időből való a legrégibb irat?

---

[25] Fraknói Vilmos 1874. XVIII. p.

[26] Prónay József (Romhány, 1821. – Budapest, 1884. május 16.) politikus, államtitkár. Forrás: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái XI. (Popeszku–Rybay). Budapest, Hornyánszky, 1906.

[27] ŠA Nitra, NŽ I/A-S Župný archivár; 51. doboz, 43254 szám/80.

eredeti vagy másolat? Válaszoltatott: az iratok és okmányok régi időkből a nyitrai várban vannak elhelyezve. Ez téves jelentés volt és onnan származott, mert éppen akkor az alulírott betegsége miatt szabadság idejét használta. A levéltár a Nyitrai Várban nem tudván mely időből voltak elhelyezve, de ahogy a megyeházban 1790 években a levéltár számára a helyiségek kiépítvén, szükséges állványokkal ellátván azonnal a Várból érkezett iratok az 1600-tól kezdve regisztráltattak, – feljelentésre méltó okirat nem találtatik. A 7-ik ponton vannak 1849 év utáni újabb törvénykezési iratok és mineműek? Igen is vannak polgári és fenyítő törvénykezési iratok azok csak is törvény végzett kinevezett bírák által egyedül Nyitra székhelyén polgári és fenyítő ügyekben bíráskodtak – csak később a kinevezett járás szolgabírák a hozzájuk tartozó ügyekben működvén – ezeknek iratai 1862 és 1863-ik években megyei levéltárban átszállítattak, azok rendbe hozatván járásonként a megyei levéltárban elhelyezve találttatnak; ha valamely hatóságnak szükségük van, hivatalos megkeresésükre feljegyzés mellett kiadatnak. 19/2 881."

A Nyitráról beküldött jelentések nyomán hosszas egyeztetés veszi kezdetét, melynek eredményeként Tagányi Imre közreműködésével „a megyei levéltárban őrzött, de az Országos Levéltárba tartozó" három eredeti oklevél – I. Lajos király 1364. évi átirata, Rudolf király 1586. évi adománylevele, Ferdinánd király 1637. évi levele – átkerül az Országos Levéltárba.

Tagányi Károly levéltárnok-történész édesapja tehát bekapcsolódik történettudomány szempontjából fontosnak vélt iratok felkutatásába, rendezésébe, megóvásába. Több évtizedes tapasztalattal, rendkívüli gondossággal készíti el a kívánt jegyzékeket, sőt a jegyzékek készítőit további hasznos tanácsokkal látja el. Tagányi Imre jelentéseiből kitűnik, hogy helyben, szakemberként felvállalja annak képviseletét, hogy bár a különböző dokumentumok (pl. oklevelek) jogi jelentőségükből veszítettek ugyan, ezek azonban a történettudomány számára különös jelentőséggel bírnak.

4. A fiú, Tagányi Károly (1858–1924)

Innen indult el tehát Tagányi Károly. A középiskolát még Nyitrán, a Római Katolikus Főgimnáziumban végezte, majd a budapesti egyetemen folytatta tanulmányait. A fiú az egyetem elvégzését követően, 1879-ben a M. Kir. Országos Levéltárba kapott kinevezést, ahonnan negyven évvel később, 1919-ben nyugdíjba vonult. Hasonló pályát járt be tehát mint édesapja, aki a Nyitrai Levéltárban teljesített szolgálatot egy életen keresztül. A formális

képzéseken túl, minden bizonnyal ez az „apai örökség" is kellett ahhoz, hogy a fiatal, frissen kinevezett levéltári tiszt, már pályakezdőként több kiadvány munkálataiba is bekapcsolódott. Altenburger Gusztáv heraldikus, címerfestő több évtizedes gyűjtőmunkájának eredményét tette közzé a magyar és német nyelven megjelent Magyarország címertárában, melyet – az országos és állami címerek, vármegyék és kerületek, városok címereinek gyűjteményeként – a hatósági címerek kézikönyvének szánt, és a pályakezdő, mindössze huszonnégy éves Tagányi Károlyt kérte fel, hogy a kézikönyvhöz bevezetőt, valamint a közreadott címerekhez leírást készítsen.[28] A fiatal levéltáros 1881-től bekapcsolódott az Anjou-kori oklevéltár[29] munkálataiba is, okleveleket másolt elsősorban az Magyar Országos Levéltár, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum állományából.

A Pauler Gyula által újjászervezett levéltár tudományos műhelyként és a társadalom egyes rétegeit kiszolgáló hivatalként is funkcionált. A hivatali feladatok jelentős részét tették ki az ún. nemesi ügyek, melynek során a levéltár adatokat szolgáltatott a nemesség igazolásához. Tagányi a hatalmas érdeklődést kielégítendő kezdeményezte Paulernél, hogy jegyzéket készíthessen[30] az Országos Levéltár akkori anyagában található, 1690 előtti, a magyar és erdélyi udvari kancelláriák felállításáig keletkezett, armálisokra vonatkozó adatokról. Tagányi – Pauler hozzájárulásával – összegyűjtötte az

[28] Tagányi Károly: Magyarország címertára. I–VII. füzet. Társsz: Altenburger Gusztáv, Rumbold Bernát. Budapest, 1880–81.

[29] Az MTA Történelmi Bizottsága az Árpád-házi királyok idejéből fennmaradt oklevelek kiadását követően Nagy Imrét bízta meg az Anjou-házi királyok okleveleinek kiadásával, aki már az 1878-ban megjelent első kötetben közel hatszáz oklevelet tett közzé. Az oklevelek többsége az Országos Levéltár kincstári levéltárából származott, s a szerkesztőn kívül főként levéltári tisztviselők készítették el az oklevélmásolatokat. Tagányi az 1881-ben megjelent, az 1322–1332 közötti időszakot felölelő második kötet munkálataiba kapcsolódott be. Ebből az időszakból az oklevelek nagy száma miatt már nem az összes fellelhető dokumentum kiadására vállalkozott a szerkesztő. Nagy Imre a válogatás fő szempontjaként a közérdeket jelölte meg: „a köztörténelemre, a vármegyékre, egyházi és világi hatóságokra, tisztviselőkre, vagy pedig egyes nevezetesebb családok viszonyaira vonatkozó", „a művelődés történetére s a családi beléletre […] felvilágosító adatot nyújtó" oklevelek közzétételét vállalta fel. Az okleveleket főként levéltárosok: Vincze Gábor, Nagy Gyula és Tagányi Károly, valamint Pesty Frigyes, Stachovics Remig, illetve – a Magyar Történelmi Társulat részéről – Kovács Nándor másolták. A közzétett ötszáznegyvenhárom oklevélből a fiatal tisztviselő Tagányi ötvenhat oklevelet másolt. Nagy Imre bevezetője. In: Anjoukori okmánytár. Második kötet (1322–1332). Budapest, 1881. 1–3. p. Tagányi Károly bibliográfiája, benne az általa másolt oklevelek megjelölésével: Bognár Szabina: Tagányi Károly (1858–1924) műveinek jegyzéke. Történelmi Szemle 2014. LVI. 523-536. p.

[30] MOL Y 1. 1884–42 (135)

adatokat, és azokat 1883 és 1886 között, az armalisták betűrendjébe rendezve, tizenhárom közleményben közzétette a Turul hasábjain: Jegyzéke az Országos Levéltárban található hercegi, grófi, bárói, honossági és nemesi okleveleknek. Tagányi ezt a jegyzéket kezdeményezésnek tekintette, mely még további kiegészítésekre szorul. Szükségesnek tartotta, hogy további jegyzékek készüljenek az országban máshol, különösen a Nemzeti Múzeumban, a megyék és hiteles helyek levéltáraiban őrzött címeres és nemesi levelekről. Sorozatnyitó közleményében így fogalmazott: „az első lépés meg van téve, hogy az ilynemű oklevelek mentűl teljesebben összegyűjtessenek elsősorban a nagyközönség javára, melynek szolgálatába állni társulatunk is kötelességének ismerte. Mellőztem hát minden tudományos, minden jogi szempontot, s a nyilvánvaló nemesleveleken kívül ide vettem még az 1690 előtt kelt nemesi bizonyítványokat s nemesítéseket is, de kihagytam a jegyzékből az úgynevezett »exemptió«-kat, »manumissió«-kat vagy »egyházi nemességet«, melyek országos nemességet amúgy sem adhattak." A jegyzékből – mely tulajdonképpen az első igazi levéltári segédlet[31] – az Országos Levéltár a belügyminiszter engedélyével 300 különnyomatot készíttetett.[32] A hetvenkilenc oldalas füzet[33] – az országos levéltárnok által írt bevezető szerint – mintegy 7000 adatot tartalmaz (!), „az összeállítást Tagányi Károly országos levéltári tiszt készítette, hivatalos engedély mellett a Turul című folyóirat számára, a melynek 1883–86. évfolyamaiban az meg is jelent. Most a nm. Belügyministerium 864/884. eln. sz. a. kelt engedélye alapján,

[31] Valójában a levéltár harmadik kiadványa: az első kiadvány 1882-ben jelent meg, és a levéltár akkor megnyílt állandó kiállításának katalógusa volt; a második 1884-ben az Országos Levéltárra vonatkozó jogszabályok gyűjteménye magyar és francia nyelven. Vö.: Sashegyi Oszkár: Az Országos Levéltár kiadványkészítő tevékenységének száz éve, 1874–1974. Levéltári Közlemények, 1979. 3–4. p. A Tagányi összeállítása után megjelent levéltári segédletek is a nemességi ügyek iránti érdeklődést voltak hivatva kielégíteni: Csánki Dezső a középkori gyűjtemény oklevelein található pecsétekről készített jegyzéket, majd Pettkó Béla és Illéssy János a királyi könyvekről (A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, címer, előnév és honosság adományozásnak 1527–1867. Budapest, 1895.). Illéssy János később jegyzéket készített a királyi könyvekben foglalt községi kiváltságlevelekről és vásárszabadalmakról is. Ezeket a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1898., és 1899. évfolyamában adta közre. Tagányi nemesekről készített munkájának háttéranyagát az OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1550. szám alatt A Magy. Kir. Országos Levéltár nemességi és címervizsgálatainak elvi dolgai cím alatt tartják nyilván, de az iratanyag 1945 óta hiányzik.

[32] MOL I–42/1884, A nemesi jegyzék kiadásával, szétosztásával kapcsolatos levelezés

[33] Jegyzéke az országos levéltárban a magyar és erdélyi udv. kanczelláriák fölállításáig található herczegi, grófi, bárói, honossági és nemesi okleveleknek. Összeállította Tagányi Károly. Budapest, A Magyar Kir. Országos Levéltár kiadása. 1886.

az Országos Levéltár költségén, külön lenyomatban jelenik meg, hogy hatóságoknak, magánosoknak hozzáférhetőbbé tétessék, s a most gyakrabban felmerülő nemesség-kérdésekben tájékozásul szolgálhasson. Az összeállítás a magánszorgalom műve lévén, az érdem, valamint a felelősség is a netaláni hibákért, kizárólag összeállító urat illeti."

Tagányi Károly nemcsak egy-egy téma levéltári anyagát kutatta. Törekedett arra, hogy „minden" levéltári forrást megismerjen, korát megelőzve különböző jegyzékeket, mutatókat készített az átnézett anyagokról. Figyelemmel kísérte az európai levéltári szakirodalmat, kijegyzetelte például a bécsi Hofbibliothek kézirattárának, valamint a Grazi Tartományi Levéltár katalógusának magyar vonatkozású adatait. Fő törekvése az volt, hogy a magyar történelem forrásait minél szélesebb körben megismerje, azokat rendszerezze. Munkájának eredményeként a korszak egyik legtájékozottabb levéltárosa lett. Így nem csoda, hogy mikor felmerült a gondolat, hogy a levéltár egész anyagát a millennium alkalmából egy összefoglalásban ismertetni kellene a nagyobb nyilvánosság előtt, Tagányit jelölték ki a feladat végrehajtására.[34] 1878-ban a levéltár az igazgatóság mellett további öt részlegből állt, melyek az alábbiak voltak: a kancelláriai osztály, a helytartótanácsi osztály, az erdélyi főkormányszéki osztály, a kincstári osztály, valamint a kuriai levéltár.[35] Tagányi 1897 végéig a levéltár három részlegnek ismertetésével készült el (A régi Országos Levéltár. A magyar udvari kancelláriai levéltár. Az erdélyi udvari kancelláriai levéltár.). Az első rész még 1897-ben, a két utóbbi 1898-ban meg is jelent a Századokban, majd mindháromról különnyomatok készültek a Magyar Országos Levéltár számára. A levéltár anyagának első tudományos ismertetései a maguk korának nemzetközi színvonalán készültek: Tagányi modern, genetikus szemlélettel közeledett az anyaghoz, s az egyes kormányhatósági levéltárakat az adott hivatal és levéltár történeti fejlődését szem előtt tartva írta le.

A tematikus levéltári segédletek sajátos válfaját képviselik Tagányinak a Közgazdasági lexikon különböző címszavaihoz írt levéltári tájékoztatásai. A Halász Sándor és Mandelló Gyula szerkesztette Közgazdasági Lexikon. Közgazdasági Ismeretek Tára 1898-ban jelent meg Budapesten. A szerkesztőknek az volt a célja, hogy a közgazdaságtan, pénzügytan és statisztika elméleti kérdéseinek tárgyalásán kívül a magyar gazdasági és társadalmi

[34] Ember Győző: Az Országos Levéltár száz éve, 1874–1974. Levéltári Közlemények 1975. 25. p.
[35] Uo. 27. p.

viszonyokat is bemutassák. A lexikon német mintára nagyobb lélegzetű, összefüggő szócikkeket tartalmazott, és az egyes szócikkeket „Szakbibliographia", „Irodalom", „Levéltári források" és „Magyar bibliographia" című rovatok egészítették ki. A „Szakbibliographia" a legkönnyebben hozzáférhető speciális bibliográfiai forrásokra utalt, az „Irodalom" rovatban kapott helyet a téma „legfontosabb" irodalma. A „Levéltári források" rovattal a szerkesztők „a fontosabb cikkek történeti részének tanulmányozását" kívánták megkönnyíteni: „Bízvást hisszük, hogy a történeti anyagnak ily szakok szerint való összegyűjtése, mely a maga nemében egyedül áll, nagyban előmozdíthatja majd hazánk gazdaságtörténetének megismerését. E becses anyagot Tagányi Károly m. kir. allevéltárnok, a Magy. Tud. Akadémia levelező tagja állította össze."[36] Tagányi maga is nagyra becsülte ezt az anyaggyűjtését: a szócikkeket felvette bibliográfiájába,[37] s több későbbi írásában hivatkozott rájuk olyan minimumként, amit az adott témában kutatóknak feltétlenül ismerniük kell. Holub József Tagányiról írott megemlékezésében Levéltári források című rovat kapcsán hangsúlyozta, hogy annak összeállításához „csak a levéltári anyagban annyira otthonos s ily nagy lemondást kívánó munkát is szívesen vállaló Tagányi Károly vállalkozhatott".[38]

Tagányi ezekkel a vállalkozásaival egyszerre kívánta szolgálni a magyar történetírást és a levéltárügyet. Meggyőződése volt, hogy a levéltári anyagban minden egyes témához találhatók források, melyeket a teljességre törekedve kell feltárni. Egy-egy anyag kézhezvételekor, feldolgozásakor a legapróbb adatmorzsát is igyekezett hasznosítani, újabb és újabb kérdéskörökkel gazdagítva anyaggyűjtését. Jellemző példaként hozható, hogy 1915-ben, mikor a Staatliche Stelle für Naturdenkmalpflege in Preussen tudományos tájékoztatást kért a levéltártól a honi madarak, növények, fák és más természeti emlékek védelmének múltjáról, Tagányi válaszában a szakirodalmi feldolgozásokon túl a levéltár iratanyagát is felsorolta. II. Géza 1157-ben kelt oklevelétől kezdődően tárta fel az állatvédelem apró adatait. A kérdőívre adott válaszában a levéltárat kimeríthetetlen, „bármikor bárkinek" rendelkezésre álló kútforrásként említi, felhívta azonban a figyelmet arra, hogy a dokumentumoknak csak kisebb része publikált, és mivel megfelelő

[36] Halász Sándor – Mandelló Gyula: Közgazdasági lexikon. Közgazdasági ismeretek tára. Budapest, Pallas, 1898. 1. p.

[37] A szócikkek listáját lásd: Bognár Szabina: A népi jogélet kutatása Magyarországon. Tagányi Károly jogszokásgyűjtő programja. Doktori disszertáció. Budapest-Kimle, 2010. 301–303. p.

[38] Holub József: Tagányi Károly. Századok 1924. 833. p.

mutató nem áll rendelkezésre, a kutatók csak az egyes gyűjtemények tételes átvizsgálásával juthatnak eredményre.[39] Tagányi nem csupán a hivatalos felkérésekre válaszolt készségesen, anyaggyűjtését önzetlenül megosztotta másokkal: barátaival (például Takáts Sándorral, Thallóczy Lajossal), kollégáival, a levéltárban kutató fiatal historikusokkal – mindenekelőtt Eckhart Ferenccel, Hóman Bálinttal és Szekfű Gyulával –, akik mesterükként tisztelték a „halk szavú levéltárnokot" –,[40] és nem volt rest tollat ragadni akkor sem, ha egy-egy új adalékkal ismert kutatók (Acsády Ignác, Csánki Dezső, Herman Ottó) munkáját segíthette.[41]

Tagányi kiemelkedő teljesítménye és kiváló képességei ellenére – a kortársak és az utókor egybehangzó véleménye szerint[42] – csak lassan jutott feljebb a hivatali ranglétrán.[43] Mellőzésének oka, hogy nehezen alkalmaz-

---

39 Kálnoki Kis Tamás: A környezetvédelemnek is van története–Tagányi Károly válasza egy nemzetközi kérdőívre. Levéltári Szemle 1977. 103–106. p.

40 Glatz Ferenc: Történetíró és politika. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 113. p.

41 Herman Ottónak a pásztorkodásról írott könyvéhez, Acsádynak a jobbágyság történetéhez adott levéltári adatokat. Csánki Dezső Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában című munkájához írt előszavában köszönetet mond: „Tagányi Károly barátom, aki szakszerű felvilágosításai és szakadatlan érdeklődése által folyvást segítségemre és buzdításomra volt járatlan utamon." Budapest, 1890.; Tagányi Károly levelei Herman Ottónak EA 4336, EA 4350, EA 5127

42 Csánki Dezső: Tagányi Károly (1858–1924). Levéltári Közlemények 1924. 205–208. p.; Sashegyi Oszkár: Az Országos Levéltár személyzete, 1874–1903. Levéltári Közlemények 1976: 225–250. p.

43 Tagányi levéltári kinevezéseinek dokumentumai az OSZK Kézirattárában: Quart. Hung. 2288. 190–191. A magyar királyi belügyminiszter 1879. július 22-én kelt levele Tagányi kinevezéséről.; Quart. Hung. 2288. 188–189. A magyar királyi belügyminiszter 1883. január 21-én kelt levele. 1883-ban Tagányi 150 forintnyi lakpénze 200-ra emelkedik. (OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 186–187.) A magyar királyi belügyminiszter 1888. május 24-én kelt levele. Tagányi 1888-ban országos levéltári tisztből, az addigi illetményének változatlanul hagyásával, fizetés nélküli levéltári fogalmazó lesz. (OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 184–185.) A magyar királyi belügyminiszter levele 1891. március 18-án, Tagányi 1891-ben fizetés nélküli fogalmazó és országos levéltári tisztből másodosztályú országos levéltári fogalmazó lett. (OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 182–183.) A magyar királyi belügyminiszter levele 1892 júliusában. Tagányi országos levéltári fogalmazó 1000 forinttal javadalmazott magasabb fizetési fokozatba lépett elő. OSZ K Kt. Quart. Hung. 2288. 180–181.) A magyar királyi belügyminiszter levele 1893. március 31-én. „Az 1893. évi IV. törv. czikk rendelkezései alapján 1400 forint évi fizetés és 500 forint évi lakpénzzel országos allevéltárnokká kinevezem." (OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 178–179.) A magyar királyi belügyminiszter levele 1898. április 23-án. „1898-tól allevéltárnoki állásában az 1600 frttal javadalmazott második fizetési fokozatba léptetem elő." (OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 176–177.) A magyar királyi belügyminiszter levele 1900. szeptember 26-án, melyben Tagányi Károly allevéltárnokot 1900-tól levéltárnokká nevezi ki évi 4000 korona fizetéssel és 1200 korona évi lakpénzzel.

kodott a hivatali munkarendhez: rendszeres késései és gyakori kimaradásai miatt Pauler Gyula 1883-ban[44] és 1885-ben is fegyelmi büntetéssel sújtotta a fiatal tisztviselőt.[45] Tagányinak 1885 májusától 1887 júniusáig minden nap jelentkeznie kellett Paulernál, s egy jegyzéken fel kellett tüntetnie az időt, amikor beérkezett,[46] s a kinevezéseknél is mindig háttérbe került. Pauler 1886-ban a rangsorban soron következő Tagányi helyett Csánki Dezsőt terjesztette fel első helyen a fogalmazói állásra, megjegyezve, hogy ugyan Csánki „nem olyan geniális, mint Tagányi úr, mégis igen jeles tehetség, képzettségben mellette megáll, s mint hivatalnok kötelességeinek pontosan, szorgalommal megfelel".[47]

Pauler 1888. január 9-én kelt levelében már arról számolhatott be a belügyminiszternek, hogy Tagányi, „az országos Levéltár összes személyzetének talán legkitűnőbb elméjű tagja" teljesen megjavult, rendesen végzi teendőit, panasz ellene többé nincsen. A pozitív változások okaként amellett, hogy Tagányi idősebb lett, Pauler a nősülést említi, „s így még visszaesésétől sem igen lehet tartani".[48] Tagányi Vadnay Rózát – Vadnay Károlynak, a korszak ismert író-újságírójának unokahúgát – vette feleségül és lassan a hivatali munkarendbe is beleszokott. Két év múlva, 1888. május 24-én megkapta a fogalmazói címet, de még ekkor is csak 700 forintnyi hivataltiszti fizetésből

(OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 174–175.) A magyar királyi belügyminiszter levele 1904. február 18-án Tagányi „fizetés természetével bíró személyi pótléka évi 800 korona". (OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 172–173.) A magyar királyi belügyminiszter levele 1905. szeptember 10-én Tagányi Károly „fizetés természetével bíró személyi pótléka évi 1400 korona". (OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 167.) A magyar királyi belügyminiszter levele 1917. július 27-én, Tagányi Károly „nyugalomba helyezéséről": „Nagyságos Tagányi Károly urnak, minisztertanácsosi cimmel felruházott országos levéltárnok. Magyar királyi belügyminiszter. 1917. IX. törvényczikk 10. szakaszában nyert felhatalmazása alapján Nagyságodnak nyugalomba helyeztetéséig létszámon felül való vezetését rendelem el. Erről Nagyságodat tudomásul vétel végett értesítem." (OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 165.) A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének levele 1919. január 27-én. „T. K. miniszteri osztálytanácsosi címmel felruházott országos levéltárnokot országos főlevéltárnokká nevezi ki." (OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 169.)

44 MOL II–10 1885

45 MOL K 148–1890–4399 (1885–550)

46 MOL–1/1888. „661/1883 szám alatt hivatalos óráknak be nem tartása miatt fegyelmi eljárás útján, írásbelileg megrovatott. Miniszteri szóbeli rendelet következtében 1885. május – 1887. június végéig minden nap alulírottnak jelentkeznie kellett, hogy maga adja le hivatalba jövetelének idejét. Bp, 1888. jan. 8. Pauler Gyula"; Sashegyi Oszkár 1976. 233. p.

47 MOL– Y 1.–1885–II. – 10.

48 MOL– Y 1/1888.

kellett megélnie, amelyhez 200 forintnyi lakpénz járult.[49] Tagányi, hogy fogalmazói fizetést kaphasson, még 1890 novemberében az Országos Levéltár számára készített jelentős munkákra hivatkozva kérte, hogy az ellene hozott 1883-as fegyelmit, „tapasztalatlan ifjúságom e szomorú s oly súlyosan megkeserült emlékét" töröljék a minősítési táblázatból. Kérését a miniszter – Pauler meleg hangú pártoló javaslata alapján – teljesítette.[50] Pauler indoklásában írja, hogy „Tagányi Károly úr tehetsége, képzettsége s egyéb tulajdonságainál fogva az Országos Levéltár legkitűnőbb tisztviselői közé tartozik", s mert „hibájáért, melyért megrovatott, teljesen kiépült". 1892-ben Tagányi már a diplomatikai osztály vezetője, ilyen minőségében irányította a mohácsi vész előtti oklevelek és iratok összegyűjtését, rendezését, szakszerű kezelését, majd 1897-ben Tagányira bízták a kancelláriai levéltár felügyeletét. Tizenöt év múlva, 1912-ben Pauler utóda, Csánki Dezső felmentette ebből a tisztségéből és a kincstári osztály vezetőjévé nevezte ki.[51]

A Pauler irányította átszervezés eredményeként a Magyar Országos Levéltár az ország egyik legjelentősebb történelmi kutatóhelyévé fejlődött, az itt elhelyezkedett fiatal történészek hatalmas forrásismeretre tettek szert.[52] Sashegyi Oszkár hívja fel a figyelmet arra, hogy ebből az új helyzetből bizonyos feszültségek is adódtak: a történetírói ambíciók és a hivatali kötelességek, a társadalmi megbecsülés és a szűkös anyagi helyzet olyan divergáló erőként hatottak, amelyek egyesek számára igen nagy megterhelést jelentettek.[53] Mindez Tagányira is igaz. Egész élete során vissza-visszatérően jelentkeztek az anyagi nehézségek. Három évvel halála előtt a Világ című lapban megjelent interjúban így emlékezett erre az időszakra: „Történetírói hivatásomat úgy fogtam fel, hogy magáért a tudományért dolgoztam, épp ott, ahol nincs kilátás javadalmakra: az Országos Levéltárban. Olyan munkásai vagyunk mi a tudománynak, mint a középkori barátok. Nem törődünk a világ elismerésével. Nagy, szent gyönyörűségünk abban rejlik, hogy búvárkodhatunk a tudományban."[54]

Bár Tagányi Károly életének jó részét a levéltári források felkutatásával,

---

49 MOL–Y 1. –1888– II. –1.

50 MOL K 148–1890– II. b. –4399

51 MOL I– 85/1912.

52 Ember Győző 1975. 30. p.

53 Sashegyi Oszkár: Az Országos Levéltár személyzeti viszonyai a XX. század elején (1903–1922). Levéltári Közlemények 1978. 233. p.

54 Világ 12. évfolyam Budapest, 1921. április 3. (vasárnap) 71-ik szám 2. p.

rendezésével töltötte, ugyanakkor történetíróként óva int a levéltári források túlzott misztifikálásától. Ehhez kapcsolódó kritikai észrevételeit kendőzetlenül és név nélkül adta közre az Erdélyi Híradóban, A magyar történetírás titkaiból cím alatt.[55] Véleménye szerint a kutatók „neki esnek" a levéltáraknak, egyetlen célként lebeg a szemük előtt, hogy minél több új oklevelet fedezzenek föl. „Az mitsem tesz, hogy az oklevél batkát sem ér, mert mihelyt új, eddigelé ismeretlen, szemükben azonnal érdekessé, fontossá válik. »Igen érdekes«, »nagyon fontos« minden újonnan kikapart lom, pedig bátran tovább ehette volna a moly és penész a levéltárakban a történettudomány legcsekélyebb kára nélkül". Bírálta az adatok mindenek felettiségére alapozó történetírást, szerinte itt téves az indukció módszere, túlzásként tekintett arra, hogy a historikusok többsége szerint csupán az történt meg, ami meg van írva. „De nemcsak nálunk – külföldön is grasszál e nyavalya. Nemrégiben panaszkodott arról a Revue des deux Mondes egyik kritikusa, hogy ma már új igazságokat találni föl csekélyebb érdem, mint fölfedezni Moliére, vagy Pascal mosószámláit." Szerinte az okok, „a rugók", amelyek az eseményt vagy az oklevelet létrehozzák, kívül állnak az adaton. Kigúnyolja a „a telivér historikusokat", akik „el nem hiszik, hogy a középkori ember evett, ivott, emésztett", hacsak leírva nem látják. Bár a kortársak nyilván tudták, ki mártotta tollát vitriolba, nem csoda, hogy ezt a sarkított, sokszor túlzó véleményt Tagányi Károly nem jegyezte.

5. Összegzés

Tagányi Károly levéltárnok, történetíró 19. század végén indult pályája egybeesik több tudományterület intézményesülésével. Annak ellenére, hogy több évtizedes különbségek is voltak az első társaságok (pl. Magyar Történelmi Társulat 1867, Magyar Néprajzi Társaság 1889) és folyóiratok alapításában – az előző példánál maradva Századok (1867) és Ethnographia (1890), mégis az intézményesülés, fórumkeresés és megszilárdulás első időszaka ez, ahol a tudományterületek közötti határok korántsem védősáncok. A tudományt, különösen a társadalomtudományt művelők köre relatíve szűk, a szakmai közösségek legtöbbször személyes ismeretségek, barátságok hálózatán építkeznek, s egyáltalán nem ritka, hogy egy-egy személy több tudományos társaság gründolásában, fenntartásában is részt vállal. Még kisebb létszámú az a kör, amelyik megfelelő vagyonnal, jövedelem-

[55] Erdélyi Híradó, 1. (1888) 38. sz. 1888. február 12. 1. p.

mel rendelkezik ahhoz, hogy a tudományos munkát hivatali kötöttségektől mentesen, saját belátása szerint művelje, ugyanakkor a kutatói státusok, pályadíjak rendszere még gyerekcipőben jár.

A honorácior gyökerekkel és szerény gazdasági tőkével rendelkező Tagányi Károlynak is egy biztos állásra van szüksége ahhoz, hogy megéljen – ezt nyújtja számára az Országos Levéltár. Ugyanakkor a több mint fél évszázadig a Nyitrai Levéltár hivatalnokaként dolgozó édesapjától rá hagyományozódott kulturális és kapcsolati tőke segítette pályakezdését, és talán hozzájárulhatott ahhoz is, hogy a tehetséges ifjú nem horgonyoz le a számos hivatali kötöttséggel járó levéltári munka mellett, hanem abból kiindulva a tudomány felé fordul. A levéltári munka lesz tehát az alap, amennyiben Tagányi hatalmas levéltári forrásismerete válik történetírói ténykedésének egyik pillérévé, s kiindulópont abban az értelemben is, hogy pályája kezdetétől rendszeresen reflektál arra, hogy milyen forrásokkal kell dolgoznia a történetírásnak. Ez a módszertani útkeresés tükröződik társadalom- és gazdaságtörténeti munkásságában éppúgy, mint nyelvészeti, jogi, néprajzi, szociológiai vagy akár pszichológiai érdeklődésében is.

A jogszokásgyűjtés szempontból természetesen nagy jelentőséggel bír Tagányi Károly néprajz felé fordulása, mely az 1890-es évek közepétől jól dokumentálható. A földközösségről szóló tanulmányába integrálta a korabeli európai néprajz eredményeit[56], Erdészeti oklevéltárában pedig az erdészeti ethnográfiai kutatástól várt válaszokat a primitív erdőközösséggel kapcsolatos vitatott kérdéseire.[57] Tagányi szerint a néprajz új forrásokat kínálhat az írott forrásokon túl, ugyanakkor felhívta a figyelmet a levéltári dokumentumok néprajzi forrásértékére, valamint arra, hogy a jogi néprajz esetében különös jelentőséggel bírnak a levéltári források[58]. Tagányi

[56] Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1894. 1. 199–238. p.; uő: Geschichte der Feldgemeinschaft in Ungarn. Ungarische Revue. Budapest, 1895. 15. évfolyam 103–127. p.; uő: A földközösség története Magyarországon. Molnár Erik bevezetőjével, Budapest, Athenaeum, 1950.; uő: A földközösség története Magyarországon. In: Az ősi társadalom magyar kutatói. Szerkesztette Zsigmond Gábor. Budapest, Gondolat, 1977. 333–381. p.; uő: A földközösség története Magyarországon. Részlet. In: A magyar polgári történetírás története II. Historiográfiai szöveggyűjtemény. Szerkesztette Rottler Ferenc, Budapest, Tankönyvkiadó, 1977. 3–15. p.

[57] Tagányi Károly: Magyar Erdészeti Oklevéltár 1015–1867. I–III. kötet Budapest, 1896.

[58] Az ilyen irányú kutatómunka szép példája: Balázs Kovács Sándor: A paráznaság és büntetése a sárközi református egyházakban. In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. (Szerk.: Mezey Barna és Nagy Janka Teodóra). Budapest, 2009. 317–332. p.; Varga István: A törvénytelen születés interdiszciplináris megközelítése. In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet.

néprajz felé fordulása mindenekelőtt a külföldi szakirodalom módszeres feldolgozását jelentette. Olvasottsága alapozta meg, hogy a néprajztudományon belül olyan különböző kutatási irányokat jelölt ki, mint az erdészeti etnográfia, vagy később a jogi néprajz. Megállapíthatjuk, hogy mindez túl korán történt, mert ebben az időszakban formálódott még csak a hazai néprajz, illetve jött létre a Magyar Néprajzi Társaság, így hiábavaló volt az elsőség úgy a fogalmak használatában, mint a programindítókban. A hazai néprajztudomány ekkortájt megalakulásával volt elfoglalva, a specializációnak Tagányi által megcélzott szintje – ti. a jogi néprajz, vagy az erdészeti etnográfia megalapítása, programmá formálódása túl korainak bizonyult.

(Szerk.: Mezey Barna és Nagy Janka Teodóra). Budapest, 2009. 466–482.; Varga István: Egy jogszokás intézményesülése – törvénytelen születésű gyermekek tartási iránti perek a két világháború között. In: kötet cím (Szerk.: Nagy Janka Teodóra). Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, 2016. 325-334. p.

A hónaposok szőlőbeli jogviszonya a Káli-medencében

GELENCSÉR JÓZSEF

A Káli-medence, az egykor Zala, jelenleg Veszprém megyéhez tartozó, a természeti és építészeti szépségekben gazdag Balaton-felvidéki táj nyolc községe sovány határral és szántókkal rendelkezett, de fölöttük áldott szőlőhegyek húzódtak. Balatonhenye, Kékkút, Köveskál, Kővágóörs, Mindszentkálla, Monoszló, Salföld, Szentbékkálla köves földjén a jó klímának is köszönhetően a viruló szőlőművelés játszott évszázadokon át meghatározó szerepet. Az 1980-as években egy kutatócsoport tagjaként volt alkalmam vizsgálni a szőlőre létrejött itteni jogviszonyok, típusait, sajátosságait.[1] Az e téren végzett kutatás egyik szeletét a hónaposok jogviszonyai jelentették. A Káli-medencében a polgári korban a szőlőterület megművelése elsősorban a tulajdonos, családja, cselédje, továbbá a vincellérek és a napszámosok által történt. Hozzájuk képest szerény jelentőséggel, mértékkel bírt a *hónaposok* részvétele. A medence szegényebb népességéből kikerülő hónaposok dolgoztak mind a kistájon belül, mind azon kívül. Velük kapcsolatban annyi máris előrebocsátható, hogy jogállásukat, viszonyaikat tekintve közel álltak a *summásokhoz*, de különböztek is tőlük.

Célom az alábbiakban különösen:

– a hónaposok illetve a summások jogviszonyának elhatárolása,

– a hónaposokra vonatkozó jogi szabályozás áttekintése, a hatályosulás vizsgálata,

– a helyi jogszokások ismertetése.

---

[1] Gelencsér József: A szőlőre létrejött jogviszonyok típusai, sajátosságai a Káli-medencében a feudalizmus idején. In: Muskovics Andrea Anna (szerk.) Borkultúra és társadalom visszatekintve a 21. századi Magyarországról. Budapest, Agroinform Kiadó és Nyomda, 2013. 274-284. p.

1. Hónaposok és summások a néprajzi szakirodalomban

A *hónapost* a Magyar Néprajzi Lexikon olyan időszakos mezei munkásnak tekintette, aki vagy uradalomba, vagy nagyobb paraszti gazdaságba szegődött el legalább egy hónapra vegyes mezőgazdasági munkára, amit pénzért, részért, esetleg még élelmezésért, azaz *kommencióért* végzett. A summás 19. századi elődje volt, átmeneti típust jelentett a napszámos, a cseléd és a summás között. Nyári idényre és egyedül szegődött el, nem tömörült bandába. Cselédpótló volt, aki a szerződés ideje alatt mindenféle mezei munkát elvégzett, akár az őszi szántásig, trágyázásig.[2]

A *hónapos, hónapszámos, havibéres* elnevezést régebben, a 19. század utolsó negyedében használták a summásra, mert munkája részbeni ellenszolgáltatásaként a készpénzt havonta kapta meg. A díjazása még élelmezésből és terményrészből állt. Az élelemjárandóságot részben ugyancsak havonta, részben hetente kapta, a terményt pedig végelszámoláskor. Mivel náluk a kereset közös volt, a készpénzt, az élelemjárandóságot, a terményrészt közösen, egyszerre, egy-egy összegben, azaz summában kapták meg, innét származik egyébként latin eredetű megjelölésük, a summás. A summás a mezei munkás egy önálló, újkori típusát jelentette.

A summások a 19. század végétől a bizonyos mértékig gépesített nagybirtokokon huzamosabb időre, hónapokra csoportosan azaz *summásbandában* elszerződött vándor idénymunkások voltak. A huzamosabb idő 4-6, esetleg 8 hónapra terjedt, munkájuk vegyes jellegű volt, különösen vetés, palántázás, kapálás, kaszálás, betakarítás és gyümölcsszedés. Főleg a többszáz vagy ezer kh-on felüli nagybirtokokon alkalmazták őket cselédpótló idénymunkásként az intenzívebb növényi kultúrák meghonosodása, a takarmány- és ipari növények vetésterületének kiteljesedése után. Tavasztól őszig végezték a különféle idénymunkákat, ez időszak alatt folyamatosan a munkaadó rendelkezésére álltak, utána szélnek eresztette őket. A kapálási és betakarítási munkacsúcsoknál különösen szükség volt rájuk. Sokféle munkát végeztek, sokféle bérformát alkalmaztak velük kapcsolatban.

A *summásjárások* idején, az előző századfordulón számuk 30-40 000 körül mozgott. A summásrajokat főleg azok a vidékek bocsátották ki, ahol túlnépesedés alakult ki vagy az ipari fejlődés késett vagy a nagybirtok akadályozta a földszerzést. Ilyen térség volt a Felföldön Nógrád, Heves, Borsod,

---

[2] Katona Imre: Hónapos. In: Ortutay Gyula (főszerk.) Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1979. 574-575. p.

Nyitra, Trencsén, a Dunántúlon Vas és Zala megye. Sőt, az Alföldön is megemlíthető Békés és Bács-Bodrog megye. A befogadó területet pedig különösen Fejér, Veszprém, Pest és Somogy megye nagybirtokai jelentették.

A summások többsége nő volt, de a munka tartamának hosszabbodásával emelkedett a férfiak aránya. Mindkét nemből különösen a 15-30 év közöttiek vállalkoztak a nehéz, folyamatos idegenbeli tevékenységre.

A summásság nem egyéni vállalkozás volt, hanem végig közös. A *summásbandát* már a téli időszakban, a munkaadó által megkeresett, illetve a feladatra önként vállalkozó *summásgazda* toborozta össze. A válogatás fő szempontja a munkára való alkalmasság volt, a tagok általában egy helységből kerültek ki. A rokonok igyekeztek egy bandába kerülni. A kisebb csoportok 16-20, a népesebbek 40-50 főt tettek ki, de említés történt 80-120 személyes csapatokról is.

A summásgazdának bírnia kellett a munkaadó bizalmát, ami azonban nem akadályozta meg a hosszas alkudozásban, mely különösen a bonyolult munka- és bérformákról szólt. A szerződést a felek előljárósági jelenlét mellett kötötték és írták alá valamennyien. A megállapodásban felsorolták a várható munkafajták mennyiségét, időtartamát, a munkafeltételeket, a jogokat és kötelezettségeket, a szankciókat. Bekerült a szerződésbe a díjazás és a szállás. Az élelmezés és utaztatás költségei külön alku tárgyát képezték, a szerződés szövege ennek eredménye szerint alakult.

A szerződésben a nehéz testi munkát végző férfiak mint *egészkezesek,* másképp *egészrészesek* vagy *teljes munkások*, a nők, az idősebbek, a serdülők jó esetben a *félkezesek,* azaz *félrészesek* vagy *fél munkások* lettek. A megjelölés kifejezte, hogy az utóbbiak a teljes keresetnek a felét, sőt sokszor csak harmadát, esetleg negyedét kapták. A bandába tartoztak még a nagyobb csoportoknál a summásgazda irányítását segítő *algazdák,* a kisebb munkacsoportok élére került *előmunkások,* a summásgazda rokonaiból kikerülő *szakácsok,* esetleg a nekik segítők, szinte gyerek *konyhamalacok.*

A summásbanda a munkát tehát a lakóhelyétől távol végezte, sokféle tevékenységként. A kemény iramú munkák időben és térben megoszlottak, az étkezés viszont a maguk főzte ételből közösen történt. Egy fedél alatt, de nemenként általában szigorúan elkülönítve pihentek, aludtak.

A summásnak az elszegődés ideje alatt kellett megkeresni saját maga és családja évi kenyerét. Pontosabban a csoport összteljesítménye alapján megkapott keresetet a summásgazda osztotta fel közöttük a részletesen kidolgozott szabályok szerint. A csapat egészét érintő költségeket vonta le

először a közös keresetből. Azután a munkában töltött idő, a hiányzás, az egész- vagy félrészre, illetve még kevesebbre jogosultság, az egyéni előleg, az esetleges büntetés figyelembevételével ki-ki megkapta a maga járandóságát. A summásgazda másfél-kétszeres részt, de ő egyéb előnyökhöz is jutott. A summásmunka így egyesítette az időbéres napszámosmunka, a teljesítménybéresnek tekinthető részesmunka, sőt az *átaljás munka* egyes vonásait.

A summások a zsellérutódok, a nincstelen agrárproletárok vagy a szegényparasztok közül kerültek ki. Saját településük közösségének normáit rendszerint idegenbe is magukkal vitték. Ideiglenes munkahelyükön elszigetelten éltek, zárt közösséget alkottak.

A summásgazdák nem vettek részt a fizikai munkában, csak szerveztek, irányítottak, együtt az uradalom alkalmazottaival. A summásgazda nem csak a munkára, hanem az utazásra, a szállásra, az étkezésre is felügyelt.

A summáséletben is a munka, a fizetség és az élelmezés volt a legfontosabb. A munkaadók mintegy háromnegyede adott konvenciót, azaz élelemjárandóságot. Ez az egész és félkezes summás esetében sem tért el annyira, mint a pénzbér, illetve a terményrész. A 20. század elején a négyes kommenció érvényesült, ami havi 4 kg húst, 4 kg szalonnát és 4 kg főzeléket jelentett. A két világháború között ezt a hármas kommenció váltotta fel, de egyéb élelmiszerekben is (liszt, burgonya, zsír, stb.) szerződésenként nagy volt a változatosság. Az élelemjárandóság tovább bonyolította a bérezést, főként a végelszámolást. A két világháború között az egészkezesek havonta élelmezés nélkül átlag 15 pengőt, konvencióval 6-10 pengőt kaptak. Ezen túl járt a terményrész.

A summásság mind néprajzi, mind néhány más társtudomány szempontjából alaposan feldolgozott. A tájankénti feldolgozásban azonban eltérések tapasztalhatók, így elég keveset tudunk a nyugat-dunántúli summásokról.[3] Hasonlóan keveset tudunk a Balaton-felvidék summásairól, illetve hónaposairól, továbbá a vizsgálódás eddig nem érintette jogállásukat, jogviszonyaikat.

[3] Katona Imre: Summás. In: Ortutay Gyula (főszerk.) Magyar Néprajzi Lexikon 4. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 500-503. p. és Paládi-Kovács Attila: Summások. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.) Magyar Néprajz 8. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2000. 186-190. p.

2. A tételesjogi szabályozás

A hónaposok, summások jogviszonyáról előbb az 1876. évi XIII. tc., a Cstc. rendelkezett. Bár ennek a törvénynek a szabályozási tárgya elsősorban a cseléd és a gazda közötti jogviszony volt, az V-VII. fejezetben szólt a mezőgazdasági munkásokról és általában a napszámosokról, továbbá a törvényi szabályok áthágásainak büntetéséről és az illetékes (egész pontosan a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező) hatóságokról.

A Cstc. említett három fejezetének a mezei munkásokra, a napszámosokra illetve a munkaadókra vonatkozó része az 1898. évi II. tc. 78.§-val hatályát vesztette. Ez utóbbi törvény, az Mmtc. a munkaadók és a mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozásáról rendelkezett. A hatályba lépését követő mintegy fél évszázadon keresztül ezt a törvényt kellett alkalmazni a summások, illetve a hónaposok és munkaadóik jogviszonyára. Tekintve, hogy a summásság kialakulása a 19. század utolsó időszakában történt, illetve, hogy az általam vizsgált hónaposi jogviszonyok a 20. század első felében jöttek létre, mentek teljesedésbe, így természetesen az Mmtc. ide kapcsolódó rendelkezéseivel részletesebben foglalkozom, mint a Cstc.-ével. A summás vagy a hónapos fogalmat egyébként egyik törvény sem használta, bár egyértelmű, hogy a két norma hatálya kiterjedt rájuk.

A Cstc. V. fejezete megkülönböztette a mezei munkások illetve a napszámosok kategóriáját. Az előbbiek körében mindenekelőtt az aratókat, nyomtatókat, cséplőket nevesítette, majd összefoglalóan rendelkezett az „általában bármely mezei munkát nem cselédminőségben szerződésképpen elvállalni szándékozó munkásokról". Ez utóbbi fogalom alá tartoztak a summások és a hónaposok. Az Mmtc.8.§-a csaknem szószerint azonos definícióval élt. A törvény szavaival élve: ők voltak a „közös munkára ugyanazon szerződés által elszerződött munkások". A Cstc. a nem helybeli mezei munkásoktól a szerződéskötéshez igazolási jegyet vagy községi bizonyítványt, az Mmtc. a gazdasági munka teljesítésére szerződőktől lakóhelyük községi elöljárósága által díjmentesen és bélyegmentesen kiállított *munkás-igazolványt* kívánt meg.

A *cselédkönyv* és a *munkás-igazolvány* között éles határvonalat húzott az a körülmény, hogy mindkét törvény a megjelölt mezei, illetve mezőgazdasági munkások differentia specificajának tekintette a „nem cseléd minőséget". A summásoknak és a hónaposoknak tehát munkás-igazolványuk volt.

A történeti, helytörténeti, néprajzi irodalomban általános az a leegyszerűsített vélekedés, hogy a summásoknak, hónaposoknak az írásbeli szerző-

dést a jegyző előtt kellett megkötni. A törvényi szabályozás azonban ettől, a némileg elnagyolt véleménytől egyrészt eltért, másrészt differenciáltabb volt. A Cstc. 85.§-a kimondta, hogy a szerződések, melyek a kölcsönös jogokra és kötelezettségekre nézve döntőek, mindig írásban kötendők, és annak a helységnek bírája vagy helyettese által láttamozandók, ahol a szerződést megkötötték. Az Mmtc. 8. és 13.§-a értelmében pedig a mezőgazdasági munkásoknak az írásbeli szerződést vagy a munkaadó, illetve annak intézkedésre jogosult megbízottja, vagy a munkások többségének lakhelyén illetékes községi elöljáróság (tanács) előtt kellett megkötniük. Az elöljáróság előtt kötendő és írásba foglalandó szerződést az aláírás előtt a községi jegyző az elöljáróság egy tagja jelenlétében a felek előtt köteles volt felolvasni, a jogokat, kötelezettségeket a felek anyanyelvén megmagyarázni és a szerződésszegés következményeire őket figyelmeztetni. A felek az említett személyek jelenlétében írták alá a szerződés két példányát. Az írni nem tudó a kézjegyét használta, névírója a jegyző volt. Mindezeken túl, amint alább kiderül, a törvényi szabályozástól eltérő gyakorlat is érvényesült.

Némi bizonytalanság észlelhető a néprajzi szakirodalomban a törvények, illetve a szerződések egy további rendelkezésével kapcsolatban is. A közös munkára együtt elszegődött mezőgazdasági munkások (summások) a néprajzi szakirodalom szerint nem csak egyénileg, hanem egyetemlegesen is felelősek voltak a megkötött és mindegyikük által aláírt szerződés betartásáért. Ezzel szemben a törvényi rendelkezések szerint nem az egész szerződés betartásáért, hanem a törvény vagy a szerződés alapján fizetendő kártérítésért és költségekért voltak egyetemlegesen kötelezettek. A Cstc. 91.§-ban, az Mmtc. 7.§-ban írta ezt elő a közös munkára vállalkozottak tekintetében, kivéve, ha a szerződés mást tartalmazott. Az egyetemleges felelősség pedig azt jelentette, hogy a munkaadó a mezőgazdasági munkásoktól, tehát a summásoktól, hónaposoktól az említett kártérítést és költségtérítést nem közrehatásuk arányában, nem is személyenként azonos arányban követelhette, hanem joga volt bármelyiküktől, vagy akár egy részüktől az egész, a teljes kár- és költségtérítést követelni. (Egy vagy több személy térítése esetén a többi a károsulttal szemben a kötelezettség alól szabadult.)

Az Mmtc. kimondta, hogy a szerződési feltételek a felek szabad egyezkedésének tárgyát képezik. Részletesen rendelkezett a törvény a jegyző és elöljárótársa szerződésaláírás utáni egyéb feladatairól, a záradékolásról, az aláírások hitelesítéséről, a két példányú okiratnak egy-egy példányban a munkaadó, illetve a munkások megbízottja részére történő azonnali át-

adásáról, a munkás-igazolványba bejegyzésről. A jegyző és elöljárótársa a munkás-igazolványba bejegyezte a munkaadó nevét, a munka nemét, idejét és azt, hogy az „igazolvány tulajdonosa előttük szerződést kötött". Nem működhetett közre az eljárásban a jegyző, ha a szerződés törvénybe, szabályrendeletbe ütközött vagy a munkásoknak nem volt igazolványuk. A jegyző a felolvasásért és a hitelesítésért díjat szedhetett.

Az Mmtc. részletesen szólt a szerződés felbontásának eseteiről és a szerződés teljesítéséről. Ennek keretében előbb a munkaadó kötelezettségeit rögzítette. Közülük említhető, hogy a munkabért köteles volt pontosan fizetni, a szerződésbe foglalt egyéb járandóságokat a kötelezett mennyiségben, egészséges minőségben, határidőre kiadni. Az élelmezés hiányos vagy egészségtelen kiszolgáltatása esetén a munkás panasza alapján a hatóság döntött. A munkabért vagy az élelmezési járandóságot szeszes itallal, élvezeti cikkel, árucikkel, utalvánnyal megváltani nem volt szabad.

Az Mmtc. 34.§-a előírta a munkások legfőbb kötelezettségeit: a munkaadó által megjelölt helyen és időben, munkaeszközökkel megjelenni, a munkát megkezdeni, a munkaadó utasításait pontosan teljesíteni, a gazdaságra megállapított rendet megtartani és általában a szerződési kötelezettségeket teljesíteni. Részletesek a törvényi rendelkezések a munkások igazolatlan távolmaradása, jogosulatlan eltávozása, a munkavégzés vagy folytatás megtagadása és egyéb kötelezettségszegések következményei, szankciói tekintetében, melyek egészen a munkásoknak a karhatalom által a munkahelyre kivezetéséig terjedtek. A munkaadót a munkások okozta kár erejéig a munkabérük, egyéb járandóságuk, ingóságaik tekintetében visszatartási jog is megillette.

Külön fejezetek szóltak a Mmtc.-ben a büntető határozatokról, különösen a kihágásokról, továbbá a hatóságokról és eljárásukról. A törvény felhatalmazást adott a törvényhatóságoknak, hogy az Mmtc. által nem érintett, de a helyi viszonyokban fontossággal bíró területen a munkaadók és a gazdasági munkások közti jogviszonyt szabályrendeletben szabályozzák. Előtte a területi gazdasági egylet véleményét meg kellett hallgatni.

A néprajzi szakirodalomban található olyan megjegyzés is, miszerint a munkaadóval kötött szerződést a summásgazda társai nevében kötötte meg.[4] Az Mmtc. idézett rendelkezéseiből, a 8.,13. és 14.§-ból ugyanakkor egyértelmű, hogy az elszegődött mezőgazdasági munkásokkal kellett a szer-

[4] Katona Imre 1981. 502. p.

ződést megkötni és azt nekik saját kezűleg aláírni. Kétségtelen, hogy a más életviszonyokra, a felek alapvetően más jogi helyzetére vonatkozó egyik törvény, a gazdasági munkavállalókról és segédmunkásokról rendelkező 1899. évi XLII: tc. 11-14.§-ai szerint a gazdasági munkásvállalkozó másnak a gazdaságában teljesítendő gazdasági munkára a munkaadóval szerződhetett. Majd a munkásvállalkozó az elvégzendő munka tekintetében gazdasági munkásokkal is szerződést kötött. Ez utóbbira a községi elöljáróság előtt került sor. A gazdasági munkásvállalkozó tehát két szerződést is kötött, de mindegyiket a maga nevében és nem a gazdasági munkások képviseletében. Ez utóbbi törvény tehát a vizsgált téma szempontjából indiferens. Az Mmtc. értelmében illetve ismereteim szerint a gyakorlatban a summások maguk, személyesen kötöttek szerződést, a Káli-medence hónaposainál pedig ez még egyértelműbben így volt.

Itt említem meg, hogy a továbbiakban az elhatárolás, a megkülönböztetés érdekében a hónapos, hónapszámos kifejezést a Káli-medence több hónapra, csoportosan elszerződött, szőlőbeli tevékenységet végző mezőgazdasági munkásaira használom, míg a summás megjelölést más tájegységek jól szervezett, nagybirtokokon dolgozó, vegyes munkát végző, a summásbandát vezető summásgazda irányítása alatt álló személyekre alkalmazom.

3. A Káli-medence hónaposainak szerződései

A Káli-medencében alkalmazott, vagy az ott lakók közül a Balaton-felvidéken másutt foglalkoztatott hónaposok jogviszonya az azonosságok mellett számos tekintetben eltért a nagybirtokokra elszerződött summások tipikus jogviszonyától. A hónaposok mondhatni átmenetet képeztek a napszámosok és az átaljások jogviszonya irányában. Munkájuk tekintélyes része vagy egésze a szőlőműveléshez kapcsolódott.

3.1. A summások jellemzően nagybirtokon dolgoztak. A két világháború közötti időszakban a Veszprémi Püspökség mindszentkállai birtokán is alkalmaztak hónaposokat. Mohos Péter (sz.1908) helyi lakos visszaemlékezéséből rajzolódott ki a *Szent Imre majorban*, közkeletű nevén *Sanyarúban, Sanyarú majorban* foglalkoztatott hónaposok jogviszonya.

Az emlékező több éven át hónaposként került alkalmazásra az egyházi birtokon, mely kb. 320 kh-at tett ki. Ennek jó része szántó művelési ágú volt, de kb. 22-24 kh szőlő. A hónaposok tizenketten voltak, melyből öten legények, férfiak. Márciustól kezdődően 8 hónapra, a gazdasági év lezártáig kötöttek velük szerződést. Az írásbeli szerződés aláírására a majorban ke-

rült sor. A megállapodás értelmében munkájuk a szőlőben különösen a metszést, kapálást, kötést, permetezést jelentette. A réten szénát kaszálniuk és gyűjteniük kellett. Feladatukat képezte még a kukorica- és krumplikapálás. Ezek voltak tevékenységükből a legjellemzőbbek, de a munkaadó utasítására mást is végeztek.

Munkájuk irányítását a birtok egyik alkalmazottja végezte, a szőlőben pedig a vincellér. A legények és a nők díjazása havi 150-200 kg gabona volt, fele részben búza, fele részben rozs. A javakorabeli férfiak viszont 250-300 kg-ot kaptak. Némi pénz is járt nekik. Szállásra, élelmezésre a munkaadónak nem volt gondja. Bár a munka napkeltétől napnyugtáig tartott, a hónaposok éjjel otthon, a faluban aludtak és otthonról *kosztoltak.*

Az egyházi birtok *kishónaposokat* is alkalmazott, szerény javadalmazással. Ebbe a kategóriába a 14-16 éves siheder legények kerültek. Mohos Péter apja azért kapott *harmados-kaszálót* a püspökségtől, mert a fia kishónaposként, majd hónaposként elszerződött hozzájuk.

A summások jogviszonyát összevetve az egyházi nagybirtokon dolgozó hónaposokéval, rögvest láthatók a különbségek. Amíg a summásokat a summásgazda választotta, addig itt a hónaposokat a munkaadó alkalmazottja. Nem is alakult ki a hónaposoknak az a szervezettsége, nagyfokú közössége, ami a summásbandáknál történt, számban is kevesebben voltak. A szerződéskötésre nem a községi elöljáróságon, hanem a munkahelyen, a majorban került sor. A munkát kizárólag a birtok alkalmazottai szervezték, irányították, ellenőrizték. A díjazáshoz ellátmány nem kapcsolódott. Annak nagyságában viszont érvényesült a munkavégző ereje szerinti megkülönböztetés. A hónaposok részéről így korlátozottan érvényesült a közös vállalkozás jellege.

3.2. Ugyancsak Mindszentkállán, de kisebb birtokon, az *Öreghegyen*, Szűcs István munkaadó, tapolcai lakos is alkalmazott *hónaposokat* azaz *hónapszámosokat*. Szabó Gyula (sz.1919) mindszentkállai lakos, úgy is mint ott dolgozó hónapszámos ismerte a II. világháború előtti viszonyokat.

A felek, Szücs István és a hónaposok, az írásbeli szerződést a területileg illetékes szentbékkállai községházán, a körjegyző előtt írták alá. A hónaposok nyolcan voltak, férfiak-nők vegyesen, kiket a birtokos vincellérje választott ki és a munka során is ő irányított, ellenőrzött. A mezőgazdasági munkások arra vállaltak kötelezettséget, hogy a folyó gazdasági munkákat a szőlőben, azon kívül is a mezőgazdaságban a legjobb tudásuk szerint elvégzik. A szőlőben mindez itt is metszést, kapálást, kötést, permetezést foglalt

magában. Egyéb mezőgazdasági munkaként szénakaszálást, -gyűjtést, -behordást, asztagrakást, végezetül aratást, ott is asztagrakást és masinázást, azaz gépi cséplést folytattak. A szerződés 4 hónapra szólt, április elejétől július végéig. A megállapodás egy példánya a teki*ntetes úrnál,* a munkaadónál, másik példánya a vincellérnél maradt.

A hónapszámosok személyenként a 4 hónapra összesen 8 q gabonát kaptak, fele-fele arányban búzát illetve rozsot. Járt nekik fejenként havonta 6 pengő készpénz is. Bort szintén kaptak, a munka nehézségi fokától függően eltérő mennyiségben. Így permetezéskor, kaszáláskor 1 pintet, kötözésnél 1 litert, a marokszedő pedig fél litert kapott naponta. A pénzt ki mikor kérte, a birtokos úgy adta ki, a gabonát a cséplés végeztével. A hónaposok a szállást otthon, az étkezést otthonról maguk oldották meg.

A hónaposként alkalmazott személyeket egyébként nem csak az említett 4 hónapban vette igénybe a birtokos illetőleg munkáltató vincellérje, hanem azon túl is, az év többi részében, napszámosként.

A hónaposok száma ezen a középbirtokon nem csak a summásokéhoz, hanem az egyházi nagybirtokon dolgozókhoz képest is kevesebb volt. A hónaposok megszervezésében, irányításában a munkáltató vincellérnek meghatározó szerep jutott, amit jelzett, hogy az egyébként jogszabályszerű körülmények közt megkötött szerződés egyik példányát is, mint a munkások megbízottja, a Mmtc. 14.§-ra figyelemmel ő vette át. Pedig ő a munkaadónak volt alkalmazottja, így egyidejűleg két, bizonyos tekintetben ellenérdekű felet képviselt. A hónaposok szervezettsége itt sem közelítette meg a summásokét. A díjazás pénzt és terményt foglalt magában, ellátmányként csak bort, tehát élelmet, szállást nem. A díjazást a summásokétől eltérően nem bonyolult, munkafajtánként különböző módon számolták ki, hanem leegyszerűsítették százalék nélküli, előre meghatározott, rögzített mértékre.

3.3. A kékkúti Tál Jenő (sz.1920) a szomszédos *Bácsi-hegyen* közvetlenül a II. világháború előtt, a fentebb említettnél kisebb birtokon, Rosenfeld Vilmosné tapolcai tulajdonosnál dolgozott *hónaposként*. Negyedmagával szerződött el.

A szerződést Rosenfeld Vilmosné mint gazda maga írta meg és valamennyien aláírták. Április 1-től kezdődően 3 hónapra vállalták a szőlőbeli munkákat: földhordást, trágyahordást, metszést, venyigehordást, kapálást, karózást, kötözést, permetezést. Ellenszolgáltatásul kaptak fejenként havonta 220 kg gabonát és 15 pengőt pénzben. A gabonát masinázás után adta meg a szőlőtulajdonos, megvette Tapolcán, majd mindenkinek házához szállít-

tatta. A pénzt havonta kiadta. A hónaposok naponta haza jártak, sajátjukból kosztoltak.

A 3 hónapos határidő eltelte után az addigi hónaposok napszámba jártak ugyanoda, ami a kapcsolat állandóságát mutatta.

A jogviszony a tulajdonos által írt szerződéssel és nem a községi elöljáróság előtt megkötött megállapodással jött létre. A hónaposok kis száma, az éjszakai otthoni pihenés, az otthonról étkezés itt is kizárta a summásbandáéhoz hasonló szervezettséget, közösségi létet. A munka csak a szőlőműveléshez kapcsolódott, más művelési ághoz nem, tehát végül is nem volt vegyes jellegű.

3.4. Balatonfüred-Csopak környékére nem csak napszámosok jártak szőlőbeli munkákra, hanem hónaposok is. Egyrészt a munkalehetőség, másrészt a jobb díjazás miatt.

Szegletes István (sz.1908) és társai Szentbékkálláról mentek az 1920-as évek második felében napszámba kapálni a Neu és Berger családok által bérelt csopaki szőlőkbe. Amíg Szentbékkállán csak egy pengőt fizettek nekik, addig Csopakon a háromszorosát. Hétfőn elindultak falujukból és szombat este tértek haza. Az ottani vincellérrel jól megismerkedtek, s mivel az munkájukkal elégedett volt, a következő évre megbízta a komoly magatartású Szegletes Istvánt, hogy egy *hatos bandát* szervezzen össze. Örömmel megtette.

Így szegődött el 1929-ben, majd még három évben a három férfiből és három nőből álló *banda*, a *hónapos munkások* csoportja, öt hónapra. 1929-ben még egy banda ment a községből Csopakra. A tavasztól kezdődő, a nyáron át tartó jogviszony keretében trágyát hordtak, metszettek, *fótoztak*, azaz pótolták a tőkehiányt, kapáltak, kötöztek, permeteztek, az idény szerint szükséges munkákat végezték.

Díjazásként fejenként 10 q gabona és havonta készpénz járt nekik. A szőlőbeli kastély konyháján főzhettek, a bandából az egyik nő minden nap tíz órakor bemehetett ételt készíteni. Az élelmezés alapanyagáról viszont maguknak kellett gondoskodni. A hozzávalókat (liszt, zsír, stb.) otthon összeszedték, megfogadtak egy kocsist, az vitte nekik Csopakra. A fuvarköltséget a zsidó bérlőcsalád fizette. Ugyancsak a munkaadó állta azt a vonatköltséget, mely abból adódott, hogy a bandából minden hétvégén egy személy haza utazhatott. A hónapos munkások a kastély cselédszobájában, illetve konyhájában laktak.

A kis létszámú hónapos banda korábbi kapcsolat, jó munkavégzésen

alapuló bizalmi viszony nyomán került Csopakra. Megbízható szervezőjük azonban nem töltött be a summásgazdáéhoz hasonló szerepet. A munkaadó oldaláról itt is meghatározó szereppel bírt a vincellér, aki irányított. A hónaposok étkezése az összeadott közösből közösen történt. Amíg a summások körében joggal merült fel, hogy a félig komfortos, fűthető, takarítható szállásra vonatkozó rendelkezést a munkaadók nem tartották be, addig a csopaki szálláskörülmények megfeleltek az előírásoknak.

3.5. Szintén tipikus, hogy 1935-ben Balatonfüreden Baradlai Jenő szőlőbirtokosnál 5 hónapra egy mindszentkállai hónapos csapat vállalt munkát. A körülmények, a feltételek az előbb ismertetett jogviszonyhoz igen hasonlatosak voltak.

Fi Kálmán (sz.1910) az 1930-as évek közepén napszámosként már odajárt az említett birtokra. A vincellértől kapott megbízást, hogy szervezzen meg egy bandát. Összeszedte, kiválogatta a személyeket, magával együtt hat férfit és Szentbékkálláról egy asszonyt, mint szakácsnőt.

Balatonfüreden a *gazda* maga írta meg a szerződést, melyet a szőlőben mindenki aláírt. A kötelezettség szőlőbeli munkákra szólt. A díjazás fejenként az 5 hónapra 8 q gabonát és havonta járó, talán 15-20 pengő készpénzt foglalt magában. A javadalmazásba az élelmezés is beletartozott. A gazda kiadta a hozzávalót, a szakácsnő megfőzte. A főzés idején kívül ő is a férfiakkal dolgozott. A szállást szintén a munkaadó biztosította. A szervezőnek ugyanannyi járt, mint a többi férfinak. A hónaposok a nekik járó pénzt minden hónap végén megkapták. A gabonát viszont az 5. hónap leteltével. Ennek hazaszállításáról a gazda gondoskodott, a költségeket ő állta. A hónaposok havonta egyszer mehettek haza a saját költségükön.

A hét fős mindszentkállai hónapos bandával megkötött szerződés nem került hatóság elé. Azt a törvénytől eltérően maga a munkaadó írta. A szervező itt sem vethető össze a summásgazdával. A közös utazás, munka mellett a közös étkezés is jelezte viszont az együvé tartozást. A díjazásnak a summásoknál megtalálható minden eleme szerepelt itt is: pénz, termény, ellátmány szállással és élelmezéssel.

4. A hónaposok jogviszonyának sajátosságai

Amennyiben a Káli-medence hónaposainak jogviszonyánál a sajátosságok megragadása a cél, úgy különösen a törvényi szabályozással és a summások helyzetével való összevetés vezethet eredményre.

Akár a summások, a hónaposok is hosszabb, huzamosabb időre elszer-

ződött idénymunkások voltak, de nem csak nagyüzemekbe, sőt elsődlegesen nem oda, hanem közepes vagy kisebb gazdaságokba. Tipikusan nem vegyes jellegű mezei munkákra, hanem a munkaigényes szőlőművelésre. A munkaadóhoz közösen, de a summásokénál kisebb, néhány fős csapatban szegődtek el. Munkájuk ellenszolgáltatásából a terményt egyszerre, egy mennyiségben kapták meg, akár a summások. Így rájuk is indokolt lehetett az igen ritkán használt summás megjelölés. Maguk is tisztában voltak vele, hogy helyzetük a summásokéhoz hasonló, de különbözik is attól. A törvényi szabályozás is azonos volt rájuk, ám a szerződések tartalmát illetően már eltérések mutatkoztak.

A hónaposok a Káli-medencében is a zsellér- és béresutódokból, a szegényparasztságból, a nincstelenek közül kerültek ki. A munkaadók egyházi és világi szőlőbirtokok tulajdonosai vagy bérlői voltak. Figyelemre méltó arányt öltött a munkaadók közt a zsidóság. Amíg a summások a munkáért távoli vidékekre, az ország más tájaira is elmentek, addig a hónaposok a Balaton-felvidéken, lehetőleg a Káli-medencében, sőt községükben vagy annak közelében maradtak. Nem voltak igazi vándormunkások.

A hónapos csapat létrejöttében általában aktív szerepet játszott a munkaadó vagy alkalmazottja. Erről az oldalról hangzott el az ajánlat a jogviszony létrehozására. Konkrét szervezésüket nem a summásgazdához hasonló szerepű férfi, hanem vagy valamelyik közülük való fiatalember vagy a munkáltató vincellére végezte. A vincellérnek az előbbi esetben is megvolt a háttérbeli szerepe. Mindkét megoldásnál egyébként végig ő irányította és ellenőrizte a munkavégzést. Az elszegődés a summásokénál általában rövidebb időre, 3-6 hónapra történt, tavaszi és nyári évszakra, nem egyénenként, hanem közös munkára, együttesen. A summás csapat nagyságát meg sem közelítő, kis létszámú, 4-12 fős banda létrejötténél a lokális jelleg érvényesült, lényegében egy településről kerültek ki, jól ismerték egymást, rokoni és egyéb viszonyok fűzték össze őket. A summásoktól némileg eltérően döntően férfiak, de azokkal megegyezően a fiatalok szegődtek el hónaposnak. A summások rendszeresebben, évről-évre, a hónaposok kevesebb rendszerességgel, ritkábban.

A szerződést közös munkára és egyszerre írták alá. A szerződéskötés más kötöttségei tekintetében az esetek egy részében érvényesültek a törvényi előírások, más részüknél nem. Az előbbi körbe tartozóan a szerződést az elöljáróságon jegyzői részvétel mellett kötötték. Viszont törvényrontó módon kialakult, élt az a gyakorlat is, hogy a munkaadó gazda maga foglalta

írásba a szerződést, amit az ő ingatlanán, illetőleg a munkavégzés helyén írtak alá. Ez a helyi jogszokás különösen a hónaposok kisebb száma esetén érvényesült. Így lehetőség nyílott a jegyző által szedhető díj elkerülésére és szemet hunytak a munkás-igazolvány hiánya felett is. Viszont a felek mindig írásbeli szerződést kötöttek.

A szerződés tartalmát a törvény szerint a felek szabad egyezkedéssel állapították meg, de hosszabb tárgyalásra, alkudozásra nem került sor. Mind a Káli-medencén belül, mind Balatonfüred környékén a jogok és kötelezettségek tekintetében, különösen a munka ellenszolgáltatására kialakult egy, az adott viszonyok által meghatározott gyakorlat. Ez mindkét fél számára ismert volt, mind a munka mennyisége, jellege, mind az ellenszolgáltatás mibenléte, nagysága tekintetében. Eszerint egyeztek meg.

Az elvégzendő munka döntően vagy kizárólag a szőlőműveléshez kapcsolódott. Mellette a rétgazdálkodási tevékenység másodlagos, az aratási pedig kivételes volt. Különösen az első két foglalatosság napszámosmunka is lehetett. A paraszti munkamorálból adódóan fel sem merült a munkamegtagadás, a jogosulatlan távozás vagy az elvárt minőség és mennyiség alatti munkavégzés. A törvényi rendelkezések tehát a munka tekintetében hatályosultak, a szankció vagy kényszer alkalmazása pusztán jogszabályi fenyegetés maradt.

Más tájakon a dinnyések, dohányosok, kertmunkások szakosodtak, a summások viszont nem, ezek munkája vegyes jellegű maradt. A Káli-medence hónaposai e tekintetben a két kategória között, a szakosodás felé félúton helyezkedtek el, a szőlőműveléshez legalább alapjaiban értő személyek voltak.

Az ellenszolgáltatás mindig kikötött volt, döntően a gabonában nyújtott termény és a készpénz adta. A terménymennyiség havonta 200 kg körül mozgott, rendszerint fele-fele arányban búzát illetve rozsot jelentett. A havonta fizetett készpénz összege jobban szóródott, mint a megélhetés szempontjában alapvetőnek tartott gabonáé. Amennyiben a hónaposok saját településükön dolgoztak, úgy élelmezésük otthonról történt, a szállásuk is az otthonuk volt. A Balatonfüred környéki munkáknál a gazda adott szállást, és esetenként alapanyagot az étkezéshez. A főzés, táplálkozás itt együtt történt. A közös szállás és étkezés erősítette a munka közösségi jellegét (élelmezési és szállásközösség, akár a summásoknál), de a csoporton belül feszültségeket is eredményezhetett. A hónaposok lakóhelyükön kívül a helyiektől teljesen elkülönülten éltek.

A summásoknál a bérszámítás bonyolult módon, a végzett tevékenységtől függően eltérő bérformában hol területre, hol munkaidőre, hol terménymennyiségre figyelemmel, hol szakmányban történt. A hónaposoknál viszont a szőlőmunka domináns volta miatt a díjazás egyszerűbb, egyértelműbb, áttekinthetőbb volt, lényegében időbért jelentett. A bérezés nagyságában is kisebb volt a csoporton belüli differencia, mint a summásoknál.

A summásbandán belüli hierarchia nem érvényesült a hónaposoknál. Amennyiben a szervező közülük került ki, a díjazása megegyezett a többiekével, bár apró előnyökben részesült.

A hónaposok és a gazda között sokszor egész éven át tartó, illetve évekig-évtizedekig fennmaradó, különböző munkaszervezeti formákban megvalósuló gazdasági kapcsolat élt, működött. A summásoknál, már csak a távolságból adódóan is, ez kizárt volt.

A hónaposok körében nem alakult ki az a közösségi tudat és viselkedés, ami a summásoknál. Speciális kultúrájuk, folklórjuk sem jött létre. Életviszonyaik a szerződéses időszakban egyszerűbbek voltak, így népi jogszokások körükben kisebb számban alakultak ki, hiszen ezek szabályozó szerepére szűkebb körben volt szükség. A törvényi rendelkezések tekintélyes része a summásokéhoz hasonlóan érvényesült, különösen a munkavégzéshez kapcsolódó kötelezettségek. Más rendelkezések alkalmazása a hónaposok egy részénél fel sem merült: így a közös szállás vagy az étkezés kérdése. A törvénytől eltérő gyakorlat azonban szembeötlően más-más területen jelentkezett a summásoknál, illetve a hónaposoknál. Így a summásoknál általában a szállás körülményeiben, esetenként az adott élelmiszer-ellátmány minőségében, a hónaposoknál pedig nem ritkán a szerződéskötés körülményeiben.

Mindegyik csoport nehéz munkát végzett, nehéz életet élt, a hónaposok azonban valamivel könnyebbet.

A kutatás során írásbeli szerződésre nem leltem, forrásul így az adatközlők szolgáltak. Megállapítható, hogy a hónaposi jogviszonyok nem voltak túl gyakoriak, ott fordultak elő, ahol a munkáltató vincellér vagy maga a gazda irányított. Viszont szervesen beleilleszkedtek a helyi gazdálkodás, különösen a szőlőművelés rendszerébe.

Tárkány Szücs Ernő és a vásárhelyi Bethlen gimnázium

GYÁNI GÁBOR

Nem intézhető el Tárkány Szücs Ernő és Hódmezővásárhely kapcsolatának kérdése azzal, hogy a kitűnő néprajztudós itt, ebben a városban született. Az sem elegendő továbbá e kapcsolat jelzésére, hogy Tárkány Szücs első komoly tudományos dolgozata a vásárhelyi határban végzett terepmunka gyümölcse volt.[1] Nem merül ki végül kapcsolatuk abban sem, hogy Tárkány Szücs évtizedekkel később visszatért Vásárhelyre újabb kutatási témáért, amikor 1961-ben publikálta a testamentumokat közre adó forráskiadványát.[2] Mindez különben jól ismert a Tárkány Szücs Ernő tudományos életművét szorgosan kutató, valamint a népi jogszokások kutatásában elmélyült szakemberek előtt. Kevésbé tudott, sőt mondhatni ismeretlen viszont, hogy mit kapott Tárkány Szücs a szülővárosától fiatal korában; mi segítette hozzá ahhoz, hogy idővel a népi, a paraszti életvilág jogszokás jellegű alkotóelemeinek minden bizonnyal legjelentősebb magyar tudósává legyen.

Akad itt még egy figyelemre méltó körülmény, nevezetesen, hogy Hódmezővásárhely – Tárkány Szücs Ernőn kívül is – számos kiváló néprajztudóst adott az országnak. Itt született a társadalomnéprajz legnagyobb valaha élt művelője, Kiss Lajos, akinek mérvadó munkái szinte mind a vásárhelyi parasztélettel foglalkoznak.[3] Kiss Lajosnak a szegény ember életéről

---

1 Tárkány Szücs Ernő: Mártély népi jogélete. Kolozsvár, 1944. A tudós munkásságának könyvészetéhez vö. Katona Imre: Tárkány Szücs Ernő 1921–1984. Tárkány Szücs Ernő munkáinak jegyzéke. Összeáll. Serfőzőné Gémes Magda. Ethnographia 1985/2–3. 381–386. p.; Bognár Szabina: Tárkány Szücs Ernő bibliográfiája. In: Nagy Janka Teodóra, szerk.: Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére. Szekszárd, 2014. 185–200. p.

2 Tárkány Szücs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Budapest, 1961.

3 Kiss Lajos: A szegény emberek élete. Budapest, 1981. I–II. köt.; Uő: Vásárhelyi híres vásárok. Szeged, 1956.; Uő: Vásárhelyi művészélet. Budapest, 1957.

szóló nevezetes munkája éppen akkor, vagyis 1939-ben jelent meg, amikor Tárkány Szücs Ernő vásárhelyi gimnazista volt; ráadásul egyik tanára az a Tálasi István, a későbbi budapesti professzor és akadémikus néprajztudós volt, aki 1935 és 1939 között a Bethlenben tanított. Továbbá: a Csongrád városában született Katona Imre, a folklorista és társadalomnéprajzos – Tárkány Szücs Ernő nemzedéktársa – szintén a Bethlen gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait. Végül meg kell itt említeni a vásárhelyi és ma is ott élő Szenti Tibort, aki számos figyelemre méltó történeti-néprajzi könyv és dolgozat szerzőjeként jegyezte el magát e tudománnyal.[4] Mi áll vajon a jelenség háta mögött?

Nehéz a kérdésre megnyugtató választ adni, de talán némi magyarázattal szolgálhat, hogy a 20. század közepéig Hódmezővásárhely egyike volt az ország legparasztosabb alföldi városainak: az 1941-es népszámlálás időpontjában is Vásárhely népességének még közel 60%-a élt mezőgazdaságból, a Horthy-kor elején pedig kétharmad közelében járt ez az arány.[5] Ráadásul a város egyike a kor „legtanyásabb" településeinek: a két háború között a népesség 40%-a élt itt a tágas tanyavilágban. Miután pedig 60 és 62 ezer fő között mozgott akkoriban a város lélekszáma, ez a tömeg legalább 35 ezer parasztembert és parasztasszonyt, és mintegy 25 ezer tanyai lakost jelentett ezen az egy helyen, ami óriási koncentrációja a paraszti életnek, már csak a számszerűség okán is.

Nem kell ezért csodálkozni azon, ha a kreatív művészetek és a tudományos gondolkodás (leginkább a néprajz) helyi képviselői szemében mindig is a népélet jelentette az első számú témát és a meghatározó szemléletmódot. Tornyai János és köre (Rudnay Gyula, Endre Béla és mások), akikhez a fiatal néprajzos Kiss Lajos is csatlakozott egy időben, az első háborút megelőző bő egy évtizedben kulturális forradalmat idézett elő Hódmezővásárhely életében. Ez az értelmiségi kör valósággal megtermékenyítette a magyar „ugart": múzeumot és lapot alapítottak (*Jövendő*), majolika- és

---

4 Például: Szenti Tibor: A tanya. Hagyományos és átalakuló paraszti élet a Hódmezővásárhely–kopáncsi tanyavilágban. Budapest, 1979.; Uő: Parasztvallomások. Gazdák emlékezése Vásárhelyről. Budapest, 1985. Második, bővített kiadása: 2008.

5 Hódmezővásárhely társadalomtörténetéhez vö. Gyáni Gábor: Hódmezővásárhely társadalma. In: Szabó Ferenc, főszerk.: Hódmezővásárhely története II. A polgári forradalomtól az őszirózsás forradalomig 1848–1918. Hódmezővásárhely, 1993. 1. köt. 221–276. p.; Uő: Hódmezővásárhely társadalma 1920–1941 között. In: Á. Varga László, szerk.: Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Debrecen, 1995. 213–226. p.

agyagipari telepet létesítettek, és nem utolsósorban felkutatták, majd közgyűjteménybe mentették át a népi eredetű tárgyi kultúrát. Figyelemre méltó kulturális mozgalmukat az első világháború akasztotta meg, azt követően már nem éledt újjá.[6]

Ugorjunk kicsit az időben, áttérve a harmincas évekre, amikor a közvetlenül a háború után született nemzedék, így Tárkány Szücs Ernő is megkezdte középiskolai tanulmányait a református Bethlen Gábor Gimnáziumban. A város egyik, ha nem éppen a legnagyobb tekintélyt sugárzó kulturális színtere ekkoriban a gimnázium volt. Mindaz, ami az iskola falai között történt, a helyi kulturális infrastruktúra szűkössége miatt is döntően befolyásolta és átitatta a város egész szellemi auráját. Az 1930-as évek, különösen az évtized második fele, és a rákövetkező évtized megújulást, szellemi pezsgést hozott az iskolában, amely Vásárhely korábban konzervatív közszellemét is megváltoztatta némiképpen. A megújulás fontos lendítőkereke volt a gimnázium tanári kara, közte olyan egyéniségekkel, mint a Cseresnyés kollégiumot megálmodó, majd felállító Szathmáry Lajos, a baloldali történetszemlélet jegyében oktató Karádi György, a modern irodalom elkötelezett híve, Mátyás Sándor és a fiatal pályakezdő tanárok egy bizonyos csoportja, akik – többnyire a debreceni egyetemet elvégezve – az évtized végén és az 1940-es évek elején kerültek tanárnak a város gimnáziumába, mint Sipka Sándor, Gyáni Imre, O. Nagy Gábor (a későbbi akadémiai nyelvtudós) vagy Láng István és további mások.[7] Hadd szóljak először a tanárokról, az általuk képviselt, a diákok felé közvetített szellemi beállítottságról.

A Tanyai Tanulók otthona Szathmáry Lajos 1938-ban tett kezdeményezésére 1940-ben jött létre.[8] A református presbitérium által fenntartott

---

6 Sipka Sándor: Gonda József (1877–1913). Hódmezővásárhely, 1955.; Almási Gyula Béla: A második évtized (Művészélet Vásárhelyen 1912–1921). In: Bíró József – László József, szerk.: Vásárhelyi Tanulmányok IV. Hódmezővásárhely, 1974. 51–69. p.; Bodnár Éva: Az újra felfedezett Tornyai. Budapest, 1986. 111–123. p.; Kőszegfalvi Ferenc: Kulturális élet, továbbá Művészet. In: Szabó Ferenc, főszerk.: i. m. 2. köt. 771–852. p.

7 Szathmáry Lajos: Iskola és város (Egy decennium a gimnázium történetéből) 1931–1941. In: Földesi Ferenc, összeáll.: A Hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium Évkönyve 1970. Hódmezővásárhely, 1970. 71–82. p.; Gyáni Gábor: A politizáló értelmiség sorsa a 20. században. Gyáni Imre élete. A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 2013–2014. Hódmezővásárhely, 2014. 218. p.

8 Szathmáry Lajos: Néhány adalék a Cseresnyés-kollégium megalakulásának történetéhez. In: Grezsa Ferenc, közzéteszi: A Hódmezővásárhelyi Állami Bethlen Gábor Ált. Gimnázium Évkönyve 1962–63. Hódmezővásárhely, 1963. 8–12. p.; Uő: Népfőiskola Vásárhelyen. In: Földesi Ferenc, közzéteszi: A Hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium Évkönyve

bentlakásos gimnáziumi előkészítő tanfolyamot Németh László, az író is támogatta anyagi eszközökkel, de kormányzati forrásból is érkezett pénz az Otthon számlájára.[9] A tehetségmentés céljainak szolgálatába állított Otthont így mutatja be Szathmáry Lajos visszaemlékezéseiben. „Jóravaló tanyai tanítókollégáink segítségével 16 tanyai fiatalember jelentkezett az első felhívásra tanulónak, magától értetődően azok közül a fiatalok közül, akiknek volt némi földjük, és azon értelmesebben akartak gazdálkodni. […] Ehhez a bentlakásos gárdához csatlakoztak azok a városi lakos ifjak 16-an, akik – bár a bentlakást nem vették igénybe – a tanfolyamra beiratkoztak és a foglalkozásokon szorgalmasan megjelentek."[10] A bentlakásos diákok tanáraik vezetésével megvitatták az Otthonban Szabó Pál, Tamási Áron, Veres Péter, Somogyi Imre és a többi népi író és szociográfus frissen megjelent műveit; sőt olykor még maguk ezek az írók is megjelentek – vendégelőadóként – a Cseresnyésben, ahogy az Otthont népszerűen nevezték.

A tanárok szellemi arcéle, politikai beállítottsága maradéktalanul egybevágott azzal az ethosszal, amit a Cseresnyés eminens módon képviselt. Hadd idézzem ezt illetően az 1937-től a Bethlenben tanító irodalomtanár, Sipka Sándor visszaemlékezéseit debreceni egyetemi éveire. „Társadalmi és politikai nézeteimet a népi írók és a Márciusi Front eszméi befolyásolták. Előfizetője voltam a Válasznak, a Kelet Népének, a Magyar Útnak, rendszeres olvasója és vásárlója voltam a »Magyarország felfedezése« sorozatban megjelent könyveknek (Féja, Erdei) stb. s természetesen Németh László írásainak."[11] S éppen ilyen szellemi és politikai tarisznyával érkezett a gimnáziumba Gyáni Imre is, aki a Márciusi Front debreceni egyetemi mozgalmának volt oszlopos tagja.[12]

Nem csoda ezek után, ha a harmincas években a Bethlenben tanulmányaikat folytató diákok krémje, a gimnazisták szellemileg legmozgékonyabb, legérzékenyebb hangadó rétege könnyen engedett a csábításnak, bármi lett légyen is a családi háttere. Hiszen gimnáziumba ekkor is leginkább a középosztály járatta a fiúgyermekét és bizony a módos gazdák sem mindig

---

1970. Hódmezővásárhely, 1976. 53–57 p.; Uő: A Cseresnyés. Juss, 1989, szeptember–október, 55–57. p.

9 Papp István: A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig. Népi tehetségek gondozása vagy tudatos elitnevelési kísérlet? Budapest, 2008. 103. p.

10 Szathmáry Lajos: i. m. (1976) 54–55. p.

11 Sipka Sándor: Utam Németh Lászlóhoz. Juss, 1989. június. 15.

12 Vö. Gyáni Gábor: i. m.

érezték a szükségét annak, hogy fiaikat középiskolai, érettségivel megfejelt tanulmányokra késztessék. Kivételek azonban mindig akadtak, különösen ott, ahol volt gimnázium az adott településen. Ekkor már általánosabb társadalmi igény mutatkozott az elemi oktatás szintjét meghaladó képzésre is. Különösen a jómódú, a gazdagparaszti családokban lehetett gyakoribb ez az iskolázási stratégia. A roppant kiterjedt Tárkány Szücs családból véve a példát: az 1873-ban született T. Szücs György, aki 27 éves korától lett önálló gazda 84 hold földön gazdálkodva, három polgári iskolai osztályt végzett a 19. század végén. 1900-ban született fia, Ernő is két polgári osztályt végzett, mielőtt gazdálkodni kezdett volna.[13] Olykor pedig ennél is többre törekedtek a gazda ifjak, amit a tudós Tárkány Szücs Ernő és közvetlen felmenőinek a példája is kézzelfogható módon bizonyítja. Erről később szólok érdemben.

A vásárhelyi Bethlen gimnáziumban a közösségi élet fő motorjának a cserkészmozgalom számított ebben az időben: fedőszervként szolgált ez a szervezet és kifejezetten serkentően hatott a diákok nyiladozó szociális érdeklődésére. Szathmáry Lajos mellett a szintén diák Kristó Nagy István, a későbbi ismert szerkesztő, irodalmi közéleti szereplő mozgatta a cserkészmozgalmi életet a Bethlenben. A helyi cserkész szervezet szoros kapcsolatokat ápolt ugyanakkor az 1921-ben alakult Soli De Gloria szövetséggel (ez a protestáns diák egyesület rendezte a nevezetes balatonszárszói tanácskozásokat).[14] Ők maguk is szerveztek a népi írókkal együttműködve falukutató nyári tábort, akik közül többeket is meghívtak maguk közé előadni, egyúttal állandó levélbeli kapcsolatot tartottak fenn Erdei Ferenccel, Ortutay Gyulával, Györffy Istvánnal, Szabó Zoltánnal és további népi kötődésű entellektüelekkel. A vásárhelyi diákok 1937 nyarán Baranyahídvégen táboroztak azért, hogy közelről tanulmányozhassák az Ormánságot. Ami kivált jól tükrözi heves szociográfiai és néprajzi érdeklődésüket, ami persze némi politikai ellenzékiséggel is párosult. Az utóbbira példa, hogy 1938. május elején bethlenes diákok megalapították a gimnáziumban a Márciusi Front helyi csoportját, amely cserkész összejöveteleken, gyűléseken és egyéb formában hallatta a hangját. Egy nagyjából 20 fős mag állt a Front megszervezése mögött, és ott találjuk közöttük a gimnazista Tárkány Szücs Ernőt is. Amikor pedig a gimnáziumi önképzőkör 1940 áprilisában Vásárhelyre

[13] Fejérváry József: Vásárhely története családok tükrében. Hódmezővásárhely, 1929. 671–672. p.

[14] Vö. Havas Gábor–Ohati Nagy László–Sebestyén László: A 43-as szárszói találkozó előzményeihez. Valóság, 1973/8. 43–55. p.

hívta Móricz Zsigmondot (egyébként már nem először) Németh Lászlóval együtt, Németh a Márciusi Frontosokkal is találkozott. Erről a találkozásról Németh egy országos napilapban, a *Magyarország* 1940. április 21-i számában cikket is közzé tett *Az ifjúság kérdez* címmel. A cserkész szervezet *Új magyar szellemiség* címen kiállítást rendezett, melyen a magyar parasztság súlyos problémáit állították előtérbe, de további társadalmi és kulturális kérdéseket is érintettek. A cserkészcsapat és az önképzőkör egyaránt tevékenyen közreműködik a Cseresnyés kollégium felállításában; tagjaikból kerültek ki azok a nem tanyai diákok, akik maguk is bekapcsolódtak az Otthon pedagógiai munkájába. Végül: a vásárhelyi diáktársaság nyomban rezonált a cserkészmozgalmon belül 1939-ben megindított, Morvay Péter nevéhez fűződő kezdeményezésre, amely a cserkészélet népi szellemű reformját indítványozta: ez a mozgalom, az ún. Regős Rend a népi kultúrjavak összegyűjtésére és terjesztésére ösztökélte az ifjúságot.[15]

Számos visszaemlékezés tanúsítja, hogy milyen elementárisan nagy hatása volt mindennek a bethlenista diákok öneszmélésére. A városi elithez tartozó, közismerten liberális beállítottságú Ormos Pál kórházi főorvos (aki fiatal korában a Galilei Körnek is tagja volt Budapesten) Jenő nevű fia, a későbbi orvos kutató szintén lelkesen kivette a részét ezekből a mozgolódásokból. Visszaemlékezéseiben megjegyzi, Szathmáry Lajos mellett Kristó Nagy István (két évvel járt Ormos felett a gimnáziumban) volt a meghatározó egyéniség. „Akkoriban már csak népdalokat énekeltünk, főbenjáró bűnnek számított, ha valaki műdalt énekelt. Ady, Móricz, Szabó Dezső voltak a mintaképeink, meg a Márciusi Front. Én meg egy Szabó Dezső könyvet választottam írásbeli magyar érettségi tételem tárgyául is […] Az egész látóhatár c. művet elemeztem."[16]

Nem volt kivétel ez alól az az úrigyerek sem, akit történetesen a város egyik legnevezetesebb famíliájának, a Tárkány Szűcsöknek immár az értelmiségbe átlépő családja küldött a harmincas évek derekán a gimnáziumba tanulni.

---

[15] Az előadottakhoz vö. Kristó Nagy István: A vásárhelyi gimnázium, mint a népi gondolat műhelye. In: Grezsa Ferenc, közzéteszi: A Hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium Jubileumi Évkönyve 1722–23, 1972–73. Hódmezővásárhely, 1972. 131–136. p.; Tárkány Szücs Ernő: Vásárhelyi diákok önvallomása – 1938-ból. In: Uo. 137–142. p. Megjegyzem: a néprajztudós neve időnként Szűcs (mint az utóbb idézett esetben is), időnként Szücs alakban fordul elő, ezért mi sem követünk e téren egységes gyakorlatot.

[16] Ormos Jenő: Visszaemlékezések. Budapest, 2008. 121. p.

A Tárkány Szűcsök kiterjedt gazdafamíliának számítottak a városban. Kései leszármazottaik össze is állítottak – húsz évvel ezelőtt – egy genealógiai kiadványt a család múltjáról; ezzel a kérdéssel ezért itt nem foglalkozom most behatóan.[17] Legyen elég annyi, hogy a 19. és 20. század során a Tárkány Szűcs nemzetség vagy família nem egy családja a legnagyobb földdel bíró vásárhelyi gazdák közé tartozott. Az 1895-ös Gazdacímtár két száz holdasnál nagyobb Tárkány Szűcsről tud: Tárkány Szűcs István (tulajdonos és bérlő) kezén 107 hold föld volt, Tárkány Szűcs Mihály (bérlő és tulajdonos) pedig 159 hold földet tudhatott ekkor magáénak.[18] A századelőn ifj. Tárkány Szűcs Mihályt tünteti fel a gazdacímtár 146 hold tulajdonosának.[19] A húszas évek közepi gazdacímtár pedig Tárkány Szűcs József nevén regisztrált 105 hold földet.[20] Nem csoda tehát, ha virilisként – egyenes állami adójuk nagysága jogán – több Tárkány Szűcs is rendszeresen bekerült a törvényhatósági bizottságba. Az 1888 és 1939 közötti fél évszázad során 13 Tárkány Szűcs nevű virilisre bukkantam a legnagyobb adózókról összeállított listákon, akik zömmel a virilisták élmezőnyében foglaltak helyet, ha nem is éppen a leggazdagabbak csoportját alkották.[21]

Ott találjuk közöttük azt a dr. Tárkány Szűcs Ernőt is, aki értelmiségiként és egyúttal fekvő vagyon tulajdonosaként, 1927-ben szintén kvalifikálta magát a legtöbb adót fizetők táborába. Listabeli előkelő helyét a kétszeres adóbeszámításnak köszönhette, hiszen ügyvéd és kamarai tag is volt. Dr. Tárkány Szűcs Ernő 1904-ben szerzett ügyvédi oklevelet, nem sokkal később ügyvédi irodát nyitott a városban, amit 1920-ban kötött házassága után felesége Szentesi (ma Rapcsák) utcai házába helyezett át. A házon ma emléktábla emlékeztet dr. Tárkány Szűcs Ernő fiának, a néprajztudósnak a születési helyére.

Szokatlannak számított ebben a korban, hogy egy, a vagyoni és értelmiségi elitbe tartozó család sarja, amilyen Tárkány Szücs Ernő is, kamaszként elforduljon az uralkodó politikai rendtől. Márpedig itt éppen ez történt. Vá-

---

17 Tárkány Szücs Géza–Tárkány Szücs Imre: A hódmezővásárhelyi Tárkány Szücs-nemzetség monográfiája. Hódmezővásárhely, 1993.

18 A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. II. köt. Gazdacímtár. Budapest, 1897. 188–189. p.

19 Rubinek Gyula: Magyarországi gazdacímtár. Budapest, 1911.

20 Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek 1925. év eleji adatainak alapján. Budapest, 1925. 95. p.

21 A kérdésről szóló tanulmány: Gyáni Gábor: Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői 1888–1941. Történelmi Szemle, 1977/3–4. 626–641. p.

sárhelyen sem volt ez gyakori akkor tájt. Az Ormos család említett példája a kivételek közé tartozik. Egy, a hetvenes évek elején írt visszaemlékezésében a néprajztudós így számolt be erről a meglepő fejleményről, az oda vezető útról. „Mi határozta meg akkor nekünk, hatodik-nyolcadik gimnazista diákoknak az elgondolásait, az útját? […] A gondolat közvetítésének eszközéül a népi írókkal való kapcsolatban négy folyóiratról kell megemlékeznünk. Az 1934-től megjelenő VÁLASZ szinte valamennyiőnknek rendszeresen járt. Az irodalmi, a gazdasági és a politikai élet sok problémájában való állásfoglalásunk forrása volt ez a folyóirat; beléje vetett hitünket kiváló tanáraink (Szathmáry Lajos, Mátyás Sándor, Tölcséry István) is táplálták. Vitattuk a havonta megjelenő számok egyes cikkeit, és a világba való betekintéshez a másik folyóirat, a TANÚ mellett a leginkább volt segítségünkre. A VÁLASZ hagyományait jól tudtam hasznosítani, amikor később a Puszták Népét szerkesztettem. A VÁLASZ hívta fel a figyelmünket 1937-ben a HÍD-ra, a Márciusi Front kiáltványa kapcsán. E folyóirat dr. Potoczky Kálmán jóvoltából 20–30 példányban előfizetésszerűen járt. Minthogy a lap tízes kötegekben a nevemre érkezett, én osztottam azt szét diáktársaim között. Ezen a réven kaptam meg a debreceni TOVÁBB-ot is, a két megjelent számát, mert a harmadikat már a nyomdában elkobozták. A HÍD több számának is ez volt a sorsa, mi azonban kerülő utakon folyamatosan megkaptuk azokat. A TOVÁBB-ot Gyáni Imre felelőssége mellett adták ki, és a párt legális lapjának tekintettük. Mindkettő a Márciusi Front hivatalos lapjaként rendkívül radikális eszméket sugallt, de nekünk akkor e lapok íróinak merészsége éppen úgy tetszett, mint a rendszertelenül megjelent füzeteiből hadakozó Szabó Dezsőé. Világosan láttuk közöttük a különbséget, de fiatalságunk, ellenzékiségünk talaján radikalizmusuk a kapcsot is jelentette köztük."[22]

Arról is szól Tárkány Szücs ebben a visszaemlékezésben, hogy milyen nagy hatással volt rá a már említett Baranyahídvég-i táborozás, amely közvetlenül befolyásolta utóbb a népi élet iránt kibontakozó tudományos érdeklődését: „a baranyahídvégi cserkésztábor végén Czunban (Baranya m.) egynapos villám falukutatást rendeztünk, aminek a megfigyeléseiről készített jegyzeteimet ma is őrzöm." Majd hozzáteszi: „Annyira legalább »megéreztük« diák ésszel mi is a falut, mint a Pusztuló magyarok Violája. Még jobban a falukutatók mellé álltunk, amikor a szociológiai helyzetké-

[22] Tárkány Szücs Ernő: i. m. 1972. 137–138. p.

pet törvényszéki perek követték."[23] Később pedig megemlíti, hogy: „1938 nyarán éppen az Alföld és Észak-Magyarország legkritikusabb tájait jártuk be Szathmáry Lajos tanárunk vezetésével kerékpáron, és a falvak nyomora, elszigeteltsége egyéni tapasztalatokkal egészítette ki olvasmányainkból leszűrt következtetéseinket."[24]

Tárkány Szücs Ernő hosszabban idézett emlékezéseiben még arról is szó esik, hogy Kristó Nagy István Szabó Zoltántól, ő pedig Szabó Páltól kapott ekkoriban levelet. A levél egy *A magyar parasztság levele a művelt fiatalsághoz* címmel írt röpirat volt, amelyet 58 parasztember írt alá. A címzettek úgy gondolták, tartoznak maguknak annyival, hogy megválaszolják a levelet. Nem sokkal visszaemlékezésének megírása előtt került elő az a tíz oldal terjedelmű válaszlevél, amely „vallomás arról, ahogyan mi néhányan akkor gondolkodtunk".[25]

A Szabó Zoltánnak és Szabó Pálnak megküldött válasz, melyet négyen szignáltak, közte Tárkány Szücs Ernő, hét pontban rögzítette a levélírók maguk elé állított jövőbeli követelményeit, úgymint: „igyekezzünk minél jobban megismerni parasztságunk helyzetét", „felhívjuk a figyelmet parasztságunk helyzetére", „támogatunk minden olyan mozgalmat, mely a parasztság helyzetének javítását célozza" és „vállaljuk a parasztság nevelését, esetleg gazdasági és szellemi vezetését".

Reményeim szerint sikerült érzékeltetni azt a különös mikrovilágot, melyet a hódmezővásárhelyi Bethlen gimnázium 1930-as években teremtett. Az intézmény szellemi aurájának döntő hatása volt arra, hogy mivé lett, mivé lehetett utóbb Tárkány Szücs Ernő. Amikor az észak-erdélyi országrész visszatért az anyaországhoz és a szegedi egyetemen megszűnt az oktatás, a magyar nyelvű képzés előtt újra megnyíló kolozsvári egyetem fogadta be a tovább tanulni kívánó vásárhelyi diákok többségét. Így került Tárkány Szűcs Ernő is Kolozsvárra, ahol szerencsés körülmények folytán nyomban megismerkedett a népi jogélet kutatásának szentelt stúdiumokkal. Unikális lehetőség volt ez a szociálisan ugyancsak érzékeny fiatalember számára, hogy életre szólóan eljegyezze magát a jogi néprajz új, éppen ott és éppen

[23] Uo. 138. p.

[24] Uo. A „Pusztuló magyarok Violája" valószínűleg Tomori Violára, a néplélek szociográfusára való utalás, aki szegedi egyetemistaként maga is szervezett ez időben dunántúli falukutató táborozást.

[25] Uo. 137. p.

akkor kialakított kutatási területével. Erről azonban már sokat tudunk Bognár Szabina úttörő tudománytörténeti kutatásaiból.[26] A vásárhelyi előzmények ismeretében nem tekinthetjük azonban merő véletlennek, hogy a joghallgató Tárkány Szücs Ernő gyorsan csatlakozott Bónis György tanítványi köréhez, e lépésében a kor égető szociális kérdései iránti heves érdeklődése vezette őt. Mint ahogy az sem a puszta véletlen műve, hogy 1945-öt követően a Nemzeti Parasztpárthoz csatlakozzék, és a párt égisze alatt megjelenő hódmezővásárhelyi közéleti folyóirat, a Tornyai Társaság által kiadott *Puszták Népe* szerkesztőjeként tényked jék néhány éven át.[27] Nem vitás: az a társadalmi-politikai és szellemi szocializáció játszott itt kulcsszerepet, melyben Tárkány Szücsnek mint bethlenista diáknak volt, lehetett része a harmincas évek folyamán. E ténynek a pálya alakulása szempontjából vett kivételes jelentőségét Tárkány Szücs Ernő maga is nagyra értékelte utólag.

[26] Bognár Szabina: Tárkány Szücs Ernő jogi néprajzi kutatásai és a nemzetközi néprajztudomány (1963–1994). In: Nagy Janka Teodóra, szerk.: i. m. 37–44. p. És különösen fontos e tekintetben Bognár Szabina kiadásra váró Ph.D. értekezése.

[27] A lap felelős szerkesztője a múzeumigazgató Galyasi Miklós és a szerkesztőség tagjai között viszontlátjuk Kristó Nagy Istvánt is. Ugyanakkor a népi jogélet-kutatás is helyet kapott időnként a lap hasábjain. Bónis György: Népi szemlélet és jogalkotás. Puszták Népe, 1948. március. 15–23.

A törvényes és az írott hitbér Baranyában 1848 után[1]

HERGER CSABÁNÉ

A magyar házassági vagyonjog tradicionális joganyagába az első jelentős lyukat a volt rendi megkülönböztetésekből eredő egyes házassági vagyonjogi és öröklési jogi szabályok hatályának megszüntetéséről szóló 1946. évi XII. törvény ütötte, amely felszámolta a törvényes hitbér intézményét. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy mekkora jelentőséggel bírt a törvényes (dos legalis), illetve az írott vagy szerződéses hitbér (dos scripta vel contractualis) a polgári kori magyar magánjogban, azaz indokolt volt-e ez a jogalkotói lépés. Ezt a kérdést a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában (a továbbiakban: BML) őrzött, jellemzően parasztok és polgárok házassági vagyonjogi vonatkozású jogvitáinak iratanyaga alapján válaszolom meg.

1. A hitbér (dos, dotalitium) fogalmi meghatározása a 19. századi magánjogban

A nyúlfarknyi 1946. évi XII. tv. 2. szakasza magát a hitbért nem definiálta, részleteiben nem rendezte, csupán azt mondta ki, hogy *„törvényes hitbér intézménye megszűnik”*. Ezzel lehetőséget adott arra, hogy a tradicionális fogalom – az írott hitbérre korlátozva – továbbéljen, legalábbis 1952-ig, amikor a szovjetblokk más országaihoz hasonlóan a szerződéses vagyonjog egészét, így az írott hitbért is elvetették.

A hitbér alapeszméje a magyar magánjogban a házastársi hűség biztosítása volt, függetlenül attól, hogy törvényes vagy írott hitbérről volt-e szó. A két intézmény jogi természete megegyezett, és az írott hitbérre vonatkozó szabályok képezték a hátterét a törvényes hitbérnek is. A hitbér jelentősé-

[1] A tanulmány az Alexander von Humboldt-Stiftung kutatói ösztöndíja támogatásával készült 2015-ben.

gére utal a magyar házassági vagyonjogban az a szembetűnő tény, hogy a 19. század második feléig a legtöbb szerző a vagyonjogi intézmények közül ezt tárgyalta legbővebben a források és a joggyakorlat bemutatásával – de jellemzően női különjogként, az özvegy nő jogai körében. Abban azonban már volt némi különbség, hogy Werbőczy István Hármaskönyvének hitbérre vonatkozó szakaszait[2] hogyan értelmezték és a dost, illetve dotalitiumot saját nyelvünkön miként adták vissza.

Czövek István 1822-ben Kelemen Imre latin nyelven írt alapművét[3] követve a hitbért az özvegyi „*jussok*" egyikének tekintette. Ezek között a dost (és „*pro synonymis*" a dotalitiumot) „*kiváltképp említendőnek*" nevezte. Eredetét nem „*ennek a' nagy lelkű nemes Nemzetnek régi szokásai*(*ban*)*, mégis inkább a' szomszéd Németek' erkőltseiben*" látta, „*a' kiknél hasonlóképen: Hitbért nem a' feleség adott a' férjnek, hanem a férj ajánlott a' feleségnek*."[4] A tabuláris prókátor nem indokolta állítását, így hozzá kell tennem: a német jogkörben a dos intézménytörténete szakaszos volt. A germán-frank korszakban a dos (dotalitium, vidualitium, maritagium, osculum, tanodo, tantodono; azaz Wittum) – a római jogi hozomány intézményével szemben – a férj juttatása volt felesége részére a házasságkötés alkalmával. Más kérdés, hogy ez a fogalomváltozás mivel magyarázható. A vulgárjogi donatio ante nuptias előtérbe kerülésével vagy inkább azzal, hogy a római jogi konszenzusos házasság elve (consensus facit nuptias) a kánoni házassági jog közvetítésével a germán törzsi királyságokban megerősödött, ezzel párhuzamosan a férji hatalom (Muntgewalt) megszerzésével járó nővétel (Kaufehe) vételi jellege elhalványult és így a vételár (Muntschatz) olyan vagyoni értékké vált, mely az özvegy nő ellátására szolgált. A germán-frank korszakot követően a népjogokból ismert dos azonban több szempontból is újra átalakult. Egyrészt keveredett a német házassági vagyonjog más intézményeivel, melyek bizonyos mértékben ugyancsak az özvegyről való gondoskodást szolgálták, másrészt a recepció korától a ius romano-germanicum (gemeines Recht) keretében már ismét a római jogi dos (hozomány) értelemben

---

2 HK I. r. 29. c. 4. §, 30. c. 7. §, 67. c. 2. §, 88. c., 93-98. c., 100-106. c. és 109. c., II. r. 43. c. 4. §, 60. c. 4. §, 70. c. 3. §. Werbőczy István: Tripartitum opus juris consutudinarii inclyti Regni Hungariae. Viennae, Pannoniae, 1561.

3 Kelemen Emericus: Institutiones juris privati Hungarici, quas nobilis juventutis Hungariae usibus conscripsit I-III. Pest, Trattner, 1814.

4 Czövek István: Magyar hazai polgári magános törvényről írtt tanítások …, Második könyv a' dolgokról. Pest, Trattner, 1822. 214-215. p.

szerepelt, és a 18-19. századi természetjogi kódexekben is így élt tovább.

A magyar hitbér német eredetének – melyet a későbbi 19. századi szerzők is sorra hangsúlyoztak – bizonyítása túllép ennek a tanulmánynak a keretein.[5] A német jogkör dos-fogalmának változásai miatt azonban fontos látni, hogy nem általában véve a német dos, hanem a recepció kora előtti, germán-frank alapú dos jutott el hozzánk *„a kánonjogi házasság mindinkábbi elterjedésével és mintegy helyettesítésekép a nőért hajdan fizetett vételárnak"*.[6] Ez jelent meg a 13. századi okleveles gyakorlatban, rögzült (átfogó szabályozás nélkül) először II. András,[7] Zsigmond,[8] I. Mátyás[9] és II. Ulászló[10] dekrétumaiban, majd vált – Hajnik Imre szóhasználatával élve – *„közszokássá"*. Werbőczy István Hármaskönyvében a törvényes hitbér fogalmát adta meg, *„mint annak tsak egy alnemét mint a' melly abban az időben talán csak maga volt élésben"*, írta Czövek, az írott hitbérről pedig külön nem szólt. Mivel azonban a dos legalis és a dos scripta jogi természete azonos, az általános ismertetés is a Hármaskönyvben rögzítettekkel kezdhető csak el: *„e regni nostri veteri approbataque consuetudine: dotalitium sit merces foeminarum legitime conjugatarum, ob debitum matrimonii de bonis et juribus possessionariis maritorum, juxta status illorum exigentiam dari consveta"*,[11] azaz országunk régi és törvényerőre emelkedett szokása szerint a hitbér a törvényesen férjhez adott nők díja, amelyet a férjek fekvő jószágaikból és birtokjogaikból, állásuknak megfelelően, házassági kötelességük teljesítése fejében szokás nekik adni.

Czövek Werbőczyt követve, a Planum Tabularében összegyűjtött curiai döntvények[12] és a későbbi joggyakorlat, valamint a szórványos írott jogi rendelkezések[13] figyelembe vételével a hitbér általános fogalmát a követ-

---

5 Herger Csabáné: Házassági vagyonjogi rendszerek a német jogkörben. Jura 2014. 1. sz. 81-96. p.

6 Hajnik Imre: Magyar alkotmány- és jogtörténelem I. Pest, Heckenast, 1872. 297. p.

7 1222. évi XII. tc.

8 1435. évi XVIII. tc. 2. §

9 1486. évi 27. tc. 4. §

10 1492. évi LXIII. tc. 3-4. §§, 1492. évi LXIV. tc.

11 HK I. r. 93. c. 2. §

12 Lásd magyarul Czövek István: Planum Tabulare vagy a királyi Curiának végzései mellyeket ama boldog emlékezetű Maria Theresia császárné és magyar országnak királynéja által evégre kinevezett M.N. kiküldöttség öszve és rendbeszedett 1769. esztendőben. Buda, 1825.

13 1618. évi LXI. tc., 1622. évi LXVII. tc. 3-4. §§, 1647. évi CV. tc., 1647. évi CXXVI. tc., 1655. évi XXV. tc., 1729. évi XXVIII. tc.

kezőképp adta meg:[14] „*A' törvényes feleségnek* (*legitimae uxori*), *házassági hívségéért* (*ob fidem conjugalem*) *a' meghóltt férjének jószágából* (*ex bonis defuncti mariti*), *ennek örököse által kiadandó* (*per ejus successorem praestanda*) *jutalom* (*merces*)". A fogalmi elemek az alábbiak voltak. 1. A hitbér jutalom, mivel „*az özvegyi jussal* (…) *az özvegyasszonyról már meglehetősen gondoskodtak*" és csak „*a' tisztességes és becsületes özvegy asszonyoknak rendeltetik, melly által, özvegységeknek szomorú sorsában valamennyire vigasztalódjanak*". 2. Csak a törvényes feleségnek járt, aki „*az Anyaszentegyház színe előtt tökéletes házasságra lépett* (*ratum contraxit matrimonium*)", függetlenül attól, hogy a házasságot a férj halálos ágyánál, mikor már a házasság elhálására nem kerülhetett sor, vagy korábban kötötték. 3. Feltétele volt, hogy az asszony házastársi hívséget tanúsítson. Ha „*a' bíró ítélete szerint, úgy találtatik, hogy a' férjét rossz lélekkel hagyta el, és ő adott okot az elválásra*", hitbérét elveszítette, önmagában azonban az életközösség megbontása nem járt ilyen következménnyel. 4. A hitbért eredetileg az elhunyt férj jószágaiból kellett kiszolgáltatni: eszerint – bár a házasságkötéssel „*tüstént tartozás*" volt a hitbér – azt a nő férje halála előtt, míg „*napja el nem jött*" nem kérhette, hiszen „*özvegyi jutalomról*" volt szó. Ha azonban váláskor a férjet nyilvánították vétkesnek, a férj köteles volt a hitbért és „*más özvegyi jussokat*" megfizetni, mert ilyen esetben az asszonyt „*polgáriképen özvegynek tartják*. 5. A férj örökösére, legyen az a kincstár vagy más magános, az elhunyt jószágai a hitbér megfizetésének terhével szálltak át. 6. Annak kiszolgáltatása bírói ítélettel rászorítható volt, sőt a férj „*a maga vétke, p. o. Pártütés vagy Felség' sértés' bűne által felesége hitbérit el nem*" ronthatta, azaz a hitbért ilyenkor is meg kellett fizetni. Tehát a nő hitbérét csak saját vétke, elsősorban házasságtörése miatt veszíthette el.

A magyar magánjog rendkívüli egyetemi tanára a bécsi egyetemen, illetve a magyar magán-, büntető- és államjog előadója a Mária Terézia Jogakadémián Jung János (Johann Nepomuk von Jung), a nemesi származású ügyvéd volt, aki ugyancsak Kelemen Imre művét használta német nyelvű tankönyvéhez. A magyar dost meglepő módon Heirathsgutnak fordította, ami a német jogkör dos-fogalmának megfelelő hozományt jelöli a német jogi szaknyelvben,[15] mindehhez azonban a magyar dos-fogalmat társítot-

[14] Czövek i. m. 215-220. p.

[15] Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. Wien, Hof- und Staats-Druckerey, 1811 (a továbbiakban: OPTK), 1218. § (Heirathsgut=hozomány)

ta. Jung nyilvánvalóan nem tévedésből tette ezt; célja az volt, hogy osztrák olvasóihoz a számukra idegen intézményeket közelebb hozza, ahogy ezt kétkötetes tankönyve előszavában 1818-ban írta. Műve rendszerét és tartalmát tekintve is túlnyomó részt Kelemen alapmunkájának magyarázó fordítása volt.[16] Szlemenics Pál táblabíró és pozsonyi jogakadémiai tanár a hitbér kifejezést egyáltalán nem használta, hanem a dost házassági törvényes vagy kötésbeli jutalomnak nevezte, melyet a törvényes feleségeknek *„férjeik jószágaikban lévő egyébb jussaikon túl"*, *„házastársi köteleztetésökért, és hívségökért rendeltek"*.[17]

Kövy Sándor hit-pénznek nevezte a dost, melyről 1822-ben megjelent művében Kelemennél és fordítóinál jóval tömörebb, összefoglaló ismertetést adott csak „A*z Özvegyek Jussairól*" szólva.[18] Kövy Sándor után írt műve második kiadásában Fogarasi János 1839-ben a latin kifejezések megadása nélkül jegybérről írt, a hitbér vagy hitpénz kifejezést nem alkalmazta és ezt az eljárást nem is indokolta.[19] Az elnevezésen és az összegző megállapításokon kívül a lényegi különbség Kelemenhez és fordítóihoz képest Fogarasynál abban állt, hogy – bár ismerte, sőt részletesen ismertette az ellenvéleményeket – a Hármaskönyv „özvegy" (relicta) szóhasználatára hivatkozva ragaszkodott ahhoz, hogy a jegybér elenyészik, ha a feleség férjénél előbb hal meg, legyen szó természetes vagy polgári halálról.[20]

A reformkori törvényhozásban[21] a dos intézménye a szokásjogban rögzült tartalommal, de a hitbér és a jegypénz elnevezést szinonimaként használva jelent meg. Meglepő, hogy a történeti jogi iskola szemléletmódját követő Frank Ignác merőben más értelmezéssel állt elő 1845-ben. Műve *„A' Házas-Társak Jutalmairul"* c. IV. szakaszában a dost asszonydíjnak, sőt – a régi szakírók között egyedülálló módon – kelengyének is nevezte, majd hozzátette: az asszony ezt *„egybekelése tekintetéből férjétől nyeri* (…) *tisztelet és*

---

16 Jung, Johann von: Darstellung des Ungarischen Privat-Rechtes nach dem in seiner Art als classisch allgemein anerkannten Werke: Institutiones Juris privati Hungarici des Herrn Emerich von Kelemen II. Wien, Bauer, 1818. 81-82. p.

17 Szlemenics Pál: Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény. A' törvénynek második könyve a' jószágokról. Pozsony, Snischeck, 1823. 445. p.

18 Kövy Sándor: A magyar polgári-törvény. Sárospatak, Nádaskay, 1822. 100-104. p.

19 Alsóviszti Fogarasi János: Magyarhoni magános törvénytudomány elemei. Kövy Sándor után újabb törvénycikkelyekkel 's felső ítéletekkel és más bővítésekkel. Pest, Beimel, 1839. 122. p.

20 Fogarasy i. m. 126. p.

21 1840. évi XVI. tc., 1840. évi XXII. tc.

kedvesség jeléül. A' szokás pedig olly régi hogy említve Mozes könyveiben is találllyuk, a németeknél Morgengabe, reggeli ajándék."[22] Nehezen érthető, miért hivatkozott a Tóra II. könyvének rendelkezésére Frank, hiszen ott az áll, hogy egy szolgának eladott lányt az ura, ha azt maga nem veszi feleségül, engedje, hogy népéből való más férfi megváltsa a szolgaságból. Ha pedig fiának adja, de a fiúnak más feleséget is szerez, akkor a szolgalányt ételétől, ruházatától és *„a házassági tartozástól* (Eheschuld) *ne fossza meg* (*pretium padicitiae non negabit*)".[23] Szó sincs tehát az özvegyet majdan megillető juttatásról, de még általánosságban értelmezhető vételárról sem: a Frank által kiemelt szavak a feleség többnejűségből következő jogait rögzítették. Frank a Morgengabe kapcsán megjegyezte, hogy *„ettül ered a móring, melly szóval sok megyében élnek. És hihető, hogy a kelengye az első felkelés utánn való ajándékot, tehát ugyan azt jelenti."* Véleményét sommázva mindehhez hozzátette: *„A' törvény hitbérnek nevezi; a' mi ujabb írók tanításával megegyez, de nem Verbőczivel és a' valósággal.*"

Nem feledhető, hogy osztrák polgári törvénykönyv, amely Magyarországon 1853. május 1-jétől az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (a továbbiakban: ITSZ) I. r. 13. szakasza értelmében 1861. július 23-ig hatályban volt, sőt Horvát-Szlavónországban, Fiumében, a határőrvidéken és Erdélyben ezt követően is hatályban maradt, a hitbér intézményét nem ismerte. A szerződéses házassági vagyonjog körében választható rendszerként adta meg az ún. házassági adományok rendszerét (Heiratsgabesystem), amely nevesítette ugyan a menyasszony házasságba hozott hozományának (dos) ellenügyleteként kiköthető vőlegényi Widerlagét,[24] de az a magyar hitbértől eltért. Bár az OPTK Widerlage intézményét a hiteles magyar fordításban hitbérként adták vissza, a magyar királyi Curia 1897-ben egyértelműen úgy foglalt állást, ennek jogi természete több tekintetben is lényegesen eltér a magyar hitbértől, ami a házastársi hűség megtartásáért járt, és amelyre a férj a házasságkötést követően is kötelezhette magát.[25] Ezek a különbségek azonban nagy nehézséget a gyakorlatban nem okozhattak, mert elődeink, ha ragaszkodtak a ma-

[22] Frank Ignác: A közigazság törvénye Magyarhonban. Buda, a' Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1845. 533. p.

[23] Frank i. m. 535. p. Frank a II. Mózes 21:10 versre hivatkozott, az általa zárójelbe tett kifejezések a Biblia Sacra Vulgatában, illetve az 1545. évi Luther Bibelben találhatók.

[24] OPTK 1230-1231. §§

[25] Curia I. G. 384/1897, idézi és értelmezi Jancsó György: A magyar házassági és házastársi öröklési jog. Budapest, Politzer, 1901. 798. p.

gyar tradicionális házassági vagyonjog intézményeihez, a házassági szerződés lehetőségével élve annak tartalmát szokásaik szerint alakíthatták, hiszen az OPTK házassági vagyonjogában a szerződéssel választható rendszerektől a felek eltérhettek.[26] Nem volt kizárt ugyan, hogy szerződésükben a felek a magyar törvényes hitbér rendi állás szerinti mértékét állapítsák meg, ez azonban ilyen esetben is írott hitbérnek volt csak tekinthető. Az OPTK törvényes házassági vagyonjogi rendszere a vagyonelkülönítési rendszer volt, így házassági szerződés hiányában a házasságnak a felek vagyoni viszonyaira nem volt hatása.[27]

A magyar magánjog részleges helyreállításával 1861. július 23. után újra adott volt a lehetőség arra, hogy törvényes hitbérét követelje a feleség, az írott hitbér fejlődésében pedig a fentiek értelmében megvolt a kontinuitás. A magánjogi szakirodalomban azonban továbbra is jelen volt az a bizonytalanság, ami a hitbér elnevezése tekintetében a reformkorban mutatkozott. 1872-ben Madarassy László a fogalmat tekintve Werbőczyt követte, de *„a törvényesen férjhez ment asszony bérét”* a hitbér mellett Frankra hivatkozva a német Morgengabéval azonosította, illetve kelengyének is nevezte, valamint Fogarasihoz hasonlóan és az 1840. évi XXII. tc. szóhasználata szerint a jegybér kifejezést is említette.[28] Figyelemre méltó azonban, hogy Hajnik ugyancsak 1872-ben publikált művében minden kétséget kizáróan csakis a hitbér kifejezést használta, és szót sem ejtett a Morgengabe intézményével való bármiféle hasonlóságról, miközben, ahogy fent már idéztem, a hitbér német eredetét kétségtelennek találta.[29]

A 19. század végi magánjogi kodifikációs törekvések időszakában három jelentős változás is bekövetkezett a hitbért tekintve. Egyrészt a tervezetekben a hitbért az „özvegyi jussok” közül a házassági vagyonjogba helyezték el a személyi- és családjogi részen belül. Másrészt a hitbér szerepe a tervezetek házassági vagyonjogi koncepciójában átértékelődött, érezhetően háttérbe került, és ezzel párhuzamosan a törvényes hitbér létjogosultságát el is vetették. Harmadrészt a tervezetek világos szóhasználata és hitbér-fogalma kizárta az elnevezésbeli különbségek lehetőségét. A szakirodalomban a korábbi tanításokban fellehető félreértéseket igyekeztek magyarázni, illetve

[26] OPTK 1217. §

[27] OPTK 1237-1241. §§

[28] Madarassy László: Értekezés a házasságból eredő vagyoni viszonyokról és a gyámügyről, javaslattal ezek mikénti rendezésére. Kecskemét, Tóth, 1872. 29. p.

[29] Hajnik i. m. 297-298. p.

helyesbíteni. Ugyanekkor az ítélkezési gyakorlatban ahogy az OPTK Widerlage intézményétől, úgy a Morgengabétól is elhatárolták a magyar hitbért: a Curia 1907. május 21-i határozatában megállapította, hogy „*nem irányadó a jogviszony elbírálására az, hogy a felek a Morgengabe kifejezést használták*", és nem írott hitbér, hanem ajándékozás az a jogügylet, melyben a vagyoni érték juttatására a vőlegény menyasszonya részére „*nem a házassági tartozás teljesítése és hitvesi hűsége elismeréséül*" vállalt kötelezettséget.[30] Mindebből világos: ha a felek szerződési akarata valóban az OPTK Morgengabe intézményére irányult, az nem a magyar írott hitbért jelentette, ha pedig a magyar írott hitbért a mindennapi jogéletben Morgengabe vagy móring elnevezéssel illették is, ennek jogi megítélését ez nem befolyásolta, ha a hitbérrendelő okirat tartalma a szokásjogi fogalmi elemeknek ellentmondott.

2. A hitbér értelmezése a jogi néprajzi szakirodalomban

Kétséget kizáróan igaz, hogy a hétköznapi jogéletben, ahogy ezt többek között Frank Ignác 1845-ben és Jancsó György 1901-ben megállapította, a móring kifejezés sokfelé elterjedt hazánkban: Tárkány Szücs Ernő a hitbér (jegybér, móring vagy móringbér) szinonimájaként ismertetette: a 19. század végéig gyakori volt a Dunántúlon és a Felvidéken, ritkábban, de előfordult Erdélyben és az Alföldön is, ezt követően azonban csak ritkán találkoztak vele a gyűjtők, jellemzően gyermektelenül maradt házasságoknál vagy újraházasodás esetén.[31] A magyar jogi népszokásokról írt monográfiájában a hitbér-megállapodásokat a házassági szerződések „*leglényegesebb, önállósult és kiemelhető típusának*" nevezte. A hitbér intézményét – bővebb magyarázat nélkül – a nő vételárára vezette vissza, a móringot pedig az írott hitbérrel azonosította, amely szerinte „*a törvényes hitbér képére, de bizonyos formai és tartalmi eltérésekkel*" fejlődött ki.[32] Másutt a móringról azt állította, hogy a 17. század közepén jegyajándék, jegyruha, a 18. század derekán hozomány és kelengye, sőt a 19-20. század fordulóján örökség értelemben is használták.[33]

---

30 A Curia 3745/1906 sz. ítéletét idézi és ismerteti Meszlény Artur: Magyar magánjog. Törvények, rendeletek, szokásjog, joggyakorlat, Magánjogi törvénykönyv szövegével és rendszerében I. Budapest, Grill, 1931. 655. p.

31 Magyar Néprajzi Lexikon (MNL) I-V., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977-1982. Hitbér, jegybér, móring, móringbér címszó: http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1324.html#, letöltve: 2015. március 15.

32 Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 357-366. p.

33 Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára (TESZ) II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970. 957-958. p.

Mivel Tárkány Szücs előtt mintegy százharminc évvel Frank Ignác is a móringgal (és közvetetten a hitbérrel) egyező intézménynek vélte a kelengyét is, érdemes megemlíteni, hogy kelengye alatt a nő különvagyonába tartozó kiházasítási tárgyakat, elsősorban a ruhaneműt szokták érteni. A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára – Barczafalvi Szabó Dávid 1787-ből származó említésére hivatkozva – a kelengyéhez azt az ágyneműt, ruhaneműt sorolta, melyet a menyasszony vagy a vőlegény szülei ajándékoztak gyermeküknek, amikor kiházasították.[34] A szülők gyermeküket tehát a kiházasítás során kelengyével látták el, azaz „stafírozták".[35] A kelengyéről ebben az értelemben beszélt Bónis György is, de utalt arra is, hogy a kelengye és a hozomány nem feltétlenül különölt el fogalmilag egymástól, és így a kelengye a hozomány helyi elnevezése is lehetett. [36] Nyilvánvaló, hogy Frank és Tárkány Szücs, aki a kelengyét a hozomány egy fajtájának tekintette,[37] a kelengyével a hitbér jogi fogalmától igen messze került.

Új Magyar Tájszótár[38] a móringot a következőképp definiálta: 1. a menyasszony hozománya, kelengyéje, a másodszor férjhez menő özvegyasszony hozománya; 2. az a pénzösszeg, ritkábban egyéb ajándék, amelyet a vőlegény eljegyzéskor a menyasszonynak ad, illetve az eljegyzéskor esedékes pénzösszeg egy része, amelyet a vőlegény foglalóként már a lánykéréskor átad a menyasszonynak; 3. házassági szerződésben kölcsönösen vagy az egyik fél általa másik javára kikötött összeg; 4. a házasság anyagi feltételeivel, a majdani házastársak öröklésével kapcsolatosan létrejött megállapodás, szerződés a menyasszony és a vőlegény családja között; 5. házassági ajándék, pénz, móring. A néprajzkutatóknál, többek között Mándoki Lászlónak[39] a siklósi reformátusok házassági szerződéseivel foglalkozó gyűjteményében és Virág Gábor[40] bácsfeketicsi gyűjtéséhez írt tanulmányában, a

---

[34] TESZ II. i. m. 430. p.

[35] TESZ III. i. m. 596. p.

[36] Bónis György: Egyke és jogszokás a Garam mentén. Társadalomtudomány XXI. 1941. 296. p.

[37] MNL hozomány címszó: http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1419.html, letöltve: 2015. március 15., valamint Tárkány Szücs i. m. 382-383. p.

[38] Új Magyar Tájszótár III. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. móring címszó.

[39] Mándoki László: A siklósi reformátusok házassági szerződései. Néprajzi Közlemények VI. 1., 1961.; Mándoki László: Siklósi református házassági szerződések (1830-1843). JPMÉ 30-31., 1987. Lásd hozzá Mándoki László: A mohácsi reformátusok házassági szerződései (1790–1827). JPMÉ 9., 1965.; Mándoki László: A kölkedi reformátusok házassági kapcsolatai és házassági szerződései. JPMÉ 16., 1972.

[40] Virág Gábor: Móringlevél – házassági kötél. Híd 1997, 936-955. p. Lásd hozzá Virág Gábor: Feketicsi móringlevelek. Újvidék, Fórum Könyvkiadó, 2006.

hitbérről a móring fenti tág értelmében olvashatunk, bár találhatunk szép ellenpéldát[41] is. Mindebből két következtetés vonható le: a hitbér jogi fogalmát tekintve hibás ez a tág értelmezés és a móring a hétköznapi jogéletben bővebb jelentéstartalommal bírt, mint a hitbér. A hitbért és a móringot tehát nem tekinthetjük azonos intézménynek.

Ha el is fogadjuk, hogy a Morgengabe mintájára hazánkban az írott hitbér szinonimájaként (is) használták a móring kifejezést, ennek nem feltétlenül az írott hitbér jogi fogalmával egyező tartalmat tulajdonítottak a hitbérrendeléskor. A jogi szakirodalomban és a bírói gyakorlatban az írott hitbért világosan megkülönböztették a szerződésen nyugvó egyéb juttatásoktól/jutalmaktól (pl. az egyszerű ajándéktól, a halál esetére szóló ajándéktól vagy az özvegyi jog kielégítésére rendelt tőkétől), mivel a házastársi hűség feltétele alatt, a házassági kötelék megszűnése esetére rendelték. E két feltétel fennállását a bírói joggyakorlat akkor is elvárta, ha a hitbérrendelő szerződés kifejezetten nem tartalmazta. Ha pedig a fél hitbér (móring) fizetésére vállalt is kötelezettséget, de annak feltételeit a hitbér jogi természetével szemben állapították meg, az ilyen kikötést a bíróság nem ve(he)tte figyelembe és a felet nem kötelez(het)te a hitbérigény kielégítésére, hiszen jogi értelemben nem hitbérről volt szó.[42]

Ha azonban a jogilag hibás tartalmú irat, nevezzük házassági szerződésnek vagy móringlevélnek, nem képezte a felek között vita tárgyát és így nem került bíróság elé, valószínű, hogy a szerződésben foglaltak szerint történt meg a kielégítés. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a néprajzi móring-gyűjteményekben olyan dokumentumok is találhatók, melyek tartalma jogi értelemben nem tekinthető hitbérrendelésnek: a gyűjtő a hitbér jogi fogalmát figyelmen kívül hagyva a néprajztudományban elfogadott tág móring-értelmezés szerint kategorizálta így az adott okmányt. Állításom igazolására a teljesség igénye nélkül pár közismert példát hozok az alábbiakban.

Bárth János Dunapataj, Ács és Ökördi puszták, Kecel, Soltvadkert, Kéles, Csávoly, Baja, Szeremle és nyugatról a Duna 18. századi vonalát követő területre kiterjedő gyűjteményében a mutatóban a hitbér és a házassági

[41] Nagy Janka Teodóra: A paraszti mentalitásváltozás hatása a kelengye összetételére: a jogi modernizáció és a házassághoz kapcsolódó ajándékozás szokása (1840-1952). In: Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19-20. század fordulóján (szerk.: Flórián Mária). Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 2010. 451-492. p.

[42] A Legf. itsz. 7175/1872. sz. határozatát idézi és értelmezi Jancsó i. m. 800-802. p.

szerződés nem szerepel, a móringlevél címszó alatt azonban két szerződés található 1787., illetve 1808. évi keltezéssel. Mindkét esetben valamelyik fél másodszor lépett házasságra. Az első „házassági egyezségben" a „moringul ajánlom" kifejezés szerepelt és valóban hitbérrendelésről volt szó: *„(…) Hitvesemnek szokott mód szerént, vagy is moringul ajánlottam ajándékoztam szász Rhénes forintokat amellyeket nem előbb hanem ha én hamarabb meghaláloznék az én javaimbul neki e azonnal le tenni Kötelesek lesznek*." Ezzel szemben a feleség, aki első házassága után „*minden Successor nélkül*" maradt, négy kisebb értékű hagyományt tett, valamint ingó és ingatlan javainak általános örököseként második férjét nevezte meg. Részéről nem ellenhitbérről (contrados) volt szó. A házasfelek (házasságra lépésükkel egy időben) olyan házassági szerződést kötöttek, mely részben öröklési szerződés volt és így második részére vonatkozóan az öröklési jogi szabályok szerint kellett megítélni.[43] Bárth gyűjtésében móringlevélként regisztrált második „*házassági egyezés*" a férj részéről halála esetére ingó és ingatlan javai 1/3 részének használatba adását tartalmazta azzal, hogy e javak tulajdonjoga, illetve ami ezekből megmarad, a feleség halála után a férj fiára száll. Ezzel szemben az asszony általános örökösévé tette férjét. A férj részéről tehát az özvegy nő ellátását szolgáló használati jogról volt szó, tekintet nélkül a törvényes özvegyi jogra (jus viduale), a felség részéről pedig öröklési szerződésről.[44] A móringlevélként történő értelmezés – a hitbér jogi fogalmát tekintve – ebben az esetben nem megfelelő.

A vajdasági helytörténész, Virág Gábor bácsfeketicsi református egyház levéltárában számos 1810 és 1879 között írásba foglalt okmányt talált Móring Levelek jelzet alatt, melyek között szép számmal valóban hitbér rendeléséről szóló házassági szerződést is olvashatunk. Ennek ellenére Virág gyűjteményében több olyan, a szerző által is móringlevélnek nevezett okirat (házassági szerződés, más szerződés, sőt végrendelet) is van, amelyben hitbérrendelésről szó sem esett. Példának okáért Besnyi Sándor és Lukáts Zsusánna házassági szerződésükben különvagyonukról, közszerzeményükről, illetve annak örökléséről rendelkeztek 1872-ben,[45] özv. Bíró Mihájné pedig elhunyt fia özvegyének második férjével, ifj. Szűts Gáspárral kötött tartási szerződést: az idős özvegy a házasságkötéssel egy időben mosto-

[43] Bárth János: Kalocsai kontraktusok. In: Kalocsai múzeumi értekezések 3. (szerk.: Romsics Imre). Kalocsa, 1997. 204. okmány.

[44] Bárth i. m. 205. okmány.

[45] Virág i. m. 940-941. p.

havejének a családi gazdaság használatának és kezelésének jogát adta át. „*Minden néven nevezendő ingó bingó Jószágának*" tulajdonjogát azonban csak halála után kaphatta meg a vő azzal a feltétellel, hogy őt haláláig „*ruházza és táplállya*", valamint az elhunyt fiúgyermek árva leánykáját illendően felneveli és a maga idejében kiházasítja.[46] A szerző épp így móringolásnak nevezte azt a rendelkezést is, melynek értelmében Visolyi János nevelt fiát, Szabó Jánost általános örökösévé tette azzal a feltétellel, hogy „*ő ennek utána is illendő erántam való fiúi engedelmességgel szeretette 's munkássággal lesz*" és neki mostani, vagy annak halála esetén újabb feleségétől gyermeke nem születne.[47]

A kétséget kizáróan nagy értékű néprajzi gyűjtemények szerzői a néprajzi szakirodalom tág móring-fogalma szerint kategorizáltak, jogtörténész szerzők gyűjtéséből azonban ilyen cím alatt olyan házassági szerződéseket ismerhetünk meg, melyek a hitbér jogi fogalmát tükrözik.[48]

3. A törvényes hitbér (dos legalis) a joggakorlatban

Czövek István szavaival élve Werbőczy a hitbérnek csak egy alnemét adta elő, a törvényes hitbért „a' melly abban az időben talán tsak maga volt élésben", míg „a' mai élés", azaz a 19. század jogélete a hitbér házassági szerződésben (egyességben/kontraktusban) kikötött formáját (dos scripta vel contractualis) is ismerte.[49] A törvényes hitbér a házasság megkötésével létesülő vagyoni kötelem volt: a hitbér mértéke Werbőczinél a rendi állást követte (HK I. r. 93. c. 3. §), melyet összegét később az 1840. évi XXII. tc. 85. § b, a következőképp határozta meg: a törvényes hitbér főnemesek esetében 400 forint, köznemeseknél, polgároknál (valamint a joggyakorlat szerint a honorácioroknál) 200 forint, nem nemeseknél (volt jobbágyoknál és ezekkel házassági vagyonjogi szempontból azonos megítélés alá tartozó köznépnél) 40 forint. Második házasság esetén ennek fele, további házasságnál ennek ismét fele járt csak (HK I. r. 96. c.) Sajátos, hogy a polgári korszak joggyakorlata és jogtudománya ragaszkodott a Hármaskönyv rendelkezé-

---

46 Virág i. m. 941-942. p.

47 Virág i. m. 942-943. p.

48 Lásd a 18. század utolsó harmadából, illetve a 18-19. század fordulójáról hozott ceglédi, szentesi és kecskeméti példákat a következő műben: Homoki-Nagy Mária: Gondolatok a női különjogokról. In: Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára (szerk.: Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária). Szeged, SZTE ÁJTK, 2013. 301-302. p.

49 Czövek i. m. 215. p.

séhez (HK I. r. 93. c. bev.) abban is, hogy a törvényes hitbér követelését a tényleges együttélés megkezdéséhez kötötte annak ellenére, hogy a polgári házasságkötést bevezető 1894. évi XXXI. tc. (a továbbiakban: HT) nem tekintett az elhált, illetve nem elhált házasság közötti kánonjogi különbségre.

A törvényes hitbér a férj egész vagyonát terhelte. Korábban elsősorban a férj szerzett, másodsorban ősi ingatlanvagyonából szolgáltatták ki a hitbért (legyen szó akár a zálogba adott vagy elidegenített ingatlanvagyonról is), és csak ezek nem létében vagy elégtelensége esetén történt a kielégítés az ingókból, de minden esetben pénzben vagy könnyen eladható dolgokban (HK I. r. 95. c.). Az ősiség eltörlése után az ősi vagyon védelmét szolgáló szokásnak már nem volt jelentősége, és a 19. század második felében a joggyakorlat egyáltalán nem tett különbséget a hagyatékhoz tartozó többrendbeli birtokok között, azaz a törvényes hitbért bármely vagyonból követelhették. Mint visszteher nélküli juttatás, a férj halála után az örökösökkel szemben is érvényesíthető volt. A hitbérigény a hagyaték ellen irányuló örökjogi terhekkel szemben elsőbbségben részesült, de a kötelesrészre jogosultak hitbérigényét nem csökkenthette.[50] A törvényes hitbér a nőt megillető öröklési jogi juttatásokat annyiban befolyásolta, hogy ha az özvegyi jog vagy a hitvestársi öröklés a törvényes hitbér összegét meghaladta, az előbbiek által a hitbért kifizetettnek tekintették. A törvényes hitbér akkor is megillette a nőt, ha közszerzeményi igény érvényesítésére nem került sor. A hitbérigény a házasság megszűnésekor vált esedékessé. A hitbérkövetelés minden esetben biztosítható volt, azaz a Hármaskönyv I. r. 98. c. 2-3. szakaszaira hivatkozva a joggyakorlat elismerte a nő megtartási jogát mindazokra a dolgokra és értékekre, amelyek a házasság alatt és annak alapján a férje vagyonából az ő birtokába jutottak. A törvényes hitbér iránti igény nem évült el (HK I. r. 78. c. 5. §), öröklés tárgyát képezhette (HK I. r. 93. c. 6. §) és a nő a házasság elhálása után akár azonnal is jogosult volt arra, hogy halála esetére rendelkezzen hitbéréről.[51]

A törvényes hitbér intézménye tehát a joggyakorlatban az 1946. évi XII. törvény hatályba lépéséig továbbra is előfordult, bár személyes tapasztalatom szerint igen ritkán. A Baranya Megyei Levéltárban a Pécsi Királyi Törvényszék polgári törvénykezési iratait az 1872. évtől kezdődően őrizék meg. Ettől az évtől 1894-ig mintát vettem, 1895-től 1914-ig a teljes irata-

[50] A Curia 5377/1906 sz. határozatát idézi és értelmezi Meszlény i. m. 655. p.

[51] A joggyakorlat összefoglalását lásd Jancsó i. m. 793-797. p., Meszlény i. m. 649- 660. p.

nyagot átnéztem, 1914-től 1918-ig pedig újra a mintavétel eszközével éltem. Mindezek során egyetlen egy olyan ügyet találtam, melyben törvényes hitbér iránti igényről is határozott a Pécsi Királyi Törvényszék. Az alábbiakban ezt az – igen egyszerű – jogesetet ismertetem.

A Siklóson, 1887. szeptember 3-án elhunyt Szabó Sándor paraszti környezetben szép vagyont, egy házat (siklósi 313. sz. tulajdonjegyzőkönyv, 335. hrsz.) és további négy ingatlant (1728. sz. tulajdonjegyzőkönyv, 2513., 5123., 6147. és 6363. hrsz.) hagyott maga után. Erdős Mari, Erdős Katalin és Erdős József siklósi lakosok 1890. február 6-án végrendelet hiányában törvényes örökség és járulékai iránti indítottak pert özvegye, Szép Mária ellen. Az alperes, aki két év özvegység után újra férjhez ment és férjéhez Kisharsányba költözött, viszontkeresetében 40 forint törvényes hitbér, 200 forint hozomány, 53 forint 64 krajcár temetési, valamint 2 forint orvosi költség, végezetül 58, illetve 120 forint hagyatéki tartozás és mindezek járulékainak megfizetését kérte.

A Pécsi Királyi Törvényszék 1893. november 3-i ítéletében[52] a keresetnek helyt adott, és az ITSZ 12. § alapján felpereseknek egyenlő arányban törvényes örökségként megítélte a keresetbe vett ingatlanokat, mivel felperesek a tulajdonjegyzőkönyvi bejegyzésekkel igazolták, hogy az elhunytnak ezek nem közszerzeményi, hitvesi öröklés (succesio conjugalis) alá eső, hanem anyjától örökölt vagyontárgyai voltak. A csatolt családfával és családi értesítővel igazolták azt is, hogy az elhunytnak élő lemenő és felmenő rokonai nincsenek, ők pedig az örökhagyó nagyatyjától származó oldalági rokonok. A törvényszék a viszontkeresetnek azonban csak részben adott helyt: a 200 forint hozományi tőke átadását és beruházását nem találta bizonyítottnak, ezért ezt a követelést feltétlenül elutasította, a hagyatéki tartozások megítélését pedig póteskü letételétől tette függővé. Mivel *„alperes beismerte, hogy 1889 deczember havában férjhez ment, ennek folytán megszűnvén özvegyi joga, kötelezni kellett, hogy felpereseket bocsássa az ingatlanokba és a kereset beadásától rosszhiszeműleg bírt ingatlanoknak a bírói becsűvel évi 56 forintban megállapított elvont hasznát felpereseknek térítse meg.”* A törvényes hitbér megítélése azonban vita tárgyát nem képezte: a törvényszék csak annyit rögzített ítélete indokolásában e tekintetben, hogy *„40 forint hitbér törvény szerént megjár”*.

Bár Homoki-Nagy Mária a 18. század utolsó évtizedeire és a 19. század

[52] BML VII/2b II/1890/43 2658p/1893 sz.

első felére vonatkozóan jegyezte meg, hogy a jobbágy-paraszti társadalomban a szerződéses hitbér előfordulása volt jellemző,[53] egyetlen, kivételes példám jól jelzi, hogy a 19. század második felében is így volt. Hozzá kell azonban tennem, hogy törvényes hitbér iránti igény az általam vizsgált iratanyagban más társadalmi csoportok tekintetében egyáltalán nem fordult elő.

4. Az írott hitbér (dos scripta vel contractualis) a joggyakorlatban

Bár a törvényes és az írott vagy szerződéses hitbér jogi természete megegyezett, a kettő között több különbség is létezett. Az írott hitbér a házastársi magatartás ellenértékeként az egyik házastárs részére a másiktól vagy harmadik személytől szerződésileg ígért vagyoni juttatás volt, azaz az írott hitbér két formája, a férji dos és a női ellenhitbér (contrados) csak a kötelezett és a jogosult személyét tekintve különbözött, de mindkét esetre azonosak normák vonatkoztak és azonos megítélés alá estek.

Az írott hitbér sajátosságai a törvényes hitbérrel szemben a következők voltak. 1. Az írott hitbér létokát nem a házassági kötelék képezte, hanem a házassági szerződésben vállalt kötelezettség. 2. Írott hitbért nem csak házasfelek, hanem a jegyesek is rendelhettek. 3. Nem csak a hitvestárs, hanem bármely harmadik személy (rokon, sőt idegen is) kötelezettséget vállalhatott a hitbér/ellenhitbér fizetésére. Ilyen esetben a jogügylet érvényességét az 1886. évi VII. tc. nem kötötte közjegyzői okirathoz, és a közönséges (írásbeli vagy szóbeli) szerződések kellékeinél többet nem vártak el. A szóbeli megegyezés tényét, illetve annak tartalmát bíróság előtt tanúk által bizonyították. 4. Írott hitbér tárgya nem csak készpénz lehetett. 5. Mértékét a felek akarata határozta meg; korlátot ezzel szemben csak a hitbérfizetésre kötelezettséget vállaló leszármazóinak és szüleinek kötelesrészre irányuló igénye szabott. Az írott hitbér mértéke tehát rendi állástól nem függött. 6. Az írott hitbér kiszolgáltatását a felek korlátozhatták a házasság bizonyos okból történő megszűnésének esetére, azaz kizárhatták akkor, ha a házasság bontással szűnt meg. 7. Az írott hitbért a felek a hitbér két fogalmi elemén (a hűség követelményén és a házasság megszűnésének feltételén) túl más, törvénybe és jó erkölcsbe nem ütköző feltételhez is köthették. 8. Az írott hitbérre vonatkozó igény érvényesítése az 1881. évi XVII. tc. 65. § szerint csődtömeg ellen nem volt lehetséges, mivel az írott hitbér lényegét tekintve a házasság megszűnésének esetére rendelt sajátos ajándéknak mi-

[53] Homoki-Nagy i. m. 301. p.

nősült. 9. Az írott hitbérre vonatkozó igény 32 év alatt elévült. 10. Korábban az írott hitbér csak a szerzett vagyont terhelte, az ősiség eltörlését követően azonban ez a különbség a törvényes hitbérhez képest megszűnt.

A Baranya Megyei Levéltárban őrzött 1872 utáni polgári törvénykezési iratanyagban írott hitbér iránti igény a törvényes hitbérhez hasonlóan igen ritkán fordult elő. Az alábbiakban ezek közül két szép példát ismertetek.

5.1. A Krügel-ügy[54]

A berlini születésű, de a baranyai Siklóson élő 74 éves építész, Krügel Fridrich (némely iratban Krügl) 1858. május 3-án Magyarbólyban vette feleségül a bácskai Monostorszegen született 36 éves Wagner Anna kisasszonyt, egy kocsmáros leányát. Az ágostai evangélikus egyház házasságkötési szertartása előtt a jegyesek házassági szerződést kötöttek, melyben a koránt sem fiatal, egyszer már megözvegyült férj a *„szűz menyasszony”* javára igen nagyvonalú rendelkezést tett.

Miután a szerződés első pontjában kölcsönösen *„törhetetlen házastársi hűséget és szerelmet”* ígértek egymásnak, a második pont alatt Krügel Fridrich kijelentette, hogy halálakor meglévő vagyonából a jelen lévő Wagner Annára mint feleségére 1.000 forintot ír tulajdonul, melyet akkor haladéktalanul ki kell neki adni. *„A Siklóson, 60. sz. alatti háza és minden ahhoz tartozó építménye felére, úgymint két első szobára, egy konyhára, egy fél kertre, fél kamrára, udvarra, istállóra, telekre és pincére teljes tulajdonjogot”* adott a nőnek annak megjegyzésével, hogy ha az örökösök a házat egykor eladnák, a menyasszony tulajdonjoga nem korlátozható, és joga van arra, hogy a részét tetszése szerint természetben megtartsa vagy eladja. Krügel úr rendelkezett arról is, hogy *„a tulajdonjog bekebelezésére a nyilvános tulajdonjegyző könyvbe az esküvői szertartás megtörténte után haladéktalanul kerüljön sor”*. Ez az ajándékozás különösen akkor tűnik nagyvonalúnak, ha hozzátesszük, hogy a szerződés harmadik pontja szerint a menyasszony a fél ingatlant *„minden tehertől mentesen”* kapja, mivel az arra bejegyzett adósság kifizetésére a vőlegény örökösei, első házasságából született gyermekei saját tulajdoni részükből kötelesek; *„a vőlegény további vagyona azonban mind a gyermekeket illeti azzal, hogy ha új házasságából gyermekek születnének, ezek a többi gyermekkel egyenlő örökrészt kapjanak”*.

A szerződés negyedik pontja Wagner Anna írott hitbérére vonatkozó-

[54] BML VII/2b II/1872/946 sz.

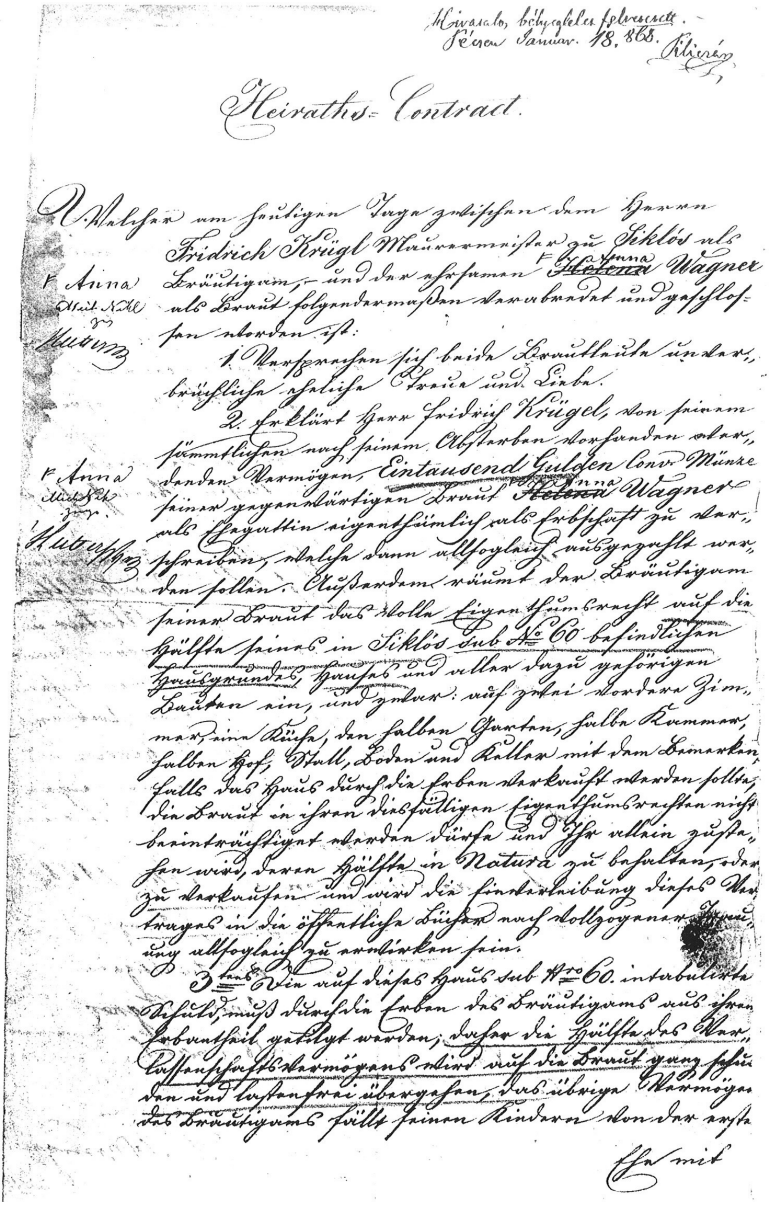

Hivatalo, bélyegtelen felvesezett.
Pécsen Januar. 18. 865. Kliczán

Heiraths-Contract.

Welcher am heutigen Tage zwischen dem Herrn Fridrich Krügl Maurermeister zu Siklós als Bräutigam, und der ehrsamen ~~Helena~~ Anna Wagner als Braut folgendermaßen verabredet und geschlossen worden ist:

1. Versprechen sich beide Brautleute unverbrüchliche eheliche Treue und Liebe.

2. Erklärt Herr Fridrich Krügel, von seinem sämmtlichen nach seinem Absterben vorhanden werdenden Vermögen, Eintausend Gulden Conv. Münze seiner gegenwärtigen Braut ~~Helena~~ Anna Wagner als Ehegattin eigenthümlich als Erbschaft zu verschreiben, welche dann allsogleich ausgezahlt werden sollen. Außerdem räumt der Bräutigam seiner Braut das volle Eigenthumsrecht auf die Hälfte seines in Siklós sub No 60 befindlichen Hausgrundes, Hauses und aller dazu gehörigen Bauten ein, und zwar: auf zwei vordere Zimmer, eine Küche, den halben Garten, halbe Kammer, halben Hof, Stall, Boden und Keller mit dem Bemerken, falls das Haus durch die Erben verkauft werden sollte, die Braut in ihren diesfälligen Eigenthumsrechten nicht beeinträchtiget werden dürfe und Ihr allein zustehen wird, deren Hälfte in Natura zu behalten, oder zu verkaufen und wird die Einverleibung dieses Vertrages in die öffentliche Bücher nach vollzogener Trauung allsogleich zu erwirken sein.

3tens Die auf dieses Haus sub Nro 60. intabulirte Schuld, muß durch die Erben des Bräutigams aus ihrem Erbantheil getilgt werden; daher die Hälfte des Verlassenschaftsvermögens wird auf die Braut ganz schuldenden und lastenfrei übergehen, das übrige Vermögen des Bräutigams fällt seinen Kindern von der ersten

Ehe mit

Anna Mit Nahl zu Kliczán

Anna Mit Nahl zu Kliczán

1. ábra. Krügel Fridrich és Wagner Anna házassági szerződése 1000 forint írott hitbérként történő kikötéséről. Forrás: BML VII/2b II/1872/946. Fotó: Szerző

an fontos jogosítványt tartalmazott: *„Ha a szűz menyasszony a földi létet a halállal korábban felcserélné mint a vőlegény, legyen meg neki a joga arra, hogy az írott javakat akarata szerint családjára testálja és örökségül hagyja, melyet mégis a hagyatékból a vőlegény halála után adjanak ki.”* Végezetül a felek majdani közszerzeményi vagyonukról rendelkeztek röviden. Ennek fele, *„ahogy a házasságba hozott allatura [hozomány] is a szűz menyasszony tulajdona”.* A szerződés két egyező példányban készült, azt a szerződő felek és a tanúk saját kezűleg aláírták, és egy-egy példányt mindkét fél kézhez kapott.

A bizonytalan kézírású ifjú feleség azonban írott hitbérével és az ingatlan-ajándékozással nem elégedett meg. 1859. február 2-án Krügel úr halála esetére 4.000 forintot juttatott feleségének közjegyző előtt. Ez az ún. ajándékozási okirat nem maradt fent, abban a hagyatéki jogvitában azonban, amelyet az első házasságból született leány, Krügel Frida és elhalt fitestvére két kiskorú gyermekének (Károlynak és Józsefnek) gyámja, Nagy József a nagyigényű második feleség ellen indított, a bíróság hivatkozott rá.

1863. június 2-án – *„az 1861. május 29-i bírói egyesség folytán”* – Krügel Fridrich az alábbiak szerint lépett osztályos egyességre leányával, Fridával és két kiskorú unokája gyámjával:

1. Az atya természetben adja át az első feleség, Molker Margit után anyai örökségként maradt, összesen 2.945 forintra becsült ingatlanokat az örökösöknek;

2. A közszerzeményi vagyonból 120 forintra becsült földek értékének felét árverezés után adja át, míg más 3.777 forint 50 krajcárra becsült ingatlanok értékének felét készpénzben rögtön átadja;

3. Végezetül további ingatlanokat *„visszavonhatatlanul, tulajdonjoggal, de haszonélvezetet holtig való megtartásával”* törvényes leszármazóira ruházza, és *„bekebelezést enged azzal, hogy kötelesek a 5524. hrsz. kertben lévő épületet jól karban tartani”*. Ennek fejében az örökösök minden további igényükről lemondtak, és atyjukat, illetve nagyatyjukat végrendelkezésre jogosították fel.

Az osztályos egyesség 1863. december 22-re keltezett záradéka szerint a törvényes leszármazók a *„tulajdonjogot közösen és egyenlő arányban bekebelezték”*. Nem sokkal ezután Krügel Fridrich elhunyt, mégpedig végrendelet nélkül.

Az ingatlanban maradt özvegy azonnal hozzálátott anyagi érdekei érvényesítéséhez, melyre a kellő a válasz a három törvényes leszármazó zárlati

folyamodása volt a siklósi főszolgabíróhoz. Az 1865. március 6-i hagyatéki tárgyaláson a jegyzőkönyv (200/1865 sz.) szerint az özvegy ügyvédje kifejtette, hogy ügyfele igénye egyrészt a házassági szerződésen, másrészt az ajándékozási okiraton, az özvegyi tartás és a közszerzemény megosztása tekintetében a *„törvényen”*, végezetül pedig a fenti, gyámhatóság által jóváhagyott osztályos egyességen alapul. Mindezek alapján a zár feloldását kérte. A kiskorú örökösök ügyvédje ezzel szemben csak az utóbb keletkezett ajándékozási okirat érvényét ismerte el, mely szerinte a korábbi házassági szerződést hatálytalanította, azaz *„az ajándékozott összegben az özvegynek minden követelése benne foglaltatik”*. A felek között békés megegyezés ekkor nem jött létre.

A Wagner Anna és a Krügel leszármazók közötti vitában az özvegy írott hitbére központi elem volt: ha az 1858. május 3-i házassági szerződés érvényes, a hitbér vitán kívül jár, ha azonban az ajándékozási okirat az előző jogügyletet érvényteleníti, az örökösök mentesülnek a tetemes értéket képviselő hitbér kiadásától. Mivel azonban házassági szerződést a jegyesek/házastársak közötti vagyoni viszonyok egészére vagy részére is lehetett kötni, részleges szerződés esetén a szerződéssel nem érintett vagyontárgyak vonatkozásában egy későbbi rendelkezést nem lehetett kizárni. Az ajándékozási okiratban a felek az 1853. május 3-i szerződés érvénytelenségéről nem rendelkeztek.

A későbbi iratokból kiderül, hogy az özvegy és az örökösök egymással kiegyeztek. Wagner Anna azonban az örökséget nem adta ki, ezért 1867. március 29-én Krügel Frida és két unokaöccse a hagyaték természetbeni kiadását kérte keresetében a Baranya Megyei Polgári Törvényszéktől. Az ügyben első- és másodfokon született ítéletek nem maradtak fenn. A Curia 1870. július 13-i keltezésű határozatában (7075p/1869 sz.) azonban mindkét alsóbírósági ítélet megváltoztatta és az iratokat a törvényszékhez visszaküldte: *„felperesek öröklési joga a hátramaradt azon hagyatéki vagyonra nézve, mely a hagyatéki terhek és az örökhagyó szerződési kötelezettségeinek teljesítése után megmaradnak, megállapíttatik, amennyiben ez a felesleg a pör során eddig föl nem számíttatott: annak mibenléte és becsértékének kiderítése, s ennek alapján a fejlendőkhöz képest tovább: törvényszerű eljárás végett az iratok az elsőbírósághoz visszaküldetnek”*. A rövid indokolás szerint a *„b, alatti osztályos egyességben felperesek főleg az anyai örökségükre nézve egyeztek ki atyjukkal és egyuttal atyai örökségükről és őket atyjuk halála esetére illetendő törvényes örökrészükről is lemondván ezáltal édes aty-*

jukat korlátlan végrendelkezésre feljogosították, aki ezen jogával nem élvén végrendelet nélkül halt el. Így végrendelet nem lévén törvényes öröklés elvei szerént – ami a b, alatti egyesség és az 1. sz. és 2. sz. alatti szerződésekkel elvállalt kötelezettségek után marad – törvényes gyermekeit ill. ezek maradékait illeti".

Az új eljárásban a Pécsi Királyi Törvényszék 1874. november 2-án döntött (7145p/1874 sz.): *„1.282 forintra becsült ingó és ingatlan hagyaték törvényes öröklés folytán felpereseknek odaítéltetik, mégis azzal, hogy felperesek kötelesek alperesnek 1-ször a siklósi 37 sz. tulajdonjegyzőkönyvben 60. sz. alatt felvett ház felét természetben vagy 1.250 forint o. é. becsértékben átadni, 2-szor alperesnek a hagyatéki tömegből 5.050 forintot o. é. készpénzben kifizetni."*

Wagner Anna a bíróság előtt a házassági szerződésben és az ajándékozási okiratban rögzített jogait is sikerrel érvényesítette, de ingó közszerzeményre vonatkozó viszontkereseti igényét a bíróság elutasította, özvegyi tartásra való jogát tekintve pedig a törvényszék nem határozott. Az indokolás a következő volt: *„A nagyméltóságú Curia fentebb idézett ítéletével felperesek törvényes örökösödési joga megállapíttatott és így ítélt dologgá vált, és ugyanezen ítélet szerint (…) a ház fele és az 5.050 forint o. é. az özvegyet illeti készpénzben. Azt (…) hogy a megítélt 5.050 forint összeget halála esetére alperesnek szintén kifizetni rendelte, az említett szerződés és a 2. sz. alatti 1859. február 2-án kelt közjegyzői okirat kétségen kívül helyezte. (…) A két okirat valóságát felperesek kétségbe nem vonták, azt az ellenvetésöket pedig, hogy a 2. sz. alatti közjegyzői okirat létrejötte alkalmával a házassági szerződésben hagyományozott összegről és fél házról alperes lemondott volna, felperesek nem igazolták alperes tagadásával szemben."* Az 1869 óta tartó jogvita 1876. április 3-án a curiai ítélettel (16354p/1876 sz.) zárult le, amely mindkét fél fellebezését követően kimondta, hogy a *„6.521 forint 21 krajcárt tevő örökségnek nem egészét, hanem csak 2/3-át, 4.347 forint 80 krajcárt tartozik kiadni alperes, harmadát pedig haszonélvezeti joggal az őt illető özvegyi tartásra addig, míg férje nevét nem változtatja, különben pedig életfogytáig visszatarthatja*."

Wagner Anna és Krügel Fridrich frigye, illetve vagyoni viszonyaik és az abból következő hagyatéki jogvita számos tanulsággal szolgál. Egy idős, egyszer már megözvegyült férj második házasságáról volt szó, míg a „szűz menyasszony" először lépett az oltár elé. Az első házasságból voltak élő leszármazók, akik anyjuk és atyjuk után is öröklési igénnyel léptek fel. Krügel

úr építészként szép vagyonnal rendelkezett, és ebből az ifjú feleség jelentős szeletet kívánt magának. A veretes németséggel megfogalmazott házassági szerződés az írott hitbérről és az arról való szabad végrendelkezési jogról, valamint a minden tehertől mentesen történő ingatlan-ajándékozásról szép juttatás volt az ifjú feleségnek. A házasságba hozott női hozomány összege vagy mibenléte a fennmaradt iratokból nem derül ki. Az ajándékozott ingatlan tulajdonjoga a szerződéssel átszállt, kezelését haláláig a férj látta el. A későbbi ajándékozási okirat ismét szép összeggel gazdagította a minden bizonnyal kardos menyecskét, aki különvagyonából férjével közösen vállalkozott is: a Siklóson, 1863. október 21-én – ugyancsak német nyelven megszövegezett – építési szerződés értelmében Krügel úr tervei alapján, az ő kivitelezésével készült el 5.900 forint vállalkozói díj ellenében a siklósi zsinagóga. Halála után özvegye sikerrel követelte az utolsó elmaradt részletet és annak kamatait a hitközségtől; ezért a fenti curiai jogerős ítélet az özvegy által egyedül beszedett részletet mint közszerzeményi vagyont a hagyatéki leltárban feltüntetett értékből le is vonta. Wagner Anna nem átlagos mezővárosi polgárnő volt, házassági vagyoni viszonyai sem ebben a környezetben átlagosnak mondható minta szerint alakultak.

Sajátos volt a kor is. A berlini születésű Krügel úr és a magyarbolyi kocsmáros lánya az OPTK magyarországi hatálya idején, 1858 derekán lépett házasságra és kötött ezzel egy időben házassági szerződést. Az OPTK lehetőséget adott a feleknek a szerződés tartalmi alakítására: legfontosabb tartalmi elemét a magyar dos scripta képezte, melynek – megszövegezésből kitűnik – semmi köze sem volt az OPTK Widerlage intézményéhez, mint ahogy a menyasszony hozományának sem, amit a magyar jogban hozományt jelölő allatura kifejezéssel is megkülönböztettek az OPTK által ismert hozománytól (dos). A jogforrások időbeli hatályát tekintve a 1852. november 29-i ősiségi pátens 12. szakasza értelmében a házasságkötés időpontja volt meghatározó, azaz a felek vagyoni viszonyainak megítélésekor a házasságkötéskor hatályban lévő jog, azaz az OPTK szerint kellett eljárni, tekintet nélkül arra, hogy a házasság mikor szűnt meg, míg a területi hatály kérdésében az elfogadott általános elv az volt, hogy a férj házasságkötéskori állandó lakóhelyét (ebben az esetben ez Siklós volt) kell figyelembe venni. Krügel úr és Wagner Anna házassági szerződésében az egyes jogintézményeket az OPTK-adta lehetőséggel élve a magyar házassági vagyonjog szerint határozták meg, és az özvegy mostohaleányával és mostohaunokáival folytatott korán sem szép hagyatéki jogvitájában házassági vagyonjogi

igényeit a magyar jog alapján bírálták el. Az írott hitbér megítélésében a bíróság előtt semmiféle bizonytalanság sem mutatkozott.

5.2. Vég Julianna írott hitbére[55]

A református vallású Máté Sándor és Vég Julianna 1905. április 9-én kötöttek házasságot a csuzai állami anyakönyvvezető előtt, majd ez év december 18-án a dárdai királyi közjegyző előtt egyességre léptek egymással. Házassági szerződésük tárgya – minden további vagyonjogi rendelkezés nélkül – az az 1.500 korona volt, amit a földműves férj második feleségének hitbérül ajánlott fel. A feleség egyébként teljesen vagyontalan volt, míg férje anyjával közösen egy 2.000 korona értékű ház és ¼ telek tulajdonosa volt, melyhez képest az írott hitbér összege felettébb nagyvonalúnak tűnik. Békés együttélésük azonban a rendezett vagyoni viszonyok ellenére sem tartott sokáig.

1906. április 6-án Vég Julianna férjét házasságtörésen kapta, ezért kapcsolatuk megromlott. A férj feleségét május 4-én úgy elverte, hogy ezt követően mintegy hat hétig ágyban feküdt. Az asszony gyógyulása után férjét elhagyta. Máté Sándor a HT 77. § a, pontja alapján kérte a Pécsi Királyi Törvényszéktől, hogy kötelezze feleségét az életközösség helyreállítására, aki azonban a bírósági végzésnek (314p/1907 sz.) igazolatlanul nem tett eleget. Elmondása szerint a visszahívást nem tartotta komolynak, hiszen férje betegsége alatt nem törődött vele és tanúk előtt azt is kijelentette, hogy felesége „*nem kell neki*". A peren kívüli eljárást követően a férj a kötelék végleges felbontását kérte, Végh Julianna viszontkeresetében azonban a HT 80. § a, pontjára alapított bontási kérelme mellett 1.500 korona hitbérre, havi 20 korona nőtartásra, valamint hátramaradt 74 korona értékű ingóságai kiadására is igényt tartott.

Anélkül, hogy a Pécsi Királyi Törvényszék elsőfokú ítéletétől (14692p/1907 sz.) a királyi Curia jogerős ítéletéig (4462p/1911 sz.) a kivételesen bonyolult köteléki pert részleteire kitérnék, fontos megemlíteni, hogy az előbbi fórum a házasságot a HT 77.§ a, pontja alapján alperes nő vétkessé nyilvánítása mellett bontotta fel. A viszontkeresetet a bíróság egészében elutasította, *mivel „hitbér és nőtartás a vétkes nőnek nem jár"*, az ingóságok visszatartását pedig férj tagadásával szemben nem tudta bizonyítani Végh Julianna.

Az írott hitbér és a nőtartási igény kapcsolata szempontjából fon-

[55] BML VII/2b II/1907/15 sz.

378 ügyszám.
1905.

HITELES KIADVÁNY.

KÖZJEGYZŐI OKIRAT.

Előttem Urszinyi Pál dárdai királyi
közjegyző előtt az alulírott helyen és
időben megjelennek az általam sze-
mélyesen ismert Máté Sándor
és második felesége Vég Julianna
földmivesek csuzai lakosok és az
általam szintén személyesen ismert
Schuch József és Schuch János dár-
dai lakosok kovácsmesterek ügyleti
tanuk jelenlétében élőszóval és sze-
mélyesen kijelentve megkötötték
a következő egyezséget: I Má-
té Sándor második felesége Vég Ju-
liannanak hitbérül /: 1500 :/ egye-
zerötszáz koronát ajánl fel. II Vég
Julianna férjének ezen intézkedéset
elfogadja. Miről ezen közjegyzői oki-
ratot felvettem, feleknek az egész ügy-
menet alatt folytonosan és együtte-
sen jelenvolt ügyleti tanuk előtt fel-
olvastam, mire ők azt akaratuk-
kat mindenben megegyezőnek
nyilvánitották és előttem sajátke-
rüleg aláírták. Dárdán /: 1905 :/ egy-
ezerkilenczszázöt évi deczember hó
/: 18 :/ tizennyolczadikán. Máté

1.

2. ábra. Máté Sándor és Vég Julianna közjegyzői okiratba foglalt egyességének első, érdemi oldala, 1500 korona írott hitbérről. Forrás: BML VII/2b II/1907/15. Fotó: Szerző

tos, hogy a Pécsi Királyi Ítélőtábla 1910. április 26-i feloldó végzésében (827p/1910 sz.) többek között a következőkre utasította a törvényszéket: *„szakértők meghallgatásával hozza tisztába, hogy az alpereshez hasonló vagyonú és munkaképességű és életkorú nőnek jövedelme míly összegre rúghat, s míly összeg szükséges még ahhoz a jövedelemhez a férj vagyonából, hogy alperes társadalmi állásához mérten megélhessen, s míly összeg szükséges alperes jövedelméhez abban az esetben a tartáshoz, ha a férj esetleg 1.500 korona írott hitbérösszegben marasztaltatnék"*. Nem meglepő, hogy a Királyi Törvényszék 1910. december 31-i ítéletében (18861p/1910 sz.) a nőtartási igényt elutasította, amikor a hitbér (1.500 korona tőke és járulékai), továbbá 304 korona 30 fillér perköltség megfizetésére, valamint főeskü letételétől függően az ingóságok kiadására kötelezte felperest. A köteléket a viszontkereseti kérelemnek megfelelően a HT 80. § a, pontja alapján, felperes vétkessé nyilvánítása mellett bontották fel. Ezek után alperes fellebbezésében újra kérte a végleges nőtartás megítélését is, hangsúlyozva, hogy *„az írott hitbér nem szolgálhat a feleség eltartására, mert köszönöm én azt az ajándékot, amit házassági hűségért kapok, s amelyről a végén az tűnik ki, hogy ez tulajdonképpen nem házastársi hűség megtartásáért adatott, hanem azért, hogy a férj tartási kötelezettsége alól megszabaduljon."* Így a 38 éves *„szüleinél kegyelem-kenyéren élő"* Végh Juliannának meg kellett elégednie írott hitbérével, a megítélt perköltséggel és a visszatartott ingóságok kiadásával.

Ügye az írott hitbér intézményét tekintve három szempontra is jól rávilágít. Egyrészt felperes a hitbérkövetelés elutasítását 1907. április 23-án felvett tárgyalási jegyzőkönyv szerint arra alapítva kérte, hogy a hitbér *„csak az ő halála esetén járna alperesnek, mert a házassági szerződésben nincs kitéve, hogy a hitbér mikor fizetendő, s így ez akként magyarázandó, amint az a kötelezett félre kedvezőbb."* Ezt az érvelést a bíróság nem fogadta el, hiszen a hitbér az állandósult gyakorlat szerint a házasság megszűnése, azaz halál és holttá nyilvánítás esetén túl a kötelék felbontásakor is járt a volt feleségnek. Másrészt a joggyakorlat lehetőséget adott biztosítási végrehajtásra hitbérkövetelés esetén is, bár a végrehajtási törvény 224. szakasza kifejezetten csak készpénzbeli követelésről szólt, sőt a hitbér iránti igény, ha köteléki perben érvényesítették, csak járulékos követelés volt. Végezetül látnunk kell, hogy a hitbér, ha a házassági hűség megtartásáért járt is, alapvetően a nő megélhetésének biztosítását szolgálta a házasság megszűnését követően, és ezért a bíróság joggal vette figyelembe a nőtartás megítélésének

kérdésében – különös tekintettel arra, hogy Máté Sándor vagyoni helyzete a hitbérkövetelés kielégítése után tetemesen meggyengült.

5. Következtetések

Nagy Janka Teodóra[56] általános megállapítása arról, hogy a paraszti közösségek mindennapjaiban a változások lassabban következtek be, mint a társadalom felsőbb rétegeiben, és „*a törvényi szabályozás módosulásaival párhuzamosan a jogalkalmazás helyi szintjein még hosszú ideig továbbéltek a korábbi szokásnormák és jogszokások*", a tanulmányában bemutatott folyamatokra nézve megalapozott. Forrásaim alapján azonban a törvényes és írott hitbérre vonatkozóan mást látunk. Amikor a törvényes hitbér intézménye kikerült a magánjogi törvénykönyv tervezeteiből, majd az 1946. évi XII. tv. ténylegesen fel is számolta, már történelmi jogintézménynek volt csak tekinthető, amely elveszítette jelentőségét – nem csak a paraszti társadalomban, hanem a városi polgárok és a felsőbb rétegek körében is.

Czövek 1822-ben minden kétség nélkül jelentette ki, hogy az írott hitbér addigra már gyakoribb lett,[57] ami talán azzal is magyarázható, hogy erre az időre Kövy szerint a törvényes „*hit-pénz*" értéke csekélynek bizonyult: „*A' mondott hitpénz kivált a nagybirtokosokra nézve igen kevés a mai világban, de mégsem fizetődik több, hanemha a' férj a' maga örököseit többre kötelezte*".[58] Nem gondolom, hogy az oktroj útján bevezetett OPTK és a tradicionális magyar házassági vagyonjog közötti különbségek okozták volna a hitbér intézményének jelentőségvesztését, hiszen a szerződéses vagyonjog lehetősége megvolt, és – ahogy azt Krügel úr és Wagner Anna házassági szerződése hűen igazolja – írott hitbér rendelésére sor kerülhetett. Az azonban egyértelműnek látszik, hogy a törvényes hitbér további háttérbe szorulását elősegítette az erőszakos jogexport, és a dos legalis a magyar magánjog részleges helyreállítását követően, bár kivételesen még előfordult, már nem bizonyult korszerűnek, életképesnek.

Ugyan a jobbágyok öröklési viszonyait szabályozó 1840. évi VIII. tc. hitvestársi öröklést biztosító rendelkezésének vagy a HT nőtartási szabályainak[59] lehetett némi közvetett hatása a hitbérrendelő szerződések számának csökkenésére, a néprajzi tág móring-fogalom tükrében számomra el-

[56] Nagy i. m. 452. p.
[57] Czövek i. m. 215. p.
[58] Kövy i. m. 241. § 101. p.
[59] Nagy i. m. 484. p.

fogadhatóbb az a magyarázat, hogy a hitbér jogi fogalmának megfelelő móringolás eleve ritkábban fordult elő, mint ahogy a néprajzi tág móring-fogalmat alkalmazó néprajztudományi művekben szerepel. Ezt támasztja alá, hogy a házassági vagyonjogi szerződések jelentősége a 19. század második felében, illetve az MTJ megszületése időszakában – a polgári társadalmi viszonyok erősödésével – nemhogy visszaszorult volna, hanem inkább növekedett.[60] Egy olyan vagyonjogi intézmény azonban, amely a hű feleség jutalma volt a házasság megszűnésekor, nem lehetett életszerű annak fényében, hogy a HT szekularizált bontójoga alapján a Pécsi Királyi Törvényszék előtt indított köteléki perekben 1895 és 1918 között a bontó okot megvalósító házassági konfliktusok között, legyen szó a házasságtörés abszolút vagy az erkölcstelen életmód megátalkodott folytatása relatív bontó okáról, első helyen a házastársi hűség hiánya állt.[61]

[60] Jancsó i. m. 798. p.

[61] Lásd Herger Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2006. 215-216 p.

A szokásjog hatása a magyar magánjog fejlődésére[*]

HOMOKI-NAGY MÁRIA

„A bírói jog valóságos jogforrás, még pedig nemcsak felismerési forrása a már létező, rajta kívül fejlődött jognak, hanem valóságos jogteremtő forrás. […] csakis a következetes jogmondás teremt jogot; de a gyakorlat e joga azután valóságos jog lesz. […] ha a szokásjog ez alapon egyszer keletkezett, mégis csak megvan, […] ereje az emberi természet psychológiájában gyökerezik. […] gyakorlati sulya a magyar magánjog szempontjából abban van, hogy élő magánjogunk fél existentiája az esetjogban rejlik. Az esetjogban él magánjogunk java része és az esetjogból reconstruálandó."[1] E gondolatokat a Magyar Jogászegyleti Értekezések keretei között *Schwarz Gusztáv* mondotta 1893-ban, amikor a magyar magánjog tényleges kodifikációs folyamata elkezdődött. A magyar magánjog egészének egységes könyvbe foglalása nehéz feladat elé állította a kor jogászait. A több évszázados hagyomány, ami a szokásjog uralmát jelentette, a Tripartitum törvényként használt rendelkezései, a Planum Tabularéban összegyűjtött kúriai ítéletek, néhány jogtudósunk kézikönyvként használt műve alapján mit lehetett olyan forrásnak tekinteni, ami a magyar magánjogi kódex alapját képezhette volna? Példa ugyan rendelkezésre állt a jogalkotók számára, de azt a nagy kérdést mégiscsak nehéz volt eldönteni, hogy a római jog szabályai, az Osztrák Polgári Törvénykönyv, a német jogtudomány vagy a tényleges magyar bírói gyakorlat legyen-e az az alap, amelyre támaszkodva a polgári társadalom által megkívánt egységes törvénykönyvnek el kellene készülnie. Nem véletlen, hogy a szerző a törvénykönyv alapjaként három forrást jelölt meg: a már meglévő törvényeket, a jogtudományt és a megszilárdult bírói gyakorla-

* Készült az OTKA K-109191 pályázat támogatásával.

1 Dr. Schwarz Gusztáv: Magánjogunk felépítése. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések VIII. kötet, 10. füzet. Budapest, Franklin-Társulat, 1893. 17-18. p.

tot.[2] E forrásokat elemezve szomorúan állapította meg, hogy a 19. század utolsó harmadában a magánjogot alig néhány törvény érintette, a magyar magánjogi tudomány 1848-ig alig, azt követően már egy kicsit gyorsabban fejlődött, de magánjogi tudományunk képviselőinek egy jelentős része a magyar magánjogot idegen befolyás alatt álló jogterületnek minősítette. A bírói gyakorlat a döntvények révén ismert volt ugyan, de jogászaink kevésbé vették a fáradtságot, hogy ezt megfelelő módon feldolgozzák. Schwarz éles kritikával illette mindazokat, akik anélkül, hogy a mindennapok joggyakorlatára, s elsősorban a bírói gyakorlatra támaszkodva elemezték volna a magyar magánjog egyes intézményeit, római jogi és német hatásokat igyekeztek kimutatni,[3] miközben még az sem volt ismert, hogy a hatályon kívül helyezett OPTK szabályaiból mennyit tartott meg a bírói gyakorlat.

Ezért tette fel a kérdést: *„Hihető-e, hogy a modern magyar magánjog forrásanyaga harmincz év óta, a mióta az országbírói értekezlet a magyar jogot ismét érvényébe visszahelyezte még mindig összegyűjtve nincsen?"*[4]

A Tripartitum keletkezésének 500 éves évfordulóját is ünnepelve, egy modern kodifikációs folyamat végén, az egyes magánjogi jogintézmények fejlődését kutatva joggal tehetjük fel azt a kérdést: milyen hatások alakították a magyar magánjogot? Mennyiben ismerjük azt a gyakorlatot, amely 1514-től elvezette a magyar magánjogot arra a szintre, melynek csúcsán a magánjogi kódex áll?

Erdélyi Sándor igazságügyi miniszter 1895-ben a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének elkészítésére felállított bizottság tagjainak a következőket javasolta: *„a magánjog körébe vágó és hazánkban érvényben lévő törvényeknek, törvényes szokásoknak, a már meglévő törvénytervezeteknek, a judicatura és irodalom termékeinek, valamint az idegen művelt államok jogfejlődésének figyelembevételével és felhasználásával, a polgári törvénykönyvnek egységes és rendszeres tervezetét"*[5] készítsék el. E rövid

---

2 Uo. 1-9. p.; Ugyanezekkel a gondolatokkal hívta össze Erdélyi Sándor igazságügyi miniszter 1895-ben azt a kodifikációs bizottságot, melynek a magánjogi törvénykönyv elkészítése volt a feladata. v.ö. A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Első szöveg. Budapest, Grill, 1900.

3 A magyar magánjog kodifikációjának történetében kimutatható, hogy az 1880–1882 között elkészült résztervezetek alkotói az új szabályozás indokolásánál kizárólag római jogi, illetve német-szász forrásokra hivatkoztak, mintha a magyar magánjog több száz éves fejlődése nem létezett volna.

4 Uo. 9. p.

5 A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Első szöveg. Budapest, Grill, 1900. I. p.

idézet is mutatja, hogy a 19. század legvégén, a magánjogi kodifikáció kiindulópontjaként határozták meg a törvényeket és a törvényes szokásokat. A magánjog forrásait, korabeli szóhasználattal a kútfőit keresve Kolosváry Sándor a legfontosabbnak a szokásjogot tartotta, mert véleménye szerint *„a szokásjog sohasem bevégzett alkotása valamely nép vagy nemzet teremtő geniusának, hanem egy folyton folyó jogéleti processus, melyben a népmeggyőződés állandóan működik és nyilvánul ujabb meg ujabb cselekvényekben."*[6] Ha pedig a szokásjog az évszázadok alatt állandó fejlődésben van, akkor csak úgy ismerhető meg, ha megfelelő módon összegyűjtik és írásba foglalják. Ezért a Schwarz által feltett kérdésre csak akkor adhatunk választ, ha az általa megfogalmazott feladatot – amely a gyakorlat alapján kialakult szabályok összegyűjtésére vonatkozott – részben megtesszük. Természetesen nem a szó legszorosabb értelmében vett joganyag összegyűjtését kell megtenni, de ha utólag is, a szokásokon alapuló bírói gyakorlatot fel kell tárni. Vita tárgyát képezheti, hogy a szokásjog milyen módon ismerhető meg, de e vita elején le kell szögezni, hogy az a fejlődés, ami 1848-ig meghatározta magánjogunk fejlődését, döntő többségében mégiscsak az egyes bírói döntések, ítéletek által ismerhető meg. Kisebb arányban a levéltárakban fennmaradt oklevelekből, ezenbelül is elsősorban a bevallásokból, egyezségekből és végrendeletekből. Ez utóbbi esetben azonban csak akkor mondhatjuk, hogy megőrizték az érvényesítendő szokásokat, ha az azokban megfogalmazott intézkedéseket vita esetén a bírói ítélet is megerősítette. Éppen ezért a szokásjognak nevezett jogforrás az emberek mindennapi életében rögzült és a bírói gyakorlat által érvényesített szokásokból alakult ki évszázadok során. Érdemes megvizsgálni, hogy a magánjogi irodalomban miként határozták meg a szokásjog fogalmát.

Frank Ignácz véleménye szerint *„szokásnak a Törvénytudományban nevezzük az igazságnak ollyan szabályait, mellyek a követők megegygyező, de csak tettekben nyilatkozó véleményébül eredtek."*[7] *Szlemenics Pál* szerint: *„szokás, (consvetudo), által értetődnek a Magyar Népnek kötelező szándékkal, s többször egyaránt tett, és a Felségtől helyben hagyatott önkénes, és nyilvánvaló tettei."*[8] Ugyanő 1845-ben a következőképpen fogalmaz: *„szokás vagy szokástörvény […] által törvényeink, h.t. elölj. 10, 11, s 12 címei, s 2.r.3*

---

6 Kolosváry Sándor: A magyar magánjogi szabályok kutfőiről különösen. In. Fodor Ármin: (szerk.) Magyar magánjog. Általános rész. Budapest, Singer és Wolfner, 1900. 67. p.

7 Frank Ignácz: A közigazság törvénye Magyarhonban I. Buda, 1845. 21. p.

8 Szlemenics Pál: Közönséges törvényszéki polgári Magyar törvény. I. 1823. 32. p.

czímének és az 1791:12. törvényczikknek értelme szerint, a magyar népnek kötelező szándékkal többször ismételt, s királyi felségtől helybenhagyott önkénytes és nyilvános hasontettei által szülemlett tényszabályt értenek."[9]

Amikor jogtudósaink a szokásjogot akarják meghatározni, mindig a Werbőczy István által megfogalmazottakra utalnak vissza. *Werbőczy István* a szokásjogot a törvénnyel egy szinten álló jogforrásként határozta meg: *„a szokás a gyakorlat által megállapított jog, mely törvényül szolgál, midőn nincs törvény."*[10] Majd a szokásjog és a törvény kapcsolatát elemezve leírja, hogy *„a szokásjognak háromféle ereje van; tudniillik; magyarázó ... törvényrontó ... törvénypótló" lehet.*[11] Werbőczy ugyan a nemesi magánjog szabályait gyűjtötte össze Tripartitumában, de a jogforrások elemzésénél általánosabb képet alkot, hiszen a 16. század előtti évszázadokban sem a magánjogot szabályozták elsődlegesen uralkodóink törvényekben. A Tripartitum kinyomtatása után ugyan ez volt jellemző. A Tripartitum mint szokásjogi gyűjtemény készült el, s maradt az a későbbi századokban is, függetlenül attól, hogy a peres felek gyakran törvényként hivatkoztak az abban rögzített normákra.

A 19-20. század fordulóján *Wenzel Gusztáv* másként közelített a fogalomalkotásban, mikor azt mondja, hogy *„a fennálló jognak azon része, mely az írott jog kútfőiben (országos törvények, kir. rendeletek, kir. privilégiumok és köztörvényhatósági statutumokban) nem foglaltatik, mely közvetlenül tehát a nép jogi meggyőződésében gyökerezik, és a honlakosok külső cselekvényeiben nyilvánul, szokásos vagy nem-írott jognak neveztetik."*[12] Miközben a korábbi szerzők is különbséget tettek a jogforrások között, de a szokásjog belső tartalmi ismérveit adják meg elkülönítve a törvény vagy a privilégium ugyanezen ismérveitől, addig Wenzel elsőként a külső, alaki jegyeket ismerteti, pontosabban rögzíti, hogy a szokást nem foglalják írásba. *Zlinszky Imre* ismét csak azt hangsúlyozza, hogy a „szokásjog, a nép meggyőződésében gyökerező, s a kölcsönös érintkezésben állandóan alkalmazott jogszabály."[13] Más megfogalmazásban *„a szokásjog [...] jogszabályt tartalmazó*

---

9 Szlemenics Pál: Magyar polgári törvény. I. Pozsony, 1845. 10. p.

10 Werbőczy István: Hármaskönyv. Bevezetés X. „quod consvetudo est jus quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur, cum deficit lex." Tudománytár. Budapest, Téka, 1990.

11 Werbőczy István: Tripartitum Prológ 11. 3-5 §§

12 Wenzel Gusztáv: A magyar magánjog rendszere. I. Budapest, 1879. 77. p.

13 Zlinszky Imre: A magyar magánjog mai érvényében. Budapest, Franklin Társulat, 1891. 27. p.

nemzeti akarat."[14] *Kolosváry Sándor* megfogalmazásában: *„A szokásjog tehát, mint az anyagi magánjog kútfője azoknak a jogelveknek és tételeknek az összessége, melyek mint jogi szokások a nép meggyőződéséből fakadnak. Külső cselekvényekben nyilvánulnak és lassanként szokásos joggá tömörülnek."*[15]

Ha ezeket a meghatározásokat egybevetjük, akkor világosan kirajzolódnak a szokásjognak, mint jogforrásnak a jellemzői. Az egyik legfontosabb, hogy hosszú idő alatt alakult ki, s a nép, a nemzet tagjainak a meggyőződése formálta a mindennapok gyakorlata során. Másrészt nem írták le, érvényességének nem volt feltétele az írásos forma.

Amikor a 19. század második felében elkészülnek a magyar magánjogi kodifikáció első résztervezetei, s e munkák során el kellett dönteni, hogy milyen anyagi jogi szabályokat fogalmaznak meg, akkor a jogalkotónak egy alapvető kérdést kellett eldönteni. A szó legszorosabb értelmében új magánjogi törvénykönyvet alkotnak, s ehhez mintaként használják a római jog tételeit és a kor létező törvénykönyveit, vagy a magyar magánjog történeti gyökereit tárják fel, a több évszázados fejlődés során kialakuló jogintézményekre támaszkodva készül el a kódex. Az Osztrák Polgári Törvénykönyv, amelyet 1853-ban léptettek hatályba Magyarországon, tiltotta a szokásjog alkalmazását. Az Országbírói Értekezlet az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok megalkotásával a magánjog területén ismét teret engedett a szokásjognak és Kereskedelmi törvényünk ugyancsak lehetővé tette a kereskedelmi szokások alkalmazását, ha az a bíró számára is ismert volt. Mindezek ismeretében szinte felesleges feltenni azt a kérdést, hogy miért szükséges a magánjog fejlődését elemezve a szokásjog meghatározásával foglalkozni.

A Tripartitum megszületéséig a szokásjog jelentősége a magyar magánjog fejlődésében vitathatatlan. A kérdés valójában az, hogy a Hármaskönyv után milyen szerepet játszhatott az egyes jogintézmények fejlődésében a szokásjog? Egy tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy minden egyes magánjogi jogintézményt megvizsgáljunk. Ezért a jelen ta-

---

[14] Magyar Magánjog. Általános rész. 47. p. „A szokásjog … nem a nemzet szervének, hanem tagjainak tevékenyülése által nyer létet, és a nemzeti gondolatot nem (írott) szavak, hanem cselekvények utján fejezi ki."

[15] Kolosváry Sándor: A magyar magánjogi szabályok kútfőiről különösen. In: Magyar magánjog. I. 68. p. v.ö. Ladányi Béla: Szokásjog. In: Magyar jogi lexikon 438. p. *„Szokásjog a jogérzülettel megegyező és a köztudatban élő, az által kötelezőnek elismert olyan jogszabály, mely folytonos gyakorlat útján, s nem a jogalkotás rendes formái közt létesült."*

nulmány keretei között a szerződések világából mutatnék be néhány példát, ahol a kialakult szokásoknak a Tripartitumot követően is meghatározó szerep jutott, sőt a nemesi magánjogot meghatározó szabályokon túl új szokások alakultak ki, amelyeket a bírói gyakorlat erősített meg.

A mindennapi életben az emberek egymáshoz való viszonyainak rendezésében fontos szerep jut a szerződéseknek. Ezek közül az adásvételi szerződés kezdetektől fogva kiemelkedő szerepet játszott mind az ingó, mind az ingatlan dolgok tulajdonjogának átruházása során. Az írásbeliség elterjedése során természetes, hogy hazánkban is a „contractus" kifejezés honosodott meg, majd a hiteleshelyek rendszerének kialakulásával az ingatlan jószág elidegenítését bejegyzéshez, bevalláshoz kötötték meg, megjelent a „fassio" fogalma. Werbőczy ennek két válfaját különböztette meg: az örökbevallást és az időleges bevallást. Ha a Tripartitum rendelkezését olvassuk, akkor az örökbevallás alatt az adásvétel, a csere és az ajándékozás, mint önálló szerződési típusok is érthetőek, s mint a tulajdonátruházás egyes formáinak részletes szabályait rögzíti a Tripartitum. Ezzel szemben a kizárólag birtokátruházásra vonatkozó időleges bevallás típusai közül csak a zálogbirtok-szerződés egyes szabályait örökítette meg, míg a bérletre, a haszonbérletre, a vállalkozásra, a szolgálati szerződésre egyáltalán nem utal. Ha megvizsgáljuk a birtokzálog-szerződésnek és a haszonbérleti szerződésnek a szabályait, akkor egyrészt igen sok hasonlósággal találkozunk, másrészt kimutathatók azok a különbségek, amelyek az egyes szerződési típusok sajátosságaiból adódnak.

A birtokzálog-szerződésnek a Werbőczy által említett szabályai is több évszázados fejlődés sajátosságait rögzítik. Közismert, hogy Werbőczy elítélte a birtokzálog-szerződés gyakorlatát, mert a nemesi birtok pazarlását látta benne. A 15. századra a nemesek már hosszú időre, 32 évre adták zálogba a birtokot, ami a nemesi jószág elbirtoklását jelenthette. A korábbi századok oklevelei viszont azt bizonyítják, hogy az Árpád-korban még csak egy-két évre történt meg a zálogolás, az Anjou-korban már több évre kötöttek hasonló tartalmú megállapodásokat, míg Werbőczy korára elérte az elbirtoklási időt.[16] Mivel az ősi birtok tulajdonosa mindig a nemzetség volt, így fokozatosan kialakultak a birtokzálog szabályai. Elvként rögzült, hogy a hitelező nem birtokolhatja el a jószágot, viszont a kamatszedés tilalma mi-

[16] Illés József: A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Budapest, Franklin-Társulat, 1901.

att használhatta és gyümölcsöztethette. A hosszú ideig tartó birtoklás során a jószágban keletkezett károkat és az ahhoz kapcsolódó közterheket a hitelezőnek kellett megfizetni. Ha a birtokzálog-szerződésnek abból a tulajdonságából indulunk ki, hogy a hitelező birtokolja, használja és gyümölcsözteti a birtokot, akkor érthető, hogy a haszonbérleti szerződés szabályait a mindennapok során ehhez igazították. Ehhez nem kellett külön törvényi szabályozás. A bérbeadó pontosan meghatározott bérleti díj ellenében a jószág birtokába iktatta a bérlőt, aki birtokolhatta, használhatta és gyümölcsöztethette a dolgot. A birtokzálog-szerződés és a haszonbérlet között ott volt a legnagyobb különbség, hogy a szerződés időtartama jóval rövidebb volt a bérleti szerződés esetében, a bérleti díjat pedig megállapodás alapján félévente vagy negyedévente előre kellett megfizetni.[17] Ha a bérlő nem fizette meg határidőre a díjat, a bérbeadó azonnal felbonthatta a szerződést. A mindennapok gyakorlatában alakult ki az a szokás, hogy mind a záloghitelező, mind a haszonbérlő beruházásokat tett a birtokon, sőt gyakran épületet, istállót emeltek. A szerződés lejártakor a hitelező/haszonbérlő valószínű követelte az épület értékét, amit a jószág tulajdonosa nem feltétlenül akart megfizetni. Ezért vagy megtiltották bármilyen új épület emelését: *„rajta (a zálogba adott mezei kerten) semmit sem szabad építeni vagy javítani, ezeknek elvesztése mellett”*[18] vagy a szerződésben rögzítették azt az összeget, amekkora értékben építhettek a jószágon: *„engedek zálogos uraknak hatalmat arra is. […] a Kaszaperegi pusztarészemen, ezer rhenes forintig szabadon építtethessenek, mely épületeknek becsü szerint való árát a kiváltás idején tartozni fognak successoraim a zálogos uraknak minden kifogás nélkül […] a zálogos summával egyetemben rebonificalni.”*[19] Hasonló feltételekkel találkozunk haszonbérleti szerződéseknél is: *„A mostani épületeken kívül több új épületeket tenni nem szabad, mert ha tesz, az a familiának marad minden betudás nélkül…”*[20]

Miután nemcsak a nemesek között létrejött egyezségeket vallották be hiteles helyen, hanem a szabad királyi városok polgárai és a jobbágyok is bevallották megállapodásaikat a városi tanácsnál vagy a mezővárosok

---

[17] Homoki-Nagy Mária: Bérleti szerződés a 19. század bírói joggyakorlatában. In: Acta Jur. et Pol. TOM. LXIX. Szeged, 2007. 263-283. p.

[18] Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, IV. 1504/u

[19] Csongrád Megyei Levéltár Szeged, Csanád megyei törvényszék 54/III/1854. 1809. zálogszerződés

[20] Csongrád Megyei Levéltár Szeged, Csanád megyei törvényszék 1854.

elöljáróságainál, fennmaradtak azok a jegyzőkönyvek, amelyek ezeket az egyezségeket őrizték.[21] Így bizonyságot nyerhetünk arról, hogy a jobbágy-parasztság világa olyan jogi tartalmú szokásokat alakított ki, amelyek egy adott közösségben hosszú ideig hatottak és kikényszeríthetőkké váltak még a bíróságok által is. Az írásban rögzített örök- és időleges bevallások mellett más egyezségek, sőt szerződési típusok is megjelentek. Ezek közé tartoztak a vállalkozási szerződések. *„A városházánál együtt lévén Nagy Mihály bíró úr, Igaz János esküdt bíró úr, Varga János, Török Imre, Török János esküdt urak, Jenei Mihály perceptor úr és Balajti István szíjjártó mester, és a következő alkut tették: négy lóra való hámok, kantárok és gyeplő eránt a Török János keze alá, amelyeket maga által adandó jó bőrből emberül elkészíteni magát kötelezi úgy, hogy azon szerszámok minden része jó legyen, de zabolákat a város ad és ha akarja hogy a hámok posztóval bélleltek legyenek posztót is a város ad, a többi megkívántató materiát pedig maga adja a szíjjártó, melyért leszen fizetése 60 forint. Felvett foglalóba a bíró úrtól 30 forintot."*[22] Erre a megállapodásra azt is mondhatnánk, hogy azért került az egyezségek könyvébe, mert maga a város volt a megrendelő. Ez igaz, de a rövid bejegyzés, nemcsak a város mindennapi életébe enged bepillantani, hanem azt is ki lehet olvasni, hogy mire kapott megbízást a mester, mit vállalt el és mennyi volt a fizetsége. De nem tartalmazza a szerződés a teljesítés határidejét. Nem szabad feltételezésekbe bocsátkozni, mégis azt mondhatjuk, hogy a szerződő felek tudták mennyi időre van szüksége a mesternek a jó munka elvégzéséhez. Egy másik vállalkozásról viszont azért lehet az utókornak ismerete, mert a faragó mester nem jó munkát végzett. *„Német János az elmúlt 1805. esztendőben a maga háza építésére megkívántató faragó munkára Nagy Mihállyal alkuba ereszkedvén és a munkát reá bízván, a megtett munka ellen kifogásokat tészen, melyek némely részét Nagy Mihály elismerte és annak elvégzését három-négy napok alatt magára vállalta. Béréből hátramaradt 6 forint 30 krajcár, melyet itt a városházánál depositumba tétetik. Minthogy Nagy Mihály a munkára el nem ment, azt Szegedi László másodmagával végezte el, ezért a letétbe helyezett 6 forint 30 krajcár neki adatott ki."*[23] Nagy Mihály faragó mester hibásan teljesítette az elvállalt feladatot, amit ki kellett javítani. A megrendelő valószínűleg nyomatékosítani

[21] Nagy Janka Teodóra: Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti és történeti forrás tükrében (1781–1821). Szekszárd, 2012.

[22] Csongrád megyei Levéltár Makó, V.A. 101.b.1. 1805. november 9.

[23] Csongrád Megyei Levéltár Makó, V.A. b/1. 1806. március 21.

akarta, hogy igényt tart a szerződésben elvállalt munka jó elvégzésére, a város elöljáróságához fordult, hogy azok kötelezzék a mestert a hiba kijavítására. Egy érdekes és jól bevált gyakorlat olvasható ki ebből a feljegyzésből a szerződésszerűen teljesíteni kívánó fél oldaláról. A megrendelő Német János nem volt megelégedve az elvégzett munkával, a város elöljáróihoz fordult és a mester még ki nem fizetett bérét letétbe helyezte. Ezzel jelezte, hogy ő szerződésszerűen, azaz a megállapodás feltételeit betartva akar teljesíteni. Ez volt az a szerződésszerű magatartás, amelyet a mindennapok tapasztalata alakított ki, s vált elfogadottá a bíróságok részéről. A hibásan teljesítő fél egy esetleges per esetén nem hivatkozhatott arra, hogy azért nem javítja ki a hibát, mert nem kapta meg a kialkudott bért. Az már az elöljáróság józan belátását tükrözi, hogy miután a vállalkozó még így sem teljesített, ezért a letett bérből azt fizette ki, aki a tényleges munkát elvégezte.

A hibás teljesítésből keletkezett vitákat nem mindig tudták békés úton rendezni. Gyakran a mezőváros törvényszékéhez, vagy az úriszékhez fordultak a felek. Ez történt Székely János és Ambrus József molnár esetében is. A molnár egy sódaráló elkészítését vállalta, de a megrendelő állítása szerint *„megcsalt és nem jót és nem is ahhoz az alkuhoz valót csinált."* Székely János kérte a hiba kijavítását, amit a molnár megtagadott. A mezőváros bíráinak döntése értelmében: *„Azon sódarálónak, melynek árában alku szerént Ambrus József Székely János uramtól 6 forintot felvett, hibás és haszontalan volta ahhoz értő tudós és hiteles mester emberek által megvilágosítatván, minthogy Ambrus József azon sódarálót maga tulajdon fájából készítette, azon hibás munkáját magának megtartani, a felvett 6 forintot pedig Székely János uramnak visszatéríteni köteleztetik."*[24] A bíróság nem elégedett meg a felek állításaival, hanem 'szakértőket', azaz más mesterembereket kérdezett meg, elfogadható e a molnár által készített daráló vagy sem. Miután a molnár saját fájából készítette el a hibás árut, a bíróság visszaadatta neki és az előlegbe felvett hat forintot vissza kellett fizetnie a megrendelőnek.

E rövid bejegyzések mutatják, hogy a mindennapi élet formálta azokat a megállapodásokat, amelyekből később egy-egy szerződési típus szabályai kialakultak. Érzékelhető, hogy a szerződéseket, a megállapodásokat a felek megegyezése, konszenzusa hozta létre, s csak annyi feltételt tartalmaztak, amennyit a felek szükségesnek tartottak. A megállapodások egy részét írásban rögzítették, más esetekben csak szóban állapodtak meg, s ha a teljesítés

[24] Csongrád Megyei Levéltár Szentes, V.A. 102. b/2. 442/1787.

során nem a megegyezés szerint történt valaminek az elkészítése, akkor a város elöljáróságához vagy bírósághoz fordultak.

A szerződések teljesítésének egy másik sajátossága is a mindennapok tapasztalata alapján érthető meg. Bármi legyen a megállapodás tárgya, a szolgáltatásnak hibátlannal kellett lennie, megfelelő minőségű árut kellett a szerződő félnek átadni. Meg lehetett-e mindig állapítani, hogy hibátlan dolgot ad a szerződő partner? A jegyzőkönyvekből tanulságos esetek olvashatók ki. *„Hamza Miklós Szabó* Györgytől vásárolt két tavalyi bornyút, melyek közül egyike harmadnapra megdöglött. Kéri a bornyú *árát. Szabó azt állította, hogy az alku idején semmi baját eszébe nem vette a bornyúnak, s egyébként Hamza maga választotta a másik párjának, ezért a kár Hamza Miklós nyakába marad."*[25] A paraszti társadalomban a mindennapok életéhez tartozott egy-egy állat megvétele, illetve eladása. Az állat igen nagy értéket képviselt, nem véletlen, hogy a paraszti végrendeleteknek is meghatározó tartalmi eleme, hogy az örökhagyónak mennyi állata van és azokat kiknek a javára rendeli. Adásvételkor is jó és hibátlan állatot akartak szerezni, s bár jól ismerték állataikat, az egyes állatbetegségek lappangási idejét a 18. század végén nem tudták még pontosan megmondani. Így fordulhatott elő, hogy a megvásárolt állat harmadnapra megdöglött. A 18. század végének bírósága nem küldhette a kárt szenvedő felet állatorvoshoz annak megállapítására, hogy beteg volt-e az állat, és ha igen, milyen betegségben szenvedett, ezért a kor tapasztalata szerint döntötte el az esetet. A felek egybehangzóan állították, hogy a vevő, Hamza Miklós „maga választotta párjának" a megdöglött jószágot. Ha pedig maga választotta, akkor meg kellett néznie az állatot. A bíróság tehát nem azt állította, hogy nem volt beteg az állat, hanem azt, hogy a vevő választotta ki a többi közül azt a jószágot, amely később megdöglött.

Egy másik eset kapcsán a szerződések teljesítésének ugyancsak fontos elemére mutatott rá a bíróság. Gerecz István talyigába fogható lovat akart vásárolni. Mata Pál gulyás 16 forintért úgy adta el a lovat, hogy éjszaka a vevő ne lássa. Reggel a vevő azonnal talyigába akarta fogni a lovat, de az nem ment, mert az állat arra alkalmatlan volt. Ekkor a vevő azonnal visszavitte a lovat az eladónak, s kérte vissza az árát, de a gulyás nem adta. A bíróság úgy ítélte meg az esetet: *„Gerecz egyedül való szándéka volt olyan lovat venni, melyet talyigába járva, rajta életét kereshesse. Mivel pedig Mata tudva*

[25] Csongrád Megyei Levéltár Szentes, V.A. 102. b/1. 49/1765.

adta el a hibás lovat, Gerecz pedig másnap, a próba után mindgyárt visszavitte azt, ezért Mata köteles a ló árát visszaadni.”[26] A két esetet összehasonlítva jól érzékelhető, hogy adásvételnél fontos feltételnek tartották, hogy a vevő megnézze a dolgot, amit vásárolt. Az előbbi esetnél azért kellett a kárt a vevőnek viselnie, mert maga választotta ki a borjút, ezzel feltételezte a bíróság, hogy megnézte és azt az állatot akarta megvásárolni. A második esetben az eladó olyan helyzetet teremtett, hogy sötétben adta át az állatot a vevőnek, amikor már nem lehetett pontosan megtekinteni. Miután a vevő reggel ezt megtette, s érzékelte, hogy „hibás” az állat, haladéktalanul visszavitte az eladónak. A bíróság ezt a két mozzanatot vizsgálta: a vevő nem tudta az eladó hibájából megnézni az árut, majd amikor annak alkalmatlan voltát tapasztalta, akkor időhalasztás nélkül visszavitte az eladónak.

A levéltárakban őrzött egyezségek, jegyzőkönyvek sok ilyen és ehhez hasonló esetet őriznek, amelyek nemcsak egy adott kor szűkebb és nagyobb közösségének az életébe engednek betekintést, nemcsak a helyi közösségek társadalmi normáit teszik megismerhetővé, hanem azt a szokásrendszert, azokat a szabályokat, amelyek szerint éltek. Ki tudná megmondani, mikor alakult ki az a szabály, hogy a vevőnek meg kell tekintenie a megvásárolt árut? Mikor vált ez kikényszeríthetővé? Mikor tekintettek egy teljesítést hibásnak? A levéltári források kutatója csak a végeredményt tudja a forrásokból kikövetkeztetni. Azt tudja megmondani, milyen jogi tartalmú szokások alakultak ki, s váltak a bíróságok által is érvényesíthetővé. Ma már a kodifikált magánjog világában kevésbé kíváncsiak az emberek a forrásokra. Egy-egy szerződés érvényesítésénél a törvénykönyv szabályaihoz ragaszkodnak. De hogy azok a szabályok mikor, hogyan, milyen fejlődés útján alakultak ki, sokakat már nem érdekelnek. Pedig a 19. század magánjogi kodifkációjának kezdetén éppen azt kellett eldönteni: mennyiben lehet és kell a mindennapok gyakorlatában kialakult szokásokat figyelembe venni, s mikor lehet idegen törvényt segítségül hívni. A jogtörténész pedig a levéltári forrásokat faggatja, hogy a kodifikált jogintézmények történeti gyökereit feltárja.

[26] Csongrád Megyei Levéltár Szentes, V.A. 102. b/1. 291/1779.

A kora-újkori nyugat-dunántúli kisnemesi végrendeletek jogtörténeti forrásértékéről

HORVÁTH JÓZSEF

A Szekszárdon 2008-ban tartott *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet* konferencián a hazai végrendelet-forrásközlés és kutatás helyzetéről igyekeztem számot adni, különös tekintettel annak jogtörténeti szempontból is hasznosítható vonatkozásaira.[1] Akkor – az anyag bősége miatt – nem volt lehetőségem az egyes korszakokból származó testamentumok tartalmi elemzésére. Három évvel később a kora-újkori győri végrendeletek jogtörténeti forrásértékéről összegeztem tapasztalataimat, főként az ezernyi 17. századi forrásra támaszkodva.[2]

Jelen előadásomban – egy korszakot, illetve egy társadalmi csoportot kiválasztva – a kora-újkori nyugat-dunántúli kisnemesi végrendeletek jogtörténeti forrásértékéről szeretnék szólni. Térben a Sopron megyei forrásokra helyezem a hangsúlyt, de igyekszem hasznosítani a szomszédos vármegyék – Vas, Veszprém, Győr, Moson – anyagának kutatása során szerzett tapasztalataimat is; míg időben a 16. század második felétől a 18. század elejéig terjedő időszakot vizsgálom, különös tekintettel a 17. század gazdag – részben már nyomtatásban is közzétett – forrásanyagára.

Hogy miért éppen e korszakra és erre a társadalmi csoportra esett a választásom? Ha a hazai végrendelet-kutatás eredményeit alaposabban megnézzük, láthatjuk, hogy az utóbbi évtizedek gazdagnak mondható termése – mind a forrásközléseket, mind a feldolgozásokat tekintve – leginkább a

---

1 Horváth József: A magyarországi végrendelet-kutatás történetének vázlata, különös tekintettel a jogtörténeti kutatásokra. In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből. (Szerk.: Mezey Barna, Nagy Janka Teodóra.) Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 265-279. p.

2 Horváth József: A kora-újkori győri végrendeletek jogtörténeti forrásértékéről. In: Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére. (Szerk.: Nagy Janka Teodóra.) Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, 2014. 153-174. p.

városi, azon belül pedig többnyire a mezővárosi testamentumokkal kapcsolatos ismereteinket gyarapította. Hiszen a késő-középkori végrendeletek jeles kutatói – Solymosi László, Kubinyi András, Szende Katalin[3] – mellett leginkább 17–18. századi forrásokat feltáró kutatókat említhetünk. Hogy csak néhány példát említsek:

- Iványosi-Szabó Tibor négy kötetes kecskeméti forrásközlése[4] mintegy másfélezer mezővárosi testamentumot tett nyomtatásban elérhetővé;
- Németh Zoltán és Kujbusné Mecsei Éva két kötetben együttesen 132 nyíregyházi végrendeletet publikált;[5]
- Rácz István debreceni, Kocsis Gyula ceglédi, Németh Gábor gyöngyösi, Czégény Istvánné jászberényi vagy Kemény János Duna-Tisza közi tárgyú kötetei ugyancsak a mezővárosi testamentumok százait tették közzé[6] – miként magam is azok számát igyekeztem gyarapítani a három kötetes győri forrásközléssel;[7]
- végül, de nem utolsó sorban: Tárkány Szücs Ernő is leginkább mezővárosi testamentumokat tett közzé, és ezek egy részének alapos elemzését is adta Vásárhelyi testamentumok című kötetében.[8]

Mindezekhez képest – amint az a fentebb említett, 2008-ban készült áttekintésemből is kiderülhetett – meglehetősen keveset foglalkozott a kutatás más társadalmi csoportokhoz tartozók utolsó akaratának elemzésével: Kelemen István 1848 előtti jobbágyvégrendeleteket közzétevő és elemző kötete[9] ugyanúgy a ritka kivételek közé tartozik, miként Dominkovits Péterrel közös, 17. századi kisnemesi testamentumokat közzétevő munkánk[10] is.

---

3 Kutatásaikról részletesebben ld.: Horváth József 2009. 268-270. p.

4 Iványosi-Szabó Tibor: Kecskeméti testamentumok. I-IV. köt. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 2002-2004.

5 Németh Zoltán: Testamentumok, osztályos egyezségek Nyíregyházán 1759-1792. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, 1987; Kujbusné Mecsei Éva: Nyíregyházi testamentumok 1789-1848. Forrásválogatás. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 1995.

6 Ezen munkákról ld.: Horváth József 2009. 275-276. p.

7 Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból. I-III. köt. Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 1995-1997.

8 Tárkány Szücs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961.

9 Kelemen István: Sopron vármegyei jobbágyvégrendeletek a XVIII. század elejétől 1848-ig. Győr, Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2008.

10 Horváth József – Dominkovits Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek. Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2001.

Mindezek miatt tartom fontosnak, hogy az alábbiakban a kora-újkori kisnemesi végrendeletek jogtörténeti forrásértékéről szóljak Önöknek.

Egy kis kutatástörténet

A nyugat-dunántúli kisnemesi végrendeletek kutatás-történetének alaposabb áttekintésére itt és most – a szűkös terjedelmi keretek között – nem vállalkozhatom. Csupán néhány példát említhetek:

- az ez irányú közlések sorát jelen tudomásom szerint Ráth Károly nyitotta meg 1860-ban, Zsebeházi Miklós 1608-ban, a Sopron megyei Németiben kelt, a győri székeskáptalan anyagában fennmaradt utolsó akaratának a helyi újság hasábjain történt közzétételével;[11]
- Radvánszky Béla hatalmas forrásközlésébe egyetlen Sopron megyei keltezésű végrendelet került be: Basztifalvi Baszti Margité, 1645-ből;[12]
- a 19-20. század fordulóján a Történelmi Tár hasábjain jelent meg néhány fő- és kisnemesi végrendelet e térségből;[13]
- a két világháború közötti időszakból Házi Jenő soproni főlevéltáros publikációit említhetem; mindenekelőtt a 16. századi magyar nyelvű iratokat közzétevő kötetét, melyben öt darab végrendelet is helyet kapott, a 16. század második feléből; de fontos szempontunkból a Felsőszopori Szily-család történetéhez adatokat közzétevő tanulmánya is;[14]
- míg a kortárs kutatók közül Dominkovits Pétert kell kiemelnem, aki több 16. századi végrendeletet publikált – ezekről később még lesz szó –, főként családi levéltárakból;[15] különösen fontosnak tartom e szempontból a petőházi Zeke családdal kapcsolatos kutatásait, a családtagok végrendeleteire is támaszkodó publikációit.[16]

---

[11] Ráth Károly: 1608. jún. 17. Zsebeházi Miklós magyar végrendelete a győri káptalan levéltárából. Győri Közlöny, 4. évf. 1860. 27. sz.

[12] Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I-III. köt. Budapest, 1879-1896. [Reprint kiadása: Budapest, 1985.] III. köt. 276-277. p. (116. tétel)

[13] Vö.: Horváth József: A 17. századi Sopron megyei végrendeletekről, XIV-XV. p. In: Horváth József – Dominkovits Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek. Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2001. XI-LXVII. p.

[14] Házi Jenő: XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron, 1928. 31-35., 69-73., 157-158., 175-178., ill. 243-245. p.; Uő.: Néhány adat a Felsőszopori Szily-család történetéhez. Soproni Szemle, 2. évf. 1938. 1-2. sz. 11-22. p.

[15] Dominkovits Péter: XVI. századi magyar nyelvű iratok Sopron vármegye levéltárából. Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 1996.

[16] Ld. pl.: Dominkovits Péter: Közigazgatástörténet – családtörténet. Egy 16-18. századi Sopron vármegyei hivatalviselő család, a petőházi Zekék. In: Fejezetek Győr, Moson és Sopron

A végrendelkezés jogi szabályozásáról

A végrendelkezés jogi szabályozásának teljesebb körű áttekintésére nem vállalkozhatom; néhány dologról azonban mindenképpen szólnom szükséges. Annál inkább, mert az összefoglaló jogtörténeti munkák a végrendelkezéssel kapcsolatos kora-újkori előírásokkal alig foglalkoznak. Kiemelik, hogy törvényi szinten csak 1715-ben szabályozták a kérdést; az azt megelőző két évszázadból azonban alig szolgálnak konkrétumokkal.[17] Mivel számunkra itt és most éppen a 16-17. századi viszonyok a legérdekesebbek, érdemes röviden az elszórt adatokra is kitérnünk, hiszen Somogyi Ferenc már 1937-ben megállapította: bár Werbőczy nem szól külön és részletesen a végrendelkezési jogról, „*a Hármaskönyv azonban így is magában foglalja egykorú végrendelkezési jogunknak szinte minden szabályát és irányelvét, bár kétségtelen, hogy éppen az alaki kellékek, ill. különösen a végrendeleti tanúk szempontjából kissé hézagosnak minősíthető*".[18]

A végrendeletek alaki kellékeiről a magyarországi törvények a 18. század elejéig nem intézkedtek. A kérdést először érintő uralkodói rendelkezés, III. Ferdinánd 1638. évi dekrétuma is csak annyit mond ki: csak olyan végrendeletek fogadhatók el érvényesnek, melyek a szokott ünnepélyességgel („*cum solemnitatibus consuetis*") készültek.[19] Hogy az miből állott pontosabban, az ekkor még nem volt egységesen szabályozva; ezt csak III. Károly 1715. évi I. dekrétumának 27. cikkelye fogalmazta meg először írásban.[20]

A nemesek öröklési jogát a Hármaskönyv[21] több tucatnyi rendelkezése érinti; ezekből csupán néhányat emelhetek ki. Részletesen foglalkozik pl. azzal:

- mely jószágok illetik mindkét ágat, ill. mely jószágok illetik, vagy nem illetik a női ágat (I. 18-19.);
- több szakaszban tárgyalja az atyai és ősi javak testvérek közötti felosztásának módját (I. 40-46.);
- kimondja, hogy minden úrnak és nemesnek saját javai fölött szabad rendelkezési joga van (I. 57.);

---

vármegyék közigazgatásának történetéből. (Szerk.: Horváth József.) Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzata, 2000. 39-67. p.

17 Vö.: Tárkány Szücs Ernő 1961. 147-150. p.

18 Somogyi Ferenc: Végrendelkezés nemesi magánjogunk szerint 1000-től 1715-ig. Pécs, 1937. 129. p.

19 Idézi: Tárkány Szücs Ernő 1961. 148. p.

20 Erről részletesebben ld.: Tárkány Szücs Ernő 1961. 148-150. p.

21 Számos kiadása hozzáférhető; pl.: Werbőczi István: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve. Latin-magyar kétnyelvű kiadás. Budapest, 1990.

• lényeges szakaszai foglalkoznak a leánynegyeddel, a hitbérrel és a jegyajándékkal (I. 89-100.);

• ugyancsak több pontja említi a gyámság különböző eseteit;

• tisztázni igyekszik az „atyafi" és a „rokon" fogalma közötti különbségeket, mely szerint munkájában „az atyafiság csak a fiágbeli, és a rokonság csak a nőágbeli személyeket jelenti" (I. 118.).

A nemesek rendelkezési jogát tekintve a Hármaskönyvben foglaltak jelentették az „alapot", melyet később további rendelkezések egészítettek ki. Közülük mindenképpen meg kell említenem a 16. század másik nagy szokásgyűjteményét, a „Négyeskönyv"-et (Quadripartitum), melyet a király által kijelölt tudós bizottság 1553-ban készített el – és amely „elődjéhez" hasonlóan soha nem emelkedett törvényerőre.[22] Annak ellenére, hogy nyomtatásban csak 1798-ban jelent meg először,[23] a jogtörténeti szakirodalom szerint jelentős hatást gyakorolt a 17-18. század joggyakorlatára, mivel a Tripartitum számos rendelkezését pontosította, kiegészítette.[24] Jelen témánk szempontjából említést érdemel, hogy több pontjában is hangsúlyozza a végrendelet „előnyét": pl. gyermektelen testáló esetében kiemeli az oldalág jogait a fiscussal szemben; a nő rokonai által visszakövetelt jegyajándékkal kapcsolatosan pedig azt jegyzi meg: csak azokat a tárgyakat követelhetik vissza, amelyeknek léte a végrendeletből világos – a hiányzó részek kiadása alól a végrendelkező fel van mentve, ha esküvel bizonyítja, hogy azok valóban nincsenek a tulajdonában. Intézkedik a végrendeleti tanúkról: a végrendelkezésnek törvény szerint kell készülnie, 7 vagy 5 alkalmas tanú jelenlétében, akik erre méltóak és az ügyben nincsenek érdekelve; nem lehetnek viszont tanúk a gyermekek, a nők, valamint bármely más alkalmatlan személyek.[25]

A 17. században hozott, témánkat érintő rendelkezések közül kettőt említek. Az egyik az 1655. évi 46. cikkely, amely kimondja: „… *a birtokos nemeseknek a polgári örökségről szóló végrendeleti intézkedései ne csak akkor legyenek erősek és hatályosak, ha azokat a szabad városok vagy kiváltságolt*

---

[22] A „Quadripartitum"-ról röviden ld.: Gábor Gyula: Quadripartitum. In: Magyar Jogi Lexikon hat kötetben. (Szerk.: Márkus Dezső.) 6. köt. Budapest, 1907. 127. p.

[23] Quadripartitum opus juris consvetudinarii Regni Hungariae. Zagrabiae, 1798.

[24] A két gyűjteménynek a nemesi magánjogra vonatkozó rendelkezéseit tételesen összevetette: Viczián János: A Quadripartitum eltérései a Tripartitumtól a nemesi magánjogban. Cegléd, [1935].

[25] Viczián János [1935]. 91-92. p.

mezővárosok tanácsosai előtt, hanem akkor is, ha káptalani vagy más hiteles vagy elégséges számu személyek előtt tették".[26] A másik jelentős rendelkezés szempontunkból az 1687. évi XI. törvény, mely az ingó vagyonban a házastársak öröklését kölcsönössé tette.[27] Ennek megjelenéséig ugyanis az ingó javakban való öröklés csak a túlélő feleséget illette meg; a túlélő férj az általa adott jegyajándékon kívül a feleség minden javát köteles volt kiadni az elhalt házastárs rokonainak.

A fennmaradt testamentumokról

A kutatásaim során megismert, a címben jelzett körben készült végrendeletek legjelentősebb hányada a Soproni Levéltár[28] állományában maradt fenn. Ezen belül két fontosabb lelőhelyre mindenképpen érdemes utalnom: az egyik az Acta Juridica iratanyaga, melyben a peres anyagok permellékleteként maradtak fenn értékes testamentumok; a másik az intézményben őrzött családi levéltárak állománya.[29] Ez utóbbira másutt is láthatunk szép példákat: így pl. a Veszprém Megyei Levéltárban[30] őrzött kisnemesi végrendeletek jelentősebb hányada is családi levéltárak részeként maradt fenn.[31] A hiteleshelyi levéltárak közül a Győri Székeskáptalané tartalmaz jelentősebb mennyiségű 17. századi utolsó akaratot;[32] a csornai premontrei levéltárban őrzött ilyen jellegű források többsége a 18. század második felében keletkezett.

A jogtörténetet kutatók számára nem érdektelen utalnom arra, irattani szempontból hogyan oszlanak meg forrásaink. A Dominkovits Péterrel kö-

---

[26] Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. (Szerk.: Márkus Dezső.) 1608–1657. évi törvényczikkek. (Ford.: Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen. Jegyz.: Márkus Dezső.) Budapest, 1900. 613. p.

[27] Erről részletesebben ld.: Weiss Emília: A túlélő házastárs öröklési jogi jogállása történeti kialakulásában és fejlődési tendenciáiban. Budapest, 1984. 93. p.

[28] Jelenlegi hivatalos neve: Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára; 1991-től 2012-ig: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára.

[29] Erről részletesebben ld.: Horváth József 2001. XXII-XXV. p.

[30] Jelenlegi hivatalos neve: Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megye Levéltára.

[31] Vö.: Horváth József: Végrendeleti adalékok a Veszprém megyei falvak népi vallásosságához a XVIII. század második feléből. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. 1-2. köt. (Szerk.: S. Lackovits Emőke, Mészáros Veronika.) Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2004. I. köt. 135-148. p.

[32] Ezen értékes forrásanyag jelenleg a Győri Egyházmegyei Levéltárban kutatható; jelentős hányadában ennek anyagából készült a fentebb már említett három kötetes győri forrásközlés (Horváth József 1995–1997).

zösen publikált mintegy félszáz 17. századi Sopron megyei végrendelet e szempontból három, nagyjából egyenlő nagyságú csoportba volt sorolható:

• egyharmada megerősítéssel ellátott eredeti tisztázatként maradt ránk, bizonyítva, hogy e vidéken ekkortájt rangja és értéke volt e dokumentumoknak;

• kb. ugyanilyen arányt képeznek az egykorú hiteles másolatok, melyeknek elkészülte az írásbeliség rangját is jelzi (megjegyzem: Sopron megye esetében ez más forrásokból is egyértelműen igazolható[33]);

• míg a harmadik harmadot a 18. században készült hiteles másolatok alkotják, melyek jelentősebb része a fentebb már említett Acta Juridica iratanyagában maradt fenn becsatolt permellékletként – ez a tény egyértelműen bizonyítja, hogy a végrendeletnek, mint perbeli bizonyító eszköznek 50-100 évvel a keletkezése után is szerepe volt az ítélkezési gyakorlatban.[34]

Az utóbbi kapcsán érdemes utalnom arra: hasonló jelenséggel más lelőhelyeken is találkozhatunk. A Veszprém Megyei Levéltár anyagában pl. 1615-ben, ill. 1633-ban a Pápa melletti Takácsi községben készült végrendeletek 1760-ban készített hiteles átiratát sikerült fellelnünk; ekkortájt készítettek hiteles átiratot egy 1685-ben Noszlopon készített utolsó akaratról is.[35] De találhatunk permellékletként végrendeleteket a győri Püspöki Levéltár Causae Testamentariae iratsorozatában[36] is. Mindezek megerősítik Degré Alajos azon megállapítását, mely szerint az irat, mint perbeli bizonyító eszköz jelentősége Magyarországon a 18. században jelentősen megnőtt;[37] ennek köszönhető – mint láthattuk – számos végrendelet szövegének fennmaradása is.

A magyar nyelvű végrendeletekben felbukkanó latin kifejezések a 17. századi kisnemesi végrendelkezők körében természetesnek mondhatók; így nem meglepő, hogy a testamentumok többsége tartalmaz néhány – akkortájt feltehetően szélesebb körben ismert – latin kifejezést. Ezek egy része magához a forráshoz, annak jellegéhez kapcsolódó szakkifejezés: dispositio, testimonialis dispositio, fassio, haeres, tutor; részben a megerő-

---

33 Vö. pl. a már említett példák közül: Házi Jenő 1928, ill. Dominkovits Péter 1996.

34 Horváth József 2001. XXIV-XXV. p.

35 Horváth József: A falusi végrendeletek formai és tartalmi sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon a 17-18. században, 363. p. Soproni Szemle, 53. évf. 1999. 4. sz. 356-369. p.

36 Végrendeleti sorozatok. Testamentarische Reihen. (Szerk.: Vajk Ádám.) Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2004. 16-17. p.

37 Degré Alajos: Az irat, mint perbeli bizonyító eszköz fejlődése a feudális Magyarországon, 289-291. p. In: Magyar Herold. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv. Nr. 1. A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181-1981. Budapest, 1984. 279-293. p.

sítéshez kapcsolódik: coram me, anno et die ut supra, authentice, confirmal, factum est, actum (est). Esetenként a megerősítő személyek tisztségének jelölésére szolgál: ludi rector, juratus assessor, minister ecclesiae; máskor jogi szakkifejezés, pl.: paraphernum; néha pénz- vagy mértékegység: florenus, denarius, ill. cubulus, urna; sok esetben egyszerű „kötőszó": aliter, autem, item, id est, circiter, et cetera (gyakrabban: etc.). Megjegyzem, hogy gyakran találkozunk a latin sorszámnevek használatával is, az egyes rendelkezések, ill. felsorolások jelölésekor.

Nagyobb mennyiségű latin kifejezés csak kevés forrásunkban fordul együtt elő; ezek viszont többnyire összefüggő félmondatokat alkotnak, általában egy-egy magyar mondat keretébe szőve. Jó példákkal szolgál erre Zeke István 1663-ban Petőházán kelt utolsó rendelése, melyben több más mellett pl. ilyen mondat is olvasható: „*A paraphernumis, mellyet tempore desponsationis vigore fassionalium coram mag[nifi]co d[omi]no Adamo Cziraki attunc prothonotar[io] palatinali igerte[m] joszagombul, akarom megh adgiak*".[38] Még nála is szívesebben használ latin kifejezéseket az 1691-ben Nagycenken testáló Belesics Mihály (aki egyébként a vője volt az idézett Zeke Istvánnak[39]): „*Azert hagiom fiamnák Belesics Jankonák cum omnibus p[er]tinentiis, terris arabilib[us], sylvis, pratis vineis, cuiuscunq[ue] vocabulo vocitatis in teritorio Nagi Czenki[ense] et Bózi[ense] hábitis*" – olvasható pl. egyik rendelésében, melyből jól látható a latin nyelv és a magyar írásmód keveredése is. Egy másik mondatából viszont az figyelhető meg, hogy Belesics a latin szavakat remekül szövi bele a magyar szövegbe is: „*Item attam annuatim járando censussaert groff Szeczy Peternek in specie eőtven áranyat, ugian azon censussaert (succedalván groff Kery Ferencz uram eő na[gysá]ga) eő na[gysá]ganák attam, ismet eőtven aranyat in specie áz ki tészen computatis computandis in specie kit száz aranyat id est no. 200, aztis hagiom fiamnak Jankonak, há tali casu akarna leanyom osztozny vele elsőben, tegien fiamnak ket szaz aranyát in specie ugj birgjak mind ketten*".[40] Az idézett példák egyértelműen magasabb iskolázottság mellett szólnak; némelyik testálónk latin nyelvi ismereteit talán éppen az 1636-ban alapított soproni jezsuita gimnáziumban szerezte, mely néhány évtizeddel később már bizonyíthatóan jelentős szerepet töltött be a vármegyei hivatalviselő elit képzésében.[41]

---

38 Horváth József – Dominkovits Péter 2001. 60. p.

39 Vö.: Dominkovits Péter 2000. 43. p.

40 Horváth József – Dominkovits Péter 2001. 100. p.

41 Ld. erről: Dominkovits Péter: Egy középfokú oktatási intézmény a vármegyei hivatalviselő

A végrendeletek szerkezetéről

A nyugat-dunántúli kora-újkori kisnemesi végrendeletek döntő többsége viszonylag egységes szerkezetűnek mondható. Csaknem mindenütt fellelhető a hármas tagolódás, miként a legfontosabb formai elemeket is megtalálhatjuk, sőt többnyire az ismerősnek mondható nyelvi fordulatokat is. Ez legalább két szempontból érdemel figyelmet:

- egyrészt azért, mert ezen források a törvényi szabályozás előtt keletkeztek;
- másrészt, mert viszonylag kevés testamentumot ismerünk egy-egy településről; a fentebb említett kötetünkben publikált félszáz végrendelet pl. legalább 25 településen készült, és az egy-egy településről ismertek is csak ritkán kerültek ugyanazon kéztől lejegyzésre.[42]

Az egységesnek tűnő „külső" tehát egyfelől egy kialakult gyakorlat létet bizonyítja, másrészt valószínűsíti a formuláriumok használatát. Ez utóbbi szempontjából érdemes utalnom arra: Dominkovits Péter egyik munkájában Pető Piroska asszony 1558-ban kelt végrendeletének közlésekor a készítéséhez segítségként küldött iratmintát is fellelte és publikálta![43]

A végrendelkezés motivációiról csupán annyit: a „hagyományosnak" mondható okok mellett megjelennek néha mások is. Ilyen például a vészhelyzet, így a hadba vonulás kötelezettsége. Szép példája ennek Felsőbüki Nagy György 1663. szeptember 11-én saját kezűleg papírra vetett utolsó rendelése, mely e szavakkal kezdődik: „*Mint hogy Istennek eö Szent Felsegenek tetszesebül, es az mi kegielmes kiraliunk paranczolattiabul, az Kereßtiensegh ellen rettenetes dűhősseggel tamadot poganj török ellen kölletik nekemis az teöb kereßtienseggel egyiütt mennem, az honned noha bizakoduan az en kegielmes Istenemnek hozzam valo irgalmassagaba[n], remenlem szerenczes megh jövetelemet, mind azon altal, kit Isten eö Sz[ent] Főlsege el tauoztosson, ha ezen utba[n] szerenczetlensegbül halalom tortennek, teßek maradekimrul, es keues jauaimrul illien dispositiot*".[44]

A végrendeletek „tárgyalás" része meglehetősen eltérő hosszúságú; ennek terjedelmét tapasztalataim szerint nem annyira készítőjének vagyo-

elit képzésében. Adatok a soproni jezsuita gimnáziumnak a vármegyei tisztikar iskoláztatásában betöltött szerepéhez a XVIII. század első harmadából. In: Iskola és társadalom. (Szerk.: Sasfi Csaba.) Zalaegerszeg, 1997. 65-78. p.

42 Horváth József 2001. XXIII. p.

43 Dominkovits Péter 1996. 23-26. p.

44 Horváth József – Dominkovits Péter 2001. 55. p.

nossága határozta meg – sokkal erősebben befolyásolta azt családi kapcsolatainak bonyolultsága. Egy nagyobb létszámú család, különböző nemű és családi állapotú gyermekekkel már önmagában is okot adhatott arra, hogy a testáló „bőbeszédűbbé váljon": Tar Mihály például, aki 1658-ban felesége, valamint három fia és négy leánya között igyekezett elrendezni vagyonát, érthetően részletesebb rendelkezéseiben az átlagosnál.[45] Ha a végrendelkező többször házasodott, gyermekei több házasságból születtek, ugyancsak arra kényszerült, hogy vagyontárgyairól pontosabb leírást adjon, megjelölve azok jogi származását is. Ilyen pl. az 1643-ban testáló Győrffy Gáspár helyzete, akinek első feleségétől három fia és két leánya született, „mostani" (második) feleségétől pedig kettő fia és kettő lánya; de jó példa erre a háromszor megözvegyült Ebergényi Judit is, akinek első házasságából egy fia és egy leánya, második férjétől egy fia, a harmadiktól pedig két fia és egy lánya született.[46]

A tanúk számát illetően meglehetősen nagy eltéréseket tapasztalhatunk. Több végrendelet mindössze két-két tanú előtt készült; ezzel szemben pl. Varga Ilona testálásánál 1675-ben 12 tanú volt jelen, Sibrik Kata utolsó akaratát 1645-ben tíz tanú előtt mondta el[47] – kilenc tanú együttes jelenléte pedig már egyáltalán nem számított ritkaságnak. A közölt források alapján az 5-7 tanú jelenléte mondható átlagosnak; e tekintetben tehát a kisnemesi testamentumok zöme megfelelt a később írásba foglalt elvárásoknak, ill. a korabeli városi-mezővárosi gyakorlatnak. A saját kezűleg papírra vetett végrendeletek viszont – amint azt a fentebb idézett Nagy György, vagy az ugyancsak 1663 őszén és szintén hadba vonulása okán testáló Zeke István példája mutatja[48] – készülhettek tanúk nélkül is.

A tanúk személyével kapcsolatos tapasztalataim közül csupán egyről szólnék: a női tanúk jelenlétéről, hiszen ezt a korabeli szokásjog nem nagyon fogadta el, sőt – mind fentebb már láthattuk – a Quadripartitum egyenesen tiltotta;[49] de pl. Tárkány Szücs Ernő még a 18. század közepén is ritkaságnak mondja, ha Vásárhelyen néha egy-egy nő is említtetik a tanúnévsorokban.[50] Vidékünkön úgy tűnik, ez nem volt akkora különlegesség:

[45] Uo. 48-52. p.
[46] Uo. 18-23., ill. 86-91. p.
[47] Uo. 78-79., ill. 25-27. p.
[48] Uo. 55-57., ill. 58.60. p.
[49] Quadripartitum 1798. 208. p.
[50] Tárkány Szücs Ernő 1961. 170. p.

Sibrik Kata említett utolsó rendelésénél pl. 7 férfi mellett 3 nő, Mesterházy Lászlóénál 3 férfi és 3 nő, Csizmazia Jánosné betegágyánál 5 férfi mellett 3 asszony, Horváth János testálásánál 1697-ben 5 férfi mellett két asszony van jelen[51] – hogy az egy-egy női nevet tartalmazó tanúnévsorokat ne is említsem. Ez meglehetősen magas aránynak mondható; figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a felsorolt esetekben egy kivételével az asszonyok nélkül is megvolt az öt tanú, vagyis szerepük az alakiság szempontjából nem volt döntő – hogy mégis érdemesnek tartották nevüket a feljegyzésre, azt viszont sokat mondó jelenségnek tartom.

Az aláírások vizsgálatára terjedelmi okokból nem térhetek ki; fontosnak tartom viszont hangsúlyozni, hogy azok létét a későbbi hiteles másolatok mindig megemlítik, a tanúk nevének átmásolásával – miként utalnak a pecsét létére is.[52] Ez utóbbi fontosságára utal a pecséttel megerősített testamentumok nagy száma; miként az is, hogy találtunk példát pecséttel megerősített fogalmazványra is.[53] Akinek saját pecsétje nem volt, igyekezett utolsó akaratát másokéval megerősíteni: Ebergényi Judit pl. – mint írja – „*pöcsétem nem lévén, szegény uramtul maradtt pötsétemmel*" erősíti meg saját kezű aláírását; Varga Ilona [Fertő]Szentmiklóson kelt testamentumára pedig rákerül „*nagyob bizonsagnak okairt*" a „*varosi pechitum*" is.[54]

Forrásaink szerkezetét vizsgálva meg kell említsem azt is: vannak közöttük olyanok is, melyek az általánosnak mondható szerkezettől többé-kevésbé eltérnek. Ezek fontosabb típusaira itt és most csupán röviden utalhatok.

Néhány utolsó akaratot rögzítő dokumentum valójában nem végrendelet, csupán halál esetére szóló, a testamentumot részben helyettesítő, esetenként talán azt kiegészítő intézkedés. Ez utóbbira gyanakodhatunk pl. Natl Lipót 1694-ben kelt levelét olvasva, melyben szolgáját a javára tett testálásáról értesíti;[55] az egy tanú előtt készült, kettőjük aláírásával ellátott levél leginkább egy olyan fiókvégrendeletként (codicillus)[56] értelmezhető, melynek „alapja" nem ismert előttünk.

---

51 Horváth József 2001. XXXI. p.

52 Uo. XXXI–XXXII. p.

53 Horváth József – Dominkovits Péter 2001. 82. p.

54 Uo. 90., ill. 79. p.

55 Uo. 105. p.

56 A codicillus fogalmáról és főbb ismérveiről ld. pl. Tárkány Szücs Ernő 1961. 165-168. p.; korai győri előfordulásairól: Horváth József: A XVII. század elején keletkezett győri végrendeletekről, 122-123. p. In: Győri Tanulmányok. 8. köt. (Szerk.: Honvári János.) Győr, 1987. 113-138. p.

Szintén érdekesség Szalay Benedek 1661-ben Jánosfán kelt, ingó és ingatlan javai fölött rendelkező kötelező levele, melyben sógora gyermekei javára tesz halála esetére szóló rendelést.[57] A három tanú előtt tett, egyikük aláírásával és pecsétjével megerősített dokumentum fontosságát mutatja, hogy arról a 18. században hiteles másolat is készült.

A mai kutató számára különlegesség Mesterházy Mátyás 1686-ban Rábakövesden készült utolsó rendelésének 18. századi bő kivonatban ránk maradt példánya, mely az eredeti forrás felépítését teljes pontossággal követi, viszont bizonyos – a 18. századi per szempontjából lényegtelennek tartott – intézkedéseket nem másolt át teljes szövegével készítője, de pontosan jelölte a kihagyott részek helyét.[58] Így ez a kivonatos szöveg a végrendeletek perbeli használatához nyújt adalékokat, mely témakörben még meglehetősen hiányosak ismereteink.

A „műfaji érdekességek" között kell szólnom Ebergényi Judit már említett testamentumáról is: az 1682-ben Berényben kelt dokumentum azért különleges, mert teljességgel magában foglalja a testáló korábbi, 1679-ben készített „utolsó akaratát", megerősítve az akkor abban leírtakat, és kiegészítve annak tartalmát néhány újabb rendeléssel.[59] Így az egybefoglalt rendelkezés alkalmas lehet arra is, hogy az időközben bekövetkezett változásokra figyelhessünk.

Végezetül fel kell hívjam a figyelmet Marczaltőy Miklós 1629-ben Locsmándon készült saját kezű végrendeletére,[60] mely már hatalmas terjedelme miatt is „kilóg a sorból". Az egy szerzői ívnél hosszabb [!] testamentum inkább egy emlékiratra emlékeztet, bár e tanulmány keretében vizsgált forrástípusunk fontosabb jellegzetességei fellelhetők benne; messze túlmegy azonban saját egyéni és családi viszonyainak ismertetésén, és számos fontos adalékkal szolgál a korszak köztörténetének kutatásához is.

A végrendeletek tartalmának jogtörténeti vonatkozásairól

A vizsgált testamentumok szövegének alaposabb tanulmányozása után kimondhatjuk: készítőik meglehetősen sok jogi ismerettel rendelkeztek. Legalább minden ötödik forrásunkban található valamilyen érdekes adat vagy megfogalmazás. Nézzünk először ezek közül néhányat!

---

57 Horváth József – Dominkovits Péter 2001. 52. p.
58 Uo. 94-96. p.
59 Uo. 86-91. p.
60 Uo. 118-131. p.

Többen hivatkoznak a testálás indítékaként az ország törvényére és szokására: Zeke György pl. 1637-ben azt hangsúlyozza,, hogy „*regi teorueneink, es szokasunk szerint*" kíván testamentumot tenni; a Simaházán 1680-ban végrendelkező Czuppon György pedig „*az réghi jámbor cseledes gazdáknak szokásokat akarván követne[m]*" cselekszik.[61] Mások konkrétabb esetekben hivatkoznak a törvényre: „*Ha penigh fellesegem ferhez mene, orsagunk elő teruéne ßerinth a mi éotet illety, adgiák megh nekie, de az gyermekim reße el ne veßen*" – olvasható pl. Maurouicz Gergely 1648-ban Derecskén kelt végrendeletében; Ányos György pedig gyermekei öröklésével kapcsolatban jegyzi meg 1672-ben: „*Mint succedallianak penigh gyermekim mindennemő joszagimban, utat mutatnak az levelek es tőrveny*".[62]

Tisztában vannak azzal is a végrendelkezők, hogy miről testálhatnak és miről nem: „*Az mi penigh az ős joszagot illeti, arrul nem szűkseges testalnom, mert minthogy eösrül jőt, ismegh eősre szall*" – mondja 1628-ban Hettyei Sára; Tar Mihály viszont 1658-ban a javak másik csoportjára hivatkozik: „*… az orßagh tőrvenye tartya, az mitt ember maga kereset, nem attyatül vagy anyatül maradot, ßabad arűl disponalni istenessen s rendessen*.[63] Az 1680-ban Röjtökön testáló Tomsicz György a „*reciprocabely successio*" érvényét hangsúlyozza arra az esetre, ha valamelyik kijelölt örökös meghalna, hivatkozva országunk élő törvényére[64] – és a példákat még hosszan sorolhatnám.

A törvényes öröklés 1848 előtti rendjét Tárkány Szücs Ernő foglalta összse: táblázatából látható, hogy a törvényes sorrend a „leszármazók – felmenők – oldalág – hitvestárs" volt.[65] A testálás egyik fontos jogi indítéka ebből következően az özvegyen maradó házastárs anyagi helyzetének biztosítása volt „a sorban" őt megelőzőkkel szemben; nem véletlen tehát, hogy tucatjával találunk ilyen céllal készült rendeléseket. Különösen fontossá vált ez akkor, ha a végrendelkezőnek nem volt közvetlen egyenesági leszármazottja, vagy ha volt ugyan, de még igencsak gyermekként: ez utóbbi esetben mind az özvegy, mind a kiskorú árvák mellé kellett tutort rendelnie. Testálóink igyekeztek minél több és minél rangosabb tutor támogatását megnyerni; ennek köszönhetően egészen komoly névsorokkal találkozhatunk. Győrffy Gáspár pl.

---

61 Uo. 16., ill. 83. p.
62 Uo. 36., ill. 76. p.
63 Uo. 14., ill. 49. p.
64 Uo. 85. p.
65 Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, Gondolat, 1981. 722-724. p.

1643-ban nem kevesebb, mint hét tutort nevez meg;[66] de még rajta is túltesz az 1663-ban testáló Zeke István, aki anyját, feleségét és gyermekét egyenesen „*Isten eő Szent Főlseghe irgalmas kegyes gond viselése alá*" ajánlja – majd rendel támogatásukra nyolc evilági tutort is, közöttük gróf Nádasdy Ferenc „*judex curiae uramat*", két további Nádasdy-grófot, gróf Eszterhas Pál főispánt és Rabbi István ítélőmestert.[67] (Megjegyzem: Zeke György legrangosabb tutora 1637-ben Esterházy Miklós nádor volt[68] – a család familiárisi kapcsolatait Dominkovits Péter tanulmányaiból[69] ismerhetjük.)

A kiskorú örökösöket hátrahagyók esetében fontos motiváció lehetett a testálásra az utóörökös-rendelés lehetősége is. Ezzel többször éltek a kisnemesi testálók is: tett ilyen rendelést pl. a vagyonát 1628-ban két gyermeke, valamint a már elhalt lányától maradt két unokája között felosztani szándékozó Hettyei Sára ugyanúgy, mint a két házasságából származó kilenc gyermeke között disponáló Győrffy Gáspár.[70] Nem tett viszont utóörökös-rendelést pl. Zeke György, mivel – mint írja – „*giermekeim immar orsagunk teoruenie ideit uiselik*";[71] ilyen rendeléssel viszont csak kiskorú gyermek esetén élhetett a testáló. (Erre azért érdemes figyelnünk, mert a Győrött élő nemesek végrendeleteiben többször találtunk példát ennek ellenkezőjére is.[72])

A vizsgált forrásainkban – hasonlóan az országos gyakorlathoz – vegyesen fordulnak elő örökös-kijelölések, ill. hagyományban részesülők. Ennek gyakorlatát most részletesebben nem vizsgálva csupán egyetlen kérdéskört említenék. Több végrendeletben részesülnek hagyományban „az atyafiak", többnyire csak általánosságban említve, esetleg az ág megjelölésével: Varga Ilona pl. 1675-ben a férje halála után a neki rendelt ingó és ingatlan javainak felére a férje atyafiait, másik felére pedig az ő atyafiait jelöli utóörökösül.[73]

Arra viszont, hogy pontosabban kik számítottak az atyafiak közé, azaz hogy hányadik ízig tarthatott a rokonság ezen a jogcímen igényt az öröklésre, egyetlen testáló sem utal. Valószínűnek tartom, hogy Tagányi Károlynak van e tekintetben igaza, aki – megerősítve Wenczel Gusztáv azon állítását,

---

66 Horváth József – Dominkovits Péter 2001. 22. p.
67 Uo. 59-60. p.
68 Uo. 16-17. p.
69 Pl.: Dominkovits Péter 2000.
70 Horváth József – Dominkovits Péter 2001. 12-15., ill. 18-23. p.
71 Uo. 16. p.
72 Pl.: Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból. I. 1600-1630. Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 1995. 35-36., ill. 42-43. p.
73 Horváth József – Dominkovits Péter 2001. 79. p.

hogy a germán örökösödési jogban az oldalág a hetedik ízig örökölt[74] – a magyarországi gyakorlatról azt mondja, hogy a katolikus vallás és a Hármaskönyv egyaránt a negyedik ízig tiltja a vérrokonok közötti házasságot, tehát addig tart a vérrokonság.[75] Ezt az állítást a Győrött élő nemesek 17. századi végrendelkezési gyakorlata is megerősíteni látszik.[76]

Testálásra motiváló tényező lehetett számos esetben a vagyontárgyak jogi származásának tisztázása is, hiszen ez a rendelkezési képesség szempontjából döntő fontosságú volt. Ezért tartja fontosnak pl. Tomsicz György 1680-ban annak kihangsúlyozását, hogy őstől maradt jószága semmi sincsen, „*hanem azmi kiczinnel Isten latot, mind magam keresminnye, es magam industriajabul szerszette[m], libera dispositiomis livin benne*".[77] Ebergényi Judit esetében viszont e szempont mellé társul a különböző „ágakon" jött javak pontos számbavételének kényszere, hiszen mindhárom elhalt férje hozott javakat a házasságba, és mindháromtól született gyermeke, emellett saját maga is rendelkezett őstől maradt jószágokkal; így érthető, hogy végrendelete meglehetősen pontos és részletes: ingatlanairól pl. egyenként elmondja, hogy melyiknek kik a szomszédjai, és egészen pontosan ismerteti zálogügyleteit is.[78]

Végezetül a nőnem külön jogairól, illetve a házassági vagyonjogi intézményekről szeretnék még röviden szólni.

Több testáló tesz említést jegyruháról[79]: „*az mi nemő kötest tet uolt ennekem az en ßerelmes uram Giőrőt az giegi ruhamert, ugi mint otßaz forintigh, aztis megh engettem ő kegielmenek, es soha az en attiamffiay ne kereshessek, semminemő szin alatt az ßerelmes uramtull*" – olvashatjuk pl. Marczaltőy Kata 1620-ban kelt rendelésében.[80] A legizgalmasabb közülük szempontunkból Sibrik Kata 1645-ben készült testamentuma, mely az ál-

---

74 Wenczel Gusztáv: Egyetemes európai jogtörténet. 2. kiad. Buda, 1870. 226. p.

75 Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I. rész. A családi és öröklési jogszokások. Budapest, 1919. 43. p.

76 Az 1625-ben Győrött testáló nemes Buday Márton ezt konkrétan ki is mondja. (Győri Egyházmegyei Levéltár, Győri Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára, Liber Testamentorum, Tomus 1. 196. p.)

77 Horváth József – Dominkovits Péter 2001. 85. p.

78 Uo. 86-91. p.

79 A jegyajándékokról részletesebben ld.: Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. 2. változatlan kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó, 1975. 289. p.; Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Szerk.: Mezey Barna. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 307-308. p.

80 Horváth József – Dominkovits Péter 2001. 6. p.

talánosabb szokásokra is utal: „*Szegeny uram jegy koromban Czeren vatot josagott nekem keőtőt volt in flor[enos] harom ßaß, annak okaert, mivel hogy hazassagunknak idejen ßemmi tißtesseges ajandekot palastot, szokniat etc. ennekem nem adott, az mint soktak feő assoniok utan vinni …*”; majd rendelkezik halála esetére az őt illető jegyruha további sorsáról is.[81] Zeke István rendelésében – amint azt fentebb már láthattuk – a „paraphernum” kifejezés szerepel; megtudjuk, hogy eljegyzésük idején, Cziráki Ádám nádori protonotárius előtt, felvallólevél erejével ígérte azt meg feleségének – arról azonban nem szól, mekkora annak értéke.[82]

Érdekességként említhetem, hogy néhány végrendeletben találkozhatunk jegy-gyűrű említésével is. Győrffy Gáspár 1643-ban részletesebben is ír róla: „*Tudgya azt a’ jo fiam, hogy mikor megh hazasodot, penzemen uett gyüreömet, mellyet az mastani felesegemnek adtam uolt jegy gyüreönek, aztis uisza uedtem felesegemtül és neki adtam, hogy az matkajanak adgya jegy györeönek, elegedgyek megh auall*”.[83] Adataink megerősítik Tárkány Szücs Ernő azon megállapítását, mely a jegygyűrűt a nemesek körében évszázadok óta ismertnek mondja.[84]

Egy esetben találkozunk a közölt forrásokban móring részletesebb leírásával, mégpedig érdekes megfogalmazásban. Lethenyei Pál írja 1656-ban kelt testamentumának első rendelésében, hogy egyik házának felét „*feleségemnek elteigh moringoblottam Nagy Kathanak*”, ahelyett másik megnevezett házának fele legyen neki „moringoblása”; mindkét jószágáról úgy rendelkezik, hogy azok feleségének holta után az ő (a testáló!) két megnevezett leánytestvérére és azok maradékira szálljanak.[85] Az esetet a szokatlan szóhasználaton kívül az teszi különösen érdekessé, hogy a végrendelkező mindkét vagyontárgy esetében kihangsúlyozza: azokat atyja keresményéből szerezte; ezzel meg is indokolja, miért szállnak azok vissza az ő ágára. (Gyermekük nem lévén, a „szerződéses hitbér” egyébként is visszaszállt volna rá, ha felesége végrendelet nélkül hal meg.[86]) Figyelemre méltó továbbá a rendelés korai volta: a móring adásának szokása csak jóval később vált szélesebb körben

[81] Uo. 26. p.
[82] Uo. 60. p.
[83] Uo. 21. p.
[84] Tárkány Szücs Ernő 1981. 331. p.
[85] Horváth József – Dominkovits Péter 2001. 43. p.
[86] Vö.: Eckhart 2000. 307. p.

elterjedtté;[87] emellett a szakirodalomban is gyakran „összemosódott" a hitbér fogalmával,[88] a lexikon-szócikk a kettőt szinte egymás szinonimájaként említi![89] A móring kifejezés egyébként előfordul Ányos György 1672-ben kelt végrendeletében is, de csak „futólag" említve.[90]

A közszerzemény fogalmának alkalmazására is érdemes figyelnünk, hiszen a szakirodalomból köztudott, hogy amíg a városi polgár és a jobbágy feleségét a házasság alatt szerzett minden vagyonra nézve közszerzőnek tekintették, addig a nemesember feleségét csak akkor tekintették annak, ha neve a szerzőlevélbe be volt írva – ez pedig értelemszerűen csak ingatlan esetében lehetett.[91] Testálóink egy része ezért gondosan kihangsúlyozza egyes vagyontárgyainak közszerzemény-jellegét: Czuppon György pl. 1680-ban hat pontban sorolja fel azokat a földeket, melyeket feleségével, Hetyei Orsikkal együtt szerzett, az utolsó után még egyszer is leíratva: „*... ezeket mind föllül emlitet felesigemmel együt szerzettem, iővendőb[en] ha ugy történik az őve el ne veszen*".[92] Több végrendelkező fontosnak tartotta ilyenkor az iratra való hivatkozást is; az 1628-ban Hettyei Miklós özvegyeként testáló Hettyei Sarolta pl. egy puszta házhelyről rendelkezik, „*melliet megh az szegeny megh holt urammal edgiűt az Sandor familiatul vettűk, erdeivel, retivel, es minden igassagaval egietemben, az melirűl captalanba[n] e manaltatot fassiois vagion*".[93] Érdekes e szempontból Tar Mihály 1658-ban kelt rendelése, aki nem írásos dokumentumra, hanem a „közvéleményre" hivatkozik, mondván: „*Elsőben tudja azt minden emberseges ember, hogy az en ßerelmes feleségemmel Beßeredy Margith aßonyal együt kerestem az my kevessem vagyon*".[94]

Említésre érdemes, hogy némelyik testálónk azt is kihangsúlyozza, ha valamely vagyontárgyai nem közös szerzemények. Marczaltőy Miklós pl.

---

87 A 18-19. századi Győr megyei móringlevelekből félszáznál többet közzétesz: Dominkovits Péter: Móringlevelek Győr megyéből (Válogatás a megyében lakók, megyei birtokosok móringleveleiből 1731-1837). Győr, 1992.

88 Vö. pl.: Tárkány Szücs Ernő 1981. 357-366. p.; a hitbér és a móring különbözőségére határozottan utal: Tilcsik György: Móringlevelek a 19. század elejéről, 161. p. Vasi Szemle, 43. évf. 1989. 2. sz. 161-164. p., ill. Dominkovits Péter 1992. 5-7. p.

89 Tárkány Szücs Ernő: Hitbér. In: Magyar Néprajzi Lexikon. (Főszerk.: Ortutay Gyula.) 2. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. 553-554. p.

90 Horváth József – Dominkovits Péter 2001. 75. p.

91 Eckhart Ferenc 2000. 308-309. p.

92 Horváth József – Dominkovits Péter 2001. 83. p.

93 Uo. 12-13. p.

94 Uo. 49. p.

1629-ben így nyilatkozik erről: „*Miuelhogi Seged Frusina mastani felesegem keueset lakot uelem, azert az ingo marhamhoz semi közit ne arcza, hanem elegediek azal my resz eőstűl marat jozagban neki juthat*”.[95]

A végrendelet készítésének célja nem ritkán a túlélő házastársról való méltó gondoskodás szándéka volt; így nem meglepő, hogy több testáló gondol az özvegyi jogok rögzítésére is. A legszebben talán az 1672-ben végrendelkező Ányos György fogalmazza meg ezt; hosszabb érveléséből egyértelműen kitűnik, hogy ezen rendelését nem csupán a törvény ismerete és tisztelete motiválta, de házastársa hűséges gondoskodását is igyekezett viszonozni.[96] A kínálkozó további példák közül csupán egyet említek: a Csizmadia János házastársaként 1675-ben testáló Nagy Zsuzsanna azon rendelését, melyben a házát majdan megöröklő testvére felé kiköti: „*Az uramatt pedigh ki ne vethesse az hazbul, migh megh ne[m] hazasodik*” – vagyis az „özvegyi jog” a korabeli gyakorlatban az özvegyen maradó férjre is kiterjedt.[97]

A hajadoni jog biztosítására a testamentumok rendelkezései direkt módon nem nagyon térnek ki. Több testáló intézkedik a kiskorú leány-árváknak juttatandó javakról: a vagyonát két feleségétől származó kilenc gyermeke, valamint második felesége között elrendező Győrffy Gáspár pl. számos vagyontárgy hagyományozásával gondol két kiskorú leányára, tisztességes kiházasításukról azonban külön nem intézkedik.[98] Tar Mihály – aki két lányát már (véleménye szerint) tisztességesen kiházasította – gondol ugyan még hajadon leánya esetében is erre, de egy nagyon érdekes rendeléssel: „*Az en ßerelmes leanyomnak Annoknak ha az Ur Isten éltemben ßerenczet parancsol, arrais nem kűlömben mint az többire gondot viselek, megh mutatom hogy eő nekijs attya voltam, mint az tőbbinek, ugy remenylem, hogy erreis rea vety az Ur Isten ßent ßemeit mint az tőbbire, s talan nem ßorul az én keresmenyemre*”. Hozzáteszi azért azt is: ha pedig Isten olyan szegény legénynek adja, neki is leszen ötszáz forintja, mint volt Judit nevű nővérének. Erzsébet nevű lányának viszont nem adott semmit, mivel férjének „*a nélkűlis eleget adot Isten*”. Világosan közli viszont véleményét egy további rendelése: „*Az tőbbi kőzőt nem akarom, hogy soha, valamedigh az Ur Isten éltety ez vilagon az en ßerelmes fiaimat, hogy az leanyim bele kapianak az én*

[95] Uo. 128. p.
[96] Uo. 75. p.
[97] Uo. 77. p.
[98] Uo. 18-23. p.

kis ioßagomban".[99] Talán ez lehetett kortársai egy részének a véleménye is?

A házastárs hozományát több testáló említi utolsó rendelésében, különösen akkor, ha annak komolyabb szerepe volt a közös vagyon megalapozásában vagy gyarapításában. Telekesy István pl. 1663-ban azt mondja, hogy felesége, Sándor Zsuzsanna az összes jószágát eladta Felsőszoporon, és annak árával váltotta ki az ő ebergőci jószágát; ezért ha feleségének holta történne, addig ne nyúlhassanak az atyafiak a jószághoz, amíg kétszáz ezüsttallért le nem tesznek.[100]

A nőnem külön jogai közül a leánynegyed érvényesülése állapítható meg a legnehezebben forrásainkban. Testálóink konkrétan nem utalnak alkalmazására; az öröklés arányai viszont az érték megjelölése nélkül felsorolt vagyontárgyak alapján pontosabban aligha állapíthatók meg. Azt bizonyosan mondhatom, hogy a leánynegyed alkalmazása e korszakban a nyugat-dunántúli kisnemesek körében nem volt általánosan elterjedt. Az 1667-ben Felsőpulyán végrendelkező Horváth Ferenc pl. kimondja: „*Hagjom fiamnak es leanjomnak kiczintűl fogua nagig mind őrőkőst es zalogost, ingot s ingatlant, az ket gyermeke[m] kőzőt egierant ozolik …*".[101]

Az elmondottakból világosan kitűnik: a testálók meglehetősen pontosan ismerték azokat a vagyonjogi intézményeket, melyek a túlélő örökösök jogait biztosították; emellett maguk is igyekeztek azt végrendeletükben hangsúlyozni. Említésre érdemes azonban, hogy több testáló nem bízott teljességgel sem a törvényes rendelkezések és jogszokások hatékony voltában, sem a kijelölt tutorok munkájának eredményességében; egy „ősi módszerrel", az átok alkalmazásával is élt. Az 1635-ben általános örökösévé lánytestvérét tevő Hettyei Ferenc pl. rendeléséhez azt is hozzáteszi: „*Atkozot légyen a ki megh haborgattya belőle élteigh*".[102] Imre Tamás 1644-ben utolsó rendelését e szavakkal zárja: „*Az én Istenem megh bűntesse valaki főlbontanná az én testamentom tételemet az Isten megh bűntesse*"[103] – azaz kétszer is leírja ezt a „kívánságát". A lövői Marton Pál 1667-ben kettős átokkal él: „*Valaki pedigh ez testamentomomat megh masolna es helen nem hadna, atkozot legien Istentűl es en tőlemis*"; az 1683-ban végrendelkező Plakovics Miklós pedig

[99] Uo. 50. p.
[100] Uo. 54. p.
[101] Uo. 66. p.
[102] Uo. 16. p.
[103] Uo. 24. p.

„*atok alat*" hagyja vagyonának egy részét valakire.[104] Az idézett rendelések talán csak a mai fül számára hangzanak meglepően; Tárkány Szücs Ernő még a 18. század végéről is említ ilyen rendelést.[105]

Összegezve megállapíthatjuk: a kora-újkori nyugat-dunántúli kisnemesi végrendeletek bőséggel tartalmaznak jogtörténeti szempontból értékes adalékokat, melyeknek előadásunkban – a terjedelmi keretek szűkössége miatt – csupán töredékét említhettem. Ezen adatok mennyisége a további kutatások során jelentősen bővülhet, hiszen – amint arra a rövid kutatástörténeti áttekintésben utaltam – e forrásokkal még keveset foglalkozott a tudományos kutatás.

[104] Uo. 64., ill. 92. p.
[105] Tárkány Szücs Ernő 1961. 160. p.

Szakrális elemek a jogi kultúrtörténetben[*]

KAJTÁR ISTVÁN

Jogi kultúrtörténet – szakrális elemek. A jogtörténetben különösen az eskük, a végrendeletek, a kérvények, a tradicionális hatalompolitika terrénumában találunk szakrális elemeket. A jogi kultúrtörténet formakincse igen gazdag; tárgyakat, személyeket, gesztusokat, jelképeket, jogi tartalmat hordozó képeket ölel fel és szövegeket is alkalmaz.[1] Elemeinek hatását ugyanakkor különböző jelenségek fényében vizsgálhatjuk, mint a tradicionális- és a változást hozó törekvések, a konzervatív és a modern szempontjainak érvényesülése[2]. A tradicionalitáshoz kapcsolódhat a szakrális jelleg – különböző erővel és korszakonként váltakozóan.[3]

Az istenszemélyek megnevezése sajátos kontinuitást képvisel a keresztényi világban mind teológiai, mind stilisztikai- valamint ebből levezetve jogi kultúrtörténeti elemként.

---

* Készült az OTKA K-109191 pályázat támogatásával.

1 Kajtár István: Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2004.

2 Kajtár István: A „konzervatív" és a „modern" a XIX. századi magyar jogtörténetben. In: Győri tanulmányok. Tudományos Szemle 20. Győr, Győr megyei jogú város Polgármesteri Hivatala, 1998. 52-58. p. (A tanulmányban részletesen kifejtve!)

3 A vizsgált elemek, a joghistória alkotórészei, a szakrális színezet elemzésekor fel kell hívni az olvasó figyelmét arra, hogy az elkülönülés egy ponton relatív: Cesare Ripa korszakos műve a késő reneszánsz és barokk átható stílusirányzatára az általános jogszimbolika és a különös szakrális szimbolika rokon vonásaira példa. Említeni lehet. Példa lehet (religiona vera christiana) Sugaraktól körülvett szép külsejű nő, födetlen fehér kebellel, vállán szárnyakkal. Tépett és hitvány ruhát viseljen, s oldalán kereszt álljon. Az ég felé nyújtott jobbjában könyvet tartson, olyan módon kinyitva, mintha magát szemlélné benne. A könyvben ez álljon: *szeresd Uradat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből. Ez az első és legnagyobb parancsolat. A második hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták (Mt 22,37.) Balját olyan módon tartsa, mintha a kereszt jobb ágára támaszkodnék; a kereszt bal ágáról pedig kötőfék függjön. Lábával a földön elnyúlt csontvázon tąpodjon, amelynek koronája a kereszt lábánál legyen.* Ripa, Cesare: Iconologia azaz különféle képek leírása, amelyeket az antikvitásból feltalált vagy tulajdon leleményével megalkotott és magyarázatokkal ellátott a perugiai Cesare Ripa Szent Mór és Lázár lovagja. Budapest, Balassi kiadó, 1997. 509-510. p.

A barokk világában, a győri végrendeletekben az istennevek, szakrális megnevezések az alábbiak.[4]

– fölséges Isten – hatalmas Isten – teremtő és megváltó Isten – élő Isten – Úr Isten – én Istenem – én megváltó Jézus Krisztusom – jó Isten – én idvezítő Jézus Krisztusom – örök Isten – fölséges mindenható Isten – Nazarethi Jézus – én megváltó Istenem egyetlen egy Szent Fia Jézus Krisztus – mindenható Isten – véghetetlen irgalmú és könyörülő Isten – kegyelmes Isten – véghetetlen irgalmú és könyörülő Isten – kegyelmes Isten – Ő Szent Felsége – én Jézus Krisztusom – eö Szent Fölségedh – megváltó Jézus Krisztus – teremtő Isten – Isten Őfelsége – Ábrahám Istene – Jehova Szent Úr Isten – nagy Isten – megváltó Jézus – Isten ű Szent Fölsége – megváltó Jézus – teremtő – Isten – Isten ű Szent Fölsége – bizony élő Isten – mindenkor szabadon uralkodó Isten – Tellyes szent háromság uralkodó Isten – Jehova Szent Isten – Úr Isten őfelsége – teremtő Isten – Tellyes szentháromság Isten – Jehova Szent Isten – Úr Isten Őfelsége – Úr Isten Ő Szent Felsége – teremtő Isten – Tellyes Szent Háromság egy bizony élő Isten – a Keresztyén engemet megváltó Kegyelmes Istenem és Teremtőm – én kegyes Teremtőmnek és Szent Felséged megfoghatatlan irgalmasságában – én kegyelmes teremtőm és Megváltó Istenem – Úr Isten Ő Szent Felsége

A fentivel ellentétben, a modern korszakokban a szakrális elemek jogi környezetben alig, vagy nem fordulnak elő. Ugyanazon liturgikus gyökerekre vezethető vissza a XX. század közepén kiadott Magyar–latin Missale istennév-katalógusa.[5]

Jézus az élő Isten fia – Jézus az Atyának fényessége – Jézus az örök világos-

---

[4] Forrás a XVII. századból mintegy 350 győri végrendelet szövegezése. Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból I. 1600–1630. Győr, Győr-Moson Sopron Megye Győri Levéltára, 1995.; Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból. II. 1631–1654. Győr, Győr-Moson-Sopron megye Győri Levéltára, 1996.; Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból. III. 1655-1699. Győr, Győr-Moson-Sopron megye Győri Levéltára, 1997.; Horváth József: Adalékok a népi vallásosság kutatásához a XVII-XVIII. századi győri végrendeletek alapján. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében II. Szerkesztette Lackovits Emőke. Veszprém-Debrecen, Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság, 1997. 93-100. p.; Horváth József: A magyarországi végrendelet-kutatás történetének vázlata, különös tekintettel a jogtörténeti kutatásokra. In: Jogi néprajz-jogi kultúrtörténet. Szerkesztette Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra. Budapest, ELTE – Eötvös Kiadó, 2009. 265-279. p.; Horváth József: A kora-újkori győri végrendeletek jogtörténeti forrásértékéről. In: Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére. Szerkesztette Nagy Janka Teodóra. Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar. 2014. 153-174. p.

[5] Magyar–latin Missale az év minden napjára a római misekönyv szerint. Fordította, bevezetésekkel és magyarázatokkal ellátta Szunyogh Xav. Ferenc. O.S.B. 2. kiadás, Budapest, Szent István Társulat, 1944. Litania Jézus legszentebb neveiről, 1449-1451. p.

ság fényessége – Jézus a dicsőség királya – Jézus az igazságosság napja – Jézus a boldogságos Szűz Máriának Fia – Szeretetre méltó Jézus – Jézus erős Isten – Jézus a jövő élet Atyja – Jézus a nagytanács Angyala – Leghatalmasabb Jézus – Legtürelmesebb Jézus – Legtürelmesebb Jézus –Legengedelmesebb Jézus – Szelíd és alázatos szívű Jézus – Jézus a szüzesség kedvellője – Jézus szerető barátunk – Jézus a béke Istene – Jézus az élet szerző – Jézus az erények példaképe – Jézus a lelkek buzgó keresője – Jézus a mi istenünk – Jézus a mi menedékünk – Jézus a szegények atyja – Jézus a hívek kincse – Jézus a jó pásztor – Jézus igazi világosság – Jézus örök bölcsesség – Jézus végtelen jóság – Jézus utunk és életünk – Jézus az angyalok öröme – Jézus a pátriarchák királya – Jézus az apostolok mestere – Jézus az evangélisták királya – Jézus a vértanuk erőssége – Jézus a szüzek tisztasága – Jézus minden szentek koronája

A közjogi esküszövegek szakrális elemeket hordoznak a közép-és az újkorban. Ez a modern korban ez egyre inkább kikopik a joghistória eszköztárából. Az eskünyilatkozat ünnepélyes megerősítése, magatartás nyomatékos ígérete.

„Mi, Ferdinánd, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország királya stb. esküszünk az élő Istenre, az ő szent anyjára, szűz Máriára és minden szentekre … Isten minket úgy segéljen, és minden szentjei."[6]

Az 1946: I.tc. szerint a köztársasági elnök esküje vagy fogadalma így hangzik: „Én… esküszöm az élő Istenre, becsületemre és lelkiismeretemre fogadom… Isten engem úgy segéljen!"

Az ország nagybíráinak 1435 évi esküje: „Én N. esküszöm az Istenre és az Isten szent anyjára, szűz Máriára, minden szentekre és Isten kiválasztottjaira… Isten engem úgy segéljen és a boldogságos szűz Mária és a mi Urunk Jézus Krisztusnak az éltető keresztjele"

Az 1891-es rendeleti formula: „Én N. N. esküsöm az igaz és mindenható Istenre…Isten engem úgy segéljen".

A rendszerváltás bírói esküszövege:" Én… esküszöm, hogy hazámhoz, a Magyar Köztársasághoz hű leszek (Isten engem úgy segéljen hozzátételével a meggyőződés szerint) 1997.

A katonai eskü[7] *a* szakrálist vegyítik a kifejezetten katonaival, az arányoknál a hadi (Hadúri) elem a döntő**.** A szakrális elem ugyan jelen van,

---

[6] Az uralkodót a Szent Felséged cím illeti még a XIX. században is. Lásd Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Budapest, Balassi Kiadó, 2000.

[7] Horváth Csaba: A magyar katonai eskü története. Budapest, Honvéd Kiadó, 1998.

de a militáns elemek dominálnak. „Ünnepélyesen esküszünk a Mindenható Istenre, hogy Ő felsége, Legfelsőbb fejedelmünk és urunk, Első Ferencz József, Isten kegyelméből Ausztria császárja, Csehország királya stb. és Magyarország apostoli királya, és hazánk szentesített törvényei iránt hűséggel és hódolattal viseltetünk. Esküszünk, hogy Ő Felségnek, Ő Felsége tábornokainak és minden egyébb elöljáróinknak és följebbvalóinknak is engedelmeskedünk, azokat tiszteletben tartjuk és védelmezzük, rendeleteiket és parancsaikat minden szolgálatban teljesítjük, minden ellenség ellen, bárki legyen is az, vízen és szárazon, éjjel és nappal, csatákban, rohamokban, ütközetekben és mindennemű vállatokban, szóval mindenütt, mindenkor és minden alkalommal vitézül és férfiasan harcolunk, az ellenséggel soha a legkisebb egyetértésbe nem bocsátkozunk, magunkat mindig a hadi törvények szerint és derék honvédekhez és harczosokhoz illő módon viseljük, és így becsülettel élünk és halunk! Isten minket úgy segéljen! Ámen."

A Horthy-korszak esküszövege a tradicionális gyökerek mellett aktuális megfogalmazásokat is tartalmaz. A haza is a szakralitás alanyává válik „Ünnepélyesen esküszünk a Mindenható Istenre … Esküszünk, hogy szent hazánkért minden külső és belső ellenség ellen bárki legyen is az , … vitézül és férfiasan harcolunk."

A Népköztársaság Néphadseregének katonai esküje (1949) a rendszerváltásig megmaradt, kiiktatta a szakrális elemeket, sajátosan ötvözte a katonai hagyományok kiragadott elemeit az új szovjet eredetű ideológia szóvirágaival, ezen kívül manipulatív módon 1848 örökségével:

„Én… a dolgozó magyar nép fia, esküszöm, hogy a Magyar Népköztársaságnak, néphadseregünknek hűséges katonája leszek! A Népköztársaság alkotmányához, törvényeihez és törvényes rendeleteihez híven, becsülettel teljesítem kötelességemet! Elöljáróim és feljebbvalóim parancsainak engedelmeskedem! Esküszöm, hogy hazámat, a Magyar Népköztársaságot minden külső és belső ellenség ellen, életem feláldozásával is megvédem! Az ellenséggel soha, a legkisebb egyetértésbe nem bocsátkozom, ellene mindenkor, mindenütt bátran, férfiasan harcolok! Zászlóinkat szabadságharcos elődeink példáján lelkesülve, győzelemre viszem! Parancsnokainkat, zászlóinkat, bajtársaimat megvédem, csapatainkat, fegyvereinket egyéb harci eszközeinket el nem hagyom! A katonai ismereteket elsajátítom! Példaadóan viselkedem és a fegyelmet minden törvényes eszközzel fenntartom! Alárendeltjeimről a legjobb tudomásom szerint gondoskodom, őket öntudatos hazafiakká és a nép szabadságának harcosává nevelem! A fegyveres

erők vagyonát és más népi vagyont megőrzöm és megőriztetem! A szolgálati és államtitkot híven megtartom! Békében és háborúban egyaránt népünk igaz fiához méltó módon viselkedem, becsülettel élek és halok! Ha pedig eskümet megszegem, sújtson a Népköztársaság törvénye és dolgozó népünk megvetése!"

A szocialista katonai eskü kiragadott hagyományos elemeket felhasználva egészében a tradicionális eszköz- és értékvilág tagadását jelenítette meg, mondhatni új, „elvtársi szakralitást" teremtett.

A végrendeletek stílusa talán a jogi kultúrtörténet stilisztikai fejezetének leggazdagabb része. A XVII. század fennmaradt győri végrendeleteinek megformálása[8] plasztikus példát nyújt erre.[9] A végrendelet a halál esetére szolgáló rendelkezés:

– „lelkemet ajánlom az én megváltómnak kinek teremtett állattya vagyok"

– „az én lelkömet ajánlom az felséges Istennek irgalmasságos markába az idvességre"

– „lölkömet ajánlom az én kegyelmes teremtő és megváltó Istenemnek szent kezeibe"

– „Legelsőben ajánlom az én lölkömet az teremtő és megváltó Istenemnek, ki az ő drágalátos vérével megváltott engemet az ő szent kezeiben és országában."

– „elsőben lelkemet Istennek, testemet a földnek gyomrába ajánlom"

– „Elsőben ajánlom lölkömet az én idvözítő Jézus Krisztusomnak kezébe, testemet a földben temessék tisztességesen"

– „Legelsőben az én lelkömet az én Istenemnek, testemet az ű annyának a földnek…"

– „Legelöször ajánlom az én lölkömet az én megváltó Jézus Krisztusomnak kezében, ki engem megváltott az ű szent halálával, annakutána az én testemet az ő annyjának az földnek mindaddig, míg eljőn az én megváltó Jézus Krisztusom az utolsó napon ítélni eleveneket és holtakat."

– „… mivelhogy tudván az én életemnek bizonyos utolsó órájának meglételét az melyben az én Istenem az én lelkömet az testbűl ki fogja kívánni.."

– „… ajánlom az bűnös lelkemet az élő Isten kezében…"

– „… Hogy minekutánnal az örök Isten lelkemet testemtől az halál által

---

8 Az idézetekben az eredeti írásmódot megőriztem.

9 Horváth József 1995, 1996, 1997.

elválasztandja akarom lelkömet az mindenkinek attyának Abrahámnak kebelébe juttatni. Minekelőtte az emberi nemzetség közönséges annyának az földnek gyomrának, melyből vétetett volt…"

– „Én …Győr vármegyének főszolgabírája, Istennek rendelése szerint testemben beteges, de elmémben Istennek jó akarattyábul egésséges. Holott tudom azt én embernek magamat lenni és a világra azért születettem, hogy mikor az fölséges mindenható Úr Istennek jó akarattya viszontag ismét az árnyék világból az örök életre vigyen és az világnak testem szerint véget vessek, nincs is a halál órájánál bizonyosabb. Annakokáér az én lelkemet ajánlom az én teremtő Istenemnek, szerelmes Szent Fiában az Úr Jézus Krisztusban bizodalma lévén az Szentlélek malaszttya által, testemet az ő annyának a földnek commendalom, hogy az örök életig ott az földtámadásra tarcson."

Ennek az archaikus végrendeleti (magánjogi) stilisztikai formának előfordulása az 1960-as években ritkul, igen kivételesen jelenik meg.[10]

A kérvények[11] stilisztikai gyökere, a szakrális fordulat jelenik meg, amikor a Szent Ritához, a reménytelen könyörgések védőszentjéhez intézett könyörgés archaikus tartalma a világi hatósághoz intézett kérelembe szivárog át.[12] A kérvénnyel fölérendelt személyhez fordul kérelemmel a peticionáló.

Az agrárközösségeknél (példaként a hegyközséget kiválasztva) a XVIII. században ugyancsak viruló szakrális fordulatok világa[13] a XIX. század végére eltűnik.[14] *Az önkormányzati heraldika* ellentétes folyamatokat mutat.

---

[10] Szóbeli információim szerint egy öreg ügyvéd a szigetvári járásban a téeszesítés viharos napjaiban csak a tradicionális „Atya fiú szentlélek nevében" formula alkalmazásával foglalta írásba a végrendeletet. A XX. század végén egy végrendelkező idős asszony még figyelmeztette az ügyvédet a formula alkalmazására. A megkérdezett közjegyző, Perczel Rita szerint a formula ma kivételesen papi személyeknél és idős falusiaknál fordul elő.

[11] Kajtár István: Kérvénykultúránk jogtörténeti gyökerei. In: Jura 2001/1. 123-127. p. A pécsi Irgalmasok templomában mindig akad kérelmező a szent arcképe alatt térdelve, aki evilági igényeit e mennyei közbenjáróval akarja elintézni.

[12] A tradicionális kérvénykultúra gyökerei között a hierarchikus, stilisztikai, politikai, jogpolitikai, gazdasági viszonyok, pszichológiai tradíciók mellett vallásiak is szerepelnek.

[13] Számos szöveg található: Kajtár István: Jogi kultúrtörténeti szövegek a tradíció és a modern határán. In: Jogi néprajz-jogi kultúrtörténet. Szerkesztette Mezey Barna–Nagy Janka Teodóra. Budapest, ELTE - Eötvös Kiadó. 2009. 47-49. p. Példaként álljon itt egy 1767-es forrás: "Minthogy minden jó rendtartásnak kútfeje az Isteni félelem, ahozképest szükség, Hogy Hegy Mestereket, Bírákat, és Eskűtteket jámbor Isten félő embereket válosszanak, hogy azoknak vigyázásokkal mint oz Isten tisztelet, mind oz hegybéli igasság sérelem nélkül megtartassék…"

[14] Megmarad ugyanakkor a népi vallásosság a hegyi búcsúban és szintérként a hegyi kápolna

Jellemző rá az 1975-ös a magyar városi címereivel kapcsolatos halva született, a heraldika szabályait sutba dobó, szocialista jelképi világot teremtett kísérlet; agrártermékek, fogaskereket, várromok, könyvek felvonultatásával teremtve új címertani szimbolikát.[15]

Lényegesen egészségesebb a rendszerváltás óta beindult folyamat.

Új önkormányzati politikai folyamatokat fejez ki a helyi címervilág gyarapodása, az autonómiát kifejező sokszínűsége. Jellemzően a kisnemesi múltú Zala megye élen jár a szakrális címerrajzok terén. A motívumok az istenszemélyek, Mária, a szentek alakja, székesegyházak, templomok, kápolnák, haranglábak – stilizálva és hasonmásban, a településen található valamennyi felekezet szakrális épülete és a kereszt több változatban..[16]

A nemzeti politika frazeológiája gyakran a politika jelenségeit (szónoklat, gyűlés) látja el szakrális ornamentikával, vagyis a világi jellegű politika szakrális dekórumot alkalmaz ünnepélyességének („szentségének!") emelésére. Az 1860-61-es kiegyezési kísérlet megyei feliratai egyértelműen bizonyítják ezt.[17] A kulcsszavak a szakrális szövegkörnyezetben említett nemzet, haza, magyar, vértanú, ősi alkotmány. „A lemennydörgött vihar ellenállhatatlan ereje szétrobbantotta vérkeresztségben fölszentelt ősi alkotmánya erős sziklavárát!"[18] „… a felénk engesztelődésre nyújtott jobbot bizalmasan szoritottuk hő vágyú keblünkhoz, melynek mélyéből azon áhitatos imát küldjük a

---

jelenik meg. „A rendfenntartás és vagyonbiztonság okaiért szükségesnek látjuk a kornak megfelelő szentesített törvényeink, valamint a felsőbb hatóságaink kiadott rendeleteikkel össze nem ütköző szőlőhegyi rendszabályokat alkotni, melyek által… a szőlőbirtokosok tulajdonuk békés használatát, minden kártóli megőrzését biztosíthatják." A szövegezés racionális és profán, a szakrális teljesen eltűnt.

15 A magyar városok címerei. Összeállította Castiglione Endre. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975.

16 Bertényi Iván – Molnár András – Vikár Tibor: Zala megye településeinek címerei és zászlai. Magyarország önigazgatási jelképeit bemutató kézikönyvek. Kemendollár, Akvirál '96, 2011; Bertényi Iván – Néma Sándor: Győr-Moson-Sopron megye településeinek címerei és zászlai. Magyarország önigazgatási jelképeit bemutató kézikönyvek. Kemendollár, Akvirál '96, 2013.; Bertényi Iván – Hudi József – Töreky András: Veszprém megye településeinek címerei és zászlai. Magyarország önigazgatási jelképeit bemutató kézikönyvek. Kemendollár, Akvirál Kft. 2008

17 Kajtár István „…valahányszor e nemzet alkotmányos életfájára az irtó bárd nehezedett…" Politikai stílusunk 1860/61-ban. In: Emlékkönyv Fülöp Miklós születésének ötvenedik évfordulójára. Szerkesztette: Andrássy György – Nemessányi Zoltán – Varga Tamás. Pécs, PTE ÁJK, 2006. 132-144. p.

18 Uo. 133. p.

magyarok Istenéhez:[19] vajha mind e nemzetnek, mind uralkodójának jogos kivánalmai és óhajtásai békés uton mielöbb kiegyenlitve, és sikerdús czélhoz juttatva volnának". Jellegzetes, hogy a megyeház az oltár, mely mellett a haza legnagyobb fiai áldozának az alkotmányos életnek.[20]

A *szakralitás a jogtörténet különböző területein és korszakaiban eltérő alakban és arányokkal jelenik meg.* A XIX. század végén a szekularizáció gazdasági téren következik be, legszívósabb a közjog területe. A cezúrát 1945-49 jelenti. A XX. század vége például a heraldika területén a szakrális motívumok jellegzetes reneszánszát hozza.

Megállapítható, hogy a jogi kultúrtörténet egyes elemeinek szekularizációja különböző módon és eltérő időben következett be, jól mutatják ezt például az esküszövegek. A nagy, történelmi léptékkel mérhető változások, hullámzások mellett az egyéni sorsok alakulása is tetten érhető abban, ahogy és amikor a közrendű ember a transzcendens felé fordul,

A jogi kultúrtörténet szakrális elemei érintő, módszertani útmutatót is nyújtó szakirodalom igen gazdag.

[19] Uo. 137. p.
[20] Uo. 132. p. Az eredeti írásmódot megtartottuk.

Az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságának hatalmi szimbolikai elemei

KISTELEKI KÁROLY

Az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságát többféle nézőpont szerint lehet vizsgálni, amit bizonyít a kérdéskör nagymennyiségű történészi szakirodalma. Jelen írásban megkísérlem rövid villanófénybe helyezni a hatalmi szimbolika nézőpontját, mert meggyőződésem, hogy ennek a nézőpontnak az összetevői mélyebb és árnyaltabb eredményhez vezetnek Erdély önálló államisága tekintetében.

A hatalmi szimbolika nézőpontjának kibontásához véleményem szerint szükséges a jogi szempontú megközelítés szempontrendszerét felvázolni, mely vizsgálatot az állam jogi fogalmának meghatározásával, valamint ezen terminus technicusoknak az erdélyi államiságra vetítésével kezdem.

Az Erdélyi Fejedelemség az államfogalom nézőpontjából

Az állam modern fogalma Niccolo *Machiavelli* nyomán az újkorban, a XVI–XVII. században jelent meg,[1] és *a status fogalmat elsőként a XVI. század végén használták a mai, modern értelemben*.[2] E modern államfogalmat teoretikusan Georg *Jellinek* fejtette ki,[3] aki szerint *az állam három fogalmi eleme*

[1] Paczolay Péter: Az állam mint a politikaelmélet történeti problémája. In: Gombos József: Finnország története. Szeged, 1994. 19-24. p.; Takács Péter – Paczolay nyomán – Machiavelli szóhasználatát a stato tekintetében három dologban látja kikristályosodni: a.) a fejedelem vagy egy szűkebb csoport hatalomgyakorlása, ami a hatalom gyakorlója személyét, fenségét, szervezetét és tevékenységét jelenti, b.) a terület és a népesség, amely felett gyakorolják a hatalmat, c.) maga a kormányzás és annak formája. Takács Péter: Államtan. Budapest, 2007. 126. p.

[2] Például Angliában az 1590-es évekre a „State" szó már nem a király vagy a királyság státuszát, jogi állapotát („state of the King, state of the Kingdom") jelentette, hanem felvette modern jelentését. Míg a század elején még a brit szigetekről szólva a királyság vagy az ország kifejezést használták, a század végén már ugyanerre az állam megjelölés szolgált. Sashalmi Endre: A nyugat-európai államfejlődés vázlata. Budapest, 2006. 11-12. p.

[3] Jellinek, Georg: Allgemeine Staatslehre. Berlin, 1900.

a meghatározott *terület*, az ott élő *lakosság*, és az ezek fölött megnyilvánuló, ezeket uraló *főhatalom/szuverenitás*.[4] Ennek megfelelően az első rész *kifejtése során a terület–lakosság–főhatalom/szuverenitás vonalat követem.*

A kora újkori jogi gondolkodásban az állami egység képzetébe beletartozott már annak területi egységként történő felfogása, s mindezek alapján szilárdult meg az államterület kapcsán az a klasszikusnak mondható definíció, mely szerint *az államterület a földfelszín államhatárokkal körülvett része, amin az állam főhatalmat, szuverenitást gyakorol.*[5]

Erdély a magyar közjog szerint eredetileg nem rendelkezett olyan külön tartományi önállósággal mint a horvát, szlavón és dalmát területek. Igazgatási szempontból a földrajzi értelemben vett Erdélyi-medencén belül három különválasztott és egymástól független igazgatási terület alakult ki: a hét magyar vármegye, élükön az erdélyi vajda; a hét székely szék, élükön a székely ispán; a hét és két szász szék, élükön a szász comes. 1440-től az

---

[4] A XX. századi nemzetközi jogi dokumentumok arról tanúskodnak, hogy Jellinek klasszikus meghatározása mind a mai napig helytálló. Az 1933-as, „Az államok jogairól és kötelezettségeiről szóló montevideói egyezmény" 1. cikkének meghatározása szerint az államnak a nemzetközi jog szempontjából az alábbi tulajdonságokkal kell rendelkeznie: „*a)* állandó lakosság, *b)* meghatározott terület, *c)* kormányzat, *d)* más államokkal való kapcsolattartás képessége". Ez utóbbi szemponttal – azaz a más államokkal való kapcsolatlétesítési képességgel – egészíti ki a klasszikus meghatározást a nemzetközi jog egyik legelterjedtebb amerikai tankönyve is: „Under international law, a state is an entity that has a defined territory and a permanent population, under the control of its own government, and that engages in, or has the capacity to engage in, formal relations with other such entities." Henkin, Louis – Pugh, Richard C. – Schachter, Oscar – Smit, Hans: International Law (Cases and Materials). St. Paul, 1986. 229. p. Mindezen véleményekkel együtt kijelenthető, hogy az általánosan elfogadott és a leggyakrabban alkalmazott megközelítés az állam fogalmi elemei kapcsán a terület, lakosság, főhatalom/szuverenitás meghatározás. Ezúton is köszönöm Lamm Vandának, hogy felhívta a figyelmemet a fentiekben hivatkozott amerikai műre és szíves segítségét megállapításaim árnyalásában. A nemzetközi Jugoszlávia-konferencia által 1991 szeptemberében létrehozott ún. *Badinter-bizottság* 1. számú véleményében megállapította, hogy „az államot általában véve olyan közösségként határozzák meg, amelynek területe és szervezett politikai hatalomnak alávetett lakossága van" és „az ilyen államot a szuverenitás jellemzi". A bizottság mindehhez hozzátette, hogy a belső politikai szervezet és az alkotmány rendelkezései „puszta tények", ám azokat számításba kell venni a kormányzatnak a lakosság és a terület feletti főhatalmának megállapításához. Shaw, Malcolm N.: Nemzetközi jog. Budapest, 2009. 179-180. p.

[5] Az államterületre vonatkozó nemzetközi jogi és közjogi felfogás definitíve is egybeesik. Apáthy István: Tételes Európai nemzetközi jog. Budapest, 1878. 151. p.; Faluhelyi Ferenc: Államközi jog I. Államközi alkotmányjog és jogtan. Pécs, 1936. 82. p.; Buza László – Hajdú Gyula: Nemzetközi jog. Budapest, 1961. 148. p.; Dezső Márta: A szuverenitás. In.: Alkotmánytan I. Szerk.: Kukorelli István. Budapest, 2007. 136. p.

erdélyi vajda egyben székely ispán is.[6] Az *önálló államterület*tel bíró Erdélyi Fejedelemség létrejöttéhez vezető lépések közül véleményem szerint a következő aktusok a legfontosabbak.

Az erdélyi és a tiszántúli területek közjogi egyesülése az 1544. augusztus 10-i tordai országgyűlésen, ahol megjelentek és teljes jogú partnerként tárgyaltak a Tisza menti és tiszántúli megyék képviselői és kijelentették, hogy elfogadják Izabella uralmát és ezen időtől fogva ide kívánnak tartozni.[7] Ettől kezdve állandó résztvevői lesznek az erdélyi állam országgyűléseinek. Ezt a deklarációt *az erdélyi és a tiszántúli területek közjogi egyesülése*ként értékelhetjük.[8]

Az 1570. december 1-én János Zsigmond által aláírt *speyeri titkos szerződés* a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség között *kijelöli a területi határokat*. Ennek következtében Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna, Máramaros megyék – Nagybánya és Erdőd kivételével –, valamint Arad, Zaránd és Kővár vidéke került Erdélyhez. *A speyeri szerződésnek ezt az egyetlen pontját*, a területi megegyezését, tehát a pontos határkijelölést *hajtották csak végre*.[9]

Bocskai, Bethlen és a Rákócziak alatt további területek kerülnek – ideiglenes jelleggel, a területeket megszerző fejedelmek halálát követő visszaszolgáltatási kötelezettséggel terhelten – a fejedelemséghez. Ezek a területek az

---

6 Nagy Endre – Rácz Lajos: Magyar alkotmány- és közigazgatás-történet. Budapest, 2007. 28-30. p.

7 Rácz Lajos megjegyzi, hogy Fráter György váradi püspökként óriási gazdasági hatalommal – ami a katonaállításhoz elengedhetetlen volt – rendelkezett, ami Rácz feltételezése szerint erősen befolyásolhatta a tiszántúli megyék rendjeinek csatlakozását Erdélyhez, s ugyanígy nagy befolyást gyakorolhatott Petrovics Péter is, aki nagy birtokok tulajdonosa volt Arad és Temes megyében. Rácz Lajos: A főhatalom és az államszerkezet alakulása az erdélyi fejedelemségben. Állam- és Jogtudomány, XXV. 1982/1., 57-58. p.

8 Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711. Budapest, 1918. 49. p.; Oborni Teréz: Kettős függésben: Erdély államisága a 16. században. Korunk. 2007/a. 7., 39. p.; Ember Győző megjegyzi, hogy Erdély és a Partium uniója nem *reál*, hanem *perszonális*, az uralkodó személye által összekötött, ahol az erdélyi fejedelem *csak ura* e területeknek, *nem* pedig *fejedelme*. Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. 383. p.

9 Lukinich Imre 1918, 130-131. p.; Erdély története. I. Szerk.: Köpeczi Béla – Makkai László – Mócsy András – Szász Zoltán. Budapest, 1988. 442. p.; Oborni Teréz: A Magyar Királyság a Cseh Királyság és Erdély a Habsburg Birodalomban, 1526–1665 (1691)–1790. In: „Kelet-Európa" és a „Balkán", 1000-1800: Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Szerk.: Sashalmi Endre. Pécs, 2007/b. 137-138. p. Az erdélyi fejedelemség területe kb. 100 000 négyzetkilométer lett, amiből Erdély kb. 59 000 négyzetkilométert tett ki. Nagyjából 1 millió lakosa volt az erdélyi államnak, ennek fele magyar, harmada román, egytizede szász etnikumú. Szabó Péter: Az erdélyi fejedelemség. Budapest, 1997. 41. p.

ún. *hét vármegye* – Abaúj, Bereg, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Zemplén –, amelyek 1660-ig, Várad elestéig az erdélyi állam területéhez tartoztak.[10]

Az *1691-ben ratifikált Diploma Leopoldinum*ot követően elhúzódott a területrendezés, a részekből de facto csak Zaránd megye és Kővár vidéke marad a fejedelemségnél. Mígnem *III. Károly 1732. december 31-i resolutiója* – amit a szebeni országgyűlés 1733. február 16-án iktat törvénybe – a következő területrendezést írja elő: Arad és Máramaros megye és Zaránd megye nyugati fele a Magyar Királysághoz, míg Kraszna, Közép-Szolnok megye és Zaránd megye keleti fele, valamint Kővár vidéke az Erdélyi Fejedelemséghez került.[11]

A *jogilag számontartott népesség*be a középkor folyamán csak a *rendek*be szerveződő *nemesek, az egyháziak és a városi polgárok* tartoztak. Ennek „Erdélyországi" megfelelői volt *a magyar nemesek, a székely előkelők és a szász patríciusok* alkotta ún. *három nemzet*, amely az *1437-es Kápolnai unió*val lépett egymással szövetségre, s ez a rendi szövetkezés lesz a jogi alapja az Erdélyi Fejedelemség három államalkotó nemzetének.[12] Ezek az erdélyi rendek az 1439-től rendszeressé váló magyar országgyűlésbe küldenek *orátorokat*, azaz szószólókat, akik a három nemzetet képviselték a diétákon. Az erdélyi rendeknek aztán a király engedélyezi *külön tartományi rendi gyűlések* megtartását, és ezek a tartományi gyűlések lesznek a későbbi erdélyi országgyűlések csírái.[13]

A tartomány igazgatásában a vajda – aki 1440-től a székelyek mindenkori ispánja is – a magyar megyék és a székely székek irányítását végzi, míg a szászok a Kincstartóság alá tartoznak.[14]

---

[10] Nagy Endre – Rácz Lajos 2007. 31. p. Bocskaihoz az 1606-os bécsi béke alapján kerül Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa. Bethlen Gábor az 1622-es nikolsburgi békével szerzi meg e négy megye mellé még Borsod, Abaúj és Zemplén megyéket. I. Rákóczi Györgyhöz az 1645-ös linzi béke előírásai szerint kerül ez a hét vármegye azzal a kitétellel, hogy ebből halálát követően csak ötöt kell visszaszolgáltatni, Szabolcsot és Szatmárt utóda megtarthatta, így ezek a vármegyék 1660-ig tartoztak Erdélyhez. Oborni Teréz 2007/b, 138. p.; Oborni Teréz: Az Erdélyi Fejedelemség állama és politikai berendezkedése. Korunk. 2013/3., 10-11. p.

[11] Lukinich Imre 1918. 584-586. p.; Rácz Lajos ennek kapcsán megjegyzi: „mert így önmagában: '*...nem annyiban provincia, mint districtus lész Erdély.*' Hát a districtus meg is lett, amennyiben a III. Károly-féle 1732-es resolutio a Kővári districtust, Kraszna és Közép-Szolnok megyéket és Zaránd keleti felét engedte csak a régi, szorosan vett Erélyhez bírni." Rácz Lajos 1982, 69. p.

[12] Rácz Lajos: Kormányzás és főhatalom az Erdélyi Fejedelemségben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 108-109. p.

[13] Nagy Endre – Rácz Lajos 2007. 29-30. p.

[14] Rácz Lajos 1992. 111. p.

Az önálló fejedelemség *államalkotó népessége* kialakulási folyamatában a döntő mozzanat szintén *az 1544. augusztus 10-i tordai országgyűlés*, ahol közjogilag egyesült az erdélyi és a tiszántúli területek „jogi népessége". Innentől az Erdélyi Fejedelemség országgyűlési végzeményeinek bevezetésében így nevezték magukat: „Erdély három nemzete és magyarországi atyánkfiai". A későbbi uniómegújításoknál a Részek nemességét is beleírják és beleértik ebbe a megnevezésbe s az Approbaták uniószövegében ezt rögzítik: „három nemzetből állván az ország" és hozzáteszik: „in partibus Hungariae huic regno incorporatis."[15]

A *szuverenitás* fogalma a modern állam születésével párhuzamosan szilárdult meg, abban az időszakban, amikor a birodalmak kora lehanyatló fázisba került és az egymással egyenrangú államok felfogása kezdett megszilárdulni. Ekkor lépett fel Jean *Bodin*, aki 1576-os munkájában („Les six livres de la République") megalkotta a szuverenitás fogalmát, melyről kijelentette: „a szuverenitás egy állam állandó és abszolút hatalma".[16]

Bodin munkásságától kezdődően *a szuverenitás eszméje* napjainkig hatóan *összekapcsolódott az államéval*.[17] A francia teoretikus az *uralkodót* tekinti a szuverenitás alanyának, míg a *szuverenitás legfőbb jellemzői* közé tartozik, hogy *független*, alanyát más hatalom nem korlátozza. A függetlenséget *az állam külső viszonylataiban használják* és ez a *nemzetközi jogi értelmű szuverenitás*. A *szuverenitás legfelsőbb-volta* úgy bontható ki, hogy ami legfőbb, az másból le nem vezethető, s mindez *az állam belső hatalmi viszonyában használatos* – ez az *alkotmányjogi szuverenitás*.[18]

Az államfogalom harmadik összetevője, *az Erdélyi Fejedelemség szuverenitása* szempontjából most csak a *belső, azaz alkotmányjogi szuverenitás* erdélyi kibontakozásának legfontosabb lépéseivel foglalkozom.

János Zsigmond *1566-ban* az országgyűlésen arra utasította a három nemzet rendjeit, hogy kössenek olyan tartalmú *közjogi paktumot*, miszerint

---

[15] Rácz Lajos 1992. 111-112. p.; Másik formula szerint „Erdélyország három nemzetének és Magyarország hozzá kapcsolt Részeinek karai és rendjei" („status e tordines trium nationum regni Transilvaniae Partimque Hungariae eidem annexarum"). Erdélyi Országgyűlési Emlékek (E. O. E.) – Monumenta comitialia regni Transsylvaniae, 1540-1699. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1875-1898. I. 404. p.; Oborni Teréz ennek a megnevezésnek az első előfordulását 1552-re teszi. Oborni Teréz 2007/a, 39. p. 17. lbj.

[16] Bodin, Jean: Az államról. Budapest, 1987. 73. p.

[17] Paczolay Péter 1994. 29. p.

[18] Dezső Márta 2007. 122. p.; Paczolay Péter 1994. 29. p.; Hargitai József: Jogi fogalomtár. Budapest, 2005. 1422. p.

az uralkodó gyermektelen halála esetén maguk közül válasszanak uralkodót.[19] Rácz Lajos ennek kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy *közjogi kuriózum*ként értékelhetően itt *maga az uralkodó indítványozza, hogy utódjának megválasztására a rendek külön paktumot kössenek.*[20]

Még ugyanebben az esztendőben, *1566. június 26-án* Szulejmán szultánt a zimonyi táborában felkereste János Zsigmond és hűségesküt tett a szultánnak.[21] *Szulejmán adhnámét adott János Zsigmondnak*, amelyben a szultán megesküszik, hogy János Zsigmondot soha el nem hagyja és Erdély birtokában megvédi, Erdélyt és urát szabadságában megtartja, *megerősíti az önálló fejedelemválasztás jogát* („fejedelmül az ország azt válassza, akit akar"), s felszólítja, hogy az adót pontosan fizesse. Ezzel a török oldaláról biztosítva volt a következő választás szabadsága, ha nem lenne törvényes utódja János Zsigmondnak.[22]

A szultáni ígérvényt, *a szabad fejedelemválasztás jogát* a következő évi erdélyi diétán, az *1567. szeptember 8-17.* között tartott *gyulafehérvári országgyűlésen törvénybe iktatták*.[23] Mindezt olyan jelentősnek tekintették, hogy nem elégedtek meg azzal a rendek, hogy egy „egyszerű" országgyűlési törvényt hozzanak a „libera electio"-ról, hanem *a jelen nem lévő rendekkel*

---

[19] „mely gyűlésünkben ő felsége kegyelmesen erre intett vala minket, hogy közöttünk egybe köteleskednénk, hogy ha ő felségét az úr Isten ez világból kivenné, mü magunk között meg ne szakadoznánk, kiből nagy romlásunk következhetnénk; hanem egyenlő akarattal választanánk fejedelmet magunknak, miképpen ezt ő felsége az hatalmas török császárnál is megnyerte volna, és nagy költségével ez választásrul levelet is szerzett volna" E. O. E. II. 335. p.; Erdélyország történeti tára I. köt. 1845. 91. p.; Szalay László: Erdély és a Porta. 1862. 1-2. p.; Rácz Lajos 1992. 100. p.

[20] Rácz Lajos 1992. 100. p.

[21] Rácz Lajos megjegyzi, hogy miután 1565-ben Miksa „beárulta" a Portán János Zsigmond törökellenes levelezését, a felháborodást csitítandó János Zsigmond Sztambuli személyes audenciát kért a szultántól. Viszont Szulejmán – meglepetésre – alaptalannak ítélte válaszában a vádakat és a következő évi magyarországi hadjáratára halasztotta a találkozót. Az ezen tartalmú választ vivő követségével aztán egy sor szimbolikus ajándékot küldött János Zsigmondnak, így adhnámét, kaftánt, lovat és gyöngyös pallost. Ezt az ajándékküldést Rácz Lajos a két uralkodó közti szövetség szimbolikus megújításának minősíti. Rácz Lajos 1992. 70-71. p.

[22] Bíró Vencel: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése (1542-1690). Kolozsvár, 1917. 14. p.; Lukinich Imre 1918. 122. p.; Erdély története 1988, I., 442. p.; Horn Ildikó: A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1566-1588). Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2012. 146. p.

[23] „…ha mikoron az istenek elvégzett akaratja a mü kegyelmes urunkat magtalan közülünk kiveszi, egyenlő akaratból, nem pártból fejedelmet választunk…" E. O. E. II. 336-337. p.; Rácz Lajos 1992. 101. p.; Lukinich Imre 1918. 167. p.; Horn Ildikó 2012. 146. p.

is utólag aláíratták a törvényt, sőt, még *a három nemzet valamennyi számításba jöhető tagját is megeskették a törvényre*. Külön szerepel a szövegben, hogy a „megkötelezésre" és a megesketésre „minden rendbéli nemesek, főnépek és lófejek" megkerestettek, valamint a szászoknál a polgármesterek, királybírák, esküdtek, a városok kormányzó tanácsainak tagjai, sőt, még a „céheket, minden tisztbeli személyeket, sőt tiszt kívül való főszemélyeket is" megeskették.[24] Ezt értékelve Rácz Lajos megjegyzi, hogy a későbbi erdélyi fejedelemválasztások alkalmával a fejedelmi condítiókat nemcsak az országgyűlés szentesítette, hanem erre utólag megeskették a politikailag releváns csoportokat is.[25]

Nem sokáig késlekedett az oszmán uralkodó reakciója sem: 1568. áprilisában II. Szelim szultán egy fermánban erősítette meg az 1567-es gyulafehérvári országgyűlés „libera electio"-ról szóló törvényét, s ebben az iratban egyben elismerte azt is, hogy egy esetleges interregnum idején az államot testamentumos urak vezethetik és készíthetik elő az új uralkodóválasztást.[26]

E folyamat végső pontja az 1570. december 1-én János Zsigmond által aláírt *titkos* speyeri szerződés, melyet 1571. március 10-én hitelesített aláírásával I. Miksa, viszont egy hét múlva, március 17-én meghalt János Zsigmond.

A *szerződés szuverenitással kapcsolatos előírásai* a következők:[27]

- János Zsigmond elismeri Miksát Magyarország királyának,
- lemond „választott királyi" címéről s azt a továbbiakban csak a Portával történő kapcsolattartás során használhatja,
- ha mag nélkül halna el, állama Miksára száll,
- ha főhatalmáról lemondana vagy elvesztené azt, akkor kárpótlásul Oppeln és Ratibor hercegségeit kapja,
- s János Zsigmondnak és utódainak a hatalmuk alatt álló területek vonatkozásában biztosítja az „Erdély fejedelme" címet. Az uralkodói címhasználat tekintetében ez állt a szeződésben: „Princeps Transsylvaniae et Partium Regni Hungariae dominus", azaz „Erdély Fejedelme és a Magyarországi Részek Ura".[28]

---

[24] E. O. E. II. 337-338. p.

[25] Rácz Lajos 1992. 101. p.

[26] Horn Ildikó 2012, 146. p.; E. O. E. II. 250. p.

[27] A szerződési pontok részletes ismertetését lásd Lukinich Imre 1918. 130-131. p.; Oborni Teréz 2013. 9-10. p.

[28] Lukinich Imre 1913. 188. p.; E. O. E. III. 415, 463. p.

Ezzel viszont válaszút elé kerültek az erdélyi rendek: a szultán vagy a Habsburg uralkodó oldalára álljanak? A vagy-vagy helyett egy harmadik megoldást választottak, s ezzel sikerült megszilárdítaniuk Erdély önálló államiságát.

Az 1567-es gyulafehérvári országgyűlés törvénye alapján *1571. május 25-én* „minden további vita és szó nélkül" *az összegyűlt rendek fejedelmükké választják Báthory Istvánt.*[29] Miksa viszont erre a döntésre nem reagált konkrétan, azaz nem tett olyan nyilatkozatot, kijelentést, ami alapján jogszerűtlennek ítélte volna a rendek szabad fejedelemválasztó jogát, éppen ezért a reakció elmaradását úgy értékelhetjük, hogy *I. Miksa hallgatólagosan elismerte „Erdélyország" szuverenitását, önálló államiságát*. Mindössze ahhoz ragaszkodott, hogy Báthory István letegye neki a hűségesküt, de ezt is *titkos tárgyalásokon* érte el és *az eskü is titokban maradt*. A lényeget viszont abban látom, hogy *mindez Erdély szuverenitására, a külön államiság létére nem volt hatással*.[30]

A hatalmi szimbolika első aspektusa: az uralkodói címhasználat kérdésköre. A következőkben a hatalmi szimbolika szempontjából fontos *uralkodói címhasználatot* – mint a szuverenitás bizonyítékát – szeretném röviden áttekinteni.

Báthory István még a megválasztása előtt Miksának írt levelében találja meg azt a formáljogi logikába burkolt megoldást, amellyel az uralkodói címhasználat kérdésében mind a szultánt, mind Miksát megnyugtatta, s altatta: *a vajdai cím felvételét.* Ez a megoldás a Portának is megfeleltethető, mivel Havasalföldnek és Moldvának, a két szomszédos oszmán vazallus államnak is vajda áll az élén, s emellett Miksának is megfelelt ez a cím, minthogy a magyar királyok vajdákat neveztek ki az egységes ország idején Erdélybe.[31] A rendeknek is megfelelhetett, hiszen – mivel a rendek hivatalosan nem tudtak a speyeri titkos szerződésbe foglalt „Erdély fejedelme" címről – a János Zsigmond személyének szóló választott magyar királyi cím Báthory István számára uralkodói titulusként szóba sem jöhetett, így mindenképpen új

[29] Erdély története 1986, I., 443.; Lukinich Imre 1918, 168. p.; A testamentumos uraknak – főként Bekes Gáspárnak – és Báthorynak az országgyűlést megelőző taktikáját és manővereit részletesen összefoglalja Horn Ildikó 2012. 151-159. p.

[30] Bíró Vencel hasonlóképpen fogalmaz: „A magyar királynak tett hűségeskü … különben sem foglalt magában olyasmit, ami Erdély különállását gátolta." Bíró Vencel 1917. 50. p.

[31] E. O. E. II. 462. p.; Oborni Teréz: Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571-1575). In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest 2002. 294-295. p.

megoldást kellett erre a kérdésre találni, s ez a töröknek is alkalmas formula ráadásul az erdélyi hagyományokkal is megegyezett.

Az események értelmezésében Báthory Miksával való 1571-es levelezése – melyből az olvasható ki, hogy a magyar király alattvalójaként funkcionál mint erdélyi vajda[32] – számomra egy kifinomult színlelésnek, Miksát altató „pávatáncnak" tűnik,[33] mivel *Báthory István a szuverenitás tartalmi jegyeit de iure és de facto is gyakorolta* – azaz az általa összehívott országgyűléssel törvénykezett, önállóan tárgyalt a Portával és a román vajdaságokkal, kinevezett tisztviselőket stb.[34] A „pávatánc" minősítést nézetem szerint az is erősíti, hogy egyrészt Báthory 1572 márciusában megkapja II. Szelim szultántól azt a levelet, amiben a padisah kijelentette, hogy Erdélyt Báthory Istvánnak teljes birodalmával adta, miként azt János Zsigmond bírta – ez erősítette Báthory pozícióját – s a török bizalmának e kinyilvánítását követően ugyanazon év novemberében követével Sztambulba küldi János Zsigmond adhnáméjának egy példányát, kérve a szultánt, hogy azt ugyanazon tartalommal – amelyek garantálták Erdély különleges státuszát – az ő nevére is állítsák ki.[35]

Ezek a tények nem azt mutatják, mintha Báthory a magyar király alattvalójaként ténykedne, hanem azt a meggyőződést erősítik, hogy a kétségtelenül meglévő uralkodói hatalmát egyre inkább megizmosítani kívánja a török garanciákkal. A magyar királyt nyugtató szavak, s azokat relativizáló tettek: *az egyik az udvariaskodás, a másik meg a cselekvés.*

Miksánál végül elszakadt a húr: Bekes Gáspárt, akit titokban Báthory megválasztása óta folyamatosan segített, a felső-magyarországi csapataival megtámogatta,[36] aki ezek után 1575 nyarán megindult hadaival Báthory

---

32 Oborni Teréz 2002. 297. p.

33 Báthory több alkalommal tárgyalt követként Bécsben, így volt alkalma kiismerni Miksa természetét. Vélelmezem, hogy ez a „pszichológiai tudás" is közrejátszhatott a Miksát altató legoptimálisabb magatartás „kikeverésében".

34 Oborni Teréz ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy beszédes tény, hogy míg Miksa a levelezésben következetesen vajdaként szólítja meg Báthoryt, ő egyszerűen mint servitor írja alá a válaszleveleket. Oborni Teréz 2002. 297. p.; Horn Ildikó szerint maga Báthory István is egyértelművé tette értelmezését a címhasználata kérdésében: „vélem én, hogy nem efféle hiábavaló névnek contenciójában, hanem *az országnak megtartásában vagyon az én tisztem*." Horn Ildikó 2012. 165. p.

35 Oborni Teréz 2002. 298. p.; Bekes Portai akciói, amivel Báthoryt kívánta a török bizalmából kiütni, hatástalanok voltak, mert 1574 végén Báthory megszerezte a szultántól hatalmát ismételten megerősítő levelét. Uo. 300. p.; Horn Ildikó 2012. 165. p.

36 Miksa – tartva a török ellenlépéstől – nem nyíltan támogatta Bekes Gáspárt, de eltűrte, hogy

István ellen, annak letételére.[37]

Az *1575. július 9-i kerelőszentpáli csatá*ban a Habsburg-párt Bekes Gáspárral vereséget szenvedett, amelyet súlyos megtorlás követett. Ennek keretében Báthory István a Bekes-párti főurakat – az uralkodói szuverenitás egyik fontos elemének, a legfőbb bíráskodás jogának a gyakorlásával[38] – halálra ítélte, mire ők – az évszázados magyar törvényekre hivatkozva – Miksához, a magyar királyhoz fellebbeztek. De ezt a helyzetet könnyedén és határozottan oldotta meg az erdélyi országgyűlés annak kimondásával, hogy *a Magyar Király nem rendelkezik törvénykezési joggal – így kegyelmezési joggal sem – Erdély és a Részek felett*, s a közjogi szuverenitás eme új deklarációjának jogi alapján állva a halálos ítéleteket végrehajtották.[39] Véleményem szerint ezt a törvényhozási deklarációt a közjogi önállósodás és a szuverenitás újabb megnyilvánulásának, elemének tarthatjuk.

1575. december 15-én Báthory Istvánt lengyel királlyá választották.[40] Ez a tény egyben azzal a következménnyel is járt, hogy Báthory István – Isten kegyelméből választott és megkoronázott királyi címe okán – személyében lengyel uralkodóként egyenrangúvá vált Miksával, a magyar királlyal, akinek innentől fogva már nem lehetett az alattvalója, így Erdély tekintetében uralkodói szuverenitását immáron teljesen nyíltan megvallhatta, s lezárhatta végérvényesen a Miksával szembeni alakoskodás korszakát. Ennek bizonyítéka, hogy Báthory, aki addig csupán az erdélyi vajda – „Voivoda Transsylvaniae et comes Sicolorum", azaz „Erdély Vajdája és a Székelyek ispánja"

---

kassai és szatmári kapitányai anyagi és katonai segítséget nyújtsanak a szervezkedéséhez. Bekes azon akciója is Miksa tudtával történt, mikoris 1574 májusában követet küldött Isztambulba, s a szultánnak a meglévő erdélyi adó kétszeresét, a nagyvezírnek 40 000 aranyat és egy értékes gyűrűt ígért a Báthoryval szembeni trónigénye Porta általi támogatásáért. Fodor Pál: A szultán és az aranyalma. Budapest, 2001. 273. p.

37 A Báthory-Bekes konfliktust kronologikus szempontból részletesen elemezte Szilágyi Sándor: Békés Gáspár versengése Báthory Istvánnal. In. Uő: Rajzok és tanulmányok. Budapest, 1875. I. 15-47. p. Újabban – fókuszban Bekes kapcsolatrendszerének elemzésével: Horn Ildikó 2012. 205-214. p.

38 Báthory István ítéletének indoklásában Szapolyai János király 1540-es Balassa-Majláth-féle összeesküvésben hozott ítéletére hivatkozott. Magában az ítéletben többször „Regnum Transsilvaniae"-t ír, ami az önálló állami lét egyértelmű kinyilatkozásaként értelmezhető. Oborni Teréz 2002. 302. p.

39 Erdély története 1988, I., 444. p.

40 Lengyel királlyá válva Báthory azért sem lehetett tovább erdélyi vajda, mivel a lengyel közjogi berendezkedésben a vajdai cím csupán egy, a lengyel királynak alárendelt tartományi vezetői titulusnak (amelyből több is volt) felelt meg, így véleményem szerint a „lengyel logika" alapján sem tarthatta meg tovább előző erdélyi vajdai címét.

– címet használta, innentől kezdve az „Erdély Fejedelme és a Magyarországi Részek Ura" hivatalos uralkodói titulust vette fel.[41]

A korszakkal foglalkozó meghatározó történész, *Péter Katalin is az önálló, szuverén uralkodói címhasználat időpontjához köti az Erdélyi Fejedelemség államiságának „születésnapját"* s *ez Báthory lengyel királlyá válásával következett el*. Levezetése szerint egy 1576. március 2-i hivatalos iratban fordul elő elsőként az erdélyi fejedelmi cím,[42] viszont maga Báthory István a „lengyelországi koronázástól kezdve ő is így nevezi magát: '*István, Isten kegyelméből Lengyelország királya, Litvánia, Russzia, Prusszia, Mazovia nagyhercege és ura, Erdély fejedelme*'."[43]

Horn Ildikó mindezt lényegében megerősítve azon a véleményen van, hogy Szulejmán János Zsigmondnak juttatott 1541-es „adománya" *de facto* egy új államot eredményezett a Magyar Királyság keleti felében, viszont *de iure* csak Báthori István lengyel királlyá koronázásával, 1576. május 1-én „vált szilárddá és véglegesen elismertté az addigi de facto államalakulat."[44] Ezek alapján Péter Katalin és Horn Ildikó véleményéhez csatlakozva úgy látom, hogy Báthory „Erdélyországra" vonatkozó uralkodói címének a lengyel királlyá történő koronázásától – azaz 1576. május 1-től – kezdődő eme nyílt deklarálásával *az erdélyi állam belső szuverenitásának utolsó mozaikkockája is a helyére került*.

A hatalmi szimbolika második aspektusa: az államcímer létrejötte

Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé annak a hatalmi szimbolika területére tartozó rendkívül érdekes kérdésnek a vizsgálatát, mint *a török általi küldött fejedelmi beiktatási jelvények köre*. A *zászló, ló, buzogány, szablya, kaftán*, esetleg *korona* (Bocskai) küldése a fejedelmi beiktatási szertartásra az oszmánok által a vazallusi viszony szimbolikus megerősítését jelentette.[45] A román vajdaságoknál mindez kiegészült *zenekar- és dobküldés*sel is,

---

[41] Ez a hivatalos megnevezése 1593-tól Báthory Zsigmondnak is, majd 1595-től állandósul a mindenkori Erdélyi fejedelmek hivatalos és végleges címe: „Princeps Transsylvaniae et Partium Regni Hungariae Dominus et Sicolorum comes", azaz „Erdély Fejedelme, Magyarországi Részek Ura és a Székelyek ispánja". Lukinich Imre: Az Erdélyi fejedelmi czím kialakulásának történetéhez. Századok. 1913/2-3., 188. p.; E. O. E. III. 415, 463. p.

[42] Péter Katalin: Báthory István a fejedelmi hatalom megteremtője Erdélyben. In: Tanulmányok Nyírbátor és a Báthori-család történetéhez. Nyírbátor, 1986. 18. p.; E. O. E. III. 102. p.

[43] Péter Katalin 1986. 18. p.; E. O. E. II. 451-578. p.

[44] Horn Ildikó 2012. 5. p.

[45] V.ö.: Papp Sándor: Székely Mózes erdélyi fejedelem hatalomra kerülésének diplomáciai ta-

utóbbi a vazallusi viszony erőteljes kifejezésének számított.[46] Erdély esetén nincs adat zenekar és dobküldésre, s ezt Szabó Péter olyan nagyjelentőségűnek tartja, hogy szerinte a „török zenészek kizárása a fejedelem udvari zenekarából *az erdélyi állam virtuális szuverenitásának bizonyítéka* volt."[47] Szabó megjegyzi, hogy *Bethlen Gábor* olyannyira erős szuverénnek számított a törökkel szembeni viszonylatában is, hogy a portai követségek alkalmával küldött szokásos és elvárt *ajándékok átadási rendjét megváltoztatta*: csak akkor engedte az ajándékok átadását, amikor már biztos információval bírt a törököknek a fejedelemséggel kapcsolatos szándékairól.[48]

A hatalmi szimbolika egy másik területét vizsgálnám meg kissé bővebben, amely terület hagyományosan sokkal jelentősebb és máig terjedő hatállyal bír egy állam létének bizonyítékaként. Ez pedig nem más, mint az *államcímer*.

A „czímer, az önálló államlétnek valamely jelvénye",[49] illetve „A czímer az ország közjogi jelvénye" állítja Jakab Elek, a jeles heraldikus.[50] A címer az állam külső megjelenése, szimbóluma *közjogi relevanciájú jelkép,*[51] melyet régtől fogva az állami létezés megjelenítésének tekintenek. Az *alkotmányjog* értékelése szerint *a címer az állam hivatalos jelvénye*, amely *az állami szuverenitás szimbólumaként használatos* és az állam hivatalos okiratain,

---

nulságai és egy nagyvezíri előterjesztés (telhis) keletkezése. Aetas 14. (1999/4). 78-79. p.; B. Szabó János – Erdősi Péter: Két világ határán: A hatalomátadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 4. (2001/4) 91-105. p.; Bővebben foglalkozott a kérdéssel Rácz Lajos 1992, 57-82. p.

46 A zenekar és dobküldéssel kapcsolatban bővebben Sudár Balázs – Csörsz Rumen István: „Trombita, rézdob, tárogató…": A török hadizene és Magyarország. Budapest, 1996.

47 Szabó Péter: Bethlen Gábor követjárásokkal kapcsolatos filozófiája és reprezentációja 1628 táján. In: Bethlen Gábor és Európa. Szerk.: Kármán Gábor – Teszelszky, Kees. Budapest, 2013. 189. p.

48 Szabó Péter 2013. 197. p.

49 Jakab Elek: Az erdélyi országos czímerek története. Századok. 1867. 337. p.

50 Jakab Elek 1867. 350. p.

51 A közjogi relevancia bizonyításaként a kartális alkotmányokba ezt tételesen is beleírják a későbbiekben, lásd a 2012. január 1.-jétől hatályos magyar Alaptörvény (I) cikk (1) bekezdését: „Hegyes talpú, hasított pajzs. Első mezeje vörössel és ezüsttel hétszer vágott. Második, vörös mezejében zöld hármas halomnak arany koronás kiemelkedő középső részén ezüst kettős kereszt. A pajzson a magyar Szent Korona nyugszik" A jelenlegi magyar államcímert 1990. július 3-án fogadta el az Országgyűlés, az Alkotmány módosításáról szóló 1990. évi XLIV. törvényben. A címer leírását, használatának szabályait az Alkotmány, a Magyar Köztársaság nemzeti jelképeinek és a Magyar Köztársaságra utaló elnevezésnek a használatáról szóló 1995. évi LXXXIII. törvény, valamint különböző miniszteri rendeletek határozzák meg.

pecsétjein jelenik meg.[52] Éppen ezért *az államcímer megjelenési ideje* lehet egy másik aspektusa az önálló állami létezés kezdőpontjának.

Erdélynek önálló címere az 1526 előtti középkori Magyar Királyságban nem volt.[53] János Zsigmond, Báthory István és Báthory Kristóf családi címerüket használták, majd *Báthory Zsigmond fejedelem* az, aki bizonyíthatóan *1590-ben* elsőként használja *a magyar, a székely és a szász nemzet címerjeleit* együttesen, s ezáltal *egyesíti* ezeket *államcímerré*.[54] Mindez Jakab Elek leírásában: „Egy ily pecsétnyomaton felül van egy nyiltkorona, alatta egy szívalakú paizsban a császári sas, alatta a Báthory-czímer; jobb felől két egymás feletti mezőben az erdélyi nemzetek czímerei; fenn egy kiterjesztett szárnyú fél sas, – a magyarok czímere – felette a székelyeké: a nap és a hold; alól a szászoké – a hét vár, helyesebben kastély."[55]

Báthory Zsigmond ezt az államcímert pecsétjén használja, s az erdélyi pénzérmékre első ízben Bocskai István vereti rá 1606-ban, majd az őt követő fejedelmek pénzein folyamatosan meglelhető a három nemzet címerének használata.[56] Gyulai Éva véleménye szerint: „Bocskai legfőbb heraldikai öröksége, hogy *a Báthory Zsigmondtól átvett fejedelmi címer nyomán állandósította Erdély egyesített címerét*, s ezzel utódainak végleges mintát adott a címerreprezentációban."[57] Szabó Péter ehhez kapcsolhatóan hívja fel a figyelmet arra, hogy Erdély címerét Bocskai kassai temetési ceremóniája során is használták.[58]

Mindezek fényében nagyon érdekesnek tűnik az a tény, hogy magáról a címerekről törvényt csak 1659-ben, Barcsay Ákos fejedelem alatt hozott az országgyűlés.[59] Az Erdélyi Fejedelemség önálló volta a török kiűzését

---

52 Dezső Márta 2007. 138. p.

53 Ivánfi (Jancsik) Ede: A Magyar Birodalom vagy Magyarország s Részeinek címerei. Pest, 1869. 54. p.

54 Ivánfi Ede 1869. 55. p.; Köpeczi Sebestyén József: Erdély címere. In: Ódon Erdély. Szerk.: Sas Péter. Budapest, 2004. 63. p.

55 Jakab Elek: Az egykori Erdély nemzeti színeiről. In: Ódon Erdély. Szerk.: Sas Péter. Budapest, 2004. 54. p.

56 Ivánfi Ede 1869. 56. p.

57 Gyulai Éva: Bocskai címerreprezentációja. In: „Frigy és békesség ellen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai szabadságharc 400. évfordulója. Szerk.: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária. Debrecen, 2006. 53. p.

58 Szabó Péter: Az Erdélyi Fejedelemség önképe. Budapest, 2011. 31-32. p.

59 „Mivel az országnak nagy kárára volt, hogy nem volt bizonyos pecsétje, a Szász-Sebesen hozott III. törvénycikkben meghatároztatott, hogy a fejedelem készíttessen az országnak pecséteket, s rajta legyen a magyarok pecséte a fél sas, a székelyeké a nap és új hold, a

követően sem szűnt meg, csak átalakult. A fogarasi országgyűlésen, *1691. december 4-én ratifikált Diploma Leopoldinum* fenntartotta az erdélyi területeknek a Magyar Királyságtól történő különállását, s az erdélyi állam – a korábbiakban kifejtett, 1733-ban véglegesített határok közt – *továbbra is fejedelemségként működött tovább*.

Erdély új közjogi státusza így *hasonlatos* lett egy Habsburg Birodalmi *örökös tartományéhoz*, mivel a fejedelemség igazgatási szempontból a Magyar Királyságtól elkülönítve, cím szerint a Magyar Korona országaként feltüntetve, de államiságát megtartva, a Habsburg uralkodó főhatalma alatt, a Habsburg Birodalom önálló tartományaként fungált. Nemzetközi jogi szempontú helyzetét jelzi, hogy *az önálló erdélyi fejedelmi címet a külkapcsolatokban 1712-től kezdve továbbra is használták a Habsburgok*. *Mária Terézia* lesz aztán az a Habsburg-uralkodó, aki az 1744-ben alkotott több törvénycikkel jogilag stabilizálta az Erdélyi Fejedelemség közjogi viszonyait, majd *további rangemelkedésként, 1765. november 2-án Erdélyt Nagyfejedelemségi státuszba emelte*, s innentől kezdve ez a cím rögzült a Habsburg uralkodók titulusai között.

A hatalmi szimbolika területét is érintette ez a változás: 1691 után a Habsburgok az erdélyi címert nagycímerükön a birodalmi sas mellére helyezték,[60] majd 1712-ben kerül a magyar királyi pecsétre az „Erdély fejedelme" cím.[61]

Mária Terézia 1765-ben Erdélyt aranybullás oklevéllel nagyfejedelemségi rangra emelte, s ezt a címerben is megjelenítette,[62] viszont ezt a címert már nem változtatták meg, s ebben a formában szerepelt innentől fogva a Habsburg korona nagycímerében a Magyarországhoz tartozó országok között ábrázolva.[63]

Erdély státusa 1791-ben aztán jogilag tovább tisztázódik. Az *1791. évi VI. erd. törvénycikk*[64] Magyarország és Erdély viszonyát és Erdély önálló államiságát igyekszik közjogilag pontosítani: „Erdélyt, mint Magyarország

---

szászoké a hét kulcsos város (vagy az azt jelképező hét bástya), a magyarországi részeké a négy folyó és kettős kereszt." E. O. E. XII. 295. p.; id. Jakab Elek 2004. 54. p.

60 Ez az ábrázolás I. Lipót 1696-os pecsétjén szerepel először. Jakab Elek 1867. 348. p.; Ivánfi Ede 1869. 57. p.; Köpeczi Sebestyén József 2004. 78. p.

61 Jakab Elek 1867. 348. p.; Ivánfi Ede 1869. 58. p.; Köpeczi Sebestyén József 2004. 79. p.

62 Jakab Elek 1867. 349. p.; Ivánfi Ede 1869. 58. p.; Köpeczi Sebestyén József 2004. 80. p.

63 Köpeczi Sebestyén József 2004. 82. p.

64 *1791. évi VI. erd. törvénycikk:* „Erdélynek Magyarországgal való kapcsolatáról és ennek a nagy fejedelemségnek saját, és semmi más országnak alá nem vetett alkotmányáról"

szent koronájához tartozót, mind Ő szent felsége, mind a felséges ausztriai házból következő utódai, mint Magyarország törvényes királyai, *Magyarországgal ugyanazonos uralkodási és utódlási jogon fogják hatalmukban tartani*, és mint olyant, a *melynek saját és semmi más országnak alávetett alkotmánya van*, saját törvényei és törvényesen megerősített rendszabásai, nem pedig más örökös tartományok szabályai értelmében fogják kormányozni".

A különállásból következően az *indigenátus* szabályozásának is megvolt a maga „Erdélyországi" megfelelője, így a helyzet rendezésére az *1791. évi XVI. erd. törvénycikk*ben[65] kimondták, hogy miután „*az erdélyi fejedelemség Magyarországgal egy és ugyanazon királyi hatalmának van alávetve* és a mi a nemességet illeti, ugyanazon sarkalatos törvényekkel él … ennélfogva a nemesek és honfiak állapotára és szabadságára nézve" *viszonosság* lép életbe a két állam között. A két törvény megfogalmazásai Magyarország és Erdély közjogi viszonya *perszonáluniókén*t való felfogására utalnak.[66]

A közjogi helyzet változása a „népek tavaszával" érkezik el. Az *1848. évi VI. és VII. törvénycikk*[67] – illetve párhuzamosan az *1848. évi I. erd. törvénycikk* – létrehozta a már a márciusi ifjak 12 pontjában is megfogalmazott *uniót Erdéllyel*, de a szabadságharc bukása után ismét visszaállt az 1848 előtti állapot – azaz a közjogi különállás.[68] *Erdély Magyarországgal történő végleges közjogi egyesítését* aztán a Kiegyezés hozta el, s a végleges unió részletes szabályozását *az 1868. évi XLIII. törvénycikk*ben alkották meg.

---

[65] *1791. évi XVI. erd. törvénycikk:* „A mi a nemesi jogokat illeti, azokat Magyarország és az erdélyi fejedelemség nemesei és honfiai viszonosan és egyenlően élvezik."

[66] A megfogalmazások, hogy „*Magyarországgal ugyanazonos uralkodási és utódlási jogon fogják hatalmukban tartani",* illetve *„az erdélyi fejedelemség Magyarországgal egy és ugyanazon királyi hatalmának van alávetve*" jelentheti azt, hogy a két állam közjogi viszonya *perszonálunió*.

[67] 1836-ban hoztak egy törvényt (XXI. tc.) "Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd Vármegyéknek és Kővár Vidékének Magyar Országhoz való visszacsatolásáról", de ezt nem hajtották végre. Az 1848. évi VI. törvénycikk ezt írja elő (Az 1836: 21. t.cz. foganatosításáról"), s ennek alapján a Részeket, míg az 1848. évi VII. törvénycikk magát Erdélyt egyesíti Magyarországgal.

[68] Kozári Monika: A dualista rendszer. Budapest, 2005. 53. p.

SZOKÁSJOG ÉS JOGSZOKÁS
II.

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 2.

Sorozatszerkesztő: Nagy Janka Teodóra

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS JOGI NÉPRAJZI TANULMÁNYOK

SZOKÁSJOG ÉS JOGSZOKÁS II.

Szerkesztette: Nagy Janka Teodóra

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KULTÚRATUDOMÁNYI, PEDAGÓGUSKÉPZŐ ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR

SZEKSZÁRD
2016

Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport
www.jogineprajz.hu

ISSN 2064-888X
ISBN 978-963-429-080-3-ö
ISBN 978-963-429-082-7

© Szerzők 2016
© Szerkesztő 2016

Készült *A jogtörténeti kutatások új forrásai: jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi digitális adattár*
K-109191 számú OTKA pályázat támogatásával

Kiadja: Pécsi Tudományegyetem
Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar

Felelős kiadó: Dr. Horváth Béla dékán

Borító és könyvterv: Erky-Nagy Tibor
Technikai szerkesztő: Szabó Ernő
Nyomda: Szekszárdi SZC Nyomdája
Vezető: Ábrahám Norbert

Végrendelkezés Bajaszentistvánon a 19. század elején

KOTHENCZ KELEMEN

Bevezetés

A magyarországi jogi néprajz egyik ágán, az öröklési jogszokások kutatásának területén – különösen Bács-Kiskun megyében – még mutatkoznak fehér foltok.[1] A téma átfogó kutatásának úttörői közül Mattyasovszki Miklós, Baross János és Tagányi Károly nevét kell megemlítenünk.[2] A Györffy István által kezdeményezett, 1939 és 1948 között zajló jogi néphagyomány-gyűjtés Bács-Kiskun megyében mindössze Kalocsa, Foktő, Uszód, Homokmégy, Öregcsertő, Solt, Jánoshalma, Kiskunhalas, Kecskemét, Kerekegyháza, Ókécske településeken zajlott.[3] A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában őrzött gyűjtések anyagai témájukat és a vizsgálatok alaposságát tekintve rendkívül változatos, aránytalan képet mutatnak. A Bács-Kiskun megyei jogi népszokások 20. század közepi gyűjtéseiből Kőhegyi Mihály és Nagy Janka Teodóra forrásközlést és forráselemzést adott közre.[4]

Papp László a népi jogszokások gyűjtésére vonatkozó, 1948-ban megjelent útmutatójában az örökhagyás három módját különböztette meg:

1. a szülők még életükben megosztják és megállapodással átadják a vagyont örököseiknek, esetleg gyermekeikre bízzák az osztozkodást;

2. végrendelkeznek a haláluk utáni időszakra;

---

1 A jogi néphagyomány-kutatás történetéről lásd: Kőhegyi Mihály – Nagy Janka Teodóra: Adalékok a jogi néphagyománykutatás történetéhez. Cumania 14. 1997. 207–223. p.

2 Mattyasovszki Miklós: Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás. Budapest, 1904.; Baross János: Részleges jelentés az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által a magyar parasztbirtokok öröklési módjára vonatkozólag elrendelt adatgyűjtés eredményeiről. Budapest, 1905.; Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről I. A családi és öröklési jogszokások. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 1919.

3 Kőhegyi Mihály – Nagy Janka Teodóra: Bács-Kiskun megyei jogi népszokások (Forrásközlés és forráselemzés). Cumania 15. 1998. 349. p. 5. jegyzet

4 Kőhegyi Mihály – Nagy Janka Teodóra 1998.

3. rendelkezés nélkül, a törvényes öröklésnek engednek teret.[5]

Molnár Attiláné tanulmányában a kecskeméti 17–18. századi végrendeletek felhasználásával a paraszti vagyon alakulásának összetételét vizsgálta.[6]

Iványosi-Szabó Tibor négy kötetben adta közre Kecskemét 1655 és 1848 közötti időintervallumban keletkezett végrendeleteit.[7] Horváth József több önálló tanulmányban foglalkozott a kiskunhalasi végrendeletekkel.[8]

Kemény János szerkesztésében 2005-ben jelent meg a Duna–Tisza közi mezővárosi végrendeletek 1738–1847 című kötet a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltár kiadványaként.[9] A forrásgyűjteményben – a kecskeméti levéltárban őrzött – bajai, dunapataji, kiskunfélegyházi, kiskunhalasi, kiskunmajsai, szabadszállási testamentumok közül válogatott a szerkesztő.

Tárkány Szücs Ernő A magyar jogi népszokások című munkájában összefoglalóan írt az örökösödési rendszerekről.[10]

Tárkány Szücs a szülők által a vagyontárgyaikból a leszármazóknak való juttatásokról az alábbi vázlatos felosztást közölte:

„I. *A szülők életében* (anticipált öröklés)

a) apa öregkora, „levetkőzés”

b) az apa vagy a fiú osztályra kényszerítése

c) a fiú, a leány kielégítése

d) a kitanítás stb.

e) a kitagadás, a kirekesztés

II. *A szülők halála*

---

5 Papp László: Vezérfonal a népi jogélet kutatásához. Budapest, Néptudományi Intézet, 1948.

6 Molnár Attiláné: A paraszti vagyon összetételének alakulása Kecskeméten 1655–1769-ig a végrendeletek alapján. In: Bács-Kiskun megye múltjából X. Gazdaság és társadalom (szerk. Iványosi-Szabó Tibor). Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1989. 5-57. p.

7 Iványosi-Szabó Tibor: Kecskeméti testamentumok I. 1655–1767. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2002.; Kecskeméti testamentumok II. 1768–1781. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2003.; Kecskeméti testamentumok III. 1782–1820. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2004a; Kecskeméti testamentumok IV. 1821–1848. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2004b.

8 Horváth József: Halasi végrendeletek a 19. század első feléből. In: Adatok Kiskunhalas történetéhez (szerk. Szakál Aurél). Kiskunhalas, Kiskunhalas Város Önkormányzata, 1996. 73–106. p.; Végrendelkezés Halason (1700–1850). In: Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból (szerk. Ö. Kovács József–Szakál Aurél). Kiskunhalas, Kiskunhalas Város Önkormányzata, 2001. 495–518. p.

9 Duna–Tisza közi mezővárosi végrendeletek 1738–1847 (szerk. Kemény János). Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2005.

10 Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 757-775. p.

f) az apa halála
g) az anya halála
III. *A szülők halála után*
h) a leszármazók késői osztálya (átmenti vagyonközösség)
i) leszármazók tartós vagyonközössége (nagycsalád, házközösség, zadruga stb.)."[11]

Végrendelkezés az úriszéki iratok tükrében

Hosszabb távú kutatási terveink között szerepel a Baja környéki településeken a 19. század első felében alkalmazott öröklési jogszokások feltárása a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban őrzött úriszéki iratok segítségével. A peres iratanyagok mellékletei között találunk házassági ügyeket, végrendelkezéseket, eltartási szerződéseket, móringleveleket stb. Az iratok között a falusi lakosok köznépi levelei mellett olykor megtalálhatóak az érseki hatóság válaszlevelei, valamint az illetékes települési közigazgatás szerveinek hivatalos levelei.

Az öröklés végrendeleti vagy pedig törvényes úton zajlott. Amennyiben az örökhagyó végrendeletet készített, akkor azt kellett végrehajtani. Végrendelet hiányában hagyatéki osztályra került sor. Az osztály közös megegyezéssel, „atyafiságosan" vagy pedig bírói úton történt.[12]

A jobbágyok a nemesség öröklési szabályával ellentétben – akiknél az „ősi" és a „szerzeményi" vagyon megkülönböztetésével az egyenlő öröklés érvényesült – a fiúgyermek előnyösítését tekintették szokásjogi alapelvüknek a feudalizmusban.[13] A fiági öröklésnél az ingatlan vagyonból – elsősorban a földtulajdonból – csak a fiúgyermekek örököltek természetben, a lányok vagy lemondtak az öröklési jogukról, vagy megelégedtek csekély

[11] Uo. 712–713. p.

[12] Kállay István művére hivatkozik: Nagy Janka Teodóra: Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti forrás tükrében (1781–1821). Mindennapi jegyzőkönyvek a Makó Városában előfordult ügyes bajos állapotokról. Szekszárd, PTE IGYK, 2012. 139. p.

[13] Szilágyi Miklós megfogalmazása szerint: „Vagy minden fiú azonos mértékben örökölt, esetleg a szülőkkel maradó s tartásukat vállaló fiú élvezett némi előnyt – ez volt a magyarságnál majdnem kizárólagos *fiági öröklés.* Vagy valamelyik fiút jelölte ki az apa teljes jogú örökösének, a többi fiút pedig pénzzel vagy mesterségre taníttatással kielégítették – ez az úgynevezett *törzsöröklés,* mely azonban csak a nemzetiségi, főleg a német lakosságú falvakra volt jellemző." Szilágyi Miklós: Törvények, szokásjog, jogszokás. In: Magyar Néprajz VIII. Társadalom (főszerk. Paládi-Kovács Attila). Budapest, Akadémiai Kiadó, 2000. 723–724. p.

juttatással, vagy a forgalmi értéknek megfelelően pénzben nyertek kielégítést. A törzsöröklés esetében a fiúk közül egy, általában a legrátermettebb kapta a családi földtulajdont, a többiek pedig pénzbeli vagy egyéb kielégítést kaptak.[14]

A végrendeletek lényeges szerkezeti elemei a bevezetés, a tárgyalás és a záradékolás. A római katolikusok körében a címet gyakran helyettesítette valamilyen vallásos kinyilatkoztatás.[15] Az általunk vizsgált források között előfordul, hogy a végrendelet „Dicsértessék a Jézus Krisztus" formulával kezdődik. A testamentum azonban hosszabb szövegrésszel (pl. „Atyának és Fiúnak és Szent Lélek Istennek Nevében teszem ezen utolsó rendelésemet"[16]) is kezdődhetett. A bevezetésben az örökhagyók rendszerint megindokolták végrendelkezésük okait, és néha még személyes állapotukra is kitértek (pl. „mellyet is én alulírt, ép, egésséges elmével").

Az alábbiakban néhány végrendelkezés bemutatásával vázoljuk fel a Bajaszentistvánon – a továbbiakban röviden: Szentistván[17] – a 19. század elején alkalmazott öröklési gyakorlatot.

Idősebb Molnár János öt gyermeket (János, András, György, Aurél, Terézia) felnevelő szentistváni jobbágy 1808. január 9-én végrendelkezett (Függelék 1.). A testáló gazda János fiát és Terézia lányát már korábban, feltehetőleg a házasságkötésük alkalmával kielégítette.[18]

A lányok részesedését a szülői vagyonból a kelengye összeállítása mellett a lakodalom költségei jelentették.[19] A vizsgált források szerint Baja környékén nem volt ritka, hogy az első fiúgyermekek felnőtté válásuk után eltávolodtak édesapjuk kötelékéből. Módosabb gazdák megengedhették, hogy a legidősebb fiuk részére saját házat vásároljanak, építsenek. A gazda döntötte el, hogy melyik fiúgyermeke maradhatott a szülői házban. Általában az a

---

14 Tárkány Szücs Ernő: Fiági öröklés. In: Magyar Néprajzi Lexikon II. (főszerk. Ortutay Gyula). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. 161. p.; Tárkány Szücs Ernő 1981. 760. p.

15 Tárkány Szücs Ernő 1981. 735. p.

16 Idősebb Kozma György Sükösdön 1823. április 5-én kelt végrendelete. KFL. III.6.a. 57. ND 1824.

17 A vizsgált település alapnépességét Pandúr és Kákony egykori települések délszláv lakosai jelentették, akiket a gyakori árvizek miatt a Dunától keletre lévő, Bajához közeli magaspartra telepített a kalocsai érsek a 19. század elején. Bárth János: Istvánmegye. In: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1998 (szerk. Romsics Imre – Wicker Erika). Kalocsa, Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet, 1999. 61–66. p.

18 Vö.: Tárkány Szücs Ernő 1981. 716. p.

19 Szilágyi Miklós 2000. 724. p.

fiúgyermek – néha több – élt felnőtt kora után is édesapjával „egy kenyéren", aki az apja előtt bebizonyította munkaszeretetét, mindig becsületesen elvégezte a közös gazdaság éppen aktuális munkálatait, munkájával igyekezett gyarapítani a családi vagyont.

A megöregedett gazda gyakran azzal a feltétellel adta fia részére a családi házat, hogy gyermeke saját szüleit idős korukban tisztességesen ellássa.

Molnár János testamentumában a házát két fia, András és György részére hagyta, kikötve számukra, hogy édesanyjukat kötelesek lesznek haláláig gondozni, utána pedig eltemetni. A ház mellett a Kákonyban lévő kert és két tehén szintén Andrást és Györgyöt illette meg. A legfiatalabb fiúnak, Aurélnak mindössze egy *rúgott üsző borjút*, tehát egy fiatal, leválasztott nőstény szarvasmarhát hagyott örökségül édesapja. A végrendelet utolsó pontja szerint id. Molnár János a bajai határban lévő öt „kapa"[20] nagyságú szőlejét felhalmozott adósságainak kiegyenlítésére rendelte.[21]

Id. Dikány Pál 1810. december 28-án Szentistvánon kelt végrendeletében (Függelék 2.) a Mátyás fia halála után árván maradt unokáinak, Pálnak és Teréziának az „ősi jussokba" adott 500 rajnai forintot. Az ifj. Agatity Antalhoz feleségül adott Anna nevű leányának örökségül hagyott egy tehenet a borjával és egy lovat a csikójával együtt, ezen kívül vett neki egy mentét. A másik leányának – aki Sztrikinátz Mihálynál felesége volt – Mandának három lovat, és egy meddő tehenet rendelt, és neki is vett egy mentét.

A kalocsai érseki úriszék 1817. március 17-én Hajóson tartott ülése alkalmával került napirendre a szentistváni Sós Judit panasza, aki elhunyt férje, Dikán Mátyásnak Pál nevű testvérét vádolta azért, mert árván maradt fiai részére a sógora nem adta ki az őket megillető „atyai részt". Az úriszéki döntés az „ősi" és a „szerzeményi" javak megkülönböztetését írta elő a jegyzőkönyvi bejegyzés szerint a következőképpen: *„fel-olvastatott ismét Dikán Páll felelete, és az attyok ör. Dikán Páll tett rendelése is, a' melyben minthogy nem volna világossan kitéve, hogy mi jószág lenne ősi, mi pedig szerzeménybéli, a' melyrűl az ör. Dikán Páll halála után elmaradott javaknak a' Bírák, és atyafiak jelenlétekben való öszve íratása, és különösen az ősieknek a' szerzeményektül való meg különböztetése, Sz: Istványi Tiszttartó Úrnak, avagy*

[20] A forrásokban szereplő „kapa" vagy „kapaallya" kifejezések munkateljesítményt jelölnek. A *kapás szőlő*, *kapaalja* kifejezés azt a szőlőterületet jelentette, amekkorát egy nap alatt egy ember meg tudott kapálni. Török Katalin: Kapás szőlő. In: Magyar Néprajzi Lexikon III. (főszerk. Ortutay Gyula). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 35. p.

[21] KFL. III.6.a. Úriszéki jegyzőkönyvek 50. ND 1820. I.

ha ez nem tellyesíthetné, kasznár urnak oly móddal meg hagyatott, hogy a' tapasztalandókrul tudósítást a' jövő uriszékre föl küldeni köteles légyen."[22]

A községi elöljáróság megvizsgálta az ügyet és 1819. január 10-én kelt levelében a következőkről számoltak be az úriszéknek: *„Helységünk Lakossa Dikán Páll testvérei közt lévő osztált az ősi jussok eránt meg visgálván, melynek is világosabb kitanulássára Maros Páll, és ör. Dikán Gergely éltessebb Embereket meg kérdezvén, vallon emlékeznének e' arrol, mit vitt volna ör. Dikán Pálhoz Istenben boldogúlt felesége Sámán Francisca, kik is Lélek esméret szerint álították, hogy semmi némű ingó jószágrol nem emlékeznek, pénzben vihetett valamenyit, azt sem tudgyák bizonyossan, e mellett egy kapa alá való szőlőrül jól emlékeznek, a mely mái napig is Dikán Páll Lakosunknál meg vagyon, mivel pediglen ehhez a szőlőhez két fiu, és két Leány testvérek találtatnak, a kiknek Egyaránt lévő Jussok ugyan volna, de mint Édes anyai hozománt a fiuknak meg Egyezéséből, két Leány közt felosztani rendeltük. A mi az Édes attyokrol háromló Jussokat illeti, ki ki az öregnek /: mint szörzőnek :/ szándéka szerint kielégítetett, melyen a további keresetektől általunk elmozdítattak."*[23]

A fent idézett forrásrészlet azt támasztja alá, hogy Baja környékén is a szőlőbirtokot leginkább a lányok kapták örökségül.[24] Dikán Pál ingó és ingatlan javai a tanácsi vizsgálat alkalmával a következőkből álltak:

„Helységünkben két szoba, konyha, kamara és istalora szolgáló jó karban lévő Ház – 750. f[orint] *v*[áltóban]
Egy pár kotsis Ló, vasas kotsival szerszámmal – 100. [váltóforint]
Egy heverő kantza – 36. [váltóforint]
Egy két esztendős Csikó – 40. [váltóforint]
négy ökör, fakó szekérel és szántó eszközökkel – 200. [váltóforint]
Egy Rugot üsző Bórnyú – 15. [váltóforint]
Egy detto tinó detto – 18. [váltóforint]
Egy meddő tehén – 45. [váltóforint]
Egy öreg göbe – 25. [váltóforint]
ött őszi malatz – 10. [váltóforint]
négy kapa alá való szőlő – 150. [váltóforint]

[22] KFL. III.6.a. Úriszéki jegyzőkönyvek 1814–1821. 271. p. 3.
[23] KFL. III.6.a. Úriszéki jegyzőkönyvek 46. ND 1818. I. 139., 143.
[24] Vö.: Tárkány Szücs Ernő 1981. 754. p.

Szálason Egy rongyos sövény Istáló – 2. [váltóforint] *30. x* [krajcár]
2/4 Sessio föld. – [nincs érték feltüntetve]
[összesen] *1391 f.* [váltóforint] *30 x.* [krajcár]"[25]

Az úriszéki végzés szerint *„Ambár ugyan az özvegy Dikán Pálné Szent: Istvánrul, Bajára a fiahoz Mihálevics Josefhez vette volna lakássát, mégis az özvegyi tartásbéli jussátul meg nem fosztatodhatnék: azért az osztályban kapott javukon kívül, azon tartás fejében, esztendőnként 6 pozsonyi kukoriczát vagy árpát, 15. f költségre 1 pozsonyi eleséget, és tsak mostanában egy magló sertvést ki adni köteleztettek Dikán Pál örökössi, a kötelességet magok közöt fel osztvány. Ami a' Mihalevics Josefnek Dikány Páll által tett örökbe való fiui fogadássát illeti, annak a' három élő fiuk mellyet semmi helye nem lévén, Mihalevics Joseg az osztálybul kirekesztetett. Ezen ételetel meg nem elégedvén, Dikán Mártony azt a Ns v:mgyére apellalta, amely apelláta is Birtokon kívül meg engedtetett, és az irományok fel küldetni rendeltettek."*[26]

A bajaszentistváni Volatsek Mihályt 1812. május 31-én ragadta el a halál második felesége, Lontsák Zsófia mellől.[27] Volatsek Mihály halála előtt három nappal – 1812. május 28-án – a szentistváni községházán két esküdt és a nótárius jelenlétében végrendelkezett (Függelék 3.).[28] A források alapján megállapítható, hogy Volatsek Mihály a vagyonát még első feleségével tartó házassága idején szerezte, amely a következőkből állt: Szentistvánon egy ház, öt „kapa" szőlő, öt jármos tinó, egy tehén, két ló, egy ökrös szekér, egy kocsi és különféle kisebb-nagyobb „házi eszközök". Volatsek Mihálynak első feleségétől, Sztepanovszki Annától négy gyermeke született: József, Márton, Mihály és Anna, a második házasságából pedig egy Ágnes nevű kislánya látott napvilágot. A Volatsek-utódokról a következőket jegyezték fel: József *„feleséges, istvánmegyei lakos"*; Márton *„feleségtelen, de nagy idejű, nyomorék, minthogy görbe hátú, Csávolon béres"*; Mihály *„feleséges, Istvánmegyei lakos"*; Anna *„leány, férjhez menendő"* és a második feleségtől született Anna *„csecsszopó leányka"*.

Az örökhagyó a végrendeletében a szentistváni házának két szobáját második feleségére és a tőle származó csecsemőre hagyta. Az első házasságából származó Márton nevű testi fogyatékos fiára a fészert és istállót

[25] KFL. III.6.a. Úriszéki jegyzőkönyvek 46. ND 1818. I. 139., 143.
[26] KFL. III.6.a. Úriszéki jegyzőkönyvek 1814–1821. 405–406. p. 103.
[27] KFL. I. Ak. Bajaszentistván. Hal. 1812. 135. sz.
[28] KFL. III.6.a. Úriszéki jegyzőkönyvek 37. ND 1813.

hagyatékozta, hogy abból a fia szobát és konyhát alakítson ki magának. A szőlő egyik felét Lontsák Zsófia és Ágnes lánya, a másik felét pedig Volatsek Márton kapta meg azzal a feltétellel, hogy Anna nevű édestestvérének kétszáz forintot fizet a „szőllőhöz való jussába". A bortároláshoz szükséges hordókat szintén a második feleség és gyermeke valamint Márton kapta örökségül. Mártont illették meg az édesapja első házassága alatt szerzett asztal és pad, a második feleséget pedig a férjével közösen vásárolt háztartási eszközök. Volatsek József és Mihály testvére már korábban megkapták járandóságukat, ezért rájuk semmit sem testált édesapjuk. Az örökhagyó a helyi egyház részére egy kesely paripát hagyott, azzal a feltétellel, hogy szent miséket tartsanak érte.[29]

A Baja melletti Kákony faluban lakó Jaksics Pálnak négy fiúgyermeke született: Pál, Lukács, Mátyás és Bertalan (Barisa). Jaksics Pál két idősebb gyermekének, Pálnak és Lukácsnak – feltehetőleg házasságkötésük alkalmával – kiosztotta örökrészüket, akik *„elválván ötseiktől, s' az akkori Édes Attyai javakbul* […] *kivévén attyafiságossan jussokat magok gazdálkodni kezdettek"*. A későbbi forrásokból rekonstruálható Jaksity Pál és Jaksity Lukács „jussa".

A szentistváni tanács 1815. június 20-án – elmondás alapján – papírra vetette a Jaksity család 1813. évben, Jaksity Mátyás halála idején meglévő vagyonát. A helyi vezető testület a korábbi eseményeket próbálta a visszaemlékezések segítségével rekonstruálni és 1815. augusztus 24-én pedig azokat az ingó- és ingatlan javakat írta össze, amelyek Jaksity Pál 1783-ban bekövetkezett halálakor az örököseire maradtak. A két forrást összevetve elmondható, hogy a két idősebb fiútestvér javadalmazása mindössze egy jármos ökör, egy fias tehén, egy három esztendős tinó, egy *„rúgott borjú"*, egy *„harmadfű"* (három éves) csikó és két *„darab számos sertvés"* volt.

Jaksity Pál 1783. december 23-án – az anyakönyvi bejegyzés szerint 45 évesen – távozott az élők sorából.[30] A családi gazdaság irányítását az özvegy édesanyjával egy házban maradó, vele egy kenyéren élő Jaksics Mátyás vette át. A család a 19. század elején Kákony falu áttelepítést követően Szentistvánon élte mindennapjait.

---

[29] Az egyháznak juttatott *kegyes hagyomány*ról, más néven *lélekváltság*ról lásd: Tárkány Szücs Ernő 1981. 738. p. Az úriszéki jegyzőkönyv az alábbi rövid végzést örökítette meg: *„Sz: Istváni Volasek Mihály panasza eránt jelentést tettek a' Helybéli Bírák, és maga Volasek Mihál is a' Törvény által kiadott egyesség Levél fel-ólvasásával az meg is bizonyodott."* KFL. III.6.a. Úriszéki jegyzőkönyvek 1814–1821. 271. p. 5.

[30] KFL. I. Ak. Baja-Belváros Hal. 1783.

Jaksity Mátyás 1813-ban aratás ideje alatt megbetegedett és 1813. július 26-án Vinkovity Fülöp esküdt és Szőke Nyéki István nótárius előtt végrendelkezett (Függelék 4.). Néhány hónapos betegség után Jaksity Mátyást 1813. november 24-én elragadta a halál.[31] A fennmaradt testamentum szerint Jaksity Mátyás vagyonának felét házastársának, Sztrikinácz Ágnesnek (Janya) és Mihály nevű fogadott fiuknak, a másik felét pedig öccsének, Bertalannak (Barisa) hagyta örökségül. A vagyon a következőkből tevődött össze: egy családi ház, több mint két fertály szántóföld, szőlő, egy szekér, egy kocsi, hat ökör, három fejős tehén, két *„rúgott borjú"*, öt ló, hét sertés, különféle *„házi eszközök"* (ágy, képek, asztal, padok), réz-, cserép-, és vasedények, teknő, szita, hordó), és egy *„búza hambár"*. Az örökhagyó kikötötte, hogy amennyiben az özvegye ismét megházasodna, abban az esetben Bertalan testvére fizesse ki a fél házrészből; ha pedig özvegyasszonyként élné le az életét, lakjon a ház hátsó részében, az öccse pedig az elsőben. *„Mátyás halála után egy üdeig az özvegy valamint az előtt, ugy azután is Barisa kissebbik urával egy gazdasságban élt nagyon attyafiságossan, a honnét férhez is ment, s hogy azután is az attyafiságot fent tartani meg mutassa, Barisa által jussát ki adván meg kérte, mind azon által félre tévén a testamentumot melyet Barisa, hogy volt e' nem is tudom, barátságossan véle egyezni kezdett, végre is hajtották ugyan az egész osztált"* – olvashatjuk a szentistváni bíró későbbi – 1815. augusztus 24-én kelt – levelében.

Sztrikinácz Ágnes 1814. december 9-én Szentistvánon – a végrendeletet a helyi tanáccsal érvénytelenítve – osztályos egyezséget kötött „kisebbik urával",[32] vagyis férjének öccsével, Jaksity Bertalan nevű sógorával. A „bizonyság levél" szerint az özvegyasszony a következő ingó és ingatlan javakat, illetve azok ellenértékét örökölte: *„Helységben lévő házbul"* (50 forint), *„Izsérben lévő 3. Kapa szőlőt"* (200 forint), *„Egy pár ökröt mely bötsü szerént"* (200 forint), *„Egy nyári fias tehenet"* (60 forint), *„3-fű egy üszőt"* (40 forint), *„1. rúgot* [üsző] *Borjút"* (20 forint), *„Egy pár Lovat"* (100 forint), *„5. darab sertvést"* (40 forint), *„16. zsák kissebb, nagyobb mérősnél felvetetett 13. Pest mérőben"* (130 forint), *„35. zsák zabot 25.* [pesti mérőben]*"* 50 forint), *„4.* [zsák] *köllest 3.* [pesti mérőben]*"* (15 forint), *„10. akó Hordót"* (3 forint),

[31] KFL. I. Ak. Baja-Szentistván Hal. 1813. 68. sz.

[32] A férj bátyjának megszólítása tájanként eltérően *nagyobbik uram*, *második uram*, vagy *öregbik uram* volt, az öccsét pedig *kisebbik uram*nak, *ifjabbik uram*nak hívták. Morvay Judit: Sógor. In: Magyar Néprajzi Lexikon IV. (főszerk. Ortutay Gyula). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 462. p.

„Házi és Konyhabéli eszközökből mindennek felét" [nincs érték feltüntetve], *„3. öll őszi és 3. öll tavaszi szalmát"* (30 forint), *„1. Baglya kölles szalma"* (10 forint), *„1. Baglya széna"* (12 forint).[33]

Sztrikinácz Ágnes az osztályt elfogadta, majd később – talán külső személyek hatására – magát megkárosítva érezte, további javakat – többek között a szőlőt – szeretett volna magának, ezért a tiszttartóhoz fordult panaszával. Az 1816 júliusában tartott úriszéki döntés értelmében *„a' magok közt tett és a' Bírák előtt bé vallott, és az özvegy saját keze alá írásával erősített egyesség, az osztály helybe hagyatott* […] *az esedező keresetéből elmozdítatott."*[34]

Gergity Antal végrendeletét 1823. július 13-án Szentistvánon a helyi bíró, az adószedő és hét esküdt jelenlétében készítette (Függelék 5.). Az örökhagyó a testamentum első pontjában röviden felvázolta, hogy miként szerezte vagyonát. A leírásból megtudjuk, hogy 12 éves korában árvaságra jutott, édesapja testvérével maradt „egy kenyéren". A családi vagyon akkor a következőkből állt: Pandúr helységben lévő ház, 2 „kapa allya" szőlő, 1 taligás ló és néhány sertés. A gazda halálával Gergity Antalra maradt a közös gazdaság vezetése. Gergity Antal élete során hét gyermeket nemzett (Máté, József, Mihály, Pál, Julianna, Magdolna és János). A végrendeletből megtudjuk, hogy a legidősebb fiú, Máté a kiházasítása után apósához költözött. Házasságából két gyermek született, akiket anyjuk halála után Gergity Antal vett magához, nevelt fel és házasított ki. Gergity Máté újból megházasodott. Feleségül vette Moravek Annát, akivel egy idő után szakított, és végül a hosszas csavargás után betegen tért haza édesapjához.

A testáló a második fiúgyermekét, Józsefet is kiházasította, aki – néhány ló és „aprólékos jószág" örökséggel – bátyjához hasonlóan az *ipa* házában telepedett le.

Gergity Mihály és Gergity Pál már a végrendelet készítés előtt megkapták örökségüket, amit írásos feljegyzésen keresztvonásukkal el is ismertek.

A lánygyermekek édesanyai hozomány hiányában kiházasításukon kívül másra nem számíthattak. Ennek ellenére a testáló Julianna részére harminc, Magdolnának pedig – mivel leányát három évig nevelte – húsz forintot hagyott.

A családi házat az ingóságokkal együtt a legfiatalabb fiúgyermek, János kapta, amiért apját haláláig el kellett tartania, utána pedig anyagi lehetősé-

[33] Az ingó- és ingatlan javak összegei váltóforintban értendők.
[34] KFL. III.6.a. Úriszéki jegyzőkönyvek 1814–1821. 194. p. 9.

geihez mérten eltemettetni. Az örökhagyó végül 10 forintot juttatott a helyi egyháznak elhunyt felesége és halála után saját lelki üdvéért mondandó szentmisék költségeire.

Összegzés helyett

Az örökösödési ügyekkel a falusi tanácsot keresték meg először az érintettek, majd ha a döntéssel nem értettek egyet, a felsőbb hatósághoz, az úriszékhez fordultak. Az esetek többségében a helyi vezetés elfogadta a nép körében élő jogi gyakorlatot. Néhány esetben jegyeztek csak fel olyant, hogy a községi irányítás az örökösök további kielégítésére szólította fel a közvetlen leszármazottat. A források alaposabb, az anyakönyvi adatokkal, összeírások adataival kiegészített, mikrotörténeti elemzésével tovább árnyalhatjuk a Baja környéki táj 19. század eleji örökösödési népi jogszokásainak gyakorlatát. Az egyes családokra vonatkozó forrásrészleteket az anyakönyvi feljegyzések segítségével lehet pontosítani. A német lakosságú települések (Hajós, Nemesnádudvar, Vaskút) esetében a családfák összeállítását segítik a nyomtatásban megjelent „familienbuch"-ok, családkönyvek.[35]

A források alapján elmondható, hogy Bajaszentistvánon a vizsgált időszakban a fiági öröklés volt érvényben. A törzsöröklésre a szentistváni lakosság körében nem találtunk adatot a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban. A vizsgált források a közvégrendeletek közé sorolhatóak, amelyeket a helyi jegyző vetett papírra, majd felolvasott a testálónak és végül néhány esküdt jelenlétében hitelesített.

A nagycsaládi szervezetben élő idősebb fiúgyermekek örökrészét felnőtté válásuk idején édesapjuk rendszerint kiadta, a módosabbak új házban, a kevésbé tehetősebbek pedig apósuk házában kezdték házaséletüket. A szülői házat leggyakrabban a legfiatalabb fiúgyermek örökölte, mindezért vállalta szüleinek tisztességes gondozását, haláluk után pedig eltemetését. A leánygyermekek mindössze a kiházasítást, tehát lakodalmuk megtartását és kelengyéjüket kapták útravalóul új életükre.

---

[35] Lásd például Nemesnádudvar és Hajós családkönyvét: Richter, Georg: Familienbuch Nemesnádudvar/Ungarn. [Innetitel:] Familienbuch der donauschwäbischen Gemeinde H-6345 Nemesnádudvar (Nadudvar, Nadwar, Komitat Bács-Kiskun / Südungarn) 1724 bis 1944. Hrsg.: Arbeitskreis donauschwäbischer Damilienforscher. Sindelfingen – Ulm, 1999.; Schnaterbeck, Gertrud – Schnaterbeck, Johann: Familienbuch der donauschwäbischen Gemeinde Hajós, 1723–1948, in zwei Bänden. Plaidt, Cardamina, 2009.

FÜGGELÉK

1.

Id. Molnár János szentistváni lakos 1808. december 9-én kelt végrendelete (KFL. III. 6.a. 50. ND. 1820. I.)

„Anno 1808. Die 9-a Janu. Vuity Mihály Biro, Istvánovits Simon Eskütt, Tisell Antal Notarius előtt Sz. Istványi Öreg Molnár János az halálhoz közelgetvén az ő értékéből az alább meg írt mód szerént tett rendelést.

1-o. János fiamat már ki elégítettem, amint a magáról a Falu pecsétye :/: alatt ki adott Attestatum bizonyitya, azért az itten nevezett Joszágbol már semmi just nem várhat, nem is rendelek néki.

2-o. Van egy Házam, ezen Házat hagyom az én Fiaimnak u.m. Andrásnak és Györgynek olly móddal hogy ők az ő Édes Anyokat holtig bötsületessen el tartani, ruházni, és el temetettni tartoznak. Külömben sem tselekedvén.

3-o. Vagyon 4 jármos ökör, vagyon kétt meg elendő Tehén amellyek Tavaszra Várandók, ezeknek Fajzásából fog járni. Aurél fiamnak egy rugott üsző Borjú, ha lesz, ha nem lesz, tehat tartoznak nekie venni egy rugott Üsző jó Borjút. Ezen kétt Tehenet is hagyom a kétt fiamnak.

4-o. Vagyon a Kákonyban kétt kertem, mellyek András és György fiaim közt egyenlőképpen fel osztandók lesznek.

5-o. Ami a többi aproságot illeti azok is az fellyebb nevezet András, és György fiaim közt fel osztandók lesznek.

6-o. Trézi Leányom ki lévén már az előtt elégítve, nints is jussa.

7-o. Van a Bajai Határban egy szőlőm 5 Kapa azt hagyom némelly Restantiáknak ki pótolására.

#

1-ső Sz. Istványi Notáriusnak 50 az az ötven Rh. forint[tal] tartozok.

2-sod Az adózásokban ami jár. Molnár Jánosnak, mi előttünk Vuity Mihály Bíro, Istvanovics Simon Eskütt Tepell Antal Notarius

Hogy az Tulso Lappon kitett Restantiát ötven forintokat kezemhez vettem légyen praesentibus quietálom Sz Istvány 28-o Marti 808. Tepell Antal mp. Notarius”

2.
Dikán Pál Szentistvánon 1810. december 28-án kelt végrendelete
(KFL. III.6.a. 46. ND 1818. I.)

Mi alább írottak bizonságot tészünk arrul, hogy Sz: Istvanyi Lakos ör. Dikány Páll megjelenvén előttünk az Helységházánál az ő Joszágára nézve a maga gyermekei köszt, e következő rendeléseket tett. Ugymint: Az ő Mátyás fiatul, és ennek feleségitül született Soós Judittul származott gyermekeknek, Pálnak és Thereziának számokra az ő ősi Jussokba adott ött száz az az 500. R[ajnai]f[orinto]kat, olly feltétel alatt, hogy ezen kétt Árva gyermekek kiknek is a fent nevezett Atyuk Matyás már meg halt, az nagy attyuk ör. Dikány Pallnak többi successorin tellyességgel ne kereskedhessenek, hanem a fent kitett Summával amint ősi Jussokkal tökélletessen meg elegedjenek. Ugyan a fellebb említett ör. Dikány Páll a maga alabb nevezett gyermekeiknek, következő Joszágokat adott: Ugymint: Ifiu Agatity Antalnál férjnél lévő Leányának Annának egy borjas tehenet; és egy fias Lovatt adott, ezen kívül vett ő nekie mentétt. A Strikinátz Mihálynak férjnél lévő másik Leanyának Mandának adott 3 Lovatt, és egy medű tehenett e mellet ennek is vett mentétt. Ezen most nevezett kétt Leányinak tudni illik: Annának, és Mandának a fellebb specificált Jószágokat, ör. Dikán Páll illy föltetel alatt adta, hogy ezek több testvéreiken tellyessegel soha ne kereskedhessenek, hanem ezen őnekiek adott Jószágal mint őket illető Jussal tökélletessen meg elégedjenek. Ezeknek nagyobb elhitelére attuk ezen nevünk alá irásával, Helységünk élő petsetjével erősítetett Levelünkett, Költ Sz: Istványon die 28-a X-bris 1810- Vuity Mihály Bíró, Rauch Joseff Eskütt, és Árvák Attya. Kiatta Szőke Nyéki Istvány Helység hites Nótáriussa.

3.
Volasek Mihály végrendelete. Szentistván, 1812. május 28.
(KFL. III.6.a. 40. ND 1813.)

Volasek Mihály Testamentoma

1-o A házban lévő két szobát hagyom feleségemnek Lontsiák Zsofiának, és ő tőlle származott leányomnak, ki is még csecs szopó, Ágnesnek.

2-o Márton fiamnak ki is első feleségemtől származott, a házban lévő fé-

szert, és Istállót oda adtam, és ezen fészerből istállóbol, egy szobát, és egy konyhát készítsen Márton fiam a maga számára.

3-o A szőllőnek fele részét, melly a régi temető felé vagyon, a feleségemnek, és őtőlle származott Ágnes leányomnak hagytam, és a másik felét Márton fiamnak oda adtam, illy feltétel alatt, hogy ő, az első feleségemtől származott leányomnak Ankának a szőllőhöz valo jussába adjon Ó Bankóban két száz forintot.

4-o Első feleségemtől származott Jósef, és Mihály fiaimat mindennémű jószágokra nézve ez előtt ki elégítettem, nem is hagyok ő nékiek most semmit; és ő nékiek tellyességgel nints semmi keresetek a joszágokhoz valo jussára nézve.

5-o Vagyon egy kesely paripa lovam, azt a Templom számára hagyom, olly moddal, hogy érettem Szent Misék légyenek.

6-o A fejős tehenem borjastól együtt adattasson el, és ennek árából fizettessen ki az Varga Pál árváiknak nállam Interesen lévő 106 forintból álló pénzek, és azon tehén árábol a még fent maradt Summa osztasson el a fent nevezett feleségem, Márton fiam, és ezen feleségemtől származott fellyebb is említett Ágnes leányom között három részre egyenlően.

7-o Vagyon 9 darab hordom, ezeknek egyik fele a feleségemé, és tőlle származott Ágnes leányomé légyen, és a másik felét Márton fiam vegye magához.

8-o Az első feleségemmel együtt szereztetett egy festetlen fejér asztalt, hasonló karpadot Márton fiamnak hagyom, a többi házban lévő eszközök mint a mostani feleségemmel szerzett joszágok, ezen mostani feleségemé légyenek.

9-o Egy szekertzét, és egy fejszét Márton fiamnak számára hagytam.

Signat Szent István die 28-a May 1812.
Volasek Mihálynak keze X vonása

Serege András Esküttek előtt
Varga Josef

Szőke Nyéky István
Notárius által

4.
Jaksity Mátyás 1813. július 26-án Szentistvánon kelt végrendelete
(KFL. III.6.a. 42. ND 1815.)

Testamentoma Jaksity Mátyásnak

1-o Minden némű Jószágomnak ingó és ingatlannak egyik felét az én feleségemnek Strikinatz Janyának, és fiamnak Mihálynak hagyom, ugy mint Háznak; két fertály földnek és ahhoz tartozó földeknek, Egy szekérnek, Hat ökörnek, három fejős tehénnek, két rúgot Borjúnak, ött Lonak, 7. darab sertvésnek, szőlőnek, kotsinak Egynek hozzá való szerszámoknak, Házi Eszközök[ne]k u. m. ágyaknak, képeknek, asztalnak, padoknak, ezen kívül Réz, tserép, vas edények[ne]k ugy fa edényeknek, mint p. o. teknyőnek, szitának, Hordonak, és több illeneknek az udvaron, itt a Háznál lévő Búza Hambárnak Egyik felét, a másik felét pedig mind ezen joszágimnak hagyom testvér ötsémnek Jaksity Barisának vagy Bertalannak, minthogy ő véle együtt szereztem a föllebb említett jószágaimat.

2-o Hogy ha feleségem az én halálom után más házasságra lépne, ezen esetre testvérem Barisa a háznak egyik felére nézve pénzen elégítse ki feleségemet, ha pedig özvegyi álapotban meg maradna feleségem ő lakjon a Háznak hátúsó részében az ötsem pedig lakossa legyen a Háznak első részében, azon történetre, hogy ha egy szobaban békességben nem lakhatnának. Költ Sz: Istványon 1813-ik Esztendő Juliusnak 26-i. Mi előttünk Vinkovits Fülöpp Esküt előtt, Szőke Nyéki István m. p. Notarius által és előtt. Jaksity Mátyásnak mint testamentom tévőnek Keze Köröszt vonyássa.

5.
Gergity Antal Szentistvánon 1823. július 13-án kelt végrendelete
(KFL. III.6.a. 59. ND 1826. I.)

D[icsértessék] a J[ézus] K[risztus]

Minekutánna anyira előregedtem volna, hogy az által halálomat minden nap várhatnám, még ép és egéssséges ésszel bírok, Hét élő gyermekeim közt Helybéli Bírák Uraimék előtt e következendő végső rendelést tenni kívánom t. i.

1-szer Ennek előtte Hatvan esztendőkkel, a midőn édes atyám meg ha-

lálozott, én mint egy 12. esztendős gyermek elmaradtam, testvér Bátyám nem lévén, hanem Édes atyámnak testvérével a gazdasságomat mely is állot Panduri Helységben egy Házbol, 2. Kapa allya szőlő, egy taligás Ló, és egynehány sertvésből, folytattam. Édes atyám testvére minden gyermek nélkül meghalálozván, a mint szegénségemtől tellett, eltemetettem feleségestől, és így tsuppán magam maradtam a föllebb írtt tsekély gazdasságban, mely üdő elfolyássa alatt nemzettem Hét élő gyermekeket, kiknek is jussokat az alább írtt mod szerint kiadni szándékozom ugy mint:

2-szor Első gyermekem Máté, a kit a midőn kiházasítottam /: tsak egy aratást vélem töltvén :/ azonnal elment az Ipához a holy is nemzett két Leány gyermekeket, azután felesége meg halálozván, mind a két gyermekét még apró korokban hozzám hozta, ezeket fel is neveltem, férhez is adtam, néki semmi köze nem lévén hozzá, maga pediglen bittangságra adván magát egy üdeig tsavargott, mely tsavargássában újonnan meg házasodott, és ennek Lakodalmát ismét kitartottam, s' tőlem azonnal elment, s' nem sokára felesége elhagyván s' ujonan bittangolt, s' tsak utoljára is betegen hozzám jövén, meg halálozott, és általam el is temetetett. Ennek felesége, Vándorlásában kapott egy gyermeket, mellyett ugyan férje nevére köreszteltetett, de valóságossan nem ő felesége, Vándorlásában kapott egy gyermeket, mellyett ugyan férje nevére köreszteltetett, de valóságossan nem ő tőle származott légyen, azért is ennek javaimbul nem hagyok semmit.

3-szer Joseff fijamat felneveltem, kiházasítottam őszel, ez is tavaszkor tőlem elválván, az Ipához vette lakássát, adtam néki egy pár Lovat, és holmi aprolékos jószágot, azért is elégedjen meg azzal, néki semmit többet nem adok.

4-szer Mihály és Páll fijaimat tökéletessen kielégítettem a mint a magok tulajdon ketek köresztvonyássai mutattyák, ugyan azért ezeknek sem hagyok semmit.

5-szer Mivel édes annyai hozomány azaz a feleségem javaiban nem találtatik semmi, mellyen említett Hét élő gyermekeim egy aránt osztoznának, ugyan azért ámbár két Leány gyermekeimnek a kiházasításon kívöl semmi jussok nem volna, még is hogy édes atyai jó teteményemről meg emlékezzenek, Julisnak hagyok Harmintz az az 30. f[orinto]kat v[áltó]b[an] Magdolnának, mivel egy kis Leánykáját három esztendeig neveltem, hagyok húsz az az 20. f[orinto]kat v[áltó]b[an].

6-szer A hátra lévő minden Ingó és Ingatlan javaimat hagyom János fijamnak, a ki engemet még életben lészek köteles légyen tartani, s' holtom

után a mint szegénségétől tellik eltemetetni, azután légyen az övé minden, a mi tsak tsekély javaimban találtatik, úgy hogy ezen gyermekemet ne légyen jussa, egynek sem gyermekeim közül háborgatni, vagy azon valami leg kisebb just valamelyiknek keresni, hanem elégedjen meg kiki a hagyott jussával, és gazdálkodgyanak a mint tudnak, éljenek Istenessen békességben.

7-szer Valamint a fentebb írtt, s' hagyott Jussokat János fijam köteles lészen kinek kinek kezében szolgáltatni, úgy e béli Javaimbol köteles lészen érettem Sz: Misére a Helybéli Sz: Egyházban adni ött az az 5. f[orinto]kat v[áltó]b[an] úgy a már Istenben boldogúlt feleségemért is ugyan anyit, és így öszvessen tíz, az az 10. f[orinto]kat v[áltó]b[an].

Mely e béli végső rendelésem hogy e képpen meg áljon, meg maradjon, azt úgy kívánom, és rendelem. Költ Szent Istványon die 13-a Julii 1823. Gergity Antal Sz: Istványi Lakos tulajdon keze köreszt vonyássa. Mi előttünk és jelenlétünkben Ör. Horváth Joseff m. p. Bíró, Öreg Vuity Mihály m. p. Perceptor, Molnár György, Pauth Joseff, Kálotzi Joseff, Ditelan János, Markó Tamás, B. Horváth Mihály, Gilián Márk, Esküttek.

Praesentem Copiam Originali suo in omnibus conformem esse testor, et recognosco. Sig. Sz: Istvány die 16-o Novembr. 1824.

Josephus Sábjány
I. Loci. Notarius

Büntetés, kiközösítés a népi gyermekjátékokban

KRISTON VÍZI JÓZSEF

A gyermekélet és a népi játékaink kutatói – az egyre jobban gyarapodó anyag birtokában – már egy bő évszázaddal ezelőtt gyakran értekeztek az azokban fellelhető, különféle „ősiség-nyomoknak" nevezett archaizmusokról. Így került számos dolgozat látókörébe az élő és élettelen természet ismeretére, az eltűnt vagy elhalványult – főleg ünnepi – népszokásokra, történelmi eseményekre és személyiségekre, mitikus lények garmadára utaló motívumok bemutatása. A leíró és összevető közlemények sorában olykor egy-egy jelenséget talán túlzottan is felnagyító európai léptékű, néha pedig egyetemes érvényű következtetésekre jutó tanulmányok, monográfiák is megszülettek. (Egy maga identitását kereső tudományszak szokásos gyermekbetegségei,- szoktuk mondani s érvényes ez most ide is.)[1]

Korábban a népi (gyermek) játékok szabály- és rend szerinti kötelmeire, lezajlásuk módjaira, tér-idő és cselekmény összefüggések kultúrtörténeti, etnográfiai vonatkozásaira, az ínséges idők játékalkalmaira és egyes elemek mai túlélésére gondolva adtam áttekintést.[2]

Ez alkalommal azokat a tipikus tartalmakat és módozatokat veszem számba, amelyek a népi gyermekjátékokban mindenkori, jobbára indirekt módon megvalósult ismeret-, tradíció-, illem-, erkölcs-, viselkedés- és jogi szempontú adaptációs szándékot mutatják. Nem tágítom ki tehát a hagyományosan 12/14. életévig szóló korhatárt, valamint nem vonom ide azokat a „játékos népszokásokat", amelyeket valójában a feudalizmus kori közép-európai közösségek, jobbára felnőtt korú, de legalábbis a serdülőkoron túli generációk

---

1 Pl. Bellosics Bálint: A gyermek a magyar néphagyományban. Különlenyomat a bajai Állami Tanítóképző Intézet XXX. Évkönyvéből. Baja, 1903.

2 Kriston Vízi József: Szabálykövetés a gyermekjátékokban. In: Jogi néprajz – Jogi kultúrtörténet. (Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra szerk.) ELTE Jogi Kari Tudomány 1. Budapest, Eötvös Kiadó, 2009. 333–338. p.

működtettek. Ezeket népi színjátékszerű szokásokként vagy dramatikus játékokként ismerjük közkeletű elnevezéssel. Jól tudjuk, az azokban igen domináns ítélkezés, kigúnyolás és/vagy megcsúfolás és sok esetben a kivégzés motívuma más gyökerekre vezethető vissza; ezek hazai és nemzetközi feldolgozása az elmúlt évtizedekben magyarországi professzoraink (jelesül: Dömötör Tekla, Ujváry Zoltán) jóvoltából példaszerűen megtörtént.[3]

A magyar s evvel együtt a kárpát-medencei népi gyermekjáték anyag nem csak mennyiségi szempontból véve már, jó hét évtizeddel ezelőtt is olyan jelentős volt, hogy Akadémiánk egyik nagy vállalkozása, a Magyar Népzene Tárának I. kötete – s ez nem csak könyvészeti bravúr –: a játéknak szenteltetett lett a legterjedelmesebb, s amely egymás után nem sokkal két, bővített kiadást is megért.[4]

Most két olyan kötet anyagából vettük példatárunk jellemző anyagait, amelyek a korabeli hazai társadalmat gyökereiben megváltoztató jobbágyfelszabadítás, az Eötvös-i kiterjesztett népoktatási és polgári oktatási rendszer, illetőleg a Kiegyezés előtti időszakból való, valamint „átszűrődő" anyagok ezreit foglalták össze.

Esterházy Miksa (1837–1883), korának nagy műveltségű diplomatája, Európa-szerte jó hírű sportember és szakíró, mecénás 1877 tavaszán londoni rezidenciájáról hirdet meg pályázatot a hagyományos, magyarországi labdajátékok felgyűjtésére és publikálása céljából. Első körben a legeredményesebb mű szerzője 13 „történelmi lapdajátékot" gyűjtött össze, míg a nem sokkal később ismét kiírt felhívásra jelentkező barátosi Porzsolt Lajos 110 játék bemutatásával és mai napig hiteles történeti bevezetővel jelentkezett; mindez éppen 130 évvel ezelőtt jelent meg.[5] Jelen dolgozathoz ebből használtam néhány jellegzetes példát nyersanyagként, amelyet bővebben majd a előadásom bővebb kifejtésébe szeretnék beemelni. Mivel a témával foglalkozó gyűjtők s játékkutatók mai napig e kötetre alapozzák munkájukat s anyaga az ókori gyökerek mellett a közép- és koraújkor minket is érintő művelődéstörténeti elemeit számos helyen megőrizte, a játékba foglalt ítél-

---

3 Dömötör Tekla: Naptári ünnepek, népi színjátszás. Budapest, 1979., Ujváry Zoltán: Dramatikus népszokások. Debrecen, 1989.

4 Gyermekjátékok. (Kerényi György szerk.) A Magyar Népzene Tára I. Budapest, 1951. – bővített kiadása: (Járdányi Pál – Kerényi György szerk.) Budapest, 1957.

5 Porzsolt Lajos: A magyar labdajátékok könyve. Budapest, 1884. Hasonmás kiadás. Uő. Kecskemét, 1985. (A kecskeméti Szórakaténusz Játékmúzeum és Műhely Játéktörténeti Tanulmányok sorozatának első köteteként.)

kezés, mint normaeszköz többször is felbukkan az 1800-as éveknél korábbi időszakra tekintve.

Hasonlóképpen vagyunk Kiss Áron (1845–1908) és a 19. század közepe, második fele Magyarországának több száz nevelője, lelkésze „önkéntese" révén kötetbe foglalt hatalmas anyaggal is, amelyből kitűnik: a gyűjtés már majd' negyed századdal azt megelőzően elkezdődött. E kötet az akkori kortársak terepi gyűjtő-kikérdező munkájának lejegyzés-kötegei mellett a jobbára már az Akadémia Kézirattárában gyűlő, a 17. és 19. század között született fontos leírások és játékvonatkozások ismeretéről és használatáról is tanúskodik.[6]

Természetesen hamis volna azt állítanunk, hogy ezek révén fel is tárul a falusi-mezővárosi közösségek íratlan vagy olykor írott szabályrendje, de az bizonyos, hogy számos, azt megerősítő mozzanatra lelünk játékaink „újra-olvasása" játszása (?...) közben. Javarészt persze olyanok ezek, amelyeket – köszönhetően a sokszor megkérdőjelezett Kodály-i hatásnak és az eddig kiváló magyar óvodai nevelésnek – a jelenlévők generációi is természetszerűleg ismernek. Legfeljebb másként tekintettünk ezekre, illetve nem gondoltunk ezeknek már korábban is létező személyiség-formáló és közösség-alakító, terelő-nevelő-oktató jellegére, valódi szerepükre.

Dolgozatunk címe kapcsán már most előlegezhetjük, hogy végleges kiközösítésre utaló mozzanatot, illetve adatot – sem elődeink leírásaiban, sem pedig saját, több évtizede folyó gyűjtése fényében – nem találtunk gyermekjátékainkban. Trágárság nyomai vagy annak minősíthető kifejezések ugyan vannak, szép számmal és jellemző módon csaknem kizárólag a mondókák csúfoló válfajában, de úgy tűnik, hogy ez – még ha gyermekszájon is, vagy azért? - volt az egyetlen, amely mintegy legalizáltan tükrözte a felnőtt világ szélsőséges, olykor a hétköznapokat is sújtó verbális megnyilvánulásait,- minden különösebb szankció, büntetés-vonzat nélkül…

A közösségek szigorú erkölcsi rendtartásának körébe tartozó szexualitás, illetve az azzal kapcsolatos kihágások pellengérre állítása viszont még halvány szimbolikus formában sem jelent meg a népi gyermekjátékok körében; a párválasztók gazdag tárházának erotikus vonatkozásai – a kutatások szerint is – nem ezt leplezték.

---

[6] Kiss Áron: Magyar gyermekjáték-gyűjtemény. Budapest, 1891. – További (bibliográfiai adatokkal, jegyzetekkel és kísérő tanulmányokkal ellátott) kiadásai: Budapest, 1984. Tudománytár sorozat; Holnap Kiadó, Budapest, 2000.

Több ezer játék-leírást, közlést áttekintve már előzetesen is az a kép alakul ki, hogy a tartós kiközösítés nagy általánosságot tekintve igen ritka lehetett; ezt legfeljebb a játékszabályok tudatos felrúgása, ismételt erőszakosság: pl. a játékeszköz önkényes birtoklása eredményezhette.

Időszakos kirekesztés után az egyén a legrövidebb időn belül visszakerült az őt megillető helyre életben, játékban egyaránt. Már ha valóban büntetés vagy szankció érte valamilyen cselekedete miatt, illetve a felnőtt közösség értékrendjét követő gyermek- és ifjúkori közösség szigort alkalmazott. Erre a legjobb példa, hogy bár a gyermekfolklór egy részében például előszeretettel hivatkoznak a 'banya, bába, boszorkány' alakjára, ám az egyszer sem szerepel olyan kontextusban játékaink lezajlása során, hogy az pl. a magyarországi, 16-18. századi boszorkányperek büntetéseinek nyomait viselné magán.

A játékos fenyítések, a közösségi szabályok (szokás) áthágásának veszélyét viszont igen nyilvánvalóan fejezi ki a „Tüzet viszek…" szöveg-kezdettel ismert játék, amelynek – titokban, lopva járó – parázs-vivője igyekszik kikerülni az őt üldözőket, illetve az őt hivatalból üldözőt s annak segítőit. Tudjuk, e játék magvában benne van az a kollektív szankcionáló mozzanat, amely igencsak elítélte azt a házat/portát, ahol figyelmetlenségből kialudt a tűz, illetve kihunyt a hasznos parázs. De egy másik, a közép-európai régióban csaknem felekezeti hovatartozástól függetlenül ismert szokás-gyakorlatra is utalt: a karácsonyi, máshol e mellett húsvét előtt, még egyebütt (déli és északi szlávok) a nyári napfordulókor nyert szentelt parázs óvatlan tova vitelét ítélte szintén igen veszélyesnek. Mindennek realitása ott van a közép- és újkori rendeletekben, majd az 1800-as évek második felében végleg elterjedő és komoly anyagi szankciókkal is járó kéményállítási kötelezettség érvényesítésében. A korábbi időszakok település- és vagyonpusztító tüzeinek emléke, az attól való elemi rettegés így íratlanul is a komoly szankcióval párosult. Játékainkban persze a valóságnál enyhébb következmények társultak a tűz- vagy parázsvivő (javarészt leány!) számára: az elfogott bűnöst majd minden esetben megütik, megcsapkodják. Igaz, jellemzően a nagy fogó-, kergető-üldöző játék típusban itt a megfenyített nem sokkal később üldözővé válik…

A játékos fenyítések, illetve a játékban használt büntetőeszközök többnyire: a vessző, pálca, bot, „korbács", de gyakran összecsavart kendő. Egynél többszöri megcsapatás után leggyakrabban három-öt, vagy olykor hét (a legtöbb) ütleg volt, amit a „kifogott", bűnös" vagy annak nevezett, titulált gyerek kapott. Többnyire egy valaki: kiválasztott alkalmi, egy játékmenet-

re vagy gyorsan cserélődő kijelölt személy, a „bíró vagy a gazda" mérte a szokásos fenyítést, ritkán esett meg, hogy másokkal együtt, illetve többekkel egyszerre vagy egymás után. Ez utóbbi a – nem termékenység-varázsló szándékú, hanem – büntető célzatú sorra-vesszőzés vagy az egymást váltó, lendülő, élre fordított karokkal való csapásolás nevet viselte, – utalva egyértelműen a gyakran igen nagy sebesüléssel is járó fenyítés ismert és elrettentésül alkalmazott szokására.

A lopás, eltulajdonítás legtöbb esetben – felteszem: a valóságban is – ártatlan dolog volt, játékainkban főleg a szőlőlopás megjelölt motívuma dominál. Ennek egyébként két fő variánsa ismert: 1. a tolvaj majdhogynem kérkedve lopakodik az elaludt „öreg csősz" közelében, tehát mintegy kiprovokálja aztán az üldözés utáni büntetését, 2. a csősz és a többi csősz vagy szőlőbirtokos között ügyeskedve, futkározva igyekszik minél tovább sértetlen maradni a tolvaj. Ugyanez, illetve ehhez hasonló jelenik meg az úgynevezett „vásznazás és a csuprosdi" játékokban, ahol a valójában csaknem játékmesterré előlépő, a boltost elcsaló, megtévesztő szereplő irányítja a játékot. Kihívó viselkedésével aztán maga okozza a vesztét: a vásznak vagy a csuproknak nevezett játékostársak hangoskodása vezeti rá az igazságra a becsapott boltost, kereskedőt, gazdát vagy gyanútlan gazdaasszonyt. Mindenesetre mindegyikben az elfogott lator lesz elfogása, jelképes vagy fizikális megbüntetése után a boltos vagy egyszerű játékos. Tehát: visszaáll a kissé felfordult rend.[7]

Olykor egy rövid játék-menetre kiáll vagy félreáll az előzőleg elfogott személy, akit sorban a többiek is követhetnek, de sosem evvel zárul egyik játék sem, mert: 1. vagy zálogot kell adnia s akkor visszaállhat, vagy 2. egy bizonyos létszám után (hogy a játék-élet mehessen tovább) a kiállt játékosok folyamatosan visszatérnek a játékba.

A zálog, illetve váltság kérdéskörével korábban már foglalkoztam, de a jogéleti kutatások tükrében ezt érdemes alaposabban is megvizsgálni. Mindenesetre a játékok egy csoportjáról leváló és önállóvá váló ún. zálogos játékok köre a polgárosult világ játék-szokásaiban alakul ki, illetve erősödik meg, erről a 19. század derekától egyre gyakoribb – először német vagy francia illem-szabály könyvekből – magyarított „művelt társalkodó s társasági illem-könyvecskék" tanúskodnak.

---

[7] Ide tartozik az ún. „Méhes ember" elnevezésű játék is, melyre Lanczendorfer Zsuzsanna hívta fel figyelmemet, s amit ezúton is köszönök néki!

A csendőr-betyár/zsivány (szinte kizárólag a Nagy Alföldről való) üldözős-fogós játék szintén az üldözöttet hozta, hozza gyakran kedvezőbb helyzetbe, s a játékosok (talán, ahogy korábban még az életben volt) igyekeznek akadályozni a csendőrt a „szegény betyár"elfogásában. S nem sokkal később – a játék logikája szerint legalábbis – az elfogott zsivány lesz következő játékmenetben a fogdmeg. „*Jobb volt inkább betyárnak lönni*…" – mondta egy jó tudású kiskunhalasi beszélgetőtársunk az 1980-as évek közepén.[8]

Büntetés járt akkor is, ha a (jobbára kisebb gyermekek vagy leánykák általi) játékban a játékosok körül járó „anya, bíró, pap, gazda" nevű személy a játék egy részénél például így verselt: „*Aki mer itt mosolyogni, Bíró szedi zálogját, zálogját. Szabad egyet nevetni, de nem szabad pukkadni. Kukk, már!*" – szólt a Gömör megyei részlet az 1800-as évek elején, s feltehetőleg azt megelőző századokban is. Tehát az illemet anyjától, nagyanyjától és sokszor keresztanyjától tanuló leányka – itt-ott, még – elmosolyodhatott, de nem kacaghatott, s tudjuk, ez a szabály nem eldugott helyeken olykor még az elmúlt évtizedekben is így volt rendjén! E játéknak már egy merevebb tartalmát olvassuk ki egy nyugat-dunántúli játék-szövegből: „*pap vagyok, mester vagyok; szabad leguggolni, de nem szabad nevetni. Gugg, málé!*" – és aki időben nem tudott helyet foglalni az egyre fogyó számú kis hantolt gödörnél, az körmöst vagy pálcát kapott, valódit a tenyerére…

Büntetés járt akkor is, ha az úgynevezett Lengyel László vagy a Szent Erzsébet játékaink folyamán az áthaladók nem csak vámot adtak több soron, hanem a megrongált és összetörött híd lábának értő megjavítását jelképesen ugyan, de váltság-pénz, másutt büntető-pénz letételével kellett megváltani. Máskor az ebben ludas és óvatlan szolgálók, a hintó kocsisa kapta a botütéseket, miközben a sok-sok egyéb próbával is kalandos játék-fűzér oly sok egyéb izgalommal is járt az abban részesek számára.

A mozgásos ügyességi játékok egyik büntetés-típusa az, amikor a nem helyesen játszó (viselkedő) gyermeknek büntetés gyanánt vissza kellett térnie a kiindulási pozícióba, s minden korábbi szerzett jogát elveszítette. Ilyenkor aztán az iskola-cikajárást már jóval több és nehezített feladatok leküzdése árán tudja (ha tudja) teljesíteni. Három rosszul elsült próba után viszont „kivan, levan", – azaz ki kell állnia egy képzeltbeli vagy valóságos vonalon, lénián túlra. A büntetés tulajdonképpen az a kényszerű várakozás,

[8] Kriston Vízi József: A játszó gyermek Halason. In: Adatok Kiskunhalas történetéhez. (Szakál Aurél szerk.) Halasi Téka 19. Kiskunhalas, 1996. 159-175. p.

amellyel játékon kívül (unalommal) telik az idő, tehát a részvételtől való időleges megfosztás. „Sokszor gyorsabban haladtunk a játékval, mer' aki kívül állott, az csak marháskodott és a többieket heccelte. Ezvel még rosszabb volt a rossz és a többieket meg csúfságolta, bosszantotta." – mesélte elég érzékletesen barkóföldi gyerekkori cimborám édesapja, az egyébként csaknem bigott módon rend- és törvénytisztelő bótai harangozó.[9]

Különböző ügyességi játékoknál megjegyzésként szúrta oda a gyűjtő, illetve hangsúlyozta a beszélgetőtárs, hogy a csapattagok egy jó része gyakran óvta, segítette a gyengébbet, „Az ügyetlenebbet nem hagytok oda kötekennyi", – sokszor helyette vállaltak el rovást. És az is szembeötlő volt számomra ismét, és a mostani olvasatokban még feltűnőbb, hogy a játékosok egy része (főleg az erőpróbáló és ügyességi labdajátékokban) ugyanúgy büntetéssel igyekezett sújtani a nagyon kitűnni akaró „virtuskodót", – gyakran már a játéktól is majdnem idegenebb erőszakos módszerrel, kényszerítve őt (is) a tévesztésre, hibázásra. Igazságérzet? Törekedés egy ideális egyenlősdire? Egy korábbi, a mainál normatívabb társadalom képének lenyomata? – ezek a kérdések vetődtek fel bennem játék-barangolásaim vége felé.

Az ügyességi játékok mindegyikében (is) jeles szám tehát a háromszori próbálkozás, amelynek játék-szokásjogi lehetősége az előzőeknél bonyolultabb, hosszabb játékidőt igénybe vevő ún. pásztorjátékok vagy az azokon alapuló mérkőző csapatjátékokban jelentkezik. A büntetéssel: részleges/időleges kiállítással sújtott játszó vagy játszók gyakran a játszó téren, területen kívülre rekednek, ám több játékot végigtanulmányozva ezeknél kevesebb, de nem csekély esetben a kiolvasott, kizárt, leszerepelt vagy a játékot teljesített személyek a játszók csoportján belül: egy virtuális vagy valamilyen módon megjelölt *körben* helyezkedhetnek el. Még nem látszik pontosan és meggyőzően, hogy ebben a körbe foglaltságban valami természetes megoldást, eljárást lássunk vagy a valódi elzárás, bezárás szimbolikáját lelhetjük fel. Mostani tanulmányunk lehet, egy újabb, közeli ilyen vizsgálathoz is jó serkentéssel van…

Amíg a lopás előző példáinál a játék és annak büntetés-formulái is enyhék, igencsak megengedők voltak, addig a „Ki lopta el a baltát?..." kezdetűben már, határozottan fenyítőbb az eljárás a tolvaj elfogása esetén. Csalás,

[9] Kriston Vízi József: Gyermekjátékok. In: Palócok IV. (Bakó Ferenc szerk.). Eger, 1989. 487-594. p.

megtévesztés ez esetben már tiltott volt – míg más alkalommal ez majdnem megszokott tartozéka volt a rejtő-kereső-kergető-fogó játékoknak.

A Csíkszenttamáson „rómázás" néven gyűjtött (19. századi) játék vége pedig már szintén komolyabb üzenettel (is) bír, talán minden különösebb okoskodásunk nélkül: „A játszók pálczát tartva kezökben bizonyos távolságot tartva egymástól körbe állanak s megjegyzi mindenik a maga helyét. A pálczákat a kör közepébe kell dobni úgy, hogy a végök egy kissé a földbe hatoljon és így megálljon. A melyik nem tudja így dobni, annak bizonyos pontig el kell futni. *A többiek ezalatt az ő helyén ásni kezdenek és a kiásott földet elviszik; végül a melyiktől aztán a legtöbb földet vették el, azt bekötött szemmel kiállítják s a többiek a kiásott földdel megdobálják.*" (Kiemelés: szerző.)[10]

Zárjuk végül munkánkat most egy, az igazságszolgáltatást az előzőekhez képest még realisztikusabban ábrázoló játék-változattal, amely Dél-Borsodtól és Nógrádtól Géderlakon és Tápén át Somogyig több helyről ismert „Szegény emberezsdi" néven. „A játék előtt öt kis cédulára egy – egy nevet írnak: Bíró, Hajdú, Tolvaj, Szegény ember, Ártatlan. Az összehajtott cédulákat egy játékos a kalapjában összerázza és feldobja a levegőbe. A játékosok a visszahulló vagy a földre eső cédulákból elkapnak egyet. A cédulák kibontása után a Szegényember jelentkezik: Szegényember vagyok én, ellopták a tehenem, nincs egy darab kenyerem. - Megszólal a bíró: Kit gyanúsítasz, Szegényember?- Ekkor a Szegényember a három játékos közül rámutat valakire. ha eltalálta a tolvajt, akkor a bíró ítéletét a tolvaj kapja. Ha azonban az Ártatlan vagy a Hajdút gyanúsítja, akkor a Szegényembert bünteti a bíró. A bírság sokféle lehet: egy lábon körbefutás, hangos éneklés, kiabálás, szamárordítás. De leggyakrabban a bírság rendszerint a testi fenyítés: tenyeres, fül-orrhúzás volt, amit a Hajdú hajtott végre. A büntetés végrehajtása után a cédulák feldobásával folytatták a játékot."[11]

Hogy aztán mindez hová vezetett a törvénytiszteletre nevelő játék segítségével, azt érdemes volna megnézni manapság legalább a gyűjtési helyeken – ha egyáltalán még ismerik ezeket az élet-játékokat vagy azok parancsait a szépanyák és apák mai leszármazottai…

---

[10] Kiss Áron 1891. 464-465. p.

[11] Hajdu Gyula: Magyar népi játékok gyűjteménye. Budapest, 1971. 36-37. p.

Krimiből ballada, avagy egy népballada-kutatás jogtörténeti vonatkozásai

LANCZENDORFER ZSUZSANNA

Néprajzosként mindig is érdekelt a valóság és a hagyományban élő folklórszövegek viszonya. 2003-ban folklór, levéltári, és publicisztikai kutatás eredményét adtam közre *Dely Mári balladája a néphagyomány és költészet tükrében* című kismonográfiában.[1] A könyvben a balladakutatás kapcsán előkerült jogi forrásokat is közöltem. Négy éve egy újabb helyi balladára leltem a kisalföldi Pér községben. Tanulmányomban a ballada alapjául szolgáló gyilkosság történetének jogi dokumentumait, illetve a jogi közéletre gyakorolt hatását ismertetem.[2]

A történetet így mesélte el Polgár Kálmán tanár úr: „1878 decemberében két péri ember (bicskás) brutális módon meggyilkolták és kirabolták a hazafelé tartó két baromfikereskedő asszonyt Pér és Töltéstava közötti országúton. A gyilkosságot Gede Pál és Takács János péri lakosok követték el."[3] Polgár Kálmán a 85 éves Szabó Józsefnétől ezt a balladát gyűjtötte fel 1996-ban a gyilkosságról:

„Híres péri országúton mi történt,
Két pándorfi tikászasszonyt megölték.

---

1 Lanczendorfer Zsuzsanna – Gülch Csaba: A vérző liliom. Dely Mári balladája a néphagyomány és a költészet tükrében. Győr, 2003. valamint Lanczendorfer Zsuzsanna: Jogtörténeti források és adatok jelentősége egy népballada-kutatás kapcsán. In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történelemtudományok köréből. Szerkesztette: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra. ELTE Jogi Kari Tudomány 1. 2009. 214-227. p.

2 A kutatás a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Terjedelmi okokból, ezekből sem tudom mindet közölni. Lásd a folklórszövegeket, jogi dokumentumokat bővebben: Lanczendorfer Zsuzsanna: Jogi adalékok egy kisalföldi gyilkosságballada kapcsán. Főszerk: Dr. Kiss Anna, I. rész In: Ügyészek Lapja, tizennyolcadik évfolyam, 2011. 1. szám, 89-99. p. és Lanczendorfer Zsuzsanna: Jogi adalékok egy kisalföldi gyilkosságballada kapcsán. Főszerk: Dr. Kiss Anna, II. rész, In: Ügyészek Lapja, tizennyolcadik évfolyam, 2011. 2. szám, 81-90. p.

3 Polgár Kálmán (szül.: Csikvánd, 1930.) Köszönet minden adatközlőmnek a kutatómunkámhoz nyújtott segítségéért.

Ezek voltak: Takács János, Gede Pál
Kiszáradnak érte majd a bitófán."

A ballada után magam is nyomoztam a faluban, de sajnos már nem tudta senki sem elénekelni, azonban Sebő Ferenc 2006-ban kiadott Vikár Béla népzenei gyűjteménye című könyvében *„Tudjátok-e, Pér-Táplán közt mi történt?"* kezdetű balladára találtam, amelyet Pápán Matalics József iparos énekelt Vikár Bélának 1899. április 23-án.[4]

„Tudjátok-e, Pér-Táplán közt mi történt
Két pándorfi asszonyokat mëgölték.
Ezëk voltak: Takács János, Gede Pál,
Mëgszenvednek érte az akasztófán.

Takács Jánost főlkötötték, de meg is halt,
Göde Palit is felhuzták, az odasz..t.
Hanem azér mindegy volt a sz..ása,
Így is, ugy is megmentődött halála."

Ezenkívül találtam egy változatot Mecsérről, amelyet Várayné Bíró Ibolya gyűjtött 1971-ben.[5] Polgár Kálmán még egy szájhagyományban élő érdekes történetet is elmesélt, miszerint a rablógyilkosokat kötél általi halálra ítélték. Egyikük, Gede azonban a börtönben meghalt.[6] Takácsot felakasztották, majd a kórházba vitték boncolás végett, azonban a boncasztalon feléledt. A „feltámadása" zavart okozott a törvényhozás berkeiben. A törvény képviselői úgy döntöttek, hogy elteszik láb alól Takácsot. Meghívták egy ünnepi ebédre a Kertész-féle vendéglőbe, ahol megmérgezték.[7]

A faluban kutakodva az igaz történet után Szalkai Imréné Misik Ilona is megajándékozott egy történettel: „Az egyik asszony még halálában is

---

4 Sebő Ferenc: Vikár Béla népzenei gyűjteménye. Budapest, 2006. 91. p.

5 Xántus János Múzeum Néprajzi Hangtár 60. 71. Az intézmény új neve: Rómer Flóris Történeti és Művészeti Múzeum.

6 Megtaláltam Gede halotti anyakönyvét, amelyből kiderül, hogy meghalt az ítélet végrehajtása előtt. *„Kivonat a Péri Plébánia Halálozási Anyakönyvéből az 1879-ik évre."* Ebből megtudjuk, hogy temetés napja 1879. július 6-án volt Győrben. Az észrevétel rovatban ez áll: *„Mint elítélt rab a győri börtönben halt meg. Halottkém által vizsgálva."*

7 A szakirodalmat és a korabeli képeslapokat áttekintettem és nem találtam ilyen nevű kocsmát.

markolta a gyilkos hajfürtjét. Régen nyilvánosan akasztottak és édesanyja szemben állt az akasztófával. Amikor sírni látta az édesanyját, akkor nagyon flegmán odaszólt neki: »Ne ríjjon édesanyám, nem most kellene, hanem akkor kellett volna, amikor az első tűt a szomszédból elvittem.«[8]

A csárda jelenlegi tulajdonosai[9] így mesélték el a történetet: „Pongrácz keresztnél gyilkolták meg őket. A légcsövébe tettek bele egy csövet, és így nem fulladt meg, nem halt meg akasztáskor." Hang Ferenc könyvében A halálra ítélt című fejezetben találkozhatunk a halál elkerülésének ily módon való elkerülésével: *„ezuttal egy ezüst csővel látta el magát… Ily ezüst csővet már több nyakban találtam."*[10]

Békés István a Magyar Ponyva Pitaval című könyvében is ráleltem Takács János A peéri rablógyilkos felakasztása és feltámadása címmel a történetre.[11] Az Országos Széchényi Könyvtárban az eredeti ponyvából (1. kép) megtudtam[12] a *„két sváb asszony",* áldozat nevét: Kindler Mária és Skodler[13] Mátyásné, a gyilkosság idejét (*1878. december 8-án este*) azt, hogy Gede a börtönben meghalt és *„Takács Pált a győri törvényszék kötél általi halálra ítélte, az ítélet megjárta a táblát és a kúriát."* 1880. április 14-én reggel a megyeháza kisudvarán Takács Jánoson az ítéletet végre is hajtották (2. kép). Öt perccel az akasztás után az orvos megállapította a halál beálltát, és rá három perccel levették a bitóról. A halottat ezután a győr-újvárosi kórházba szállították, azonban a boncasztalon a kivégzett életjeleket mutatott (3. kép). Takácsot ezután őrjöngési rohamai miatt megkötözték. *„Orvosok, jogászok tanácskoztak egész éjen át nem csak Győrben, hanem Budapesten is".* A ponyva megerősítette a gyilkos „másodszori" halálát: „A feltámadt rablógyilkos ugyanis huszonnégy órával kivégzése után, rettenetes kínok között, s egyúttal véglegesen – kiszenvedett." Megtudjuk a nagyon elfoglalt hóhért Kozareknek hívják, aki méltatlankodva közölte, hogy 17 embert végzett ki, apja 200 bűnöst, *„de ilyen eset még nem fordult elő velük".* A hóhér nevét

---

8 Szalkai Imréné (szül.: Misik Ilona, Pér, 1948.)

9 Pongrácz Pál (szül.: Pér, 1949.), Pongrácz Dezső (szül.: Győr, 1955.) A gyilkosság helyszínét, az akasztás helyét, a börtöncellát és a kórházat lefotóztam. A 2-3. 5. képek a szerző felvételei.

10 Hang Ferenc: A törvényszéki teremből. Hazai és külföldi bűnesetek és fenyítő pörök gyűjteménye. I. kötet, Budapest, 1875.

11 Békés István: Magyar Ponyva Pitaval. A XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig. Budapest, 1966. 360. p.

12 *„Takács János A peéri rablógyilkos felakasztása és feltámadása. Igaz történet, amely az 1880-ik esztendő Április 14-kén Győrben megtörtént."* OSZK. Debreceni Városi Nyomda, 1880.

13 A peranyagban és újságcikkekben Stodler Júlia szerepel.

TAKÁCS JÁNOS
A PEERI RABLÓGYILKOS
FELAKASZTÁSA
ÉS
FELTÁMADÁSA.
IGAZ TÖRTÉNET,
a mely az 1880-ik esztendő Április hó 14-kén
Győrben megtörtént.

Kaphatók: Mandelovics Lajos szivartőzsdéjében
(Főpiacz Molnár Sámuel-fele házban.)

**1. kép. Ponyva „Takács János A peéri rablógyilkos felakasztása és feltámadása.
Igaz történet, amely az 1880-ik esztendő Április 14-kén Győrben megtörtént."
OSZK. Debreceni Városi Nyomda, 1880.**

2. kép. Kivégzőhely az egykori vármegyeházán

3. kép. Az egykori Szentháromság közkórház

szólásban is megtaláltam és Péren is ismerték: *„Szeressen téged a Kozarek!" „Legyen barátod a Kozarek!"*[14] A debreceni névtelen ponyvafüzet szerzője a történetet két strófával summázta:

„Csuda esett Győr városba', nagy csuda:
Takács Jánost vitték szörnyű halálra.
Kötelet is tettek már a nyakára,
Azt hitte már mindenki, hogy meghala.

Felboncolták volna már a holttestét,
De az élet nem hagyta el még szívét.
Lassan-lassan magához tért, fölébredt:
Ez az eset Győr városban megesett."

A kutatást a levéltári dokumentumok áttekintésével folytattam. A Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárban megtaláltam a gyilkosok börtöntörzskönyveit. Megjegyzem a börtön, ahol raboskodott Gede és Takács, ma a levéltár raktáraként működik. Takács János e szerint 25 éves, nőtlen, csak *„annya"* él. Katolikus vallású, tud írni, olvasni, sőt német nyelvismerettel is rendelkezik. Különös ismertető jegye: *„jobb lapockán és a nyakon balrul sebhely".* Jogérvényesen kötél általi halálra ítéltetett. *„Kivégeztetett 1880 április 14 reggel 8"* órakor. A megjegyzések rovatban pedig arról kapunk információt, hogy betegsége miatt *„óvárra"* kísérték.[15] Megtudtam, hogy abban az időben itt ápolták a *„tüdőgümőkorban"* szenvedő betegeket, sajnos Takács János ápolási naplóját a mosonmagyaróvári levéltárban nem találtam meg. Azonban találtam egy 1880-as datálású jegyzőkönyvet *(4. kép)*, amely Takács János börtöntörzskönyvében volt. Ebből megtudtam, hogy *„Sikor törvényszéki orvos"*[16] állapította meg a halál beálltát. Tíz percig tartó függés után *„gyors ügetésben"* a kórházba szállították. A kocsiról leemelve légzés jelei mutatkoztak, amit *„a villamosság alkalmazása még fokozott".*

---

[14] Alexa Károlyné (szül.: Somogyi Veronika, Budapest, 1944.), Tomoziné Lőrincz Kornélia, (szül.: Győr, 1975.) Dr. Kovács József (szül.: Sopron, 1932.) szíves közlése.

[15] Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára (továbbiakban: GYMSM: GYL). VII. 5. A Győri Kir. törvényszéki fogház iratai. 100-as törzskönyvszám.

[16] *„Sikor József, Dr. Született: Révfalu, 1827. február 6. 1858-ban Győrbe jött, ahol törvényszéki- és fogházorvos, a Győri Jogakadémián a törvényszéki orvostan tanára."* In: Biczó Zalán: Győri Orvoséletrajzi Lexikon. Győr 2006. 68. Sikor József dédunokája dr. Pák Zoltán Árpád közlése szerint: Sikor József 1860 áprilisában jött Győrbe, anyja neve Sántik és nem Sotik Anna. Köszönet a helyreigazításért.

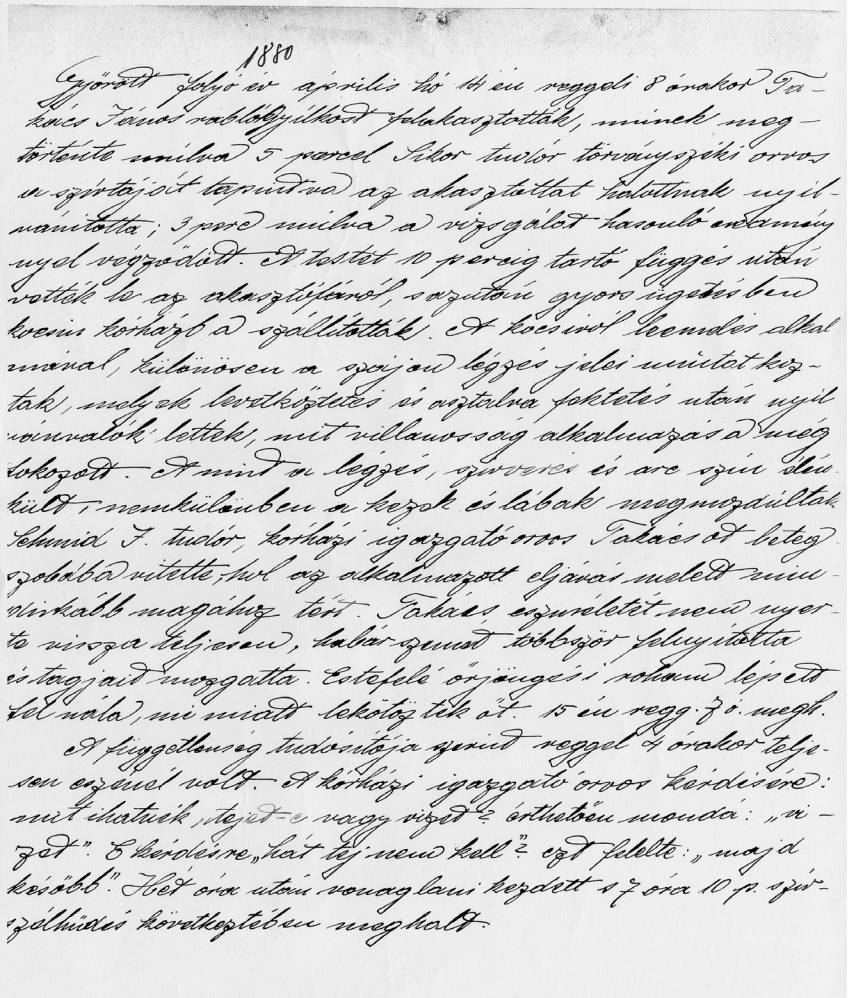

1880

Győrött folyó év április hó 14 én reggeli 8 órakor Takács János rablógyilkost felakasztották, minek megtörténte múlva 5 percel Sikor tudór törvényszéki orvos a szívtáját tapintva az akasztottat halottnak nyilvánította; 3 perc múlva a vizsgálat hasonló eredmény nyel végződött. A testet 10 percig tartó függés után vették le az akasztófáról, s azután gyors ügetésben kocsin kórházba szállították. A kocsiról leemelés alkalmával, különösen a szájon légzés jelei mutatkoztak, melyek levetkőztetés és asztalra fektetés után nyilvánvalók lettek, mit villanosság alkalmazás a még lokozott. A mint a légzés, szívverés és arc szín élénkült, nemkülönben a kezek és lábak megmozdúltak. Schmid J. tudór, kórházi igazgató orvos Takács ot betegszobába vitette, hol az alkalmazott eljárás melett mindinkább magához tért. Takács eszméletét nem nyerte vissza teljesen, habár szemet többször felnyitotta és tagjait mozgatta. Estefelé őrjöngés i roham lépett fel nála, mi miatt lekötözték őt. 15 én regg. 7 ó. megh.

A függetlenség tudósítója szerint reggel 4 órakor teljesen eszénél volt. A kórházi igazgató orvos kérdésére: mit ihatnék, tejet-e vagy vizet? érthetően mondá: „vizet". E kérdésre „hát tej nem kell"? ezt felelte: „majd később". Hét óra után vonaglani kezdett s 7 óra 10 p. szívszélhüdés következtében meghalt.

4. kép. Jegyzőkönyv Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára VII. 5.
A Győri Kir. törvényszéki fogház iratai. 100-as törzskönyvszám.

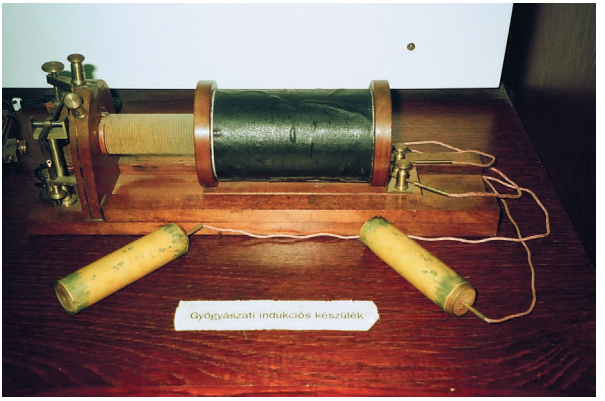

5. kép. Gyógyászati indukciós készülék a győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium Jedlik Ányos Állandó Kiállításán

„Schmidt J. kórházi igazgató orvos” erre betegszobába vitette, 15-én reggel 4 órakor teljesen eszénél volt, 7 óra 10 perckor *„szívszélhűdés”*[17] következtében meghalt.

Dr. Petz Aladár kórházigazgató Győr Szabad Királyi Város Szentháromság Közkórházának Multja És Jelene című könyvében olvashatjuk: „Itt kell megemlítenem azt szokatlan törvényszéki orvostani esetet is, amelyet Kenyeres Professzor is ismertet tankönyvében. Az 1880. ápr. 14-én két nőnek megygyilkolása miatt kivégzett, s 10 percig bitófán függött Takács János 25 éves legényen, miután a beállott halált a kivégzésnél jelen volt törvényszéki orvos, Dr. Sikor József konstatálta, s annak teteme az ujvárosi kórház halottas kamarájába szállítatott, Bierbauer Lipót bencés tanár hatósági engedéllyel villamos kísérleteket óhajtott ott rajta elvégezni. A kivégzetten röviddel a halottas kamrába való beszállítás után életjelenségek mutatkoztak, mire az ügyészség haladéktalan értesítése mellett Schmidt József sebész-gondnok élesztési kísérletekbe kezdett.” Megjegyzi azt is, hogy: „E fatális kisérletnél használt Rumkorff-féle készüléket a pannonhalmi Szent Benedek-rendi főapátsági kolostor muzeuma őrzi.”[18] *(5. kép.)* Mosolyt fakasztó az a meg-

[17] A szívszélhűdés más néven szívhűdés. A hűdés régi magyar szó, jelentése paralízis, azaz idegrendszeri zavar okozta bénulás.

[18] A gépet megtaláltam a győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium Jedlik Ányos Állandó Kiállításán. Lásd bővebben, valamint a fotóját: Lanczendorfer Zsuzsanna: Egy balladakutatás orvostörténeti vonatkozásai. In: A Selye János Egyetem 2012-es „Művelődés – Identitás – Egészség” – „Vzdelávanie – identita – zdravie”. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának Tanulmánykötete. Komárom, 2012. szeptember 13–14. – Komárno, 13.-14. september 2012. (CD) 376-393. p.

jegyzés, hogy „Az ujvárosi polgárok nézete szerint a felébredés oka a kriminális rossz ujvárosi »flaszter« volt, amelytől még a halott is feléled…”[19]

Dr. Kenyeres Balázs Törvényszéki Orvostan című könyvében, Az ember élete elleni bűntettek és vétségek alcímű harmadik kötetben olvashatjuk: „A halott megérkezésekor az összegyült orvosok életjelenségeket észleltek; erről értesítették a kir. ügyészt, a ki maga is megjelent a kórházban és megállapította, hogy T. »automataszerűleg lélegzik és lábujjait időként mozgatja.«”[20]

Horváth Árpád Jedlik Ányosról szóló, *A megkésett világhír* című könyvében leírja, hogy két *„parndorfi asszony”* gyalogosként tért be a péri kocsmába és ott éjszakáztak. A könyvben szerepel még egy nagyon izgalmas párbeszéd, amelyet Jedlik Ányos és tanítványa Bierbauer Lipót a bencés gimnázium fizika tanára között folyik. Bierbauer közli Jedlikkel, hogy holnap a kivégzés után a holttesteket *„megvillanyozza”.* Jedlik nem helyesli ezt, és azzal érvel, hogy mi lesz, ha az akasztott ember feléled. Megtudhatjuk azt is, hogy *„orvosok, ügyvédek, bírák szaladtak össze”* és a királyra bízták a döntést. I. Ferenc József azt táviratozta meg, hogy: *„elégséges ha valakit egyszer kivégeznek, ha lehet tartsák életben.”* Az írás szerint Jedlik a volt tanítvánnyal tettéért egy életre összeveszett és a megromlott viszony miatt Bierbauer 1880-ban kiadott fizikakönyve meg sem említi Jedliket és találmányát.[21]

Valló István 1930-ban kiadott könyvében is ráleltem a történetre: „A Megyeháza a régi Szent Ferenc rendi zárda és Szt. István vértanú temploma helyén van. Az udvar mai átalakított formájában is magán viseli még a zárda udvarnak némi nyomát. Az udvaron keresztül a régi börtönökhöz érünk, hol egy hátsó udvar van, mely a vesztőhely volt. Mellette siralomház. Itt történt meg az az 1874-es[22] híres kivégzés is, melynél a delikvensen az akkori fizika-tanár a zseniális Jedlik Ányos elektromos kísérleteket végzett,

---

[19] Dr. Petz Aladár: Győr Szabad Királyi Város Szentháromság Közkórházának Multja És Jelene. (1749–1928) Győregyházmegyei Alap Nyomdaműintézete, Győr, 1929.

[20] Dr. Kenyeres Balázs: Törvényszéki Orvostan. I. kötet. Bevezetés. Anyagi és alaki jog. A szakértők igénybevételére vonatkozó szabályok. A nemi életre vonatkozó orvosi bizonyítás. Testi sértések. Az ember halála. Eggenberger-féle Könyvkiadóvállalat, (Hoffmann és Vastagh Kiadása) Budapest, 1909. (Külső borítón 1910-es évszám szerepel). Megjegyzem nem a II. kötetben, hanem az I. kötetben található 436-437. p. Köszönöm Barla Ferenc fizikusnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a könyvre.

[21] Horváth Árpád: A megkésett világhír. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1980. 200. p.

[22] Mint tudjuk a kivégzés 1880. április 14-én történt és nem Jedlik Ányos, hanem Bierbauer Lipót végezte a kísérletet.

még pedig oly eredménnyel, hogy az akasztott ember magához tért és még 24 óráig élt."[23] Horváth Gábor Kis győri kalauz könyvében szintén található utalás a felélesztési kísérletre téves adatokkal: *„Az udvaron börtöncellák sorakoztak, és egy eldugott szegletben vesztőhely is volt. Emlékezetes marad egy 1874-es kivégzés, amikor a már felakasztott elítélten Jedlik Ányos, a neves feltaláló tanár elektromos kísérletet végzett, minek következtében a megállt szívű ember magához tért, és még 24 óráig élt. A kísérlet tulajdonképpen a később az egész világon elterjedt újraélesztő elektrosokk első próbája volt."*[24]

Dárday Sándor Igazságügyi Törvénytárában három paragrafus is érinti a témát. A 3.§ elrendeli, hogy ítéletvégrehajtó csak az lehet, aki sikeresen végezte munkáját, a 4.§ az akasztás előtti orvosi vizsgálatot írja elő, a 12.§ 30 percre hosszabbítja meg a felakasztott egyén bitófán való függését: „3.§. Halálos ítélet végrehajtására további intézkedésig csak oly egyén alkalmazható, a ki hiteles okmányokkal képes igazolni, hogy ily eljárást már korábban is önállóan és sikeresen teljesített. Más alkalmas közeg hiányában a budapesti kir. ügyész keresendő meg az itteni hóhér kiküldetése végett." „4.§. Még a 3.§-ban előírt intézkedést is megelőzőleg köteles a királyi ügyész az elítéltet a börtönorvos által megvizsgáltatni a végből, hogy nincs-e ez oly testi állapotban (súlyos betegség, erős daganatok a nyakon stb.,) mely az ítélet végrehajtásának akadályul szolgálhatna."[25] „12.§. A kivégzettnek hullája azon időponttól fogva, melyben a törvényszéki orvos a segédorvossal egyetértőleg a halál bekövetkeztét határozottan constatálta, még 30 perczen át a bitófán érintetlenül hagyandó, s csak ezután újabb orvosi vizsgálat megtörténtével emelhető le a bitófáról, két óra lefolyása előtt azonban azon épületből vagy zárt helyről, a hol a kivégzés történt, el nem szállítható, sem pedig fel nem bonczolható."[26] A paragrafus bevezetésére utalhat a Győri Közlöny 1880. május 20-i írása, amely egy szomorú, de nevetséges esetről számol be: *„A győri kivégzés következménye"* kezdetű írás elmondja, hogy egy csurgói öngyilkos embert nem vágtak le a kötélről, még a pandur sem, „kinek emlékezetében volt valami a győri esetről, megtagadta segéd-

[23] Valló István: Győr ismertetése és tájékoztatója. Győr, 1930. 101. p.

[24] Horváth Gábor: Kis győri kalauz. Horváth Kiadó, Győr 2004. 49. p.

[25] Dr. Dárday Sándor: Igazságügyi Törvénytár. Rendeletek- és döntvényekkel kiegészítve. Negyedik rész. Büntetőjogi törvények. Atmenaeum R. Társulat Kiadása, Budapest, 1895. 595. p. Utasítás a halálbüntetés végrehajtása körül követendő eljárásra nézve. Ad 2106. 1880. aug. 9. szám, valamint Köszönet Dr. Nánási László főügyész úrnak az értékes adatért.

[26] Dárday Sándor 1895. 596. p.

kezést, mert ugymond legujabb rendelet szerint akasztott embert legalább egy óra hosszat függve kell hagyni."[27]

A helyi (Győri Közlöny, Hazánk), és az országos lapokban is találtam számos írást (Orvosi Hetilap, Magyar Themis, Függetlenség, Pesti Napló, Vasárnapi Újság, Független Kisgazda). Sőt a bécsi Neue Freie Presse, és a Székely Közlöny is beszámolt az eseményekről.[28]

A Győri Közlöny 1878. december 5-én megjelent számában *„Borzasztó rablógyilkosság"* címmel adnak tudósítást az esetről. Az újságcikk már megnevezi a két *„mosonymegyei neudorfi illetőségű"* asszonyokat. A holttesteket a *„töltéstavai tó szélében"* találták meg. A cikk szerint az asszonyok Sárkeresztúrra mentek, hogy a kocsis betegsége miatt hátrahagyott kocsit hazavigyék, mivel boszniai fuvarozásra kötelezték Stodler Mátyás neudorfi gazdát. A gyilkosság hajmeresztő kegyetlenségről árulkodott: *„a két szerencsétlen áldozatnak gégéje elvágva",* 52, illetve 40 késszúrás a testeken.[29] 1879. január 5-én megjelent számában *„Érdekes végtárgyalás leend jövő szerdán, folyó hó 8 án a győri kir. törvényszéknél"* kezdettel *„Takács és Gede péri legények rabló gyilkossági bünpere"* tárgyalására hívja az olvasót. *„Ülőhelyek a törvényszéki irodai igazgató urnál kaphatók s mint értesülünk, már nagy részben elkeltek."*[30]

Az 1879. január 9-én megjelent lap *„Törvényszéki csarnok" „A peéri rablógyilkosok bünperének végtárgyalása"* címmel már részletesen ismerteti a bűnesetet. A gyilkosság vádja mellett még szerepel más kárára elszenvedett *„sulyos testi sértés"* és elkövetett *„tolvajlás"* is. A törvényszéki elnök Kriszt János, a bírák Brinkmann Antal, Pázmány Kálmán volt. Az ügyész dr. Némethy Ernő, védőügyvédek Matkovics Tamás és Tauber Károly. Olvashatjuk azt is, hogy a gyilkosság után a két péri legény evett, kártyázott, nyugodtan aludt. A cikk felsorolja és ismerteti a tanúk vallomását is. A ballada keletkezése miatt is érdekes a következő megjegyzés: *„A terem zsúfolásig van tele hallgatósággal a legválogatottabb körökből".* Az ügyész vádját az újság szó szerint közli. A cikk tudósít az ítéletről, amelyet a vádlottak *„megrögzött go-*

---

27 Győri Közlöny. Politikai vegyes tartalmú hetilap. Kiterjesztve Komárom- és Mosonymegyékre, továbbá Pápavidék- és Rábaközre. Megjelenik hetenkint kétszer u. m. csütörtökön és vasárnapon. Felelős szerkesztő és kiadó: Mersich József. A továbbiakban: GYK. 1880. XXIV. 41-ik szám, május 20-án.

28 Terjedelmi okok miatt a több mint félszáz cikkből csak néhányat emelek ki.

29 GYK. 1878. XXII. évfolyam 98-ik szám, deczember 5-én. A forrásokat változtatás nélkül közlöm.

30 GYK. 1879. XXIII. 2-ik szám, január 5-én.

noszságukhoz híven, buta közönnyel, minden megindulás nélkül hallgatták." Sőt azt is tartalmazza, hogy *„Előbb Gede Pálon, majd Takács Jánoson hajtassák végre."*[31]

Az 1880. április 4. szám közli, hogy *„Ő felsége a király legfelsőbb határozatával megengedni méltóztatott, hogy igazságszolgáltatás rendes menete akadálytalanul bekövetkezzék."* Kozarek Ferenc pesti hóhért *„akasztás végett megrendelték"* Győrben.[32] A GYK 1880. április 15-i száma két oldalon is taglalja Takács Jánossal kapcsolatos híreket. Mint írja: *„Gede Pál időközben elhalálozott".* Közli azt, hogy az elítélt mit csinált a siralomházban: például nagy étvágya volt, halála előtt 5 nappal kérte adagjának emelését. Megtudjuk, hogy *„börtöngörvély"*[33] hatalmasodott el rajta. Szó szerint idézik szavait: úgy védekezik, hogyha megnősül nem éri ilyen baj, mert az asszony *„hazaterelte"* volna a kocsmából. Búcsúzóul – *„akik ővele mindig jót tettek"* – négy lószőr óraláncot ajándékozott az ügyésznek, a bírónak, a börtönfelügyelőnek és a börtönorvosnak. A cikk tudósít a kivégzésről, és arról, hogy a *„megyeház-utca tömve volt néptömeggel", sőt* azt is megtudjuk, hogy a bakónak két segédje volt. Arról is írnak, hogy budapesti és bécsi lapok munkatársai tudakozó sürgönyeivel elárasztották a győri szerkesztőséget. Ugyanitt közlik azt is, hogy Győrben 21 éve nem volt akasztás.[34] Az április 18-i szám közli a boncolási jegyzőkönyvet. Másik kis hírben pedig értesülhettünk arról, hogy Kozma Sándor királyi főügyész Győrbe érkezett és vizsgálatot indított.[35] Április 22-i szám pedig arról számol be, hogy bécsi orvosi társulat rendkívüli közgyűlést szervezett a győri eset miatt. *„A győri kivégzés epilógja"* címmel jelent meg még hír, amely arról tudósít, hogy az igazságügy miniszter foglalkozik a törvényszéki orvos felelősségével, sőt jogi következményét is olvashatjuk, miszerint az *„igazságügyminisztérium*

---

31 GYK. 1879. XXIII. 3-ik szám, január 9-én.

32 GYK. 1880. XXIV. 28-ik szám, április 4-én.

33 *„Skrofulózis (görvélykor). Neve onnan ered, hogy ezen betegségnél a nyaki mirigyek néha igen tetemesen megduzzadnak, mi által az egész nyak megvastagszik, rövidebbnek látszik s így disznó (scrophulae a. m. disznócska) nyakára emlékeztet. E tekintetben különösen a kedvezőtlen egészségügyi viszonyok s célszerűtlen táplálkozás stb. azon tényezők, mik a S. fejlődésének kedveznek."* In: A Pallas Nagy Lexikona. XV. kötet, Budapest, 1897. 36. Találtam arra is adatot, hogy újszülött gyermek esett a kór áldozatává. In: Lanczendorfer Zsuzsanna – Gülch Csaba 2003. 39-40. p. Horváth Árpád könyvében is szerepel, hogy *„a kivégzett huszonöt éves legény görvélykórban szenvedett, nyaka erősen megvastagodott, az okozta, hogy a kivégzés nem sikerült."* In: Horváth Árpád 1980. 202. p.

34 GYK. 1880. XXIV. 31-ik szám, április 15-én.

35 GYK. 1880. XXIV. 32-ik szám, április 18-án.

bizonnyal lesz annyira providens, hogy egy bizonyos időt határozzon, ameddig a testnek a bitófán függnie kell."[36]

A GYK mellett a Hazánk című helyi lap ad még hírt az esetről. Mint írja: elszomorító, hogy csak a *„törvény vaskeze képes visszatartóztatni"* a bűntettektől az embereket, nem az erkölcsi érzék. A cikk írója Pereszlényi János,[37] elítéli a halálbüntetést, mivel *„a bűnös lélek teljes istenhez térését éppen maga a kivégzés gátolja meg."* Bűnstatisztikai adatokra hivatkozva, azt állítja, hogy az élőkre sincs erkölcsjavító hatása. Azt javasolja, hogy javító- és dologházakat építsenek addig, míg ezt az erkölcsi javulást a társadalom el nem éri. Javasolja, azt is, hogy a tartási költségek leszámításával a *„rabkeresményt"* részben a meggyilkoltak gyermekeinek, részben országos iskolai alapnak adják.[38] **„***Akik két halált haltak…"* címmel is jelentet meg a Hazánk egy írást. Említi, hogy Szombathelyen ugyanilyen eset történt 12 ével ezelőtt, de más országokból is hoz analóg példákat. A cikk említ egy Gordon nevű rablót, aki egy sebészt fizetett le, az orvos pedig *„egy kis csövet dugott egy felmetszett nyíláson a légcsövébe, melyen lélegzetet vehetett az akasztás alatt is."*[39]

Az Orvosi Hetilap 1880. április 18-án megjelent száma ismerteti az akasztást, a törvényszéki orvos nevét és az *„életreébredés"* történetét. Kiemeli, hogy az újraéledést a *„villamosság alkalmazása még fokozta."* Azt is közli, hogy *„Schmid J. tr. kórházi igazgatóorvos*" a betegszobába vitette Takácsot, és, hogy 15-én reggel 7 órakor meghalt.[40] A cikk írója megjegyzi, hogy ez csak feltételezés, mert hiteles és elegendő adatuk egyelőre még nincs. Hivatkozik a *„Hon"* nevű lap 17-i sürgönyére, amely közli a boncolási jegyzőkönyvet.

A másik szaklap a Magyar Jogászgyűlés Napilapja, a Magyar Themis 1880. április 22-én megjelent számában *„S. S."* monogram alatt rejtőző író *„jogi hullának"* nevezi Takács Jánost, akit *„véletlenül nem boncoltak szét azonnal,"* akit *„véletlenül villanyozási kísérletre használtak fel." „Haláltánczot*

---

36 GYK. 1880. XXIV. 33-ik szám, április 22-én.

37 Pereszlényi János (Ipolypásztó 1831. december 25. – Győr, 1894. január 12.) református lelkész, újságíró, lapszerkesztő, költő. 1873 után Győr református lelkésze, a helyi közélet és közművelődés jeles alakja, a Győri Lapok a Hazánk című lapok szerkesztője volt.

38 HAZÁNK. Politikai és vegyes tartalmú hírlap. Megjelenik hetenként kétszer, szerdán és szombaton. 1880. I. évfolyam, 30. szám, április 14.

39 HAZÁNK. 1880. I. évfolyam, 33. szám, április 24.

40 Orvosi Hetilap. Honi s Külföldi Gyógyászat és Kórbuvárlat Közlönye. Budapest, Felelős szerkesztő és tulajdonos: Markusovszky Lajos, 1880. huszonnegyedik évfolyam, 16. szám, április 18., 371. p.; 372. p.

járnak századunkban az elevenen eltemetettek, a szétdaraboltak százezrei" – írja. Ezután több hasonló esetet idéz, például a 1840-es évekből Stahli pesti orvos esetét, aki midőn az akasztott gyilkos hasát felvágta, az felegyenesedett. Az orvos erre *„egyszerűen levágta az asztalra és folytatta öldöklő munkáját".* Sorolja, írók, politikusok neveit, akik a halálbüntetés ellen szóltak (pl. Voltaire, Victor Hugo, Eötvös, Szemere). Ugyanebből a cikkből tudjuk meg, hogy az ügyész ellenezte Takács *„életbevisszahívását".* Elítéli a győri törvényszéki orvost is: *„Vidéki Sikorok intézik el az élet-halál kérdését."* Pák Zoltán elmesélte nekem, hogy dédnagyapját Sikor Józsefet *„meghurcolták", „macskazenét"* is kapott.[41] Az írás megállapítja, hogy *„komoly tárgyilagossággal kénytelenek vagyunk felállítani azon tételt, miszerint halálbüntetésre ítélni ne szabad, mert halálbüntetést az eredmény bizonyosságával végrehajtani nem lehet".* Az írás egy másik kivégzési móddal is foglalkozik. A guillotin *„barbárságával."* A cikk írója szerint a *„mult heti sajnos esetből uj és hatalmas érv vonható le a halálbüntetés ellen."*[42]

A Vasárnapi Ujság arról ír, hogy Takács János a kihallgatása során úgy nyilatkozott, hogy a boszniai háborúban tanult meg ölni. Megtudhatjuk, hogy *„a győri kivégzés rendkívüli esete nagy izgatottságot ébresztett mindenfelé, s a halálbüntetés eltörlésének hívei bizonyára emlegetni fogják, mint rendkívüli érvet."*[43] Kiderül, hogy tájékoztatták az igazságügy minisztert (dr. Pauler Tivadar) és jogtudósok vitatni kezdték az ügyet, szabadon engedjék-e, vagy *„új ítélet alapján fogságba vessék"*-e a gyilkost. Jogi szempontból érdekes az a megállapítás, hogy az *„új büntető kodex tudvalevőleg a kötél általi halál helyett a nyaktilót akarta életbeléptetni, de a főrendiház nem fogadta el."*[44] A következő számban *„a. T. D."* aláírással egy hosszú cikket közöl *„A hóhér kötele"* címmel. A feléledést a kocsi rázkódásának, majd a *„villamfolyam ingerlő hatásának"* tulajdonítja. Véleménye szerint el kell törölni a halálbüntetést, hisz *„arra a ki gyilkolt, alig lehet nagyobb büntetés az életnél."*[45] Némi humorral megjegyzi, hogy Takács életének legnevezetesebb része a halála utáni 24 óra volt, és bizony nagy gondot

---

41 Köszönet Dr. Pák Zoltánnak az értékes információért.

42 Magyar Themis. A Magyar Jogászgyűlés Napilapja. Budapest. Megjelenik minden csütörtökön, a Magyar Jogászgyűlés tartama alatt naponkint. Felelős szerkesztő: Dr. Fayer László. Magyar Themis, 1880. Tizedik évfolyam, 17. szám, április 22. 133-134. p.

43 Vasárnapi Ujság, 1880. 27 évfolyam, 16. szám, 260. p.

44 Uo. 260. p.

45 Uo. 270. p.

okozott volna a jogászoknak, ha tovább él, de a *„psychologoknak”* azonban kitűnő kutatási alany és téma lehetett volna. Közli még Sikor József levelét, aki *„világhírű botrányt”* emleget, amelyről *„egész Európa beszél.”*[46] Ebből a cikkből tudjuk meg, hogy a holttestet azért szállították el sietve, mert a *„néptömegtől menekülni”* próbáltak. Megjegyzi, hogy egyik orvostársa kijelentette, hogy *„csuda lenne”* ha nem ébredne föl. Közli, hogy a boncteremben a gimnázium fizika tanára várakozott, aki a kihűlés előtt izommozgásokat akarta tanulmányozni, amelyet a *„villamfolyam”* hoz létre. Az ébredés tulajdonítható a *„mirigydaganatoknak”*, és a *„halottaskocsi a rossz kövezeten vágtatva hozta a hullát, és annyira megrázta, hogy a legügyesebben alkalmazott élesztési kísérlet sem tehette volna jobban.”* Említi a 16-án Bécsben tartott gyűlést, és Billroth tanár véleményét, miszerint az orvost *„felelősségrevonás”* ebben az esetben *„nem érheti”*. Billroth úgy nyilatkozott, hogy *„a tudomány hiányos s hogy a halál meghatározására fölállított tételek nem csalhatatlanok.”*[47]

A Pesti Napló is több írást jelentetett meg a témával kapcsolatban. Megtudjuk, hogy a királyi ügyész[48] utasításért sürgönyözött az igazságügy miniszternek. A cikk írója szerint *„az igazságügyész húzni halasztani akarta a dolgot.”* A közfelháborodásra is hoz példát: *„A nép iszonyuan fel van háborodva. Egész bucsujárás volt tegnap a közeli falvakból.”*[49] A pletykát is közli, miszerint azért volt titokban az eset, mert az urak *„kicsinálták”.* Az újság esti kiadása a boncolásról tájékoztat, s megtudjuk, hogy *„Dr. Lumniczer városi főorvos vezetése alatt, Offner városi alorvos Schmidt kórházi orvos segédkezése mellett”* megtörtént a boncolás.[50]

A legtöbb cikket (15 db) a Függetlenség napilap közölte a *„győri csudáról”. „Az iratok ma érkeztek le a királyi táblához s ez késedelem nélkül átteszi a halálos ítéletet a győri törvényszékhez.”*[51] Az április 9-i szám közli az ítélet végrehajtásának elhalasztását, mivel Kozarek Erdélyben tartózkodik. Azt is megtudjuk, hogy az elítéltet múlt szombaton szállították a *„m.óvári”* börtönből Győrbe.[52] Április 10-i szám leírja Oroth Zsuzsánna székely leány *„rög-*

---

46 Uo. 274. p.
47 Uo. 277. p.
48 1880-ban a királyi ügyész: Dr. Némethy Ernő
49 Pesti Napló, 1880. 31. évfolyam, 94. szám, április 16. péntek, Reggeli Kiadás
50 Pesti Napló, 1880. 31. évfolyam, 95. szám, április 17. szombat, Esti Kiadás
51 Függetlenség, 1880. 1. évfolyam, 932. szám, április 3. szombat
52 Függetlenség, 1880. 1. évfolyam, 98. szám, április 9. péntek

tönbírósági tárgyalását", aki miatt halasztották el Takács János akasztását. A törvényszék kétnapi tárgyalás után *„tompaelmüséget"* állapított meg, mivel a vádlott nem emlékezett semmire, és állandóan gyermekét hívta.

A Székely Közlöny is foglalkozott az esettel. Négy újságcikk említi a győri esetet, illetve Oroth Zsuzsanna tárgyalását. *„Kozarek felsült"* kezdetű írás tudósít a feléledésről. *„A végrejhajtás után az orvosok konstatálván a halált, a test bevitetett a bonczterembe, hol azonban a holtnak vélt csak hamar magához tért."* A másik cikk a boncolási jegyzőkönyvből idéz és a feléledésnek okaként, a halottat szállító szekér rázkódásának és sebes ügetésben való *„kissé távoli kórházba szállításának"* tulajdonítja.[53]

A Függetlenség április 15-én megjelent számában Hoitsy Pál ír a halálbüntetés ellen egy dörgedelmes cikket, amelyben említi a *„győri akasztás rémhírét".* Elítéli a társadalmat, mivel *„élet ellen emeli kezét".* Megtudjuk, hogy az új büntetőtörvénykönyv tárgyalása kapcsán felvetődött a nyaktiló bevezetése az akasztás helyett, – *„mivel ez emberibb kivégzési mód"* –, de ezt a *„főrendiház"* megakadályozta. *„A társadalom tehát ugyanazt a bűnt követi el a gyilkossal szemben, a melyért a gyilkost kivégezteti".* Mint írja: a bíró hol halálra ítéli azt a székely lányt, ki felgyújtja *„kedvese szénaboglyáját",* hol felmenti azt a francia színésznőt, aki hűtlen kedvesébe golyót repít. Ír Kozarekről is: *„Kozarek Ferencz különben öreglegény, nem mester, az üzletet az elhalt mester Kornberger özvegye vezeti, kivel Kozarek évek óta jegybe jár."*[54] A keddi szám tájékoztat arról, hogy a *„bécsi orvosegylet"* szombaton rendkívüli közgyűlést hívott össze, *„melynek egyedüli tárgy a győri akasztás volt."* A győri esetet így konstatálja: *„a tudomány hiányos, s hogy a halál meghatározására felállított tétek nem csalhatatlanok."*[55] Sikerült megtalálnom Bécsben az orvosi gyűlés jegyzőkönyvét, amely beszámol az 1880. április 16-i és az 1880. április 23-i ülésről.[56] Az 1880. április 16-i ülés jegyzőkönyve szerint az elnök prof. Billroth udvari tanácsos úr, a jegyzőkönyvvezető dr. Nicoladoni docens úr. Prof. Hoffmann előadja az esetet, ami Győrben, a

---

53 Székely Közlöny Ismeretterjesztő, vegyes tartalmú napilap, Kézdi -Vásárhely, II. évf., 1880. április 18. 16. sz., 1880. április 25. 17. sz. 10. p. és 11. p. Köszönet Dimény Erikának az értékes újságcikkekért.

54 Függetlenség, 1880. 1. évfolyam, 108. szám, április 19. hétfő

55 Függetlenség, 1880. 1. évfolyam, 109. szám, április 20. kedd

56 Bécsi Orvosok Társasága Hirdetője. 1880. április 22. 25. sz. In: Österreichische Nationalbibliothek, Wien. Köszönet mag. Gerda Koller bécsi könyvtárosnak az értékes dokumentumért, valamint Sipos Judit nyelvtanárnak a bécsi kutatásban és fordításban nyújtott segítségéért. Lásd az orvostörténeti adalékokat bővebben: Lanczendorfer Zsuzsanna 2012. 376-393. p.

„Takácz" nevű rablógyilkos kivégzésekor történt. Az írás felmenti a törvényszéki orvost, Sikor Józsefet.

A Függetlenségben megjelent egy tudósítás arról is, hogy Kozereknek *„fiatal követője"* is akadt már: *„A kis Kozarek"* nemrég Nyitrán több gyerekkel *„akasztósdit"* játszott. A szülők szerencsére közbeavatkoztak. *„Ha így nem kedvez a szerencse, bizony a kis Kozareknek jobban sikerült volna a műtétel, mint a nagynak Győrött."*[57] Az április 22-i szám az Országházból nyújt ízelítőt, az igazságügy reformját sürgeti *„aranyszakállú"* Dárday, *„de nem kell neki idegen jog reczepcziója."* Problémaként említi, hogy a *„bíróságok működése nincs ellenőrzés alatt."*[58] A másnapi szám a halálbüntetéssel kapcsolatban hoz fel három (*„gyilkosság, rablás és házfelpörzsülés")* két hét alatt megtörtént Győr megyei esetet. A cikk írója megjegyzi, hogy az egyik újvárosi eset nagyon hasonlít Takácséhoz: egy kocsira felkéredzkedett egy asszony, és két férfi kirabolta. A másik eset: lopás miatt elkergetett cselédek bosszúból a baráti plébánost a parókiájába bezárták, s rágyújtották a házat. *„És e dolgok után mondják a tudákos kodifikátorok, hogy a halálbüntetés »intő példa«."*[59] Az április 25-én vasárnap megjelent szám *„A győri eset…"* kezdettel közli, hogy Kozma Sándor főügyész végzi az ügyben a vizsgálatot.[60] A május 3-i szám egy *„honvédközhuszár"* akasztásáról értesít, Jászberényből, amelyet Kozarek Ferenc végzett el: *„Kozarek Ferencz budapesti hóhér, ki Győrből olyan remale gesta jött el, már leutazott Jászberénybe."*[61] Figyelmet érdemel a másnapi cikk, amely részletezi az akasztás lefolyását és azt, hogy *„A tetem egy óráig a bitófán lógott, mire levették és koporsóba zárták."*[62]

Az Országgyűlési Dokumentumokban is található írás, amelyben említik Takács Jánost és kivégzését. Thaly Kálmán hadászati kérdésről folytatott vitában szólítja meg Szende Béla honvédelmi minisztert: *„a győri akasztás alkalmából, azt ajánlá, hogy ilyen mitrailleusokkal kellene agyon lőni a deliquenseket, mert e gépek minden egyebek, csak nem szóró lövegek. Ha tehát ezeket az olyan Takács János-féle elitélt mellének sütik, még a győri doctor sem éleszti fel."*[63]

---

[57] Függetlenség, 1880. 1. évfolyam, 109. szám, április 20. kedd
[58] Függetlenség, 1880. 1. évfolyam, 111. szám, április 22. csütörtök
[59] Függetlenség, 1880. április 23. első évfolyam, 112. szám, péntek
[60] Függetlenség, 1880. április 25. első évfolyam, 114. szám, vasárnap
[61] Függetlenség, 1880. május 3. első évfolyam, 122. szám, hétfő
[62] Függetlenség, 1880. május 4. első évfolyam, 123. szám, kedd
[63] mitrailleuse = géppuska, valamint köszönet Bognár Szabinának az értékes adatért. In: http://www.ogyk.hu, Képviselőházi Napló 250. Országos ülés 1880. április 24-én. 345.o.

Az eddig fellelt forrásokból kiderült, hogy hatalmas érdeklődés kísérte Takács Jánoshoz fűződő gyilkosságot, illetve büntetését és „feltámadását". Mint írja a Vasárnapi Újság: *„a győri kivégzés renkívüli esete nagy izgatottságot ébresztett mindenfelé"*[64] Sőt az eset után hatvanhat évvel, a Független Kisgazda lap *„A régi Győr"* címmel eleveníti fel a történetet. A cikk hetivásárra érkező asszonyokról beszél – hasonlóan a folklór szövegekhez –, akik miután eladták baromfit betértek egy vendéglőbe. Elmeséli a rablógyilkosságot és közli, hogy Takácsot kötél általi halálra, Gedét pedig 15 év fegyházra ítélték. Mosolyt fakasztó a hóhér leírása: *„A halálos ítéletet a szalonruhás, cilinderes, fekete kesztyűs Kozarek hajtotta végre."* Megtudjuk, hogy dr. Sikor állapította meg a halál beálltát és a macskakövön *„elzötyögtették"* a holttestet az újvárosi kórházba. Az írás megemlíti, hogy akkor Lumnitzer Károly volt a városi tisztifőorvos és kórházigazgató, akinek barátja volt Bierbauer Lipót bencés tanár, aki *„szenvedélyes villamos kísérletező volt"* és barátjának megengedte, hogy Takácson kísérletezzen. A cikk azt is említi, hogy másnap reggel *„azonban végérvényesen meghalt az – ágyban!"* Sikor orvost ezért *„persze kikezdték, alig volt maradása Győrött. Még nótát is faragtak róla."* Az írás megjegyzi, hogy *„az egész ország jogászai, de még az országgyűlésen is arról vitatkoztak, hogy ha Takács életben maradt volna – másodszor kivégezhették volna!?"* [65]

A balladakutatás alapján úgy vélem, hogy a jogtörténeti dokumentumok – akár levéltárban, akár a sajtó lapjain leljük meg – nagy segítséget nyújthatnak a folklorisztikai kutatásoknak. A néprajzkutatónak pedig segíthet, abban, hogy megértse a népköltészet hogyan változtatja meg a valós tényeget, hogyan alakítja a gyilkosságtörténetet *„győri csudává".* De egyúttal segítheti meglelt jogi adalékaival a jogtörténeti kutatásokat is.

A felszólalás az 1880. évi állami költségvetés részletes tárgyalásán a Honvédelmi tárca részéről hangzott el.

[64] Vasárnapi Ujság, 1880. XXVII. évfolyam, 16. szám, 260. p.

[65] Független Kisgazda, 1946. október 20. I. évfolyam 138. szám, 2. p.

Kényszer és szankció a nép joggyakorlatában

MEZEY BARNA

1. Két jog találkozása

Egy esztendeje, Tárkány Szücs Ernő életművének egy szelvényét értelmezve,[1] azt állítottam, hogy a Tagányi Károly által is említett élő, írásos jogi formába nem öntött jogszokásokról, jogi szertartásokról és jogi jelképekről[2] Kulcsár Kálmán csak rendkívüli óvatossággal szólt úgy, mint „jogot helyettesítő szokási szabályokról"[3]

Bónis György határozottabb volt, amikor úgy fogalmazott, hogy „a tételes jog és a hivatalos szokásjog rétegén túl is van egy szabálycsoport, melyet maga a nép tart fenn és vall magára kötelezőnek ... mondhatnók jogrendszer". [4] Tárkány Szücs igen nyíltan írt a jelzett terület feltárásával kapcsolatos ellenérzésekről. „A néprajzosok nem igényelték a különbségtevést jogi és nem jogi jelenségek között; a jogászok kifejezetten 'fáztak' attól a gondolattól, hogy az állami normák mellett a jognak egy másik szféráját is elismerjék, amelyet tudományos módszerekkel még kutatni is kellene; végül a társadalomtudomány rangján alulinak tartotta, hogy kapcsolatban álljon egy kialakuló történeti tudománnyal." [5]

Úgy vélem, napjainkra megérett a helyzet, hogy nyíltan beszéljünk arról a jelenségről, mely még a 18-19. század jogéletét is jellemzően meghatároz-

---

1 Mezey Barna: Tárkány Szücs Ernő jogtörténete. In: Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére. Szerk. Nagy Janka Teodóra. Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 1. Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, 2014. 25-36 p.

2 Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről I. A családjog és öröklési jog köréből. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 1919. 3. p.

3 Kulcsár Kálmán: A jogi népszokások kutatása és a jogszociológia. (Utószó) In: Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, Gondolat 1981. 41., 833. p.

4 Bónis György: Magyar jogi néphagyományok. In: Magyar Szemle,1939. klny. 1. p.

5 Tárkány Szücs Ernő: Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai. In: Létünk. Társadalom – tudomány – kultúra, VI. évf. 1976. 3–4. sz. 86. p.

ta. Arról tudniillik, hogy a felsőség joga hosszú időn át nem vett tudomást a társadalom nyolcvan-kilencven százalékát kitevő parasztság hétköznapi életének szabályozási igényéről, így „lent" a falusi közösségeknek maguknak kellett megalkotniuk saját jogukat, s maguknak kellett gondoskodniuk e szabályok foganatosításáról. Lehet elméleti vitákat folytatni a jog fogalmáról és ismérveiről, az azonban aligha megkérdőjelezhető, hogy a nép joga valódi jog volt. A jog legjellegzetesebb vonása a normák kikényszerítésére alkalmazott szankció. Alább röviden összefoglalom (az egyszerűség kedvéért a bűnökre lesújtó közösség alkalmazta büntető jogkövetkezményekre figyelve) a kényszer közösségi alkalmazására alkalmas, amúgy a kutatók előtt korántsem ismeretlen tárházát a fellépés lehetőségeinek.

2. Természeti kényszer – közösségi kényszer

A természetnek kiszolgáltatott emberi közösségek a technikai fejlődés kezdetén, amikor még harcban álltak a környezet minden résztvevőjével: állatokkal. jelenségekkel, más emberekkel és csoportokkal, legfontosabb értéküknek a szolidaritást tartották. A szolidaritás a hordatársadalmak bomlásával az enyészet részévé tette az önzés és a nyers agresszivitás szervező elvét, annak helyébe lépett. A vérségi közösségek támogató, védelmező funkcióját erősítendő döntő jelentőségűvé vált a belső kohézió védelme. A csoportösszetartást garantáló és oltalmazó belső rend jelentőségét érezve, felismerve a közösségek kiépítették tabuk határolta szabályrendszerüket, mely a szokások és rítusok hálóját borította a közösségre. Az organikusan alakuló ősi jog követésének garanciája a természeti és a közösségi kényszer kettőse volt. Amennyiben a csoport nem volt képes egységesen és erősen az ellenséges környezetben önmagát védelmezni, s önmaga életterét biztosítani, a természet elpusztította azt. Hogy a csoport képes legyen az esélyes föllépésre, önmaga belső egységét kellett megteremtenie. A belső egység alapja és feltétele a közösség meggyőződése volt. Hite az életét meghatározó szabályok, szokások és folyamatok helyességében, azok értelmében. Ily módon a természeti kényszer szorításában a közösség tagjai a maguk egységbe foglalt akaratával létrehozták a közösség szankciórendszerét, melyet úgy a belső, mint a külső konfliktusok feloldásában alkalmaztak.

3. A konfliktuskezelés eszközei az ősi társadalomban

A mindmáig megcáfolatlan, ősi római tétel, miszerint ahol emberi társadalom van, ott jog is van *(ubi societas, ibi ius)* kibővíti a jog kialakulásáról való

gondolkodást az állam előtti időkre is. A vérségi társadalomban a rokonság a védelem és a segítségnyújtás köteléke, melyhez kapcsolódtak mindazon csoportok, melyek tényleges tények vagy fikciók alapján „mi csoportokká" formálódtak, s így, mint a társadalom racionális alapegységei, a béke, a törvényesség és a rend garanciáját jelentették. Az összetartozást jelképező elem, a vér számos egyéb mellett megteremtette a vérbosszút, mely az animizmus egyik leágazásaként a megölt szellemének kiengesztelésére irányuló tevékenységként állandósult az emberi társadalomban. „A vérbosszú tehát társadalmasító szokás és intézmény volt."[6] Egészen addig, amíg az állami büntetőjog nem igényelte meg a vérségi büntetőjog funkcióját, a csoportok közötti konfliktusok rendező elve a vérbosszú volt, melyet a csoporton belüli bosszúigény „konvertálásával": egyezkedéssel, kártalanítással, menedékvárosok és eljárások kialakításával, alternatív büntetéssel (megszégyenítés, száműzés, bírságok) igyekeztek kiváltani és tompítani. A közös forrás azonban a büntetőjog tekintetében többnyire a vérbosszú és annak jellegzetességei voltak. Ezeknek a legfontosabbika a kötelezés volt: ti. az ősi jog kötelezte a meggyilkolt valamennyi rokonát, hogy megtorlással éljen a megölt valamennyi rokonára vonatkozóan. A vérbosszú végrehajtását a közvélemény kényszerítette ki, tudniillik közmegvetés illette azt, aki nem tett eleget e kötelességének.[7]

A vérbosszú irracionalitását, korlátozhatatlanságát és ezzel együtt sok esetben igazságtalanságát a tálió elvének felbukkanása oldotta föl. A megtorlás eszméjének leszűkítése egyben a bűn és a büntetés szorosabb kapcsolatát eredményezte, mely a rokonokat, a „mi-csoportot" a kötelezettségszerű igazságszolgáltatás irányába terelte. A szellemek kielégítésének gondolata, a halottaknak teljesített szolgálat képzete háttérbe szorult az ésszerűség és igazságosság javára. A szolidáris csoport részvételi kötelezettségét azonban nem érintette, így a jogszolgáltatásban változatlan elvárás volt a rokonokkal (majd a megtelepedés után az eredetileg rokonságra épülő lakóközösségek, falvak lakóival) szemben a közös fellépés a bűnt elkövetővel szemben, legyen az a család, nemzetség tagja vagy kívülről támadó.

A jog történetében az állam az egyik lehetséges hordozója a kikényszerítésnek. Megjelenése abból a szükséghelyzetből fakadt, hogy az átalaku-

---

6 Sumner, William Graham: Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Budapest, Gondolat kiadó, 1978. 738-739., 743. p.

7 Sumner, William Graham 1978. 745. p.

ló-félben lévő ősi közösségek politikai vezetői felismerték a szükséghelyzetet, melyhez a hagyományos eszközök elbomlása és hatáscsökkenése vezetett. Az ősi társadalom kényszermechanizmusai erejüket veszítették, a közösségek vezetői tradicionális módszerekkel már nem tudták fenntartani a normák követésének régi rendjét. A természeti kényszer gyengülése óhatatlanul halványította a csoportkohéziót, a közösségi szolidaritás elenyészése pedig a társadalmi hatást közömbösítette. Így lépett a korábbi kényszerítő formák helyébe túlnyomórészt a hatalmi (állami) kényszer. Ami nem jelentette a korábbiak teljes törlését, csupán az eszközök és a lehetőségek majorizálását. Az államalapítás(ok) korában az új hatalmi struktúrák uralkodó körei elsősorban az uralom megszilárdítását, az új rendszer stabilizálását tartották szem előtt, s csak lassan hatoltak be a nép mindennapi életének szférájába – amit sohasem hálóztak be szabályaikkal teljes egészükben. S ez lehetőséget adott az ősi jog továbbélésére, beleértve a közösségi kényszer intézményét is. Az állami kényszer dominanciája egyértelművé lett, de a nép jogának érvényesülése lehetőséget biztosított a hatalom által nem szabályozott kérdések rendezéséhez, sőt a szilárd határok kialakulása nyomán bizonyos konkurálást is engedett.

Erősítette ezt a tendenciát hosszú időn keresztül (Európa történetében a középkor, koraújkor évszázadaiban) a közösségek elszigeteltsége, a „szabadságok kis köreiben" élő emberek egymásra utaltsága, szolidaritása, belső rendjének fenntartása illetve békéjének igénye. Ismeretes az a népi jogszokás-kutatásnak köszönhető tapasztalat rögzítése, miszerint a falvak nagy része még a 19. században is *elhárította a belső konfliktusok kezelése kérdésében a külső (hatósági) beavatkozási kísérleteket*, s megtett mindent annak érdekében, hogy azokat saját keretei között rendezze.[8] A népi jogélet-kutatás egyik legfontosabb megállapítása ez: az állam a közösségek fölötti és a közösségek közötti konfliktusok kezelésében eredményesen és aktívan alkalmazta az állami büntetőjogot, míg a közösségek belső életébe csak nagy nehézségekkel avatkozhatott be. Ez számunkra azt üzeni, hogy a csoportok (falvak) belső igazságszolgáltatása nagy mértékben a közösség tagjainak kezében maradt. Ennek pedig vezérlője és garanciája a nép közös megítélése, fellépése és szolidaritása, kikényszerítő vélekedése (a közvélemény) volt és maradt.

---

[8] Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 806. p.

4. Közvélemény és büntetés

Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a közvélemény teremtette és/vagy elfogadta szankciók központi eleme a közösség. Pontosan ezért a magatartásszabályok (tényállások) megfogalmazója („a jog megállapítója") ugyanúgy a közösség, miként a szankció végrehajtásának résztvevője is. Kevésszer fordul elő (a dolog logikájából következőn, pl. megátkozás esetében), hogy a foganatosító egyetlen személy. De például a megszólás, a gúnyolás, nem képzelhető el a közösség tagjainak aktív részvétele nélkül, miként a kiközösítés következetes végrehajtásához is valamennyi tag közreműködésére van szükség. [9]

Tárkány Szücs Ernő logikusnak tartja a modern gondolkodás számára a szabályhoz kapcsolódó elkülönült végrehajtó szervezet keresését, de a népi jogéletben ilyenről aligha szólhatunk. Ez azonban nem eredményezhet kételkedést a népi jog erejében, hiszen a centralizált állami intézmények, a hatóságok közreműködésének elutasítása nem jelenti a közvéleményben megtestesülő, *önsegítő, kölcsönös szerkezet* hatékonyságának megkérdőjelezését. Sőt, éppen hogy garanciáját nyújtja a népi jogélet normakövetésének és konfliktuskezelésének. Ahogyan Tárkány Szücs összefoglalta: a bűnök és vétkek következményeinek határozottan körvonalazódó formái is voltak. Így az önbíráskodás, a közvélemény és az egyéni ítélkezés (ha eltekintünk is a hatósági eljárásban közreműködés felemás mintájától).[10]

A népi jog ezekben a formálissá váló képleteiben prezentálja (minthogy eredendően forrása is volt annak) a büntetési rendszer teljes hálóját. Így a bűnökre és vétkekre szabott hagyományos *büntetési rendszer* (bár ha hangsúlyokban el is tér az állami szankciórendszertől) tartalmazza azt a büntetési skálát, amit az állami büntetőjog. Így az élet elvételét, a test csonkítását, sanyargatását, fenyítését, a szabadság különféle korlátozásait, a bírságokat és a megszégyenítő eljárásokat.

A *halálbüntetés*, bár nem gyakori, mégis konstatálható szankció a népi joggyakorlatban. Degré Alajos, Tárkány Szücs Ernő és Gelencsér József egyaránt meghivatkozza Göde István Zala vármegyei gyújtogató ügyét 1795–1796-ból, akit, látván a hivatalos eljárás sikertelenségét Nemesnép

---

[9] Nagy Janka Teodóra: Büntetőjogi néphagyományok-és szokások. In: Bölcskei tanulmányok 1. Múlt és jelen Bölcskén. szerk. Szabó Géza, Bölcske 1994., http://www.sulinet.hu/otoksegtar/data/teleulesek ertekei/Bolcske/pages/Bolcskei tanulmanyok_1/b1_016_bunteto.htm

[10] Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 806. p.

lakossága megégetett.[11] Ezt a magányos esetet Gelencsér további 1792-es, 1827-es, 1858-as, 1865-ös és 1898-as népítéletekkel egészítette ki, igazolva, hogy a megégetés (halálbüntetés) szerves része volt a népi jognak. Állítását erősítendő egy másik végrehajtási formát is idecsatolt, a halálra táncoltatást.[12] Tárkány Szücs Börcsök Vince közlésére hivatkozva idézte a 19. század végi szegedi esetet, amikor is a „házásást" (a tanya rablás céljából történő megásását) önbíráskodás keretében lapáttal történő lefejezéssel „büntették."[13] Az esetek többségében (a megégetéseknél) a falu népe nem csak támogatta a bűn megbosszulását, de maga is részt vett benne. Ahogyan Degré írta: több mint ötszázan nézték végig az eseményt, ráadásul 75 aláírással jegyzőkönyvet is készítettek az ügyről. A halálos táncoltatás ugyancsak nagy nyilvánosság előtt zajlott. [14] Az éjszakai önbíráskodást a betörővel szemben úgyszintén elfogadta a társadalom, sőt a vérbosszú intézménye is fel-felbukkant, még a 20. század harmincas éveiben is, melyet a falusi közösségek megengedettnek tartottak.[15] Az ún. pokrócozás időtartamától és súlyosságától függően halálos is lehetett. [16]

A halállal lakoltatásnál a bűnök és vétkek közösségi szankcionálásának sokkal elterjedtebb és természetesebb részei a *testi büntetések (csonkítások és verések).* Tárkány Szücs egész katalógusát állította össze a csonkításoknak a halat varsából tolvajló megbüntetésétől a lefoglalt méhodúból lopó felelősségre vonásáig, a teljesítményhamisító kubikmunkás szankcionálásától az éjszakai házásó kezének lemetszéséig. Gelencsér a népi jog büntetéseként sorolja elő a szemkiszúrást. [17] A székely faluközösség a korbácsolást, pálcázást, vesszőzést is ismerte és alkalmazta.[18] A legényközösségek gyakori válasza a jogsértésekre a verés, a tolvajkodókkal szemben alkalma-

---

[11] Degré Alajos: Egy XVIII. századi falusi népítélet hagyománya. Ethnographia LXXIV. évf. 1963, 264. p.; Tárkány Szücs Ernő 2003, 792. p.; Gelencsér József: „Őseink szokásait követtük" (Jogtörténet, jogi népszokás, művészet). Székesfehérvár, Vörösmarty Társaság, 2014. 19. p.

[12] Gelencsér József 2014. 19. p.

[13] Tárkány Szücs Ernő 2003. 794. p.

[14] Gelencsér József 2014. 136. p.

[15] Fél Edit: A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson. In: Kisalföldi Közlemények, Budapest, 1944. 68. p. Idézi: Tárkány Szücs Ernő 2003. 795. p.

[16] Gelencsér József 2014. 106, 108-109. p.

[17] Gelencsér József 2014. 160. p.

[18] Domokos Andrea: Büntetőszankciók a székely falvakban. In: Jogi néprajz-jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből. szerk. Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra. Budapest, Eötvös Kiadó, 2009. 345. p.

zott büntetés a pokrócozás, pokróc alatti ütlegelés.[19] Az endogám házasságot védelmező legényközösségek fő eszköze is az idegen férfi elriasztása kemény veréssel. A vásári zsebesek baját közösen látták el a tettenérők, a hatóságok szeme láttára, azok beavatkozása nélkül. [20] A testi büntetések kategóriájába sorolható az erős megszégyenítő jelleggel bíró, mégis inkább fizikai sanyargatásként ható teknő- és a rönkhúzás (különösképpen, ha ostorral noszogatták az erre méltónak talált leányt).[21] A megfélemlítés úgyszintén e körbe sorolható, hiszen a fizikai fájdalommal, veréssel fenyegetés érdemi magja a bántalmazás maga. [22]

A tágabb értelemben vett *szabadságbüntetés* végrehajtási intézmények híján nem a tömlöcre fókuszált, de a kalodázás vagy árestáltatás a bíró házánál egyértelmű szabadságfosztás, miként a székely falvakban gyakori fogságbüntetés, olykor kenyéren és vízen.[23] Határeset a pellengérre állítás. A másik póluson ott a kiűzés, mely a közösség szerint javíthatatlanokat vagy a falu értékítélete szerint súlyos erkölcsi bűnt elkövetőket érintette.[24] A kiűzés, száműzés határeseteként vehető számba a kiközösítés, mely ugyan fizikailag nem korlátozza a közösségi normát megsértő személyt (nem zárják be, nem űzik ki), ám azáltal, hogy nem vesznek tudomást róla a többiek (nem állnak szóba vele, nem köszönnek neki, nem fogadják köszönését, nem hívják és nem engedik a közös programokhoz), lényegében kívül helyezik a közösségi kereteken. „Nem üldözték, de éreztették vele, s elment". A kiközösítés súlyát, s a közönséges megszégyenítésen messze túlmutató hatását jelzi, hogy sok esetben a kiközösített fölakasztotta magát. [25]

A vérbosszúból kifejlődő megváltás illetve kártalanítás a népi jogban is elvezetett a *vagyonbüntetések*hez. A „Legények igazsága", vagyis az endogám házasságot megsértő idegen férfi sarca magától értetődő „büntetése" a szabályszegésnek. [26] A közösségek a bűnösöket és vétkeseket bírságoltak, a delikvens a „falu bírságán maradt". Közmegegyezéssel hajtották be a közbe be nem fizetett köztelező hozzájárulásokat. Keményen vették meg a károkozók előidézte bajok árát, ahogyan a lopók által okozott kár megtérítése

[19] Tárkány Szücs Ernő 2003. 794-795, 790. p.
[20] Gelencsér József 2014. 1o8-109, 99. p.
[21] Tárkány Szücs Ernő 2003. 790-791. p.
[22] Nagy Janka Teodóra 1994. ih.
[23] Domokos Andrea 2009. 344. p.
[24] Tárkány Szücs Ernő 2003. 788. p.
[25] Nagy Janka Teodóra 1994. ih.
[26] Gelencsér József 2014. 113. p.

is feltétele volt a mérsékelt ítéletnek.[27] A később főként kihágási körbe sorolt olyan cselekmények, mint az éjjeli dőzsölés, kiáltozás, ordítozás, súlyos bírsággal járt, ahogyan a káromkodás is.[28] A közösséggel szembefordulók, a közjó ellen cselekvők házát lerombolták, hogy így kényszerítsék a falu elhagyására: „Vesszen minden marhája, az örökség is…" [29]

A *megszégyenítő büntetések* létjogosultságának alapja a becsület, mely nem más, mint a saját értékek szerint élő zárt közösségek pozitív megítélése a normakövető, a csoport értékeit becsben tartó, azokat ápoló tagjai iránt. Aki vét a normák ellen, aki bűnt vagy vétket (tehát a csoport megítélése szerint elítélendő magatartást tanúsít) részben vagy egészben elveszítheti becsületét. A becstelenítő hatású büntetések módosítják az érintett státuszát a társadalomban, rövidebb-hosszabb ideig vagy végleg kizárja a delikvenst a közösség szervezeteiből, tevékenységéből, általában a csoport életéből. A megszégyenítő aktusok hatékonysága széles spektrumú, mert nem csupán a becsületét vesztettre gyakorol jótékony jobbító hatást, hanem a többieket is visszatartja hasonló típusú cselekmények elkövetésétől. Segít a jogismeret terjesztésében, a bűnök és vétkek megismerésében, egyben aktív szerepet biztosít a közösség minden egyes tagjának, hiszen közreműködésük (lenézésük, ócsárlásuk, megvetésük, kiközösítésük) nélkül aligha lenne hatásos a becstelenítés. Nem véletlen, hogy a modern társadalom globalizálódó lakossága, a felbomló kisközösségek és a több százezres, milliós városok társadalma már alkalmatlan a megszégyenítő büntetések fogadására és akceptálására.

A megszégyenítés legfontosabb eleme a nyilvánosság. Vagy a nyilvánosság direkt jelenléte (a tolvajnak a falun történő végighurcolása, nyakában a lopott dologgal), vagy a nyilvánosság kerülése (pl. a megpokrócozott lábadozása idején). A megszégyenítésnek, megbecstelenítésnek rendkívül gazdag tárházát munkálta ki a népi jog. A teljesség igénye nélkül ilyen volt (s kisebbik részében ma is hat) a megszólás, a pletyka, a csúfolás, a gúnyolás, megátkozás, feddés, dorgálás, szidás,[30] átkozás, „eltemetés", ki-

[27] Domokos Andrea 2009. 347-348. p.
[28] Imreh István: A törvényhozó székely falu. Bukarest, Kriterion könyvkiadó, 1983. 91. p.
[29] Imreh István 1983. 85. p.
[30] Nagy Janka Teodóra 1994. ih.

kolompolás,[31] kiéneklés, kimuzsikálás, kitáncoltatás, táncra kötelezés,[32] az eklézsiakövetés,[33] kipellengérezés, szégyenketrec, körülvezetés, meghurcolás,[34] stb. A megszégyenítésnek durva, kegyetlen változatai is voltak, miként a verbális agresszió (pl. „kikaparom a szemed"),[35] a fizikai fájdalommal járó kiseprűzés, a meghurcolás.[36] A megszégyenítés szándéka nem ritkán tárgyiasult undorító tárgyak, küldésében (pl. trágyával, szeméttel töltött bakfazék-dobásban[37], a címzett vagy környezetének elrondításával, bemocskolásával, fekáliával történő bekenésével kenésével.[38]

5. Jog-e a népi jog? Norma és kényszer.

Jogászok és néprajzkutatók rendre visszatérő dilemmája, mint föntebb is láttuk, annak a kérdésnek megválaszolása, hogy mennyiben tekinthetjük jognak a népi jogszokások rendszerét. Abban már eddig sem volt különösebb vita, hogy a közösségi vélekedés alapján kialakuló normarendszer bizonyos értelemben jogpótló funkciót lát el. A nép ott kezd el szabályokat alkotni, ahol a hatalom (a „fent") érdektelennek mutatkozik, ahol a jogalkotás, a bírói joggyakorlat nem avatkozik be a társadalmi viszonyok rendezésébe, a konfliktusok kezelésébe. Ebben a zónában a nép maga alakítja ki a magatartási normáit, s a maga alkotta tradicionális szerkezetben érvényesíti azokat. Ez a norma önmagában még tekinthető lenne szokásnak, azonban érzékelhetően megkülönbözteti attól konzekvensen kötelező mivolta. A kötelezőség pedig jóval több, mint szokásszerű megtartás, illendőségből, tekintélytiszteletből követett norma. A kötelezőség választja el a jogi normát a szokástól, a kötelezőséget pedig a kényszer biztosítja.

A kényszer a közösség együttes és következetes fellépésének eredménye, mely a szankciót a szabály megsértése esetén megkerülhetetlenné teszi.

---

31 Nagy Janka Teodóra: Közvélemény-büntetések a Jászkunságban. In: Jászkunság kutatása 2012. Legújabb eredmények a Jászkunság régészeti, történeti, nyelvészeti és néprajzi kutatásában. szerk. Mészáros Márta, Kiskunfélegyháza, Kun Összefogás Konzorcium és Kiskunfélegyháza Város Önkormányzatának Kiskun Múzeuma, 2013. 349. p.

32 Gelencsér József 2014. 130-131, 141, 126. p.

33 Imreh István: Kászonszéki Krónika. Budapest-Bukarest, Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó, 1992. 313. p.

34 Vajna Károly: Hazai régi büntetések. Budapest, Lőrintz János Univers Kőnyomdája, 1907. 130. p.

35 Gelencsér József 2014. 81. p.

36 Vajna Károly 1907. II. 92. p.

37 Nagy Janka Teodóra 2012. 353. p.

38 Nagy Janka Teodóra 1994. ih.

Gondolhatnánk, hogy a szabályozási szint („a lent") csekélységére tekintettel a kényszer az állami szankciórendszerhez képest jóval enyhébb, mintegy azt alulról kiegészíti. Ez azonban nincsen így. Gelencsér József legutóbb nagy figyelmet szentelt annak, hogy bizonyítsa: a legsúlyosabb büntetésnem is ott van a népi szankciók között. A halál (megégetés, agyonverés, halálra táncoltatás) a hagyományosan taglalt megszégyenítések mellett épp úgy helyet kapott a népi szankciórendszerben, mint a szabadságbüntetések, testi- és vagyonbüntetések.[39]

A kényszerítés közösségi döntés eredménye, sokszor évszázados rítusok formálta végrehajtási praxis keretében foganatosítják a szankciót. A végrehajtás résztvevője az egész közösség, alkalomadtán azonban a közösség egyes kisebb csoportjai (pl. legények), vagy feljogosított személy kapott felhatalmazást az executiora. (A megszégyenítő büntetések szükségképpeni feltétele a közösség valamennyi tagjának részvétele, a máglyára vetés esetében döntő jelentőségű a felelősség-megosztás; a verést, váltságdíjszedést kisebb létszámú csoport eszközölheti.)

A jog bármelyik definícióját nézzük is, valamennyi megközelítés közös eleme a szankció, a kikényszerítés lehetősége, az állam vagy az államtól származtatott hatalom fellépése az érvényesítés érdekében. Vagy a végrehajtó hatalom kifejezett jogalkalmazói meggynyilvánulása vagy az igazságszolgáltatás közbelépése. Ezen tevékenységek közös vonása az állam által megállapított vagy elismert normák kikényszerítése és betartatása. Vagyis a kényszer a jog központi eleme, lényege és megállapításának feltétele. A jognak nem feltételen sajátja a vele való azonosulás, a társadalmi helyeslés, így az önkéntes jogkövetés sem lényegi szempont, bár kétségtelen előnyös a hatalmat gyakorlók szempontjából. A kényszer hordoz egyfajta külsődleges jelleget, annak alkalmazása nem függ az alattvalók, a polgárok személyes megítélésétől és helyeslésétől.

Miként a zárt közösségek értékrendjében sem. A fentebb összefoglalt, a 20. századig többségében gyakorlatban volt népi szankciók alkalmazása sem szubjektív megítélés kérdése volt, hanem kemény következetességgel érvényben tartott rendszer. Amíg a közösség belső kohéziója valódi erővel táplálja a népi jogélet alapintézményeit, a közvélemény hatása, kikényszerítő ereje nem kérdőjelezhető meg. Ez pedig teljesíti a joggal szemben támasztott egyik legfontosabb fogalmi feltételt.

[39] Gelencsér József 2014. 9. 87. 128. p. 9, 87.

A „jó Rend" szabályai: a makói történeti népi jogéletkutatás, mint jogi néprajzi kutatásmódszertani modell[*]

NAGY JANKA TEODÓRA

A tanulmány *a jogi néprajz kutatásmódszertani kérdéseihez* kíván kapcsolódni, célként fogalmazva meg a jogi néprajz, a jogi kultúrtörténet tárgyában megjelent publikációk lapjain,[1] illetve a többek között Szekszárdon 2009-ben és 2011-ben szervezett fórumokon folytatott diskurzusok, szakmai együttgondolkodások folytatásához kapcsolódást.[2] Arra keresi a választ, hogyan artikulálható a jogi néprajz a kutatási terület komplexitásából, azaz összetett, több tudományterületet is érintő sajátosságából adódó módszertani sajátossága. Jelenthet-e egyfajta szemléleti és módszertani modellt a makói *„Mindennapi jegyzőkönyvek"* forrás alapján végzett történeti népi jogéletkutatás?

A tudományos kutatások területén a közelmúltban megfigyelhető általános jelenség a tudományközi kutatások erősödése, azaz a 18. századtól

* Készült az OTKA K-109191 pályázat támogatásával.

1 Csak kiemelve néhányat: Kajtár István: Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe. Institutiones Iuris. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2004.; Jogi kultúra, processusok, rituálék és szimbólumok (szerk.: Mezey Barna) (Bibliotecha Iuridica. Az ELTE Állam-és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai: Acta Congressuum 14.). Budapest, Gondolat Kiadó, 2006.; Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből (szerk.: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra) (Jogi Kari Tudomány 1.). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009.; A szimbólumok üzenete: A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak (szerk.: Mezey Barna). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011.; Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére (szerk: Nagy Janka Teodóra). Szekszárd, PTE IGYK, 2014.

2 *Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti interdiszciplináris nemzetközi konferencia* (Szekszárd, 2008. április 24–26.); *Tárkány Szücs Ernő Emléknap és Konferencia* (Szekszárd, 2011. október 5.). A terület tudományközi kutatásainak elősegítésére alakult a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (2011)*, amelynek tagjai az eltérő diszciplínák egymást gazdagító szempontrendszerét kívánják érvényesíteni közös kutatásaik során *(www.jogineprajz.hu).*

kialakuló diszciplináris tagozódáson túli kitekintés a mind teljesebb, differenciáltabb megismerés érdekében. A jogtudomány, a néprajztudomány, a történettudomány, a szociológia és az antropológia *„közös mesgyéjén"* elhelyezhető jogi néprajz új kutatási eredményei is jól tükrözik az interdiszciplinaritás megtermékenyítő hatását.[3]

A jogi néprajzi kutatások az elmúlt években továbbra is elsősorban a kisebb közösségek normáinak, normarendszereinek megismerését fogalmazták meg célként. A kutatások kiterjedtek a normák keletkezésének, életben tartásának körülményeire éppúgy, mint a normaváltozások, illetve normasértések eseteire, továbbá arra is, hogy az egyéneknek milyen szerepe lehet a közösségi szabályrendszer, a jogszokások alakításában.[4]

E kutatások sorába illeszkedik, forrásanyaga és a vizsgálat idősíkja szempontjából azonban számos, éppen a népi jogéletkutatás oldaláról sajátos

---

[3] Kajtár István 2004.; Mezey Barna szerk. 2006.; Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra szerk. 2009. Ez utóbbi kötet tanulmányai az interdiszciplinaritást hangsúlyozták, megosztva a legújabb kutatási eredményeket többek között a jogtörténet (pl. Homoki-Nagy Mária: Az okozott kárért való helytállás a jobbágy-parasztság mindennapjainak joggyakorlatában. 383–404. p.), a szociológia (Fleck Zoltán: Normák és társadalmi gyakorlat – Az etnológiai szemlélet lehetőségei a jogszociológiában. 73–82. p.), az antropológia (H. Szilágyi István: Rokoni kapcsolatok – jogi antropológia és jogi etnográfia. 63–72. p.), a történettudomány (Bánkiné Molnár Erzsébet: A szokásjog helye és szerepe a Jászkun Kerület organizált társadalmában. 97–108. p.) és a néprajztudomány területén (Selmeczi Kovács Attila: A magyar országcímer szerepe a néphagyományban. 155–165. p.; P. Szabó Béla: Közmondásos jogtudás. 185–199. p.). Mezey Barna szerk. 2011.; Nagy Janka Teodóra szerk. 2014. Jog és irodalom határterületéhez kapcsolódóan figyelemre méltó: Varga Csaba: Irodalom? Jogbölcselet? Iustum Aequum Salutare, (III) 2004. 2. sz. 119–132. p.; Iustitia kirándul: tanulmányok a „jog és irodalom" köréből (szerk. Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Könczöl Miklós). Budapest, Szent István Társulat, 2009.; Iustitia mesél. Tanulmányok a „jog és irodalom" köréből (szerk. Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Nagy Tamás). Budapest, Szent István Társulat, 2013. Az interdiszciplináris kutatások új eredményei jelennek meg az alábbi publikációkban is: Bognár Szabina: „…a hazai gazdaságtörténet alapítójának és mesterének hálás ragaszkodással…" Tagányi Károly a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle élén (1894–1901). Ethnographia, (124.) 2013. 3. sz. 273–297. p.; Nagy Janka Teodóra: A jogi néprajzi kutatások és az Ethnographia. *Ethnographia*, (124.) 2013. 3. sz. 297–320. p.; Gelencsér József: „Őseink szokásait követtük…" (Jogtörténet, jogi népszokás, művészet). Székesfehérvár, Vörösmarty Társaság, 2014.; Nagy Janka Teodóra: European perspectives of studying Hungarian ethno-judicial life. In: Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History (szerk. Béli Gábor – Duchonová Diana – Fundarková Anna – Kajtár István – Peres Zsuzsanna). Pécs–Bratislava, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2011. 377–386. p.

[4] Ennek átfogó keretét és mérföldkövét jelentették pl. a társadalomnéprajz különböző közelítésű (történeti, morfológiai, funkcionális, esetmodellező) tanulmányai a legfrissebb hazai néprajzi szintézisben. Magyar néprajz VIII. kötet, Társadalom (szerk.: Paládi-Kovács Attila). Budapest, Akadémiai Kiadó, 2000.

vonásokkal rendelkező kutatásnak tekinthető az általam végzett, a dél-alföldi mezőváros, Makó 18-19. sz.-i népi jogéletére vonatkozó kutatás. Tanulmányokban és a *„Naponként elő fordúló bajoknak el igazitása-i Protocolluma”* és a *„Mindennapi jegyzőkönyvek”* forráscsoport kutatásának eredményeit összefoglaló (*„Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti és történeti forrás tükrében (1781-1821) – Mindennapi jegyzőkönyvek Makó Városában előfordult ügyes bajos állapotokról”)* monográfiában a közel nyolcezer oldalas forrásanyagból kétezer ügy feldolgozását követően próbáltam bemutatni a település népi jogéletének kétnemzedéknyi időtartamát (1781–1821 között).[5]

Ebből a gazdag anyagból választottam egyetlen esetet a tanulmány címében jelzett részletesebb elemzésre a *makói történeti népi jogéletkutatás, mint jogi néprajzi kutatásmódszertani modell* vizsgálatához.

„Farkas István Hegedüsnek az a panasza lévén, hogy ezen honapnak 3ik napján Pilkó Sándornál a fija lakadalmában fogadott muzsikás lévén negyed magával, midőn a Templomba Esketésre ment a Násznép, ők is el mentek a Násznagynak Marsán Demeter parantsolattyárul és az utczán végig muzsikáltak. Midőn pedig már a Parochia udvarában vóltak, egy almát a földrül fel akarván venni Ruzsán László nevü legény is oda ugrott, hogy az almát tölle el kapja, melly közben ötet a falhoz taszitván az Hegedüje, mely az hóna alatt vólt, a mellyet 90 fton vett, el tört, melynek reparátiójáért Patskó György asztalos 15 ftot kér.

Melly dologban a lett a végezés: Hogy mivel az ez elött vólt szokás szerént a midön a Menyasszony házához szoktak menni, hogy azt a völegény házához vigyék, az uttzákon nagy sereggel, muzsikával és lármával szoktak menni,

---

[5] Részletesen foglalkozik a témával és a forrással Nagy Janka Teodóra: Jogélet a két vész között (1781–1821). In: Makó néprajza. Makói monográfia 3. (szerk. Tóth Ferenc). Makó, Bába Kiadó, 2008. 816–886. p.; Ethno-judicial life in Mako in the mirror of a law-historial, historical resource from the 18-19th centuries (1781–1821). In: Jogtörténeti tanulmányok (szerk.: Béli Gábor, Herger Csabáné, Peres Zsuzsanna). Pécs, Publikon Kiadó, 2010. 135–147. p.; Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti és történeti forrás tükrében (1781–1821): Mindennapi jegyzőkönyvek a Makó Városában előforduúlt ügyesbajos állapotokról. Szekszárd, PTE IGYK, 2012.; “Ítéltetett Makó város bírája és tanácsa által...”: normakövetés és normaszegés Makó népi jogéletében (1781–1821). URBS. Magyar várostörténeti évkönyv, (10) 2014. 123–139. p.; A Makói Városi Levéltárban található forrás a „*Naponként elő fordúló bajoknak el igazitása-i Protocolluma*” (1–23. kötet), amely 1850-től 1882-ig „*Mindennapi jegyzőkönyvek*” címmel folytatódik. (ML Makó V.A.101. Makó Város Tanácsának iratai. a. Tanácsülési jegyzőkönyvek és iratok (1753) 1784–1848 (1849) b. Mindennapi jegyzőkönyvek 1805–1848 (1850).

jönni; mely által a meg borosodott legények sokféle botránkozást és helytelenséget szoktak el követni. Ennek el távoztatására tehát az a Rendelés lett, és mind az három rendbéli Eklésiáknál bé vétetett, s ki hirdettetett, hogy az Esküvés után, a Templomtúl vitessen a menyasszony a Völegény házához; a hol pedig ez a Rendelés meg nem tartatik, a Násznagy tartozik mind a kárról felelni, mind a botránkozásért büntetést szenyvedni. Itten tehát Marsán Deme, a ki mint Násznagy a Násznépének igazgatója vólt, tartozik az Hegedüben esett kárt megfizetni, és a jó Rendnek meg nem tartásáért szenvedni."[6]

Már az első pillanatban felvetődik a kérdés, hogy a forrás értelmezése melyik tudományterület – a történettudomány, a néprajz vagy a jogtörténet – diszciplináris kompetenciájába tartozik.[7] A történettudomány szerepe kézenfekvő, hiszen Makó mezőváros történetének egy szeletét, közösségének mindennapi életét – annak 1811. november 3-án bekövetkezett eseményeit – lejegyző, történészgenerációk gondos feltáró munkája során megőrzött és feldolgozott forrásrészlet a vizsgálat tárgya. A néprajztudomány kompetenciája is megkérdőjelezhetetlen, hiszen a leírás a folklór körében elhelyezve egy emberélet fordulójához kötődő klasszikus népszokást, egy makói lakodalmat részletez. Szinte magunk előtt látjuk, ahogyan a násznép Marsán Demeter násznagy vezetésével a muzsikusoktól kísérve zabolázatlan jó kedvvel az *Esküvésre* a templomba vonul.

Szintén elvitathatatlan a jogtudomány, a jogtörténet szerepe, ugyanis a forrás tulajdonképpen egy károkozó cselekményt ír le. Mi is történt? A parókia udvarára érve a násznépet kísérő muzsikus cigányok egyike, Farkas István hegedűs észre vett a földön egy almát. Lehajolt érte és felvette. Ezt látva a násznépből az egyik feltehetően már *megborosodott* legény, Ruzsán László – talán sértő szándékkal, talán csak virtusból, talán mert tényleg megkívánta – el akarta venni tőle. A dulakodás során a falhoz lökött muzsikus hóna alatt tartott hegedű eltörött. Farkas István számára, aki a makói Pilkó Sándor fiának 1811. november 3-án tartott lakodalmán *fogadott muzsikus* volt *négy társával együtt,* ez bizony komoly kárt okozott. Farkas el is mondta, hogy a következő lakodalomban csak úgy tud muzsikálni, ha addig megjavíttatja a hegedűt. Patskó György asztalos vállalná is a munkát, de a 90 forint értékű hegedű rendbe hozataláért 15 forintot kér. Farkas István

---

6 ML Makó V.A. 101. B.3. 1809–1813. 213.

7 A szociológia és az antropológia szerepének vizsgálatától tanulmányunkban eltekintünk, holott fontos szempontokkal gazdagíthatják a kutatást.

kártérítésért, a javítás összegének megtéríttetéséért fordult Makó város Tanácsához – immár ismét a jog nyelvén fogalmazva *„a hatalmaskodások körében elkövetett károkozás: ingósága szándékos vagy gondatlan megrongálása miatt."*

Makó város Tanácsának bölcs döntése példaértékű volt – nemcsak az érintettek és a közösség tagjai, de *a forrásokat értelmező kései utódok* számára is. Ugyanis a Tanács döntéséből egyértelműen kiderült, hogy az élet mindennapi eseményei nem voltak tekintettel az egyes tudományterületek utólagos diszciplináris igényeire. A mai kutatók – hogy stílszerűek legyünk és emlékeztessünk a jogi népszokásgyűjtések egyik első széles körben ismertté vált eredményére, a Grimm-testvérek mesegyűjteményére[8] – így évszázadokkal később, mint megannyi hamuba borított lencsét válogató Hamupipőke, kutatják a saját tudományterületükhöz kapcsolódó részleteket.

Nos, a makói bírák e több tudományterület érdeklődésére is számot tartó ügy kapcsán nemcsak eseti, azaz „kauzális" döntést hoztak. *Folyamatában és komplexen* értelmezve úgy döntöttek, *(jog)* hogy Makó mezővárosában 1811. novemberében *(történeti)* megváltoztatják a lakodalmi szokást, a közösség által követendő normát, a közösségi szokásrendet *(néprajz).*

A lakodalomban *„az ez elött vólt szokás"* szerint (figyelemre méltó, hogy nem réginek, hanem *korábbinak* nevezi a forrás) a vőlegény násznépe először a menyasszony házához vonult. Ott különböző tréfás megszólalások közepette a násznagy kikérte a menyasszonyt, akit *„az uttzákon nagy sereggel, muzsikával és lármával" „a meg borosodott legények sokféle botránkozásai és helytelenségei"* közepette a vőlegény házához vittek (e szokás eredete a menyasszony násznépének a menyasszonyt védelmező szerepében keresendő). Itt csatlakozott hozzájuk a vőlegény násznépe, és azután a két násznép együttesen kísérte a menyasszonyt és a vőlegényt az *Eskütőre* a Templomba.

Makó város tanácsa 1811. novemberében *az ez elött vólt szokás… „el távoztatására* (azaz a régi szokás megváltoztatására – ahogyan eufemisztikusan körülírják anélkül, hogy kimondanák) elrendelte tehát a „jó Rend" betartatását. (Szembetűnő, hogy az *új szokás* vagy *új jog* kifejezést használatát is kerülik.) Egyértelmű, hogy az új, a korábbit felülíró, a világi hatóság által hozott jogszabály/jogintézmény a „fent" normái szerinti eljárásrendben válik alkalmazandóvá. (Makó város mindhárom felekezete elfogadta, sőt „ki is

[8] Jakob Grimm: Kinder- und Hausmärchen. Berlin, 1812–1825.

hirdettetett" a továbbiakban tanúsítandó magatartás részletezésével és „a jó Rend" megsértése jogkövetkezményeinek ismertetésével együtt.)[9]

A „jó Rend", azaz az új/jelenvaló szokás szerint a menyasszony és a vőlegény násznépe *külön-külön vonult a templomba*, és elrendelték, hogy csak a templomi esküvő megtörténtét követően*, „a Templomtúl vitessen a menyasszony a vőlegény házához".* Tehát a menyasszony násznépe csak az esküvő után csatlakozott a vőlegény násznépéhez.

Az új Rendelés nemcsak felülírta, illetve egy másik normaminőségként fogalmazta meg (szokás helyett jogszabály) a régi szokást, de mint említettük, szankcionálta is azt. A „jó Rend" megtartásáért a lakodalom irányítója, szertartásmestere, *„násznépének igazgatója,"* a násznagy felelt. A násznagy felelősségévé vált 1.egyrészt az okozott kár megtérítése, 2.másrészt büntetés terhe mellett felelt a *„botránkozásért",* azaz a násznép általi hatalmaskodásért. Mindezek alapján megszületett az alkotott jog alkalmazása is, az adott ügyben az eseti döntés: Marsán Deme köteles volt megfizetni Farkas István hegedűjének 15 forintos javíttatási költségét, mert mint *násznépe igazgatójának* neki kellett helyt állnia a násznép tagja által okozott kárért. Ő volt köteles a *„jó Rendnek meg nem tartásáért szenvedni".*

Érdemes megállni itt egy percre, hiszen kitüntetett pillanatok részesei lehetünk az esetet vizsgálva. Egy település, egy közösség jogéletének olyan helyzetét láthatjuk, amikor az adott életpillanatban nem válnak külön az egyes tudományterületek szerinti különbségek. *Amikor komplexen van jelen a jogi néprajz, illetve amikor a történéseket a maguk komplexitásában nevezhetjük jogi néprajznak.*

S történik mindez egy olyan helyzetben, amikor egy szokásváltoztatást/ változást *(„eltávoztatást")* is sikerül tetten érni. Amikor a lakodalom *„ez elött vólt szokása",* korábbi szokásrendje jogszokásból jogi népszokássá válik, illetve egy jogintézmény(jogi norma) születik. A mezővárosi Rendelés központi szerepe lesz itt a meghatározó. Az a *külső és belső jogforrás,* amely kiválasztja és legitimálja a „jó Rend" szabályait, alkalmazni rendeli (és kihirdetteti!), továbbá szankcionálja azt.

A *„heuréka érzést"* azonban a definíciókkal és distanciákkal dolgozó tudomány emberénél gyorsan felváltja a kérdést kérdésre halmozó bizonytalanság: *hogyan ragadható meg a valóság választott tudományterületem módszereivel?*

---

[9] ML Makó V.A. 101. B.3. 1809–1813. 213.

Tárkány Szücs Ernő válasza erre határozottan *a jogi néprajz* (hangsúlyozottan diszciplinális jelleggel is az interdiszciplinaritás mellett) és *a komplex módszer* volt. Az általa 1967-ben újrafogalmazott meghatározást tekintve kiindulópontnak ma az alábbi definíciót fogalmazhatjuk meg: a jogi néprajz *olyan interdiszciplináris tudományterület, amelynek tárgya elsősorban, de nem kizárólag a paraszti társadalom normáinak vizsgálata (a jogi vonatkozású társadalmi normatípus – a rendszert teljessé fogalmazva – lehet szokásnorma, jogszokás, szokásjog, jogi norma/jogintézmény, jogi népszokás, illetve jogi néphagyomány), viszonyrendszerük szerint horizontálisak és vertikálisak.* [10]

A jogi néprajz az interdiszciplinaritás oldaláról a jogtörténethez kötődik legszorosabban. Szembetűnő eltérés azonban, hogy a jogi néprajz a *„lent" „mikro" világa, a mindennapi élet kauzalitása felől közelít, a jogtörténet viszont elsősorban a „fent" „makro" világa által meghatározott általános jogi folyamatokat vizsgálja.* Továbbá, az is jól látható eltérés, hogy míg a jogtörténet elsősorban a jogalkotás/jogalkalmazás felől közelít kutatása tárgyához, a jogi néprajz *a jogérvényesülést is vizsgálati körébe vonja – különös tekintettel a jogkövetés jogtudati és jogismereti elemeinek motívumai között a tradíció szerepére.*

A komplex módszer meghatározására a jogi néprajz kutatástörténetében többen, több szempontból vállalkoztak. Az interdiszciplinaritás nyújtotta komplexitás általános értelmezésén túl a jogi néprajzban a komplexitásnak ismert volt egy speciális értelmezése is. E tekintetben a komplexitás egyrészt módszer, másrészt forrás, harmadrészt pedig szemlélet.

1. A komplexitás, mint módszer:

a) elsősorban a történeti és jogi technikákat jelenti,

b) továbbá a metodikai szempontból leíró, analitikus, illetve összehasonlító jogi néprajz *gyakran alkalmazza a speciális néprajzi módszereket is, különösen a kérdőívet, az interjút és a terepmunkát*.

[10] Részletesebben lásd: Nagy Janka Teodóra: A magyar jogi néprajz-kutatás eredményei és alternatívái. In: Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. 2. kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 851–862. p.; Mezey Barna: Szokásjog és szokás határán: jogszokások. In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből (szerk.: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra) (Jogi Kari Tudomány 1.). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 13–25. p.

2. A komplexitás, mint forrás:

egy kibővített forráshasználatot jelent, idetartozónak tekintve az írott forrásokon túl a szájhagyományt és a jogi vonatkozású tárgyi emlékeket is.

3. A komplexitás, mint szemlélet, mint vizsgálati szempont Tárkány Szücs Ernő szerint a jogi néprajzi jelenség meghatározott helyre, időre korlátozott

a) jelentésének (az adott község (csoport) kultúrájához való kapcsolatának),

b) használatának (az állami normákhoz való viszonyának),

c) funkciójának (a közösség társadalmi-gazdasági alapszerkezetével való összefüggésének)

d) és változásának, vándorlásának[11] vizsgálata.

A makói történeti népi jogéletkutatás során mindhárom értelemben használtnak tekinthető a *komplex módszer*.

1. A komplexitás, mint módszer elemeit a történeti és jogi technikákat egyaránt alkalmaztam. A leírások, elemzések és összehasonlítások során a kutatás történeti jellege miatt (1781–1821) a speciális néprajzi módszereket (kérdőív, interjú, terepmunka) nem tudtam alkalmazni, de a korábbi ilyen típusú kutatások során szerzett tapasztalatok a háttérben komoly segítséget jelentettek.

A feldolgozás során tudatosan törekedtem egyetlen forráscsoport egy adott időintervallumra leszűkített vizsgálatára, hiszen csak e lehatárolások után vállalkozhattam *a mikrokutatásokat jellemző induktív analízisre (eseti elemzésekre), majd a szélesebb összefüggések felmutatására – hasznosítva ennek során mind az interakcionalista, mind a strukturalista-funkcionalista szemlélet eredményeit.*[12]

2. A komplexitás a források tekintetében számomra is egy kibővített forráshasználatot jelentett: az interdiszciplinaritáson túl speciálisan az írott forrásokon mellett elsősorban a jogi vonatkozású tárgyi emlékekre támaszkodhattam (forrásismertetés időigényes, kiadványban benne van). Az írott

---

[11] Tárkány Szücs Ernő: Results and Task of Legal Ethnology in Europe. In: Ethnologica Europeana. Párizs, 1967. 195–217. p. Újraközlés – In: Folk Law I-II. Essays in the Theory and Practice of Lex Non Scripta (ed.: Alison Dundes Renteln – Alan Dundes). New York-London, 1994. 161–186. p.

[12] Gyáni Gábor: A mindennapi élet, mint kutatási probléma. Aetas, (12) 1997. 1. sz. http://www.aetas.hu/1997_1/1997_t9.htm

forráshasználat során *egyetlen forráscsoport négy évtizedre kiterjedő anyagának monografikus szemléletű feltárását, feldolgozását, közlését, elemzését és értelmezését fogalmaztam meg célként. Ennek előnye volt az elemzések során a mikrokutatások gazdagságának lehetősége és a módszertani komplexitás érvényesülése.*

3. A kutatások során azonban mégis a legfontosabb a komplex módszer szemléletkénti, vizsgálati szempontkénti értelmezése volt. Ez tette lehetővé a helyi jogélet/népi jogélet előfeltételének tekinthető *„termelési-gazdasági-társadalmi környezetével együttműködő funkcionális egész" (Faragó Tamás),* az integráns közösségi szerep vizsgálatát.[13]

Egy lokális forrás egyedi és eseti közléseinek, bejegyzéseinek rendszerezett, strukturált, történeti, jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi szemléletű komplex bemutatása a komplex módszer eredményeképpen az egyszerű forrásközlésen túl kirajzolta egy település organizált és organikus közösségeinek rendkívül összetett és dinamikusan változó összefüggésrendszerét – népi jogéletét. A gazdaság- és társadalomtörténet szélesebb kontextusába ágyazott, a jogtörténet jól strukturált rendszerébe illesztett és a néprajztudomány sajátos szemléletével megközelített forrásfeldolgozás alapján pedig kidolgozható egy olyan, tartalmában, szemléletével és módszertani szempontból is új eredményeket felmutató modell, amely a jogi kultúrtörténet, a jogi néprajz, a jogi népélet, a *„lent"* világának megismerésére kiválóan alkalmas mikrotörténeti kutatással együtt az érintkező tudományterületek mindegyikét szinergikusan gazdagítja.

A makói történeti népi jogéletkutatás a módszertani modell lehetőségén túl hozzájárulhat a jogi népéletkutatás döntően a korábban a néprajzban alkalmazott szűk értelmezésén túl egy szélesebb fogalomhasználatához:

Azaz nemcsak a több személy részvételével, szervezett keretek között zajló, alapvetően a terepmunka, kérdőív, interjú módszerét alkalmazó, empírikus kutatási eredményekkel járó kutatásokat értjük alatta, hanem idetartozónak tekinthetünk minden olyan a jogi népélet vizsgálatára vonatkozó egyéni vagy közös kutatást, amely akár történeti akár jelenkutatási szemléletű, forrása lehet írott forrás – vagy terepmunkán kérdőív, interjú módszerét alkalmazó orális adatgyűjtés.

---

[13] Faragó Tamás: Háztartás, család, rokonság. Jegyzetek a legújabb család- és rokonságkutatási eredmények alapján. Ethnographia, (94) 1983. 216–254. p.

Összegzés

A tanulmány a makói kutatás, illetve az annak alapjául szolgáló rendkívül gazdag forrás egyetlen kiemelt esete kapcsán tett kísérletet annak végiggondolására, hogy a történeti népi jogéletkutatás a jogi néprajz komplex módszerének alkalmazásával képes-e modellértékű válasszal hozzájárulni a kutatási terület összetettségéből és interdiszciplinaritásából adódó módszertani kihívások megválaszolásához, az interdiszciplinaritás és a szinkretizmus nyújtotta előnyök hasznosításához a kutatási területen.

Sipos Katalin menyasszonyi ládája 1813.
Forrás: Makó néprajza 221. kép

Vajna Károly „Hazai régi büntetések" monográfiájának keletkezése és forrásai

NÁNÁSI LÁSZLÓ

A magyar jogtörténet-tudomány egyik alapműve Vajna Károly „Hazai régi büntetések" című 1906–1907-ben megjelent kétkötetes monográfiája. E munka máig meg nem haladottan összegzi a modern polgári büntetőjog előtti honi büntetés-végrehajtást. A szerző célja a múltban alkalmazott büntetések összegyűjtése és bemutatása volt, azonban munkájában túlnyúlt ezen és számos vonatkozásban ábrázolta a régi büntetőjogot és az ennek érvényesítését biztosító eljárást is. Ez szükségszerű volt, hiszen a jogági és az ezen belüli jogterületi tagozódás a XVIII. századtól kibontakozó jogtudománynak és a XIX. századi kodifikációknak az eredménye. A tradicionális társadalom megoldásait leíró munka a jogtörténeten túl forrásként szolgál a néprajz, a köztörténetírás, sőt a nyelvészet számára is. A monográfia egy hatalmas kutató, feltáró munkának az eredménye, amely számtalan forráson alapulva maga is kútfővé vált.

A mű keletkezése és szerkezete

A mű születése egy személy történelmi és szakmai érdeklődésének, valamint azon kor találkozásának eredménye, amely érdeklődéssel fordult saját múltja megismeréséhez. A monográfiát olyan avatott szerző írta, aki még a tradicionális, de már modernizálódó világból indult, s büntetés-végrehajtási szakmai pályafutása során azonosult a polgári jogállam megoldásaival. Hivatásán túli történelmi érdeklődése pedig lehetővé tette a források feltárását és összegzését.

Az 1851-ben Nagyenyeden született Vajna Károly tanulmányait az itteni híres, a magyar kultúra számtalan nagy alakját oktató és nevelő kollégiumban folytatta. Itt elsajátította azt a klasszikus műveltséget, amely alapján majd kibontakoztatta egy sajátos területen történetírását. A későbbiekben az általános ismeretekhez társultak a korszak szakmai tudását átadó nagy-

szebeni jogakadémiai tanulmányok. Ennek eredményeként 1874-ben jogvégzett emberként kezdte meg pályafutását.[1]

Ekkoriban, a dualizmus korában jött létre a magyar polgári állam jogrendszere, amelynek egyik alapkövét alkotta az első hazai büntetőjogi kódexet létrehozó, a bűntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk. Ez a kor eszméinek megfelelően a szankciórendszer központjává a szabadságvesztést tette: a 20. § kimondta, hogy a büntetések nemei a különböző fokozatban végrehajtandó szabadságelvonások (fegyház, államfogház, börtön, fogház), továbbá a mindössze két tényállásnál alkalmazható halál-, valamint a csekélyebb súlyú bűncselekmények esetén anyagi hátrányt jelentő pénzbüntetés.[2]

A törvénykönyv eredményeként egyrészt az addig alapvetően a szokás alapján alkalmazott büntetések megszűntek, másrészt megtörtént egy intézményrendszernek, a büntetés-végrehajtási szervezetnek a kiépítése. Ennek a részese lett Vajna Károly, aki 1887-től 1919-ig vezetői tisztségeket töltött be a szegedi, szamosújvári és budapesti intézetekben.

A dualizmus idején anyagilag és szellemileg gyarapodó, egyre izmosodó nemzeti büszkeséget ápoló országban megkezdődött a különböző tudásterületek ismereteinek összegyűjtése és közrebocsátása. Egymás után láttak napvilágot az összefoglaló művek, lexikonok, egy-egy részterületet megvilágító monográfiák. Így megtörtént az ország, a vármegyék, az egyes települések történetének és akkori állapotának megörökítése: ebbe a körbe tartoztak pl. a „Magyarország vármegyéi és városai" sorozat kötetei, valamint az egyes területi egységek saját monográfiái, amelyek számos jogi vonatkozású adatot és forrást ismertettek. A jogot illetően 1885-től, illetve 1896-tól láttak napvilágot „A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye (Corpus Statutorum Hungariae Municipalium)" és a „Magyar törvénytár (Corpus Juris Hungarici)" című sorozatok, amelyek majd' egy évezredre visszamenően gyűjtötték össze a fennmaradt írott jogot.[3]

---

1 Vajna Károly életrajzára lásd Nánási László: Vajna Károly élete és műve: http://jogineprajz.hu/wp-content/uploads/2013/03/Vajna-K%C3%A1roly%C3%A9lete-%C3%A9s-m%C5%B1ve.pdf (letöltés 2015. január 31.) Vajna életművének értékeléséhez kapcsolódik: Nagy Janka Teodóra: A „Janus-arcú" megszégyenítő büntetések. Vajna Károly emlékezete. Börtönügyi Szemle (31). 2012/2. 79-90.

2 Halálbüntetést a kódex 126. § 1. pontjában meghatározott király meggyilkolása, szándékos megölése vagy ezek megkísérlése, tovább a 278. § szerinti gyilkosság (előre megfontolt szándékból való emberölés) esetén lehetett kiszabni: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5799 (letöltés 2015. január 31.)

3 Borovszky Samu szerk.: Magyarország vármegyéi és városai 1-22. k. Budapest, Országos Monografia Társaság, 1896–98.; Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen: A magyar törvényhatóságok

Magyarországon ezek az áttekintő és részletező kiadványok szinte párhuzamosak voltak a történelmünkre és jogunkra jelentős befolyással bírt német, osztrák területek közléseivel, ahol szintén ekkoriban jelentek meg összefoglaló művek és monográfiák. A német, osztrák szerzők művei mintaként és részben forrásként szolgálhattak a hazai tudományosság számára.[4]

A magyar jogtörténetírást ekkoriban alapvetően a közjogi szemléletű megközelítés és a kronológikus munkák létrehozása foglalkoztatta. Az új szemléletet a budapesti egyetem professzora, az eredeti forrásokat feldolgozó Hajnik Imre munkássága hozta, aki megteremtette ezen tudásterület tudományos művelését.[5]

A polgári állam építése során létrehozott egyes jogágak történetének feltárása alapvetően hiányzott. Így volt a büntetőjogban is, ahol jellemzően ismeretlen volt az egyes intézmények, így a szankciók múltja. A hazai szakirodalom addig a hatályos jog helyes megoldásainak megtalálásával, érvényesülésének kérdéseivel foglalkozott.[6] Azonban már felbukkantak a

---

jogszabályainak gyűjteménye. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1885-1904.; Csiky Kálmán – Márkus Dezső: Magyar törvénytár – Milleniumi emlékkiadás 1000-1896. Budapest, Franklin, 1896.

4 A témát illetően Németországban pl. Richard Wrede: Die Körperstrafen bei allen Völkern von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart – Kulturgeschichtlichen Studien. Dresden, H. R. Dohrn, 1898.; Rudolf Quanter művei: Die Folter in der deutschen Rechtspflege sonst und jetzt – Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Strafrechts. Dresden, H. R. Dohrn, 1900.; Die Schand- und Ehrestrafen in der deutschen Rechtspflege – Eine Kriminalistische Studie. Dresden, H. R. Dohrn, 1901.; Die Leibes- und Lebensstrafen bei allen Völkern und zu Zeiten. Dresden, H. R. Dohrn, 1901.; továbbá Richard Brandttal közösen: Die Sittlichkeitsverbrechen im Laufe der Jahrhunderte und ihre strafrechtliche Beurteilung. Berlin, Bermühler, 1904.; Franz Helbing: Die Tortur – Geschichte der Folter im Kriminalverfahren aller Völker und Zeiten 1-2. Berlin, I. Gnadenfeld u. Co., 1903. Az osztrák irodalomban pl. Michael Friedrich von Maasburg: Die Galeerenstrafe in den deutschen und böhmischen Erbländern Oesterreichs. Wien, Manz. 1885.; Die Strafe des Schiffziehens in Oesterreich (1783-1790) – Nebst einem Rückblick auf das altösterreichische Gefängnißwesen. Wien, Manz, 1890.

5 Mezey Barna: Hajnik Imre (1840-1902) in. Hamza Gábor szerkesztette: Magyar jogtudósok I. kötet. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1999. 94. p.

6 Pl. Pulszky Ágost - Tauffer Emil: A börtönügy múltja, elmélete és jelen állása, különös tekintettel Magyarországra. Pest, Emich Gusztáv kiadása, 1867.; Réső Ensel Sándor: Fegyházi reform Magyarországon. Pest, Khór és Wein Könyvnyomdája, 1868.; Tóth Mór: Tanulmányok a börtönügy terén. Eger, Érseki Lyceumi Nyomda, 1874.; Tauffer Emil: A szabadságvesztés büntetés különféle nemeinek végrehajtása és a pénzbüntetés. Budapest, Tettey Nándor és Társa, 1880.; Török Kálmán: Emlékirat a szegedi királyi kerületi börtön és kir. törvényszéki fogházakról. Szeged, Engel, 1886.; Uhlyarik Albin – Balkay István: Elzárás nélküli kényszermunka. Budapest, Franklin Társulat, 1893.; Gruber Lajos: A rabélelmezés. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1901.; Finkey Ferenc - Balogh Jenő: A börtönügy jelen állapota és re-

levéltári forrásokon nyugvó kutatások és ezek eredményeinek közzététele, amelyek jellemzően az ilyen érdeklődésű gyakorló jogászok mint pl. a bíró Széll Farkas, az ügyvéd Dombováry Géza nevéhez fűződtek.[7]

Ebben a közegben és körülmények között Vajna Károlyt történeti érdeklődése és hivatása egyaránt a magyar büntetőjog végrehajtási része múltjának feltárására és megörökítésére sarkallta. Nagy művének 1906. július 11-én keltezett előszavában akként fogalmazott, hogy látta *„milyen édes keveset törődnek nálunk … a hazai börtönügy múltjával".* Ennek jelentőségét illetően vallotta, hogy ismerete *„mértéket ád kezünkbe a jelen intézményeinek elbírálásához. Ha nem törődünk avval, hogy mekkora utat, mennyi idő alatt és minő erőfeszítéssel hagytunk hátra – akkor távoli czélt elérni soha nem fogunk".* Munkája motívumaként leszögezte, hogy a kutatásban és feldolgozásban *„nem az újítás vágya vezérelt, hanem a régiségek iránt való szeretetem ösztönzött munkásságra".*[8]

Az, hogy mikor fogalmazódott meg Vajnában a mű létrehozásának gondolata, előszavából derül ki: mint írta, ahhoz az *„első impulzust az adta, hogy a II. József császárnak a büntető jog terén való alkotásaival foglalkozván, a hajóvontatókra vonatkozó intézkedésekből megtudtam, hogy Szegeden fenyítőház létezett".* Ezután kérdezősködve derült ki számára, hogy a város levéltárában *„egy nagy halmaz összekevert iratcsomó"* található, amelyekben az egykori intézet ügyiratai voltak. Ezeket és később az Országos Levéltárban

formkérdései. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1904.

7 Széll Farkas munkái: Régi magyar feltételes ítéletek Debreczen sz. kir. város törvényszéki gyakorlatában. Jogtudományi Közlöny 1893. 2. sz. 12-16. p.; Követség felvétel (Bíróság előtti megkövetés). Jogtudományi Közlöny 1893. 51. sz. 405-407. p.; Testi büntetések a Debreczen városi régi jogban. Ügyvédek Lapja 1895. 51. sz. 2-4. p.; A becstelenítés a Debreczen városi régi jogban. Jogtudományi Közlöny 1894. 51. sz. 404-405. p., 1895. 52. sz. 411-413. p., 1897. 2. sz. 11-13. p.; Deres. Magyar Nyelvőr 1896. I. sz. 78-79. p.; A becstelenítés és a bíróság előtti megkövetés a Debreczen városi régi jogban. Debrecen, Városi Nyomda 1897.; Testi büntetések a Debreczen városi régi jogban. Debrecen, Városi Nyomda 1903.; Körömszakadtáig tagad. Magyar Nyelv 1909. 4. sz. 175-176. p.; Dombováry Géza munkái: Fenyítőeljárás és büntetési rendszer Pestmegyében a XIX. század első felében. Budapest, Rény K., 1906. A későbbiek: Adalékok Biharvármegye XIX. századeleji fenyítőeljárási gyakorlatához. Budapest, Politzer, 1918.; Fenyítőeljárási és börtönügyi adalékok vármegyéinknek XIX. századeleji gyakorlatából. Budapest, Angyal Szeminárium, 1931.; Levéltári és egyéb adalékok a 48 előtti fenyítőjogunk általános részéhez és büntetésjogához. Pécs, Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1936.; A becstelenítés büntetése és az ordaliális párbaj negyvennyolc előtti fenyítőjogunkban. Szeged, Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1937.

8 Vajna Károly: Hazai régi büntetések I. kötet. Budapest, Lőrintz János „Univers" Könyvnyomdája, 1906. 4-5. p.

talált a *„fenyítőházakra vonatkozó összes irományt”* áttanulmányozva látott hozzá műve megírásához, amivel öt év alatt végzett. E leírás és Vajnának a Szegedi Királyi Kerületi Börtön igazgatójakénti 1898–1901 novembere közötti beosztása, majd az év decemberével a fővárosba való áthelyezése alapján megállapítható, hogy ekkoriban kezdte el műve létrehozását.[9]

Ez azonban meghatározott előzményeken alapult. Vajna érdeklődése okán már lényegesen korábban végzett történeti búvárkodásokat, tárgy-, okirat- és képgyűjtéseket. Az 1888-98 közötti szamosújvári korszakára úgy emlékezett vissza az őt jól ismerő Szongott Kristóf állami gimnáziumi tanár, hogy *„széles látókörrel bíró mívelt, jó modorú férfiú”* volt, aki hivatalos feladatainak példás teljesítésén túl *„érdeklődött minden iránt, a mi szép, jó és nemes”.* A település környékén ásatásokat végzett, a leleteket gyűjteménybe adta, a kutatásokat támogatta. Egy, a könyve megjelenését előre jelző tudósításból kitűnően a foglalkozásához tartozó tartozó anyagokat, képeket, tárgyakat másfél évtizede gyűjtötte.[10]

Műve megírásához alapvetően kitaposatlan úton indult. Mint írta, kutatási *„rendszere nagyon egyszerű. A régiséggyűjtőtől, az etnografustól vettem a példát, hogy a mi csak ismeretek gyarapítására szolgálhat, mindazt gyűjtse össze, az enyészettől mentse meg”.* Ennek érdekében *„fölkutattam a jelentéktelennek látszó forrásokat is, és ezeket meg az alig szivárgó erecskéket olyan kútfővé törekedtem egyesíteni, amelyből bőven meríthessen, ki a régi adatokra szomjúhozik, akár kriminálista, akár történetíró, akár pedig régiségbúvár legyen is az”.*[11]

Mindezen források összegyűjtésének, csoportosításának, feldolgozásának eredményeként írta meg a hatalmas terjedelmű, 1277 oldalas, 181 képet magában foglaló monográfiát, amely két kötetben tartalmazza a polgári kor előtti hazai büntetés-végrehajtás történetét, szellemi és tárgyi emlékeit.

Az I. kötet 696 oldala a polgári büntetőjog szankciórendszere központjának megfelelően a büntető törvénykönyvben foglalt szabadságvesztés büntetés magyarországi állami végrehajtási intézményeire vonatkozó anyagot tartalmazza:

---

9 Uo. 4. p.; Igazságügyi Közlöny 1901. 11. sz. 373. p.

10 Sz. K.: Vajna Károly fegyintézeti igazgató. In: Szongott Kristóf - Vajna Károly - Hodoreán János: A szamosújvári vár. Szamosújvár, Todorán Endre „Aurora” Könyvnyomdája, 1898. 63-64. p.; Ornstein József: A szamosújvári várról. Archeológiai Értesítő 1896. 3. sz. 267. p.; Orosz Endre: Emlékek és leletek. Uo. 1901. 3. sz. 234. p.; Régi büntetések. Jogtudományi Közlöny 1904. 37. sz. 304. p.

11 Vajna Károly 1906. 3-4. p.

Előzmények

I. Szempczi fenyítőház

II. Tallósi fenyítőház

III. Szegedi fenyítőház

IV. Hajóvontatás és csatornaásás

V. Politikai foglyok

címek alatt.

A könyv megjelenése utáni ismertetések közül a legrészletesebb szemére is hányta Vajnának, hogy aránytalanul nagy részt szentelt a szabadságvesztésnek, mivel az *„országos fenyítőházakról írt óriási anyaggal szemben, mely a műnek majd kétharmadát teszi"*, az egykori szankciók hatalmas tárházából többeket nem említett vagy röviden elintézett.[12]

A szabadságvesztés történetének ez a súlyponti ábrázolása azonban szükségszerűen fakadt Vajna börtönügyi vezetői tisztségéből és abból, hogy teljes egészében elfogadta a kódexben foglalt szankciórendszert. Mint vallotta, a *„legiszonyúbb, legkegyetlenebb, legembertelenebb büntetések nemhogy elriasztották volna az embereket a bűntettek elkövetésétől, sőt sok esetben ambiczionálták őket arra. És minél gyakoribbak voltak e kegyetlen büntetések, annál többet vesztettek elíjesztő voltukból, annál megszokottabbakká váltak ... A nyilvános kivégzés is a nagy közönségnek mulatságául és erkölcseinek eldurvulására eszközül szolgált ... Amikor az emberiség rájött arra, hogy a gonoszokat meg kell győzni arról, hogy a büntetés, az avval járó szenvedés igazságos és méltányos, akkor elfogadta a javítás elvét, mert már arra törekedett, hogy a bűnösöket bűneiknek tudatára ébressze, a bűntudat pedig első feltétele és jele a javulásnak".*[13] A bűntudat ébredésére a zárt intézetek adták meg a lehetőséget. Így az uralkodó felfogásnak és jogi szabályozásnak megfelelő büntetés-végrehajtási intézmény előzményeinek bemutatása kitüntetett helyet foglalt el Vajna művében.

A modern intézet nem pusztán elzárási hely a bűnös számára, hanem a munkán keresztül a *„javításnak egyik leghatalmasabb eszköze"*, ahol az elítéltek a szabadságvesztés tartama alatt nem tétlenül múlatták az időt, hanem képzettségüknek, egészségi állapotuknak megfelelően részt vettek az intézmény által biztosított foglalkoztatásokban. Így a Vajna által veze-

---

12 Varró István: Vajna Károly: Hazai régi büntetések. Ethnographia 1908. 1. sz. 63. p.

13 Vajna Károly: A pátronázsról, vagyis a rabok és azok családja fölött való gyámkodásról. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1903. 35. sz. 549. p.

tett fegyintézetekben is pl. szövő, cipész, famegmunkáló (kádár, asztalos, esztergályos), lakatos, kovács, szabó, kosár-, kefe- könyvkötő, gyékényfonó műhelyek, üzemek működtek. Emellett az elítéltek tanultak és vallásuknak megfelelően hitéleti szertartásokon vettek részt. A szerző művében az előzmények között felidézte, hogy hazánkban korábban ugyan alkalmazták olykor a munkabüntetést – pl. a XVI. századi Kassán, ahol az elítéltnek az utca sarát kellett takarítania –, de ez nem a javítás, hanem a megszégyenítés céljából történt.[14]

Viszont ezen túlmutatott a Habsburg Birodalomban 1777-ben meghonosított hajóvontatás szankciója, amelyet mint a *„szabadságvesztés büntetésnek súlyosbításául szolgáló közmunka legsúlyosabb nemét”* alkalmazhatták. E lehetőséget II. József 1784. október 30-i leirata viszont kötelezővé tette abból kiindulva, hogy a *„halálbüntetésnek koránt sincs meg az a hatása, melyet a tartós és nehéz munka előidézni szokott, minthogy amaz gyorsan elmúlik és csakhamar feledésbe megy, ez azonban örökké a szeme előtt lebeg mindenkinek”.* Vajna azonban forrásai alapján e szankcióról megállapította, hogy az a *„kemény bánás módnak, a túlfeszített munkának, az időjárás viszontagságainak, a silány táplálásnak és az állomáshelyeken az egészségtelen kaszamátákban való tartózkodásnak”* hatására nem a javításnak, hanem az elítéltek elpusztításának eszköze volt. (II. Lipót 1790. július 19-i rendeletével eltörölte a bátyja által teljes egészében pártolt büntetés alkalmazhatóságát.)[15]

Meg kell jegyezni, hogy a Vajna Károly korában létezett országos fegyintézetek jelentős része nem az 1878-as büntető kódex eredményeként jött létre, hanem az un. neoabszolutizmus korában. Ekkor, az 1848-49-es szabadságharc leverése utáni, az összbirodalomba tagolt és közjogilag megszüntetett országban a kormányzat részletes jogi normáival bevezette az egységes, a korban modern büntető anyagi, eljárási és végrehajtási jogot. Ennek eredményeként létrejöttek az állami fenntartású, egységesen szabályozott fegyintézetek (Munkács, Vác, Illava, Lipótvár, Márianosztra, Nagyenyed).[16] Ezekről azonban Vajna nem emlékezett meg munkájában, aminek

---

[14] Megyery István szerk.: A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek. Budapest, Magyar Királyi Igazságügyminisztérium, 1905. 297, 487, 511. p.; Vajna Károly: Hazai régi büntetések II. kötet. Budapest, Lőrintz János „Univers” Könyvnyomdája, 1907. 160. p.

[15] Vajna Károly 1906. 532, 535-537. p.

[16] Szöllősi Oszkár: Magyar börtönügy. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. 1935. 40-41. p. A fegyintézetek múltjára lásd Mezey Barna: A magyar polgári börtönügy kezdetei

kettős oka lehet: a kiegyezés utáni magyar politikai-jogi gondolkodás az 1849-60 közötti korszakot mint a magyar alkotmányosságot megsemmisítő, illegitim időt kitörölte az előzmények közül, másrészt ezek már a modern büntetés-végrehajtás intézményei voltak.

Ugyanakkor nem érthető, hogy Vajna miért nem vette fel művébe a korabeli Magyarország legrégebbi állami fegyintézetének történetét. A korábban neki is szolgálati helyet adott, 1787. január 1-től funkcionáló szamosújvári fegyházat mint előzményt – amely szinte párhuzamosan jött létre az 1785 novemberétől működött szegedi fenyítőházzal, hiszen II. József ezév október 20-án döntött a szamosújvári várban egy *„tartományi (privinciális) börtön”* felállításáról – meg sem említette.[17]

A mű II. kötete a régi büntetési módok és eszközök tömegét tárta fel, s foglalta a szerző által felállított rendszerbe. Az 581 oldal terjedelmű anyag az alábbiak szerint épül fel:

I. Katonai büntetések
II. Iskolai fenyítés
III. Megszégyenítő és megbecstelenítő büntetések
  I. Haj- és szakáll-lenyírás
  II. Megvesszőzés és kiseprűzés, kicsapás
  III. Szalmakoszorú
  IV. Pacalvetés
  V. Kaloda
    1. a) Gallér és hegedű alakú nyak- és kézkaloda
       b) Álló nyak- és kézkaloda
    2. Lábkaloda
    3. Láb- és kézkaloda
  VI. Pellengér
  VII. Nyakló vagy nyakvas
  VIII. Szégyenkő
  IX. Kényszerű séta vagy meghurcolás
  X. Szégyenketrec
  XI. Faló és faszamár

(„Az osztrák börtönügy Magyarországon”). Budapest, Osiris–Századvég, 1995. 69-129. p.

[17] Ezen intézet rövid történetét a helyi levéltári adatok alapján Vajna ottani munkatársa, Hodoreán János görög katolikus fegyházlelkész írta meg korábban „A szamosújvári kir. országos fegyintézet múltja” címmel in: Szongott Kristóf – Vajna Károly – Hodoreán János 1898. 39-62. p.

XII. Keresztrefeszítés
XIII. Nyelvlakat
XIV. Önmeghazudtolás
XV. Eklézsiakövetés
XVI. Kuriózumok
IV. Kétféle halálos büntetés
I. Akasztás
II. Kerékbetörés
V. Az emberevők
VI. Töredékek
I. A zenggi fonóház
II. A dalmát szigetekre való deportáció eszméje
III. A pesti dologház terve
IV. Boszorkánypörök
VII. Okmánytár

A mű forrásai

E gazdag tartalom kapcsán merül fel, hogy Vajna Károly milyen források alapján örökítette meg műve témáját?

A választ alapvetően az előszó tartalmazza, amelyben a szerző leírta, hogy a levéltárakban a *„vonatkozó összes irományokat áttanulmányoztam, a tárgyamra vonatkozással levő könyveket, a hol csak találtam, átolvastam”.*[18] Ezen általános kijelentést a monográfia alapos lábjegyzetei hitelesítik, amelyekből kiderül, hogy Vajna honnan merítette valamely adatát. Ezekből megállapíthatóan azonban másokat is bevont kutatásába könyve elkészítése érdekében: így műve levéltári, könyvészeti, tárgyi, képi anyagokon, továbbá kapcsolatai révén megszerzett írásbeli és szóbeli közlések adatain alapulva készült.

E különböző oldalakról jött források kiegészítik egymást, igazolva a szerző idézett vallomását, amely szerint bármely *„jelentéktelen … alig szivárgó erecskéket”* igénybe vett célja eléréséhez. Ezeket *„olyan kútfővé”* egyesítette, amelyekből hitelesen ábrázolhatóvá vált valamely büntetés léte, alkalmazása. Vajna azt is bevallotta, hogy *„nem nagyon válogattam …, mi az értékes és mi nem?”.* Számára minden becses volt, *„a mi a múlté, a mely édes miénk!”.*[19]

[18] Vajna Károly 1906. 4. p.
[19] Uo. 3-4. p.

Levéltári források

Az elsődleges forrást a mű történeti jellege miatt az írott történelem emlékeit őrző levéltári anyagok adták. A szerző az alapvetően fegyintézetekkel foglalkozó I. kötet anyagát jellemzően a Magyar Országos Levéltárban talált iratok alapján állította össze. Itt őrizték a gróf Eszterházy Ferenc kancellár által – uralkodói jóváhagyással – 1772-ben saját birtokán Szempcen megnyitott, majd 1780-ban Tallósra áthelyezett fenyítőház létrehozásával és működésével kapcsolatban a XVIII. században tevékenykedett központi állami szerveknek, a Magyar Udvari Kancelláriának és a Helytartótanácsnak az anyagait.

Vajna Károly országa az Osztrák–Magyar Monarchia egyik állama volt, így a több évszázados közös múlt alapján szükségessé vált a szerző számára a kiegyezés előtti idők politikai foglyainak büntetés-végrehajtásával kapcsolatos kérdések megvilágítása érdekében a birodalmi illetékességű, Bécsben működött archívumok anyagának beszerzése is. Ezért kapcsolatba lépett – a magyar Igazságügyi Minisztérium ajánlását bírva – a Császári és Királyi Hadi Levéltárral, azonban onnan részleges elutasító válaszokat kapott 1901-ben: ezek szerint ezen anyagok részint rendezetlenségük miatt meg nem állapíthatóak, másrészt még ekkor is – 1848-49 után bő félévszázaddal! – *„szigorúan rezervált tartalmuknál fogva betekintésre nem engedhetők át”.* Némi forrásanyagot azért kapott mint pl. a várfogság végrehajtásáról szól 1806. évi utasítást.[20]

Az országos levéltári anyagokat a fenyítőházak történetére vonatkozóan kiegészítették, míg más büntetési nemek, fajták és eljárások megállapításánál pedig alapvető forrásként szolgáltak az egyes törvényhatóságok és települések archívumai. Vajna így felhasználta Bars, Csongrád, Hont, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék, továbbá Baja, Debrecen, Kecskemét, Komárom, Körmöcbánya, Selmecbánya, Szeged városok, Jászladány község okiratait. Nyilvánvaló, hogy ezeket részint saját kutatásával tárta fel, de – személyes kapcsolatai keretében és megkeresései révén – támaszkodott a levéltárosok segítségére is. Művében többször hivatkozott pl. a kecskeméti, debreceni, aradi, kassai, körmöcbányai levéltárosok jegyzeteire, közléseire. Így mindezen helyekről származó ítéletek, tanácsi jegyzőkönyvek révén örökíthette meg valamely leírását.[21]

---

[20] Vajna Károly 1906. 608-609. p., Vajna Károly 1907. 42-50. p.

[21] Uo. 78, 83, 85, 94, 112, 162, 171, 201, 204, 214, 220, 223, 235, 246. p.

Olykor szakmai irattár anyagára is támaszkodott, pl. felhasználta a lipótvári fegyintézetben őrzött okiratokat.[22]

Könyvészet

Ezeken túl a mű alapvető forrását adták mindazon kiadványok, amelyek révén Vajna ismereteket szerezhetett. Mivel munkájának nincs irodalomjegyzéke, így a rengeteg lábjegyzetből lehet megállapítani, hogy milyen könyveket, folyóiratokat használt fel. Ezek a legváltozatosabb szakterületekről származtak, hiszen voltak közöttük történelmi, jogi, szépirodalmi és néprajzi kiadványok, nagy összefoglaló művek, monográfiák, lexikonok, vagy valamely releváns ismeretet közvetítő más jellegű írások.

A szerző számos város és vármegye – pl. Nagykőrös, Munkács, Kolozsvár, Miskolc, Pozsony, Szamosújvár, Szeged, Bereg, Szilágy – történetét feldolgozó művet használt a fent már említett reprezentatív sorozaton túl.[23]

A hazai jogirodalomból – vonatkozók alapvető hiányában – csekély számút idézett: ennek során használta a hagyományos, 1848 előtti magyar büntetőjog és eljárás utolsó megörökítőjének, Szlemenics Pálnak, továbbá az átmeneti korszak jelentős szerzőjének, Pauler Tivadarnak a műveit, míg az akkori modern szakírók közül Finkey Ferenc munkájára hivatkozott. Az ő munkáikon túl a már említett Széll, Dombováry és mások jogtörténeti jellegű tanulmányait is használta, továbbá az egyes ilyen vonatkozású várostörténeteket.[24]

---

[22] Vajna Károly 1906. 666-672. p.

[23] Balla Gergely: Nagy-Kőrösi krónika. Kecskemét, Szilády Károly Könyvnyomda, 1856.; Tabódy József: Munkács múltja és jelene Magyarország történetében. Pest, s. n. 1860.; Jakab Elek: Kolozsvár története oklevéltárral 1-3. kötet. Budapest, Sz. Kir. Kolozsvár város közönsége 1870–1888.; Szűcs István: Szabad királyi Debreczen város történelme 1-3. kötet. Debrecen, ifj. Csáthy K., 1872.; Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monográfiája. Ungvár, Pollacsek M., 1881.; Szendrei János: Miskolcz város története és egyetemes helyirata 1-5. kötet. Miskolc, Forster Nyomda – Stephaneum Nyomda, 1886-1911.; Ortvay Tivadar: Pozsony város története I–IV. kötet. Pozsony, Pozsonyi Első Takarékpénztár, 1892–1912.; Reizner János: Szeged története 1-4. kötet. Szeged, Engel Lajos Nyomda, 1899–1900.; Szongott Kristóf: Szamosújvár sz. kir. város monográfiája. Szamosújvár, szerző kiadása, 1901.; Petri Mór: Szilágy vármegye monographiája. Budapest, Franklin Társulat, 1901.

[24] Szlemenics Pál (1783–1856) 1836-ban jelentette meg a „Fenyítő törvényszéki magyar törvény" című művét, ami népszerűsége miatt még halála után is – Ökröss Bálint által kiegészítve – kiadásra került, Vajna a pesti 1872. évi 5. kiadást használta. Pauler Tivadar (1816–1886) „Büntető jogtan" könyve 1864-ben, majd átdolgozva 1869-70-ben jelent meg. E mű kódexszerűen összegezte a büntetőjogi ismereteket: az egyes §-oknál bemutatta a hagyományos magyar jog, az 1843-as büntetőjogi javaslat és az 1852-es osztrák Btk. meg-

Művében igen nagy számban hivatkozott – különösen a szabadságvesztés és a katonai büntetések történeténél, továbbá az egyik legkegyetlenebb kivégzési mód, a kerékbetörés ábrázolásánál – a korábban már említett szerzők művein túl a XVIII-XIX. századi német, osztrák jogi munkákra és más kiadványokra. Ezek idézése, figyelemmel a századokon át Magyarországon megfordult német birodalmi csapatokra, ezek hadijogának a magyar katonaságra való hatására, majd a XVIII. századtól közös haderőre, továbbá az egész világ ismeretanyagát közvetítő német nyelvű kiadványokra szükségszerű volt. Vajna néhány francia és angol művet is, sőt az 1674-ben gályarabságra hurcolt protestáns lelkészek ügyének leírásánál egy 1684-ben kiadott holland – részére egy budapesti református gimnáziumi tanár által lefordított – kiadványt is felhasznált.[25]

Jelentős számban talált adalékokat az addig kiadott nagyterjedelmű, a középkor és a török elleni küzdelmek időszakával foglalkozó hazai történeti forrásgyűjteményekben, amelyek oklevél és egyéb iratanyaga számos vonatkozást tartalmazott a műhöz.[26]

Vajna Károly számos megjelent memoárt, életrajzot is felhasznált. Gyakorlatilag ezek alapján írta meg a politikai foglyokra vonatkozó büntetések végrehajtását a már említett protestáns lelkészekkel szembeni eljárástól az 1848-49-es szabadságharcot követő megtorlásokban elítéltek történetéig.

A hitük miatt gályarabságra ítélt protestánsok sorsára a szenvedéseket átélt Kocsi Csergő Bálint 1676-ban elkészült munkája volt az alapvető forrá-

---

oldásait, kiegészítve a külföldi jogirodalommal, s a szerző magyarázataival. Finkey Ferenc (1871–1949) a modern magyar büntetőjog-tudomány kiválósága. A Vajna által hivatkozott Budapesten 1903-ban megjelent „A magyar büntető eljárás tankönyve" több kiadást ért meg. Király János: Pozsony város joga a középkorban. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1894.; Demkó Kálmán: A felső-magyarországi városok életéről a 15-17. században. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890.

25 Pl. Johann Christian Lünig: Corpus iuris militaris des. Heil. Röm. Reichs Leipzig, Lanckisch, 1723.; Ignaz Franz Serap Bergmayr: Handbuch zu dem peinlichen Verfahren bey der k. k. Österreichischen Armee und in den Militär-Gränzen. Wien, 1812.; Cäsar Krause: Das deutsche Zuchthaus. Dresden, 1898.; Aschrott P. F.: Strafsystem und Gefängnisswissenschaft in England. Berlin-Leipzig, 1887.; Kurtze Beschreibung wie das von Ihr Kaiserl. Majestät allergn. ratificirte End-Uhrtheil v. denen im 7. 1735. aus Ober-Hungarn eingebrachten Tumultanten den 4-ten April des 1736. Jahres exequirt worden Ofen. Gayot de Pitaval: Causes celebres et interessantes. La Haye, 1735.; Alfred Edersheim: The life and times of Jesus the Messias. London, 1900.; Vajna Károly 1907. 563. p.

26 Szilády Áron – Szilágyi Sándor szerk.: Török–magyarkori történelmi emlékek I-VII. k. Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1868-1874.; Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár 1-12. k. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1860-89.

sa. Ezen latin nyelven írt műnek a XVIII. századi irodalmunk jeles alakjának, Bod Péternek az 1738-as fordítását használta Vajna, amelyről úgy vélekedett, hogy az *„tőrül metszett magyarságánál fogva igen érdekes”*.[27]

A XVIII-XIX. századi összeesküvéseknek, mozgalmaknak, majd a szabadságharcot követő megtorlások irodalmában a birodalom túlélő elítéltjei kiadták emlékeiket vagy mások örökítették azt meg. Ezek részint könyvként, másrészt a kiegyezés utáni sajtóban láttak napvilágot. A szerző ezek alapján tudta bemutatni a politikai foglyok büntetés-végrehajtását a fegyintézeként szolgált várakban (Munkács, Spielberg, Kufstein, Komárom, Theresienstadt, Josefstadt, Olmütz, Arad, Nagyvárad).[28]

A könyvészeti anyagon belül Vajna több népköltészeti gyűjteményt is felhasznált, mivel az ezekben megörökített dalok, balladák számos büntetőjogi emléket, eljárási, végrehajtási módot megőriztek. Így szemléltette pl. egy nyitrai népdal a jellemzően katonai büntetésként alkalmazott vesszőfutást, amely szerint:

„Háromszázan kirukkolnak,
Két sor glédát formíroznak,
Nyírfavesszőt osztogatnak,
Német nótát fújdogálnak.
Az auditor felkiált:
Vágjad, vágjad az ebadtát!
Ha nem tudta, hadd tanulja,
Mi a katona regula!” [29]

Ugyanígy a megszégyenítő és megbecstelenítő büntetésekről szóló részben használt egy Heves vármegyei népballadát a szankció létére, amelyből kiderül az alkalmazás oka is:

---

[27] Vajna Károly 1906. 559. p.

[28] Kocsi Csergő Bálint: Kősziklán épült vár ostroma (latinból fordította Bod Péter). Lipcse, Köhler 1866. A kor népszerű folyóirata, a Vasárnapi Újság pl. 1869/17,18, 30. számaiban közölte „Börtönkrónika” cím alatt az 1850-es években sínylődött Hajdú Lajos, Somogyi József politikai foglyok emlékezéseit. Ezen évfolyam 8-10. és az 1873/35-40. számaiban jelent meg a Martinovics-összeesküvés miatt elítélt Kazinczy Ferenc fogsági naplója is. P. Szathmáry Károly: Gróf Teleki Blanka életrajza. Budapest, Révai [1886].; Lakatos Ottó: Három év egy kompromittált életéből in. Arad története III. k. Arad, szerző kiadása, 1881.; Silvio Pellico: Börtöneim. Budapest, Franklin, 1886.

[29] Vajna Károly 1907. 53. p.; Arany László - Gyulai Pál: Magyar népköltési gyűjtemény – Új folyam. Pest, Athenaeum, 1872.

„A főszolgabíró
Hajam levágatta,
Levágták a hajam,
Még sem vagyok szajha,
Nagyon szerettelek,
Az isten is tudja!” [30],

az akasztás végrehajtásának szemléltetésére:

„Téglásénál csinálik a kápolnát,
Kasza Antalnak a nagy akasztó fát,
Kasza Antalt ültetik föl a hámba,
Húzni akarják az akasztó fára”.[31]

Vajna a XVI–XIX. század szépirodalmában is talált büntetési emlékeket. Az általa idézett szerzők alaposan ismerték koruk viszonyait, s az országot járván találkoztak büntetőjogi történésekkel, amelyeket megörökítettek műveikben. Így Tinódi Lantos Sebestyén néhány sorban ábrázolta az ostromlott egri várban 1552-ben történt esetet, az áruló hadnaggyal szembeni eljárási és végrehajtási intézkedéseket:

„Hegedős Istvánt hívaták, megfogák,
Csöpögteték, erősen megvallaták,
Parancsolának, hogy felakasztanák,
Vár piacán három fát állatának,
Nyelve vallása szerint felakaszták”.[32]

Ugyancsak az akasztás végrehajtásával voltak kapcsolatosak Gyöngyösi István vagy Petőfi Sándor műveinek meghatározott sorai, mint a költő 1845-ben írt „A zsiványság vége” című verséből vett idézet:

„Hogy kimúlj, szikrát sem fáraszd magad:
Kitekeri a hóhér a nyakad”.[33]

---

[30] Vajna Károly 1907. 91. p., Arany László - Gyulai Pál 1872.

[31] Vajna Károly 1907. 183. p., Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld vad virágaiból. Arad, Réthy Nyomda, 1877.; Endrődi Sándor: Magyar népballadák. Budapest, Franklin, 1906.

[32] Vajna Károly 1907. Cronica, Tinodi Sebestien szörzese. Elsö reszebe Janos kiral halalatul fogva ez esztendeig Dunan innet Erdel orszaggal löt minden hadac, veszödelmec revidedön szép notakval enökbe vadnac. Mas reszébe külömb külömb idökbe és orszagokba löt dolgoc, istoriac vannac. Kolozsvár 1554.

[33] Vajna Károly 1907. 177. p.; Gyöngyösi István költeményes maradványai. Pozsony-Pest, Landerer, 1796.

A polgári állam előtti korban számos személy, testület, szerv rendelkezett büntető hatalommal, ezek között az oktatási intézmények is. Így Vajna hajdani almamaterében, az 1622-ben Gyulafehérvárott alapított nagyenyedi kollégiumban pl. pénzbírság, szégyentábla viselése, börtön, verés, megvesszőzés, kicsapás sújtotta a renitens diákot. Az ezen intézményekben alkalmazott fenyítéseket azért tartotta szükségesnek bemutatni, mert az *„iskolai élet a külvilág képe … Miniatűrkép, melyen az eredetinek durvasága … enyhítve vannak"*, így az itt alkalmazott büntetések *„ezért olyan jellemzők a korra nézve"*.[34]

Az itteni szankciók bemutatásánál alapvetően a hosszú múltra visszatekintő felekezeti iskolák (Esztergom, Pápa, Sárospatak, Debrecen, Nagyenyed, Kolozsvár, Eperjes) évkönyveit, történetükről szóló kiadványokat használta. Vajna rámutatott arra is, hogy az egyes iskolák törvényei mintaként és alkalmazható normaként továbbszálltak a későbbi alapítású intézményekre mint azt a nagyhírű erdélyi kollégiumok (Gyulafehérvár-Nagyenyed-Marosvásárhely-Székelyudvarhely-Szászváros) példáján ismertette.[35]

A könyveken túl Vajna Károly számos szakmai, társasági, társadalmi irányú folyóirat közléséből is merített valamely témánál. Így a fent említettek szerint használta a korszak egyik legnépszerűbb folyóiratának, a Vasárnapi Ujságnak az írásait, valamint az ehhez hasonló profilú Hazánk és Külföld, az Ország-Világ közleményeit, a Függetlenség, a Budapesti Hírlap, a Debreczen napilapok, a Magyar Nyelv, a Protestáns Iskolai és Egyházi Lap közleményeit. Tisztában lévén a hazai sajtó történetével, az egyik legrégibb folyóiratunkat, az 1780-88-ban megjelent Magyar Hírmondó kortársi tudósításait is használta az 1780-as évek nagy kreált bűnügyének, az ártatlanul elítélt Hont vármegyei un. emberevők perének felidézésénél.[36]

Illusztrációk

Vajna művének szöveges tartalmát az illusztrációk nagymértékben kiegészítik. De a képek önmagukban is információhordozók, s az adott kor em-

---

[34] Vajna Károly 1907. 61. p.

[35] Uo. 66-67. p., pl. Milleniumi értesítő a pannonhalmi Sz. Benedek-rend esztergomi kath. főgymnasiumáról az 1895/96. isk. év végén. Esztergom, 1896.; Békefi Remig: A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1900.; P. Szathmáry Károly: A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története. Nagyenyed, szerző kiadása, 1868.; Benczédi Gergely: A kolozsvári unitárius kollégium vázlatos története. Kolozsvár, Gámán Nyomda, 1901.; Hörk József: Az eperjesi ev. ker. collegium története. Kassa, Bernovits Nyomda, 1896-97.

[36] Vajna Károly 1906. 531-532, 663. p.; Vajna Károly 1907. 99, 155, 252-254. p.

berének felfogását megvilágítják. A szöveges leírások mellett a képek nagymértékben elősegítik valamely intézmény vagy eszköz alkalmazásának elképzelését és szemléltetését. Így különösen szuggesztívek azok a – szenvedések egyik átélőjének a kéziratából és a már említett kortárs holland műből származó – rajzok, metszetek, amik a protestáns hitvallókkal való kegyetlen bánásmódot ábrázolták.[37]

A könyv 181 illusztrációjának nagyrésze eredetileg is kép volt, másrészük pedig valamely releváns tárgyról készült. Nyilvánvalóan a szerző határozta meg, hogy az összegyűlt anyagból mi szükséges a szemléltetés érdekében, amikről művében megnevezett munkatársai készítették a felhasznált képeket.[38]

A második kötet végén található képjegyzék önmagában is rendkívül adatgazdag. Itt jelölte meg a szerző az illusztrációk eredetijének helyét, forrását: eszerint azok különböző kiadványokból, az ábrázolt tárgyak pedig meghatározott gyűjteményekből, múzeumokból származtak. Ilyenek voltak az ország városházáin, vármegyeházaiban megőrzött, továbbá valamely köz- vagy magángyűjteményben található tárgyak: pl. a testfenyítő eszközként használt deres Lőcséről**,** szégyentábla a székesfehérvári városi levéltárból, a pozsonyi múzeum büntető és kínzóeszközei, a nagybányai, kassai, kolozsvári gyűjtemények kalodái, a Korponán fennmaradt csonttörő tuskó. Az 1848–49. évi szabadságharcot követő megtorlások képi anyaga, pl. gróf Teleki Blanka várfogságának illusztrációi jelentős részben gróf Kreith Béla ereklyegyűjteményéből származtak.[39]

A korponai, 1676-ban tölgyfából faragott nehéz eszközön szereplő feliratot idézte Vajna a régi korok emberének bűnnel kapcsolatos gondolkodásának szemléltetésére. Megállapítása szerint a legváltozatosabb eszközökkel történt kegyetlen büntetés-végrehajtás a társadalom szemléletéből fakadt: mint írta, századokon át a *„keresztyén fölfogás a testet minden bűn forrá-*

---

[37] Vajna Károly 1906. 559-573, 691. p.

[38] Vajna Károly 1907. 568. p.

[39] E tárgyak egy része a Vajna kezdeményezésére 1910-ben alapított Országos Börtönügyi Múzeumban nyert elhelyezést, majd annak megmaradt részei 1949-ben a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumba kerültek, ahol jelenleg is láthatóak, lásd: Nánási László: Hazai büntetés-végrehajtási emlékek a Kiskun Múzeumban. Börtönügyi Szemle 2010. 1. szám 79-82. p.; Vajna Károly 1906. 629-633, 693. p. Gróf Kreith Béla (1851-1916) a forradalom és szabadságharc jelentős tárgyi és okirati gyűjteményét hozta létre, majd azok nagyrészét eladta a Magyar Nemzeti Múzeumnak, http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k12813.htm (letöltés 2015. január 31.)

sának, a kárhozat okozójának, a lélek üdve legnagyobb akadályának, tehát megvetendőnek tartotta. A melyet fölötte üdvös dolog gyötörni, elnyomni, hogy föl ne lázadjon". Az emberek a *„szenvedésnek tisztító, erkölcsjavító hatásáról szentül meg voltak győződve. A korponai csonttörő tuskón olvassuk, hogy 'A büntetettek megjavulnak'. Ehhez a szilárd vallási hithez hozzá járult még az az erős meggyőződés is, hogy az elrettentő példaadás a legbiztosabb, sőt egyetlen eszköz a bűntettek elkövetésének megelőzésére".*[40]

Vajna különös részletességgel írta le és illusztrálta az egyik legelterjedtebb megszégyenítő büntetésnek, a pellengérre állításnak, továbbá a leggyakoribb kivégzési fajtának, az akasztásnak végrehajtási eszközeit és módjait, az akkori országban fennmaradt tárgyi emlékek sokasága képeinek felhasználásával szemléltetve mondatait.[41]

Az ábrázolások egyrészének eredetije magának a szerzőnek a tulajdonában volt, aki hosszabb idő óta gyűjtötte az illusztrációkat, tárgyakat, mint pl. rézmetszeteket, szájkörtét, másrészt pedig különböző kiadványokból származtak.[42]

Személyes források

A mű a hajdani hatalmas ország számos településén talált forrásokat felhasznált. Ezek beszerzését nyilvánvalóan segítette, hogy Vajna Károly az egész államterületen működött szervezetnek volt a tagja. Az Igazságügyi Minisztérium irányítása alatti országos fegyintézetek, az általában megyénként szervezett törvényszéki börtönök és a járásbírósági fogházak vezetőinek és állományának állandó találkozási, ismerkedési lehetőséget adtak a főhatóságuk által szervezett összejövetelek, tanfolyamok, amelyeknek Vajna is résztvevője, előadója volt. Az itt szerzett vagy innen közvetített kapcsolatok hozzájárultak források és ismeretek szerzéséhez. A levéltári és a nyomtatott anyagok mellett így ismeretségei, illetve közvetítők révén megkereste a vármegyék, települések, uradalmak tisztségviselőit, a helyi viszonyokat ismerő személyeket, hogy a környezetükben található büntetési emlékekről adjanak tájékoztatást.[43]

Ilyen kútfőket jelentettek a már említett levéltárosokon túl a saját telepü-

---

40 Vajna Károly 1907. 246-247, 574. p.

41 Vajna Károly 1907. 112-124, 169-215. p.

42 Uo. 568, 574. p.

43 Az 1908. évi tanfolyamról készült csoportkép szemléletesen ábrázolja Vajna helyét, az 50 fős társaságnak a középpontjában található alakja.

lésük, intézményük múltja iránt érdeklődő tanárok pl. Egerből, Gyulafehérvárról, Sepsiszentgyörgyről, vagy a szerző által korábbi szolgálati helyéről, Szamosújvárról személyesen ismert, ott, majd Désen tanító polgári iskolai igazgató, akik a szerzőhöz intézett leveleikben adtak hírt valamely őt érdeklődő adatról. Vajna Károly nagy levelezést folytatott, amelyek révén kapott válaszok jelentős ismeretanyagot közvetítettek számára.[44]

Személyes ismeretségei révén is sok információhoz jutott: így adatközlői közé tartozott a Szegeden megismert író, akkoriban a múzeum és könyvtár vezetője, Tömörkény István, aki a város korábbi hóhéráról adott neki tudósítást. A magyar népdalgyűjtés nagy alakja, Vikár Béla lehetővé tette számára, hogy készülő műve kéziratából idézzen. Bereg vármegye kutatója, Lehoczky Tivadar ugyancsak *„szívességből"* engedte valamely jegyzetét felhasználni.[45]

Foglalkozása révén Vajna személyes kapcsolatban volt a XIX. század közepétől működött, akkorra már elhunyt fővárosi, majd állami ítéletvégrehajtók (Both Ferenc, Kornberger Mihály, Kozarek Ferenc) hozzátartozóival, illetve kortársával, a tisztséget 1894-től betöltő Bali Mihállyal, akik megkereséseire, beszélgetéseik során számos adalékot, illetve tárgyi anyagot szállítottak neki a hóhér tevékenységét illetően.[46]

Mivel Vajna korában történt a tradicionálisból a modern társadalomba és jogrendszerbe való átmenet, így ennek tanújaként foglalkozási adatközlők voltak számára saját korának fegyintézeti alkalmazottai (lelkészek, fegyőrök, továbbá csendőrök). Ők saját és általuk ismert személyek emlékeit tudták átadni számára valamely büntetési eszköz, mód (pl. kaloda, pellengér, nyakvas, akasztás) létét és alkalmazását illetően.[47]

Vajna Károly művében felhasználta kortársainak, a valamely történés

---

[44] Vajna Károly 1907. 86, 95, 127, 134, 152, 210, 237. p. A Kiskun Múzeum adattára több Vajnához intézett levelet őriz a gyűjtésről, pl. 92.22.1. Horváth Árpád Szolnok-Doboka vármegyei főispáni titkár Dés, 1904. május 31., 91.21.1. Galsai Kovách Ernő volt lipótvári, illavai, váci fegyházigazgató Vác, 1905. december 23., 2000.208.1. Gróf Esterházy Mihály uradalmi központi hivatala Pozsony, 1906. január 31.

[45] Vajna Károly 1907. 139, 199, 217, 220, 223. p. A 191. p-n Vikár Béla népdalgyűjtéséből Jáger Jóska betyár akasztását idézte fel, amely a hamarosan megjelent „A magyar népköltés remekei" (Budapest, Franklin Társulat, 1906) II. kötet 169. p. látott napvilágot.

[46] Vajna Károly 1907. 179, 185, 188, 215-225. p. Utóbbira személyére lásd Nagy Janka Teodóra: Bali Mihály (1856-1926). Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, 2013.

[47] Vajna Károly 1907. 90, 101, 116, 126,

szemtanújaként jelen volt, még élő személyeknek a visszaemlékezéseit is (oral history), akiknek a XIX. század első feléig terjedt az emlékezük, pl. a szabadságharc utáni büntetésekkel kapcsolatban. Sajátos alakja volt ezen emlékezőknek Galsai Kovách Ernő, aki mindkét oldalról megtapasztalta a börtönéletet: 1849 után várfogságot szenvedett Aradon, majd a Kiegyezés után volt lipótvári, illavai, váci fegyházigazgató. Ő hosszú és változatos élete során (1825–1915) még a reformkorban látta Győrszentmártonnál a büntető hatalmat jelképező akasztófát, a kivégzésnél használt kereket, s több akasztást.[48]

Családi és saját emlékeit szintén beépítette a műbe, hiszen apja, Vajna Antal (1804–1876) és ő is, a nagyenyedi kollégium hallgatóiként még szemtanúi voltak a kicsapás végrehajtásának, amelyet az 1860-as évek elejéig alkalmaztak.[49]

A mű jelentősége

Mindezen források felhasználásával, az adatok csoportosításával született meg Vajna Károly műve, amelyről joggal állapította meg a korabeli kritika, hogy *„járatlan rengetegbe vert utat, melyen az utána következőknek sokkal könnyebben fog esni a járás. A mű ösztönzőül szolgáljon kutatóinknak az elolvasása nyomán kelő számos, sajnos merőben kiaknázatlan pompás téma részletes feldolgozására”.*[50]

Megállapítható, hogy „A hazai régi büntetések” olyan mű, amely hallatlanul gazdag anyagánál fogva a legkülönbözőbb tudományterületeken a megjelenése óta hivatkozásként szolgál a történelmi, jogi, néprajzi, nyelvész szerzők számára.[51]

---

48 Uo. 189, 239, 653-661. p. Kiadásra vár az aradi halálraítélt, Galsai Kovách Ernő naplója. Váci Polgár 2013. november. 24. p.

49 Vajna Károly 1907. 66-67. p.

50 Varró István 1908. 64. p.

51 A kimagasló büntetőjogtudós, Angyal Pál a munkát a „büntető eljárásjog történetét érdeklő jelentős művek” egyikeként méltatta: A magyar büntetőeljárásjog tankönyve I. kötet. Budapest, Athenaeum, 1915, 34. p. Felhasználására lásd pl. Tolnai Vilmos: A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa. Magyar Nyelv 1913. 5, 6, 7. sz.; Makoldy Sándor: A káromkodás elterjedése és büntetése hazánkban 1850-ig. Ethnographia 1926. 3, 4. sz.; Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686-1708. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.; O. Nagy Gábor: Mi fán terem? – Magyar szólásmondások eredete. Budapest, Gondolat Kiadó, 1965.; Bálint Sándor: A szögedi nemzet. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976-1977. Szeged, 1977.; Magyar Néprajzi Lexikon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977-1982.; Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, Gondolat

Vajna Károly
(Kiskun Múzeum Tört. Dok. 202.80.1.)

E sokoldalú felhasználhatóságot biztosítja a Vajna által a kötetek anyagában idézett rengeteg eredeti okirat, továbbá a külön okmánytárba foglalt latin, német, magyar nyelvű szabályzatok, utasítások, ítéletek, jegyzőkönyvek, kimutatások. Művének igen nagy fontosságot ad, hogy olyan forrásokat is megőrzött, amelyeknek eredetijei időközben megsemmisültek, elkallódtak, hozzáférhetetlenné váltak.[52]

A szerző vallomása szerint munkájával nem a dicsőséget kereste, hanem kötelességét végezte, és hogy ennek eredményeként *„érdemes vagy bárcsak érdekes-e művem? Nem tudom. Csak annyit tudok, hogy lelkiismeretesen dolgoztam rajta, hogy becsületes munkát végeztem”.*[53]

Vajna Károly e szerény önértékelése kiállta az idők próbáját A műveltségén, érdeklődésén, hivatásán keresztül a történelem egy sajátos részét feltáró, az azzal kapcsolatos tudást megalapozó embert tisztelhetünk személyében, akinek neve művén keresztül örökre fennmarad a magyar kultúrában.

Kiadó, 1981.; Molnárné Bánki Erzsébet: Betyárok a Kiskunságban. Debrecen, Ethnica, 1999.; Davidovics Krisztina: A halálbüntetés végrehajtásának liturgikus elemei – A hóhér. in. Mezey Barna szerkesztette: Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006.; Pomogyi László: Magyar alkotmány- és jogtörténeti kéziszótár. Budapest, Mérték Kiadó, 2008.; Mezey Barna: Régi idők tömlöcei – Büntetések, börtönök, bakók. Budapest, Rubicon Ház, 2010.; Bódiné Beliznay Kinga: A bíbor méltóság, a sárga árulás. Budapest. Balassi Kiadó, 2014.

52 Így pl. az un. emberevő per iratai elkallódtak a Hont vármegyei levéltárból, lásd Puskás Péter - Végh József: Előítélet és vérpad. (h. n.), Mikszáth Kiadó, 1998. 6. p., ezért e könyv a Vajna művében megőrzött iratokat használta fel. Ilyenek a magánszemélytől származott források, pl. a Pekáry József (1834-1914) nyugalmazott budapesti rendőrfőkapitány-helyettes birtokában volt 1739. április 20-án kelt hadi articulusok, huszár rendtartás, Vajna Károly 1907. 28-39. p.

53 Vajna Károly 1906. 5. p.

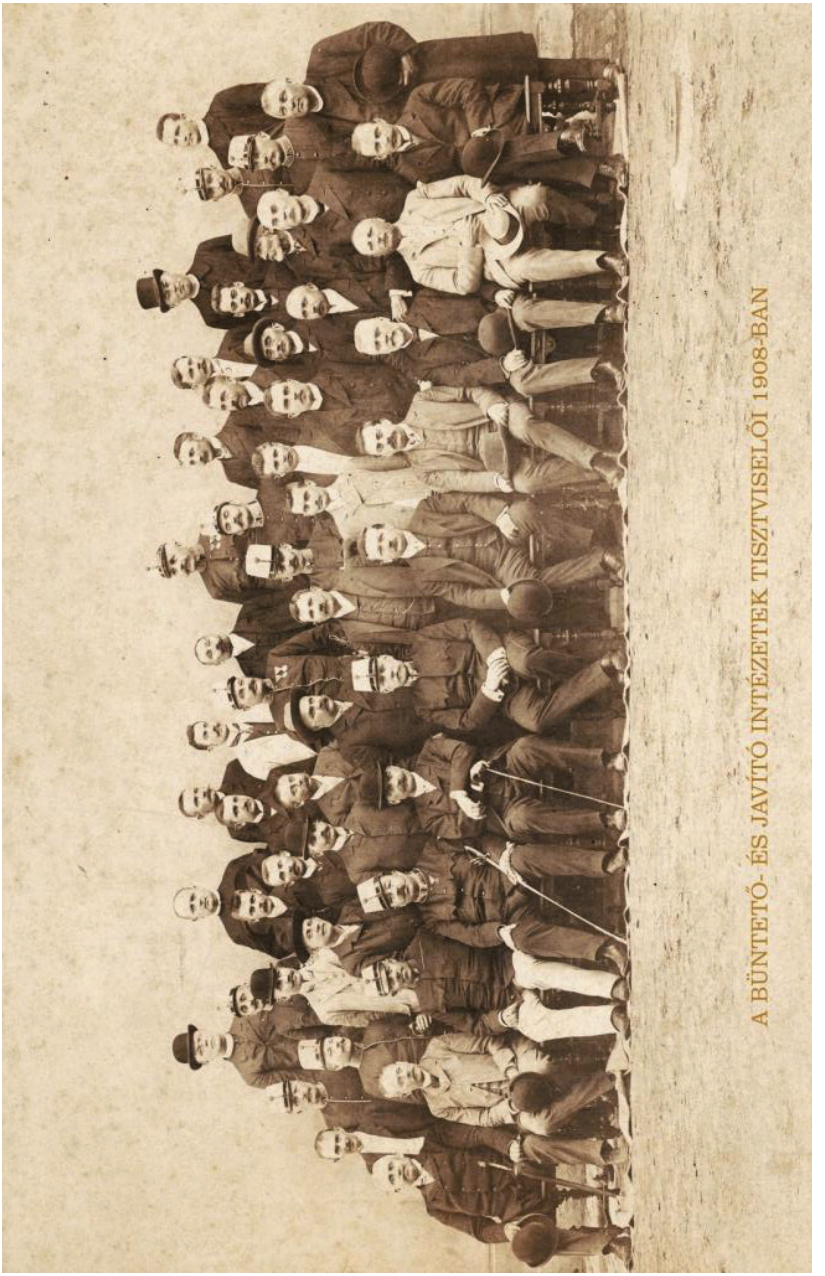

(Kiskun Múzeum Tört. Dok. 202.80.1.)

A közösségi élet szabályai a 18–19. századi Jászkunságban

ÖRSI JULIANNA

A hagyományos paraszti társadalom működésének vizsgálatát mindig fontosnak tartotta a néprajztudomány. Napjainkban egyre nagyobb szerepet kap a történeti források alapján rekonstruálható 18-19. századi közösségek bemutatása. A levéltárakban őrzött dokumentumok közül a bírósági iratok tanulmányozásának fontosságára és lehetőségeire hívom fel a figyelmet jelen írásommal.

A jogtörténészek ezt már korábban megtették, hiszen igen fontos művek születtek meg Tárkány Szücs Ernő, Hajdu István, Kállay István tollából az 1980–1990-es években.[1] Az érdeklődés tovább folytatódott Mezey Barna és Nagy Janka Teodóra szervező és kutatómunkája révén.[2] A jászkunsági tudományos tanácskozásokon elő-elő kerülnek a jogi néprajz területére is sorolható előadások, majd születnek meg írások (elsősorban Bánkiné Molnár Erzsébet, Nagy Janka Teodóra, Örsi Julianna írásai[3]). Időnként egy-egy

[1] Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981.; Hajdú Lajos: Bűntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Budapest, 1985.; Kállay István: Városi bíráskodás Magyarországon 1686–1848. Budapest, 1996.

[2] Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok és a történettudományok köréből. Budapest, 2009.; Nagy Janka Teodóra: A Jászkunság és a jogi népszokásgyűjtés (1939–1945). In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Jogszabályok – jogszokások. Jászkunság kutatása. Kiskunfélegyháza, 2005. 363–372. p.

[3] Bánkiné Molnár Erzsébet elsősorban a közigazgatás-történettel, Örsi Julianna a család működésével foglalkozik hosszabb ideje. Nagy Janka Teodóra a bűnesetek jogi oldalát hangsúlyozza elsősorban. Bánkinél Molnár Erzsébet: A Jászkun autonómia. Szeged, 2005.; Örsi Julianna: A jászkun törvények megvalósulása a mindennapi gyakorlatban. In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 10. Szolnok, 1995. 87-108. p.; Örsi Julianna: Jegyzőgenerációk. A vidéki értelmiség szerepe a mezőváros fejlődésében. Túrkeve, 2011.; Örsi Julianna: A csonka család gyermekei (árvák, félárvák) a XVIII–XIX. században. In: Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XXI. Szolnok, 2012. 101-106. p.; Örsi Julianna: Özvegyek, árvák házasodási esélyei a Jászkunságon. In: Mészáros Márta (szerk.): Jászkunság kutatása 2012. Legújabb eredmények a Jászkunság régészeti,

történész is kedvet kap a forrástípusok használatára (pl. Lovas Lajos[4]).

I. A törvénykezés rendje a Jászkunságban

A jászkunokra vonatkozó törvénykezési rendet jól ismerjük mind partikuláris törvényeik, mind az azok végrehajtására vonatkozó dokumentumok alapján. A szakirodalom leggyakrabban a II. József által aláírt, 1799-ben hatályba lépett jászkun statútumokra hivatkozik. E törvény megalkotásának folyamatát már bemutattam egy korábbi írásomban.[5] Most legyen elég erről annyit mondani, hogy ennek megalkotásában részt vettek a települések, ugyanis javaslataikat bekérték. A statútumok így írásban rögzítették a kerületi, városi gyakorlatban meglévő bizonyos jogszokásokat, de ugyanakkor a 18. század közepén kialakult új jogi helyzet (Hármas Kerület önállósága és függetlensége, a jászkun redempció) is megkövetelte a belső jogi szabályozást is. A kereteket a királynő és a kerületek képviselőinek hosszú tárgyalási folyamatát rögzítő jászkun kiváltságlevél és a királyi reguláció adta meg (1745, 1751). A Jászkun Kerület igazgatását Bánkiné Molnár Erzsébet munkái által részletesen ismerjük.[6]

Magának a redempció létrejöttének nagy szakirodalma van, amely felment az alól, hogy ezzel most részletesebben foglalkozzam. Írásomban két vizsgálati szempontra hívom fel a figyelmet: 1.) A jászkun jogrend érvényesülésének történelmi folyamatát részletesen bemutatják a 19-20. század fordulóján a jászkun jogok védelmére született jogtörténeti munkák.[7] Szerzői jogászok voltak. Közülük is kiemelem Kele József szolnoki

---

történeti, nyelvészeti és néprajzi kutatásában. Kiskunfélegyháza, 2013. 328–345. p.; Örsi Julianna: A Jászkun értelmiség házassági piaca. In: Halmos Károly – Kiss Zsuzsanna – Klement Judit (szerk.): Piacok a társadalomban. Hajnal István Kör 2012. évi debreceni konferenciakötete. Rendi társadalom – polgári társadalom 26. Budapest, Hajnal István Kör, 2014. 463-479 p.; Nagy Janka Teodóra: Közvélemény-büntetések a Jászkunságban. In: Mészáros Márta (szerk.): Jászkunság kutatása 2012. Legújabb eredmények a Jászkunság régészeti, történeti, nyelvészeti és néprajzi kutatásában. Kiskunfélegyháza, 2013. 346-359. p.

4 Lovas Lajos: Betyárok, tolvajok és a bűnözés egyéb formái a Jászkun Kerületben 1797–1802. In: Tisicum XII. Szolnok, 2001. 337-342. p.; Lovas Lajos: Morális bűncselekmények és megítélésük a XVIII–XIX. század fordulóján a Jászkun Kerületben. In: Jászkunság Évkönyv 2009. 37-60. p.; Lovas Lajos: Paráználkodók, istenkáromlók és egyéb bűnelkövetők. In: Pethő László (szerk.): Jászberény története a kezdetektől a reformkorig. Jászberény, 2014. 362-375. p.

5 Örsi Julianna 1995.

6 Bánkiné Molnár Erzsébet 2005.

7 Kele József: A Jászkunság megváltása. Budapest, 1903.

ügyvédet, aki elkötelezett híve volt a helytörténet-kutatásnak. (Pl. kezdeményezte a szolnoki várásatást, kapcsolatban állt a Nemzeti Múzeummal stb.). Nem kompetenciám eldönteni, hogy mennyiben helytállók a *jászkun jog-védelmezők* korabeli álláspontjai. A jogi végzettségű kutatók álláspontja a mérvadó. 2.) A partikuláris törvénykezés intézményeinek rendeletalkotó tevékenységével a történészek foglalkoznak. Én itt most elsősorban a közösségnek az egyének, családok életét meghatározó magánjoggal és annak szokáselemeivel foglalkozom. Ennek bemutatásához a bíráskodás gyakorlatát rögzítő bűnöket és büntetéseket tartalmazó bírósági peranyag a legjobb történeti dokumentum.

Magáról a jászkun bíráskodás intézményének a felépítéséről annyit, hogy első fokon városi, községi bíróság döntött a 18. században. A másodfokú döntéseket a Kerület hozta meg. További fellebbviteli lehetőség a nádorhoz volt. E nagyvonalakban vázolt általános pereskedési úthoz annyit kell hozzáfűznöm, hogy II. József rendelete ezt úgy módosította 1786–1790 között, hogy a partikuláris eljárásrendet beolvasztotta az általános magyar jogrendbe. A rendelet visszavonása következtében viszont helyreállt a jászkun igazságszolgáltatás korábbi módja. Maga a jászkun önálló bíráskodás csak a Hármas Kerület megyésítésével 1876-ban szűnt meg. Igaz, ebbe a Kerületek lakói és vezetői nehezen törődtek bele, aminek bizonyítéka a gazdag helytörténeti irodalom.[8] E művek létrehozását a 19-20. század fordulóján az állam ellen folytatott pereskedések motiválták.

Írásomban azonban most ennél korábbi időszakkal foglalkozom, amely kevésbé ismert. Igaz, Kiss József két művet is írt a 18. század első feléről, amikor éppen jogfosztott volt a Jászkunság: 1702–1745 között ugyanis földesura volt a területnek.[9] Az első- és másodfokú bíráskodás a korábban is megszokott rendben folyt. Itt most a helyi bírói gyakorlatból kiolvasható közösségi normákat igyekszem bemutatni. Ennek forrása ezúttal a Túrkevén 1726–1738 között vezetett jegyzőkönyv és a kunmadarasi tanács 1736–1743 között vezetett jegyzőkönyve.[10]

---

8 Kelemen Kajetán: A jászkun redemptio története és fejlődése a jelen korig. Szeged, 1877.; Nagy Lajos: A jászkun birtokviszonyok fejlődése és jogi alapja. Karcag, 1878.

9 Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága a Német lovagrend földesúri hatósága idején. Budapest, 1979.; Kiss József: A pesti Invalidus ház jászkunsági földesurasága 1731–1745. Budapest, 1992.

10 Protocollum actorum Senatiorium Túrkeve (tanácsi végzések jegyzőkönyve) 1726–1738. MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (a továbbiakban MNL J-N-Szolnok Megyei Levéltár) V.501.a.; Protocollum actorum Senatiorium Kunmadaras (tanácsi végzések

II. A települések, mint elsőfokú bíróságok

A 18. század első felében (és valószínűleg korábban is) kis létszámú elöljáróság vezette a községet, élén a bíróval. A közösségi szabályokat áthágók felett a helyi tanács, élén a bíróval döntött első fokon.

A panaszos jelentette sérelmét a bírónak, aki – meghallgatván – három, hét, de legtöbbször 15 napot adott arra, hogy hozzon három tanút igaza bizonyítására. A perekben az 1720–30-as években a peres feleket általában *prokurátorok, szószóllók,* azaz ügyvédek képviselték. Túrkevén ekkor Potsai András, Zótány Pál, N. Illyési György, Budai Sámuel látja el ezt a szerepet.[11] Néha előfordult, hogy a feleség „képében" az ura, máskor a fiatalember „képében" az attya vagy báttya a képviselő. Ekkor kezdődött az adatgyűjtés. Elsődlegesen azt keresték, hogy ki volt az okozója, mi volt az elindítója a nézeteltérésnek. A tényfeltárás újabb és újabb tanúvallomások útján történt. A tanúk az esetet ismerő egyének voltak. A tanú meghallgatását esketéssel kezdték. Kunmadarason 1745-ben például egy titokban levágott tinó ügyében „3 tanú megfogván a bőrt, reá esküdtek…"[12] Túrkevén gyakran az instáns „fejére" esküdtek. A meghiteltetett tanúnak a nevét, életkorát, lakóhelyét, családi állapotát, esetleg foglalkozását a jegyző feljegyezte, majd ezt követte a mondottak leírása.

A bírák rendszerint három kérdésre várták a választ:

1. „Tudgya-e, látta-e, avagy hallotta a Tanú … igaz hiti szerint vallja meg …"
2. További részletek előadása (előzmények, használt eszközök stb.).
3. Kit tud még jó tanúnak?

Több tanú vallomására is sort kerítettek. A 4-6 tagból és a bíróból álló döntéshozók megtárgyalták a beadott panaszokat és szavaztak. A többség-kisebbség elvén született döntés. A több szavazatot kapott vélemény lett a bíróság hivatalos álláspontja. Előfordult azonban – főleg állatkárok esetében –, hogy a döntéshozó testület 3-4 féle véleményen volt. 1730-ban például Túrkevén egyik asszony a másik asszony kezéből ki akarta tépni az ellopott rucáját úgy, hogy az ingvállát is elszakította. A testület tagjai különböző véleményen voltak: a.) mindkét felet meg kell büntetni úgy, hogy

jegyzőkönyve) 1736-1748. MNL MNL J-N-Szolnok Megyei Levéltár) V.1801.a.

[11] A debreceni és a sárospataki iskolák névsorában 1700–1748 között nem találjuk Potsai András és Zótány Pál nevét. Sárospatakon Buday Sámuel 1687-ben, Illyési Georgius 1702-ben szerepel mint diák. Lásd Hörcsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium Diákjai 1617–1777. Sárospatak, 1998. 132, 173, 190, 203. p.

[12] Protocollum Kunmadaras 1745. 134. p. MNL J-N-Szolnok Megyei Levéltár V.1801.a.

akinek a felesége lopta a kacsát a békepoharából két részt, a másik egy részt fizessen; b.) mindkét fél egyenlően fizessen; c.) csak a tolvaj férje fizessen.[13] Végül kibékültek a perlekedők. Az asszonyok szerelemféltésből ha „szavatyoltak", összevesztek, egyik-másik férj tettleg is bekapcsolódott a vitába. 1746-ban is így történt a falu szénája gyűjtése közben. Végül a két férj atyafiságosan megegyezett és a vasvillát alkalmazó férfi fizette a „békesség poharát".[14] Közbevetőleg megjegyzem, ha a békepoharat a bíró tudta nélkül itták meg, az azt jelentette, hogy a peres fél „magát bíróvá tette", „bírónak láttatik lenni", ami ugyancsak büntetendő volt.

A döntés a tanúmeghallgatás, majd szavazás után született meg. Gyakori a pénzbüntetés és testi fenyítés együtt. Ha nem volt egyértelmű a károkozó kiléte, akkor a büntetésbe beleszámították a kárt szenvedett kárát is. Ez általában állat- vagy terménykár volt. Ekkor még gyakori a testi fenyítés is. Ha erkölcsi vétségről (pl. paráznaság) volt szó, akkor a férfit általában pálcázással, a nőt korbácsolással büntették. A bűnelkövetőtől is vallomást kértek és megígértették vele, hogy a továbbiakban ilyen cselekedeteket nem követ el. A fogadalomtevő „albát", „reservalist" adott. Az ígéretet „a maga keze keresztvonásával" rögzítették is a jegyzőkönyvben.[15] A visszaeső bűnelkövető súlyosabb büntetést kapott. A büntető eszközök között helyben a kaloda, a pellengér volt használatos.

A helyi bírsági szervezet csak lassan alakult intézménnyé. A község vezetője és a z elöljárók sem voltak tanult emberek. Tekintélyük azonban nagy volt. Személyük dehonesztálása nagy bűnnek számított. A jegyző írástudó, tanult ember volt, de ő sem mindenkor következetes a feljegyzések írása során. Az egy esethez tartozó feljegyzések a jegyzőkönyv különböző oldalain találhatók (Az eset felvétele, a különböző tanúk vallomásai és a döntés elválik egymástól.) A 18. század második felében egyrészt megszaporodnak az írásos beadványok, iratok, másrészt a jegyzőkönyvek is szerkesztettebbé válnak. A század utolsó harmadában már törvénybíró, esetleg több jegyző is segíti a döntéshozatal előkészítését. Karcagon a 18. század közepétől két, majd 1790-től három jegyzőt is alkalmazott a város.[16] A redempció után

---

13 Protocollum Túrkeve, 1730. május 8. MNL J-N-Szolnok Megyei Levéltár V.501.a.

14 Protocollum Túrkeve, 1746. február 10. 130-132. p. MNL J-N-Szolnok Megyei Levéltár V.501.a.

15 Ilyen aláírt ígérvények sokasága maradt meg pl. a kisújszállási Végrendeletek gyűjteményében az 1780-as évekből: MNL J-N-Szolnok Megyei Levéltár V. 201.g.

16 A nagykunsági jegyzők névsorát lásd Örsi Julianna 2011a. 264-268. p.

megszaporodtak a magán vagyonjogi perek, majd a 19. században az örökösödési ügyek. Ez kapcsolatban állt a redempció megvalósításának módjával: a földtulajdon állandósulásával, az adásvétel rendjével, illetve az öröklési jog szabályozásával. Itt a döntéshozatalban már mindenesetben figyelembe kellett venni az 1799-ben kiadott jászkun statútumokat, de gyakran hivatkoznak Werbőczy Tripartitumára és a Honnyi törvényekre is.[17] Az országos törvényeket tanították a főiskolákon, egy-egy törvénykönyv fennmaradt magánkönyvtárakban, az iskola, egyház gyűjteményében is. A Jászkun statútumokat 1800-ban jelentette meg a Kerület.[18] A jegyzők ezt lemásolták és használták a Kerület településein. A redempció és a Jászkun statútumok egyrészt hozzájárultak a föld magántulajdon megszilárdulásához, ami segítette a polgárosodást, másrészt erősítette a patriarchális viszony továbbélését a helyi társadalomban.

A bajba került lakosok általában személyesen jelentek meg a helyi bíróság előtt. Már a 18. század első felében is van a „szószólló", azaz jogi képviselő. Személyét a Jászkun statútum is törvényesnek tekinti.

Meg kell jegyezni, hogy nemcsak a tanács szabályozta a helyi közösség életét, de az egyház is felügyelte. Különösen az erkölcsi rendet őrizte. Mivel a pap minden esetben tanult ember volt, így példabeszédeivel, a bibliából vett idézetekkel igyekezett befolyásolni az emberek gondolkodását, magatartását. A büntetés is beletartozott az eszköztárba. A 18. század elején gyakori feljegyzés tartalmazza a református anyakönyvek elején a poenitenciára ítélt lakosok neveit. A század második felében állandósul a presbitérium, amelynek döntéseit ugyancsak jegyzőkönyvekbe jegyezték be. Az egyházak fegyelmező tevékenységének részletezésétől most eltekintek. Annyit azonban megjegyzek, hogy a 19. század második felétől az egyháztörténészek mind a mai napig foglalkoznak az egyházi bíráskodással. Igen hasznos kiadványok jelentek meg különösen erdélyi területek vonatkozásában. (Sipos Gábor, Szőcsné Gazda Enikő, Kiss Réka)[19]

---

[17] Werbőczy István: Tripartitum (reprint). Budapest, 1990.; Georch Illés: Honnyi törvény I-III. Pozsony, 1804–1809.

[18] Jászkun statutumok: A Jász és Kun megyébeli Törvényszékeket tárgyazó Statutumok melylyek Ő Királyi Hertzegsége Felséges Nádor Ispány, mint azon Megyék Grófja, és Bírája által megerősíttetvén a Megyéknek 1799-dik Esztendőben, Böjt-Elő Havának 13-ik napján Tartatott Közönséges Gyűlésében ki-kihirdettettek, és a megtartás végett közönségessé tétettek. Szolnok, 1882.

[19] Sipos Gábor: Reformata Transylvanica. Sipos Gábor tanulmányai az Erdélyi Református Egyház történetéhez. Kolozsvár, 2012.; Szőcsné Gazda Enikő: Erkölcs és közösség. Orbai

III. A közösség szabályozó tevékenysége

Mint az előzőekből is kitűnik, a közösség élete a 18. század első felében elsősorban a belső önszabályozás alapján folyt. A bíró és tanácsa a közösség által bevett szokásokat, elfogadott normákat közvetítették. Az egyén kihágása ezen normák megszegése volt. Jóllehet az önbíráskodást értékelhetjük úgy is, hogy az egy még korábbi értékítélet, szokás maradványa (vérboszszú, párbaj, kocsmai verekedés).[20] A párbajjal a 18-19. században főleg a szerelem megnyilvánulásaként találkozunk. A kocsmai legényverekedések a vizsgát időintervallumban általánosak. A lányok közösségben való megtartásáért a legények a szomszéd településről jött fiatallal gyakran birokra mentek. A lakodalomkor szokásos „útelkötés" nemcsak a falu határában, de még a városrészek között is gyakori jelképes cselekedet volt a Nagykunságban, sőt országszerte a 20. század elejéig. A vérbosszú egy-egy példájával még napjainkban is találkozunk egyes cigány közösségekben (lincselés).

Az egyéni tettekkel a közösség vagy egyetért, vagy elítéli. Ha túl gyakran fordul elő valamely típusú cselekedet, akkor számolhatunk annak szokásban lévő alapesetével, amely a közösség szokásrendjében benne van. Ha attól kevésbé tér el, akkor hallgatólagosan a közösségi szemlélet elfogadja, elnézi. Csak ha kirívó esetről van szó, akkor ítéli el egyértelműen. Sok esetben ez van az elöljárók különböző álláspontja mögött is.

1. Bűnök és büntetésmódok

A közösség életét szabályozó közvéleményben szerepe volt a deviáns magatartásnak. Hogy mit tekintettek bűnnek azt jól mutatják a bíró elé tárt ügyek. A fenn maradt iratokból a következő *típusokat* állapíthatjuk meg az adott korban:

1. Az emberi élet kioltása vagy annak kísérlete
2. Tűz által okozott kár (gyújtogatás)
3. Elöljáróság (bíró szidása, dehonesztálása)
4. Káromkodás, szidás, sértegetés, veszekedés
5. Verekedés
6. Vagyon elleni bűncselekmény (lopás, megkárosítás)
7. Az erkölcsi szabályok megsértése (paráznaság, teherbeejtés, házastárs elhagyása

---

széki erkölcsirányítás a XVII-XIX. században. Csíkszereda, 2001.; Kiss Réka: Egyház és közösség a kora újkorban a Küküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében (17–18. sz.) Budapest, 2009.

[20] Tárkány Szücs Ernő 1981. 793-796. p.

8. Önbíráskodás

A bűnelkövetők: Azt mondhatjuk, hogy felnőtt korú férfiak, nők egyaránt voltak közöttük. Ha mégis különbséget akarunk tenni, akkor azt mondhatjuk, hogy a legények főleg kocsmai verekedésbe keveredtek, a pásztorok állatlopásba, orgazdaságba. Az asszonyok „szavatyoltak" (pletykálkodtak), egymást sértegették. Sértésnek számított, ha egy férfi fejéről a „süveget kiütötték". A férfiak káromkodtak. Veszekedtek a szomszédok, a cimborák (munkatársak). Időnként a gazdák is fenyítették a szolgáikat. A férjek gyakran verték meg a feleségüket. A gyerekek is kaptak testi fenyítést.

A bűn elkövetés helye: A verekedések főleg kocsmákban (csárdákban) zajlottak. A veszekedések színhelye az utca volt, bár gyakori, hogy valamelyik szereplő házában történt az eset. A termény- vagy nagyobb állatlopásokat a határban vagy a szérűskertben követték el. A kisebb állatokat, tárgyakat a házból, ólaskertből vitték el. A szexuális bűncselekmények a házban, pitvarban, istállóban történtek. A lakodalom is alkalmat adott arra, hogy a kamrában elbújva erre sor kerüljön.

Büntetésmódok:

1. bepanaszolás a bírónak, papnak
2. megegyezés, fogadalom (alba, békepohár ivás)
3. eklézsiakövetés (poenentia) – főleg erkölcsi törvényszegés esetén
4. egymástól eltiltás – főleg paráznaság, hűtlenkedés esetén
5. önbíráskodás (testi fenyítés, verés, verekedés)
6. bíróság által kiszabott büntetés: A testi fenyítés (pálcázás, korbácsolás, deresre húzás, kalodába zárás) a leggyakoribb. A férfiak bizonyos számú pálcaütést, a nők korbácsütést kapnak. Pénzbüntetés károkozásért, de egyéb bűnelkövetésért is jár. A nyelvváltság mértéke ekkor fél homágium (vérdíj). A börtönbe zárás, bitófára küldés ritkábban fordult elő az elsőfokú bíráskodásban. A településről (Jászkun Kerületből) kitiltás (kiűzetés) ugyancsak igen súlyos büntetésnek számított.

A bűnök elkövetésének eszközei (főleg a verekedésnél, verésnél fordulnak elő): bot, vasvilla, kés, istráng, ostor, fejsze.

A károkozás tárgya: A 18. század első felében az állatkárok a leggyakoribbak (ló-, marha-, juhlopás). Előfordul a méhlopás is. A kisebb haszonvételek közül a nád eltulajdonítása, a köles vetésben keletkezett kár szerepel. Időnként a kiosztott föld mezsgyéje elszántásának tilalmára kell figyelmeztetni a gazdákat. A munkaeszközök, használati tárgyak közül különösen a vasszerszámokat (villa, kolomp, lánc) féltették. A viseleti darabok közül a

bunda, a női ruhadarabok, a vászon került a keresett tárgyak közzé. Pénzlopásra főleg vásárban, utazás közben, vagy a ház megásásával került sor.

2. Vagyonjog: tulajdonjog átruházás (osztály, örökösödés, kielégítés, adás-vétel)

Örökösödési perek a 18. század első felében nem voltak. A vagyont elsősorban az állatok képezték, így a föld nem tárgya a bűnelkövetésnek. Háztulajdonjog megsértésével sem találkoztam. Vagyoni perekre elsősorban a redempció utáni időszakban kerül sor (18. század második felétől).

A vagyon átruházása a családon belül annak elosztásával történt. Az apa idős korában elosztotta a gyerekei között az állatokat, vagyontárgyakat. A lányok főleg kiházasításukkor kaptak egy fejős tehenet, ládát és mentét. Írásos végrendelet, osztálylevél ekkor még ritkán készült. A későbbi osztályos egyezségből kiderül, hogy a fiúk kapták az ingatlant, a lányokat „kielégítették", azaz az előbb sorolt tárgyakat átadták. Az országos törvényeknek úgy feleltek meg, hogy a föld rájuk eső részéből „kifizették" őket (a rájuk eső ingatlanrész értékét pénzben kapták meg).[21] A jászkun özvegyre speciális szabály vonatkozott, amely legtovább maradt érvényben a partikuláris jogok közül.[22]

Az ingatlan adásvételével itt most nem foglalkozom. Mindössze annyit jegyzek meg, hogy nagyobb méreteket ugyancsak a redempció után öltött. A jászkun statútumok ennek szabályozását tartalmazzák.[23] Fontosnak tartom az elővételi jog hangsúlyozását, amely a szokásjogban meglévő vérségi és szomszédsági viszonyok mellé beemelte a redemptusi státusz elsőbbségét is.

IV. A családi élet rendje

A vizsgát időszakban a Jászkunságban a patriarchális kiscsalád volt a legjellemzőbb családtípus. A családfő e kis közösség irányítója, de egyben a lakás és a megélhetés biztosítója is. Képviseli családját a nagyobb közössé-

---

[21] Negyedik statútum a Successióról. Lásd Kele József 1903. 371-372. p.

[22] Ötödik statútum az özvegyi jogról. Lásd Kele József 1903. 372-378. p. Erről már külön tanulmányokban írtam. Lásd Örsi Julianna: Az özvegyi jog és a nőági öröklés kérdése a Jászkunságban a 18-19. században. In: Bartha Júlia (szerk.): Kunok és jászok 770 éve a Kárpát-medencében. Jászkun Összefogás Konzorcium – Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok. 2011b. 231-241. p.; Örsi Julianna 2012.

[23] Hatodik statútum a vevésről és adásról Lásd Kele József 1903. 379-382. p.

gek, külső szervek és a nyilvánosság előtt. Arra már utaltam, hogy a bíróság előtt is megjelenik a felesége képében (képviseletében). A testi büntetést ugyan a feleségre szabják ki, de a pénzbüntetést a férjnek kell teljesíteni. A helyi társadalomban a férj státusza határozza meg a család helyét, rangját. A családon belüli viszonyokra már utaltam a bűnöknél. Itt most a házassági jogban is szabályozott kérdésekre térek ki röviden.[24]

A házastársak közötti harmónia megbontója igen gyakran a részegeskedés (a borital), amivel velejár a káromkodás, szitkozódás és az azt követő tettlegesség. A közvélemény és a bíróság is elítélte ezt a magatartást. A nő, ha menekülni próbált ebből a tarthatatlan állapotból, elszökött. Ez azonban ritkán fordult elő. A közösség véleményalkotása leginkább a „szavatyolásban", kibeszélésben nyilvánul meg. A kibeszélt személy magatartásának elítélését a káromkodásokban, szitkozódásokban érjük tetten. Ha a család valamely tagját szidja valaki, az az egész „háznépre" szóló átkot, sértést jelent. További bűn a nemzetség szidása, ami miatt a legények gyakran összeverekedtek. Ilyenkor a segítség az atyafitól, rokontól, baráttól érkezett.

Elítélt magatartás gyakran a házasságtörés. A paráználkodást a törvény is bünteti családi állapottól függetlenül. Helyi szabályokkal igyekeznek elejét venni a bűnözésnek (esti takarodó után tilos más házánál tartózkodni). Az éjszakai felügyeletet strázsák biztosítják, akik „felhajtják" a szabályszegőket a községházára. Így kerülnek bíró elé vallatásra. Ezzel az eljárásmóddal tehát beleavatkoznak a magánéletbe, de egyúttal védik a családot.

Találkozunk a családi vagyon eltékozlójának elítélésével is. Ha a legény elhordja és eladja a búzát a kamrából és annak árát italra fordítja, ha a feleség férje engedelme nélkül megdézsmálja a házban lévő kölest, korpát ad valakinek azt elítélik.

Összegezve

A fentiekben nagy vonalakban bemutattam a helyi közösség értékítéletét, amely mögött különösen a tanúvallomásokban kirajzolódik a mindennapi élet. A közösség értékítéletében megfogalmazódnak a szokásokban megnyilvánuló erkölcsi normák. E fölött őrködik a helyi tanács és az egyház,

[24] Ebben a témában már ugyancsak értekeztem. Lásd Örsi Julianna 1995.; Örsi Julianna 2014.; Örsi Julianna: Testi tulajdonságok szerepe a párválasztásban és a párelhagyásban, In: Gyimesi Emese–Lénárt András–Takács Erzsébet (szerk.): A test a társadalomban. Rendi Társadalom – polgári társadalom 27. Hajnal István kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest. 2015. 217-227.

valamint az állam a maga törvényeivel. A törvényekre való hivatkozás azonban csak másodfokon a Jászkun Kerületi Törvényszéken történik meg. Igaz, ide már súlyosabb bűncselekmények kerülnek. Hogy milyen bűnt mikor milyen mértékűnek tartanak, azt jelzik a büntetések is. Idővel az értékelés módosul. Ezzel a módosulással találkozunk, ha a 18. század eleji, majd a század végi törvénykezést összehasonlítjuk, de erre majd egy későbbi írásomban vállalkozom.

Az egri fertálymesterség útja a közigazgatási feladatoktól a hagyományőrző tisztségig

PETERCSÁK TIVADAR

A népi jogélet és az önigazgató közösségek sajátos területét alkotják a magyarországi települések némi önállósággal rendelkező részei a *tizedek*, *utcák*, *járások* és *fertályok*, amelyek élén a magyar lakosságú városokban a *tizedesek*, *utcakapitányok*, *kapitányok*, a német ajkú településeken pedig a *fertálymesterek* álltak. Ők voltak az összekötők a városi hatóság és a lokális társadalom között. A 16. századtól a 19. század közepéig a tizedesek, fertálymesterek hivatali jogkörrel rendelkeztek városrészükben, s ezt választással nyerték. Ők tájékoztatták a lakosságot az országos és helyi rendeletekről, segítettek a körzet lakóinak összeírásában, az adók beszedésében, szervezték a közmunkákat. Komoly szerepük volt városrészük közrendjének fenntartásában, a tűzvédelem biztosításában. Néhány helyen a közös vagyon kezelése, megóvása és hasznosítása is a feladatuk volt.[1]

A 19. század közepén a polgári közigazgatás megszüntette ezeket a népi önkormányzati tisztségeket, s az ő korábbi feladataikat a városi tisztviselők és alkalmazottak látták el. Székelyföldön közbirtokosságokká átalakulva a 21. században is működnek a *tizesnek* nevezett autonóm falurészek. Ismereteink szerint a mai Magyarország területén a fertálymesterség egyedül Egerben élte meg a 20. századot, és hagyományőrző tevékenységként 1950-ig létezett. Újjáélesztésére a rendszerváltás után, 1996-ban nyílt lehetőség a Lokálpatrióta Egylet keretei között. 2000-ben alakult meg az Egri Fertálymesteri Testület, amely a mai törvények szerint egyesületként működik.[2]

---

[1] Csizmadia Andor: Népi közigazgatásunk tizedesi és fertálymesteri intézménye. Separátum a Győri Tanulmányok 5. kötetéből. Győr, 1983. 45-73. p.; Bárth János: Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek működése a XVII-XX. században. Kecskemét, Bács-Kiskun megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, 2007.

[2] A téma összegzését lásd: Petercsák Tivadar: A fertálymesterség. Egy hagyományőrző tiszt-

1. kép. A 2014-ben megválasztott egri fertálymesterek csoportképe. Forrás: Majoros Tamás

A lokális közigazgatási egységek és az élükön álló tizedesek, fertálymesterek tevékenysége iránt az 1930-as években indult meg a tudományos érdeklődés. *Milleker Dezső,*[3] *Zoltai Lajos,*[4] *Csizmadia Andor*[5] tanulmányai a tizedesség eredetéről és a tisztségnek a magyar városok gazdasági és szociális életében betöltött szerepéről értekeznek. *Bárth János* több dolgozatban és könyvben foglalta össze a szakirodalomban feltárt településrészek előfordulását, önállóságának jellemzőit, feldolgozta a csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi székely tizesek 17–20. századi működésének eleven hagyományait.[6] *Breznay Imre* egri történész 1907 és 1939 között írt az egri fer-

ség Egerben. Budapest–Eger, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Főiskola, 2014a.

3 Milleker Dezső: A székely tizesek. Debreceni Szemle XIII. 128. sz. 1939. 1-40. p.

4 Zoltai Lajos: Debreceni utcakapitányok, tizedesek és tízházgazdák. Debreceni Szemle XIII. 130. sz. 1939. 101-113. p.

5 Csizmadia Andor: Fertálymesterek és tizedesek szerepe a magyar városok gazdasági és szociális életében. Szociális Szemle III. 4-6. sz. 1942a. 77-81. p.; Csizmadia Andor: Tizedesek a régi Kolozsváron. Kolozsvár, Kolozsvár thj. sz. kir. város, 1942b.; Csizmadia Andor 1983. 45-73. p.

6 Bárth János: Település. In: Magyar Néprajz IV. Életmód (főszerk: Balassa Iván). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997. 7-88. p.; Bárth János 2007.

tálymesterség múltjáról és akkori gyakorlatáról.[7] Az ő nyomán kezdtem foglalkozni a témával, és a 20. századi publikációk eredményeire is építve a levéltári és új típusú források (az egri múzeum fertálymesteri naplói, tárgyai, sajtótermékek) felhasználásával vizsgálom a tisztség korszakait és helyi jellemzőit.

Breznay Imre a 17. század végére, a török hódoltság megszűnése utáni időszakra teszi a tizedesi intézmény létrejöttét.[8] Csizmadia Andor feltételezi, hogy mivel Eger a török előtt túlnyomóan magyar város volt, valószínűleg korábban itt is a tízes felosztás lehetett, és ezért maradhatott fenn a török kiűzése után a tizedesek szervezete.[9] *Nemes Lajos* viszont a hajdúk 17. század végi megtelepedéséhez kapcsolja a tizedeket, akik itt is megtartották hadi szervezetüket.[10] A 18. századi helyi hagyomány is a város katonai védelmére vezeti vissza a tizedesek eredeti funkcióját.[11] A török kiűzése után betelepülő német polgárság az általuk lakott településrészeket 1712-ben már *negyed*nek (*viertel*) nevezte, és az élére választott elöljárókat eleinte még *tizedes*nek, majd az 1730-as évektől németül *viertelmeister*nek, magyarul *fertálymester*nek, *negyedmester*nek hívták. A 18-19. században a fertálymester megnevezés az általános, a múzeumban megmaradt negyedmesteri naplók 20. századi bejegyzéseiben a *fertálymester, negyedmester* elnevezés egyaránt jellemző. Kezdetben négy, 1716-ban hat negyed volt Egerben, 1716 és 1823 között 12-re nőtt a számuk. 1938-ban két új negyed keletkezett.[12]

A fertálymesterek a 18. században más tisztségviselőkkel együtt, azok alárendeltségében végezték a munkájukat: tájékoztatták a negyed lakóit a földesurak és a hatóságok rendeleteiről. Eredeti funkciójuk mindig fontos maradt: részt vettek az adók összeírásában és beszedésében. Városrészükben ellenőrizték a tűzrendészetet, a kémények, udvarok és utcák tisztaságát. Vigyáztak arra, hogy mindenki a magisztrátus által megszabott nap-

---

7 Breznay Imre: A fertálymesterségről. Adalék Eger város történetéhez. Eger, 1907.; Breznay Imre: Az egri fertálymesterségről. Adalék Eger város történetéhez. Eger, Egri Fertálymesteri Testület, 1939.

8 Breznay Imre 1939. 3. p.

9 Csizmadia Andor 1983. 63. p.

10 Nemes Lajos: Eger város önkormányzata 1687-1848. Eger, Heves Megyei Levéltár, 2001. 68. p.

11 Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltár (MNL HML) V-1/b. 115.d. B.LXXVI.b. 65.

12 Petercsák Tivadar: Kulturális örökségünk: az egri fertálymesterség. Agria VII. 2. sz. 2013a. 149-150. p.

számbért fizesse, idegeneknek ne adjanak szállást, a fertály lakói erkölcsös életet éljenek. Ők vigyáztak az éjjeli csendre és törvény elé állíthatták a garázda elemeket. A fertálymesterek kötelességét a 19. század elején a városi tanács részletesen szabályozta, amely szerint ügyeletet kellett sorban tartaniuk a városházán vagy a főbírónál, hogy ügyes-bajos dolgok intézésére elküldhessék őket.[13]

A fertálymesterség a 18. század végére terhes elfoglaltságot jelentett a polgárok, elsősorban a kereskedők számára, akik különféle kifogásokkal igyekeztek kibújni a feladat alól, és rendszerint helyettest fogadtak. Ezért próbálta meg a város 1805-1808 között a fizetéses, helyi kifejezéssel „*szegődményes*" vagy „*béres*" fertálymesterek alkalmazását. Ez azonban nem vált be, így visszaállt a választott és mindenkire kötelező fertálymesteri intézmény. 1859-1860-ban a fertálymesterek helyett kinevezett *fertálybiztosok* voltak, akik elsősorban az adók behajtásában tevékenykedtek.[14]

1861-től ismét választott fertálymesterek léteztek, majd a városi képviselőtestület jogi szakosztálya 1883-ban javasolta – hogy az országos törvények alapján – itt is szűnjön meg a tisztség. A testület azonban kimondta, hogy a fertálymesteri intézmény továbbra is fenntartandó. [15] Ezt a döntést bizonyára a hagyományőrzés motiválhatta, bár a 20. század elejéig voltak konkrét, szabályrendeletben rögzített feladataik, de főként kézbesítői munkákat láttak el. A város tehetősebb polgárai és a földművesek felismerték, hogy az intézmény a társasági élet és kapcsolattartás fóruma lehet. Erre jó alkalmat biztosítottak a hivatalt letevő és az új fertálymester által az avatáshoz kapcsolódóan a kiérdemesültek részére adott lakomák, a *trakták*. [16] A tisztség presztízse a 20. század első felében érte el a csúcspontját. Ekkor már magas rangú főpapok, megyei és városi tisztségviselők, értelmiségiek is nagy megtiszteltetésnek vették, ha fertálymesterek lehettek.

A 20. század elejéig nem létezett egységes fertálymesteri testület, hanem az egyes negyedeknek megfelelően 12 jól elkülönülő csoport volt, amelyhez a még élő összes fertálymester tartozott. Ilyen keretek között választották meg évente az új fertálymestereket, tartották meg a lakomákat és vezették a fertálymesteri naplókat. A 18-19. században az összes fertálymester évente

---

[13] Breznay Imre 1907. 5, 29-31. p.

[14] Breznay Imre 1907. 13-18. p.; Petercsák Tivadar 2014.

[15] Eger. 1883. május 24. 202. p.

[16] Lásd részletesebben: Petercsák Tivadar: Egri fertálymesteri trakták a 19-20. században. Acta Acamediae Agriensis Sectio Historiae XL. 2013b. 259-271. p.

2. kép. Letéti vacsora Kánya Gyulánál 1935. január 15-én. Forrás: Dobó István Vármúzeum Történeti Dokumentáció (DIV TD) 81.39.1.

csak egy alkalommal jött össze, a védőszentjüknek tartott Szent Apollónia napján (február 9-én), amikor szentmisén vettek részt a bazilikában és a városházán letették a hivatali esküt. Itt láthatták a város lakói a fekete posztóból készült ezüst csatos *százráncú köpenyben* és kezükben a felszalagozott *fertálymesteri bottal* felvonuló fertálymestereket és kísérőiket.[17]

Az egységes fertálymesteri testület csírái a 20. század elején jelentek meg. Az Egri Negyedmesteri Testület mint civil szervezet pedig 1931. május 10-én alakult meg a városházán tartott gyűlésen. Itt fogalmazták meg, hogy „az egri negyedmesteri kar egy darabját őrzi a régi szép, becsületes történelmi időknek…" Az ekkor elfogadott „tízparancsolat" szerint tevékenykedtek a lokális értékek megőrzése, megismertetése, az erkölcsös és vallásos élet, valamint a szociális gondok javítása érdekében. 1931 őszén a testület aktívan részt vett az ínségakció szervezésében. 1935-ben pedig úgy határoztak, hogy minden fertálymester köteles lesz a negyedében lévő szobrok, feszületek és műemlékek állapotát figyelemmel kísérni. Volt olyan negyed, ahol az utca aszfaltozását és közkút állítását szorgalmazták.[18] A második világháború éveiben a

[17] Petercsák Tivadar 2013a. 150. p.
[18] Breznay Imre 1939. 56-58. p.

3. kép. A fertálymesterek zászlajuk alatt vonulnak a bazilikából a városházára az 1930-as években. Forrás: DIV TD 81. 39. 1.

fertálymesterek által kiállított igazolások alapján részesülhettek a rászorulók szociális segélyben, de a szegények segítése és a hadbavonultak támogatása érdekében alakult meg 1941-ben – az évszázadokon át férfiakból álló testületen belül – a Barátné Asszonyok Szervezete.[19]

Az 1930-as, 40-es években az aktív és kiérdemült fertálymesterek testületileg részt vettek a város és az egyes negyedek egyházi és polgári rendezvényein. A szentmisék és körmenetek mellett a fertálymesterek 1933-ban ott voltak a szüreti felvonuláson, díszőrséget adtak 1938. július 4-én, amikor a Szent Jobbot szállító Aranyvonat Egerbe érkezett. Részt vettek az egri háziezred keleti harctérre indulásán 1942. szeptember 19-én, és fogadták a városba látogató Kállay Miklós miniszterelnököt a vasútállomáson 1942 októberében. Ezeken az alkalmakon büszkén viselték a tisztség jelképének számító szalagos fertálymesteri botot, amelybe minden lelépő fertálymester nevét és hivatali évszámát belevésték, illetve a nevével hímzett szalagot

[19] MNL HML V-72/b. 10. d.

4. kép. Egri fertálymesterek a szüreti felvonuláson. 1933. Forrás: DIV TD 81. 39. 1.

5. kép. Az egri fertálymesterek a vasútállomáson fogadják Kállay Miklós miniszterelnököt, Eger országgyűlési képviselőjét 1942-ben. Egri Fertálymesteri testület Archívuma

6. kép. If. Brindza Béla fertálymester köpenyben és szalagos bottal 1938-ban.
Forrás: DIV TD 81.39.1.

kötöttek rá. Ez a bíróbothoz hasonlóan hatalmi jelkép lehetett, de használatára vonatkozóan csak az 1870-es évektől utalnak adatok, amikor már a tisztség hagyományőrző jellege dominált. Az 1880-as évektől olvashatunk a fekete posztóból készült piros béléses, bő fertálymesteri köpenyről, amely eredetileg – más foglalkozásokhoz hasonlóan – szintén a hivatalos személynek méltóságot kölcsönző jelkép lehetett. A 19. század utolsó harmadától a botnak és a köpenynek történelmi távlatot adó és több évszázados tradíciót erősítő szerepe volt.[20] A megválasztott fertálymesterek névsorát 1849-től kezdték évenként megörökíteni rajzos, díszes kivitelezésben a negyedek feltüntetésével, 1869-től pedig már fényképeken is láthatók. A historizáló stílusú, egri részletekkel és történelmi személyekkel, a magyar és városi címerrel ellátott tablók a tisztség történelmi hagyományait erősítették.[21]

Az egri fertálymesteri intézmény vallási jellegének az 1830-as évektől adatolható eleme, hogy a negyedek testületei fáklyákkal, gyertyákkal rendelkeztek, amelyeket az elhunyt negyedmesterek és feleségeik temetésére ingyen, másoknak pénzért kölcsönöztek. Összetartozásukat erősítette, hogy a gyászzászlóval testületileg részt vettek az elhunyt fertálymesterek temetésén.[22] A negyedek szerinti lokális hagyományok mellett a 19. század végén az egész városra kiterjedő intézmény egységesülését reprezentálta, hogy a korábbi céhek és a már ekkor működő egyesületek példája alapján

[20] Petercsák Tivadar: Az egri fertálymesterek jelképei. Ethnographia 125. évf. 2014/3. (2014b) 366-382. p.
[21] Petercsák Tivadar 2013a. 153. p.
[22] Breznay Imre 1939. 35-36. p.; Egri Fertálymesteri Testület Archívuma Város III. negyed

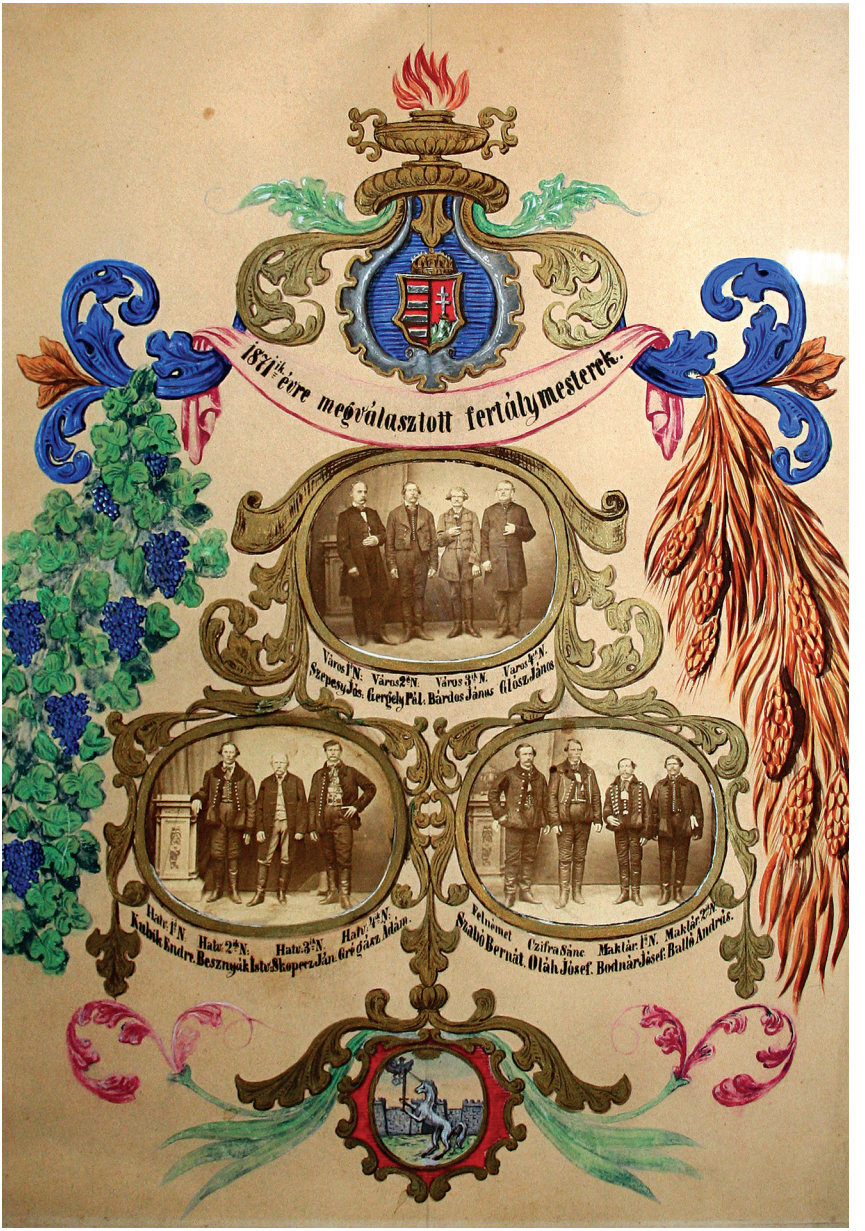

7. kép. Fertálymesteri tabló. 1871. Forrás: DIV Történeti Tárgyi Gyűjtemény 95.5.1.

8. kép. A Város III. negyede temetekezési zászlajának két oldala. 1940.
Forrás: DIV gy. n. sz. 4/2014.

közös fertálymesteri zászlót szenteltek.[23] A negyedek *suttogóin* hagyományos módon megválasztott fertálymesterek 1950-ben már nem tehettek esküt a városházán, és a szocializmus kényszerű szünete után a rendszerváltozás teremtette meg a tradíció feltámasztásának a lehetőségét. A civil szervezetként működő és a város 16 negyedét összefogó testület folytatja a két világháború közötti évtizedek célkitűzéseit. Ezek: a város és környezete történelmi hagyományainak feltárása, ápolása, propagálása kiadványok révén is; a város természeti, kulturális értékeinek megőrzése, gyarapítása; a hazaszeretet és a közéleti felelősség ébresztése, erősítése a keresztény értékrend alapján; a közösségi szellem és a szolidaritás erősítése konkrét segítségnyújtás révén.[24] A testület hivatalban lévő tagjai jelképeikkel ma is ott vannak minden fontos társadalmi és egyházi eseményen, a kiérdemültek pedig a jelvények viselésével fejezik ki a közösséghez tartozásukat.

A mai fertálymesterek használják a régies kifejezéseket (*suttogó*, *szárráncú köpeny*, *kiérdemült*, *barátomuram*, *barátné asszonyom*), és a hagyományokra utal az avatás során mondott szöveg, az eskü archaikus stílusa. Az avatás szertartásának 1996-ban bevezetett új módja a köpeny és bot

[23] Breznay Imre 1939. 56. p.; Petercsák Tivadar 2014b. 378. p.
[24] Egri Fertálymesteri Testület Alapszabálya. 2000.

9. kép. A főkapitány felavatja az új fertálymestert. 2012. Forrás: Majoros Tamás

városházi átadását követően, hogy a főkapitány – a lovaggá és vitézzé avatást idézően – az új fertálymester vállát botjával megérintve fogadja be az illetőt a testületbe.[25] Ma is erős a testület vallási kötődése. Az összejövetelek helyszíne ugyanaz a ferences rendházi ebédlő, ahol a két világháború között találkoztak a negyedmesterek, most is rendszeresen választanak papokat, lelkészeket a tisztségre, és imádsággal kezdik a suttogókat, de nem hiányozhat az alkalomhoz kapcsolódóan a résztvevők lelki épülését szolgáló papi elmélkedés sem. Az elhunytak tiszteletére emelt kopjafa, a temetésükön való testületi megjelenés, a lelki üdvükért mondott Halottak napi szentmise tükrözi az elődök megbecsülését.[26]

A 19–20. század fordulójától napjainkig jellemző, hogy a fertálymesterek a város társadalmának széles rétegeit reprezentálják. Az egyes városrészek lakói a fertálymestereik által szervezett közösségi akciók, ünnepi események, a körzet szépítése, infrastruktúrájának fejlesztése során vagy a fogadóórákon rendszeres kapcsolatban állnak az őket képviselő tisztségviselőkkel. A város lakossága és a városba érkező turisták pedig a szentmiséken,

[25] Petercsák Tivadar 2014b. 379. p.

[26] A Cifra-Sánc negyedben 2012-ben fertálymesteri tisztséget betöltött szerző megfigyelése.

körmeneteken, a társadalmi és nemzeti ünnepeken, idegenforgalmi rendezvényeken megjelenő fekete köpenyes és a szalagos fertálymesteri botot viselő személyek révén találkoznak a múltat és a jelent összekapcsoló, de a közösségért ma tevékenykedő egri fertálymesterekkel.

A fertálymesterek a városon kívüli megjelenésükkel Egert képviselik, az „egriség" szerves részét képezik, és a jelenleg élő mintegy 250 fő példát mutat a társadalmi hagyományok ápolására, a mai kihívásoknak megfelelő közösségi szerepvállalásra. Már a 20. század első felében is egyedülálló volt a közigazgatási feladatok megszűnése utáni fennmaradásuk, a rendszerváltozás után pedig ismét Egerben élesztették fel a népi önkormányzati tradíciókat.

Ezt ismerték el 2015-ben „Az egri fertálymesterség élő hagyománya" örökségelemnek a Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti jegyzékére történő felvétellel, amelynek ünnepélyes eredményhirdetésére szeptember 19-én került sor Budapesten. A nemzeti jegyzék nyújtotta nyilvánosság segítheti a fertálymesteri hagyományok széleskörű megismertetését, ösztönözheti más települések hasonló jellegű társadalmi tradícióinak feleleventését és ápolását. Erre vonatkozó példákat hozhatunk Pécsről, Törökszentmiklósról és Hódmezővásárhelyről, de ezek bemutatása már egy másik tanulmány témája lehet.

10. kép.
Egri fertálymesterek a csiksomlyói búcsún

A hatalmi szimbolika keresztény köntösű tradicionalitása egyes Árpád-kori pénzeinken

SZÁDECZKY-KARDOSS IRMA

A hatalmi szimbolika nemcsak a felségjelvényeken, de a tágabb körbe tartozó pecséteken és pénzeken is megjelenik. Mivel ezek rendszerint külön-külön egy-egy uralkodó személyéhez kapcsolódnak, gyakorta az aktuális uralkodói program kifejezői is. Jogtörténeti jelentőségüket is ez adja.

A cím azért ígéri mindössze egyes pénzek bemutatását, mert bár egy-egy egyedi vonással a sematizmusból jóval több érem lép ki, ezen előadás keretei között mindössze három pénzérmének a vizsgálatára keríthetünk sort. A hármak egyikéül és időrendben is elsőül Szent István úgynevezett koronázási ezüstpénzét elemezzük.

A tudományos közmegegyezés azt tartja róla, hogy Karoling, illetve bajor előképek utánzatának sajátos magyar megfogalmazású ábrázolata. Nem egészen 50 darabját ismerjük, közülük 40 érme egyetlen lelettel került napvilágra a Baranya megyei Nagyharsányban, ami – álláspontunk szerint – arra utal, hogy nem forgalmi pénzről, hanem emlékéremről van szó, s a 40 darabos kollekció (más korabeli külföldi pénzekkel együtt) feltehetően valamely XI. századi menekülés vagy háborús konfliktus során került kincstári tartalékból a feltalálása helyére.

Szent István koronázási érmének elő- és hátlapja

Az ezüstérem meglehetősen palmettás jellegű oldala REGIA CIVITAS körirattal fog közre egy valóban sajátos megformálású templom- vagy koronaképet, melynek lépcsőzetén

vagy abroncsán megismétlődik a RE(gia) CI(vitas) rövidítés. A túloldali kép zászlós lándzsáját pedig, mint uralkodói jelvényt, egy felhők közül kinyúló kéz tartja. A numizmatika immár elfogadottan Szent István kezét látja az ábrázolatban. Ennélfogva ezt az oldalt tekinti előlapnak, a másikat pedig hátlapnak. (Véleményünk szerint tévesen. A pénztörténti jelölési rendszer ugyanis azt az oldalt tekinti előlapnak, amely megnevezi a kibocsájtót. Eme pénznek viszont egyik oldala sem nevezi meg István királyt, de mert a numizmatika a lándzsát tartó kezet *István király kezeként* értelmezi, így a konszenzus a Lancea Regis oldalt tekinti előlapnak. Holott a koronázási érme fő információja, mint látni fogjuk, nem a király lándzsája vagy királyi lándzsa mint hatalmi jelvény, s nem is maga a kibocsájtó király, akire a keze utalhatna, hanem a Királyság (mint új államforma). Ennélfogva az *előlapi* értékelés inkább erre illik. Nem pedig a királyi hatalomra csak általános tartalommal, konkrétan pedig a hatalom – s ezúttal a túloldal szerint „épp most" létrehozott ***királyi*** hatalom – égi eredetére. Ezért, mint járulékos jelkép, másodlagos mondanivalója szerint a *hátlapra* tartozó. Ezért mi ezúttal a Regia Civitas oldat nevezzük előlapnak, s a Lancea Regis oldalt hátlapnak.)

A bajor és Karoling éremképek ismeretében elfogadható azok előképi szerepe, az előlapi templomábrázolási értelmezés azonban nem egyértelmű, illetve nem kizárólagos. Csak úgy, mint a Szent István kezébe adott lándzsa fikciója. Az éremkép ugyanis – mint sokan vélik – a koronaábrázolást is valószínűvé teszi. Különösen a kistokaji palmettás ezüst korong (ruhadísz) párhuzamában, amelyben bár a numizmatika a szentistváni érme templomábrázolásának legközelebbi párhuzamát látja, azon egyáltalán nem templom, hanem valamely ősi kultikus virágmotívum tűnik fel. (Hasonlóinak előfordulási pozíciói azt valószínűsítik, hogy az égi kapcsolat szimbóluma.) A korona-értelmezés jegyében legyen szabad mindezekhez hozzátennünk, hogy mind a szentistváni pénz „templomának", mind a honfoglalási leletű kistokaji motívumnak konstrukciós előképe megjelenik már a nagyszentmiklósi aranykincs asszonyi asztali készletének egyik korsaján is a mitikus „égi vadászat" emberarcú oroszlánja – mint kultikus lény – diadémjának egyes konstrukciós elemeiben is, mégpedig korona pozícióban! De a kistokajival is rokon motívumot megtaláljuk e nagyszentmiklósi korsópár egyéb

A kistokaji korong

Az égi vadászat emberarcú diadémos oroszlánja (nagyszentmiklósi kincs)

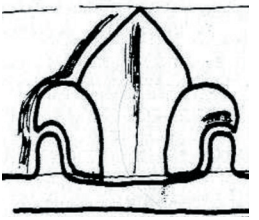

Kultikus növényi motívum a nagyszentmiklósi kincs egyik korsaján

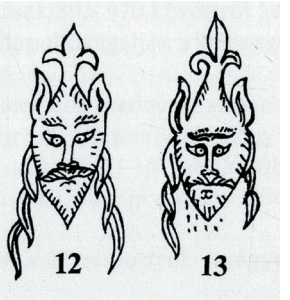

A nagyszentmiklósi kincs kultikus lényei

mitikus ábrázolásain és más korsóinak nyakgallér díszei között is. Ezek a motívumok egyértelműen szimbolikus jellegűek és kultikus jelentés hordozóinak mutatkoznak. Csak úgy, mint vitathatatlanul királyi jelvényként Szent István balján a koronázási palást szegélyének palmettás virágai.

A koronázási palást palmettás motívumai

Az érem hátlapjának körirata LANCEA REGIS, s „a király lándzsája” fordítás mellett tehát a pénztörténet Szent István kezét véli a képen felfedezni. Legyen szabad a magunk kutatásai alapján más értelmezési lehetőséget is társítanunk, a lándzsához is. Egyrészt a nagyszentmiklósi kincs már említett korsói egyikének győztes fejedelmet mintázó medaillonjában, ahol is a vezér zászlós lándzsát tart, másrészt egyéb ókori keleti kulturális emlékek alapján.

Az ősi sztyeppei népek világképében – de nemcsak ott – általános nézet volt az, hogy a világi hatalom égi, isteni eredetű. Ez türk elődeinket illetően már az orhoni kövek feliratain is megörökített kultikus tétel.

Ma már elfogadott, közhelyértékű tény az is, hogy a honfoglalást megelőző évszázadokban a magyarság etnogenezisében résztvett népek, vagy ezek

némelyike a kereszténységgel már jóval a Kárpát medence előtt találkozott. A sztyeppei évszázadokban: nem utolsó sorban a keleti kereszténység manicheusi ágazatával, avagy pl. a jó és rossz, a fény és sötétség (Szent László és a kun vitéz) örök küzdelmét hirdető dualisztikus (Zoroasztriánus) vallással. Ezek a szinkretikus vallások pedig már korai történetüktől fogva magukban hordozták a maga korában nemzetközi irányzattá vált és a keleti vallásokba is beszűrődött gnózis (a magasabb rendű szellemi megismerés) tanításait is. Közöttük nem utolsó sorban a korabeli világképet is meghatározó ezoterikus tanokat, melyek a világmindenséget s annak isteni lényeit bolygóövezetekbe rendezik. A legfelső bolygózónában helyezve el a világteremtő és a világon uralkodó erő *fényfelhőbe* burkolt láthatatlan trónusát. Mivel pedig a lándzsa uralkodói jelkép – így jelenik meg a kereszténység egyik vatikáni mozaikján is Szent Péter által Nagy Károly kezébe adva –, okkal feltételezhető, hogy a szentistváni érmén a lándzsát felhők közül kinyújtó kéz nem Szent István kezét, hanem az Égi Hatalom, a Teremtő kezét mutatja, amint a királyt a földi hatalom jelvényével felavatja. Ezért talán helyesebb megnevezésnek tűnik a Vajk/István személyéhez kötő „király lándzsája" helyett az általánosabb, és ezen világképnek is megfelelőbb „királyi lándzsa" vagy a „királyi hatalom lándzsája" fordítású megnevezés.

Azt mondottuk, hogy a pénzek is hordozhatnak uralkodói programot. Szerencsés helyzetben vagyunk, mert Szent István nemcsak szimbólumokba tömörített, de írásos emlékét is hagyta uralkodói programjának. Mit is írt az Intelmekben? A rómaiakkal a római szokások szerint, a görögökkel a görög szokások szerint. … Írta ezt a még javarészt az ősi vallást vagy azt is őrző „pogány" és „félpogány" (olykor egyszerre több istennek is áldozó) magyarok, egyszersmind a keresztény Európa közegében.

S miként jelenik meg ez a program Szent István első királyi pénzén? Ha a keresztény Európa az előlap *Regia Civitas – „királyi templom/egyház"* avagy *„királyság"* – feliratú képében templomot akar látni, ám lásson templomot! Aki viszont ősi jelet, kultikus jelképet lát benne, ahhoz ez a kép az ősi kultikus szimbólum nyelvén szóljon a földi hatalom új formájáról, a koronás királyságról, vagy ahogy első krónikáink egyike a Tárih-i üngürüsz fordításában, avagy a Biblia mondja: „a hatalom koronájáról".

És ugyanez a kettősség olvasható le a hátlap zászlós lándzsájú L*ancea Regis* képéről: a Nyugat kereszténysége számára legyen akár a pápától származó nagykárolyi örökségű felségjelvény, a magyar közeg számára viszont jelentse azt, amit a sztyeppéről hozott kultikus hagyományai szerint tart a

dinasztia hatalmának égi eredetéről. S nem utolsó aktualitással jelezze azt is, amit az égi eredetű lándzsa, illetve hatalom jelent: a minden földi hatalomtól (földi dolgokban a pápától is) független szuverenitást.

Ne feledjük a kort, amiben készült. Amelyben az ember egész környezete csupa kultikus jelkép volt. Egész testén, ékszerein, díszein, öltözetén, fegyverzetén, szerszámain, munkaeszközein, még a nevében és hajviseletében is jeleket hordott, többnyire védő, óvó, segítő szimbólumokat viselt.

A következő „pénzünk" egy aranyérme, s ugyancsak Szent Istvánnal kapcsolatos. Egyetlen példánya ismeretes. Bár feltehetően sérülési jeleket is mutat, vázlatszerűsége és az ábrázolat tartalma arra utal, hogy nem fizetőeszköznek szánták, hanem emlékérem-tervezet, a kivitelezés egyik (leginkább első) fázisverete. A pénztörténet álláspontja megoszló, vélelmezik szentistváni korból származónak illetve a szenttéavatás (1083) alkalmából Szent László korában készült emlékpénznek. A *terminus ante és post quem* dilemmáján túl maga az éremképi ábrázolat az, ami a jogtörténet számára is érdekes dokumentummá teszi ezt az érmét.

Szent István a szentté avatási emlékérmen

Ha sorra vesszük az éremkép naturális jellemzőit, kiderül, hogy a koronás mellkép panyókára vetett palástja alól hiányzik a király egyik keze. Ugyanis az egyetlen látható kezében nemcsak az országalmát fogja, hanem alsó karja szorításában tartja a hiányzó kézbe illő jogart is. Márpedig ez az ábrázolás a szenttéavatás felemelési történetét idézi, amikor is nem találták a király jobb karját, mert azt a Katapán nembeli Mercurius kanonok elrejtette, s amely később a Szent László legenda kultikus szinezetű történetében került elő, hogy beindítsa a csodasorozatot, és nevet adjon a (pecsétjén egész jobbkart ábrázoló) Szentjobb-Apátságnak majd a róla elnevezett helységnek.

Csakhogy a legenda jobb karról beszél, s az apátság pecsétje is azt mutatja, az érmén viszont a bal kar hiányzik. Itt megint a korabeli kultusz ad magyarázatot az értelmezéshez.

Az ősi „pogány" világkép a halál utáni létben mindent megfordít. A földi jobboldal baloldallá válik, s fordítva, a baloldalból jobboldal lesz. Ezt a fordított világképet követi a temetkezési kultusz, a sírba helyezett útravalók fordított állású elrendezésével.

Attila és Géza fejedelem ábrázolása a Képes Krónikában

Szent István király trónképe a Képes Krónikában

A Képes Krónika miniatúráit tanulmányozva azt tapasztaljuk, hogy a pogány korszak eltávozott nagyjait, Atillát, Géza fejedelmet nem tükörképben, hanem ebben a túlvilági fordított helyzetben ábrázolja. Mindketten a túlvilági értelemben jobb-, de földi értelemben balkézben tartják a jogart s a másikban az országalmát. Ám amint az állami lét s a kereszténység kurzusára tér a krónika, az ábrázolás is megfordul: Szent István a trónképén már természetes földi balkézi helyzetben tartja az országalmát, s jobbjában a jogart. Viszont amikor Szent Imre és Szent István temetését ábrázolja a miniátor, ismét minden megfordul, balkézbe kerül a jogar, s jobbkézbe az országalma. S lényegében ugyanezt látjuk az szenttéavatási aranyérmén: a földi nézet szerinti jobbkéz (túlvilági bal-) tartja az országalmát – ami egyébként a földi király balkézbe illik, miként a koronázási palást Szent István képén –, s a jobb- (túlvilági bal-) kar hiányában a jobb (túlvilági bal) alsókarral szorítja magához a másik kézbe illő jogart.

Ezt a fordított világkép-megjelenítési szisztémát tekinthetjük tehát a korabeli – még a XIV. századi Képes Krónikában is alkalmazott – ábrázolási formulának. Amint az a szenttéavatási emlékérmen is megjelenik. A keltezés tehát egyértelmű: az érme semmiképpen nem készülhetett Szent István uralkodása idején, és mindenképpen az 1083. évi szenttéavatás utáni alkotás.

Van azonban ennek az éremnek más, jogtörténeti és kultúrtörténeti, sőt társadalom- és pénztörténeti értelemben is jelentős „mondanivalója". Nevezetesen a jogar formája, melynek nyilvánvaló a kistokaji motívummal való rokonsága, de a koronázási ezüstérem templom-korona konstrukciójával, sőt a koronázási palást virágmotívumaival is.

A szenttéavatási érem jogara íme igazolni látszik mindazokat a feltevéseket, amelyek koronaábrázolást (is) látnak a Regia Civitas-oldal templom-

építményében. Okkal következtethetünk tehát arra, hogy a koronának is, templomnak is értelmezhető motívum az új államforma, a Magyar Királyság (aliter *Magyar Keresztény Királyság)* és *királyi hatalom* államalapító királyunk által tradicionális elemekből, a sztyeppei kultúra és kultusz szelleméből, jel- és jelkép-készletéből alkotott szimbóluma. Nem István király személyéhez kötötten, hanem a nagyfejedelemség szövetségi struktúrájából kibontakozó, a királysági államformára megérett társadalomra vetülő, és a Lancea Regis oldal égi eredetű lándzsájával jelzett szuverenitás joghatályával.

Ezért nincs az érmén Stephanus Rex körirat, illetve ezért szerepel a király neve helyett – *quasi* kibocsájtóként – a REGIA CIVITAS körirat. S emiatt látjuk célszerűnek a koronázási érem előlapjának a Regia Civitas oldalt tekinteni.

Harmadik érménk is az István nevet viselő királyok egyikének, ezúttal V. Istvánnak tulajdonított ezüstérme. Bár V. István pénzének tartja a numizmatika, az ábrázolat ellene mond ennek a feltevésnek. Ugyanis itt is a felségjelvények túlvilági fordított elrendezését látjuk. A földi nézet szerinti bal kézben a jogart – ami inkább temetési keresztre hasonlít –, jobb kézben az országalmát. A kép további szokatlan jellemzője az, hogy a király nem trónuson ül, hanem valami olyan objektumon, amely csak félig szolgál ülőhelyéül, jobb lábával azonban kiszállni látszik abból (vagy csak félig ül a fura alkotmányban, netán egyenesen rajta). További rendhagyó jellege az ábrázolásnak a szokásos nap és hold vagy csillag és hold jelképek helyett alkalmazott három csillag, és egy M betű, ami aligha verdejel.

V. István király „pénze”

Az értelmezést meghatározza a jobb és baloldalt felcserélő ábrázolás, ami V. Istvánt már az élők sorából eltávozottnak mutatja. S ha a „pénz” már nem élő királyt ábrázol, hanem emlékéremként a halott emlékezetét örökíti meg, akkor az előtte lévő „valami”, a csillagok és az M-betű jelentésének is ez a meghatározója.

Ennek jegyében tegyük fel, hogy a számunkra nehezen felismerhető „valami” egy koporsó vagy szarkofág. Formája, fedele és díszítésének hármas

Szent Imre és Szent István temetési ábrázolása a Képes Krónikában

osztata leginkább erre emlékeztet. A három csillag pedig – bár szokatlanul, de nem szokatlanabbul, mint e három csillag sajátos elrendezésű alkalmazása – az égi csillagképi göncöl-szekér rúdját. A kettő együtt: Illés szekerét. Az M-betű pedig, talán kétértelműen az akkoriban még szintén szokatlan M/oneta (pénz/e/) jelzés mellett a halálra, a halál (*mors*) tényére, a király eltávozására utaló rövidítés is lehet.

Mielőtt az összegzésre térnénk, vessünk gondolatban egy pillantást a Képes Krónika azon miniatúrájára, amely a korán elhunyt Imre király hatévesen megkoronázott kisfiát, III. Lászlót ábrázolja. Apja a nagybátyját, a későbbi II. Endrét nevezte gyámjának. A kisfiú gyámság alatti királysága csak névleges volt, s hat hónappal később meg is halt. Őt ismét a felségjelvények fordított elhelyezésével ábrázolja a kép. Ami – lévén már a kereszténység időszaka – abba az irányba tereli az értelmezést, hogy e jelvények együtt és önállóan is úgy jelképezik a királyi hatalmat, hogy magának a királyi méltóságnak, a királyi országlásnak, a loghatóság terrénumának, a neve szerint is az országalma a szimbóluma, míg a jogar a tényleges kormányzó, irányító, ítélkező hatalmat – a *joghatóságot* – szimbolizálja. Ezt néhány más éremkép is alátámasztani látszik.

Ezek az érmék a korabeli kultúra és kultusz lenyomatai. Egyik Szent István kül- és belpolitikai jelentőségű uralkodói programjáról vall az Intelmek szellemében; a másik a szenttéavatás eseményeinek legendabeli elbeszélé-

sét, egyszersmind a koronázási érme templom/korona motívumának egyrészt kettős jelentését, másrészt kultikus eredetét hitelesíti; a harmadik – az előző érmekkel és még néhány hasonló krónikai ábrázolással együtt – olyan politikai aktualitásra utal, amikor valamely hatalmi válságidőszak áthidalását kellett a joggal – legalizálva – megoldani. Szent István halála után Géza rövid uralkodásáig majd a Szent László-i konszolidációig eltelt, vérszerződést, szeniorátust és a primogeniturát is egyaránt mellőző, hűbériség-vállaló, szószegő és Vid-ispános, II. Géza utódai alatt ismételten trónviszályos időszak, illetve V. István halála után a kiskorú IV. László nagykorúsításáig tartóan gyámkodó Kún Erzsébet-i zűrzavarok kezelése minden bizonnyal ilyen kor lehetett. Egy-egy *quasi interregnum*-korszak **legitimitási krízise,** amikor a **jogfolytonosságot** az utolsó legitim király emléke, emlékezete, hagyományai, intézményeinek fenntartása biztosította. (Gondoljunk I. András királynak a Szent István törvényeit restauráló és a katolikus vallást megerősítő törvényére is.) … Ez ugyan még kutatási hipotézis, de jelezheti a szentkorona-eszme megoldást kereső kezdeteit, s e jogéleti fejlődésnek talán tettenérhető stációit is.

A tanulmány és a képek forrásai

Gedai István: Magyar uralkodók pénzeiken. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1991.

Hartvik püspök Szent István-legendája. In.: Árpád-kori legendák és intelmek. Szerk.: Érszegi Géza. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, én. 1983.

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: Jelképtár. (Szerk: Hoppál Mihály.) Hatodik kiadás. Helikon Kiadó, Budapest, 2000.

Hóman Bálint: Magyar pénztörténet (1000–1325.) MTA 1916.

Kákosy László: Fény és káosz. A kopt gnósztikus kódexek. Gondolat, Budapest, 1984.

Képes Krónika: Hasonmás kiadás, Helikon Kiadó, Budapest, 1964.

Kovács Éva – Lovag Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények. Corvina Kiadó, én.

László Gyula: Jegyzetek a nagyszentmiklósi kincsről. Acta Archeologica. 1957:9.

László Gyula – Rácz István: A nagyszentmiklósi kincs. Corvina Kiadó, Budapest, 1977.

Pallós Lajos – Torbágyi Melinda – Tóth Csaba: A magyar pénz története a kezdetektől napjainkig. Kossuth Könyvkiadó és a Magyar Nemzeti Múzeum kiadása, Budapest, 2013.
Tarih-i üngürüsz – A magyarok története: Mahmud Terdzsüman török tolmács által fordított magyar krónikaszöveg. Magyarra fordította Blaskovics József. ERDEM, Léva, 1996.
Torbágyi Melinda – Tóth Csaba: Árpád-kori pénzeink. BBC History 2013:11.

Egy jogszokás intézményesülése: törvénytelen születésű gyermekek tartása iránti perek a két világháború között

VARGA ISTVÁN

1. BEVEZETÉS

Házasságon kívüli születés az emberi házasság bevezetése óta létezik és egészen a közelmúltig általában tiltott dolognak, devianciának számított. Ennek megfelelően az ilyen kapcsolatból származó gyermek, illetve édesanyja helyzete, megélhetése bizonytalan volt.

A család a társadalom alapegysége. Évezredekig a család feladata volt gondoskodni a bajba került családtagról, napjainkban pedig széles körű jóléti ellátások biztosítják a rászorulókról való gondoskodást. Ennek a folyamatnak egyik fontos állomása volt az, amikor az állam még csak a magánjellegű szolidaritási viszonyok, ha úgy tetszik jogszokás alapú szabályozás kikényszerítését tekintette feladatának. Ez a kikényszerítés azonban már szokásjoggá[1] sőt jogintézménnyé[2] változtatta ezen jövedelemtranszfer biztosítását.

Tanulmányunkban ezen jogszokás intézményesülését mutatjuk be a két világháború közötti időszak 30-as éveinek a gyermektartási pereiben keletkezett levéltári források alapján.

2. A JOGI MEGÍTÉLÉS

Hazánkban az 1946. évi XXIX. sz. törvénycikk mondta ki, hogy a: *„A házasságon kívül született gyermek mind az anyának, mind az atyának, mind ezek*

---

[1] Mezey Barna: Szokásjog és szokás határán: jogszokások In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből. (szerk.: Mezey Barna–Nagy Janka Teodóra) Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 24. p.

[2] Nagy Janka Teodóra: A jogi néprajz a kutatások tükrében In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből. (szerk.: Mezey Barna–Nagy Janka Teodóra) Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 94. p.

rokonainak egyaránt rokona … úgy illetik jogok és terhelik kötelezettségek, mintha a gyermek házasságból született volna."[3] Ezzel a törvénytelen gyermekek speciális réteghelyzete formálisan megszűnt, elnyerték ugyanazokat a jogokat, amelyek addig csak a házasságból születetteket illették meg.

Ezt megelőzően a (magánjog körébe tartozó) családjogról, így a törvénytelen születésről is a jogszokások és a törvények vegyesen rendelkeztek. A kiegyezés utáni Magyarországon kiépülő modern jogrend fokozatosan szabályozta a „törvénytelen viszonyokat" is, ami a fent említett törvény életbeléptéig hatályban is maradt. A házasságon kívül született gyermek jogállásának jellemzői 1946 előtt Magyarországon az alábbiak:

1. Az anyja leánykori vezetéknevét viseli.
2. Az anyja állampolgárságát és vallását követi.
3. Községi illetőségét az anya községi illetősége szabja meg.
4. Jogilag csak az anyjával és annak vérrokonaival van rokonságban.
5. Törvényes öröklési jog csak az anyjával és annak vérrokonaival szemben illeti meg.
6. A gyermek természetes és törvényes gyámja az anya; ha az anya kiskorú, akkor a gyámhatóság rendel ki gyámot.
7. A természetes apát a gyermekkel szemben csak a tartásdíjfizetés kötelezettsége terheli, a gyermekkel nincs családi kapcsolatban.[4]

Az első hat pont egyértelműen szabályozza az identitást és társadalmi státust meghatározó tényezőket. Az utolsó pont azonban ambivalens módon előírja, hogy bár az apa semmilyen családi kapcsolatban nincs a gyermekkel, mégis tartásdíjat kell fizetnie. Ez az apa nagyon korlátozott felelősségvállalását, ha úgy tetszik felelősségvállalásának a kikényszerítését jelenti. Ezt a tartásdíjat fizetheti az apa önként, szabadon megállapodva az anyával, vagy fizetheti a környezet (ki)kényszerítő hatása miatt. Ennek hiányában az állam bírósági úton ad lehetőséget a probléma megoldására. A bíróság egyedi döntések sorozatát hozza, egyediként mérlegelve az egyes esetek körülményeit, hiszen minden eset más és más. Összességben azonban kialakul egy joggyakorlat a megítélt tartásdíj nagyságáról, a megítélés szempontjairól.

---

[3] 1946. évi XXIX. törvény a házasságon kívül született gyermek jogállásáról 19. §.

[4] Csorna Kálmán: A szociális gyermekvédelem rendszere. Budapest, Eggenberger, 1929. 127–128. p.; Cziglányi Aladár: A tartásjog rendszere és szociálpolitikája. Pécs, Dunántúl Nyomda, 1939. 33–41. p.; Esztergár Lajos: A szociálpolitika tételes jogi alapjai. Pécs, Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, 1936. 128–130. p.

3. A TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉS

Mint a jogi megítélésnél láttuk, alapvetően ez határozza meg a törvénytelen gyermek helyzetét. A negatív jogi megítélésen túl (illetve részben abból következően) a megbélyegzést, a kiközösítést, a gyermek szerencsétlen, nehéz sorsát, a megvetést emelik ki a témával foglalkozó korabeli szerzők.[5] *„Az a körülmény, hogy valaki házasságon kívüli viszonyból származik, társadalmi megbetegedéseknek nyitja meg a lehetőségét."*[6] Ez megjelenik a magasabb csecsemőhalandóságban, a magasabb gyermekkori halandóságban, a bűnözésre való hajlamban és a prostitúcióval való kapcsolatban.[7] Mindezt a korabeli gyermekvédelem csak töredékesen tudta ellensúlyozni, bár Csorna Kálmán a törvénytelen gyermekek védelmét a négy nagy gyermekvédelmi terület egyikeként határozta meg,[8] ami szintén jelzi hátrányos helyzetük közvetett elismerését. Találó Gyáni megjegyzése, amikor a törvénytelen gyermekekkel kapcsolatban a teljes körű társadalmi legitimitás hiányát említi.[9] Adva van tehát egy a hátrányos helyzetet stigmává merevítő állapot, melyben maguk a témával foglalkozó korabeli szerzők is gyakran azt ismertetik, hogyan lehet törvényessé tenni ezen gyermekeket, ami tulajdonképpen a valóságos legitimációt jelentené. A törvényessé tétel két útja:[10] a szülők utólagos házassága vagy királyi (1920 után kormányzói) kegyelem általi.[11] Ezenkívül az örökbefogadás jogintézménye is tulajdonképpen

---

5 Cziglányi Aladár 1939. 23. p.; Laky Dezső: A törvénytelen gyermekek Budapesten. Budapest, é. n. 3. p.; Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, Gondolat kiadó, 1981. 141. p.; A Magyar Család Aranykönyve 1910. 323. p.)

6 Esztergár Lajos 1936. 126. p.

7 Gyáni Gábor: Család, háztartás és a városi cselédség. Budapest, Magvető Kiadó, 1983. 114–118. p.; Laky Dezső: é. n. 1–56. p.; Szél Tivadar: A születések alakulása Budapesten és az európai nagyvárosokban. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1929. 119. p.; Pálosi: Ervin: Budapest kriminalitása és mortalitása az 1909–25. években. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala 1927, 100. p.; Westernmarck Edward: Az emberi házasság története. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomda Rt., 1910. 51. p.

8 Ez a négy terület a következő: „1. a nyilvános oktatás- és nevelésügy, 2. a szegény és árva, a talált és törvénytelen gyermekek védelme, 3. a züllés veszélyének kitett és bűnöző gyermekek oltalmazása és 4. az ipari gyermekvédelem" (Csorna Kálmán 1929. 17–18. p.)

9 Gyáni Gábor 1983. 212. p.

10 Wenzel Gyula említi még a „római pápa kegye" általi törvényesítést, de ez értelemszerűen csak a katolikusok közt volt lehetséges, és csak egyházi és egyházjogi tekintetben volt hatása (Wenzel Gyula: Magyar és erdélyi magánjog rendszere. Buda, Kir. Egyetemi Nyomda, 1863. 214–215. p.)

11 A Magyar Család Aranykönyve 1910. 323. p.; Csorna Kálmán 1929. 128. p. Esztergár Lajos 1936. 129. p.

törvényesítésként is funkcionált, bár nem erre találódott ki. Bognár említi Tagányi nyomán[12] a jogszokásokkal összefüggésben a nyelvhasználatot. A társadalmi megítélés differenciáltságát tükrözi, hogy a magyar nyelv milyen sokszínű módon említi a törvénytelenül születő gyermekeket, hiszen ma is őrzi azt a különbséget, amit a jog már régen nem tartalmaz a házasságon kívül született gyermekekkel szemben:

- *szerelemgyerek*
- *virágbó vót*
- *természetes gyermek*[13]
- *megesett lány (magzata)*
- *lelencgyerek*
- *balkézből született gyermek*
- *potyagyerek*
- *pottyantott gyermek*
- *hadigyerök*
- *törvénytelen ágyból született*
- *tisztátalan ágyból származott*
- *orozva csinált kölök*
- *zabigyerek*
- *fattyú*[14]

Mint látható, ez a sorrend az elfogadástól az enyhe elítélésen át a teljes elítélésig, a megbélyegzésig tart.[15]

4. A HÁZASSÁGON KÍVÜLI SZÜLETÉSSEL KAPCSOLATOS JOGSZOKÁSOK

Az ember a biológia törvényei szerint a 300. nap környékén születik, ezért a törvénytelen születés megállapításánál a fogantatási idő is lényeges. A ki-

---

12 Bognár Szabina: Tagányi Károly. A hazai élő jogszokások gyűjtéséről – a jogszokásgyűjtés tudományos programja. In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből. (szerk.: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra) Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 292-309. p.

13 A törvénytelen mellett ezt a szót használja az 1878. évi V. 247. §.

14 Balázs Kovács Sándor: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXII. Szekszárd, 2000. 265–266. p.; Nagy Janka Teodóra: A keresztapaság a Külsörekecsini csángóknál, Néprajzi Látóhatár, 1994/1-2.; Tárkány Szücs Ernő 1981. 141–142. p.

15 A látható hátrányok ellenére azért voltak kivételek: Hunyadi Mátyás törvénytelen fia, Corvin János majdnem Magyarország királya lett, a velencei dózse törvénytelen fia, Ludovico Gritti Magyarország második kormányzója (1530–1534), Kádár János pedig hazánk tényleges vezetője volt 1956–1989 között.

egyezés előtt 1863-ban így ír erről Wenzel Gyula: „*Törvényesek (proles legitimae) azon gyermekek, kik törvényes vagy vélt házasságból, és pedig annak kötése után legalább a hetedik holnapban, vagy annak megszűnése után legfeljebb tízholnap alatt születnek. Kik különben születnek t ö r v é n y t e l e n e k, s ezeknek ismét két nemét kell megkülönböztetni ahhoz képest, a mint utólagos házasság által törvényesíttethetnek, vagy nem (p. o. a házasságtörésből született gyermekek).*[16] Mint látjuk a jogalkotó rendkívül nagyvonalúan bánt a határidőkkel, hiszen a koraszülés és a túlhordás eseteire is gondolt.

A törvénytelen születés is a várandóssággal kezdődik, amit nemi aktus előz meg. A várandós asszony szigorú kiváltságok illették meg:

- kellemetlenségtől, váratlan eseménytől, megerőltető munkától óvni kell,
- köteles volt dolgozni, amíg állapota megengedte, de jobban segítettek neki,
- nem kötelezhető tanúskodásra, esküre, nem perelhető,
- amit megkíván, azt nem szabad megtagadni tőle,
- engedély nélkül elveheti azt a dolgot, ami a gyermek táplálását, egészségét elősegíti.

Ez utóbbi két jellemző általában a leányanyákra nem vonatkozott.[17]

A törvénytelen születés elkerülésének volt lehetősége a terhesség megszakítás (elcsinálás, angyalcsinálás, elhajtás), mely lehetett emelés, ugrálás, forró fürdő vagy szúró eszközzel a méhbe nyúlás. „Elfogadható mentségként" említik ezeket házasságon kívüli teherbe esés esetén. Végső eszköz pedig a csecsemőgyilkosság, mely halálra éheztetéssel, dunnával fullasztással vagy fagyba tétellel történt.[18]

A magzatelhajtás egyrészt bűnnek tekintett dolognak számított, másrészt a szégyenből fakadó kényszer megengedte az előbb említett módszereket általában addig, amég a magzatnak nem volt „lelke", vagy amég meg nem mozdult. Ugyanakkor a néphit szerint súlyosan és a legváltozatosabb módokon bűnhődtek a magzatukat elhajtó asszonyok. Pl.: A túlvilágon meg kell enniük a magzatukat, az elhajtott gyermekek éjjel

---

[16] Wenzel Gyula 1863. 206. p.

[17] Tárkány Szücs Ernő 1981. 123. p.

[18] Kapros Márta: A születés és kisgyermekkor szokásai, Magyar Néprajz VII. Budapest, Akadémia, 1990. 13. p.; Kiss Lajos: A szegény emberek élete II. Budapest, Gondolat, 1981. 143–144. p.; Szilágyi Miklós: Törvények, szokásjog, jogszokás, Magyar Néprajz – VIII. Társadalom. Budapest, Akadémia, 2000. 758. p.

hazajárnak sírni, az elhajtott gyermek sírja hét évente fellángol, stb.[19] A szülést követő legfontosabb aktus a keresztelő megtartása. A házasságon kívül született gyermeket általában csak akkor volt szabad megkeresztelni, ha a szülőanya már elszenvedte az egyházi büntetést.[20] A házasságon kívüli születés történhetett nem házas felek közötti viszonyként, ilyenkor a társadalmi nyomás a megesett lány feleségül vételére irányult.[21] Ha ez nem történt meg, előfordult, hogy kártérítésre kötelezték a legényt: „bikapénzt" kellett fizetnie.[22]

Házas férfi és lány közötti kapcsolatnál a közösség általában a leányanyát okolta, amiért viszonyt kezdett egy házas emberrel.[23]

Legény és házas nő, vagy házas férfi és házas nő közti kapcsolat esetében a férj általában nem is tudta meg, hogy nem ő a nemző apa,[24] kivéve a nemzőtárs esetét, amikor az utód utáni vágy legyőzte az erkölcsi gátakat, és a férj hívott ellenszolgáltatásért általában idegent feleségéhez.[25]

Természetesen a házas felek egyikének házasságtörése gyakran a másik tudomására jutott. Ilyenkor a férfiakkal volt elnézőbb a közösség. A házasságtörés két fajtája: a nemi ösztönnek engedelmeskedő, alkalomszerűen elkövetett és a tartós viszonnyá kifejlődött szeretőtartás.[26]

A megesett falusi lányok gyakran menekültek erkölcsi megbélyegzés és közösségből történő kirekesztődés elől városba illetve a fővárosba cselédnek.[27] Itt azonban bár az ok-okozat összefüggés nem egyértelmű, a cselédek egy része kereset-kiegészítés miatt prostituálódik, mások viszont megesett lányként váltak időlegesen prostituálttá.[28]

---

[19] Gémes Balázs: A magzatelhajtással kapcsolatos hiedelmek a magyarság körében. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1973-74. (szerk.: G. Vámos Mária – Szilágyi Miklós) Szekszárd, 1975. 239-245. p.; Tárkány Szücs Ernő 1981. 124. p.; Jávor Kata: A magyar paraszti erkölcs és magatartás. Magyar Néprajz – VIII. Társadalom. Budapest, Akadémia, 2000. 666. p.; Szilágyi Miklós 2000. 758. p.

[20] Tárkány Szücs Ernő 1981. 129. p.; Nagy Varga Vera: Műrokonság, szomszédság, kortársi csoportok, barátság. Magyar Néprajz – VIII. Társadalom. Budapest, Akadémia, 2000. 536. p.

[21] Tárkány Szücs Ernő 1981. 431. p.

[22] Jávor Kata 2000. 662. p.

[23] Tárkány Szücs Ernő 1981. 431. p.

[24] Tárkány Szücs Ernő 1981. 140. p.

[25] Tárkány Szücs Ernő 1981. 142. p.

[26] Máday Andor: A család átalakulása és a feminizmus, In.: A társadalom (szerk. Stein Lajos), Budapest, Athenaeum, 1908. 586–588. p.

[27] Gyáni Gábor 1983. 87. p.

[28] Gyáni Gábor 1983. 113–118. p.; Katona Imre: Átmeneti rétegek az agrártársadalom peremén. Magyar Néprajz – VIII. Társadalom. Budapest, Akadémia, 2000. 182. p.

Átmenetet képeznek a prostitúció felé azok az esetek, ahol a nők foglalkozással rendelkeztek, de ellenszolgáltatásért vállalkoztak szexuális szolgáltatásra is. (Tehát nem kizárólag szexuális szolgáltatást nyújtottak, aminek oka volt az is, hogy a vidéki élet általában nem tette lehetővé a nyílt prostitúciót.) Ilyenek voltak a *közösanyák*, akik szilajpásztorokhoz jártak ki a pusztára mosás ürügyén, a *szabadlányok* akik kocsmai felszolgálóként a vendégek egyéb kívánságait is teljesítették. Az *ágyas* átmenet a vadházasság és a szabadlány között: formálisan cseléd, szakácsnő státusban volt, de egyéb szolgáltatásokat is végzett.[29]

Vadházasságról beszélünk, amikor nem történt egyházi, később állami előírásoknak megfelelő házasságkötés. A próbaházasságtól megkülönböztette, hogy időtartam nem volt kikötve és nem volt cél a gyermeknemzés sem. Sok esetben az anyagi érdek (pl.: özvegyi nyugdíj) előbbre helyezkedett a társadalmi elítélésnél. Szinonimája a szabadházasság, ahol nincs házasságkötés, a törvény nem ismeri el, így a családjog rendelkezései nem terjednek ki rá. Az alsóbb néposztályok általában a házasságkötés költségei, mások a családjog intézkedéseinek elkerülése miatt választják.[30]

A próbaházasság az együttélés bevett szokása volt, eleve olyan céllal jött létre, ha gyermek születik vagy fogan belőle (általában 1 éven belül), akkor összeházasodnak, ha nem akkor szakítanak. Itt tehát nem kerülhetett sor a „hagyományos értelemben vett" házasságon kívüli születésre.[31] A megesett lány házasulási esélyei általában rosszak,[32] de előfordul, hogy ez a hátrány előnnyé válik bizonyos esetekben. Egyrészt mivel egyszer már „megjárta", hűséges asszony lesz belőle, aki ráadásul elnéző a férjével. Másrészt a gyermek(ek) pénzkeresőként is számba jöhetnek a paraszti gazdaságban.[33]

Összességében elmondható, hogy változatos módokon, de a jogszokások biztosítottak valamiféle megoldást-ellátást a házasságon kívüli születés esetén. A tradicionális világ felbomlásával ezek a megoldások is változtak, a „probléma" megoldására kézenfekvőnek mutatkozott a formális jogi megoldás, a gyermektartási per. Annál is inkább, mert *„Ahol létezik a zárt, mono-*

---

29 Tárkány Szücs Ernő 1981. 284–285. p.

30 Jávor Kata 2000. 665. p.; Máday Andor 1908. 586–588. p.; Tárkány Szűcs Ernő 1981. 253–254. p.

31 Tárkány Szűcs Ernő 1981. 266–268. p.; Jávor Kata 2000. 662–663. p.; Szilágyi Miklós 2000. 702. p.

32 Katona Imre 2000. 182. p.

33 Kiss Lajos 1981. 145–146. p.

gám házasság intézménye … ott vannak olyan gyermekek is, akik a házasság zárt intézményén kívül születtek. Eltartásra vonatkozó igényük önmagában a létezésükben rejlik …”[34]

5. GYERMEKTARTÁSI PEREK (1926–1937 DOMBÓVÁRI JÁRÁSBÍRÓSÁG)

A gyermektartási pereket első fokon a járásbíróságok tárgyalták, mert a tartásra vonatkozó perek a járásbíróság hatáskörébe tartoztak.[35] Kutatásomat a Tolna Megyei Önkormányzat Levéltárában végeztem, és a Dombóvári[36] Járásbíróság 1926–37 közé eső időszakát dolgoztam fel.

1. sz. táblázat

Év	Összes per	Gyermektartási per	Megtalált perirat
1926	3.956 db	5 db (0,126%)	3 db
1927	4.548 db	8 db (0,176%)	6 db
1928	4.593 db	5 db (0,109%)	3 db
1929	5.520 db	8 db (0,145%)	7 db
1930	5.641 db	6 db (0,106%)	1 db
1931	4.317 db	7 db (0,162%)	3 db
1932	3.966 db	12 db (0,302%)	8 db
1933	3.081 db	9 db (0,292%)	5 db
1934	2.781 db	13 db (0,467%)	11 db
1935	2.936 db	4 db (0,136%)	2 db
1936	2.971 db	11 db (0,370%)	8 db
1937	4.018 db	11 db (0,274%)	10 db
Összesen:	**48 328 db**	**99 db (0,205%)**	**67 db***

* Egy esetben gyermekölés bűncselekmény történt, három esetben a felek megegyeztek tartásdíjról való lemondásról, két 1926-os esetben pedig koronában voltak megadva a pénzösszegek, ezért és a periratok hiányossága miatt a statisztikában a mintanagyság többször nem éri el a 67-es esetszámot.

A kutatás során információkat lehet nyerni:
– a keresetlevélből,
– a születési anyakönyvi bizonyítványból (kivonatból),
– a jegyzőkönyvekből,

[34] Cziglányi Aladár 1939. 13. p.
[35] 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról 1. §. 2. *i).*
[36] Dombóvár város fontos vasúti csomópont volt a vizsgált időszakban (ma is az), így vonzáskörzetével együtt jól megjeleníti mind a mezőgazdasági, mind az ipari, mind a kereskedelmi/szolgáltató szektort.

– a szegénységi bizonyítványból,
– az ítéletből.

A forrás tehát a fennmaradt perirat. Itt azonban érdemes egy kis kitérőt tenni, hiszen a korábbi lakóközösség általi megoldás helyett egy merőben új helyzettel kell szembesülni az érintetteknek: a zömmel alacsony iskolázottságú, írni-olvasni alig tudó megesett lány felkeresi az ügyvédet, aki a lány elmondása, és a jog szabályai szerint írásba foglalja a történéseket. Ezen történéseknél jellegükből/intimitásukból fakadóan csak a két peres fél (nemző apa és az anya) volt jelen. Ezt követően a bíróság előtt (a bírósági eljárásban) megkezdődik a tanúvallomásokból a valós történet konstruálása.[37] Ennek során nem csak az apaság bírói úton[38] történő megállapítására kerül sor, hanem esetről esetre annak megállapítására is, hogy melyik gyermek (és anya) mekkora tartásdíjat érdemel. Ez az a pillanat, amikor a korábbi jogszokás (illetve annak egy része) intézményesül, illetve átemelődik hivatalos jogba.

5.1 A per eredményessége

Az esetek háromnegyedében a bíróság megítélte a tartásdíjat. Tehát a minta alapján elmondható, hogy egy gyermektartási pernek jó eséllyel vágott neki egy megesett lány. (Azonban az érem másik oldala, hogy a bíróság nem ítélt meg tartásdíjat kb. minden negyedik esetben.)

Az esetek harmadában (18 eset) fellebbeztek a felek: egyaránt 9 esetben az alperes (az apa) és a felperes (az anya). Arányokat tekintve azonban az anyák csaknem háromszor annyian fellebbeztek mint az apák, a 16 pervesztes anyából 9 fő (56%), a 45 pervesztes apából 9 fő (20%).

Az alperesi (apai) fellebbezések 2 esetben voltak sikeresek, azaz a tartásdíjkérelmet a felsőbíróság elutasította. A felperesi (anyai) fellebbezések 4 esetben voltak sikeresek, a járásbíróság által elutasított tartásdíjkérelmet a felsőbíróság megítélte. 12 esetben a fellebbezés ellenére a felsőbíróság ugyanúgy döntött mint az elsőfok, 5 esetben a felperes (anya) továbbra sem kapott tartásdíjat, 7 esetben az alperes (apa) továbbra is tartásdíjfizetésre volt kötelezve. A fellebbezések tehát kis mértékben az anyáknak kedveztek, de jelentősen nem változtatták meg az elsőfokú ítéletek arányát.

---

[37] A konstrukcionizmusról lásd bővebben: Szöllősi Gábor: A társadalmi problémák konstrukcionista elméletének alapjai. Z-perss. 2012.

[38] A korszakban vérvétel és genetikai vizsgálatok alapján még nem volt lehetséges az apaság megállapítása.

5.2. A perek hossza

A legrövidebb per 18 nap alatt zajlott le, fellebbezés esetén pedig 2,5 hónapig tartott. A leghosszabb első fokú per több mint 1 évig (14 hónap) tartott, fellebbezés esetén pedig csaknem 2 évig (23 hónap) tartott az eljárás. A perek átlagos hosszúsága 4,4 hónap, a fellebbezéses pereké 9,6 hónap. A fellebbezés tehát több mint duplájára növelte az ítélkezési időt. A perek időbeli hosszúságának azért van kiemelt jelentősége, mert az anya és gyermeke megélhetése annál bizonytalanabb volt minél jobban elhúzódott a pereskedés, hiszen ellátást csak utólag kaptak (ha kaptak).

5.3. A gyermekek

5.3.1 A gyermekek neme

A gyermekek többsége fiú, ami megfelel annak a statisztikai törvényszerűségnek, hogy több fiúgyermek születik. Sajnos a periratok hiányosságai miatt 4 esetben nem lehetett megállapítani a gyermekek nemét.

5.3.2 A gyermekek életkora a kereset beadásakor

Az anyák kétharmada a gyermek születése utáni 6 hónapban (sőt felük már 3 hónapon belül) beadta a keresetet, nyilván minél előbb pénzhez kívántak jutni, hogy a szülés időpontjában a felmerülő költségeket rendezni tudják és a gyermeket el tudják tartani.

Egy elég jelentős kisebbségnek (8 fő, 12%) nem volt sürgős a tartásdíj megítélése, hiszen több mint 1 évet (a legidősebb gyermek, aki után a tartásdíjat megítélték, néhány nap híján 5 éves volt) is vártak a kereset beadásával. Ők azok, akik valamilyen háttérrel (pl. vagyon, élettárs támogató szülők, tartásdíjat fizető apa) rendelkeztek *(1. számú eset)*. Ezen háttér megszűnte után ők is rákényszerültek a tartásdíj igénybevételére, ekkor azonban nem fizetés esetén visszamenőleg már csak korlátozott összegeket tudott megítéli a bíróság. A gyermekek átlagéletkora a kereset beadásakor 8,15 hónap. Egy esetben pedig a gyermek születése előtt 2 hónappal adták be a keresetet *(2. számú eset)*.

1. SZÁMÚ ESET - TML 1937 P 2684

G. Gizella 20 éves munkásnő a budapesti Goldberger gyárban. Katolikus vallású, havi jövedelme 66 pengő. V. Károly 31 éves nős postaaltiszt. Vagyona nincs, jövedelme havi 72,70 pengő. Szerelmi viszonyukból 1934. augusztus 28-án született G. Mária.

1936 októberéig V. Károly havi 12 pengővel támogatta felperest és gyermekét. Mint vallomásában jelzi: *„Ezt könnyen megtehettem, mert tényleges határőraltiszt voltam, teljes ellátással és havi 42 P. zsolddal.”* Jelenleg nem fizet felperesnek semmit, mert bár magasabb a fizetése, de nincs teljes ellátása és feleségét is el kell tartania.

G. Gizella 1937. július 22-én, a gyermek 35 hónapos korában adta be a tartásdíjigényt. 25 pengő havi tartásdíjat igényelt, ami duplája annak az összegnek, amit több mint 2 éven keresztül kapott. A bíróság végül 16 pengő tartásdíjat állapított meg, ami harmadával még mindig magasabb az önkéntesen folyósított tartásdíjnál. A megítélt tartásdíj V. Károly keresetének 22%-a.

2. SZÁMÚ ESET - TML1937 P 4004

S. Jenő kereskedő, nős, egy lánya van. T. Ilona 28 éves katolikus vallású takarítónő. Kapcsolatukból 1938. február 2-án született T. József. S. Jenő vállalta az apaságot, felajánlott 10 pengő havi tartásdíjat és 60 pengő szülési költséget. T. Ilona ezeket az összegeket kevesellte és még a gyermek születése előtt (1937. decemberében) megindította a gyermektartási pert.

T. Ilona keresete napi 2 pengő napszám. Tulajdonában van egy 1000 pengő értékű ház 3/48-ad része (értéke 62,5 pengő) S. Jenő havi jövedelme 100-130 pengő.

T. Ilona igényelt: 25 pengő havi tartásdíjat, 50 pengőt munkamulasztás miatt, 25 pengő gyermekkelengye költséget, 40 pengő szülési-gyermekágyi költséget és 1000 pengőt magánjogi csábítás, erkölcsi kártérítés címén. Ez utóbbit azért, mert: *„ ... függő helyzetemet kihasználva, engem ki feddhetetlen életű, érintetlen és tapasztalatlan voltam elcsábított, tehát férjhezmenési lehetőségeimet csökkentette ...”*

A bíróság megítélt 15 pengő havi tartásdíjat és 80 pengő szülési költséget és anyatartásdíjat. Az erkölcsi kártérítést azonban elutasította a bíróság, mivel: *„Egy 28 éves takarítónő ... tapasztalatlannak nem tekinthető. Felperesnek tettével, annak következményeivel tisztába kellett lennie.”* A megítélt tartásdíj S. Jenő keresetének 11,5-15%-a.

5.4. Az anyák

5.4.1 Az anyák vallási megoszlása

A nagyszámú hiányzó adat miatt nehézkes következtetéseket levonni, azonban feltételezhető, hogy nincs jelentős eltérés a mintában szereplő anyák

vallása és a járás lakosságának[39] vallási megoszlása között.

5.4.2 Az anyák életkora

Az ismert életkorú anyák többsége a szülőképes kora első időszakában hozta világra gyermekét, és csak elvétve fordult elő 31 év feletti szülés. A legfiatalabb anya 17 évesen, a legidősebb 36 évesen szült. Az anyák átlagéletkora a születéskor 23,6 év.

5.4.3 Az anyák családi állapota

A periratokban 20 alkalommal konkrétan szerepel az anya hajadon volta, 38 esetben pedig a körülményekből és az adatokból következtetni lehet rá. Ezen anyák nagy részét partnere azzal hitegette, hogy elveszi feleségül. A házasság elmaradása és a szülés után azonban az anyáknak gyermektartási pert kellett indítaniuk, hogy megélhetésük biztosítva legyen. Bár túlnyomórészt hajadonok voltak kitéve annak, hogy törvénytelen gyermeket szülnek, előfordult, hogy özvegy *(3. számú eset)* asszony sőt férjezett nő *(4. számú eset)* szült törvénytelen gyermeket.

3. SZÁMÚ ESET - P.891-1932

Özv. Gy. Szvetozárné 36 éves katolikus vallású, vagyontalan háztartási alkalmazott. Két törvényes gyermeke van, a 11 éves István és a 8 éves Katalin, havi jövedelme 32 pengő és teljes ellátás.

I. Lajos nőtlen, foglalkozása MÁV-segédtiszt. Kereseti-vagyoni viszonyait nem ismerjük. Kapcsolatukból 1932. február 26-án megszületett Gy. Ilona. Édesanyja 1932. március 8-án adta be a gyermektartási keresetet I. Lajos ellen. Felperes szerint alperes a gyermeket először magáénak ismerte el, később viszont arra akarta őt rávenni: *„…hogy a gyermeket elhajtsam.”.* Ezt ő természetesen elutasította. Havi 20 pengő tartásdíjat igényelt a bíróságtól, nem tudni miért szülési-anyatartási költséget, és gyermekkelengyét viszont nem igényelt.

Alperes védekezésében azt állítja, hogy pénzért közösült a felperessel. *„Ő 10 P-ét kért, és 3 P-t ígértem, mire ő a 3 P. előre való fizetése ellenében hajlandó volt velem eljönni.”*

Felperes kérte a szegényjog megadását is, alperes szerint ez nem jár neki,

[39] A Dombóvári Járás lakosságának vallási megoszlása ekkor: katolikus: 93,11%, református: 2,64%, evangélikus: 1,48%.

mivel szerb állampolgár. Alperes szerint a felperes férje nem halt meg, a gyermeknek tehát van egy törvényes apja, így tartásáról neki kell gondoskodnia.

Felperes védekezésképpen megpróbálta Szerbiából megszerezni férje (aki valószínűleg az első világháborút követő optálással[40] került az újonnan megalakult Szerb-Horváth-Szlovén Királyságba) halotti anyakönyvi kivonatát. 1932 május 23-án pedig kéri, hogy a per iratait 5 hónapig tegyék nyilvántartásba, mert: *„…miután a pécsi m. kir. állami gyermekmenhelyen gyermekemet nekem kell szoptatni 5 hónapig, amég gyermekemet el nem választom, onnan nem távozhatom, de pénzem nincsen, s így peremben a szükséges intézkedéseket meg nem tehetem."*

A bíróság az iratokat 5 hónapra nyilvántartásba rendelte ugyan, de azzal az indoklással, hogy 5 hónap haladékot ad az anyakönyvi kivonat beszerzésére.

Anyakönyvi kivonat helyett azonban felperes csak egy kézzel írott igazolást tudott szerezni arról, hogy a férj tényleg elhalálozott. A bíróság ezt nem fogadta el bizonyítéknak és 1933. január 24-én a tartásdíjkérelmet elutasította. Az indoklás így szólt: *„Minthogy így nincs bizonyítva, hogy felperes gyermeke törvénytelen, bíróság a felperest keresetével elutasította és mint pervesztest a költségek megfizetésére kötelezte."*

A bíróság az ítéletnél csak azt a tényt vizsgálta, él-e a férj. Mivel a halálát nem sikerült bizonyítani, azt feltételezték, hogy él. Tehát a gyermek törvényes apja ő, attól függetlenül, hogy ki a nemző apa. A gyermek bár tartásdíjat nem kapott, de a nem lebecsülendő törvényes gyermek jogállásába került.

4. SZÁMÚ ESET - TML 1937 P 66

S. Henrik 1933, október 28-án vette feleségül B. Erzsébetet. Mindketten evangélikus vallásúak, a feleség 19, a férj 25 éves. A férj a házasság harmadik hetében megtudta, hogy felesége mástól már teherben van és hamarosan szülni fog. Másnap a feleséget hazaküldte a családjához. Együttélésük három hétig tartott, de törvényesen el nem váltak. A feleség 1933. december 12-én Erzsébet, 1935. február 10-én Margit nevű leánygyermeknek adott életet. A két gyermek törvényesnek számított, mert az anya házasságban élt. S. Henrik azonban nem akart a törvényes apja lenni két olyan gyer-

[40] A szerb–magyar kapcsolatokról és az optálásról lásd bővebben: Kitanics Máté – Reményi Péter: The dimensions of Hungaro-Serbian relations. In.: Međunarodni Naučni Skup Teritorijalni Aspekti Razvoja Srbije i Susednih Zemalja. (Szerk. Srboljub Đ Stamenković) Konferencia helye, ideje: Divcibare, Szerbia, 2009.10.29-2009.10.30. Belgrad, University of Beograd, 2010. 99–106. p.

meknek, akik nem tőle származnak, ezért a gyermekeket törvénytelenítette. 1936. október 27-én a m. kir. törvényszék a gyermekeket törvénytelen származásúnak mondta ki.

A szövevényes ügynek ezzel még nem lett vége. B. Erzsébet 1937. január 7-én adta be a gyermektartási keresetet S. Károly tejnagykereskedő ellen. Mint írja, 1933-ban náluk szolgált, és a tejnagykereskedő kiskorú diák fia csábította el, ezért az apa (azaz a vélelmezett nagypapa) az alperes. B. Erzsébet a következő összegekre tartott igényt: 20 pengő tartásdíj havonta és 130 pengő szülési, gyermekágyi és gyermekkelengye költség. A keresetben megemlíti saját viszontagságos sorsát: *„...mivel törvénytelen gyermekem van, férjemtől elváltam, s egyedül küzködöm minden támogatás, tartás nélkül gyermekeimmel ... Alperesék tönkretették az életemet, s mint érintetlen és tapasztalatlan leány, férjhezmenetelem meghiúsult, illetőleg tönkre lett téve.”*

Alperes tagadta, hogy a gyermek a fiától származna. A fia a fogamzási időben csak a tavaszi iskolaszünet idején volt otthon, ekkor is nemi betegségben szenvedett, a nemi élettől el volt tiltva. Ezen tényt orvosi vallomás is megerősíti: *„Én a nevezettet mint minden gonoreás beteget eltiltottam a közösüléstől, bár ez a betegség nem zárja ki azt, hogy az illető nemi életet éljen.”*

A fiú betegségét és hogy rosszul volt, több tanú is igazolta. A felperes viszont az elcsábítás tényét és a közösülést nem tudta bizonyítani. Ezért a bíróság az 1937. június 11-i tárgyaláson a tartásdíjkérelmet elutasította.

5.4.4 Az anyák foglalkozása

Az anyák negyede mezőgazdasági dolgozó (napszámos 15 fő, gazdasági cseléd 1 fő, földműves 1 fő). Több mint harmaduk városi cseléd (háztartási alkalmazott 17 fő, takarítónő 2 fő, szobalány 1 fő, szakácsnő 1 fő, bejárónő 1 fő, házvezetőnő 1 fő). Hatoduk (10 fő) nem dolgozott sehol, a szülői házban vagy az élettársuknál éltek eltartottként (közülük azonban hárman korábban napszámosként dolgoztak). Az egyéb kategóriában szereplő egy-egy fő (üzemvezető, munkásnő, szülésznő, kéjnő) az ipart, egészségügyet illetve a korabeli „szolgáltató” szektort képviseli.

5. SZÁMÚ ESET - TML 1934 P 46

N. Borbála 21 éves katolikus vallású nő és P. Lajos főkönyvelő kapcsolatából 1933. december 9-én született N. Júlia. N. Borbála 1934. február 17-én tartásdíjkeresetet adott be P. Lajos ellen, igényelt 50 pengő tartásdíjat havonta és 150 pengő gyermekágyi munkaveszteséget, szülési és kelengyeköltsé-

get. Vagyoni-kereseti viszonyaikat egyiküknek sem ismerjük, de az igényelt összegből és P. Lajos foglalkozásából (főkönyvelő) arra következtethetünk, hogy jövedelmi viszonyai az átlag felettiek voltak.

P. Lajos vallomásában elismeri, hogy tényleg közösült a felperessel, de: *„ ... felperes hatósági engedéllyel rendelkező hivatásos kéjnő volt Dombóváron és a közösülés a nyilvános találka házban történt."*

A bíróság ezután hivatalos igazolást kért felperes foglalkozásáról. Ennek alapján: *„A bíróság a dombóvári főszolgabíróság 1449/1934. sz. értesítése alapján tényként állapítja meg, hogy felperes a közigazgatási hatóság 5/1933. sz. alatt 1933. évi február 22. napjától 1933. május hó 24. napjáig mint kéjnő nyilvántartotta."*

N. Borbála azzal védekezett, hogy az alperes őt „kivette" a nyilvánosházból és néhány hétig közös háztartásban éltek. Feslettségét azonban igazolta az, hogy kéjnőként nyilván volt tartva. Feslett életű nő esetében a természetes apa személyét meghatározni nem lehetett, ezért a bíróság a tartásdíjkeresetet elutasította és felperest kötelezte a perköltség megfizetésére.

5.4.5 Az anyák jövedelmi viszonyai

Az anyák jövedelméről töredékes adataik vannak, mindössze 14 esetben ismerjük a jövedelmük (többé-kevésbé) pontos összegét.

A napszámos anyák jövedelme napi 0,7-3 pengő közé esett. Ha feltételezzük azt, hogy egy hónapban 24 napot dolgoztak és télen-nyáron minden nap kaptak munkát, akkor elérhették a 17-72 pengő közti összeget. Ez az összeg az elérhető maximumot jelentette, a valóság valószínűleg ennél jóval kevesebb volt. (Elég, ha csak arra gondolunk, hogy télen egyáltalán nem volt munkalehetőség.)

A háztartási alkalmazottak, cselédek jövedelme 10-35 pengő közé esett havonta. E mellé természetesen még járt a teljes ellátás is, élelmiszerre és szállásra tehát elméletileg nem kellett költeniük. A korszakban a budapesti cselédek átlagbére havi 36 pengő volt, egy hónapra.[41] Megállapíthatjuk, hogy a mintában szereplő legmagasabb cseléd bér sem éri el a budapesti átlagbért! A vizsgált anyák közül a 1. sz. esetben már említett gyári munkásnő kereste a legtöbbet, 66 pengőt havonta.

[41] Gyáni Gábor 1983. 90. p.

5.4.6 A tipikus anya

A mintában szereplő tipikus anya: húszas évei elején járó városi cseléd vagy mezőgazdasági dolgozó (napszámos). Általában magát áldozatként feltüntetve hiszékenységével, illetve partnere udvarlásával és a házasság ígéretével magyarázza a nemi aktus létrejöttét, amelyből a gyermek született.

5.5. Az apák

5.5.1 Az apák vallása

Az apák vallását mindössze 3 esetben ismerjük, mindhárman katolikusok.

5.5.2 Az apák életkora

Csak 26 esetben ismerjük az apák életkorát, még az anyáknál 43 esetben ismertük. (A gyermek születési anyakönyvi kivonatában csak az édesanyjuk életkora szerepelt, az apák életkora az egyéb peres iratokból volt kideríthető, ha szerepelt ott.) A legfiatalabb apa 18 év alatti, a legidősebb 54 éves volt. Az apák átlagéletkora 28,9 év, tehát átlagosan 5 évvel voltak idősebbek az anyáknál. Ennek megfelelően az ismert életkorú apák negyede (8 fő) 31 év feletti, sőt 45; 51; 54 évesek a legidősebbek, ami a nőknél (valószínű a szülőképes kor határa miatt) teljesen hiányzott.

5.5.3 Az apák családi állapota

Az anyák szinte kizárólagos hajadon többségével szemben minden ötödik apa házasságán kívüli kapcsolatból, házasságtöréssel nemzett gyermeket. Ezzel nemcsak az utólagos házasság, így a törvényesítés legegyszerűbb lehetősége záródott be a gyermek számára, hanem az apának újabb konfliktust vállalva szembe kellett nézniük feleségükkel is. A periratokban 12 alkalommal beazonosíthatóan szerepel az apa nőtlen volta, 37 esetben pedig a körülményekből és az adatokból következtetni lehet rá. A házas apák (szintén 12 fő) mindig hivatkoztak feleségük, családjuk eltartási nehézségeire a tartásdíj nagyságának megállapítása során.

5.5.4 Az apák foglalkozása

Az apák foglalkozása jelentős eltéréseket mutat az anyákétól. Felük mezőgazdasági dolgozó, azon belül a legszámosabb a legszegényebb réteg (9 fő napszámos és 8 fő cseléd), a 8 fő földműves már rendelkezik valamiféle birtokkal, a 2 kocsis, 1-1 juhász és vincellér pedig speciális ismeretei, szaktudása miatt közülük a legmagasabb státusú. Tehát korántsem annyira homogén mezőgaz-

dasági foglalkozásúakról beszélhetünk, mint az anyák esetében. Harmaduk iparos, vagy szolgáltató szektorban dolgozik (ács, asztalossegéd, kőműves, kőművessegéd, lakatossegéd, hentessegéd, kereskedő, kereskedősegéd, szabósegéd, sírásó, vajmester). Életkoruk alapján gyakran még nem önálló (vállalkozó), hanem a korabeli meghatározás szerint „segéd". Az anyáktól eltérően az apák között megjelenik a csaknem tizedüket kitevő kispolgári-altiszti réteg (2 csendőr, 1-1 postaaltiszt, MÁV-segédtiszt, vonatkísérő), valamint az ugyanilyen arányú értelmiség (1-1 orvos, igazgatótanító, postatiszt, főkönyvelő, diák). Szerepel a mintában egy malomtulajdonos és egy kisbirtokos községi bíró, akiket a vállalkozók/tőkejövedelemmel rendelkezők közé sorolhatunk. Összességében tehát foglalkozási, illetve társadalmi státus szempontjából az anyákénál jóval heterogénebb az apák összetétele.

5.5.5 Az apák jövedelmi viszonyai

14 esetben ismerjük összegszerűen az apák jövedelmét: 6 esetben cseléd-konvenciót kapnak, ami 1 esetben *(6. számú eset)* pénzzel is kiegészül, a 6 fő esetében a napszám nincs számszerűsítve. Ezen túl 3 esetben a pontos jövedelem hiányában valamilyen jelentős vagyontárgyat (3 db malom, 1 db cséplőgép, 2 ház, 49 hold föld, sok állat), vagy 1 esetben az apa munkanélküliségét vette figyelembe a bíróság. Összesen tehát 31 esetben kapunk nehezen összehasonlítható adatokat az apák jövedelméről. A pénzjövedelmek átlaga 111 pengő, de ez óriási eltéréseket mutat, mert a legalacsonyabb jövedelem 16,8, míg a legmagasabb 350 pengő.

6. SZÁMÚ ESET (TML 1936 P 1846)

K. Irén és Gy. István peres iratai hiányosak. Viszonyukból 1936. február 13-án született K. Irén. 1936 augusztusában az édesanya megindította a gyermektartási pert. Peren kívül Gy. István havi 6 pengő tartásdíjat ajánlott föl. Ezt a felperes nem fogadta el, nem tudjuk viszont, mennyi volt az ő követelése. K. Irén kereseti-vagyoni viszonyait nem ismerjük. Gy. István gazdasági cseléd, mint ilyennek *„....6 q búza, 10 q rozs, 8 m^3 dorongfa konvenciója van, jár neki 300 négyszögöl kaszáló, 1200 négyszögöl tengeri, 400 négyszögöl kert, jogosult egy tehenet tartani és két anyagöbét a szaporulataival. Negyedévenként 7 pengő készpénzt."*

A bíróság havi 8 pengő tartásdíjat ítélt meg a gyermek részére, annak 16 éves koráig, az anyának pedig 62 pengő szülési költséget és anyatartást. Az ítélet indoklása szerint: *„A tartásdíj mérvének megállapításánál a bíró-*

ság figyelemmel volt a gyermek szükségletére, az anya társadalmi állására, az alperes kereseti vagyoni viszonyaira, s úgy találta, hogy a megállapított tartásdíj a gyermek elemi szükségleteit fedezi, s viszont ezt az alperes saját fenntartásának veszélyeztetése nélkül megfizetni képes."

Furcsa, hogy negyedévenkénti (azaz 3 havi) 7 pengős jövedelemből hogyan fizet valaki havi 8 pengő tartásdíjat saját eltartásának veszélyeztetése nélkül, az ítéletet azonban mindkét fél elfogadta. A magyarázat feltehetőleg a korabeli „béren kívüli juttatás" nagyságában keresendő.

5.6 Az igényelt összegek

5.6.1 A tartásdíjigények

Az esetek kétharmadában fennmaradt tartásdíj igények alapján elmondható, hogy az anyák zömmel tizen-egynéhány pengőt igényeltek (9 fő kereken 20 pengőt). A legmagasabb tartásdíj igény havi 95, a legalacsonyabb 10 pengő, az átlagos tartásdíjigény 26,5 pengő volt. Ettől számosság tekintetében inkább lefele mit felfelé tértek el.

5.6.2 A megítélt tartásdíjak

A megítélt tartásdíjak összege az ítéletben mindig szerepelt és mint korábban láttuk a bíróság 47 esetben ítélt meg tartásdíjat, amelynek összege általában kevesebb volt az igényelt összegnél. A tartásdíj negyede 10 pengő alatti, fele 11-25 pengő közötti összeg. 16 pengőt meghaladó összeget már ritkán ítélt meg a bíróság, 20 pengő feletti összeggel pedig mindössze kétszer találkozunk. A legmagasabb megítélt tartásdíj havi 70 pengő a legalacsonyabb havi 8 pengő, de ezt kilenc esetben ítélte meg a bíróság. Az átlagos megítélt tartásdíj összege 14,5 pengő. Ha ezt összehasonlítjuk az átlagos tartásdíj igénnyel, akkor megállapíthatjuk, hogy a bíróság átlagosan kb. a tartásdíjigény felét (54,6%-át) látta indokoltnak és ítélte meg.

5.6.3. Születési-anyatartási kötelezettség és gyermekkelengye

A tartásdíjon túl a szülő nő más címen is igényelhetett összegeket a nemző apától. Ezek a következőek voltak:

– A szülés miatti munkakiesés címén anyatartási díj.
– A szüléssel járó orvosi költségek megtérítése.
– A megszületett gyermek kelengyéje.

A bíróság ezeket „Születési-anyatartási kötelezettség és gyermekkelengye" néven egy kategóriában kezelte.

5.6.3.1 Az igényelt összeg

Az esetek felében az anya szülési és gyermekkelengye költsége ismeretlen, vagy az anya ezt nem igényelte. Az igénylés elmaradásának az oka, hogy azokban az esetekben, ahol a gyermek 2 évesnél idősebb volt a kereset beadásakor, a bíróság a születéstől eltelt idő hosszúsága miatt nem ítélt meg szülési-anyatartási és gyermekkelengye költséget. A legmagasabb igényelt összeg 340, a legalacsonyabb igényelt összeg 60, az átlagosan igényelt összeg 130,4 pengő volt.

5.6.3.2 A megítélt összeg

40 esetben ítélt meg a bíróság szülési-anyatartási költségre és gyermekkelengyére összeget. Ezek negyede 30-60, fele 61-80 pengő közötti összegek (az átlagösszeg 76,7 pengő), amitől ismét csak inkább lefelé, mint felfelé tértek el. A legnagyobb megítélt összeg 150, a legalacsonyabb 30 pengő. A bíróság tehát az átlagosan igényelt összegnek csaknem háromötödét (58,8 %) ítélte meg.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Valószínűsíthető, hogy a megesett lányok többsége nem fordult bírósághoz tartásdíjkérelemmel. Ennek számos oka lehet (szégyen, jogismerethiány, jó anyagi helyzet, élettársi kapcsolat, egyéb egyéni életstratégiák).

A tradicionális jogszokás, mely szerint a házasságon kívüli születés esetében is kell valamiféle ellátás, a modernitásban átalakul a modern jogi normák szerint. A hagyományok, a jogszokás és szokásjog, illetve a formális jogi megoldás a gyermektartási per sok esetben párhuzamosan mintegy egymást kiegészítve léteztek. Sőt némi túlzással állíthatjuk, utóbbi az előbbiekből (is) jött létre.

A perek során az anya általában azt próbálta bizonyítani, hogy el akarta venni az apa feleségül, vagy hitegette, hogy feleségül veszi, illetve hogy (akár élettársként) eltartotta.

A perbe fogott férfiak általában az anya feslettségét igyekeztek bizonyítani. Egyrészt azt, hogy az anya egy időszakban több férfival is közösült, így nem állapítható meg ki nemző apa, másrészt, hogy pénzt fizettek a közösülésért, így az anya legális, vagy illegális prostituáltnak tekintendő. Mivel a vérvételen alapuló vizsgálatok a korszakban még kezdetlegesek voltak, a tanú meghallgatások során tudták a felek igazukat közvetve bizonyítani.

A rendszerváltást követően hazánkban is jelentősen emelkedett a szinglik, az élettársi kapcsolatok, az egyszülős családok száma és napjainkra csaknem minden második gyermek születik házasságon kívül. Hogy ezen jelenségeket megérthessük, ahhoz nem elég a jelen folyamatait, illetve a témával foglalkozó külföldi szakirodalmat tanulmányozni. Szükséges a magyar előzmények vizsgálata, hiszen a törvénytelen születés ezen jelenségek egyik „evolúciós" előképe lehet.

Táncszervező kezesek az erdélyi Mezőségen

VARGA SÁNDOR

A mezőségi paraszti táncélet legfontosabb szereplői a táncszervező *kezesek* voltak. Tanulmányomban a funkciójukhoz kapcsolódó sokrétű feladatrendszer és jogosultságok felsorolása mellett a falu társadalmában játszott szerepüket is elemzem a belső-mezőségi terepmunkám során szerzett adatok alapján.[1]

A táncmulatságok szervezői

A hagyományos, vonószenével kísért táncalkalmak szervezőit a Mezőség, illetve Maros-Küküllő vidék falvaiban máig *kezesnek*, *kezeslegénynek*,[2] ritkábban *cigányfogadónak* nevezik.[3] A mezőségi románoknál szintén általánosan használt *chizeș* elnevezés vélhetően a magyar nyelvből származik.[4]
A kifejezést Mezőségen pénzügyi-gazdasági, ritkább esetben erkölcsi felelősségvállalás vonatkozásában is ismerik,[5] de legtöbbször mégis csak a táncmulatságokkal kapcsolatban használják, így csak rendhagyó helyzet-

---

1 Az erdélyi Belső-Mezőségen 1994 óta folytatok terepmunkát. A tanulmányomban szereplő adatok többsége egy *Visa* (románul Vișea) nevű faluból származik, ami egy kicsi, körülbelül 700 fős magyar és román vegyes lakosságú település Kolozs megyében Kolozsvártól 40 kilométerre, északkeletre.

2 Pesovár Ferenc: Kezes: Szócikk. In: Néptánc kislexikon (szerk.: Pálfy Gyula). Budapest, Planétás, 1997a. 82. p.

3 Csorba János: Bár emlékezete maradjon meg… Budapest, Magyar Könyvklub, 2001. 37-38. p. A mezőségi falvakban a zenész szinonimájaként is használják a *cigány* kifejezést. A mezőségiek a zenészt/*cigányt megfogadják, befogadják, állítják,* vagy *beállítják*.

4 Vö. Pesovár Ferenc. 1997a. 82. p.

5 A kezes az, aki valakiért, valamiért anyagi kötelezettséget vagy erkölcsi felelősséget vállal, jót áll. Régen a *túsz* szó szinonimája is volt. In.: Magyar értelmező kéziszótár. (szerk.: Juhász József – Kovalovszky Miklós – O. Nagy Gábor – Szőke István). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999. 690. p. Keletkezésének egy régi jogszokás lehet az alapja, amikor is a jótállásnál az egyezséget kézfogással pecsételték meg. In.: A magyar nyelv történeti, etimológiai szótára II. (szerk.: Benkő Lóránd). Budapest, Akadémia Kiadó. 1970. 479. p.

ben látják szükségesnek magyarázni. Mára már kikopott a használatból, de a 20. század közepéig a Borsa-völgyi falvakban ugyanígy nevezték az évenként újraalakuló juhtartó esztenaközösség megszervezéséért felelős gazdákat is.[6]

A szakirodalom szerint a mezőségi *kezesek* elsősorban a különböző táncalkalmak megszervezéséért és rendben történő lebonyolításáért feleltek illetve vállaltak anyagi kötelezettséget. Ezenkívül bizonyos időszakokban fontos pozíciót foglaltak el a környékbeli rendfenntartó szervek és a fiatalság, illetve a helyi társadalom és a táncos közösség közötti kapcsolatrendszerben. Faragó József szerint a *kezesség* intézménye a 19. századi falusi társadalomban fontos és komplex szerepet töltött be.[7]

A *kezesség* intézményének szabályozottsága, a kapcsolódó jogosultságok és feladatok közösségenként és időszakonként eltérőek lehettek. Fejlett intézményrendszerrel rendelkező mezővárosokban, például Széken, fontosabb és szélesebb körű szerep hárulhatott a *kezesekre,* mint a székitől jócskán eltérő társadalmi felépítettségű szomszédos paraszti közösségekben. Széken a hatóságok a 20. század közepéig közmunkával, sorozással és nyomozással kapcsolatban is igénybe vették a *kezesek* szolgálatait, sőt a 19-20. század fordulóján nyilván is tartották őket. Feltételezéseink szerint korábban a fiatalság maguk által választott vezetői lehettek, akik akár a törvény előtt is képviselhették az ifjúság ügyes-bajos dolgait.[8] Bár történeti adattal erre vonatkozóan nem rendelkezünk, nem kizárt, hogy a *kezes* tisztség Szék egykori parasztpolgári társadalmának fontos alkotóeleme lehetett az *utcakapitányi* pozícióhoz hasonlóan.[9]

A táncszervezésről általánosságban

A *kezesség*, mint társadalmi intézmény működésének megértéséhez tudnunk kell, hogy belső-mezőségi falvakban a *zenészfogadást* az 1960-as évek

---

6 K. Kovács László: A Borsa-völgyi juhászat. Budapest, Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet, 2008. 44-45. p.

7 *„A kezesség a falusi fiatalság egykor virágzó, szigorú törvényekkel irányított, de Erdély-szerte felbomlott közösségi életformájának egyik – talán egyetlen – még úgy-ahogy élő intézménye."* – írja 1946-ban. (Faragó József: A tánc a mezőségi Pusztakamaráson. In: Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény II/A (szerk.: Felföldi László – Karácsony Zoltán). Budapest, Gondolat – Európai Folklór Intézet, 2006. 129. p.)

8 Novák Ferenc: Szék táncai és táncélete a XX. század első felében. In: A széki hangszeres népzene (szerk.: Virágvölgyi Márta – Felföldi László). Budapest, Planétás, 2000, 30, 34. p.

9 Vö. Kós Károly: Mezőség néprajza II. Marosvásárhely, Mentor, 2000. 343-351. p.

közepéig-végéig kétrendszerszerűség jellemezte.[10] Eszerint megkülönböztetünk egymástól rövidebb időtartamú (egy vagy két, esetleg három napig tartó táncmulatságra) és hosszabb időtartamú (például harminc táncalkalomra szóló) *zenészfogadást*. A pozíciónak nagy társadalmi presztízse volt, ugyanakkor sok feladattal és felelősséggel járt. Visában például csak két-három emberről tudunk, aki a katonaidejét leszámítva egész legénykorában megszakítás nélkül *kezeskedett.*

Az általam vizsgált belső-mezőségi falvakban hosszú távra csak a fiatalság hétvégente rendszeresen előforduló táncmulatságaira, az ún. táncra állítottak zenészt.[11] Az egyszerre lekötött táncalkalmak számát általában a táncos közösség anyagi lehetőségei határozták meg. Saját zenekarral rendelkező falvakban, vagy módosabb közösségeknél akár száz, ritka esetben kétszáz táncalkalomra is lekötötték a zenészeket.[12] Visában a visszaemlékezések szerint a leghosszabb ilyen periódus harminc alkalomból állt.

Nagyobb településeken falurészenként külön rendeztek *táncot* a fiatalok. Vegyes lakosságú falvakban gyakran az etnikai szegregáció is megfigyelhető volt: Magyarpalatkán például emberemlékezet óta külön táncoltak a magyarok és a románok. Ritkábban más jellegű társadalmi különbségek is megjelenhettek a táncrendezésben: Visában például az 1930-as években külön volt a *gazdák és a szegények tánca.*

A táncalkalmak száma az évszakoktól, tehát a paraszti munkaszezonok változásától függött. A táncélet intenzitása az őszi-téli periódusban megnőtt, a tavaszi-nyári munkák idején pedig fokozatosan csökkent. Visában május elejétől október elejéig sokszor harminc *vasárnapra* (táncalkalomra) *fogadtak cigányt*, ami nagyjából azt jelentette, hogy harminc egymás utáni hétvégén minden vasárnap délután volt tánc. Az ősz derekától ősz végéig általában igyekeztek vasárnap estére is táncot rendezni. A november eleji halottak napjától számítva tél végéig háromszor volt *tánc* egy hétvégén: szombat este, vasárnap délután és vasárnap este.

Tavasz elején a szombati, majd a vasárnap esti tánc is folyamatosan el-

---

[10] A kétrendszerszerűséget először Pálfy Gyula fogalmazta meg tudományos szinten Vajdakamarás táncéletével kapcsolatban. Pálfy Gyula: Vajdakamarás táncélete. Néprajzi Látóhatár, (X.) 2001. 1-4. sz. 286. p.

[11] A *tánc* a mulatságok régebbi, kötetlenebb formája, szemben a *bállal*, ami a parasztság körében újkeletű, főleg a vizsgált területünkön, ahol csak a 20. század elején-közepén terjedt el. Vö. Pesovár Ferenc 1997b. Táncélet és táncos szokások. In: A magyar nép és nemzetiségeinek tánchagyománya (szerk.: Felföldi László – Pesovár Ernő). Budapest, Planétás, 1997b. 30. p.

[12] Vö. Kós Károly 2000. II. 257-258. p.; Pálfy Gyula 2001. 286, 300. p.

maradozott. Ez a *zenészfogadás* szempontjából fontos, hiszen a nyári időszakban harminc *vasárnap* harminc hétvégét jelentett, míg télen tíz hétvége alatt *befogyott a harminc vasárnap.* A *vasárnap* kifejezés ebben az értelemben tehát táncalkalmat jelent!

Az 1900-as évek elejétől a második világháborúig tartó időszakban Visában egy évben két hosszabb *ángáriára* (ciklusra), tehát 2x30 vasárnapra fogadták a zenészt: először húsvét után a tavasz végi- nyári-őszi időszakra, majd karácsony előtt a téli időszakra.[13]

Hosszabb periódusra szóló *zenészfogadás* esetén a visai *kezesek* igyekeztek kiküszöbölni vagy legalábbis minimalizálni a pénzzel való fizetést. Nyáron *kalákamunkát* vállaltak a fiatalság nevében, ősszel-télen pedig terménynyel igyekeztek kiváltani a készpénz egy részét. Ha ez sikerült, kevesebb anyagi felelősséget kellett vállalniuk – ami a faluban egészen az 1950-es évek végéig jellemző pénzhiány miatt fontos is volt.

A második világháború utolsó éveiben csak rövidebb, legfeljebb öt-tíz, de gyakran előfordult, hogy csak egy *vasárnapra fogadtak* zenészt, mert a csendőrség nem mindig engedélyezte a táncos összejöveteleket. A második világháború végétől az 1950-es évek közepéig a fent említettek voltak érvényesek. A téesz-szervezés ideje alatt a nagygazdáknál elvégezhető *kalákák* szervezése egyre nehezebbé vált, így nyaranta nem mindig tudtak hosszabb időre zenészt *állítani*. Az 1960-as évek elején újból intenzívebbé vált a táncélet, hiszen alkalomadtán a téesznek is lehetett *kalákázni*, sőt a pénzforgalom is lassan megnőtt a faluban. Az évtized közepétől azonban megszűntek a társasmunka lehetőségei, ami ismét a nyári táncalkalmak megcsappanásához és a *zenészfogadási* periódusok megrövidüléséhez (maximum tíz *vasárnap*) vezetett.[14] Az 1968–70-es villamosítás után a hétvégi táncalkalmakat a kultúrotthonban tartott lemezjátszós (*pikapos*) mulatság, majd a diszkó váltotta fel, ami a *zenészfogadást*, mint a *kezesek* legfontosabb feladatát feleslegessé tette.

A kezesek számának változása

A fiatalság rendszeres hétvégi *táncaira* – rendszerint hosszabb periódusokra – általában két-három *kezes állította be a cigányokat* az első világháború

[13] Vö. Kós Károly 2000. II. 258. p.; Pálfy Gyula 2001. 286-287. p.; Tamás Irén: Szováti táncha-gyományok. Művelődés (XL.) 1991. 7-8. sz. 36-37. p.

[14] Vö. Pálfy Gyula 2001. 286. p.

körüli időkben. A visszaemlékezésekből kiszűrhető, hogy ebben az időszakban *táncon* részt vevő etnikumok nagyjából helyi/falubeli számarányuknak megfelelően képviseltették magukat a táncszervezők között: a három *kezes* közül kettő magyar, egy pedig román volt.

A két világháború alatti és utáni időszakokban nemzetiségi konfliktusok miatt többször *kettészakadt* Visában a hétvégi tánc, a románok és a magyarok külön mulattak. Kicsi és szegény falu lévén ez az állapot nem volt sokáig fenntartható. Az 1920-as évek közepén-végén, majd az 1950-es évek elején is egyfajta konszolidációs törekvés volt megfigyelhető a fiatalság részéről. A következő idézet a *kezesség*, mint a társadalmi kohéziót segítő intézmény fontosságát mutatja:

„Ha (…) megegyeztek a kezesek ketten, akkor minden jó vot (…) Kezes votam evvel a Tuluk Juannal, én nagyan jól értekeztem. (…) Má' azelőtt vót ez a… ez az időszak (…) negyvenöt után egészen ötvenig (…) hogy… hát akko' ki vótak [a románok] a magyarokra. (…) De utóvégre belegyőződtek, hogy az… nem nagy eredményt hozott a… se nekik, se a magyaroknak. Aztán félbeszakadt ez, akko' összefértek, úgy hogy együtt tudtak… [mulatni.] (…) Mondjuk nem vot annyi román, ők nem tudtak fenntartani egy zenészt, mer' nem tudták fizetni. (…) Meg persze, akko' má' hogyha az egyik [kezes] román vot, s én magyar, akkor összefértünk a… fiatalság is. Nem vot meg (…) ez a nemzeti kérdés, hogy hát… magyarok-románok. S akkor osztán valahogy tetszett a román embereknek, (…) akiknek vot akkor leányuk, vagy legény fiak, hogy na, összeférnek [a magyarokkal] és tudnak együtt táncolni, szorakozni. (…) Mer'(…) hát én is elmentem román családbo a zeniszekkel… ebédre, vagy a vacsoráro. S akkor má' ott nagyan szívesen votam fogadva. Akkor má'… másnap má' tolmácsolták az asszonyok tovább, hogy há' votak itt a… kezesek! [nevet] (…) Tuluk Joany… ő is ment a magyarokhoz is."[15]

Az 1960-as évektől kezdve a román közösség folyamatos apadása miatt egyre többször fordult elő, hogy csak magyar legények voltak *kezesek*, annak ellenére, hogy egyre gyakoribbá vált, hogy három, sőt négy *kezes* is működött egyszerre a hétvégi táncon. A sátoros ünnepek alkalmával, amikor ezek az ortodox és a református naptár eltérései miatt nem estek egybe, a románok igyekeztek saját táncot rendezni, amire még az idősebb házasokat is meghívták, hogy ki tudják fizetni a zenészeket.

A *kezesek* számát tehát a pillanatnyi gazdasági helyzet is meghatároz-

[15] Elmondta Fodor János *Selyem* (sz.: 1932), 2011. 06. 05-én, Visában.

hatta. Előfordult, hogy szegényebb *kezesek* akár nem táncos gazdalegényt is maguk mellé vettek – nekik szükségük volt pénzügyi fedezetre, a másik pedig ennek fejében részesülhetett a társadalmi presztízsből.

A második világháború után a tanítók igyekeztek minden ünnepre színdarabot betanítani a fiatalságnak, ilyenkor a színházi előadás után táncot szerveztek, általában az éppen aktuális kezesek segítségével. Ezekre az alkalmakra gyakran négy-öttagú bandát fogadtak, akiknek – szemben az éjfélig tartó hétvégi tánccal – gyakran másnap délelőttig kellett muzsikálniuk. Ezeken a mulatságokon részt vett a falu apraja-nagyja. A feladat tehát nagyobb felelősséggel járt mint egyébként. Ilyenkor a gyakorlatlanabb, bizonytalanabb legények igyekeztek többen összeállni és hárman-négyen mentek zenészt állítani.

A hagyományos paraszti táncélet intenzitásának csökkenésével, a táncalkalmak számának megcsappanásával és a zenészfogadási periódusok megrövidülésével párhuzamosan egyre nehezebben vállalták a legények egyedül a felelősséget. Az 1950-es évek végétől több olyan esetről is tudunk, hogy három-négytagú baráti társaság látta el ezt a feladatot. A legények esetleges bátortalansága mellett ez a városi munkavállalásból és termelőszövetkezeti fizetésből adódó pénzlehetőséggel, a gazdálkodóknak végezhető kalákák fokozatos kiesésével, és a magánkézben lévő termény mennyiségének csökkenésével is magyarázható. Ennek hatására a zenészek fizetségében egyre nagyobb arányban szerepelt a készpénz; a legények pedig már nem szívesen vállalták egyedül az anyagi bukás veszélyét, hiszen nem volt már lehetőségük terménnyel, esetleg napszámmal pótolni a hiányt.

A kezesek „kiválasztódása”

Visában a táncos közösség meglehetősen kicsi volt, a fiatalok gyerekkoruktól jól ismerték egymást. Egy-egy generáción belül a fiatalok között a táncos közösségbe történő szocializálódás során kialakult egyfajta társadalmi szereposztás/sorrend: az élelmesebb, gyorsabb észjárású, merészebb legények közül kerültek ki a közösségi alkalmak szervezői. Az említett tulajdonságok mellett a jó tánctudás, valamint némi *„pénztehetség”* sem ártott.[16]

A gyakorlatban a kezesek személye esténként a fonóban, nyáron pedig a bandázások alkalmával dőlt el: a fiúk összeültek beszélgetni, és eközben néhányan jelezték a szándékukat, hogy elmennének cigányt állítani. Nem

[16] Vö. Faragó József 2006. 128. p.; Novák Ferenc 2000. 33-34. p.; Pálfy Gyula 2001. 296. p.

tudunk példát arra, hogy a belső-mezőségi szegényebb településeken választották volna a kezeseket. Gazdagabb mezőségi falvakban, ahol egész évre tudtak zenészt fogadni, vagy rendszeresen többen akarták a kezesség tisztségét betölteni, gyakran előfordult, hogy választották, vagy kikiáltották a kezeseket.[17]

A *kezesek* személye optimális esetben fokozatosan cserélődött.[18] Az idősebb, tapasztaltabb legény gyakran a hajlandóságot mutató fiatalabbak közül választotta ki azt, akivel a „*legjobban egyezett*", és akire a munka oroszlánrészét rá tudta bízni. Ilyenkor az idősebb kezes a táncon szinte csak irányított, sokszor részt sem vett a tisztségével járó munkákban. Az idősebb, régóta kezeskedő, tapasztalt legényeknek komoly tekintélye volt a fiatalság előtt.[19] Ennek köszönhetően be tudták szervezni a munkába tánc körül sündörgő gyerekeket, gyengébb vagy italos legényeket: pálinkáért, lányok után küldték őket stb. Ezek tulajdonképpen segédszervező szerepet töltöttek be, ugyanakkor külön megnevezésük nem volt.

A zenei szolgáltatók kiválasztása

A belső-mezőségi falvak fiatalsága egészen 1960-as évek közepéig-végéig számos lehetőség közül válogathatott, ha zenészt akart fogadni. Ebben a korszakban a belső-mezőségi falvak mindegyikében voltak paraszt- esetleg cigányzenészek, akiknek nem a zenei szolgáltatás volt a mesterségük, de a keresetkiegészítés céljából elvállaltak egy-egy táncalkalom kimuzsikálását. Ők a zene szeretete, illetve a helyi társadalom által megfogalmazott igény miatt kerültek ebbe a szerepkörbe.

A hivatásos zenei szolgáltatók[20] viszonylag nagy számban lehettek jelen a zenei piacon; a két világháború közötti időszakban tudunk olyan cigány-

---

[17] Vö. Kallós Zoltán: Tánchagyományok egy mezőségi faluban. In: Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény II/A (szerk.: Felföldi László – Karácsony Zoltán). Budapest, Gondolat – Európai Folklór Intézet, 2006. 298. p.; Kós Károly 2000. II. 257. p.; Novák Ferenc 2000. 33-34. p.

[18] Vö. Pálfy Gyula 2001. 296. p.

[19] Könczei Ádám szerint tekintélyük fő forrása hozzáértésük, tehetségük és odaadásuk volt. Könczei Ádám: Tárt kapujú táncházakért. In: Könczei Ádám – Könczei Csongor: Táncház. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2004. 20. p.

[20] Pávai István nyomán minden olyan zenészt hivatásosnak tekintek, akit fizetség ellenében rendszeresen igénybe vesz a helyi közösség, még akkor is, ha nem ez a kizárólagos keresete. Pávai István: Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1993. 173. p.

zenészről, aki távolabbról, vélhetően a Kis-Szamoson túlról érkezett Visába.

A környék legjelentősebb zenészközpontja Magyarpalatka volt. Az itteni nagynevű prímásokért és bandáikért a nagyjából negyven kilométeres körzetben fekvő falvak fiatalsága versengett. Ezeket a visaiak a legtöbbször csak esküvőkre, nagyobb bálokra tudták megfogadni. A szűkös anyagi lehetőségek és a zenei önellátásra való törekvés miatt a gyengébb palatkai zenészspecialistáknak sem volt biztos a megélhetésük, így az is előfordult, hogy maguktól vándoroltak el a környező falvak valamelyikébe.

Visába 1968–70 között vezették be az áramot, ekkor jelent meg a rádió majd egyre több családban a lemezjátszó.[21] is. Ettől az időszaktól kezdve a lemezjátszót biztosító *kultúrfelelős*, illetve a táncmulatságot szervező *főnökök* határozták meg, hogy milyen arányban szerepeljen könnyűzene, illetve népzene a mulatságokon.

Az 1980-as évek közepén a kultúrházban induló *diszkóban* az iskolaigazgató által megbízott, visai *kultúrfelelős* egyedül kezelte az iskola lemezjátszóját. Az 1980-as évek végén, néhány Kolozsváron dolgozó fiatal szalagos (tekercses) magnetofont vásárolt. Ettől kezdve a diszkóban a zenét az a magnótulajdonos szolgáltatta, aki meg tudott egyezni a kultúrfelelőssel. Ez a típusú lejátszó eszköz ebben az időben drága volt, ezért a *diszkós* presztízse megnőtt a helyi fiatalok között.

Az 1991 őszén megnyílt bárban kezdetben a tulajdonos szolgáltatta a zenét egy kazettás magnóval, a 2000-es évek elejétől pedig már a Kolozsvárról érkező, hivatásos lemezlovasok által számítógéppel és erősítővel játszott zene a volt jellemző.

Az iskolaigazgató által betanított ünnepi színdarabokat követő *táncokon*, később *bálokon* kizárólag palatkai cigányzenészek muzsikáltak, egészen az 1970-es évek elejéig, amikor aztán a *bálok* is lassan elmaradoztak.

Az 1990-es évektől egészen 2007-ig a hagyományos élő vonószene már csak lakodalmakon, rendhagyó alkalmakon, illetve a magyarországi érdeklődők által közvetlenül, vagy a kérésükre megszervezett, táncalkalmakon hangzott fel.

A táncházmozgalomban híressé vált magyarpalatkai Kodoba-banda Visában először 1958-ban, a mezőgazdasági társulás megalakulásánál muzsikált. Az 1980-as évek elejétől 2003-ig szinte kizárólag ők *muzsikálták ki* a

[21] Helyi elnevezésben: *pikap*. A *pikap* a lemezjátszó karjának hangszedő feje. Pick up (ang.) = felvesz, felszed.

visai lakodalmakat. 2007-óta a lakodalmak többségét már nem falun, hanem a közei városokban rendezik. Ezzel párhuzamosan a palatkaiak zenei szolgáltatása szinte teljesen megszűnt a lakodalmakon, ahol a könnyűzenét és lakodalmas rockot játszó zenészek, illetve a lemezlovas egymást felváltva szolgáltatják a talpalávalót.

A faluban 2005 óta évente két-három alkalommal rendeznek hagyományos élő vonószenével kísért táncmulatságot. Ezek nagyobb része táncházasok, kutatók által szervezett *bál*, ritkábban általuk megrendezett táncfilmezés, kisebb része rendhagyó táncalkalom, például korosztálytalálkozó, vagy keresztelő.

A tánczenei szolgáltatás biztosítása

A táncosok és a zenészek törekedtek egy, lehetőleg tartós, állandó kapcsolat kialakítására. Minden hosszabb ideig *kezeskedő* legénynek megvolt a kedvenc zenésze, és ha lehetősége volt rá, őt foglakoztatta.

A téli időszakra szóló cigányfogadás karácsonytól kezdődött. Az 1960-as évekig ilyenkor általában háromnapos táncot (vasárnap, hétfő, kedd) rendeztek, amit a szervezők igyekeztek már előzőleg belefoglalni egy hosszabb periódusú zenészfogadásba. Általában azonban az ünnepi táncokra külön kellett megalkudni, főleg ha az ünnep első napján színielőadással összekapcsolt belépős táncot tartottak.[22] Ilyenkor is igyekeztek az ünnep másod, illetve harmadnapjára is lefoglalni a zenészt, mert az is be akarta biztosítani magát és könnyebben elszegődött olyan helyre, ahol hosszabb távra *„állították be”*. Ez azonban nem mindig sikerült, mert a *„cigány megkérte az árát”.* Ha nem volt színházi előadás, akkor a háromnapos karácsonyi táncra olcsóbban jött el a zenész.

A kezesek nem mindig lehettek biztosak abban, hogy a megfelelő pénzösszeg befolyik – ez főleg a világháborúk idején és a téeszesítés első szakaszában volt jellemző. Ilyenkor lemondtak a hosszú távú zenészfogadásról és karácsony után csak a farsangi időszakra, mindössze három vasárnapra állítottak cigányt. A böjti időszakban megritkultak a táncalkalmak, az ortodox románok amúgy sem jöttek a táncra, így bevételkieséssel kellett számolniuk. Az ünnep előtti nagyhéten a magyarok sem táncoltak. Ilyenkor a böjt utáni időszakra igyekeztek tíz vasárnapra lefoglalni a zenészeket. Itt

[22] A visszaemlékezések erre vonatkozóan bizonytalanok. Néhányan *bálnak*, egykori *kezesek* viszont határozottan *táncnak* nevezték a színielőadáshoz kapcsolódó táncalkalmakat.

természetesen a karácsonyhoz hasonlóan kérdés volt, hogy lesz-e bál, illetve, hogy a háromnapos tánc beleszámít-e a tíz vasárnapba, vagy sikerül-e egy füst alatt kedvezményesen 3+10 alkalomban megállapodniuk. A visai táncszervezőknek – szemben például a palatkai kezesekkel – mindezt alaposabban kellett mérlegelniük, hiszen Magyarpalatka négy-öt órás járásra van Visától.

Egy tíz-tizenöt alkalomból álló periódusban a zenésznek maximum két alkalmat engedélyeztek kimaradásra, ezeket akkor használta ki, ha lakodalomba hívták, vagy ha beteg volt.[23]

A zenészfogadás előtt a kezesek otthon felmérték az igényeket és a lehetőségeket. Az előkészületek fontos része volt annak a kiszámítása, hogy várhatóan hányan tudnak majd részt venni a táncokon. A más faluban, vagy városon szolgáló szegényebb rendűek általában a rövidebb időtartamú táncos periódust javasolták. A kezeseknek a konfirmáló korban lévő fiatalokra is figyelni kellett, hiszen közülük kerülhettek ki az ún. *félfizetéses*-nek nevezett kezdők. Ők a *cigánypénz*, illetve a *házbér* felét fizették csak. A *táncos házat* biztosító gazda gyermekei csak akkor járultak hozzá a mulatság költségeihez, ha akartak.[24] Hasonló volt a helyzet – ha a helyi parasztzenészeket fogadták meg – a zenészek gyermekeivel is. A katonaviselt legényekkel sem lehetett mindig számolni.

Az egykori *kezesek* visszaemlékezéseiből leszűrhető, hogy az ügyesebb táncszervezők törekedtek a saját magukra és a szeretőjükre eső összeg, valamint a cigánynak szánt pálinka és cigaretta kigazdálkodására is.

Ha a kezesek drága zenészt állítottak, sokszor még a periódus közepén sem volt biztos, hogy a táncos közösség ki tudja fizetni őt. Ilyenkor az ügyetlenebb kezesek bekároltak: saját zsebből kellett kipótolniuk a hiányzó összeget, vagy le kellett mondaniuk a zenészeket, amikor is az előleg veszett oda. Őket a hátuk mögött balkezeseknek hívták.

A zenész kifizetése

A kollektivizálás előtti időszakban, a téli táncokra a pénz mellett legtöbb-

---

[23] Vö. Kós Károly 2000. II. 259. p.

[24] A széki példához (*táncház*) hasonlóan a többi mezőségi faluban is a mulatságnak helyt adó telket és házat, de a tánchelyül szolgáló helyiséget is – legyen az szoba, vagy csűr – *táncos háznak* nevezték. *Megyünk a tánchoz, vagy megyünk a táncos házhoz* - mondták akkor is, ha csűrben volt a *tánc*. Ha már a házon belül voltak, például a *pitarban*, akkor onnan *bementek a táncos házba* – értsd a tánchelyként funkcionáló szobába.

ször kukoricát adtak a zenésznek.[25] A *vásárkodáskor* a *kezesek* általában azon voltak, hogy a *törökbúza* minél nagyobb arányban szerepeljen a fizetségben, szemben a készpénzzel. A kukorica beszerzésénél ugyanis nagyobb „játékterük" maradt a táncosoknak: a szülők ritka esetben ellenőrizték, hogy pontosan mekkora mennyiséget visz el a *gabonából* otthonról gyermekük.

Ez azonban rejtett némi veszélyt magában. Más táncos közösség érdeklődése esetén ugyanis a zenészek azoknak a kezeseknek kedveztek, akik több pénzt ígértek, már csak azért is, mert a gabona összegyűjtésekor is zenélniük kellet, sőt aznap este ingyen ki kellett muzsikáljanak egy táncot. A nagyobb hírű zenészekre a kollektivizálásig mindig nagy volt a kereslet, így ők még azt is megengedhették maguknak, hogy csak pénzre vonatkozó ajánlatot fogadjanak el a távoli falvak kezeseitől.

Az 1950-es, 1960-as évekig Mezőség-szerte általánosnak mondható, hogy a nyári táncmulatságok ellenértékét *aratókalákák* megszervezésével igyekeztek biztosítani.[26]

A második világháború előtt még Visában előfordult, hogy a két helyi nagygazdánál, illetve a bírónál kalákáztak, de a háború után ezek a lehetőségek a faluban teljesen megszűntek. A helyi gazdától a kezesek vették fel a munkát: még a zenészfogadás előtt megegyeztek az illetővel, hogy mennyit és mennyiért dolgoznak majd neki. Ha a munkát terményben kapták meg, akkor azt még pénzzé kellett tenni. A szervezők számára kedvezőbb volt, ha pénzt kaptak a munkáért, hiszen így már előre beoszthatták, hogy azt mire költik és ennek tudatában alkudozhattak a zenésszel.

A *„másfalusi kalákákat"* általában már a zenész kezdeményezte, miután megegyezett a *kezesekkel*. Ebben az esetben a gazdával történő alkudozás és a szervezés egy részének a gondja az ő vállát nyomta: helyi kifejezéssel élve *a zenész eladta a munkanapot a gazdának*.

Ez esetben a *kezesek* nem is találkoztak a munka ellenszolgáltatásával, a pénzt, ritkábban a terményt, a gazda közvetlenül a zenésznek adta, aki igyekezett a gazdától minél több pénzt kialkudni az adott mennyiségű munkára.

A kezeseknek és a zenészeknek érdekében állt, hogy minél több fiatalt toborozzanak a kaláka előtti estén, a *kalákahajtón.* Ezért a zenészek a *kalá-*

---

[25] Vö. Faragó József 2006. 137. p.; Kallós Zoltán 2006. 298-299. p.; Kós Károly 2000. II. 258. p.; Novák Ferenc 2000. 35. p.; Pálfy Gyula 2001. 300-301. p.

[26] Vö. Faragó József 2006. 130. p.; Kallós Zoltán 2006. 302. p.; Kós Károly 2000. II. 259. p.; Novák Ferenc 2000. 44. p.; Pálfy Gyula 2001. 300. p.

kahajtó hírverés alkalmával, a munka közben, illetve annak végeztével a termőföldön, valamint a gazda udvarára szervezett esti *kalákatáncon* ingyen muzsikáltak.

Az *aratókalákák* az 1950-es évek közepén, a mezőgazdaság szocialista átszervezése során szűntek meg. Ezekre a mulatságért végzett és tánccal összekötött társasmunkákra szinte az összes megkérdezett jó emlékekkel tekint vissza, a korszak társadalmi feszültségei mégis kiolvashatók a visszaemlékezésekből.

A termelőszövetkezet megalakulása után, még az 1960-as években is többször előfordult, hogy a fiatalok egy-egy ünnepi táncalkalom megrendezéséért *kapálókalákát* szerveztek.

Az 1970-es években azonban a zenés *kaláka*, már csak, mint a közösség szolidaritásának szép példája működött Visában; abban az esetben, ha a téesz munkásai közül valaki megbetegedett, a rokonai, barátai összeálltak és megcsinálták az elmaradt normáját.

Egyéb juttatások a zenésznek[27]

A helyi szokás szerint a zenésznek a fizetségen kívül más juttatások is járnak. A *kezesek* máig minden egyes népzenével kísért táncalkalomra egy liter pálinkát visznek magukkal, amit ők és a zenészek fogyasztanak el. Ezenkívül a zenésznek étel is jár.

A zenész étkeztetését is a kezesek szervezik. Ezt a feladatot az 1960-as évekig a lányokra osztották. Füzetbe felírták vagy észben tartották a táncra járó lányok nevét, és a falu házrendjét figyelembe véve már egy héttel korábban felszólították a soron következő lányt, hogy enni kell majd adnia a zenésznek.

Téli táncalkalmakon a szombat esti vacsorára el kellett kísérni a zenészeket a vacsorát adó lány családjához. A zenészek az úton végig zenéltek, így az egész falu tudta, hogy melyik lány a soros. Ez a hírverés mutatta, hogy eladó lány van a háznál. Az ellátás minősége a lány és családjának társadalmi megítélése szempontjából volt fontos. Az egykor szegényebb családból származó visaiak máig emlegetik, hogy hányszor és, hogy milyen ételt ettek náluk a zenészek. Történeteikben büszkén szembeállítják magukat a „nagy-

[27] A zenészeknek járó juttatásokról lásd: Kallós Zoltán 2006. 299. p.; Kós Károly 2000. II. 258. p.; Pálfy Gyula 2001. 301. p.

gazda" családokkal, akik nem tudták a muzsikusokat rendesen ellátni.[28]

A vacsora végeztével a háznál a szülők egy *párt* (táncciklust) táncolhattak, majd a fiatalok zenélve indultak vissza a *táncos házhoz*. Télen, szombat estére még járt egy *késői vacsora* a muzsikusoknak, ezt általában tíz órakor, a táncon szolgálta fel a soron következő lány.

Vasárnap délben a kezesek ismét elvitték a zenészeket a táncra, ahová a következő lány elvitte az ebédet. Itt néhány pár után, négy óra körül ozsonnát kaptak a soron következő lánytól, este nyolc körül pedig egy másik vacsorát vitt nekik. Nyári időszakban, mikor csak vasárnap délután volt tánc, ebédet majd uzsonnát vittek a zenésznek.

Ünnepekkor rendezett, háromnapos táncalkalomra az utolsó estén minden lánynak kalácsot kellett vinni a táncra, amiből sokszor zsákszámra jutott a zenészeknek is.

A táncos közösség megszervezése, a fizetség összeszedése[29]

A táncot néhány mezőségi faluban hagyományosan *a hegyből kiáltották ki* a *kezesek*. Visában a mulatság híre informális úton terjedt. A tánc indításáról a kezesek beszéltek a barátaiknak, akik a fiatalság hétköznap délutáni-esti összejövetelein, a fonókban, illetve kisebb bandázások során terjesztették, hogy kik a kezesek és, hogy elindultak zenészt állítani. Hosszabb távú zenészfogadás esetén, a kezesek az első alkalommal, két-három pár után leállították a cigányt és kikiáltották, hogy mennyiért és hány alkalomra fogadták be a zenészt. Fontos volt, hogy ezt tánc közben mondják el, mert a legény, aki már *beszökött a táncba*, fizetni tartozott.

A pénzt általában két részletben szedték össze: először amikor letelt a kialkudott vasárnapok fele, végül az utolsó alkalommal. Ezen alkalmakkor félbeszakították a táncot és Ki a hibás? kiáltással hívták fel a figyelmet a tartozásra és elkezdték összeszedni a fejenként kiszámolt összeget, ami a zenész és tánchely bérét tartalmazta.[30] A kezes vérmérsékletétől függött, hogy az adós a táncon maradhatott-e, vagy sem. Helyettük a kezesek fizettek. Általában egy hét haladékot adtak, utána azonban már nem engedték az illetőt a táncra, vagy zálogot vettek tőle.

Külön elbírálás alá estek az ún. *félfizetésesek*; azok a legénykék, akik a

---

[28] A nagygazda családokat a téesz szervezés korszakában beszolgáltatással és adókkal oly módon nyomorgatták, hogy gyakran még betevő falatra sem futotta náluk.

[29] Vö. Pálfy Gyula 2001. 305. p.

[30] Vö. Kós Károly 2000. II. 258. p.; Pesovár Ferenc 1997. 50-51. p.

konfirmációjuk után még nem töltöttek le egy egész évet a *nagytáncon*. Ők a megállapított összeg felét fizették csak a *cigánypénzbe*, a *ház-*, ill. *csűrbérbe*. Emiatt azonban nem is voltak teljes jogú tagjai a táncos közösségnek, a lányok összeszedésére, italvásárlásra stb. használták őket a kezesek. Ezenkívül csak tánctér hátulsó részeit használhatták, nem volt szabad a zenész előtt táncolniuk.

A két világháború között a szokásjog szerint a házasemberek csak *vendégként*, egy-két *pár tánc* erejéig maradhattak a táncon. A későbbiekben ez kisebb falvakban, így Visában is változott.[31] A fiatal házaspárok nagy része a legényekhez és lányokhoz hasonlóan járt a táncra, sőt az 1960-as évek elejéről még tudunk olyan családos házaspárokról is, akik rendesen fizették a cigánypénzt. A szokás kialakulása egybeesik a kollektivizálással, amikor a megváltozott társadalmi helyzet felülírt korábbi szabályokat.

A fizető táncosok számon tartása és a pénz kikövetelése a kezesek dolga volt. Hasonlóan figyelniük kellett a nappali táncra látogató asszonyokra. A fiatalabb, jó táncú menyecskéket gyakran felkérték a legények táncolni, ami kiválthatta a fizető lányok elégedetlenkedését.

A visszaemlékezések szerint az 1940-es évek előtt a lányok ritkán fizettek cigánypénzt, a *petróleumpénzt/gyertyapénzt* viszont ők adták össze. Később a legények által fizetett összeg feléért, egyharmadáért táncolhattak. Ugyanígy kisebb összeget kellett adniuk a ház-, vagy csűrbérbe, amibe az 1950-es évektől a korábbi petróleumpénzt is beleszámították. A táncos lányok a fizetést, illetve az étel adását is megtagadhatták, ha nem táncoltatták eleget őket, ezért a kezesek feladata volt, hogy felvegyék (felkérjék) őket. Erre a feladatra a szervezők sokszor a körülöttük lebzselő fiatalabb legénykéket kérték meg. Az esti tánc esetén ugyanígy a kezesek feladata volt, hogy elhozzák a lányokat a táncra, vagy, hogy kísérőket szervezzenek melléjük, az 1970-as évekig ugyanis sötétedés után a lányoknak nem illett egyedül az utcán járni.

Téli periódusban, ha megszorultak a kezesek, a *maradékoktól*[32] is szedtek pénzt, hiszen ők is foglalták a helyet.

A tánchely kibérlésre és a zenész kifizetésére szolgáló kaláka megszervezése és lebonyolítása szintén a kezesek dolga volt. A munkavégzés előtt este kalákahajtót rendeztek a faluban: a zenészekkel végigkísérték magukat

[31] Vö. Novák Ferenc 2000. 64-65. p.; Pálfy Gyula 2001. 305. p.

[32] Visában *maradék* volt a táncolni nem tudó legények gúnyneve.

a falun, útközben minden ház kapujában megálltak, kihívták a fiatalokat, elmondták a másnapi munka menetét, majd egy nóta, vagy egy rövid tánc után továbbvonultak. Másnap hajnalban az összegyűlt fiatalság a kezesek vezetésével, zeneszó kíséretében ment kalákázni.

A termény összeszedése ugyanígy a kezesek faladata volt: télen szekérrel, vagy szánkóval, szintén zenészek kíséretében a kalákahajtóhoz hasonlóan körbejárták a falut, és mindenhol elkérték a kialkudott kukorica-menynyiséget, majd azt a zenészekhez szállították.

A cigánypénz és a házbér előteremtése nagyobb részben a fiúkra rótt terhet, akiknek emellett még pálinkát is kellett venniük. A szükséges pénzt legtöbb esetben otthonról kérték, ami főleg a szegényebb családok, illetve több táncos korban lévő testvér esetén nehézségekbe ütközött. A szülők inkább elengedték legénygyermekeiket napszámba dolgozni, hogy kikeressék a táncravalót. A mezőségi falvakban mindenhol előfordult, hogy a legények otthonról tulajdonítottak el terményt és azt eladva fizették ki a cigánypénzt, vagy közvetlenül a cigánynak adták. A gyűjtött adatok arra engednek következtetni, hogy az 1960-es évek elején-közepén legénykedő fiatalok már jóval többször loptak otthonról. Ebben a kommunizmus idején megváltozott társadalmi és tulajdonviszonyok miatt bekövetkezett morális zavar is szerepet játszhatott.

A tánchely megszervezése[33]

Az 1970-es évekig a tánchely megszervezése is kizárólag a kezesek feladata volt, akik még a cigányfogadás előtt igyekeztek helyet szerezni: nyárra egy csűrt, télre pedig egy nagyobb szobát. A tánchelyet illetően egy-egy szegényebb emberrel igyekeztek megegyezni, akinek szüksége volt a házbérre, vagy olyan nagycsaládos gazdával, akinek egyszerre több gyermeke is táncos korban volt, ami anyagilag megterhelte a családot.

A táncos csűrért egészen az 1950-es évekig a legtöbbször *kalákával* fizettek a visai táncosok.[34]

A tánctér előkészítése

Nyaranta, a két világháború között még előfordult, hogy a románok az utcán is csináltak táncot, ilyenkor nem kellett csűrbért fizetniük, sőt a terepet sem

[33] Vö. Kallós Zoltán 2006. 298. p.; Novák Ferenc 2000. 35. p.; Pálfy Gyula 2001. 298. p.
[34] Vö. Kós Károly 2000. II. 261. p.

kellett előkészíteniük. A magyarok ezt azonban ekkor már *szégyen dolognak* tartották. Ők a visszaemlékezések tanúsága szerint már az első világháború környékén inkább csűrben táncoltak. A második világháború után, külön tánc esetén már a románok is behúzódtak egy-egy telekre. A táncos csűr előkészítése a kezesek feladatának számított. A téli tánchelység előkészítése (a szobabútorok kipakolása, padok felállítása a fal mellett, söprés) a házigazda kötelessége volt.

A táncos ház, illetve a csűr döngölt padlóját minden második-harmadik pár után megöntözték és kiseperték. Ez a lányok dolga volt.

A zenészek kísérése, ellenőrzése, a táncmulatság lebonyolítása[35]

A két világháború között a visai kezesek a palatkai zenészeket a falu keleti bejáratánál, a Kapuskánál várták. A szombat este szürkületkor érkező muzsikusok a falu melletti dombról már zenélve ereszkedtek le, ezzel adva hírül, hogy beáll a tánc. A Kapuskától együtt mentek a mulatság helyszínére. Az 1950-es évektől a zenészek már a kocsmához, vagy a szállásadójukhoz mentek és ott találkoztak a kezesekkel. A kezesek a tánc, a kocsma, illetve a vacsorát adó család háza között is állandóan kísérték a zenészeket. Menet közben folyamatosan szólt a zene, a kezesek pedig rikoltoztak, így hirdették a táncot, illetve gyűjtötték össze a táncosokat.[36]

A zenélés megkezdésére a kezes utasította a muzsikust, utána azonban csak akkor szólt bele a mulatság menetébe, ha ráadást akart kérni, vagy ha valami miatt nem tetszett neki a zene. Az ő feladatai közé tartozott az is, hogy a táncok rendelését szabályozza. Általában, ha valaki a páron kívül egy táncot vagy nótát akart magának húzatni, azt szabadon megtehette, ilyenkor azonban illett zsebpénzt adni a zenésznek. Ha egyszerre többen kértek különböző táncokat a zenésztől, akkor a szervezőnek kellett dönteni. Határozatlan kezesnél ezekből a konkuráló kérésekből veszekedés, verekedés is származhatott.

A tánc végeztével este a *„kezesek levették a gondjukat a cigányról”.* Az első világháború környékén még a belső-mezőségi falvakban jellemző volt, hogy a zenészek ilyenkor elmentek a kocsmába, ahol a házasemberek várták őket. Visában az 1950-es évektől a *másfalusi* zenészek az egyik helyi táncosnál húzták meg magukat. Itt a szállásért és a reggeliért muzsikálással fizettek.

---

[35] Vö. Pálfy Gyula 2001. 301. p.

[36] Vö. Pesovár Ferenc 1997. 49-50. p.

A rendfenntartás – büntetés[37]

Néhány erdőháti település esetében tudunk arról, hogy *tánc* rendezői, az *újkirályok* egész évre visszamenően ítélkező és bűntető funkcióval rendelkeztek a legénytársaik felett.[38] Mindez az egész fiatalság vezetésével kapcsolatos funkciót sejtet. Ennek a Belső-Mezőségen csak halvány párhuzamait láthatjuk; itt a kezesek kizárólag a táncalkalmakon és azok megszervezésekor rendelkeznek az előbbiekhez hasonló jellegű jogosultságokkal.

A hivatalos szervek és a táncos közösség közötti közvetítő szerepet a kezesek látták el. Ez a legtöbbször az engedély beszerzésére és az ezzel kapcsolatos felelősségvállalásra korlátozódott, hiszen baj esetén a tánc rendezőit kérték számon. Visában például 1943 pünkösdjén tűz ütött ki a táncos csűrben, ami átterjedt a szomszédos házra is. A szomszédok az anyagi kár megtérítését követelték, de végül perre nem került sor, a fiatalok ugyanis közös munkával, a kezesek által szervezett építőkalákával nagyjából helyreállították a lakóházat. Teljes mértékben nem tudták kártalanítani az érintetteket, mivel a táncra a kezesek nem kértek engedélyt, így a biztosító nem fizetett.

Visában a tánc megrendezését a két világháború utáni időszakokban (az 1920-as évek elején, illetve az 1940-es évek közepén-végén), valamint a téeszesítés ideje alatt kötötték csupán engedélyhez a román hatóságok. 1941 és 1944 között kiépülő magyar közigazgatás alatt is engedélyköteles volt a táncrendezés. Az engedélyért fizetett összeget a kezesek igyekeztek kigazdálkodni. A visszaemlékezések szerint a téeszesítés alatt jóval könnyebb dolguk, volt, mivel a zsuki, illetve kötelendi milicisták a pénz helyett elfogadtak pálinkát is.

Visában a rendfenntartás, a veszekedők-verekedők csitítása, a *táncról* való eltávolítása meglehetősen nehéz feladat volt, mivel a fiatalság táncos összejöveteleihez a legények testi erejének fitogtatása is hozzá tartozott. A visszaemlékezések szerint a háborús időszakokban felerősödő etnikai ellentéteket, a téesz megalakulása környékén kiéleződő társadalmi feszültség miatti indulatokat volt a legnehezebb kezelni. Ezekben az időkben, főleg a határozatlanabb kezesek alatt sok volt a verekedés.

---

[37] Vö. Kallós Zoltán 2006. 300. p.; Novák Ferenc 2000. 35. p., 62-63; Pálfy Gyula 2001. 297, 306. p.

[38] Lásd: Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monographiája II. Szolnok Doboka Vármegye Közönsége, Deés 1900. 536. p.; Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monographiája IV. Szolnok Doboka Vármegye Közönsége, Deés, 1901. 245. p.; Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monographiája VI. Szolnok Doboka Vármegye Közönsége, Deés, 1903. 540. p.; Kós Károly 2000. II. 247, 257-258. p.

Veszekedésre sok minden adhatott okot: legtöbbször a térhasználati rend be nem tartásán, vagy a zenésztől rendelt táncon kaptak össze a legények. Különösen nehéz helyzetbe kerülhetett a kezes kitáncoltatás esetén. Ezzel a megszégyenítő rítussal, a felkérést visszautasító lányokat büntették a legények. Visában és más szegényebb faluban ez ritkán fordul elő, gazdafalvakban azonban, ahol a társadalmi különbségek nagyobbak voltak, gyakrabban fordult elő a kitáncoltatás. A visszaemlékezések szerint leginkább a gazdagabb családból származó, esetleg egyke lányok merték megkockáztatni, hogy visszautasítják az őket felkérő legényt. A megsértett legény ilyenkor természetesen igyekezett valahogy bosszút állni. Visában az illető általában összebeszélt a barátaival, másokat lefizetett, hogy „ne vegyék a lányt táncolni". Kitáncoltatás más faluban is csak akkor fordult elő, ha a legénynek sok barátja volt, akiket a lány udvarlója, fiútestvére, végső esetben pedig a kezesek ellen tudott fordítani.[39] Ez esetben a megsértett fiú egyik barátja felkérte a lányt, és amikor a zenész előtt táncolt vele, leállította a muzsikusokat. Az érintett legény ekkor azonnal marsot húzatott a zenészekkel, a készenlétben álló barátok pedig seprűt nyomtak a lány kezébe, hogy azzal táncoljon, és igyekeztek őt kiszorítani a táncról. Az akciót alaposan meg kellett szervezni és gyorsan végre kellett hajtani, mielőtt a lány esetleges pártfogói, illetve a kezesek felocsúdtak volna. Ezek az esetek legtöbbször véres verekedésekkel végződtek. Következménye pedig az volt, hogy a megszégyenített lány hónapokig nem mert mutatkozni a fiatalok előtt. Néha az érintett családok között harag is keletkezett, amiért nem egy esetben a kezeseket is felelősnek tartották.

Vendéglátás a táncon[40]

A másfalusi, vagy nagyobb faluban a másutcai, idegen legények[41] általában csak úgy mehettek be a táncos ház telkére, ha rokonuk, vagy ismerősük volt a táncon. Ellenkező esetben könnyen előfordult, hogy megverték, vagy kövekkel dobálva elkergették őket a helyi legények. Ezt elkerülendő a vendégnek ajánlatos volt azonnal a kezeshez fordulnia. A kezes ilyenkor általában bekísérte a csűrbe, vagy a táncos házba. Ha barátságos volt a kezes, azonnal felállította a vendéget és behúzta a táncba. Az ezzel kapcsolatos lehető

[39] Vö. Kós Károly 2000. II. 258. p.

[40] Vö. Kallós Zoltán 2006. 301. p.; Novák Ferenc 2000. 61. p.; Pálfy Gyula 2001. 307-308. p.

[41] *Megyünk idegen legénynek* – mondták a visaiak, ha más faluba mentek táncolni. A románok hasonlóan fejezték ki magukat: *Merem la tureni.* (*Vidékre megyünk*.)

legudvariasabb gesztus az volt, hogy megkérdezte, kivel szeretne táncolni, majd a kiválasztott lányt odavitte a vendéghez és átadta neki. Az idegen legény önmagától nem állhatott fel táncolni, és ha fel is állították, igyekezett a tánctér félreeső sarkában, a helyieket nem zavarva táncolni. Külön kitüntetésnek számított, ha a zenész elé tolták.

A kezeshez hasonlóan járhatott el bármelyik legény, ha barátja, vagy rokona volt az idegen legény. Ha senki nem állította fel az idegen legényt, akkor az egy rövid idő után eltávozott, sokáig ülni a táncon szégyen lett volna.

Az idegen legény intézménye a helyi kislakosságú falvak esetében az endogám tendenciákat enyhítette. A szokásjoghoz ugyanis hozzá tartozott, hogy az ily módon felkért helyi lány elvállalja a legényt. Ez azt jelentette, hogy a tánc után a legény hazakísérhette, beszélgethetett vele. Ha már ismerték egymást, nyáron az is előfordulhatott, hogy a legény ott hált a lányos ház szénapadlásán.[42]

Vendégnek számítottak azok a házasemberek is, akik nyáron a disznócsorda behajtása után ellátogattak a táncra. Ilyenkor a kezes adott nekik egy pár táncot – ezt nevezték tréfásan a disznók táncának. A házasemberek ilyenkor a számukra felkért lányokkal egyedül táncolhattak, a fiatalság félrehúzódva figyelte őket. Ez a szokás az 1960-as évek közepén-végén még érvényben volt.

A kezes, a kultúrfelelős, a főnökök és a báros[43]

Az 1970-es évek elejétől Visában már csak ünnepekben rendeztek hagyományos, élőzenével kísért *táncot*, *pikapos* mulatságok viszont minden hétvégén voltak. Ezzel a folyamattal párhuzamosan a *kezesség* intézménye is változott. A kultúrotthon a zsuki községi tanács vezetése és a helyi iskolaigazgató ellenőrzése alatt működött. Az 1960-as évek közepétől az addig *kezeskedő* táncrendezők, a kultúrotthon táncalkalmait is megszervezték, de itt feladatuk már csak a belépődíj helyszínen történő beszedésére, a lemezjátszó kezelésére, és a rendfenntartásra korlátozódott. Ezenkívül a helység műszaki állapotáért tartoztak felelősséggel, télen pedig a fűtésről kellett gondoskodniuk.

---

[42] Ehhez hasonló a Székről ismert szabad „összeeresztés". Vö. Nagy Olga: A törvény szorításában Budapest, Gondolat, 1989. 134-136. p.

[43] A visai zenei és táncéletben bekövetkezett modernizációról bővebben lásd: Molnár Péter: „… a néptáncot átalakították…" Hagyomány és modernizáció egy erdélyi falu tánckultúrájában. In: „A visai Köris alatt…" Tanulmányok egy erdélyi, mezőségi falu népi kultúrájáról. (Szerk: Varga Sándor). Belvedere Meridionale (XXIII.) 2011. 1. 48-76. p.

Az 1970-es évektől már az iskolaigazgató által kijelölt *kultúrfelelős* rendezte a mulatságot: ő kezelte a lemezjátszót, az erősítőt és a hangfalakat, a belépődíjjal pedig havonta elszámolt a zsuki tanácsnak. A községi vezetőség ennek egy részét visszautalta a helyi iskolának, a másik részét – papíron – a kultúrotthon fenntartására költötték. A visaiak tulajdonképpen saját művelődési házukat bérelték ily módon a zsukiaktól. Mivel a hétvégi táncszervezés is a zsuki tanács engedélyéhez volt kötve, az ezzel járó szolgáltatások, illetve anyagiak kikerültek a visai táncos közösség kezéből.

A változás már a megnevezésben is megmutatkozott: a tánc rendezőit ebben a korszakban már nem *kezesnek*, hanem *főnöknek*, szólították, ami szimbolikusan a tevékenységi köreik átrendeződését is jelentette. A *zenészfogadással* és az ezzel kapcsolatos „kezesség" vállalásával szemben – a megnövekedett alkoholfogyasztás, és az új gazdasági helyzetben sokszor kiélesedő társadalmi ellentétek miatt – a rendfenntartó szerep vált elsődlegessé. A faluban lakó, a helyi téeszben dolgozó és így némileg még a hagyományos paraszti kulturális mintát követő fiatalokkal szemben fokozatosan megerősödött azok csoportja, akik a városban dolgoztak, vagy tanultak. A közép- és szakiskolákba elkerülő, ingázó, vagy bentlakó fiatalok a társas érintkezés újabb szabályait, a divatos városi zene- és tánckultúrát közvetítették a falu felé. Ezek a kulturális különbségek a közös táncalkalmakon megmutatkoztak és számtalan esetben torkolltak vitákba, ritkábban verekedésekbe. Ilyenkor a *főnököknek* kellett közbeavatkozni.

Ebben a korszakban a belépődíjat készpénzzel kellett megváltani, a terménnyel, illetve munkával történő fizetség lehetősége teljesen megszűnt.

Az 1991-ben megnyílt bár teljesen új helyzetet hozott a tánc szervezésében is. A diszkót a bártulajdonos szervezte, ugyanazon a helyen, ahol italt és dohányárut is árult. Az élvezeti cikkek eladásából egy-egy este akkora bevétele volt, illetve van, hogy abból a bár fenntartási költségeit, valamint az 1990-es évek közepétől kolozsvári lemezlovasokat is meg tudta/tudja fizetni. Ezeket eleinte egy-egy alkalomra, a 2000-es évektől azonban, a számítógéppel zenét szolgáltató lemezlovasokat egyszerre több estére, akár egy egész nyárra is leszerződtetik.[44]

Az első bár megnyitása óta máig öt bár is működött a faluban egymás után, többszöri tulajdonosváltással. A hétvégi diszkó és italárusítás mellett egy idő után mindegyik kénytelen volt vegyesboltot is indítani, többen még

[44] A lemezlovast már *megfizetik* és nem *beállítják*, *megfogadják* stb.

így is belebuktak a vállalkozásukba. A fokozatosan fogyó fiatalság nem képes már eltartani a hétvégi diszkót. 2006-óta a téli időszakban megritkultak ezek a táncalkalmak, a visai diszkó ma már leginkább nyáron működik, amikor a városi fiatalok hazajönnek nyaralni a nagyszüleikhez. A rendfenntartás feladatát helybeli, idősebb fiúk látják el, akik a szolgálatukért ingyen italt kapnak. A zenei szolgáltatás minőségébe, a zenei program összeállításába a vendégeknek gyakorlatilag nincs beleszólásuk. A lemezlovas a zenei adókból ismert aktuális populáris zenei divatoknak megfelelő repertoárból válogat, a báros ezt a munkát teljesen rábízza.

Ma a bártulajdonos a Kolozsvárról érkező lemezlovas utazását és helybeli italfogyasztását fizeti, de étellel nem látja el, szállást sem biztosít számára. Az *idegen legény* intézménye a hagyományos hétvégi táncok elmaradásával megszűnt.

Összegezve elmondható, hogy a táncszervezéssel járó feladatok, jogosultságok, illetve kulturális és társadalmi funkciók köre a hagyományos, élőzenés táncmulatságok megritkulásával párhuzamosan csökkent a faluban.

A kezesség intézményének továbbélése

Az 1970-es évek közepétől a visai fiatalok már nagy számban tanultak és dolgoztak Kolozsvárott. Idegen környezetbe kerülve természetesen igyekeztek összejárni, saját, a faluból származó kapcsolatrendszerüket a városban is megtartani. Ehhez a kolozsvári táncház ideális találkozóhelynek bizonyult, itt ugyanis hozzájuk hasonlóan idekerült falusi fiatalokkal, valamint a népi kultúra iránt érdeklődő, és emiatt őket könnyen befogadó városi értelmiséggel találkoztak. Az erdélyi táncházmozgalom egyik hatása volt, hogy a városba kerülő fiatalok, akik sok esetben éppen szabadulni igyekeztek saját, „maradinak" tartott falusi kulturális jegyeiktől, más megvilágításban kezdték látni ezeket. Így a visai fiatalok közül többen saját hagyományaik felé fordultak. A faluba visszajárva ők váltak a „hagyományok letéteményeseivé." Kallós Zoltán közreműködésével csoportot alakítottak, nem mellesleg ők folytatták a *kezeskedés* hagyományait, a táncszervezési tevékenységet is revival formában.[45]

A folklorizmus által életben tartott folytonosságnak köszönhető, hogy a kezesség intézménye tovább él. Azokat a már nagy ritkán előforduló táncal-

[45] Az itt említett személyek az 1980-as évektől a legfontosabb segítői voltak a faluba látogató kutatóknak és táncházasoknak.

kalmakat (juhmérés, bál) ahol még megfogadott zenészek szolgáltatják a tánczenét még ma is a kezesek irányítják.

Összegzés

Munkám során igyekeztem a mezőségi kezesek jogosultságait és feladatait, a táncszervezés társadalmi-gazdasági hatásait kitapintani és felvázolni. Vizsgálataimból kiderül, hogy a kezesek 20. század közepéig fontos szerepet töltöttek be a különböző családok, korosztályok, nemek, etnikumok, falurészek, illetve falvak, falurészek közötti kulturális kommunikációban és gazdasági kapcsolatrendszerben, megelőzték, illetve enyhítették a különböző társadalmi csoportok közötti ellentétekből fakadó esetleges szegregációt. Így, egyfajta alulról jövő, „civil" szerveződésként hozzájárultak a társadalmi egyensúly fenntartásához. Kutatásom rámutat arra, hogy a táncszervezésben érintett szereplők feladatainak megváltozása, az általuk szervezett, illetve látogatott táncalkalmak bizonyos típusainak eltűnése, vagy felbukkanása, a táncalkalmak időbeosztásának átstrukturálódása fontos információkkal járulhatnak hozzá egy-egy település, kulturális csoport stb. társadalmi szerepváltozásainak vizsgálatához.

A változásokat tekintve összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a belső-mezőségi falvakban a tánc szervezését, a zenei ízlés alakulását tekintve a fiatalság a 20. század közepétől kezdve egyre inkább passzív fogyasztóvá vált, a kezesség funkcióinak visszaszorulásával pedig a kulturális és társadalmi önrendelkezésük is jelentősen csorbult.

A Hármaskönyvben fellelhető, a jobbágyság öröklésére vonatkozó szabályok továbbélése a 18–19. században – különös tekintettel Tárkány Szücs Ernő munkássága során feldolgozott öröklési jogi népszokásokra

VÖLGYESI LEVENTE

Természetjogi alapelv szerint minden ember kötelessége, hogy gondoskodjon a rábízottakról, így elsősorban a családjáról, szeretteiről.[1] Ez a kötelezettség elsősorban a gyermekekre és a házastársra terjed ki, de krízishelyzet esetén a tágabb rokonság ellátása is kötelezettségünk lehet.[2] A modernkori büntető törvénykönyvek is szankcionálják ennek vétkes elmulasztását.[3] De nem csupán az ember életére vonatkozik ez a kötelezettség, hanem – első hallásra meglepő módon – halálának pillanatára is, amikor pillanatnyi vagyona – mint hagyaték – átszáll az örököseire. A halál pillanata a hagyaték megnyílásának időpontja,[4] s mind a meghalt személy üdvössége mind a túlélő rokonság földi békességének megalapozója, hogy a hagyaték sorsa megnyugtatóan rendezett legyen. Viszont a vagyon átszállása a túlélőkre nem csupán kötelesség, hanem jogosultság is az elhunyt személy szemszögéből nézve: vigaszt nyújt a haldokló számára, hogy élete munkája nem enyészik el, hanem tovább adhatja szeretteinek.[5]

---

1 Tarjányi Zoltán: Az erkölcsteológia története és alapfogalmai. Morálteológia I. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 54. p.

2 1952: IV. tv. 60. § skk.; 2013: V. tv. 4: 194. § skk.

3 Vonatkozó büntető rendelkezések: 1878: V. tc. 287. §; 1961: V. tv. 275. §; 1978: IV. tv. 196. §; 2012: C. tv. 212. §

4 1959: IV. tv. 598. §; 2013: V. tv. 7: 1. §

5 Boda László: Erkölcsteológia IV. Emberré lenni vagy birtokolni? A tulajdonnal, a személyi kibontakozással és a nemiséggel kapcsolatos keresztény felelősség. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 51. p.

Az öröklési jog viszont nem lehet azonos a halál esetére szóló szabad rendelkezési joggal. Bár végakaratának érvényesülését senkitől sem szabad megtagadni a természetjog elveinek figyelembe vétele mellett, mégis szabályait, rendelkezéseit megfelelő keretek közé kell szorítani az igazságosság és a méltányosság érvényesülése érdekében.[6]

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy a rendi korszak kiforrott, érett és forrásokkal gazdagon ellátott korszakában, a 18-19. században vizsgálja az alsóbb néprétegek öröklési jogszokásait, különös tekintettel a fennálló országos szabályokra, figyelembe véve az öröklés egyes nemeinek érvényesülési territóriumát.

Az öröklési jog alapját Werbőczy István (†1541) Hármaskönyve határozza meg. Bár az 1514-re elkészült joggyűjtemény első könyve a nemesség jogait tartalmazza, gyakran találhatunk arra analógiát, hogy a nemességre vonatkozó öröklési jogi szabályokat[7] a nem-nemesek jogviszonyaira is alkalmazták.[8] A jobbágyság, illetve tágabban szemlélve a parasztság öröklési jogi szabályait a Hármaskönyv harmadik könyve tartalmazza. Ezek a normák a 20. századig éreztették hatásukat, főleg a népi jogéletben. A harmadik könyv 29. címe az ún. törvényes öröklés – nevének mai értelmezésével ellentétben inkább az ősi nemzetségi szokásjogot tükröző – szabályait tartalmazza, továbbá szól még a végrendeleti öröklés – valójában igen korlátozott – lehetőségeiről. A 30. cím pedig a parasztcsalád magszakadása esetén beálló – fiú, kivételes esetben fiú és leány utód, így örökös nélküli elhalálozás esetén bekövetkező – háramlás (caducitas) eseteiről szól.[9]

A végrendeleti öröklés mellett a törvényes öröklés (és magszakadás) esetén túl a népi jogszabályokban megjelennek különös öröklési rendek, amelyek érvényesülését – vita esetén – a bíróságok is elfogadták.

Törvényes öröklés

A mai kor embere számára, aki már több generációra visszavezethetően az individuális szemléletű társadalommodellben nevelkedett fel, szinte érthetetlen az a vagyon feletti rendelkezési elv, amely a dolgok tulajdonosaként nem az egyes személyeket, hanem a családi közösségeket tekintette. Mivel

---

6 http://lexikon.katolikus.hu/V/v%C3%A9grendelet.html (utolsó letöltés: 2015.03.17.)

7 Hármaskönyv I. rész 40. cím skk.

8 Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, Gondolat, 1981. 709. p.

9 Jelen tanulmány folyamán hivatkozott kiadás: Werbőczy István Hármaskönyve (szerk.: Márkus Dezső). Budapest, Franklin-Társulat, 1897.

kevésbé érvényesült az individuális tulajdoni szemlélet, valójában a családfő inkább kezelője volt a vagyonnak. Ezt a vagyontömeget a leendő új családfők kapták meg, akár az örökhagyó családfő életében vagy halála pillanatának hatályával. Az új vagy leendő családfők elnevezés alatt az aktuális családfő fiú gyermekei értendőek, akik idővel majd új családot alapítottak, s ezzel maguk is családfővé váltak – természetesen a vagyon-osztályt követően. Magától értődik, hogy az új családfők is inkább kezelőknek, mint valódi tulajdonosoknak tekinthetőek. A családi vagyonközösség szemlélete az egész nemzetségre kiterjedt, ezért sem ismerték a parentéla korlátozást.[10] Így érdemes volt családfákat alkotni, hogy a valós rokoni szálakat és öröklési rendet fel lehessen térképezni.[11] A tárgyalt korszakban Magyarország alig lépett ki a naturális gazdálkodás világából. A pénzmozgások csekélyek, ipari és kereskedelmi tevékenység legfeljebb a helyi piacra termel, a közeli város jelenti a piac vonzáskörzetét. A földművelő zárt közösségek számára így az egyéni meggazdagodás és egzisztencia-teremtés ismeretlen. A szűkebb vagy tágabb család, a faluközösség együttesen gazdálkodott, így a vagyon közös birtoklása is ebből következően állt fenn.

A modernkori jogi szabályozás parentéla korlátokat állított fel, így legfeljebb a nagyszülői, jelenleg pedig a dédszülői leszármazottak örökölhetnek egymástól oldalági öröklés keretében.[12] A jelenlegi társadalomban ez érthető is, hiszen tágabb rokoni körben nem jellemző a közös birtoklás vagy gazdálkodás, a távoli rokonság egymástól teljesen függetlenül építi ki egzisztenciáját.

Bár a középiskolai történelemtanítás – sajnos hibásan – igyekszik az ősiség törvényét a nemesek köréhez csatolni, a városi polgárság[13] és a parasztság[14] is élt ezzel az intézménnyel a Hármaskönyv[15] tanúsága szerint: megvédendő a családi vagyont, amely valójában az egész nemzetség kincse volt. Az ősiség – mint elidegenítési és terhelési korlátozás[16] – igen nehézkessé tette azon vagyontárgyak elidegenítését, amely legalább egy alkalom-

---

10 Kállay István: Városi bíráskodás Magyarországon 1686-184. Budapest, Osiris, 1996. 606. p.

11 Kelemen Imre: Darstellung des Ungarischen Privat-Rechtes II. Wien, 1818. 761. p.

12 1959: IV. tv. 610. §; 2013: V. tv. 7: 66. §

13 Kállay i. m. 590. p. skk.

14 Wenzel Gusztáv: A magyar magánjog rendszere. Az 1848 előtti magyar magánjog, tekintettel újabb átalakítására. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1885. 433. p.

15 Hármaskönyv III. rész 29. cím 1. §

16 1351. évi törvénycikkek, Előbeszéd 11. §

mal, törvényes öröklés címén felmenőről a lemenőre szállt.[17] Ez a vagyon – mint ősi vagyon – a továbbiakban már nem az azt örökléssel megszerző tulajdona volt, hanem a családközösségé, így elidegenítése vagy megterhelése esetén igényt formálhattak rá az osztályos atyafiak: mindazok, akik a későbbiekben ezen dolog tulajdonosaivá válhatnának, tekintettel az oldalági korlátokat nem ismerő törvényes öröklés rendjére.

Mint előbbiekben említésre került, a hagyaték megnyílásának rendes időpontja az örökhagyó halálának pillanata. Ez a rendes időpont, de ettől eltérő rendelkezésekkel is találkozhatunk a népi szokásjogban. Ismerték az anticipált öröklés intézményét, amikor – többek között a későbbi vita megelőzése érdekében – az örökhagyó még életben szétosztotta vagyonát. Ennek indoka lehetett az idős kor, amikor a vagyon teljes szétosztása után az örökhagyó-rendelkező idős családfő tartási joghoz vagy haszonélvezethez kötötte rendelkezésének érvényességét. Hasonló eset volt a leendő örökös teljes és végleges vagyoni kielégítése. Ez lány esetében a kiházasításkor, fiú esetében az önálló gazdálkodásra megnyíló reális igény esetén lépett fel: ennek mértéke az önálló gazdasághoz alkalmas, egy fiút megillető rész volt. További eset volt a kitaníttatás. Tanulás esetén – akár szellemi, akár kézműves foglalkozásról volt szó – jelentős költségek keletkeztek, amelyek meghaladták egy átlagos gazdálkodó család mindennapi megélhetési költségeit. Ezért a tanulás – amely bár a családtól komoly anyagi áldozatot követelt, de kifejezetten eredményes befektetésnek bizonyult – a tanuló gyermek örökrészének terhére történt, gyakorlatilag tehát az otthon maradt és a gazdálkodásban segítő gyermekektől végeredményben nem vette el a kenyeret, mert a végelszámolás folyamán – értjük most ez alatt az örökrész meghatározását – a többiek annyival kaptak többet, mint amennyi a tanulás költsége volt.

A legtermészetesebb öröklési forma a halál pillanatában fellépő hagyaték-megnyílás. Rendesen a Hármaskönyv III. rész 29. cikke a nemektől független, fejenkénti öröklést engedte a parasztság számára szerzett vagyonban. Ősi ingatlan vagyont – a Hármaskönyv I. rész 40. cikk 2. §-ának analógiájára – kizárólag a fiúk örökölték egyenlő részben. A leánynegyed nemesi intézménye helyébe a kiházasítás intézménye lépett.[18] A leányok kiházasítása esetén a család különös figyelmet fordított arra, hogy a család vagyoni

[17] Béli Gábor: Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig. Pécs, 1995. 20. p.
[18] Tárkány Szücs i. m. 716. p.

állása megegyezzen a vőlegény családjának társadalmi és vagyoni állásával, így alul-házasítás ne történjen. Ezzel biztosítható volt, hogy a házasságkötéssel a háztól elkerülő lány semmivel se kerüljön rosszabb anyagi helyzetbe, mint fiútestvérei, akik hasonló nagyságú földterületen gazdálkodhattak, mint immáron házas lánytestvéreik.

Ahogyan a nemesség esetében, ugyanígy a jobbágyság számára is adott volt a törvényes öröklés rendje. Ebben nem volt eltérés, így a törvényes öröklésben először a lemenők, a kieső lemenő helyében annak törzsén elhelyezkedő utódok, majd a felmenők örököltek. 1840-ben a törvény[19] a hitvestárs öröklési jogát eggyel előrébb sorolta, tekintettel arra, hogy mindeddig az oldalág öröklése megelőzte. Amennyiben magvaszakadt az örökhagyónak, következett a háramlás intézménye. A háramlás mindig azon intézményt illette, ahonnan a vagyon eredeztethető volt. Így nemes esetében a Szentkoronát, polgár esetében a várost, jobbágy esetében pedig a földesurat.[20]

A törvényes öröklésnek voltak rendkívüli formái, amelyek más népek jogrendszeréből kerültek át a magyar jogrendbe. Érezhető a germán hatás a törzsöröklés intézményében: ekkor a legidősebb fiú-leszármazó kapta a teljes ingatlan vagyont, a többiek – megtartva a fejenkénti öröklés szabályát – pénzben vagy egyéb javakban kapták meg örökrészüket. A birtok így egyben maradt. A másik lehetőség a fiági öröklés, ahol a lányok jócskán a forgalmi érték alatt kapták meg örökrészüket, esetleg le is mondtak örökségükről.

Ha ezeket a rendkívüli formákat nem alkalmazták, egyedüli megoldásként – a földbirtok elaprózódása ellen – a születés-szabályozásban gondolkodhattak. A szociológia ezt a jelenséget hívja *egykézésnek*, amely a magyar lakosság folyamatos csökkenéséhez vezetett. Így a család csupán egyetlen fiúgyermek megszületését tartotta kívánatosnak, amely egyben jelentős kockázatot is hordozott, hiszen ha a fiú nem érte meg a felnőtt kort, vagy más ok miatt idővel nem alapított saját családot, halálával vagy szülei halálával a családnak – amennyiben szülei a termékeny korszakukon túlhaladtak vagy újabb fiúgyermek nem született – magva szakadt, így a vagyon felett a háramlási jog rendelkezett. Egyetlen lehetőségként maradt meg vagy a lány fiúsítása *(fiúlány jogintézménye)* vagy pedig az örökbefogadás. Mindkét

[19] 1840. évi VIII. tc.

[20] Tárkány Szücs i. m. 745. p.; Csizmadia Andor: Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században. Budapest, Tankönyvkiadó, 1962. 19. p.

eset sértette a háramlási jogot, így a család számára jelentős áldozattal járt a fiúsítással vagy fiúvá fogadással járó földesúri jóváhagyás megszerzése.

Itt fontos megjegyezni, hogy Tárkány Szücs Ernő leírásában arra is találunk példát, hogy nagy földmennyiséggel bíró, gazdag paraszt család akár a lányok számára is juttatott földet a fiúkéval azonos módon. Ezek a példák viszont országosan nem jellemzőek, tekintettel – még a nemesek körében is gyakori – törpebirtokosok igen magas számára.[21]

Végrendelkezés

A mai jog a végrendelkezés szabadságát hirdeti, de nem korlátlan mértékben. Ahogyan már a bevezetőben említésre került, minden családfőnek kötelessége a családjáról való gondoskodás mind életében, mind pedig halála pillanatában. Így a hatályos Polgári Törvénykönyv[22] is ismeri – ahogyan már az Országbírói Értekezlet által 1861-ben megalkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok is ismerték,[23] illetve átvette az 1959. évi Polgári Törvénykönyv[24] – a *kötelesrész* intézményét, amely megakadályozza, hogy az örökhagyó végrendelkezése a törvényes örökösöket kisemmizze.

Dogmatikai oldalról nézve úgy tekintettek a rendi korszakban a végrendelkezés lehetőségére, mint dispensatio (felmentés) az általános, törvényes öröklés szabályai alól, tehát kivételes lehetőség, amely az évszázados szokásokkal és a nemzetségi joggal szemben érvényesült. A végrendelkezésben foglaltak megtartását sokszor metajurisztikus eszközök is segítették: például a halott-visszajárás vagy az átok szankciójának kilátásba helyezésével. Ezek az eszközök természetesen a babonák körébe tartoznak, de vannak szentírási gyökerei. Híres és szinte mindenki által ismert eset, amikor az ószövetségi pátriárkák korában Ézsau az elsőszülöttségét és az ezzel járó jogokat eladta leleményes ikertestvérének, a nála csak néhány perccel később született, de mégiscsak másodszülött Jákobnak, aki ezzel jogalapot formált magának arra, hogy a kettejük között létrejött titkos megállapodás alapján – apját, Izsákot is megtévesztve – megszerezze az elsőszülöttnek járó atyai áldást, ezzel arra kárhoztatva Ézsaut, hogy atyjától már csak olyan áldást

[21] Tárkány Szücs i. m. 767. p. és 91. p. (3. ábra)
[22] 2013: V. tv. 7: 75. §
[23] Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 7. §; közli: A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény (szerk.: Mezey Barna). Budapest, Osiris, 2000. 341. p.
[24] 1959. IV. tv. 661. §

kaphasson, amely tartalmát tekintve inkább átoknak nevezhető.[25]

Sokszor a végrendelet nem hozott be új öröklési rendet, hanem inkább a vagyonleltár és a törvényes öröklési jogi szabályok szerinti osztály leírása volt: gyakorlatilag a hagyatéki eljárás forgatókönyve már előre, vagy pedig a már előzetesen megszületett és végbevitt osztály jegyzőkönyvezése. Ilyenkor a szóbeli végrendelkezés is elégséges volt, hiszen a törvényes öröklési rendtől eltérő szabályozásra nem került sor.

A végrendeleteket alakiságuk szerint osztályozhatjuk. A végrendelet lehet szóbeli vagy írásbeli, utóbbi magán- vagy közvégrendelet.

A szóbeli végrendelkezésnek két gyakori formája volt: az összehívott, ünnepélyesen egybegyűlt teljes család előtti rendelkezés, illetve az ún. ismételgetés, hogy melyik vagyontárgy kié legyen. Ez utóbbi szűkebb családi körben is működött. Lényege abban állt, hogy az örökhagyó néha újra és újra azonos tartalommal elmondta a családtagoknak a végakaratát, illetve annak egyes részintézkedéseit. Az ismételgetés hatására, amely akár évtizedes távlatokat is felmutathatott, a család tudatába beivódott az egyes hagyatéki vagyontárgyak sorsa. A szóbeli végrendeleteket nagyban erősítette, ha a nemzetségi jog szabályait hűen követte.

Az írásbeli végrendeletnél is célravezető volt az egész család összehívása, hogy már akkor elhangozzék az *ellentmondás*, ha pedig nem volt, azt is feljegyezték az iratra. Ezt az együttes jelenlétet segítette az ősiség intézménye is, hiszen az ősiség a családi vagyonközösségre épített, így vagyoni rendelkezés esetén – még ha az halál esetére vonatkozik is – az egész család jelenlétét kívánta.[26]

A Hármaskönyv III. rész 29. cím 2. §-a a paraszti végrendeletekről lakonikus módon szólt. Az 1715. évi XXVII. tc. lehetővé tette az írásbeli magánvégrendelet készítését, amely törvénycikk rendelkezéseinek elterjedését két tényező hátráltatatta: az egyik az analfabétizmus volt, így nem volt olyan közeli családtag vagy szomszéd, aki szívességi alapon érvényes végrendeletet tudott volna szerkeszteni. A másik szempont pedig a korszellemben keresendő: a bíróságok inkább a közvégrendeleteknek adtak hitelt, tehát a vagyoni *fogalom* szempontjából biztonságosabbnak mutatkozott a végakarat közokiratba foglalása, ha már a végrendelkező fél és környezete egyébként is – írástudatlansága miatt – külső segítségre szorult. Érdekes,

[25] Teremtés Könyve 25,25 – 27,40

[26] Tárkány Szücs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Budapest, KJK, 1961. 159. p.

hogy ha mégis magánvégrendeletekkel találkozunk, általában két tanú szerepel csak rajta, szemben az 1715-ös törvényi szabállyal, amely írásbeli magánvégrendeletnél hat tanú együttes jelenlétét írta elő. A végrendeletek érvényességéhez sok földesúr a megerősítő záradékolásra való bemutatást is kérte. Utóbbi teljes mértékben érthető, hiszen ha a végrendelet eltért a törvényes öröklés szabályaitól, változhattak a családon belüli tulajdonviszonyok, idegen személy örökös-nevezése pedig az eddigi személyi kört is megváltoztathatta, amely már a földesurat is közvetlenül érintette.

A végrendelkező – végakaratának biztosítása érdekében – sokszor juttatott komolyabb hagyományokat az egyházra, hiszen ők bírálták el az alakiság alapján történő érvényességet. A *kegyes hagyomány* vagy lélekváltság lehetett ingyenes vagy visszterhes. Utóbbi esetben például olyan meghagyásokat tartalmazott, hogy imádkozzanak lelki üdvéért, alapítványi mise kerüljön befizetésre és bemutatásra. Továbbá hagyományoztak a földesúrra vagy egyéb hatóságra (községi, városi elöljáróság) vagy iskolára, egyéb karitatív célra: tűzoltó kasszának, könyvtárnak, ösztöndíjra. A földesúri vagy községi célokra való hagyományozás szintén nagyban elősegítette a végrendeletek zavartalan végrehajtását.

A hagyaték viszont nem csupán aktívákból, hanem passzívákból is állt. Lehettek kintlévőségek, de hagyatéki teher is akadt jószerével. Tekintettel arra, hogy a hagyatéki hitelezők fellépésének jogalapja sok esetben vitatható volt, az igazán lelkiismeretes örökhagyó ezeket a kötelmi viszonyokat még életében rendezte vagy pontos feljegyzéseket vezetett róla. Így a hagyatéki vagyonleltár fontos eleme volt az adósságok felsorolása. Olyan adósság is szerepelt benne, amely már rendezve lett, az eset pontos leírásra került, a későbbi vita, jogalap nélküli hagyatéki hitelezők fellépésének elkerülése végett.

A hagyatéki leltárban külön sorolták fel az ősi és a szerzett vagyont. Tekintettel arra, hogy a rendelkezési jog valójában csak a szerzett vagyonra terjedt ki, tendenciaszerűen megfigyelhető a végrendeletekben, hogy az örökhagyó törekszik a vagyonát saját szerzeményeként feltüntetni, annak anyagi forrását is, azzal a nem titkolt céllal, hogy nehogy ősi vagyonként tartsanak számon egyes vagyontárgyakat, ezzel megakadályozva a felette való rendelkezést. Az ősi vagyon néha nagyon is átlátszó szándékos átcímkézése szerzett vagyonná főleg annak köszönhető, hogy a végrendelkező ezzel kívánta elkerülni az esetleges háramlási jog feléledése esetén az ősi vagyonelemek családból való kikerülését.

A végrendeletekben a kintlévőségeket és azok jogalapját is részletesen leírták a későbbi sikeres behajtás megalapozása érdekében. Az egyes juttatások jogosságát nagy részletességgel indokolták és tényekkel támasztották alá.

Végezetül említésre méltó, hogy – az általános definícióval szemben – sok végrendelet nem a halál pillanatában lépett hatályba, hanem már az elkészítése napján, mivel a végrendelkező akarata szerint a végrendelet végrehajtása megkezdődött egy előrehozott vagyonosztály keretében. Így az anticipált öröklésen, az előzetes osztály fogalmi körén belül említhető még az anticipált végrendelet jelenléte is.

Magszakadás, háramlás

Érezhető a tendencia, hogy a földesúr – amellett, hogy érdekelt volt a földek népes jobbágycsaládokkal való megművelésében – igyekezett a földeket (főleg a majorsági gazdálkodás erősödésével) megszerezni. Erre jó példa az 1492. évi XLIX. tc., az 1625: LVIII. tc. és az 1655. évi XLVIII. tc., ahol a majorság növelésének eseteivel találkozhatunk. A földbirtok koncentráció megvalósításában a földesúrnak mégsem volt könnyű dolga. A megszakadást és a háramlást a Hármaskönyv III. rész 30. címe szabályozta, amelyet a nemesség a Hármaskönyv I. rész 21. cikkének fényében értelmezett. Így a fiú örökös nélkül elhunyt jobbágy ősi ingatlanának fele háramlott automatikusan, a többi végrendelet híján, illetve a női különjogok alapjainak hiányában.

A terjedelem szabta korlátok okán, valamint a téma szerteágazó volta miatt szenved most elhanyagolást annak részletes bemutatása – így elsősorban azon népi jogszokásoknak a számba vétele, amelyekkel a fiúgyermeket nem nemző örökhagyó még életében igyekezett megcselekedni –, hogy vagyonának azon részét, amelyről nem tudott végrendelkezni, végül különböző hagyatéki terhek címén szűkebb vagy tágabb családja tulajdonába játszotta át, a földesúr vagyoni gyarapodásának kárára.

A földesúr néha azért eshetett el a háramlástól, mert egyes gazdagabb közösségek vagy mezővárosok – a szabad királyi városok mintájára szerződéssel vagy intenzív védekezéssel – megszerezték a közösségekbe tartozó örökhagyóknak az adott településen lévő ingatlanának háramlási jogát. A jobbágyi szolgáltatásokkal terhelt, de többletjogokat gazdasági erejüknél fogva kivívó mezővárosok eredménnyel vették fel a harcot földesuraikkal, akiket többlet vagyoni juttatással vagy egyösszegű adózással távol lehetett tartani a várostól, tekintettel arra, hogy a földesúr kerülte a törődéssel járó konfrontációt,

s valójában elsősorban vagyoni érdekeinek csorbítatlanságát védelmezte.[27]

Végezetül a mérleg megvonására szükséges vállalkoznunk, miszerint a jobbágyság öröklési rendje mennyiben tért el a nemesitől, illetve milyen mértékben érvényesülhetett a szabad végrendelkezés lehetősége. Megállapítható, hogy a kor előírásainak megfelelően, illetve a korszellemnek eleget téve alapvetően a nemzetségi jog érvényesült, amely a tradícióra és az ősi jogszokásokra épült. A jobbágyi aktivitás elsősorban a fennálló és megtartó rend érvényesítése mentén mutatkozott. Jelentős eltérés legfeljebb a hagyaték megnyílásának hatályosulási időpontja körül mutatkozott. A végrendelkezés elsősorban vagyonleltári céllal létesült, sok esetben nevesítve az egyes vagyonleltári tételek jogi sorsát. Jogvita esetén viszont tendenciaszerűen jelentkezett, hogy az eljáró közhatalmi jogalkalmazók a nemesi jogok fényében és analógiája mentén bírálták el a jobbágyi jogok érvényesülési lehetőségeit.

[27] Kajtár István: Városi önkormányzatok a 18-20. században a Dél-Dunántúlon, In: A Dunántúl szolgálatában. Előadások Rúzsás Lajos emlékének (szerk.: Horváth Gyula) Pécs, 1995. 67-84. p.

A TANULMÁNYKÖTET SZERZŐI

Bánkiné Dr. Molnár Erzsébet az MTA doktora, ny. múzeumigazgató, BKMM
Dr. Bárth János ny. múzeumigazgató, címzetes egyetemi docens, SZTE
Dr. Bató Szilvia PhD, Bolyai-ösztöndíjas, SZTE ÁJK
Dr. Béli Gábor PhD, tanszékvezető egyetemi docens, PTE ÁJK
Bódiné dr. Beliznai Kinga PhD, adjunktus, ELTE ÁJK
Dr. Bognár Szabina PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK NI
Dr. Gelencsér József c. egyetemi docens, Óbudai Egyetem
Dr. Gyáni Gábor kutatóprofesszor, az MTA rendes tagja, MTA BTK TTI
Dr. Herger Csabáné PhD, egyetemi docens, PTE ÁJK
Dr. Homoki-Nagy Mária PhD, egyetemi tanár, SZTE ÁJK
Dr. Horváth József PhD, könyvtáros-történész, Dr.KPMKKT
Dr. Kajtár István az MTA doktora, emeritus professor, PTE ÁJK
Dr. Kisteleki Károly PhD, adjunktus, ELTE ÁJK
Kothencz Kelemen néprajzkutató, főmuzeológus, Türr István Múzeum
Dr. Kriston Vízi József néprajzkutató, Katona József Múzeum
Dr. Lanczendorfer Zsuzsanna PhD, egyetemi docens, SZE AK
Dr. Mezey Barna, az MTA doktora, egyetemi tanár, ELTE ÁJK
Dr. Nagy Janka Teodóra PhD, főiskolai tanár, PTE KPVK
Dr. Nánási László PhD, főügyész, Bács-Kiskun Megyei Főügyészség
Dr. Örsi Julianna CSc, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület
Dr. Petercsák Tivadar, az MTA doktora, egyetemi tanár, EKF
Dr. Szádeczky-Kardoss Irma CSc, az ELTE ÁJK tiszteletbeli tanára
Varga István tanársegéd, PTE KPVK
Dr. Varga Sándor PhD, adjunktus, SZTE
Dr. Völgyesi Levente PhD, adjunktus, ELTE ÁJK

A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport szakmai munkája (2011–2016)

NAGY JANKA TEODÓRA

A Kutatócsoport 2011-ben alakult meg Szekszárdon a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula (jelenleg Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar) a PTE Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténet Tanszéke és a PTE ÁJK *„A magyar jogrendszer megújítása a jogállamiság és az európai integráció jegyében”* Doktori iskolája, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, és a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék támogatásával.

A Kutatócsoportnak jelenleg 29 tagja van, elnöke Nagy Janka Teodóra, társelnöke Mezey Barna, tudományos titkára Bognár Szabina, a szervezési és adminisztratív munkákban Szabó Ernő kutatási asszisztens nyújt segítséget. A Kutatócsoport működéséhez szükséges feltételeket a Pécsi Tudományegyetem KPVK biztosítja, a Kari Tanács számára éves beszámoló készül a végzett munkáról.

A Kutatócsoport az alapító okiratban megfogalmazott küldetése: *„a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz kutatásával akár fő, akár kapcsolt kutatási területként foglalkozó egyetemi oktatók, tudományos kutatók, gyakorló szakemberek összefogása, a kapcsolódó tudományterületeken meglévő szellemi erőforrások egyesítése, az interdiszciplinaritás alapjain a tudományterületek szinergiája jegyében a tudományterület fejlesztése, a színvonalas oktató-előadói tevékenység és a kutatómunka hatékonyabbá válásának elősegítése érdekében”*. E tudományterületekhez tartozónak tekinti a jogi kultúrtörténet, a jogi néprajz témáihoz kapcsolódóan a jogtudományok körében a magyar és az egyetemes állam- és jogtörténetet, a jogelméletet és jogbölcseletet, az összehasonlító jogot, továbbá a jogszociológiát és a jogi antropológiát. Mindezeken túl hangsúlyosnak tartja a történettudományok és a

néprajztudomány kutatási profiljához köthető kutatási tevékenységeket, de nyitott a fent fel nem sorolt, további társtudományokkal való együttműködésre is.

Már az alapítás során megfogalmazódott, hogy a kutatócsoport tagjai egy klasszikus tudományos műhelymunkára szerveződnek. Ezt egészítik ki azok a részben a Kutatócsoport által a jogi kultúrtörténet és jogi néprajz témaköréhez kapcsolódóan szervezett, részben más partnerekkel együtt megvalósított hazai és nemzetközi konferenciák, szakmai találkozási alkalmak, fórumok, közös honlapok, amelyek a kutatási terület eredményeinek megismerését, megosztását teszik lehetővé. A tudományos kutatást, a műhelymunkát közös pályázati tevékenység egészíti ki, továbbá a jogi kultúrtörténet és jogi néprajz oktatásában, a téma iránt érdeklődő hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók tehetséggondozásában részvétel, a gyakorló szakemberekkel történő együttműködés. A Kutatócsoport tagjai elektronikusan tartják a kapcsolatot, továbbá szakmai konferenciákon, rendezvényeken találkoznak, szükség esetén személyesen konzultálnak.

A *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* konkrét tevékenységként kutatások, szakmai programok (elsősorban konferenciák) szervezését, kiadványok megjelentetését, szakmai honlap működtetését, hazai és nemzetközi szakmai kapcsolatok, együttműködések kialakítását vállalta.

A Kutatócsoporthoz kapcsolódó kutatások között külön is érdemes szólni a *„A jogtörténeti kutatások új forrásai: jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi digitális adattár”* témában a Kutatócsoport 5 tagja által 2013-ban elnyert OTKA-támogatással megvalósuló kutatásról, amelynek eredményeiről a Kutatócsoport tagjai és a téma iránt érdeklődők folyamatosan tájékoztatást kapnak szakmai fórumokon és a Kutatócsoport honlapján.

A 2013-ban elkészült honlap (http://jogineprajz.hu) a Kutatócsoport bemutatása, a tagokhoz és az OTKA-kutatásokhoz kapcsolódó aktuális hírek (programokról, a kutatási területhez kapcsolódó eseményekről külön képgalériával), a megjelent kiadványokról könyvajánlók, recenziók megjelentetése mellett lehetőséget jelent az OTKA-támogatásnak[1] köszönhetően 2013–2017 között egy *Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Digitális Adattár (DDFL)* kialakítására is. Az Adattárban a jogi kultúrtörténethez, jogi néprajzhoz kapcsolódó tanulmányok, dokumentumok, források, segédletek kap-

[1] OTKA K–109191. sz. pályázat

nak helyet, amelyeket kiegészít a kutatási területhez kapcsolódó, kereshető bibliográfia kiépítése és egy kutatástörténeti arcképcsarnok.

A Kutatócsoport megalakítására a *Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulóján* a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kara (ma PTE KPVK) és a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztálya által *szervezett Emléknap és Konferencia* programjához kötődve került sor Szekszárdon, 2011. október 5-én. Ezt követően az OTKA-kutatáshoz kapcsolódva 2014. október 2-3-án szervezett ismét szakmai programot, amelynek az OTKA-kutatóhely, a szekszárdi PTE Illyés Gyula Kar (ma KPVK) adott otthont. A *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Interdiszciplináris Konferencia* előadói között az 5 OTKA-kutatócsoport tag mellett a kutatócsoport további 16 tagja tartott előadást.

A Kutatócsoport önálló szimpóziummal vesz részt a *VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Pécs, 2016. augusztus 22-27.)*. A *Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet* szimpóziumon (Pécs, 2016. augusztus 24., szimpóziumvezető: Nagy Janka Teodóra, Mezey Barna) a Kutatócsoport 12 tagja tart előadást a kutatási terület legújabb eredményeiről.

Az említett, kifejezetten a Kutatócsoport tagjai számára szervezett programokon túl a kutatók számos nemzetközi és hazai konferencián, egyetemi és további szakmai fórumon tartottak a kutatási területhez kapcsolódóan előadást illetve konzultációt, valamint ismeretterjesztő előadásokat.

A Kutatócsoport tagjai igen intenzív publikációs tevékenységet folytattak az elmúlt időszakban, s ennek részeként szép számmal jelentek és jelennek meg a jogi kultúrtörténethez, jogi néprajzhoz kapcsolódó tárgyú tanulmányok is. A Kutatócsoport honlapján olvasható ezekről híradás, illetve recenzió, könyvajánlás. Az OTKA-kutatócsoport tagjainak egyéni és közös, a pályázati témához kapcsolódó publikációja is igen nagyszámú. Az egyéni publikációkra nem térve ki itt és most csak azokat a kiadványokat emeljük ki, amelyekben a Kutatócsoport tagjai közösen publikáltak.

A *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* kutatási eredményeinek közzétételét és szélesebb körben történő megismertetését tűzi célul a *Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár* sorozat, amelynek 2014-ben megjelent első kötete (*Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére (szerk: Nagy Janka Teodóra). Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 1. PTE Illyés Gyula Kar, Szekszárd, 2014. 205 pp., 8 kép*) a jeles néprajztudós, a hazai és nemzetközi jogi

néprajzi kutatás emblematikus alakja, Tárkány Szücs Ernő 90. születésnapja tiszteletére szervezett emlékülés és konferencia (Szekszárd, 2011.) előadásai alapján született tanulmányokat adja közre (11 tanulmányt Tárkány Szücs Attila személyes hangú visszaemlékezésével kiegészítve). A tanulmányok a kutató hazai és nemzetközi tudománytörténetben betöltött szerepét, munkásságának eredményeit és hatását elemzik, kutatási eredményeinek a hazai néprajzi, jogtörténeti, történettudományi kutatásokba beépülését vizsgálják. A kiadvány a megjelent recenziók és a visszajelzések alapján már eddig is rendkívül pozitív fogadtatásban részesült a szűkebb szakmai és a tágabb érdeklődő olvasóközönség részéről.[2]

A *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* kiadványsorozatának második kötete *(Szokásjog és jogszokás… (szerk.: Nagy Janka Teodóra) Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 2. PTE KPVK, Szekszárd, 2016. ..pp., …kép)* 2016-ban jelent meg. Alapját és kiindulópontját a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Interdiszciplináris Konferencia* (Szekszárd, 2014. október 2–3.) előadásai jelentették, a publikációk tematikus sokszínűsége és a kutatási eredmények fontossága a gazdag képi anyaggal kiegészülve azonban önálló tanulmánykötetté formálták. A *Szokásjog és jogszokás…* cím jelképes is: utal mindarra, ami az interdiszciplinaritást vállaltan célul tűző kutatásokat, a kötetben publikáló 24 jogtörténészt, történészt és néprajzkutatót összefűzi. A kötet szakmai bemutatójára a *VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet* szimpózium szakmai programjaként Pécsen, 2016. augusztus 24-én kerül sor.

A Kutatócsoport tagjainak közös és egyéni kutatásai, a kutatási eredmények szakmai előadások és tanulmányok formájában történő ismertetése, a

---

[2] Kecskés Tamás – Pétervári Máté: Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Interdiciplináris Konferencia – Disputa a néprajz és a jog kapcsolatáról. Jogtörténeti Szemle. 2014. 3.
Nagy Janka Teodóra: A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport. Néprajzi Hírek. 43:4 (2014) 74-75., Deák Éva: Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére. Ethnographia. 126:4 (2015) 685-686., Szabó Tamás: A jogi kultúrtörténeti, a jogi néprajzi kutatások új eredményei. Új Dunatáj, 20:3-4. (2015) 70-73., Szabó Tamás: Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére – avagy adalékok a kutatóvá nevelődés folyamatához. (Kötetrecenzió az MTA PAB-VEAB Neveléstörténeti Munkabizottságának kihelyezett ülésén (Szekszárd, 2014. december 12.) (m.a.)

hazai és nemzetközi egyetemi és intézményi kapcsolatok erősítése, a kutatóvá formálódás, nevelődés segítése a terület iránt érdeklődő doktoranduszok, fiatal kutatók esetében továbbra is fontos feladat. Az OTKA-kutatás kutatási tervéről és a megvalósítás folyamatáról, eredményeiről (kutatás, publikáció, szakmai műhelyprogramok, a kutatási eredmények disszeminációs alkalmai) külön szólunk, mert rendkívül fontosnak tartjuk a Kutatócsoport tevékenységének egésze és a kutatási terület gazdagításához való hozzájárulás és a további munka eredményessége szempontjából.

jogineprajz@kpvk.pte.hu
www.jogineprajz.hu

A jogtörténet új forrásai: a Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár

New sources of legal history research: Digital Database of Folk Law (DDFL)[1]

Vezető kutató: Dr. Nagy Janka Teodóra
Kutatók: Dr. Kajtár István
Dr. Homoki Mária
Dr. Bánkiné Molnár Erzsébet
Dr. Bognár Szabina
Kutatási asszisztens: Szabó Ernő
Időtartam: 2013. október 1. – 2017. szeptember 30.

A jogtörténeti kutatások számára új forrásokat jelentő jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kutatások elmúlt évtizedben történő megélénkülésében nagy szerepet játszott a kutatás korai szakaszaiban magától értetődő, majd háttérbe szorult *tudományközi együttműködés*, az interdiszciplináris szemlélet erősödése. Az OTKA-kutatás a jogtudomány (elsősorban a jogtörténet, a jogi kultúrtörténet), a néprajztudomány (különösképp a társadalomnéprajz, s ezen belül a jogi néprajz) és a történettudomány kutatatóinak bevonásával igyekszik bővíteni és összegezni a tudományközi kutatások az érintett tudományterületekre is visszaható eredményeit.

Az OTKA-kutatási projekt megvalósításához a PTE szekszárdi kara (PTE KPVK) nyújt infrastrukturális, a 2011-ben alakult *Tárkány Szücs Ernő Jogi*

[1] OTKA K–109191. sz. pályázat

Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport pedig szakmai hátteret. Ez utóbbi alkalmat teremt a hazai tudományos életben a pályázat keretei között megvalósítandó kutatási eredmények és tudományos teljesítmények szakmai disszeminációjára, a hazai és nemzetközi kutatásokba történő beépülésére.

Az OTKA-kutatás *legfontosabb célkitűzése* egy *Digitális Adattár létrehozása*, amely lehetőséget ad a forráskutatás és a források digitalizálásra történő szakmai előkészítését követően a források számbeli gyarapítására és egy szélesebb körben való megismerésére, a jogtörténeti kutatásokban és a társtudományterületeken történő hasznosulásukra. A *Digitális Adattárban (DDFL)* elhelyezendő források elsősorban levéltári és múzeumi adattári kutatások, illetve az ezeket kiegészítő bibliográfiakutatások, továbbá egyéni és közös terepkutatások eredményei.

Az OTKA-kutatás támogatási időszaka alatt (2013-2017) a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* honlapjának tartalomfejlesztése folyamatos, a források egy zárt adatbázisban *(DDFL)* kerülnek elhelyezésre, majd a pályázat lezárultát követően a Kutatócsoport honlapján széles körű hozzáférést biztosítunk a kutatók és az érdeklődők számára.

Az OTKA-kutatás tervezett céljai között szerepel a *Digitális Adattáron (DDFL)* túl egy *interdiszciplináris monográfia, több kismonográfia és tanulmány* megjelentetése (amelyek tekintetében kutatóink jóvoltából eddig minden évben részarányosan is többletteljesítés történt), továbbá nemzetközi és hazai konferencia részvételek és a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoporttal közösen* 2017-ben egy *zárókonferencia* szervezése.[2]

[2] A kutatás részeredményeit közlő tanulmányokat a nyílt hozzáférés (Open Access) normái szerint folyamatosan és térítésmentesen olvashatóvá tesszük.

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS JOGI NÉPRAJZI KUTATÓCSOPORT

ALAPÍTÓ OKIRAT

AZ ALAPÍTÓK

A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar[3]

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténet Tanszékének támogatásával

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar *„A magyar jogrendszer megújítása a jogállamiság és az európai integráció jegyében”* Doktori Iskolájának támogatásával

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék támogatásával

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék támogatásával

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS JOGI NÉPRAJZI KUTATÓCSOPORTOT

hoznak létre

KÜLDETÉSNYILATKOZAT

Az ezen okirat alapján megszerveződő egyetemközi kutatócsoport feladatának tekinti a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz kutatásával akár fő, akár kapcsolt kutatási területként foglalkozó egyetemi oktatók, tudományos kutatók, gyakorló szakemberek összefogását, a kapcsolódó tudományterületeken meglévő szellemi erőforrások egyesítését az interdiszciplinaritás alapjain a tudományterületek szinergiája jegyében a tudományterület fejlesztése, a színvonalas oktató-előadói tevékenység és a kutatómunka hatékonyabbá válásának elősegítése érdekében.

[3] A Kar neve megváltozott 2015-ben: PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar

CÉLKITŰZÉS

A leendő kutatócsoport tagjai a klasszikus tudományos műhelymunkára szerveződnek, így céljaik is megegyeznek az alapvetően hasonló profilú, más tudományterületeken szerveződő műhelyek célkitűzéseivel.

Hazai és nemzetközi konferenciákat, szakmai találkozási alkalmakat kívánnak szervezni, azok anyagát közzétenni, szakmai fórumot és közös honlapot kívánnak létrehozni, s összehangolni a tudományos feladatokat; közös feladattervekkel pályázni, ezáltal növelve a pályázatok hatékonyságát. Közös kutatást kívánnak folytatni, szakmai műhelyvitákat tartanak, hogy elősegítsék a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz oktatását, a téma iránt érdeklődő hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók tehetséggondozását, a tudományos kutatók, valamint a gyakorló szakemberek együttműködését.

A KUTATÓCSOPORT ALAPÍTÓ TAGJAI

A létrejövő tudományos műhely tagjai autonóm kutatók, egyetemi oktatók, hallgatók és doktoranduszok, akik főállásban egyetemi tanszékeken és doktori programokban dolgoznak, illetve tanulnak; a kutatócsoporthoz szuverén döntésük alapján csatlakoznak, és abból külön indoklás nélkül egyszerű bejelentéssel kiléphetnek. A kutatócsoport alapító tagja lehet a fenti feltételek mellett gyakorló szakember, továbbá más tudományos kutató is.

A kutatócsoportban regisztrált tagság szakmai erőt és tudományos presztízst jelent, de nem biztosít munkahelyet és rendszeres jövedelmet – ugyanakkor a nyertes pályázatokból a műhely tagjai a pályázat feltételeinek megfelelően természetesen részesedhetnek.

Az együttműködés tanszékközi, karközi és egyetemközi és intézményközi formában zajlik.

A KUTATÓCSOPORT TISZTSÉGVISELŐI

A kutatócsoport vezetője:

Dr. Nagy Janka Teodóra PhD, főiskolai tanár, PTE IGYK (elnök)

Dr. Mezey Barna DSc., egyetemi tanár, ELTE ÁJK (társelnök)

Tudományos titkár:

Dr. Bognár Szabina PhD, kutató, MTA Társadalomkutató Központ

A KUTATÓCSOPORT TOVÁBBI TAGJAI

A kutatócsoport további tagjait az Alapító Okirat mellékletét képező *Névsor* tartalmazza. A kutatócsoport tagjairól *adatlap* készül, amely tartalmazza

eddigi jogi kultúrtörténettel és jogi néprajzzal kapcsolatos publikációikat, pontos tudományos és oktatói kondícióikat, aktuális kutatásaikat, valamint elérhetőségeiket – s ezt szándékaink szerint egy bemutatkozó, tájékoztató füzetben, valamint az interneten közzé is tesszük.

A KUTATÓCSOPORT LÉTREHOZÁSÁNAK MÓDJA ÉS MŰKÖDÉSE

Jelen alapító okiratot a csoport vezetője egy kérelemmel együtt benyújtja a PTE Illyés Gyula Kar dékánjának, akinek egyetértése esetén a PTE Illyés Gyula Kar Kari Tanácsa elé terjesztik azt jóváhagyásra. Támogató döntés esetén jelen alapító okirat hatályba lép, és a kutatócsoport jogszerűen megkezdi működését.

Munkájára az egyetemi szervezeti és működési szabályzatok vonatkoznak az alapító okiratban felsorolt specifikumokkal. Az egyes kérdésekről a kutatócsoport tagjai konszenzussal döntenek a vezető előterjesztése alapján, vita esetén egyszerű szavazattöbbséget alkalmaznak, egyenlőség esetén a csoportvezető szavazata dönt.

A kutatócsoport nem jogi személy, hanem egyetemi, egyetemközi műhely, így a fentieken és az egyetemi szabályzatokon kívül további szabályozásra nincs szüksége, de fenntartja magának a jogot, hogy kizárja tagjai közül azt, aki a csoport működésében tartósan nem vesz részt, vagy viselkedésével, vagy bármely más módon kellemetlenséget okoz a csoport egészének vagy többi tagjának. A kutatócsoport tagjai levelezéseikben, tudományos kapcsolattartás során használhatják a csoport nevét, és hivatkozhatnak abban meglévő tagságukra.

KUTATÁSI PROFIL

A Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport nevének és célkitűzésének megfelelően elsősorban a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz témaköréhez kapcsolódóan kíván kutatásokat folytatni, szakmai programokat szervezni, honlapot működtetni.

Vizsgálódásai kiterjednek az interdiszciplinaritás alapján a jogi kultúrtörténet, a jogi néprajz témáihoz kapcsolódóan a jogtudományok körében a magyar és az egyetemes állam- és jogtörténet, a jogelmélet és jogbölcselet, a nemzetközi jog, valamint a jogszociológia és jogi antropológia területére. Ezen túl a történettudományok és a néprajztudomány különösképpen kutatási profiljában tartozónak tekintendő, de nyitott a fent fel nem sorolt társtudományokkal való együttműködésre is.

KAPCSOLATTARTÁS MÁS TUDOMÁNYOS MŰHELYEKKEL

A Kutatócsoport be kíván tagolódni a hazai tudományosság rendszerébe, és be kíván kapcsolódni a szakirányú hazai és nemzetközi szakmai vérkeringésbe; így szakmai kapcsolatok, együttműködések kialakítására törekszik a közös kutatási profilú szervezetekkel.

LOGISZTIKAI HÁTTÉR, TECHNIKAI FELTÉTELEK, TUDOMÁNYOS INFRASTRUKTÚRA

A kutatócsoportnak a PTE IGYK biztosít szükség esetén helyiséget, egyébként bázisát a vezetők, illetve a tag egyetemi oktatók, kutatók irodái, illetve az adminisztráció hivatalos helyisége és kiszolgáló technikai-infrastrukturális eszközei jelentik. Természetesen egy nyertes pályázat esetén a szakmai közösség törekszik az önálló technikai-infrastrukturális feltételek megteremtésére.

A KUTATÓCSOPORT HIVATALOS NEVE

Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi kutatócsoport

AZ ALAPÍTÓ OKIRAT KELT

Szekszárd, 2011. október 5.

A KUTATÓCSOPORT ELÉRHETŐSÉGEI[4]

A kutatócsoport jelenlegi központja

PTE IGYK 7100 Szekszárd, Rákóczi út 1. (33. iroda)
Telefon: 74/528-300/1134 mellék
Mobil: 30/520-2821
E-mail: jogineprajz@kpvk.pte.hu

[4] A szervezeti változásokkal a Kutatócsoport elérhetőségei is megváltoztak, amelyet aktualizálva közlünk.

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ
JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS JOGI NÉPRAJZI KUTATÓCSOPORT

Dr. Nagy Janka	elnök
Dr. Mezey Barna	társelnök
Dr. Bognár Szabina	tudományos titkár
Dr. Kajtár István	alapító tag
Dr. Béli Gábor	alapító tag
Dr. Homoki-Nagy Mária	alapító tag
Bánkiné Dr. Molnár Erzsébet	alapító tag
Dr. Tárkány Szücs Attila	alapító tag
Dr. Bárth János	alapító tag
Dr. Gelencsér József	alapító tag
Dr. Horváth József	alapító tag
Dr. Tóth Zoltán †	alapító tag
Dr. Petercsák Tivadar	alapító tag
Dr. Frey Dóra	alapító tag
Kothencz Kelemen	alapító tag
Dr. Szádeczky-Kardoss Irma	alapító tag
Dr. Balázs Kovács Sándor	alapító tag
Varga István	alapító tag
Dr. Maros Kitti	alapító tag
Dr. Nánási László	rendes tag
Dr. Herger Csabáné	rendes tag
Dr. Horváth Attila	rendes tag
Dr. Völgyesi Levente	rendes tag
Dr. Lanczendorfer Zsuzsanna	rendes tag
Dr. Örsi Julianna	rendes tag
Bódiné Dr. Beliznai Kinga	rendes tag
Dr. H. Szilágyi István	rendes tag
Dr. Domokos Mariann	rendes tag

SZEKSZÁRD, 2014. OKTÓBER 2-3.

SZEKSZÁRD, 2014. OKTÓBER 2-3.

Talár vagy díszmagyar?
Adalékok
a bírói uniformis történetéhez
UNIVERSITAS
QUINQUEECCLESIENSIS
13
67
PÉCSI
TUDOMÁNYEGYETEM

SZEKSZÁRD, 2014. OKTÓBER 2-3.

CONTENT

I.

Preface (Előszó/Vorwort) ... 9
Bánkiné Molnár Erzsébet: Changes in legal thinking and social norms in the first half of the 18th century in the Jászkun District ... 13
Bárth János: Sources of popular legal life research in family "mailboxes" of Székely common people ... 32
Bató Szilvia: Variations for culpa – sceintific literature and practice in the reforms ... 38
Béli Gábor: Legal inheritableness of women according to the Tripartitum ... 60
Bódiné Beliznai Kinga: Robe or díszmagyar [Hungarian court dress] Supplements to the history of the uniform of Hungarian judges ... 75
Bognár Szabina: Life beyond collecting legal traditions. Two generations of an archivist family in Nitra: Tagányi Imre (1808–1881) and his son, Tagányi Károly (1858–1924) ... 93
Gelencsér József: Legal relation of hónapos [monthly] people to the vinyards of the Káli basin ... 114
Gyáni Gábor: Tárkány Szücs Ernő and the Bethlen Grammar Shcool of Vásárhely ... 129
Herger Csabáné: Legal and written dower in Baranya County after 1848 ... 139
Homoki-Nagy Mária: The impact of customary law on the evolution of Hungarian private law ... 165
Horváth József: The value of testaments of the smaller noblemen of the Western Transdanubian Region in the Early modern period as sources of legal history ... 176
Kajtár István: Religious constituents of legal culture-history ... 196
Kisteleki Károly: Symbolic representations of the Principality of Transylvania's power and status as an independent state ... 204

II.

Kothencz Kelemen: Making a will in Bajaszentistván in the early 1800's ... 219
Kriston Vízi József: Punishment and exclusion in childrens' folk games ... 236
Lanczendorfer Zsuzsanna: A crime story transforming into a ballad; or legal historical aspects of studying a folk ballad ... 244
Mezey Barna: Force and sanction in popular legal practice ... 261
Nagy Janka Teodóra: Rules of the "good Order": studying the history of popular legal life of Makó, as a model of research methodologies for legal ethnography research ... 271
Nánási László: The origin and sources of Károly Vajna's monography "Hazai régi büntetések" [Old Hungarian punishments]" ... 281
Örsi Julianna: Rules of community life in the 18-19th centuries in the Jászkunság Region ... 302
Petercsák Tivadar: The evolution of the position "fertálymester" [master of the quarter] of Eger from beeing a governmental job to beeing a title donated by historical reenactment groups ... 313
Szádeczky-Kardoss Irma: The traditionality of symbolic tokens of power showing a Christian appearance on coins from the Age of the House of the Arpad Kings ... 325

Varga István: Institutionalization of a legal tradition: legal actions concerning the expenses of raising an illegitimate child between the two World Wars 335
Varga Sándor: Organizing dances in the Mezőség Region of Transylvania 355
Völgyesi Levente: The existence of the Tripartitum's rules concerning the inheritance of serfdom in the 18-19th centuries, with special attention to the legal folk traditions of inheritance described by Tárkány Szücs Ernő 377
Authors of the book 387
Tárkány Szücs Ernő Legal Culture-historical and Legal Ethnographical Research Group (2011–2016) 388
Tárkány Szücs Ernő Legal Culture-historical and Legal Ethnographical Interdisciplinary Conference (Szekszárd, 02-03/10/14) – Pictures 400
Content 404
Inhalt 406

INHALT

I.

Vorwort (Előszó/Preface) ... 11
Bánkiné Molnár Erzsébet: Veränderung des rechtlichen Denkens und der gesellschaftlichen Normen in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts im Gebiet Jászkun ... 13
Bárth János: Quellen der volkstümlichen Rechtslebensforschung in den „Briefkästen" der szeklerischen der Familien des gemeinen Volkes ... 32
Bató Szilvia: Schuldvariationen – Fachliteratur und Praxis in Reformen ... 38
Béli Gábor: Weibliche gesetzliche Erbung im Dreierbuch ... 60
Bódiné Beliznai Kinga: Talar oder ungarischer Galaanzug? Zusätze zur richterlichen Uniformgeschichte ... 75
Bognár Szabina: Rechtsgewohnheitensammlung und was dahinter steckt. Zwei Generationen einer Archivarfamilie aus Neutra, TAGÁNYI Imre (1808–1881) und dessen Sohn TAGÁNYI Károly (1858–1924) ... 93
Gelencsér József: Rechtsverhältnis der Monatssaisonarbeiter in Weingärten im Kalibecken ... 114
Gyáni Gábor: Tárkány Szücs Ernő und das Bethlen Gymnasium in Vásárhely ... 129
Herger Csabáné: Die gesetzliche und die geschriebene Morgengabe in Baranya nach 1848 ... 139
Homoki-Nagy Mária: Der Einfluss des Gewohnheitsrechtes auf die Entwicklung des ungarischen Privatrechtes ... 165
Horváth József: Über den rechtshistorischen Quellenwert der zeitlichen-neuzeitlichen Testamente des west-transdanubischen Kleinadels ... 176
Kajtár István: Sakrale Elemente in der rechtlichen Kulturgeschichte ... 196
Kisteleki Károly: Machtsymbolische Elemente der selbständigen Staatlichkeit des Fürstentums Siebenbürgen ... 204

II.

Kothencz Kelemen: Testamente in Bajaszentistván am Anfang des 19. Jahrhunderts ... 219
Kriston Vízi József: Bestrafung, Ausstoßung in den volkstümlichen Kinderspielen ... 236
Lanczendorfer Zsuzsanna: Aus dem Krimi eine Ballade, oder auch die rechtshistorischen Beziehungen einer Volksballaden-Forschung ... 244
Mezey Barna: Zwang und Sanktion in der Volksrechtsausübung ... 261
Nagy Janka Teodóra: Die Regeln der „guten Ordnung": die historische volkstümliche Rechtslebensforschung von Makó als rechtliches volkstümliches Forschungsmethodenmodell ... 271
Nánási László: Entstehung und Quellen der Monographie „Einheimische alte Strafen" von VAJNA Károly ... 281
Örsi Julianna: Die Regeln des gemeinschaftlichen Lebens im 18–19. Jahrhundert im Gebiet Jászkun ... 302

Petercsák Tivadar: Der Weg des Stadtviertelgewerbes in Eger von den Aufgaben der öffentlichen Verwaltung bis hin zum traditionsbewahrenden Amt ... 313
Szádeczky-Kardoss Irma: Christlich ummantelte Traditionalität die Machtsymbolik auf einigen Geldmünzen aus der Árpádzeit ... 325
Varga István: Instituierung einer Rechtsgewohnheit – auf Unterhalt für ungesetzlich geborene Kinder gerichtete Prozesse zwischen den beiden Weltkriegen ... 335
Varga Sándor: Tanzorganisierende Bürgen im Gebiet von Siebenbürgen ... 355
Völgyesi Levente: Im Dreierbuch zu findende, das Weiterleben der sich auf die Erbung der Leibeigenschaft beziehenden Regeln im 18–19. Jahrhundert, besonders hinsichtlich der im Verlaufe der Arbeit von Tárkány Szücs Ernő aufgearbeiteten rechtlichen Volksgewohnheiten der Erbung ... 377
Verfasser des Bandes ... 387
Tárkány Szücs Ernő Forschungsgruppe der Rechtlichen Kulturgeschichte und der Rechtlichen Volkskunde (2011–2016) ... 388
Tárkány Szücs Ernő Interdisziplinäre Konferenz der Rechtlichen Kulturgeschichte und der Rechtlichen Volkskunde (Szekszárd am 2.-3. Oktober 2014) - Bilden ... 400
Content ... 404
Inhalt ... 406